Пролетарии от всички страни, съединявайте се!

МАРКС ЕНГЕЛС

СЪЧИНЕНИЯ

ИЗДАТЕЛСТВО
НА БЪЛГАРСКАТА КОМУНИСТИЧЕСКА ПАРТИЯ
СОФИЯ 1959

МАРКС ЕНГЕЛС

ТОМ

8

Материалите, включени в настоящото издание, са преведени от руски и сверени със съответните оригинали.

К. МАРКС
Ф. ЭНГЕЛЬС

Сочинения

Издание второе

Государственное издательство
политической литературы

ПРЕДГОВОР

Осмият том от Съчиненията на К. Маркс и Ф. Енгелс съдържа произведенията, написани от август 1851 до март 1853 г.

В условията на настъпилата дълбока реакция в Европа Маркс и Енгелс считали за своя главна задача по-нататъшното теоретическо обобщаване на опита от революционните битки през 1848—1849 г., запазването и натрупването на силите на революционния пролетариат, теоретическата подготовка на кадри за пролетарската партия. По онова време Маркс и Енгелс насочвали своите съратници към търпелива и упорита работа за овладяване на знания, подготвяйки ги да срещнат във всеоръжие настъпването на новия подем на революционнодемократическите и пролетарските движения.

Маркс и Енгелс придавали огромно значение на по-нататъшното развитие на своята революционна теория. Главен предмет на научните изследвания на Маркс става сега политическата икономия. Докато до 1848 г. в центъра на вниманието на Маркс стои философското обосноваване на научния комунизъм, а през 1848—1849 г. — разработването на политическите идеи, то през 50—60-те години на преден план излиза икономическото учение. Възобновявайки в края на 1850 г. своите изследвания, започнати още през 40-те години и посветени на критиката на буржоазната политическа икономия, Маркс се надявал скоро да завърши този труд, но по онова време не успял да осъществи своя план. Причина за това били не само тежките условия на емигрантския живот на Маркс, не само безуспешното търсене на издател, но и изключително голямата научна добросъвестност, която подтиквала Маркс да изследва критически все нови източници и литература, да обработва все нови и нови факти и материали, разкривани от живота. Под-

готвителните тетрадки на Маркс показват, че наред с икономическите науки в същинския смисъл на думата той е изучавал обширна литература по история на техниката, история на културата, по математика, агрохимия и други науки, които го интересували във връзка със занимания та с политическа икономия. Маркс следи всяка стъпка във всяка област на науката и усвоява критически всички нови постижения на човешката мисъл.

По това време основен предмет на теоретическите изследвания на Енгелс са военните науки, историята на военното изкуство. Още нуждите на революционната борба през 1848—1849 г. заставят Енгелс да се заеме с изучаването на военните въпроси и на първо място с въпросите на въоръженото въстание. След преместването си в Манчестер през ноември 1850 г. Енгелс пристъпва към системно и основно изучаване на военното дело. Първият резултат от това е ръкописът „Възможности и перспективи на една война на Свещения съюз против Франция в 1852 г." (виж настоящото издание, т. 7, стр. 495—524 [Бълг. изд., стр. 493—522]) и публикуваната в настоящия том статия „Англия". След това Енгелс възнамерявал да напише труд за войните през 1848—1849 г., по-специално за революционната война в Унгария. Главното, което подтиква Енгелс към изучаване на военното дело, е дълбокото разбиране на огромната роля, която въпросите на въоръжената борба е трябвало да играят в бъдещите революционни събития.

Наред с работата в областта на военните науки Енгелс се заема в Манчестер с изучаването на езици, с въпроси на езикознанието. Владеейки до съвършенство много европейски езици, през декември 1850 г. Енгелс започва да изучава руски език и други славянски езици. Той изучава езика във връзка с историята на народа, с неговата култура и литература. При изучаването на езици Енгелс изхожда не само от научния интерес, но и от потребностите на практическата интернационална революционна дейност, която Маркс и Енгелс развивали и която им предстояло да развиват и в бъдеще.

Маркс и Енгелс съчетават теоретическите си занимания с партийно-политическа работа по организиране на пролетарска партия, по възпитанието на нейните кадри в духа на научния комунизъм. Много се изостря по това време борбата на Маркс и Енгелс и техните привърженици със сектантската фракция на Вилих—Шапер, която още през септември 1850 г. предизвиква разкол в Съюза на комунистите. Давайки отпор на сектантските елементи в работническото и демократическото движение, разобличавайки интригите на различните емигрантски групи и техните авантюристични планове за устройване на заговори и въстания, Маркс и Енгелс

защищават решително идейните принципи на пролетарската партия и обосновават нейната тактика в условията на настъпилата реакция.

Въпреки създадените по това време пречки за защита на възгледите на Маркс и Енгелс в печата, те не прекратяват публицистичната си дейност. В течение на редица години на страниците на чартистките органи „Notes to the People“ и „People's Paper“ те защищават пролетарското гледище по най-важните политически въпроси, отзовават се на главните събития на съвременността. От есента на 1851 г. започва редовното, продължило повече от 10 години сътрудничество на Маркс в прогресивния по онова време американски вестник „New-York Daily Tribune“. Сътрудничеството в този вестник дава възможност на Маркс при почти пълната липса на работнически печат да продължава своята боева публицистична дейност и макар и косвено да въздействува на общественото мнение в интерес на пролетарската партия. Тъй като сътрудничеството в „New-York Daily Tribune“ заплашвало да погълне всичкото време на Маркс и да го откъсне от изследванията в областта на политическата икономия, на които Маркс и Енгелс придавали първостепенно значение, голям брой статии и кореспонденции за вестника по молба на Маркс били написани от Енгелс. Към тях се отнася поредицата от статии „Революцията и контрареволюцията в Германия“, с която започва настоящият том.

В произведението „Революцията и контрареволюцията в Германия“ Енгелс разкрива от позициите на историческия материализъм предпоставките, характера и движещите сили на германската революция през 1848—1849 г. Статиите на Енгелс обобщават изказванията на основоположниците на марксизма през годините на самата революция от трибуната на „Neue Rheinische Zeitung“. Въз основа на анализа на поуките от революцията Енгелс показва правилността на политическата платформа на пролетарската партия, целеща обединението на Германия по революционен път и последователното демократическо преобразуване на нейния обществен и политически строй. В своите статии Енгелс рисува ярка картина на вътрешната и международната обстановка, в която се извършва германската революция. Той изследва обществено-икономическите условия в Германия по онова време и показва тяхното влияние върху развитието на движението, характеризира най-важните етапи на революцията и ролята на различните класи в нея, разкрива причините за нейното поражение. Трудът на Енгелс представлява забележителен образец на марксистко изследване на сложен комплекс от исторически събития.

В този труд биват развити по-нататък и конкретизирани най-важните положения на историческия материализъм. Въз основа на

примера на Германия от 1848—1849 г. Енгелс показва определящото значение в историята на икономическата база на обществото, необходимостта тя да се анализира, за да се разбере политическата история и историята на обществените идеи, ролята на класовата борба в развитието на антагонистичното общество, закономерността на революциите като израз на насъщните нужди и потребности на народите, за чието задоволяване пречи отживелият обществен и политически строй. Развивайки дълбоката мисъл на Маркс, че революциите са „локомотивите на историята“, Енгелс характеризира революцията като „могъщ фактор на обществения и политическия прогрес“, който кара нацията „да измине за пет години по-голям път, отколкото при нормални условия тя би изминала за сто години“ (виж настоящия том, стр. 38).

Анализирайки движещите сили на германската революция въз основа на богат фактически материал, Енгелс развива мисълта, която минава като червена нишка в неговите и Марксовите статии в „Neue Rheinische Zeitung“, за неспособността на германската либерална буржоазия да играе ръководна роля в буржоазната революция, за нейното преминаване върху контрареволюционни позиции, за предателството ѝ спрямо интересите на нейния необходим съюзник в борбата срещу феодализма — селяните. Този извод беше много важен за по-нататъшната история не само на Германия, но и на редица други страни. Така В. И. Ленин неведнаж напомня този извод на Маркс и Енгелс, когато анализирайки характера и движещите сили на революцията от 1905—1907 г. в Русия, защищава издигнатата от него идея за хегемония на пролетариата в буржоазнодемократическата революция.

В труда на Енгелс е отделено голямо място за характеризиране ролята на вождовете на дребнобуржоазната демокрация, които проявявали политическо късогледство, малодушие и нерешителност във всички критични етапи на революцията и с това помагали за нейното поражение. Енгелс бичува „парламентарния кретенизъм“ на дребнобуржоазните лидери, вярата им във всемогъществото на парламентарните учреждения, нежеланието им да излязат извън конституционните рамки, страха им да апелират към народа, да апелират за поддръжка от страна на въоръжените маси. Енгелс показва, че най-последователна и действително боева сила на революцията е работническата класа, която „представлява истинските, правилно разбраните интереси на цялата нация“ (виж настоящия том, стр. 102).

Изключително важно значение имат обобщенията на Енгелс относно тактиката на революционната борба. От революционната класа и нейната партия Енгелс изисква решителност, смелост, са-

моотверженост, умение да водят енергични, настъпателни действия. Той пише, че „в революция, както и на война, винаги е необходимо врагът да се посреща смело, лице с лице, и нападащият винаги се намира в по-изгодно положение“ (виж настоящия том, стр. 79). В. И. Ленин високо ценеше изказаната в този труд мисъл, че „в революцията има моменти, когато предаването позицията на врага без борба деморализира масите повече, отколкото поражението в борба“ (В. И. Ленин. Съчинения, т. 16, стр. 398).

В труда „Революцията и контрареволюцията в Германия“ са положени основите на марксисткото учение за въоръженото въстание. В него за пръв път е формулирано положението: „Въстанието е изкуство също както войната или което и да било друго изкуство“ (виж настоящия том, стр. 98), определени са най-важните правила, от които революционната партия трябва да се ръководи във въстанието. Развивайки марксисткото учение за въстанието, В. И. Ленин посочваше, че в тези правила са обобщени поуките от всички предшествуващи революции по отношение на въоръженото въстание.

В своя труд Енгелс отделя голямо внимание на националния въпрос в германската революция. Като защищава принципите на пролетарския интернационализъм, той заклеймява политиката на национално угнетяване и насъскване на едни народи срещу други, провеждана от господствуващите класи в Австрия и Прусия. Енгелс решително осъжда предателската позиция на германската буржоазия по отношение на националноосвободителното движение на поляците, унгарците, италианците и обосновава последователно интернационалистическата позиция на пролетарското крило на германската демокрация, което подкрепило искането за предоставяне независимост на тези народи.

В труда си Енгелс засяга също въпроса за националното движение на славянските народи, които влизали по онова време в състава на Австрийската империя (чехи, словаци, хървати и др.). Известно е, че в първия етап на революцията от 1848—1849 г., когато в националното движение на чехите и другите славянски народи в Австрия се проявиха силни революционнодемократически тенденции (пражкото въстание през юни 1848 г., масовите аграрни антифеодални движения), Маркс и Енгелс се отнесоха с горещо съчувствие към борбата на тези народи. А когато след задушаването на демократическите сили в чешкото и другите славянски движения в Австрия взеха връх десните буржоазно-помешчически елементи, Хабсбургската монархия и руският царизъм успяха да използуват националното движение на тези народи в борбата си против германската и унгарската революции. Във връзка с това Маркс

и Енгелс, които винаги са разглеждали националния въпрос от гледище на интересите на революцията, променят отношението си към националните движения на тези народи. Маркс и Енгелс поставят над всичко интересите на революцията, интересите на борбата против нейните врагове и на първо място против царизма, който по онова време е главната опора на реакцията в Европа. „Затова и само затова Маркс и Енгелс бяха против националното движение на чехите и южните славяни“ (В. И. Ленин. Съчинения, т. 22, стр. 355—356).

В произведението „Революцията и контрареволюцията в Германия“, както и в по-рано написаните от Енгелс статии „Борбата в Унгария“ и „Демократическият панславизъм“ (виж настоящото издание, т. 6, стр. 175—186 и 289—306), наред с правилната оценка на обективната роля на националните движения на славянските народи в Австрия при конкретните условия на 1848—1849 г. се съдържат и някои погрешни твърдения относно историческата съдба на тези народи. Енгелс развива мисълта, че тези народи са вече неспособни за самостоятелно национално съществуване и че тяхната неизбежна участ ще бъде поглъщането им от по-силния им съсед. Този извод на Енгелс се обяснява главно с оформилата се у него по онова време обща представа за историческата съдба на малките народи. Енгелс считал, че ходът на историческото развитие, чиято основна тенденция при капитализма е централизацията, създаването на големи държави, ще доведе до поглъщането на малките народи от по-големите нации, както станало с валийците в Англия, с баските в Испания, с долнобретонците във Франция, с испанските и френските креоли, чиято територия била завладяна от Съединените американски щати. Като отбелязва правилно присъщата на капитализма тенденция към централизация, към създаване на големи държави, Енгелс не взема под внимание другата тенденция — борбата на малките народи против националния гнет, за своята независимост, техния стремеж към създаване на собствена държава. С въвличането на широките народни маси в националноосвободителната борба, със засилването на тяхната съзнателност и организираност националноосвободителните движения на малките народи, включително и на славянските народи в Австрия, придобивали все по-демократичен, прогресивен характер и водели към разширяване фронта на революционната борба. Както показа историята, малките славянски народи, влизали по-рано в състава на Австрийската империя, не само проявиха способност за самостоятелно национално развитие, за създаване на собствена държава, но и се издигнаха в редиците на създателите на най-прогресивния обществен строй.

Публикуваният в тома труд на Маркс „Осемнадесети брюмер на Луи Бонапарт“ принадлежи към най-забележителните произведения на научния комунизъм. Това гениално по анализа на историческите събития и по теоретическите си обобщения произведение представлява същевременно истински шедьовър на революционната публицистика. По думите на В. Либкнехт в това произведение на Маркс „са се съединили негодуващата суровост на Тацит, убийствената ирония на Ювенал и свещеният гняв на Данте“ („Воспоминания о Марксе и Энгельсе“, 1956, стр. 97).

„Осемнадесети брюмер на Луи Бонапарт“ е един вид продължение на труда на Маркс „Класовата борба във Франция от 1848 до 1850 г.“. Както и в първото произведение, като ключ за обясняване историята на Франция в периода на революцията на Маркс служат откритите от него закони на общественото развитие, материалистическото разбиране на историята, теорията за класовата борба.

Прилагането на материалистическата диалектика позволи на Маркс да даде в това произведение, написано непосредствено след събитията, класически анализ на основните етапи на френската революция от 1848 г., да проследи съотношението на класовите сили през периода на Втората република и да обясни дълбоко научно истинските причини на извършения през декември 1851 г. контрареволюционен преврат на Луи Бонапарт. „Такова превъзходно разбиране на живата текуща история — пише Енгелс, — такова ясно проникване в смисъла на събитията в самия момент, когато те се извършват, е наистина безпримерно“ (К. Маркс и Ф. Енгелс. Избрани произведения, т. I, стр. 271).

Въз основа на конкретния пример с Франция Маркс показва ролята на класовата борба като движеща сила на историята. Като проследява всички съществени изменения в позициите на отделните политически партии в различните етапи на революцията, Маркс разкрива класовата природа на тези партии, скритите пружини на тяхната дейност. Огромен интерес представляват дълбоките мисли на Маркс за ролята на политическите партии в обществения живот, за отношението на политическите и литературните представители на една или друга класа към масата на тази класа. Давайки за пример дейността на буржоазните и дребнобуржоазните партии, които се подвизават на политическата арена на Франция през годините на Втората република, Маркс показва, че трябва да се прави основна разлика между фразите и илюзиите на едни или други политически партии и тяхната истинска природа. При това Маркс отхвърля вулгарната представа, че идеологът на една или друга класа трябвало сам на практика да во-

ди начина на живот, присъщ на тази класа. Така не е нужно непременно идеолозите на дребната буржоазия да бъдат бакали. Представители на тази класа ги прави техният теоретически кръгозор, който съответствува на ограничените жизнени рамки на дребната буржоазия, и затова те стигат теоретически до същите задачи и решения, до които практически довеждат дребната буржоазия нейните материални интереси. „Такова е въобще отношението на *политическите* и *литературните представители* на всяка класа към класата, която те представляват" (виж настоящия том, стр. 145).

В противоположност на идеалистическото тълкуване на причините за държавния преврат на 2 декември 1851 г., което свеждало цялата работа до интригите на узурпатора Луи Бонапарт и неговата клика и по такъв начин съзнателно или несъзнателно възвеличавало личността на узурпатора, Маркс разглежда бонапартисткия преврат като неизбежен резултат от предшествуващия ход на събитията. Той вижда в него логичния завършък на цяла редица контрареволюционни актове на управляващата буржоазия през годините на републиката, на постоянното ѝ настъпление срещу демократическите права на народа, на непрекъснатите посегателства върху революционните завоевания. Държавният преврат беше закономерно следствие на засилването на контрареволюционността на буржоазията, на банкрута на страхливата и колеблива политика на буржоазните партии, които от страх пред „червения призрак" предаваха на бонапартистките заговорници една позиция след друга. Френската буржоазна революция от средата на XIX век в противоположност на революцията от края на XVIII век, изтъква Маркс, се развиваше „по низходяща линия"; ръководната роля в нея с всеки обрат преминаваше в ръцете на все по-десни партии. „Тя се оказва въвлечена в това движение назад, преди още да е дигната последната февруарска барикада и установена първата революционна власт" (виж настоящия том, стр. 139). В тази мисъл на Маркс е изразена една особеност на буржоазната революция в условия, когато буржоазията вече се явява като антинародна, контрареволюционна сила, а пролетариатът се оказва още твърде слаб, за да попречи на настъплението на контрареволюцията. В такава обстановка особено проличава нестабилността на буржоазнодемократическите порядки и се създават условия за всевъзможни реставраторски попълзновения.

С изключителна сила Маркс показва ограничеността, противоречивостта на буржоазната демокрация, нейния формален, показен характер. Нагледен пример за това беше конституцията на Втората република, всеки член на която според сполучливото определение на Маркс съдържаше „в себе си своята собствена противоположност, своята собствена горна и долна камара, а именно: свобода — в об-

щата фраза, и премахване на свободата — в забележката (виж настоящия том, стр. 129).

Като изяснява истинските причини за установяването на контрареволюционния бонапартистки режим във Франция, Маркс дава задълбочена характеристика на същността на бонапартизма. Негови отличителни черти са политиката на лавиране между класите, привидната самостоятелност на държавната власт, демагогското апелиране към всички обществени слоеве, което прикрива защитата на интересите на експлоататорската върхушка. Като разобличава безсрамните методи на господство на най-контрареволюционните елементи на буржоазията във формата на бонапартистката диктатура, Маркс показва, че за да запази експлоататорския строй, буржоазията предава властта в ръцете на най-необузданите авантюристи и допуска кървави ексцеси на военщината, използуването на престъпния свят, прибягването до шантажа, подкупа, грубата демагогия и други мръсни средства. Разкривайки тези отблъскващи черти на бонапартисткия режим, Маркс пророчески предсказа неизбежния крах на реставрираната бонапартистка монархия, разтърсвана от дълбоки вътрешни противоречия.

В своя труд Маркс отделя голямо внимание на френските селяни и на тяхното отношение към бонапартисткия преврат. Като отбелязва, че бонапартистката агитация е имала успех сред селяните, Маркс същевременно подчертава, че опора на Луи Бонапарт са не революционните, а консервативните селяни. Тези селяни му дадоха своя глас поради политическата си изостаналост и невежество, поради откъснатостта си от културния живот на градовете, поради ограничеността на своя кръгозор, пораждана от самите условия на съществуване на изолираните едно от друго, разпокъсани парцелни селски стопанства. Политиката на буржоазните Учредително и Законодателно събрания, които гледаха на селяните само като на обект на данъчно изнудване, отблъскваше селяните от революцията и ги караше да поддържат Луи Бонапарт. За това съдействуваше и привързаността към своя парцел на селяните-собственици, които виждаха в Наполеоновата династия традиционния си покровител. Подчертавайки двойствената природа на селяните, Маркс пише: „Династията на Бонапарт е представителка не на просвещението на селянина, а на неговото суеверие, не на неговия разсъдък, а на неговия предразсъдък, не на неговото бъдеще, а на неговото минало..." (виж настоящия том, стр. 204—205). Като анализира икономическото развитие на парцелната собственост, Маркс стига до извода, че с разоряването на селското парцелно стопанство, със заробването му от лихварите-капиталисти все по-широки селски маси ще се освобождават от развращава-

щото влияние на „наполеоновските идеи". Разсъдъкът на селяните, техните правилно разбрани интереси, засилването на противоречията между тях и буржоазията — всичко това неизбежно трябва да доведе селяните до установяване на единодействие с работническата класа. „Селяните ... — пише Маркс — намират своя естествен съюзник и вожд в *градския пролетариат,* призван да събори буржоазния строй" (виж настоящия том, стр. 207).

Този извод на Маркс представлява развитие на формулираната от него още в „Класовата борба във Франция" идея за съюза на работническата класа със селяните при ръководната роля на работническата класа. В „Осемнадесети брюмер на Луи Бонапарт" Маркс обосновава още по-пълно това изключително важно положение на марксизма, което произтича от целия опит на революционните битки през 1848—1849 г.

Към важните теоретически обобщения, направени от Маркс в неговия труд, спада гениалната мисъл за коренната разлика между буржоазните и пролетарските революции. Пролетарските революции се различават от буржоазните по грандиозността на своите задачи — те предполагат значително по-дълбоко разрушаване на съществуващия строй, неговото коренно преобразуване. Буржоазните революции са бързопреходни, те достигат бързо своя апогей. Пролетарските революции се отличават със своята радикалност, те постоянно критикуват сами себе си, на тях е присъща постоянна неудовлетвореност от постигнатото, стремежът без страх да разкриват и поправят грешките си, неудържимият устрем към движение напред.

Особено голямо теоретическо и политическо значение имат формулираните от Маркс в „Осемнадесети брюмер на Луи Бонапарт" положения за отношението на пролетарската революция към буржоазната държава. Тук Маркс обогати своето учение за държавата, за диктатурата на пролетариата с изключително важен извод, направен въз основа на опита и поуките от революцията. Като разкрива въз основа на историята на Франция същността на буржоазната държава, нейните характерни черти и различни форми, Маркс стига до извода, че нито една буржоазна революция не е разклатила военно-бюрократическата централизирана държавна машина, създадена още в периода на абсолютната монархия, а, напротив, тези революции все повече са я приспособявали за задушаване на експлоатираните класи. „Всички преврати са усъвършенствували тази машина, вместо да я разрушат" (виж настоящия том, стр. 202). Пролетарската революция, която се нуждае от съвсем друг тип власт и държавна централизация, не може да остави непокътнато това паразитно и експлоататорско по сама-

та си природа оръдие за потискане на масите. Маркс вижда задачата на пролетарската революция по отношение на старата държавна машина в това, „да концентрира срещу нея всичките си разрушителни сили“ и да я разбие. „В това забележително разсъждение — пише В. И. Ленин — марксизмът прави грамадна крачка напред в сравнение с „Комунистическия манифест“. Там въпросът за държавата се поставя още крайно абстрактно, в най-общи понятия и изрази. Тук въпросът се поставя конкретно и се прави извънредно точен, определен, практически-осезателен извод: всички предишни революции са усъвършенствували държавната машина, а тя трябва да се разбие, да се разруши.

Този извод е главното, основното в учението на марксизма за държавата“ (В. И. Ленин, Съчинения, т. 25, стр. 429).

Ленин подчертава, че като основа за този извънредно важен извод на Маркс е послужил историческият опит от революцията през 1848—1851 г. „Учението на Маркс и тук — както и всякога — представлява осветлено от дълбок философски мироглед и от богато познаване на историята *обобщение на опита*“ (В. И. Ленин, Съчинения, т. 25, стр. 429).

Близка по съдържание до труда на Маркс „Осемнадесети брюмер на Луи Бонапарт“ е статията на Енгелс „Действителните причини за относителната пасивност на френските пролетарии през декември миналата година“. В тази статия също се разкриват причините за установяването на бонапартисткия режим във Франция, неговата същност и свойствените му противоречия. Енгелс дава отпор на опитите на буржоазните писатели и журналисти да стоварят вината за държавния преврат върху френския пролетариат. Като изтъква, че поради контрареволюционността на буржоазията работническата класа, победена през юни 1848 г., е била обезоръжена и вследствие на това лишена от реална възможност да предотврати установяването на бонапартистката диктатура, Енгелс същевременно подчертава непримиримото отношение на пролетариата към тази диктатура, неговата заинтересованост в най-бързото възстановяване на демократическите свободи.

Публикуваното в тома съвместно произведение на Маркс и Енгелс „Великите мъже на емиграцията“, което приживе на авторите не видя бял свят, представлява памфлет, насочен срещу лидерите на дребнобуржоазната демокрация, на първо място срещу нейните германски представители — Кинкел, Руге, Хайнцен, Струве и други. В този памфлет Маркс и Енгелс продължават разобличаването на идеологията и тактиката на различните дребнобуржоазни течения, започнато още преди революцията от 1848 г. Основната цел, която те преследват при това, е да защитят само-

стоятелността и чистотата на идейните и тактическите позиции на пролетариата, да го предпазят от вредното влияние на дребнобуржоазните илюзии и дребнобуржоазната идеология въобще. Освен това памфлетът на Маркс и Енгелс трябвало да даде пряк отговор на многобройните клеветнически нападки на дребнобуржоазните лидери против пролетарските революционери.

Памфлетът „Великите мъже на емиграцията“, при чието написване са блестящо приложени всички литературни похвати на политическата сатира — безмилостно осмиване на противника, изтъкване на особено грозните страни на критикуваното явление, сурово разобличава истинските недъзи на германските филистери и техните политически и литературни представители. С истинска художествена изразителност Маркс и Енгелс рисуват галерия от портрети на „великите мъже“ на германската дребнобуржоазна емиграция. Те ярко показват техния беден, филистерски духовен мир, пошлостта и ограничеността на философските и политическите им възгледи, присъщата им крайна неустойчивост в политиката, характерните за дребния буржоа люшкания от една крайност към друга, от раболепното угодничество и приспособяване към кресливата анархистична псевдореволюционност. Повдигайки завесата над ежедневието на емигрантския живот на германските дребнобуржоазни лидери, Маркс и Енгелс рисуват в своя памфлет отблъскващата картина на дребнави ежби и дрязги, които ставали под булото на принципиални спорове; те безпощадно заклеймяват всяко фразьорство и празнословие, демагогската спекулация с фрази за революция, превръщането на политическата дейност в арена за кариеризъм, ежби и интриги. Тази емигрантска шумотевица давала на правителствата удобен повод за арести и преследвания вътре в Германия. Дребнобуржоазните лидери принизявали и опошлявали великото дело на революцията, което било изгодно за контрареволюционните сили — такъв е основният извод, до който довежда памфлетът „Великите мъже на емиграцията“.

Във връзка с арестуването на много дейци на работническото движение в Германия и организирането от пруското правителство на съдебния процес срещу комунистите в Кьолн, в течение на много месеци през 1851—1852 г. усилията на Маркс, Енгелс и техните съратници са насочени към подпомагане на обвиняемите и разобличаване на безчестните похвати, пуснати в ход от пруското правителство и пруската полиция срещу комунистите. В тома се публикуват редица декларации, които Маркс и Енгелс правят в печата по повод на кьолнския процес. Както в тези декларации, така и в статията на Енгелс „Неотдавнашният процес в Кьолн“ и особено в работата на Маркс „Разкрития относно кьолнския процес на ко-

мунистите“ се разкрива напълно гнусната система от полицейски провокации, шпионаж, лъжесвидетелствувания и фалшификации, с помощта на които бил изфабрикуван процесът. И до днес това произведение представлява документ с огромна разобличителна сила, насочен против полицейската и съдебна хайка срещу представителите на революционната класа, против организаторите на подлата разправа с прогресивните дейци. Пред целия свят Маркс се явява в ролята не само на защитник на кьолнските подсъдими, но и на обвинител. Той не само изобличава в престъпни действия непосредствените организатори на процеса, но и приковава на позорния стълб целия полицейско-бюрократичен държавен строй, цялата прогнила система на пруската държава.

Маркс безпощадно разкрива тенденциозността и пристрастието на пруското правораздаване, класовия характер на буржоазното „правосъдие“. В лицето на обвиняемите пред буржоазния съд стоеше невъоръженият революционен пролетариат, затова подсъдимите бяха предварително осъдени. Кьолнският и другите процеси нагледно показаха, че „съдът със съдебни заседатели е съсловен съд на привилегированите класи, учреден, за да запълни празнотите в закона с широтата на буржоазната съвест“ (виж настоящия том, стр. 487).

В своя труд Маркс опровергава лъжливите обвинения срещу членовете на Съюза на комунистите в заговорнически намерения. Той показва несъвместимостта на авантюристическо-заговорническата тактика с истинските задачи на организирането на пролетарска партия и формирането на класовото съзнание на пролетариата. С примера на разколническата, дезорганизаторска дейност на фракцията на Вилих—Шапер Маркс доказва, че подобна тактика води към откъсване от масите, вреди на работническото движение и създава благоприятна почва за полицейски провокации. На авантюризма и сектантството в политиката, отбелязва Маркс, съответствува подменяването на материалистическия мироглед с волунтаризъм и субективен идеализъм, вземането на желаните и въображаеми условия за действителни условия на революционната борба. Изказвайки се на заседанието на Централния комитет на Съюза на комунистите на 15 септември 1850 г. против авантюристичната позиция на фракцията на Вилих—Шапер, която призовавала към незабавно въоръжено въстание с цел пролетариатът да завземе властта, Маркс развива мисълта, че подготовката за социалистическата революция и самата революция представляват продължителен процес, в който работническата класа трябва да превъзпита сама себе си. „... Ние казваме на работниците: Вие може би ще трябва да преживеете още 15, 20, 50 години граждански вой-

ни и международни стълкновения не само за да промените съществуващите условия, но и за да промените самите себе си и да станете способни за политическо господство" (виж настоящия том, стр. 427).

След кьолнския процес и свързаното с него разгромяване на пролетарските организации по-нататъшното съществуване на Съюза на комунистите станало фактически невъзможно. По предложение на Маркс през ноември 1852 г. Съюзът обявил, че се разпуска. Създаденият от Маркс и Енгелс Съюз на комунистите влезе в историята като зародиш на пролетарската партия, като първата организация на пролетарските революционери, чийто програмен документ беше безсмъртният „Манифест на комунистическата партия". След разпускането на Съюза Маркс и Енгелс и техните съратници продължили в други форми своята партийна дейност за сплотяване редиците на пролетариата и за пропагандиране идеите на научния комунизъм.

Значително място в тома заемат статиите на Маркс, написани за „New-York Daily Tribune". Основна тема на тези статии е икономическото и политическото положение в Англия. Икономиката на Англия дава на Маркс богат материал за изследване на капиталистическия начин на производство. Още в първите си статии за „New-York Daily Tribune" Маркс, давайки за пример Англия, показва действието на редица икономически закони на капитализма, разкрива присъщите му противоречия. Маркс отбелязва цикличния характер на развитието на капиталистическото производство и доказва неизбежността на икономическите кризи. Като разобличава фалшивия оптимизъм на буржоазните вулгарни икономисти, той подчертава, че настъпилото по онова време оживление в промишлеността и търговията е временно и не е в състояние да преустанови абсолютното и относителното обедняване на трудещите се маси, засилването на безработицата и пауперизма. В статията „Принудителна емиграция. — Кошут и Мацини. — Въпросът за емигрантите. — Избирателните подкупи в Англия. — Г-н Кобден" Маркс се спира на въпроса за свръхнаселението. Докато в древността, посочва Маркс, то се е предизвиквало от недостатъчното развитие на производителните сили, при капитализма „именно увеличаването на производителните сили изисква намаляване на населението и премахва излишната му част чрез глад или емиграция" (виж настоящия том, стр. 563). Маркс доказва, че историята на създаването и развитието на производителните сили при капитализма е била досега повест за страданията на трудещите се; за да се сложи край на това, трудещите се трябва да овладеят силите, в чиято власт те досега са се намирали.

Голям интерес представлява статията „Избори. — Финансови усложнения. — Херцогиня Съдърланд и робството“, в която Маркс показва една от главните особености на процеса на първоначалното капиталистическо натрупване в Англия, а именно безпощадната експроприация на селското население от едрите поземлени собственици и изгонването му от принадлежащите му от памтивека земи. „Ако изобщо би било по-правилно някоя собственост да се нарече *кражба,* то собствеността на британската аристокрация е кражба в буквалния смисъл на тази дума. Разграбване на църковните имущества, разграбване на общинските земи, мошеническо превръщане на феодалната и патриархалната собственост в частна собственост, придружено с изтребване — такива са правните основания на британската аристокрация върху нейните владения“ (виж настоящия том, стр. 522—523). Събраните в тази статия материали за историята на забогатяването на семейството Съдърланд, както и материалите в редица други статии, публикувани от Маркс в „Tribune“, били по-късно използувани от него в „Капиталът“.

Маркс разкрива недъзите на капиталистическия строй и в статията „Смъртното наказание. — Памфлетът на г. Кобден. — Наредбите на Английската банка“. В тази статия Маркс посочва социалните причини на такова явление като увеличаването на престъпността. Той разобличава варварството на буржоазната система на наказания и подлага на критика философско-правните буржоазни теории, които оправдават тази система. Засягайки теорията за наказанията, разработена от Кант и Хегел, Маркс изтъква характерната особеност на идеалистическата философия: „... тук, както и в много други случаи, немският идеализъм само санкционира в мистична форма законите на съществуващото общество“ (виж настоящия том, стр. 526). В статията си Маркс доказва, че радикалното средство за борба с престъпността е унищожаването на самото буржоазно общество, което неизбежно поражда престъпления.

В редица свои статии — „Избирателната корупция“, „Резултатите от изборите“ и други — Маркс характеризира всестранно политическия строй на Англия, разкрива противонародната същност на режима на буржоазно-аристократическата олигархия. Той показва антидемократичния характер на английския парламент и избирателна система, която лишава от избирателни права мнозинството от народа, рисува ярка картина на подкупите и заплахите, прилагани в изборите. В статиите „Политическите последици от търговския разцвет“, „Поражението на правителството“, „Отживяло правителство. — Перспективи на коалиционното правителство и т. н.“

Маркс остро критикува реакционната политика на торийския кабинет на Дерби—Дизраели и сменилото го в края на 1852 г. коалиционно правителство на Абердин. Тази политика отразявала стремежа на олигархическите кръгове на поземлената аристокрация и на буржоазната върхушка да задържат монопола на държавната власт в своите ръце, да попречат на всякакви прогресивни изменения в държавния строй освен най-необходимите отстъпки на промишлената буржоазия. В редица свои кореспонденции Маркс показва реакционната роля на англиканската църква.

Поредицата от Марксовите статии — „Изборите в Англия. — Тори и виги“, „Политически партии и перспективи“ и други — дава ярка представа за традиционната английска двупартийна система, състояща се в последователното преминаване на властта ту у торите — консерваторите, ту у вигите — либералите. Маркс характеризира торите като изразители на интересите на поземлените собственици, а вигите като аристократически представители на буржоазията. Като посочва започналото разложение на старите партии на буржоазно-аристократическата олигархия, Маркс същевременно отбелязва умереността и непоследователността на опозиционната борба на представителите на промишлената буржоазия — фритредерите — против олигархията. Маркс разкрива същността на политиката на фритредерите, а именно „стремежа да бъде изключен народът от представителство на нацията и да съблюдава строго своите особени класови интереси“ (виж настоящия том, стр. 537). Като подчертава страха на буржоата-фритредери от работническата класа и готовността им за компромис с аристокрацията, Маркс пише, че те „предпочитат да сключат сделка с умиращия противник, отколкото да засилват не с привидни, а с реални отстъпки зараждащия се враг, на когото принадлежи бъдещето“ (виж настоящия том, стр. 357).

Както посочва Маркс, срещу различните фракции на господствуващите класи в Англия противостояла основната маса на народа — пролетариатът и другите слоеве на трудещите се. В статиите си Маркс анализира грижливо всички що-годе значителни факти от борбата на английските работници в защита на своите икономически интереси и следи с особено внимание всяка проява на политическата активност на английския пролетариат. Той поддържа с всички средства опитите на неговите най-добри представители, възглавявани от Ърнест Джонс, да възродят чартистката агитация на нова, социалистическа основа. В статията „Чартистите“ Маркс изтъква значението на издигнатата от чартистите програма за демократизиране на политическия строй на Англия, централен пункт на която било искането за всеобщо избирателно право. Тази

статия показва, че Маркс и Енгелс, които считаха насилствената революция за единственото възможно средство за установяване диктатура на пролетариата в страните на континента, са правели изключение за Англия при съществуващите тогава условия. Като имат предвид особеностите на Англия — липсата по онова време на развит военно-бюрократичен апарат в тази страна и обстоятелството, че Англия била единствената страна в Европа, в която мнозинството от населението съставлявал пролетариатът, Маркс и Енгелс признават за възможен мирния, парламентарния път на завоюване на властта от английската работническа класа. За най-важно условие за осъществяването на тази възможност те считат повишаването на политическата съзнателност и активност на английския пролетариат, въвеждането на всеобщо избирателно право и коренното преустройство на парламентарната система.

В статиите си в „Tribune" Маркс осветлява също редица събития на континента. Заслужава внимание оценката, която той дава на миланското въстание против австрийското господство през февруари 1853 г. Виждайки в него симптом на назряващата нова революционна криза и отдавайки дължимото на героизма на участвуващите в него пролетарии, Маркс същевременно осъжда заговорническата тактика на вдъхновителите на тази „импровизирана революция" — Мацини и неговите сподвижници. „Революциите никога не стават по заповед" — подчертава Маркс (виж настоящия том, стр. 546). Той предупреждава вождовете на италианската, а също и на унгарската революционна емиграция за опасността националното движение да бъде използувано от контрареволюционните бонапартистки кръгове. Като доказва цялата ефемерност на надеждите, че Луи Бонапарт ще помогне на потиснатите нации, Маркс съветва италианските патриоти-революционери да се свържат по-тясно с народа, преди всичко с пролетариата и селяните, защото „дори в националните въстания против чуждия деспотизъм съществува такова нещо като класови различия и не от висшите класи може да се очаква в наше време революционно движение" (виж настоящия том, стр. 568).

В приложенията към тома се публикува протоколът на заседанието на Съюза на комунистите от 15 септември 1850 г., извадка от който Маркс привежда в своя труд „Разкрития относно кьолнския процес на комунистите" (виж настоящия том, стр. 426). Този протокол отразява борбата на Маркс, Енгелс и техните привърженици против авантюристичните, сектантски елементи вътре в Съюза на комунистите. Както се вижда от този документ, Маркс полагал всички усилия, за да запази единството на Съюза, и разколът станал по вина на фракцията на Вилих—Шапер. В приложе-

нията са напечатани също двете възвания за подпомагане на осъдените в Кьолн членове на Съюза на комунистите. Тези възвания, които включвали текста на едно кратко обръщение към германските работници в Америка, съставено от Маркс от името на комитета за подпомагане на осъдените по кьолнския процес, по инициатива на Маркс били поместени в американския демократичен печат.

*
* *

Публикуваното в настоящия том произведение на Маркс и Енгелс „Великите мъже на емиграцията“ не влизаше в първото издание на Съчиненията на руски и бе напечатано в 1930 г. в „Архив К. Маркса и Ф. Энгельса“, книга пета. „Заключителната декларация по повод неотдавнашния процес в Кьолн“ и документите, поместени в приложенията, се публикуват на руски за пръв път.

Институт по марксизъм-ленинизъм при ЦК на КПСС

К. МАРКС
Ф. ЕНГЕЛС

АВГУСТ 1851 — МАРТ 1853

Ф. ЕНГЕЛС

РЕВОЛЮЦИЯТА И КОНТРАРЕВОЛЮЦИЯТА В ГЕРМАНИЯ[1]

Написано от Ф. Енгелс през август 1851—септември 1852 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune" на 25 и 28 октомври, 6, 7, 12 и 28 ноември 1851 г.; на 27 февруари, 5, 15, 18 и 19 март, 9, 17 и 24 април, 27 юли, 19 август, 18 септември, 2 и 23 октомври 1852 г.

Подпис: Карл Маркс

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

I

ГЕРМАНИЯ В НАВЕЧЕРИЕТО НА РЕВОЛЮЦИЯТА

Първото действие на революционната драма на европейския континент завърши. „Вчерашните власти“, които управляваха преди бурята от 1848 г., отново станаха „днешни власти“, а повече или по-малко популярните властници за един ден, временните управници, триумвири, диктатори с влачещата се след тях опашка от депутати, граждански комисари, военни комисари, префекти, съдии, генерали, офицери и войници се оказаха изхвърлени на чужди брегове, „изгонени отвъд морето“, в Англия или Америка, където започнаха да организират нови правителства „in partibus infidelium“*, европейски комитети, централни комитети, национални комитети и да възвестяват пристигането си в прокламации, които по тържественост не отстъпват на прокламациите на по-малко призрачни властници.

Трудно е да си представим по-голямо поражение от това, което претърпя революционната партия, или по-точно революционните партии, на континента по всички точки на бойната линия. Но какво от това? Не обхваща ли борбата на английската буржоазия за нейното обществено и политическо господство четиридесет и осем, а борбата на френската буржоазия четиридесет години на безпримерни битки? И не бе ли буржоазията най-близо до своето тържество именно в момента, когато възстановената монархия считаше своето положение за по-здраво от когато и да било? Отдавна вече е минало времето на онзи суеверен възглед, който считаше за причина на революциите злонамереността на шепа агитатори. Днес всеки

---

* — извън реалната действителност, в чужбина (буквално: „в страната на неверните“ — прибавка към титула на католическите епископи, назначавани на чисто номиналните длъжности епископи в нехристиянските страни). *Ред.*

знае, че всеки път, когато настъпват революционни сътресения, зад тях винаги и навсякъде се крие известна обществена потребност, задоволяването на която се спъва от отживелите учреждения. Тази потребност може да не се усеща още толкова силно, може да не е толкова всеобща, че да осигури непосредствена победа; но всеки опит за нейното насилствено задушаване само я кара да се проявява с все по-нарастваща сила, докато най-после тя разбие своите окови. Затова ако сме разбити, не ни остава нищо друго, освен да започнем отначало. И този вероятно твърде кратък отдих между края на първото и началото на второто действие на движението, който ни се пада, ни дава за щастие време за една крайно необходима работа: да изследваме причините, които необходимо обусловиха както неотдавнашния революционен взрив, така и поражението на революцията; причини, които трябва да се търсят не в случайните подбуди, достойнства, недостатъци, грешки или предателства на някои водачи, а в общия социален строй и в условията на живот на всяка една от нациите, засегнати от сътресението. Че внезапно избухналите движения през февруари и март 1848 г. не бяха дело на отделни личности, а стихиен, непреодолим израз на нуждите и потребностите на народите — потребности, които се съзнаваха повече или по-малко ясно, но се усещаха твърде отчетливо от различните класи на всяка страна, — това се признава сега от всички. Но когато пристъпваш към изследване на причините за успеха на контрареволюцията, от всички страни се натъкваш на готовия отговор, че цялата работа била в господин А или в гражданина Б, които „предали" народа. Този отговор според обстоятелствата може да бъде правилен или не, но при всички обстоятелства той нищо не обяснява, не показва дори как е могло да се случи, че „народът" е позволил да бъде предаден. И печално е бъдещето на една политическа партия, ако целият ѝ капитал се заключава в знанието само на факта, че еди-кой си гражданин не заслужава доверие.

Освен това и от историческа гледна точка изследването и изложението на причините както на революционното сътресение, така и на смазването на революцията представляват изключителна важност. Всички тези дребни лични разпри и взаимни обвинения, всички тези противоречащи си едно на друго твърдения, че именно Мараст или Ледрю-Ролен, или Луи Блан, или който и да било друг член на временното правителство, или всички те заедно бяха кормчията, който насочи революцията към подводните скали, върху които тя претърпя крушение — какъв интерес може да представлява всичко това, какво може да обясни то на американеца или англичанина, който следеше всички тези движения отдалеко, от разстояние, непозволяващо да се различават подробностите на развиващите се съ-

бития? Никой здравомислещ човек няма да повярва, че единадесетте души*, при това в мнозинството си твърде посредствени, малко способни както на добро, така и на зло, са могли в течение на три месеца да погубят една тридесет и шест милионна нация, ако тези тридесет и шест милиона не бяха също тъй малко способни да се ориентират накъде трябва да вървят, както и споменатите единадесет души. Въпросът се заключава именно в това, как е могло да се случи, че тези тридесет и шест милиона, които блуждаеха като в мрак, изведнаж бяха призовани да определят самостоятелно своя път; и как е могло да се случи, че те се заблудиха и техните предишни управници можаха отново, макар и за кратко време, да се докопат до управлението.

И така, ако ние се опитваме да изясним на читателите на „Tribune"[2] причините, които не само направиха необходима германската революция от 1848 г., но и със същата неизбежност обусловиха и нейното временно потушаване през 1849 и 1850 г., от нас не трябва да се очаква, че ще дадем пълна история на събитията, които се разиграха в Германия. Следващите събития и присъдата на бъдещите поколения ще решат какво именно от тази хаотична маса наглед случайни, несвързани и противоречащи един на друг факти трябва да влезе в световната история. Времето за решаване на тази задача още не е дошло. Ние трябва да се придържаме в рамките на възможното и ще се считаме удовлетворени, ако успеем да разкрием рационалните, произтичащи от безспорните факти причини, които обясняват най-важните събития, главните поврати на движението и ни дават ключа да определим насоката, която следващото, може би не много далечно избухване на революцията ще даде на развитието на германския народ.

И така, преди всичко какво беше състоянието на Германия в навечерието на избухването на революцията?

Съчетанието на различните класи на народа, които образуват основата на всяка политическа организация, в Германия беше по-сложно, отколкото в която и да било друга страна. Докато в Англия и Франция силната и богата буржоазия, концентрирана в големите градове, особено в столицата, беше съвсем унищожила феодализма или най-малко, както в Англия, го беше свела до малко на брой нищожни остатъци, в Германия феодалното дворянство запазваше значителна част от своите стари привилегии. Системата на феодално земевладение си оставаше почти навсякъде господствуваща. В ръцете на земевладелците беше останало дори правото на съд над зависимите селяни. Макар и лишени от своите политически привиле-

* — членовете на френското временно правителство. *Ред.*

гии — правото да контролират князете, — земевладелците бяха запазили почти напълно своята средновековна власт над селяните от своите имения, както и привилегията да не плащат данъци. В някои области феодализмът беше по-силен, отколкото в други, но никъде, с изключение на левия бряг на Рейн, той не беше унищожен напълно. Това феодално дворянство, по онова време извънредно многобройно и отчасти твърде богато, се считаше официално за първото „съсловие“ в страната. То даваше висшите правителствени чиновници, то почти изключително заемаше всички офицерски длъжности в армията.

Буржоазията в Германия далеч не беше така богата и така сплотена, както във Франция или в Англия. Старинните германски отрасли на промишлеността бяха разрушени от въвеждането на пàрата и от бързо растящото превъзходство на английската промишленост. По-съвременните отрасли на промишлеността, които, възникнали при континенталната система на Наполеон[3], бяха създадени в другите части на страната, не можеха да компенсират загубата на старинните отрасли на промишлеността и да си осигурят достатъчно голямо влияние, за да заставят правителствата да се съобразяват с техните потребности, толкова повече че правителствата се отнасяха подозрително към всяко увеличение на богатството и силата на недворяните. Докато Франция напълно успешно изведе своята копринена промишленост от всички изпитания на петдесетте години на революции и войни, Германия през същия този период почти съвсем загуби своята старинна ленена промишленост. Освен това промишлените райони бяха малко и отдалечени един от друг. Разположени дълбоко във вътрешността на страната, те използуваха за внос и износ предимно чужди — холандски или белгийски — пристанища, така че имаха малко или въобще нямаха общи интереси с големите пристанищни градове на Северно и Балтийско море; но, най-главно, те бяха неспособни да създадат такива големи промишлени и търговски центрове като Париж и Лион, Лондон и Манчестер. Причините за тази изостаналост на германската промишленост бяха много, но за нейното обяснение е достатъчно да се споменат само две: неблагоприятното географско положение на страната, нейната отдалеченост от Атлантическия океан, който бе станал важен път на световната търговия, и постоянните войни, в които Германия биваше въвличана и които от XVI век и до последно време се водеха на нейна територия. Числената слабост и особено липсата на каквато и да било сплотеност попречиха на германската буржоазия да достигне такова политическо господство, с каквото английската буржоазия постоянно се е ползувала още от 1688 г. и каквото френската буржоазия си извоюва в 1789 г. При все това и в Герма-

ния от 1815 г. насам богатството, а заедно с богатството и политическото значение на буржоазията непрекъснато растяха. Правителствата, макар и против волята си, бяха принудени все пак да държат сметка поне за най-насъщните материални интереси на буржоазията. Може дори направо да се каже, че за всяка трошица политическо влияние, която се предоставяше на буржоазията в конституциите на малките държави и след това отново се отнемаше в периодите на политическа реакция — 1815—1830 и 1832—1840 г., — за всяка такава загубена трошица буржоазията бе възнаграждавана с някаква по-съществена практическа изгода. Всяко политическо поражение на буржоазията влечеше след себе си победа в областта на търговското законодателство. И наистина пруската покровителствена тарифа от 1818 г. и образуването на Митническия съюз[4] представляваха за търговците и промишлениците на Германия значително по-голяма ценност, отколкото съмнителното право да изразяват в парламента на една или друга малка държава недоверие на министрите, които само се смееха над техните гласувания. По такъв начин с нарастването на богатството и с разширяването на търговията буржоазията бързо достигна такова равнище, при което тя почна да се убеждава, че задоволяването на най-насъщните ѝ, непрекъснато нарастващи потребности се спъва от политическия строй на страната — от нейната безсмислена разпокъсаност между тридесет и шест княза с техните взаимно противоречиви стремежи и капризи; от феодалните окови, които сковаваха селското стопанство и свързаните с него занаяти; от натрапчивия надзор, на който невежата и надменна бюрокрация подлагаше всяка сделка на буржоазията. В същото време разширяването и укрепването на Митническия съюз, повсеместното въвеждане на пáрата в транспорта, засилването на конкуренцията на вътрешния пазар — всичко това водеше към сближаване на търговско-промишлените класи от различните държави и области, внасяше по-голяма еднородност в техните интереси, централизираше силите им. Естествена последица от това беше преминаването на цялата им маса в лагера на либералната опозиция и победоносният изход на първата сериозна борба на германската буржоазия за политическа власт. За начало на този поврат може да се счита 1840 година — моментът, когато пруската буржоазия застана начело на движението на германската буржоазия. По-нататък ние пак ще се върнем на това либерално-опозиционно движение от 1840—1847 г.

Основната маса на народа, която не принадлежеше нито към аристокрацията, нито към буржоазията, се състоеше в градовете от класата на дребните занаятчии и търговци и от работниците, а в село — от селяните.

Класата на дребните занаятчии и търговци в Германия е извънредно многобройна вследствие на слабото развитие на класата на едрите капиталисти и промишленици. В по-големите градове тя съставлява почти мнозинството от населението, а в малките преобладава напълно, тъй като тук няма по-богати конкуренти, които да оспорват нейното влияние. Тази класа, която играе твърде важна роля във всички съвременни държави и във всички съвременни революции, е особено важна в Германия, където през време на неотдавнашната борба общо взето тя игра решаваща роля. Нейният характер се определя от междинното ѝ положение между класата на по-едрите капиталисти — търговците и промишлениците, буржоазията в същинския смисъл на думата — и класата на пролетариата, или класата на промишлените работници. Тя се стреми към положението на първата, но най-малкият неуспех изхвърля отделни лица от тази класа в редовете на последната. В монархическите и феодалните страни класата на дребните занаятчии и търговци се нуждае за своето съществуване от такива купувачи като двора и аристокрацията; загубването на тези купувачи може да разори по-голямата ѝ част. В сравнително малките градове основа на нейното благосъстояние са твърде често гарнизонът, околийското управление и съдът с тяхното обкръжение; достатъчно е да се отстранят тези учреждения, и дребните бакали, шивачи, обущари, дърводелци загиват. По този начин, колебаейки се вечно между надеждата да се издигне в редовете на заможната класа и страха да не изпадне до положението на пролетарии или дори на просяци, между надеждата да осигури интересите си, като си завоюва известно участие в ръководството на обществените работи, и страха да не възбуди с неуместна опозиция гнева на правителството, от което зависи нейното съществуване, защото в негова власт е да ѝ отнеме най-добрите клиенти, разполагайки с твърде ограничени средства, чиято несигурност е обратно пропорционална на тяхната величина, тази класа е крайно неустойчива в своите възгледи. Смирена и робски покорна пред силното феодално или монархическо правителство, тя преминава на страната на либерализма, когато буржоазията се намира във възход; когато буржоазията си е осигурила господство, тя бива обхваната от бурни пристъпи на демократизъм, но изпада в най-жалка страхливост, щом класата, стояща под нея, пролетариатът, предприема каквото и да е самостоятелно движение. В хода на нашето изложение ние ще видим как в Германия тази класа преминава последователно от едното от тези състояния в другото.

Германската работническа класа в своето социално и политическо развитие е изостанала от английската и френската работни-

ческа класа в същата степен, в каквато германската буржоазия е изостанала от буржоазията на тези страни. Какъвто господарят — такъв и слугата. Развитието на условията за съществуване на многоброен, силен, сплотен и съзнателен пролетариат върви ръка за ръка с развитието на условията за съществуване на многобройна, богата, сплотена и могъща буржоазия. Самото движение на работническата класа никога не придобива самостоятелност и изключително пролетарски характер, докато всички различни фракции на буржоазията и особено нейната най-прогресивна част — едрите индустриалци — не завоюват политическата власт и не преобразуват държавата съобразно със своите потребности. Но щом развитието дойде до тази точка, на дневен ред се поставя неизбежното стълкновение между капиталистите и наемните работници и отсрочването му е вече невъзможно; тогава става невъзможно да се хранят повече работниците с лъжливи надежди и обещания, които никога не се изпълняват; тогава най-после изпъква съвсем ясно в своята действителна светлина голямата проблема на XIX век — проблемата за унищожаването на пролетариата. В Германия по-голямата част от наемните работници получаваше работа не от промишлените магнати от съвременен тип, представени във Великобритания от такива превъзходни екземпляри, а от дребни занаятчии, цялата производствена система на които е остатък от средновековието. И както между едрия памучен лорд, от една страна, и дребния стопанин-обущар или шивач, от друга, съществува колосална разлика, така и съобразителният, бояк фабричен работник от съвременните индустриални Вавилони коренно се отличава от кроткия шивашки или дърводелски калфа в малкото провинциално градче, в което условията на живот и характерът на труда съвсем малко се отличават от условията на живот и трудовите способи от преди пет века. Тази обща липса на съвременни условия на живот, на съвременни начини на промишлено производство се съпровождаше, разбира се, с почти също такава обща липса на съвременни идеи; ето защо няма нищо чудно в това, че в началото на революцията значителна част от работниците издигна искането за незабавно възстановяване на цеховете и на средновековните привилегировани занаятчийски корпорации. Но при все това благодарение на влиянието на промишлените окръзи, където преобладаваше съвременният начин на производство, благодарение на лесното общуване вътре в страната и на умственото развитие, за което съдействуваше скитническият живот на голям брой работници, се образува здраво ядро от работници, чиито идеи за освобождението на тяхната класа бяха много по-ясни и повече съответствуваха на практическата действителност и на историческата необходимост. Но тези работници бяха малцинство.

Ако активното движение на буржоазията започва от 1840 г., движението на работническата класа води началото си от въстанието на силезийските и бохемските работници в 1844 г.[5] Ние скоро ще имаме случай да направим преглед на различните стадии, през които премина това движение.

Най-после, съществуваше огромната класа на дребните селски стопани — селяните, които заедно със своя придатък, земеделските работници, съставляват значителното мнозинство от целия народ. Но тази класа сама по себе си се подразделя от своя страна на различни групи. Тук преди всичко ние виждаме заможните селяни, тъй наречените в Германия Gross- и Mittelbauern*, които владеят повече или по-малко обширни участъци земя и всеки от които се ползува от труда на няколко селскостопански работници. За тази класа, която заемаше междинно положение между едрите, свободни от данъци феодални земевладелци и дребните селяни и земеделските работници, по съвсем понятни причини най-естествената политика беше съюзът с антифеодалната градска буржоазия. Второ, ние виждаме дребните свободни селяни, които преобладаваха в Рейнската област, където феодализмът рухна под мощните удари на великата френска революция. Също такива независими дребни селяни се срещаха туктаме и в други области, където им се бе удало да откупят феодалните повинности, които тежаха преди това върху поземлените им участъци. Но собствеността на тия селяни беше свободна само номинално: обикновено тя бе така обременена с ипотеки и при такива тежки условия, че истински собственик на земята бе не селянинът, а заелият парите лихвар. Трето, ние срещаме феодално зависимите селяни, които не можеха да бъдат лесно изгонени от техните участъци, но които бяха длъжни да плащат на земевладелеца вечна рента или постоянно да извършват за него известна работа. Накрай, селскостопанските работници, положението на които в много едри стопанства бе точно такова, каквото е положението на тази класа в Англия, и които винаги са живели и умирали като бедняци, водейки полугладно съществуване и оставайки роби на своите господари. Тези три последни класи от селското население — дребните свободни селяни, феодално зависимите селяни и селскостопанските работници — никога преди революцията не си бяха блъскали особено главата над политиката; но съвсем ясно е, че революцията трябваше да им открие ново поприще, изпълнено с най-блестящи перспективи. На всяка от тях революцията обещаваше изгоди и затова можеше да се очаква, че всички те една след друга ще се присъединят към нея, щом като движението бъде в пълен ход. Но в същото време не по-малко

* — едри и средни селяни. *Ред.*

ясно е — и това се потвърждава от историята на всички съвременни страни, — че самостоятелното движение на селското население никога не може да бъде успешно, защото то е разпръснато на голямо пространство и е твърде трудно да се обедини една значителна част от него за съвместни действия. Селяните се нуждаят от инициативата и тласъка на по-сплотеното, по-просветено и по-подвижно население на градовете.

Даденият тук кратък преглед на най-важните класи, от които се състоеше германският народ при избухването на неотдавнашното движение, е вече достатъчен, за да обясни в значителна степен непоследователността, несъобразностите и явните противоречия, които характеризират това движение. Ако толкова разнородни, толкова противоречиви и удивително кръстосващи се един с друг интереси дохождат в мощно стълкновение; ако тези взаимно борещи се интереси в разни окръзи, в разни области се размесват в различни пропорции; ако, което е особено важно, в страната няма нито един голям център — Лондон или Париж, — чиито решения по силата на своя авторитет биха могли да избавят народа от необходимостта да решава с нова борба все един и същ спор във всяка отделна част на страната — какво чудно има, ако борбата се разпадне на безбройно много несвързани едно с друго отделни стълкновения, в които ще бъде загубено чудовищно количество кръв, сили и капитал и които въпреки всичко това няма да доведат до никакъв решителен резултат?

Политическата раздробеност на Германия на три дузини повече или по-малко значителни държави също се обяснява именно с тази хаотична многосложност на елементите, които съставляват германската нация и които във всяка отделна част на страната имат различен характер. Където няма общност на интересите, там не може да има единство на целите, да не говорим за единство на действията. Наистина Германският съюз е обявен за ненарушим за вечни времена, но въпреки това Съюзът и неговият орган — бундестагът, никога не са представлявали единството на Германия.[6] Най-висшата точка, до която някога е стигала централизацията на Германия, бе образуването на Митническия съюз. Това принуди и държавите, разположени край Северното море, да се обединят в своя отделна митническа организация[7], докато Австрия продължаваше да се огражда със свои специални митнически бариери. По такъв начин Германия се задоволи с това, че сега за всичките си практически задачи тя бе разделена само на три самостоятелни държави вместо на тридесет и шест. Ръководната роля на руския цар, установила се в 1814 г., разбира се, не претърпя от това никакви изменения.

След като направихме тези предварителни изводи от нашите предпоставки, в следващата си статия ще видим как различните класи на германския народ, за които говорихме по-горе, се раздвижваха една след друга и какъв характер взе това движение след избухването на френската революция в 1848 г.

Лондон, септември 1851 г.

II

ПРУСКАТА ДЪРЖАВА

За начало на политическото движение на средната класа, или буржоазията, в Германия може да се счита 1840 година. То бе предшествувано от симптоми, които показваха, че в тази страна класата, владееща капитала и промишлеността, е толкова узряла, че не може повече да бъде равнодушна и покорна под гнета на полуфеодалните, полубюрократични монархии. По-малките германски князе един след друг даваха на своите поданици конституции с повече или по-малко либерален характер — отчасти за да си осигурят по-голяма независимост от хегемонията на Австрия и Прусия или от влиянието на дворянството на своите собствени държави, а отчасти за да обединят в едно цяло несвързаните една с друга области, които Виенският конгрес[8] бе обединил под техния скиптър. Те можеха да направят това без каквато и да било опасност за себе си: ако бундестагът, тази марионетка в ръцете на Австрия и Прусия, би се опитал да посегне върху тяхната независимост като суверенни владетели, те знаеха, че общественото мнение и парламентите биха подкрепили тяхната съпротива срещу неговите заповеди, а ако, напротив, парламентите биха се оказали твърде силни, те лесно биха могли да се възползуват от властта на бундестага, за да смажат всяка опозиция. При такива обстоятелства конституционните учреждения на Бавария, Вюртемберг, Баден или Ханове не можеха да дадат тласък за сериозна борба за политическа власт. Затова основната маса на германската буржоазия изобщо се държеше настрана от дребните свади, които възникваха в законодателните събрания на малките държавици, знаейки много добре, че без коренна промяна в политиката и държавния строй на двете големи германски държави всички второ-

степенни усилия и победи ще останат безрезултатни. Но в същото време в тези малки парламенти израсна едно поколение либерални юристи, професионални представители на опозицията, разни ротековци, велкеровци, рьомеровци, йордановци, щювевци, айзенмановци — велики „народни дейци“ (Volksmänner), които след повече или по-малко шумна, но винаги безрезултатна двадесетгодишна опозиция бяха издигнати на върха на властта от бурния революционен прилив през 1848 г. и които, след като проявиха там своята пълна неспособност и нищожество, за един миг бяха свалени. Тези първи на германска почва екземпляри от професионални политици и опозиционери със своите речи и писания привикваха германското ухо към езика на конституционализма и вече със самия факт на своето съществуване възвестяваха приближаването на времето, когато буржоазията ще усвои и придаде истински смисъл на политическите фрази, които тези бъбриви адвокати и професори бяха свикнали да употребяват, без особено много да разбират действителния им смисъл.

Немската литература също не можеше да избегне влиянието на политическото възбуждение, което след събитията от 1830 г. обхвана цяла Европа[9]. Почти всички писатели от онова време проповядваха незрял конституционализъм или още по-незрял републиканизъм. Някои от тях, особено посредствените литератори, все повече и повече привикваха да запълват липсата на литературни способности с политически намеци, способни да привлекат вниманието на публиката. Стихове, романи, рецензии, драми — с една дума, всички литературни видове бяха изпълнени с онова, което се наричаше „тенденция“, т. е. с повече или по-малко плахи прояви на опозиционно настроение. За да завършат идейната объркаността, която цареше в Германия след 1830 г., тези елементи на политическа опозиция се размесиха с лошо смлени университетски спомени за немската философия и със зле разбрани откъси от френския социализъм, особено от сенсимонизма. Кликата писатели, които разпространяваха тази разнородна смесица от идеи, сама се нарече претенциозно „Млада Германия“ или „Съвременна школа“[10]. По-късно те се разкаяха за своите младежки грехове, но ни най-малко не усъвършенствуваха своя литературен стил.

Най-после, и немската философия, този най-сложен, но в същото време и най-верен показател за развитието на немската мисъл, застана на страната на буржоазията, когато Хегел в своята „Философия на правото“[11] обяви конституционната монархия за най-висшата и най-съвършена форма на управление. С други думи, той възвести, че е близък денят, когато буржоазията в страната ще вземе политическата власт. След смъртта му неговата школа не

се спря дотук. По-радикалното крило от неговите привърженици, от една страна, подхвърли всяка религиозна вяра на строгото изпитание на суровата критика, която разклати из основи старото здание на християнството, а, от друга страна, издигна по-смели политически принципи в сравнение с ония, които германското ухо бе имало случай да чува дотогава, и се опита да отдаде дължимото на славната памет на героите от първата френска революция. Наистина неясният философски език, в който се обличаха тези идеи, замъгляваше ума както на автора, така и на читателя, но затова пък той ослепяваше очите на цензора и поради това „младохегелианците“ се ползуваха с такава свобода на печата, каквато не познаваше нито един от другите клонове на литературата.

По такъв начин бе очевидно, че в общественото мнение на Германия се извършваше голяма промяна. Огромното мнозинство от класите, на които образованието или положението позволяваше дори при абсолютната монархия да придобият известни политически знания и да си съставят макар що-годе подобие на самостоятелни политически убеждения, постепенно се обединяваше в единна мощна фаланга на опозиция против съществуващия режим. Като се говори за бавното политическо развитие в Германия, не трябва да се забравя колко трудно беше да се придобият правилни възгледи по какъвто и да било въпрос в една страна, където всичките източници на знанието бяха подчинени на правителството, където в нито една област — от училищата за бедни и неделните училища до вестниците и университетите — нищо не можеше да бъде казано, преподадено, напечатано или обнародвано без предварителното разрешение на правителството. Да вземем за пример Виена. Виенчани, които по способност за труд и промишлено производство не отстъпват може би на никого в Германия, а по острота на мисълта, мъжество и революционна енергия далеч превъзхождат другите, все пак се оказаха по-невежи по отношение на своите истински интереси и през време на революцията извършиха повече грешки от всички други. Това в значителна степен се обяснява с почти пълното невежество по най-обикновените политически въпроси, в което правителството на Метерних умееше да държи населението.

Без всякакви по-нататъшни обяснения е ясно защо при такъв режим политическите знания бяха почти изключителен монопол на онези обществени класи, които бяха в състояние да плащат контрабандното им внасяне в страната, и особено на онези, интересите на които бяха най-тежко засегнати от съществуващия ред на нещата, т. е. промишлените и търговските класи. Затова те първи се опълчиха с обединени сили срещу по-нататъшното запазване на повече или по-малко замаскирания абсолютизъм и времето

на тяхното преминаване в редовете на опозицията трябва да се счита за начало на действителното революционно движение в Германия.

За начало на опозиционното пронунциаменто на германската буржоазия може да се счита 1840 година, годината, в която умря предишният пруски крал*, последният останал жив основател на Свещения съюз от 1815 г. За новия крал се знаеше, че съвсем не е привърженик на монархическата система на своя баща, която беше предимно бюрократична и милитаристична. Онова, което френската буржоазия очакваше на времето си от Людовик XVI, германската буржоазия го очакваше до известна степен от Фридрих-Вилхелм IV Пруски. Всички признаваха, че старата система е отживяла, банкрутирала и трябва да бъде ликвидирана; онова, което мълчаливо се понасяше при стария крал, сега високо се обявяваше за непоносимо.

Но ако Людовик XVI, „Людовик Желания", бе обикновен, непретенциозен наивник, отчасти съзнаващ собственото си нищожество, без определени идеи, ръководен главно от навиците си, придобити през време на своето възпитание, то „Фридрих-Вилхелм Желания" беше нещо съвсем друго. По слабохарактерност той несъмнено надминаваше своя френски оригинал, но съвсем не му липсваха претенции и лични мнения. Той се бе запознал дилетантски с елементарните положения на повечето науки и затова си бе въобразил, че е достатъчно образован, за да се произнася авторитетно по всеки въпрос. Той бе убеден, че е първокласен оратор, и несъмнено в Берлин нямаше нито един търговски пътник, който би могъл да се мери с него по плоски съмнителни вицове и бъбривост. Но което е най-важно, той имаше собствени убеждения. Той ненавиждаше и презираше бюрократичния елемент на пруската монархия, но само защото всичките му симпатии принадлежаха на феодалния елемент. Един от основателите и главните сътрудници на „Berliner politisches Wochenblatt", привърженик на така наречената историческа школа (школа, която се подхранваше от идеите на Боналд, дьо Местр и други писатели от първото поколение на френските легитимисти)[12], той се стремеше към възможно най-пълното възстановяване господствуващото обществено положение на дворянството. Кралят, това е първият дворянин в своето кралство, обкръжен преди всичко от блестящ придворен щат от могъщи васали, князе, херцози и графове, а след това от многобройно и богато низше дворянство. Той по свое благоусмотрение царствува над своите верни граждани и селяни като глава на завършена иерархия

* — Фридрих-Вилхелм III. *Ред.*

от обществени стъпала или касти, всяка от които има свои специални привилегии и се отделя от другите с почти непреодолими прегради на произхода или на неотменно установено обществено положение; при това всички тия касти или „съсловия на държавата" трябва със силата и влиянието си до такава степен точно да се уравновесяват взаимно, че кралят да бъде напълно свободен в своите действия. Такъв беше le beau idéal*, който Фридрих-Вилхелм IV искаше да осъществи и който той сега отново се старае да осъществи.

Трябваше да мине известно време, докато пруската буржоазия, не особено вряла и кипяла в теоретическите въпроси, разбере истинския смисъл на намеренията на краля. Но затова пък тя твърде скоро забеляза, че симпатиите му са насочени към неща, напълно противоположни на онова, което тя желаеше. Щом смъртта на бащата „развърза езика" на новия крал, той започна да обявява своите намерения в безбройни речи. И всяка негова реч, всяко негово действие все повече го лишаваха от симпатиите на буржоазията. Това не би го безпокоило, ако не съществуваха няколко неумолими и тревожни факти, които нарушаваха неговите поетични блянове. За съжаление романтиката е твърде слаба в аритметиката и феодализмът още от времето на Дон Кихот всякога си е правил сметките без кръчмаря. Фридрих-Вилхелм IV прекалено много презираше звънкия метал, което открай време се считаше за най-благородна наследствена черта на потомците на кръстоносците. При качването си на трона той завари една скъпо струваща, макар и скъпернически организирана система на управление и умерено напълнена държавна хазна. В продължение на две години всяка следа от излишъци бе прахосана по придворни балове, кралски пътувания, щедри подаръци, помощи на гладуващите, западнали и алчни дворяни и т. н. Обикновените данъци вече не бяха достатъчни за покриване нуждите на двора и правителството. И ето негово величество скоро бе притиснат между явния дефицит и закона от 1820 г., който обявяваше за незаконни всеки нов заем и всяко увеличение на съществуващите данъци без съгласието на „бъдещото народно представителство". Това народно представителство не съществуваше; новият крал още по-малко и от своя баща бе склонен да го създаде, но даже и да бе склонен, той знаеше, че след качването му на трона общественото мнение се бе изменило поразително.

Наистина буржоазията, която отчасти се надяваше, че новият крал веднага ще даде конституция, ще даде свобода на печата, ще

---

* — красивият идеал. *Ред.*

въведе съдилища със съдебни заседатели и т. н. и т. н. — с една дума, сам ще застане начело на мирната революция, от която тя се нуждаеше, за да вземе политическата власт, — тази буржоазия разбра заблуждението си и яростно се нахвърли върху краля. В Рейнската провинция, както и в по-голяма или по-малка степен и в цяла Прусия, нейното ожесточение бе толкова голямо, че поради липсата на свои хора, способни да я представляват в печата, тя стигна дотам, да се съюзи с крайното философско направление, за което вече говорихме по-горе. Плод на този съюз бе „Rheinische Zeitung"[13], който излизаше в Кьолн. Макар че бе спрян петнадесет месеца след основаването му, той може да се счита за начало на съвременния периодичен печат в Германия. Това бе в 1842 г.

Бедният крал, паричните затруднения на когото бяха истинска подигравка над неговите средновековни склонности, твърде скоро забеляза, че не би могъл да управлява повече, ако не направи някакви дребни отстъпки на общото искане за „народно представителство", което като последен остатък на отдавна забравените обещания от 1813 и 1815 г. бе споменато в закона от 1820 г. За най-малко неприятен начин да удовлетвори изискванията на този неудобен закон кралят считаше свикването на постоянните комитети на областните ландтази. Областните ландтази бяха създадени в 1823 г. Във всяка от осемте области на кралството те се образуваха: 1) от висшето дворянство, от управляващите някога семейства на Германската империя, главите на които по силата на своя произход бяха членове на съсловното събрание; 2) от представители на рицарството или на низшето дворянство; 3) от представители на градовете; 4) от депутати на селяните или класата на дребните селски стопани. Представителството в ландтазите бе организирано така, че във всяка област двете фракции на дворянството всякога имаха мнозинство в ландтага. Всеки от тези осем областни ландтази избираше комитет и тъкмо тези осем комитета се свикваха сега в Берлин, за да образуват представителното събрание, което трябваше да гласува търсения заем. Заявяваше се, че държавната хазна е пълна и че заемът се иска не за покриване на текущи нужди, а за железопътен строеж. Но Съединените комитети отговориха на краля с категоричен отказ, като се обявиха за некомпетентни да действуват като народно представителство, и поискаха от негово величество да изпълни обещанието за въвеждане на представителен строй, дадено от баща му по времето, когато последният се нуждаеше от помощта на народа против Наполеон.

Сесията на Съединените комитети показа, че опозиционният дух вече не се ограничаваше само сред буржоазията. Към нея се бе присъединила част от селяните; много дворяни, които сами водеха едро

селско стопанство в своите имения и търгуваха със зърнени храни, вълна, спирт и лен, също се изказаха против правителството и за представителен строй, защото те не по-малко се нуждаеха от гаранции против абсолютизма, бюрокрацията и възстановяването на феодализма. Планът на краля претърпя пълен неуспех. Кралят не получи нито стотинка и засили влиянието на опозицията. Състоялите се след това сесии на самите областни ландтази минаха още по-неблагоприятно за краля. Всички ландтази искаха реформи, изпълнение на обещанията от 1813 и 1815 г., конституция и свобода на печата; съответните резолюции на някои от ландтазите бяха написани на доста непочтителен език; сърдитите отговори на излезлия от кожата си крал още повече изостриха положението.

Междувременно финансовите затруднения на правителството се увеличаваха непрекъснато. С намаляване на кредитите, предназначени за различните отрасли на общественото управление, и чрез мошеническите операции със „Seehandlung"[14] — търговско предприятие, което спекулираше и търгуваше за сметка и риск на държавата и отдавна вече функционираше като неин търговски посредник, можа временно да се спаси положението. Усиленото пускане на държавни книжни пари на свой ред помогна до известна степен и въобще тайната на финансовото положение се пазеше доста успешно. Обаче всички тия хитрини бяха скоро изчерпани. Тогава опитаха друг път — основана беше банка, чийто капитал трябваше да се образува отчасти от средства на държавата, отчасти от вноските на частни акционери и чието главно управление трябваше да принадлежи на държавата, така че правителството да може да тегли от фондовете на тази банка крупни суми и по този начин да повтори същите мошенически операции, които то не можеше вече да върши със „Seehandlung". Но, разбира се, не се намери нито един капиталист, който да се съгласи да даде парите си при такива условия. Наложи се да се измени уставът на банката и да се гарантира собствеността на акционерите срещу посегателства от страна на хазната, преди да се извърши подписката макар и за една акция. Когато по такъв начин и този план се провали, не оставаше нищо друго, освен да се направи опит за сключване на заем — разбира се, ако биха се намерили капиталисти, които да предоставят парите си, без да искат съгласието и гаранцията на това тайнствено „бъдещо народно представителство". Обърнаха се към Ротшилд, но той заяви, че би отпуснал незабавно заем, ако последният бъде гарантиран от това „народно представителство"; а ако не, той не искал да има нищо общо с тази работа.

По такъв начин изчезна всяка надежда да се намерят пари и вече нямаше никаква възможност да се мине без това фатално

„народно представителство“. Отказът на Ротшилд стана известен през есента на 1846 г., а през февруари следващата година кралят свика в Берлин осемте областни ландтази, за да образува от тях „Обединен ландтаг“. Задачата на този ландтаг бе да се занимае с това, което в случай на нужда изискваше законът от 1820 г., а именно: да гласува заеми и нови данъци; той бе лишен от всякакви други права. Неговият глас по въпросите на общото законодателство трябваше да бъде само съвещателен; той трябваше да се събира не в определени срокове, а по усмотрението на краля; той можеше да обсъжда само въпроси, които правителството би намерило за добре да му предостави за обсъждане. Разбира се, членовете на ландтага бяха съвсем малко поласкани от отредената им роля. Те повториха желанията си, изразени вече в областните събрания; отношенията между тях и правителството скоро се изостриха извънредно много и когато от тях поискаха да одобрят заема, мотивирайки се отново с мнимата необходимост от железопътни строежи, те пак отказаха да го гласуват.

Този отказ скоро доведе до закриването на сесията на ландтага. Кралят, чието раздразнение непрекъснато растеше, разпусна ландтага, изразявайки на депутатите своето неудоволствие, но все пак оставаше без пари. И наистина той имаше всички основания да се тревожи за положението си, защото виждаше, че либералната партия, начело на която стоеше буржоазията и която обхващаше голяма част от низшето дворянство и разни недоволни елементи, натрупали се в различните групи на низшите съсловия — че тази либерална партия е решила да се добере до това, което иска. Напразно в речта, с която откри заседанието на Обединения ландтаг, кралят уверяваше, че никога, никога няма да даде конституция в съвременното значение на думата. Либералната партия настояваше именно за съвременно антифеодално конституционно представително управление с всичките му елементи: свобода на печата, съдилища със съдебни заседатели и т. н., давайки да се разбере, че докато не я получи, тя не ще гласува нито стотинка. Едно беше ясно: така не можеше да продължава дълго и или една от двете страни трябваше да отстъпи, или пък работата трябваше да стигне до разрив, до кръвопролитна борба. И буржоазията знаеше, че се намира в навечерието на революция, и се готвеше за нея. С всички възможни средства тя се стараеше да си осигури подкрепата на работническата класа в градовете и на селячеството в селските окръзи. Много добре е известно, че в края на 1847 г. сред буржоазията едва ли би могло да се намери макар и един известен политик, който да не се представяше за „социалист“, за да спечели симпатиите на пролетариата. Ние ще видим скоро тия „социалисти“ на работа.

Този стремеж на ръководещата буржоазия да си сложи маската на социализма бе предизвикан от огромната промяна, станала сред германската работническа класа. След 1840 г. част от германските работници, прекарали известно време във Франция и Швейцария, се бяха проникнали повече или по-малко от незрелите социалистически или комунистически идеи, които тогава бяха разпространени сред френските работници. Нарастващият интерес, с който, като се почне от 1840 г., се отнасяха във Франция към подобни идеи, направи социализма и комунизма модни и в Германия и още от 1843 г. във всички вестници започнаха оживено да се обсъждат социални въпроси. Скоро в Германия възникна социалистическа школа, която се отличаваше по-скоро с неяснотата, отколкото с новостта на своите идеи. Главната ѝ дейност се състоеше в превеждане на фуриеристки, сенсимонистки и други теории от френски на объркания език на немската философия[15]. Приблизително по това време бе образувана и немската комунистическа школа, коренно отличаваща се от тази секта.

В 1844 г. избухнаха въстанията на силезийските тъкачи, които бяха последвани от въстанието на щамповачите на басми в Прага. Тези въстания, жестоко потушени, въстания на работниците не против правителството, а против господарите, произведоха дълбоко впечатление и дадоха нов тласък на социалистическата и комунистическата пропаганда сред работниците. Същото действие имаха и хлебните бунтове през гладната 1847 г. Накъсо казано, както конституционната опозиция обедини около своето знаме основната маса на имотните класи (с изключение на едрите феодални земевладелци), така работническата класа на големите градове очакваше своето освобождение само от социалистическите и комунистическите учения, макар че при съществуващите закони за печата тя можеше да бъде запозната с тях само в твърде незначителна степен. Разбира се, не можеше да се очаква работниците да имат особено ясна представа за своите цели: те знаеха само, че програмата на конституционната буржоазия не съдържа всичко, което те искат, и че техните стремежи никак не се побират в рамките на идеите на конституционализма.

В Германия тогава нямаше отделна републиканска партия. Германците бяха или конституционни монархисти, или повече или по-малко определили се социалисти и комунисти.

При наличността на такива елементи най-малкото сблъскване трябваше да предизвика сериозна революция. Докато единствената надеждна опора на съществуващата система бяха висшето дворянство и висшите чиновници и офицери; докато низшето дворянство, промишлената и търговската буржоазия, университетите, пре-

подавателите от всички степени и дори част от низшите чинове от бюрокрацията и офицерството — всички те се обединиха против правителството; докато зад тях стояха недоволните маси на селячеството и пролетариата на големите градове, маси, които временно още поддържаха либералната опозиция, но вече все по-открито почваха да говорят, че имат намерение сами да вземат работите в собствените си ръце; докато буржоазията бе готова да свали правителството, а пролетариатът — да свали на свой ред буржоазията — в същото това време правителството упорито вървеше по пътя, който неизбежно трябваше да доведе до стълкновение. В началото на 1848 г. Германия стоеше на прага на революцията и тази революция несъмнено би избухнала дори ако февруарската революция във Франция не бе ускорила нейното настъпване.

В следващата статия ние ще видим какво влияние оказа тази парижка революция върху Германия.

Лондон, септември 1851 г.

III
ДРУГИТЕ ГЕРМАНСКИ ДЪРЖАВИ

В нашата последна статия ние се ограничихме почти изключително с държавата, която от 1840 до 1848 г. играеше безусловно найважната роля в германското движение, именно Прусия. Но нека хвърлим бегъл поглед и върху другите германски държави през същия период.

След революционните движения от 1830 г. малките държави изцяло попаднаха под диктатурата на бундестага, т. е. на Австрия и Прусия. Различните конституции, въведени като средство за защита от произвола на по-големите държави, както и с цел да създадат популярност на техните коронованн автори и да обединят пъстрите конгломерати от области, създадени от Виенския конгрес без всякакъв ръководен принцип — тези конституции, колкото и илюзорни да бяха, все пак в бурния период на 1830—1831 г. се оказаха опасни за властта на малките князе. Те бяха почти напълно унищожени. Техните остатъци, които намериха за добре да запазят, имаха поскоро призрачно съществуване и би трябвало да имаш бъбривото самодоволство на един Велкер, Ротек и Далман, за да си въобразиш, че могат да се получат някакви резултати от тази смесена с унизително угодничество смирена опозиция, каквато им се разрешаваше да проявяват в безсилните камари на тези малки държавици.

По-енергичната част от буржоазията в малките държавици скоро след 1840 г. съвсем се отказа от по-раншните си надежди за развиване на парламентарно управление в тия придатъци на Австрия и Прусия. И щом пруската буржоазия и присъединилите се към нея класи проявиха сериозна решителност да се борят за парламентарно управление в Прусия, на нея бе възложена ролята на водач на конституционното движение в цяла Германия с изключение на Ав-

стрия. Сега вече не подлежи на никакво съмнение фактът, че ядрото на конституционалистите от Централна Германия, които впоследствие излязоха от франкфуртското Национално събрание и които по мястото на своите сепаративни събрания бяха наречени Готска партия, много преди 1848 г. обсъждаше един план, който в 1849 г. с незначителни изменения бе предложен на представителите на цяла Германия. Те се стремяха към пълното изключване на Австрия от Германския съюз, към образуване на нов съюз с нова конституция и съюзен парламент под покровителството на Прусия и към включването на малките държавици в по-големите. Всичко това трябваше да се осъществи, щом Прусия станеше конституционна монархия, дадеше свобода на печата, преминеше към независима от Русия и Австрия политика и по такъв начин откриеше за конституционалистите от малките държавици възможността да осъществяват действителен контрол над своите правителства. Автор на този план бе професор Гервинус от Хайделберг (Баден). Следователно еманципацията на пруската буржоазия трябваше да послужи като сигнал за еманципацията на буржоазията в цяла Германия и за образуването на нападателен и отбранителен съюз както против Русия, така и против Австрия, защото както ще видим след малко, Австрия се считаше за съвършено варварска страна, за която при това се знаеше твърде малко, а и това малко не бе много ласкателно за нейното население. Затова Австрия не се считаше за съществена съставна част на Германия.

Що се отнася до другите обществени класи в малките държавици, те вървяха по-бързо или по-бавно по стъпките на събратята си в Прусия. Дребните буржоа ставаха все по-недоволни и по-недоволни от своите правителства, от нарастването на данъчното бреме, от окастрянето на призрачните им политически права, с които те така се надуваха, сравнявайки се с „робите на деспотизма“ в Австрия и Прусия. Но в тяхната опозиция не се забелязваха още никакви определени цели, които биха могли да ги обособят в самостоятелна партия, различна от конституционната партия на едрата буржоазия. Нарастваше недоволството и сред селячеството, но както е известно, в спокойни и мирни времена тази част от народа никога не изявява своите интереси и не претендира за ролята на самостоятелна класа, като не смятаме страните, в които е въведено всеобщо избирателно право. Градските занаятчии и промишлени работници започваха да се заразяват от „отровата“ на социализма и комунизма. Но тъй като вън от Прусия имаше малко що-годе значителни градове и още по-малко промишлени райони, то поради липса на центрове за агитация и пропаганда движението на тази класа в малките държави се развиваше извънредно бавно.

Трудностите, които пречеха за развитието на политическа опозиция, породиха както в Прусия, така и в малките държавици своеобразна религиозна опозиция, която се изразяваше в паралелните движения на германския католицизъм и на Свободните общини[16]. Историята ни дава много примери, че в страни, които се ползуват от благословиите на държавна църква и в които се ограничава обсъждането на политически въпроси, опасната мирска опозиция против светската власт се крие под маската на по-благочестивата и наглед по-безкористна борба против духовния деспотизъм. Много правителства, които няма да допуснат да се обсъжда което и да било тяхно действие, ще си помислят добре, преди да създават мъченици и да разпалват религиозния фанатизъм на масите. В Германия в 1845 г. във всяка държава или римокатолическата, или протестантската религия, или и двете заедно се считаха за неотемна съставна част на държавния строй. И във всяка от тия държави духовенството на едно от тези изповедания или и на двете съставяше съществена част от държавната бюрокрация. Затова едно нападение срещу католическата или протестантската ортодоксия, нападение срещу духовенството бе равносилно на замаскирано нападение срещу самото правителство. Що се отнася до германските католици, то вече самият факт на тяхното съществуване означаваше нападение срещу католическите правителства на Германия, особено на Австрия и Бавария. Така и гледаха на това тези правителства. Членовете на Свободните общини, протестантите-дисиденти, които до известна степен си приличат с английските и американските унитари[17], открито изразяваха своята враждебност срещу клерикалното и строго ортодоксалното направление на пруския крал и неговия любимец, министъра на народната просвета и изповеданията г. Айххорн. Двете нови секти, които известно време бързо се разпространяваха — едната в католическите, другата в протестантските държави — се отличаваха една от друга само по различния си произход. Що се отнася до техните учения, те напълно се схождаха в най-важния пункт, а именно, че всички установени догми нямат никаква ценност. Тази липса на каквато и да било определеност съставляваше тяхната действителна същност. Те твърдяха, че строят онзи огромен храм, под чийто покрив биха могли да се обединят всички германци. Следователно в религиозна форма те изразяваха друга политическа идея на времето — идеята за единството на Германия, но те самите никога не можаха да дойдат до взаимно разбирателство.

Идеята за германското единство, която споменатите секти се стараеха да осъществят поне на религиозна почва, като измисляха обща религия за всички германци, специално приспособена към техните изисквания, привички и вкусове — тази идея наистина по-

лучи много широко разпространение, особено в малките държави. След унищожаването на Германската империя от Наполеон[18] призивът за обединение на всички disjecta membra* на Германия се бе превърнал в най-общ израз на недоволството от съществуващия ред, особено в малките държавици, в които грамадните разходи за издръжката на двора, за държавното управление, за армията — с една дума, данъчното бреме — нарастваха право пропорционално на малките размери и слабостта на държавата. По въпроса, какво трябва да бъде германското единство, когато работата стигне до неговото осъществяване, мненията на партиите се разделяха. Буржоазията, която не желаеше сериозни революционни сътресения, би се задоволила с едно решение, което тя, както вече видяхме, считаше за „практически осъществимо", а именно съюз, който би обхванал цяла Германия без Австрия под върховното ръководство на конституционното правителство на Прусия. И несъмнено по това време не можеше да се направи нещо повече, без да се предизвикат опасни бури. Дребната буржоазия и селяните, доколкото последните въобще се занимаваха с такива въпроси, никога не успяваха да определят германското единство, което те така шумно искаха; някои фантазьори, в по-голямата си част феодални реакционери, се надяваха на възстановяване на Германската империя; шепа невежи soi-disant** радикали, които се прекланяха пред учрежденията на Швейцария, с които още не бяха успели да се запознаят на практика и които по-късно така смешно ги разочароваха — тази шепа беше за федеративна република. Само най-крайната партия се осмеляваше тогава да се обяви за единна и неделима Германска република[19]. Така че въпросът за германското единство вече сам по себе си бе изпълнен с разногласия, раздори и при известни обстоятелства дори с гражданска война.

Резюмираме. Положението в Прусия и в по-малките германски държавици към края на 1847 г. бе следното. Буржоазията чувствуваше своята сила и бе решена да не търпи повече оковите, в които феодалният и бюрократичен деспотизъм сковаваше нейната търговия, нейната промишлена дейност, нейните съвместни действия като класа; част от земевладелците-дворяни до такава степен се бяха превърнали в производители на стоки за пазара, че поради еднаквостта на интересите им с интересите на буржоазията се присъединиха към нея; класата на дребните занаятчии и търговци изразяваше недоволство, роптаеше срещу данъците, срещу спънките, които пречеха на нейната промишлена и търговска дейност, но тя нямаше

* — разпокъсани части. *Ред.*
** — така наречени. *Ред.*

определена програма за реформи, които биха могли да осигурят нейното положение в обществото и държавата; селячеството на едни места бе смазано от феодални повинности, а на други бе притиснато от заемодавци, лихвари и адвокати; работниците в градовете бяха обхванати от общото недоволство, еднакво ненавиждаха правителството и едрите промишлени капиталисти и се заразяваха от социалистическите и комунистическите идеи. С една дума, това бе разнородна маса от опозиционни елементи с различни интереси, но в по-голяма или по-малка степен ръководена от буржоазията, в първите редове на която вървеше на свой ред буржоазията на Прусия и особено на Рейнската провинция. А на другата страна ние виждаме правителства, несъгласни по много въпроси, преизпълнени с недоверие едно към друго и преди всичко към пруското правителство, макар че те трябваше да разчитат на неговата защита. В самата Прусия — правителство, изоставено от общественото мнение, напуснато дори от част от дворянството, опиращо се на армията и бюрокрацията, които от ден на ден все повече се заразяваха от идеите на опозиционната буржоазия и все повече се поддаваха на нейното влияние — и което е най-главното, правителство буквално без стотинка в джоба, което без капитулация пред буржоазната опозиция не би могло да си набави нито грош за покриване на растящия дефицит. Заемала ли е някога буржоазията на някоя страна по-блестяща позиция в своята борба за власт против съществуващото правителство?

Лондон, септември 1851 г.

IV

АВСТРИЯ

Сега трябва да се запознаем с Австрия, страната, която до март 1848 г. бе почти тъй затворена за очите на чужденците, както Китай преди последната си война с Англия.[20]

Разбира се, ние можем да разгледаме тук само немската част на Австрия. Работите на полското, унгарското и италианското население на Австрия не влизат в нашата тема, а доколкото от 1848 г. те са оказвали влияние върху съдбата на австрийските германци, ние ще говорим за това по-късно.

Правителството на княз Метерних се ръководеше от два принципа: първо, всяка една от разните нации, подчинени на австрийското владичество, да бъде държана в подчинение с помощта на останалите, които се намираха в същото положение; второ — и такъв е изобщо главният принцип на всички абсолютни монархии, — да се опира на две класи: на феодалните земевладелци и на финансовата аристокрация, уравновесявайки същевременно влиянието и силата на всяка от тези класи с влиянието и силата на другата, така че правителството да има пълна свобода на действие. Земеделското дворянство, целият доход на което се състоеше от всевъзможни феодални данъци, не можеше да не поддържа правителството, което за него беше единствената защита против потиснатата класа на крепостните селяни, от експлоатацията на която то живееше. А ако по-малко заможната част от това дворянство се решаваше на опозиция против правителството, както беше в 1846 г. в Галиция, Метерних тутакси хвърляше срещу него именно тези крепостни, които с всички сили се стараеха да използуват случая да отмъстят жестоко на своите непосредствени потисници.[21] От друга страна, едрите борсови капиталисти бяха приковани към правител-

ството на Метерних с огромните суми, които държавата заемаше от тях. Австрия, която в 1815 г. си върна цялата мощ, която възстанови и поддържаше от 1820 г. абсолютната монархия в Италия и чрез банкрута в 1810 г. се освободи от част от дълговете си, след сключването на мира скоро пак спечели кредит на големите парични пазари в Европа и колкото повече растеше този кредит, толкова по-широко се ползуваше тя от него. По такъв начин всички финансови магнати на Европа вложиха значителна част от своя капитал в австрийски държавни книжа. Всички те бяха заинтересовани в поддържане кредита на тази страна, а тъй като поддържането на австрийския държавен кредит изискваше все нови и нови заеми, те трябваше от време на време да отпущат нови капитали, за да поддържат курса на държавните книжа, които бяха получили порано. Продължителният мир, който настъпи след 1815 г., и привидната невъзможност да падне такава хилядогодишна монархия като Австрия необикновено много увеличаваха кредита на правителството на Метерних и даже го правеха независимо от виенските банкери и борсови спекуланти; защото докато Метерних можеше да получава достатъчно пари във Франкфурт и Амстердам, той, разбира се, имаше удоволствието да вижда в краката си австрийските капиталисти. Впрочем те бяха напълно в неговата власт и във всяко друго отношение. Огромните печалби, които банкерите, борсовите спекуланти и държавните доставчици всякога умеят да извличат от абсолютната монархия, се компенсираха с почти безграничната власт на правителството над тяхната личност и имущество. Така че от тяхна страна не можеше да се очаква и сянка от опозиция. Следователно Метерних уверено можеше да разчита на поддръжката на двете най-могъщи и влиятелни класи в империята, а освен това той разполагаше с армията и бюрокрацията, които не биха могли да бъдат по-добре организирани за целите на абсолютизма. Гражданските чиновници и офицерите на австрийска служба образуват особена каста; техните бащи са служили на императора и техните синове също ще му служат. Те не принадлежат към нито една от многобройните нации, събрани под крилата на двуглавия орел. Тях постоянно ги местеха и ги местят от единия край на империята в другия — от Полша в Италия, от германските области в Трансилвания; те се отнасят с еднакво презрение към унгареца, поляка, германеца, румънеца, италианеца, хърватина и т. н. — към всяко лице, което не носи върху себе си печата на „императорско-кралска" длъжност и което се отличава със свой особен национален характер. Те нямат националност или по-скоро само те съставляват истинската австрийска нация. Ясно е какво послушно и в същото време мощно оръдие можеше да бъде такава гражданска и воен-

на иерархия в ръцете на умен и енергичен ръководител на държавата.

Що се отнася до останалите класи на населението, Метерних съвсем в духа на държавник от ancien régime* малко се интересуваше от тяхната подкрепа. По отношение на тях той знаеше само една политика: да изстисква от тях колкото може повече средства под формата на данъци и да ги държи в същото време в покорност. Промишлената и търговската буржоазия се развиваше много бавно в Австрия. Търговията по Дунава бе сравнително незначителна; страната разполагаше само с едно морско пристанище — Триест, а и в него търговията бе твърде слаба. Що се отнася до промишлениците, те се ползуваха с щедро покровителство, което в повечето случай достигаше до пълно отстраняване на всяка чуждестранна конкуренция. Но това преимущество им се даваше главно с цел да се повиши тяхната платежоспособност като данъкоплатци и в значителна степен се свеждаше до нула поради вътрешните ограничения на промишлеността, привилегиите на цеховете и другите феодални корпорации, които старателно се охраняваха, доколкото не пречеха на целите и намеренията на правителството. Дребните занаятчии бяха затворени в тесните рамки на тези средновековни цехове, които поддържаха непрекъсната война между отделните занаяти за привилегии и в същото време, лишавайки представителите на работническата класа от почти всяка възможност да се издигнат по обществената стълба, придаваха един вид наследствен, постоянен характер на състава на тези принудителни съюзи. Накрай, на селянина и работника гледаха само като на обект за облагане; за тях се грижеха само да ги държат, доколкото е възможно, в същите условия на живот, в които съществуват те и в които са живели техните бащи. За тази цел всяка открай време установена, наследена от миналото власт се охраняваше не по-малко от държавната власт. Правителството навсякъде строго охраняваше властта на земевладелеца над дребния феодално зависим селянин, на фабриканта — над фабричните работници, на занаятчийския майстор — над калфите и чираците, на бащата — над сина, и наказваше всякакъв вид непослушание като нарушение на закона, служейки си с универсалното средство на австрийското правосъдие — тоягата.

И, накрай, за да се обединят в една всеобхващаща система всички тези усилия за създаване на изкуствен стабилитет, духовната храна, която бе разрешено да се дава на народа, се избираше с най-педантична точност и се отпускаше извънредно скъпернически. Навсякъде възпитанието се намираше в ръцете на католиш-

---

* — стария режим. *Ред.*

кото духовенство, ръководителите на което наред с едрите феодални земевладелци бяха най-непосредствено заинтересовани в запазването на съществуващата система. Университетите бяха организирани така, че да изкарват само специалисти, които можеха да постигнат по-големи или по-малки успехи в отделни специални клонове на знанието, но съвсем не бяха способни да дадат онова универсално, свободно образование, каквото изобщо може да се получи в другите университети. Периодически печат съвсем не съществуваше с изключение на Унгария, но унгарските вестници бяха забранени във всички останали части на монархията. Що се отнася изобщо до литературата, тя никак не се бе развила в течение на сто години и след смъртта на Йосиф II дори отново се бе стеснила. И по всички граници, където австрийските области бяха в досег с някоя цивилизована страна, в допълнение на кордона от митнически чиновници бе създаден кордон от литературни цензори, които не пропускаха в Австрия нито една чуждестранна книга, нито един вестник, преди да са подложили тяхното съдържание на дву- и трикратно основно изследване и да са се убедили, че то не съдържа каквито и да било следи от разложителния дух на времето.

В течение на около тридесет години след 1815 г. тази система действуваше с изумителен успех. Австрия си оставаше почти неизвестна на Европа и толкова малко се знаеше за Европа в Австрия. Изглеждаше, като че ли не бяха станали абсолютно никакви промени в общественото положение на нито една класа от населението, нито в положението на народа изобщо. Колкото и силна да бе враждата между отделните класи — а съществуването на тази вражда бе за Метерних главният принцип на управление, той дори я разпалваше, като превръщаше висшите класи в оръдие на всички правителствени изнудвания и по такъв начин насочваше срещу тях омразата на народа — и колкото народът и да ненавиждаше низшите държавни чиновници, недоволство от централното правителство, изобщо казано, почти или никак не се забелязваше. Обожаваха императора и фактите наглед потвърждаваха правотата на думите на стария Франц I, който веднаж в момент на съмнение в трайността на тази система добродушно забелязал: „Във всеки случай мене и Метерних все ще издържи."

Но при все това в страната се извършваше бавно, невидимо на повърхността движение, което унищожаваше всички усилия на Метерних. Богатството и влиянието на промишлената и търговската буржоазия растяха. Въвеждането на машините и пáрата в промишлеността извърши в Австрия, както и навсякъде, преврат във всички стари отношения и условия на живот на всички обществени

класи; то превърна крепостните в свободни хора, дребните земеделци — във фабрични работници; то подкопа старите феодални занаятчийски корпорации и на много от тях отне всяка възможност за по-нататъшно съществуване. Новото търговско и промишлено население навсякъде се сблъскваше със старите феодални учреждения. Буржоата, чиито интереси все по-често ги заставяха да пътуват в чужбина, докарваха оттам някои звучащи като приказки сведения за цивилизованите страни, разположени отвъд митническите прегради на империята; най-после, строежът на железни пътища ускори както промишленото, така и духовното развитие на страната. При това в самата австрийска държавна сграда имаше една опасна съставна част — унгарската феодална конституция с нейните парламентарни дебати и борбата на обеднялата и опозиционна дворянска маса против правителството и неговите съюзници — магнатите. Пресбург*, седалището на парламента, се намираше до самите врати на Виена. Всички тия елементи съдействуваха за възникването сред градската буржоазия на дух, ако не точно на опозиция — защото опозицията бе все още невъзможна, — то поне на недоволство, на общо желание за реформи, при това повече от административен, отколкото от конституционен характер. И точно както в Прусия, и тук една част от бюрокрацията се присъедини към буржоазията. Сред наследствената каста на чиновниците традициите на Йосиф II не бяха забравени. По-образованите правителствени чиновници, които понякога сами мечтаеха за възможни реформи, решително предпочитаха прогресивния и просветен деспотизъм на този император пред „бащинския“ деспотизъм на Метерних. Част от по-бедното дворянство също застана на страната на буржоазията, а по-долните класи от населението, които винаги имаха достатъчно основания за недоволство от висшите класи, ако не направо от правителството, в повечето случаи не можеха да не се присъединят към реформаторските стремежи на буржоазията.

Все около това време, в 1843 или 1844 г., в Германия бе положено началото на особен клон на литературата, който беше отзвук на тези изменения. Няколко австрийски писатели — белетристи, литературни критици, бездарни поети, изобщо твърде посредствени таланти, но надарени с оная специфична предприемчивост, която е свойствена на еврейската раса, се настаниха в Лайпциг и в други германски градове извън границите на Австрия и тук, недосегаеми за Метерних, издадоха редица книги и брошури по австрийските работи. Те и техните издатели „бойко търгуваха“ с тази стока. Цяла Германия жадуваше да проникне в тайните на политиката на евро-

* Словашкото название: Братислава. *Ред.*

пейския Китай. Още по-голямо любопитство изпитваха самите австрийци, които получаваха тези издания посредством масова контрабанда на чешката граница. Разбира се, тайните, които тия издания разкриваха, не бяха от особено голяма важност, а плановете за реформи, измудрени от техните доброжелателни автори, носеха печата на невинност, граничеща с политическа девственост. Конституция и свобода на печата се считаха за недостижими неща за Австрия. Административни реформи, разширяване правата на областните ландтази, допускане вноса на чуждестранни книги и вестници и смекчаване на цензурата — по-далеч от това едва ли отиваха верноподаническите и скромни пожелания на тези добри австрийци.

Във всеки случай все по-невъзможно ставаше да се възпрепятствува литературното общуване на Австрия с останала Германия, а чрез Германия — и с останалия свят. Това също значително съдействуваше за създаване на враждебно на правителството обществено мнение и направи политическите новини достъпни поне за част от австрийското население. По такъв начин към края на 1847 г. и Австрия — макар в сравнително по-малка степен — бе обхваната от онова политическо и политико-религиозно брожение, което се бе разпространило тогава по цяла Германия. И макар че в Австрия неговите успехи бяха по-скромни, все пак то намери достатъчно революционни елементи, на които можеше да въздействува. Това бяха: селянинът, крепостен или феодално зависим, смазан от тежките помешчически и правителствени данъци; по-нататък, фабричният работник, принуждаван с полицейската палка да работи при всякакви условия, каквито фабрикантът благоволи да установи; след това занаятчийският калфа, на когото цеховите закони отнемаха всяка надежда да стане някога самостоятелен в своя занаят; търговецът, който в своята работа на всяка крачка се натъкваше на нелепи предписания; фабрикантът, който се намираше в постоянен конфликт със занаятчийските цехове, които ревниво отстояваха своите привилегии, и с алчните, нахални чиновници, които навсякъде си пъхаха носа; най-после, учителят, ученият, по-образованият чиновник — които напразно водеха борба срещу невежото и нагло духовенство или срещу тъпия вироглав началник. С една дума, нямаше нито една класа, която да беше доволна, защото дребните отстъпки, които правителството понякога биваше принудено да прави, се правеха не за негова сметка — държавната хазна не би могла да издържи това, — а за сметка на висшето дворянство и духовенството. Накрай, що се отнася до големите банкери и кредиторите на държавата, то последните събития в Италия, растящата опозиция на унгарския парламент, необичайният дух на недоволство и повикът за реформи, който се надигаше в цялата империя, не можеха да

съдействуват за укрепване доверието в трайността и платежоспособността на австрийската монархия.

По такъв начин и в Австрия бавно, но сигурно назряваха крупни промени, когато внезапно във Франция настъпиха събития, които изведнаж ускориха избухването на надигащата се буря и опровергаха твърдението на стария Франц, че сградата все ще издържи, докато са живи той и Метерних.

Лондон, септември 1851 г.

V

ВЪСТАНИЕТО ВЪВ ВИЕНА

На 24 февруари 1848 г. Луи-Филип бе изгонен от Париж и Франция бе обявена за република. На 13 март виенчани свалиха властта на княз Метерних и го принудиха да избяга позорно от страната. На 18 март берлинчани вдигнаха въоръжено въстание и след осемнадесетчасова упорита борба имаха удовлетворението да видят краля да капитулира, предавайки се на милостта на народа. В същото време и в столиците на по-малките германски държавици станаха повече или по-малко мощни взривове, почти навсякъде със същия успех. Макар германският народ да не доведе докрай своята първа революция, във всеки случай той открито тръгна по революционния път.

Ние не можем тук да разглеждаме подробно различните въстания; ние имаме намерение да изясним само техния характер и отношението на различните класи от населението към тях.

Революцията във Виена бе извършена, може да се каже, почти единодушно. Буржоазията с изключение на банкерите и борсовите спекуланти, дребните занаятчии и търговци, работническата класа — всички изведнаж, като един човек, въстанаха против правителството, което те всички ненавиждаха и което възбуждаше такова общо негодуване, че малката група дворяни и финансисти, която го поддържаше, изчезна още при първото нападение. Метерних бе държал буржоазията в такова политическо невежество, че за нея бяха съвсем непонятни идващите от Париж известия за господство на анархията, социализма и терора и за предстояща борба между класата на капиталистите и класата на работниците. Поради своята политическа невинност тя или не придаваше никакво значение на тези известия, или ги считаше за дяволски измислици на Метерних,

за да я сплаши и усмири. При това тя никога още не бе виждала работниците да действуват като класа или да се вдигат на борба за своите собствени, особени класови интереси. На основата на дотогавашния си опит тя не можеше да си представи, че могат да възникнат внезапно каквито и да било противоречия между същите класи, които с такова пълно единодушие току-що бяха свалили еднакво ненавистното за всички правителство. Тя видя, че работниците са съгласни с нея по всички точки: конституция, съд със съдебни заседатели, свобода на печата и т. н. Затова — поне през март 1848 г. — буржоазията всецяло се отдаде на движението; и движението от своя страна още от началото (поне на теория) направи буржоазията господствуваща класа в държавата.

Но такава е съдбата на всички революции, че съюзът на разните класи, който до известна степен винаги е необходима предпоставка на всяка революция, не може да трае дълго. Едва одържана победата над общия враг, и победителите почват да се разделят на различни лагери и да насочват оръжието един срещу друг. Именно това бързо и бурно развитие на класовия антагонизъм в старите и сложни обществени организми прави революцията такъв могъщ фактор на обществения и политическия прогрес; именно това непрекъснато възникване и бърз подем на новите партии, които се редуват на власт една след друга, карат нацията в епохи на подобни насилствени сътресения да измине за пет години по-голям път, отколкото при нормални условия тя би изминала за сто години.

Революцията във Виена направи буржоазията теоретически господствуваща класа. Това значи, че отстъпките, които бяха изтръгнати от правителството, биха осигурили безусловно господството на буржоазията, ако бяха приложени на практика и се бяха задържали известно време. Но фактически господството на тази класа далеч още не бе установено. Наистина създаването на национална гвардия, което даде оръжие в ръцете на буржоазията и дребните буржоа, придаде на буржоазията сила и влияние; наистина в резултат на създаването на „Комитета за безопасност", своего рода революционно правителство, което не беше отговорно пред никого и в което преобладаваше буржоазията, последната застана начело на властта. Но в същото време част от работниците също получиха оръжие; те и студентите изнасяха цялата тежест на борбата на плещите си всеки път, когато се стигаше изобщо до въоръжени стълкновения; студентите, около 4,000 души, добре въоръжени и много по-дисциплинирани от националната гвардия, образуваха ядрото, действителната сила на революционната армия и съвсем не искаха да бъдат просто оръдие в ръцете на Комитета за безопасност. Макар студентите да го признаваха и дори да бяха

най-пламенните му защитници, те представляваха един вид независима и доста неспокойна организация, устройваха собствени съвещания в аулата, заемаха междинно положение между буржоазията и работниците, с постоянното си вълнение пречеха всичко да влезе отново в старите делнични релси и твърде често налагаха своите решения на Комитета за безопасност. От друга страна, работниците, които почти всички бяха без работа, трябваше да бъдат настанени на обществени работи за държавна сметка, а необходимите за това средства трябваше, разбира се, да се вземат от джобовете на данъкоплатците или от касата на град Виена. Всичко това естествено не можеше да бъде много приятно за виенските търговци и занаятчии. Виенските промишлени предприятия, които задоволяваха нуждите на богатите аристократични семейства на обширната страна, поради революцията, следствие бягството на аристокрацията и двора, разбира се, съвършено прекратиха работа; търговията замря, а непрекъснатата тревога и вълнение, поддържани от студентите и работниците, разбира се, не можеха да съдействуват за „възстановяване на доверието", както тогава бе прието да се казва. Затова твърде скоро настъпи известно охлаждане между буржоазията, от една страна, и неспокойните студенти и работници — от друга; и ако това охлаждане дълго време да не се превърна в открита вражда, това се дължеше само на обстоятелството, че правителството и особено дворът в нетърпението си да възстановят стария ред на нещата даваха все ново и ново оправдание на опасенията и шумната дейност на по-революционните партии и все отново и отново извикваха — дори пред очите на буржоазията — призрака на стария Метерниховдеспотизъм. И тъй като правителството се опита да ограничи или съвсем да унищожи някои от току-що завоюваните свободи, на 15 май, а след това още веднаж, на 26 май, избухнаха нови въстания на всички класи във Виена. И в двата случая съюзът между националната гвардия, или въоръжената буржоазия, студентите и работниците бе отново затвърден за известно време.

Що се отнася до другите класи на населението, то аристокрацията и паричните магнати изчезнаха, а селячеството навсякъде ревностно изкореняваше феодализма до последните му остатъци. Поради войната в Италия[22], а също и поради грижите, които Виена и Унгария създаваха на двора, на селяните бе предоставена пълна свобода на действие и делото на освобождението им в Австрия бе по-успешно, отколкото в която и да било друга част на Германия. Скоро след това австрийският райхстаг трябваше само да санкционира мерките, които селячеството фактически бе вече взело, и каквото и да успее да реставрира сега правителството на княз Швар-

ценберг, то никога няма да бъде в състояние да възстанови феодалното робство на селяните. Ако Австрия в настоящия момент отново е сравнително спокойна и дори силна, то е главно, защото грамадното мнозинство на народа — селяните — извлече действителна изгода от революцията и защото — при всички други посегателства на реставрираното правителство — тези осезателни материални изгоди, извоювани от селяните, и до този момент остават незасегнати.

Лондон, октомври 1851 г.

VI

ВЪСТАНИЕТО В БЕРЛИН

Вторият център на революционното движение бе Берлин. След всичко казано в предишните статии не е трудно да се разбере защо революционните действия в Берлин съвсем не намериха оная единодушна подкрепа от страна на почти всички класи, с каквато те се съпровождаха във Виена. В Прусия буржоазията бе вече въвлечена в истинска борба против правителството. Разривът между тях настъпи в резултат на свикването на „Обединения ландтаг". Буржоазната революция се надигаше и тази революция можеше да се окаже поне при първото си избухване толкова единодушна, колкото и виенската, ако не беше станала февруарската революция в Париж. Това събитие, което се извърши под знаме, съвършено различно от онова, под което пруската буржоазия се готвеше да предприеме война срещу правителството, преобърна всичко. Февруарската революция събори във Франция именно оная форма на управление, която пруската буржоазия възнамеряваше да въведе в своята страна. Февруарската революция се обяви за революция на работническата класа срещу буржоазията; тя прогласи свалянето на буржоазното правителство и освобождението на работниците. Пруската буржоазия не много преди това бе имала достатъчно грижи с вълненията на работническата класа. Когато премина първият страх, причинен от въстанието в Силезия, тя дори направи опит да използува тези вълнения за собствена изгода. Но у нея завинаги се запази спасителният страх пред революционния социализъм и комунизъм. Затова когато тя видя начело на парижкото правителство хора, които тя считаше за най-опасни врагове на собствеността, реда, религията, семейството и другите светини на съвременния буржоа, нейният революционен жар значително изстина. Тя знаеше, че

трябва да използува момента и че без помощта на работническите маси ще бъде победена, но храбростта я бе напуснала. Затова още при първите частични въстания в провинцията тя застана на страната на правителството, стараеше се да успокои народа в Берлин, който в течение на пет дни се събираше на тълпи пред кралския дворец, за да обсъжда новините и да иска промяна на правителството. Когато най-после при новината за падането на Метерних кралят направи някои незначителни отстъпки, буржоазията призна революцията за завършена и побърза да благодари на негово величество за изпълнението на всички желания на неговия народ. Но след това последваха нападението на войската върху тълпата, издигането на барикади, борба и поражението на монархията. Тогава всичко се промени. Същата работническа класа, която буржоазията искаше да държи на заден план, изпъкна на пръв план. Работниците се сражаваха, победиха и изведнаж осъзнаха своята сила. Ограниченията на избирателното право, на свободата на печата, на правото да бъдеш съдебен заседател, на правото на събрания — ограничения, които биха били твърде приятни за буржоазията, тъй като те биха засегнали само класите, които стоят по-ниско от нея, сега вече станаха невъзможни. Имаше опасност да се повторят парижките сцени на „анархия“. Пред лицето на тази опасност всички прежни разпри се прекратиха. Против победоносните работници, макар те да не бяха издигнали никакви особени искания в свой собствен интерес, се обединиха дългогодишните приятели и врагове и още на барикадите на Берлин бе сключен този съюз между буржоазията и привържениците на съборената система. Трябваше да се правят необходими отстъпки, но само най-наложителните; трябваше да се образува правителство от водачите на опозицията в Обединения ландтаг, а в награда за услугите му за спасението на короната на него му се осигуряваше поддръжката на всички стълбове на стария режим: феодалната аристокрация, бюрокрацията, армията. Такива бяха условията, при които господата Кампхаузен и Ханземан се заеха да съставят кабинета.

Страхът на новите министри от възбудените маси бе толкова голям, че всяко средство им се струваше добро, стига само то да бе насочено към укрепване на разклатените устои на властта. Тези достойни за презрение хора в своето заблуждение си въобразяваха, че вече е минала всяка опасност от възстановяване на старата система, и затова започнаха за използуват цялата стара държавна машина, за да въдворят отново „реда“. Не бе уволнен нито един чиновник, нито един офицер. В старата бюрократична система на държавно управление не бе извършена ни най-малка промяна. Тези образцови конституционни отговорни министри дори върнаха на

прежните места ония чиновници, които народът в първия пламък на своето революционно въодушевление бе изгонил заради техни предишни прояви на бюрократичен произвол. В Прусия нищо не се измени освен лицата, заемащи министерските постове. Не бе засегнат дори персоналът на разните министерства, а на всички конституционни кариеристи, които образуваха хор около новоизлюпените управници и се надяваха да получат своя дял от властта и длъжностите, дадоха да се разбере, че трябва да почакат, докато възстановяването на трайни отношения позволи да се направят промени в личния състав на чиновниците, което в момента не би било безопасно.

Кралят, който след въстанието на 18 март съвсем бе паднал духом, много скоро забеляза, че той е също тъй необходим на тези „либерални" министри, както и те на него. Въстанието пощади трона; тронът бе последната от запазилите се прегради срещу „анархията"; затова либералната буржоазия и нейните водачи, сега вече министри, имаха всичките основания да поддържат най-добри отношения с короната. Кралят и заобикалящата го реакционна камарила много скоро разбраха това и използуваха това обстоятелство, за да попречат на правителството да проведе дори ония нищожни реформи, които то от време на време се опитваше да прокара.

Първата грижа на правителството бе да придаде известен вид на законност на неотдавнашните насилствени промени. Въпреки съпротивата на населението бе свикан Обединеният ландтаг, който като законен и конституционен орган на народа да гласува нов избирателен закон за избиране на едно събрание, което трябваше да постигне съглашение с короната относно новата конституция. Изборите трябваше да бъдат косвени, а именно масата избиратели трябваше да избере известен брой гласни, които след това от своя страна да изберат депутатите. Въпреки цялата опозиция тази система на двустепенни избори бе прокарана. След това от Обединения ландтаг бе поискано разрешение за заем от двадесет и пет милиона долара; въпреки съпротивата на народната партия ландтагът гласува заема.

Това поведение на правителството съдействуваше за извънредно бързото развитие на народната или, както тя сега се е нарекла, демократическата партия. Тази партия, която се възглавяваше от класата на дребните занаятчии и търговци и която в началото на революцията обединяваше под своето знаме голямото болшинство на работниците, искаше същото пряко и всеобщо избирателно право, каквото бе въведено във Франция, еднокамарно законодателно събрание и пълно и открито признаване на революцията от 18 март като основа на новата система на управление. По-умерената част

от партията бе готова да се задоволи с „демократизираната“ по такъв начин монархия; по-прогресивната искаше като крайна цел установяването на република. И двете бяха съгласни в това, че признаваха германското Национално събрание във Франкфурт за върховна власт в страната, докато конституционалистите и реакционерите изпитваха най-голям ужас от суверенитета на това Събрание, което те, ако съдим от техните твърдения, считаха за крайно революционно.

Самостоятелното движение на работническата класа бе временно прекъснато от революцията. Преките нужди и условия на движението не позволяваха да се изтъкнат на преден план особените искания на пролетарската партия. Действително, докато не бе разчистена почвата за самостоятелни действия на работниците, докато не бе установено още пряко и всеобщо избирателно право, докато съществуваха тридесет и шестте големи и малки държави, вследствие на което Германия бе раздробена на многобройни късове, какво друго можеше да прави пролетарската партия, освен да следи парижкото движение, което имаше за нея извънредно важно значение, и да се бори заедно с дребните буржоа за ония права, които биха ѝ дали по-късно възможност да се бори за своето собствено дело?

Само по три пункта пролетарската партия съществено се отличаваше в своите политически действия от партията на класата на дребните занаятчии и търговци или, по-точно казано, от тъй наречената демократическа партия. Първо, тя даваше друга оценка на събитията във Франция: демократите се опълчваха против крайната партия в Париж, докато пролетарските революционери я защищаваха. Второ, тя провъзгласи необходимостта от образуване на единна и неделима германска република, докато дори най-решителните крайни демократи се осмеляваха да въздишат само за федеративна република. Трето, пролетарската партия във всеки отделен случай проявяваше революционна смелост и готовност да действува, каквито винаги ще липсват на партия, водена и съставена предимно от дребни буржоа.

На пролетарската, или действително революционната, партия се удаваше само малко по малко да откъсва масата работници от влиянието на демократите, в опашката на които те вървяха в началото на революцията. Но нерешителността, слабостта и страхливостта на демократическите водачи навреме вършеха своето и сега може да се каже, че един от главните резултати от сътресенията през последните години се състои в това, че навсякъде, където работническата класа е съсредоточена в що-годе значителни маси, тя съвършено се е освободила от онова демократическо влияние, кое-

то в 1848 и 1849 г. я доведе до безкраен ред грешки и злополуки. Но да не бързаме: събитията през тези две години ще ни дадат пълна възможност да видим господа демократите на работа.

Селячеството в Прусия, както и в Австрия, използува революцията, за да се освободи изведнаж от всички феодални окови, макар и не така енергично, както в Австрия, защото феодализмът общо взето тук не го потискаше така сурово. Но пруската буржоазия по изложените по-горе причини веднага се обърна против селячеството, своя най-стар и най-необходим съюзник. Демократите, наплашени не по-малко от буржоата от тъй наречените посегателства върху частната собственост, също не му оказаха подкрепа; в края на краищата след три месеца свобода, след кървави битки и военни екзекуции, особено в Силезия, феодализмът бе възстановен от същата буржоазия, която до вчера още бе враждебна на феодализма. С това тя сама си произнесе най-тежката присъда. Никога в историята никоя партия не е извършвала подобно предателство към своя най-добър съюзник, към самата себе си; и каквито и унижения и наказания да предстояха още на тази буржоазна партия, тя ги бе напълно заслужила само с това единствено деяние.

Лондон, октомври 1851 г.

VII

ФРАНКФУРТСКОТО НАЦИОНАЛНО СЪБРАНИЕ

Читателят може би си спомня, че в предишните шест статии ние проследихме революционното движение в Германия до момента на двете големи победи на народа: във Виена на 13 март и в Берлин на 18 март. Видяхме, че както в Австрия, така и в Прусия бяха образувани конституционни правителства и че за ръководно начало на цялата бъдеща политика бяха обявени принципите на либерализма, т. е. принципите на буржоазията; единственото забележимо различие между двата големи центъра на движението се състоеше в това, че в Прусия кормилото на управлението взе непосредствено в своите ръце либералната буржоазия в лицето на двамата едри търговци, господата Кампхаузен и Ханземан, а в Австрия, където буржоазията бе много по-малко развита в политическо отношение, на власт дойде либералната бюрокрация, която открито заявяваше, че управлява по пълномощие на буржоазията. Ние видяхме по-нататък как партиите и обществените класи, които дотогава бяха обединени в обща опозиция против старото правителство, след победата или дори през време на борбата се разделиха и как същата либерална буржоазия, която единствено извлече полза от победата, веднага се обърна против своите довчерашни съюзници, зае враждебна позиция спрямо всички по-прогресивни класи и партии и сключи съюз с победените феодални и бюрократични елементи. Всъщност още в самото начало на революционната драма бе очевидно, че либералната буржоазия може да устои срещу победените, но неунищожени феодална и бюрократическа партии само като се опира на по-радикалните народни партии и че, от друга страна, срещу натиска на тези по-радикални маси тя се нуждае от помощта на феодалното дворянство и бюрокрацията. Ясно беше следователно, че в Австрия и Прусия

буржоазията нямаше достатъчна сила, за да задържи властта в своите ръце и да преустрои държавните учреждения съобразно със своите потребности и разбирания. Либералното буржоазно правителство бе само преходен етап, от който страната — в зависимост от обрата, който биха взели събитията — трябваше или да върви напред, към по-висшия етап — единната република, или отново да се върне към стария клерикално-феодален и бюрократичен режим. Във всеки случай истинската, решителната битка тепърва предстоеше; мартенските събития бяха само завръзката на борбата.

Тъй като Австрия и Прусия бяха двете ръководещи германски държави, всяка решителна победа на революцията във Виена или Берлин би била решаваща за цяла Германия. И наистина събитията през март 1848 г. в двата града определиха хода на движението в Германия. Затова би било излишно да се спираме на събитията, които се разиграха в малките държавици, и ние бихме могли да се ограничим изключително с разглеждането на австрийските и пруските работи, ако съществуването на тези малки държавици не извика на живот едно учреждение, което със самия факт на своето съществуване представляваше най-яркото доказателство за ненормалното положение в Германия и за половинчатостта на неотдавнашната революция — учреждение толкова уродливо, толкова безсмислено по самото си положение и при това до такава степен преизпълнено със съзнание за своята важност, че вероятно историята никога вече няма да създаде нещо подобно. Това учреждение бе така нареченото *германско Национално събрание* във Франкфурт на Майн.

След победата на народа във Виена и Берлин от само себе си се разбираше, че трябва да бъде свикано представително събрание за цяла Германия. И ето това Събрание бе избрано и се събра във Франкфурт наред със стария бундестаг. Народът очакваше от германското Национално събрание, че то ще разреши всички спорни въпроси и ще действува като върховна законодателна власт на целия Германски съюз. Обаче бундестагът, който свика Събранието, съвсем не определи неговите пълномощия. Никой не знаеше имат ли неговите постановления силата на закон или подлежат на санкция от бундестага или от отделните правителства. При това неясно положение Събранието, ако имаше поне капка енергия, трябваше незабавно да разпусне бундестага—най-непопулярното корпоративно учреждение в Германия — и да го замени със съюзно правителство, избрано измежду неговите собствени членове. То трябваше да обяви себе си за единствения законен изразител на суверенната воля на германския народ и по тоя начин да придаде сила на закон на всички свои решения. Но преди всичко то трябваше да си осигури в страната организирана и въоръжена сила, достатъчна да сломи вся-

ка съпротива на правителствата. И всичко това можеше лесно, много лесно да се направи в началния стадий на революцията. Но това би значило да се очаква твърде много от едно Събрание, мнозинството на което се състоеше от либерални адвокати и професори-доктринери — Събрание, което, макар и да претендираше, че олицетворява цвета на немската мисъл и немската наука, в действителност представляваше сцена, на която старите, отживели времето си политически актьори излагаха на показ пред очите на цяла Германия своя непреднамерен комизъм и своята неспособност за мисъл и действие. Това Събрание от баби още от първия ден на своето съществуване се боеше повече от най-слабото народно движение, отколкото от всичките реакционни заговори на всички немски правителства, взети заедно. То заседаваше под надзора на бундестага — нещо повече, то почти изпросваше санкцията на бундестага за своите решения, защото това омразно учреждение трябваше да публикува неговите първи постановления. Вместо да утвърди своя собствен суверенитет, то по всякакъв начин се отклоняваше от обсъждането на този толкова опасен въпрос. Вместо да се заобиколи с народна въоръжена сила, то преминаваше към дневния ред, затваряйки си очите за всички актове на насилие, извършвани от правителствата. Пред неговите очи в Майнц бе обявено обсадно положение и населението му бе обезоръжено, а Националното събрание не си мръдна пръста. По-късно то избра австрийския ерцхерцог Йохан за имперски администратор и обяви, че всичките му решения имат силата на закон. Но ерцхерцог Йохан прие новия пост само след като получи съгласието на всички правителства и бе назначен не от Събранието, а от бундестага. Що се отнася до законната сила на постановленията на Събранието, този пункт никога не бе признат от правителствата на големите държави, а Националното събрание не настояваше върху него, така че въпросът остана открит. По такъв начин ние бяхме свидетели на странното зрелище на едно Събрание, което претендираше, че е единственият законен представител на велика и суверенна нация, но което нямаше нито волята, нито силата да наложи признаване на своите искания. Дебатите в това Събрание, които оставаха без всякакъв практически резултат, не представляваха и никаква теоретическа ценност, тъй като в тях чисто и просто се предъвкваха най-изтърканите общи места от остарелите философски и юридически школи. Нямаше нито едно мнение, изказано, или, по-точно, измънкано в това Събрание, което да не е било отдавна безброй пъти и при това несравнено по-добре публикувано в печата.

По този начин това учреждение, което претендираше, че е новата централна власт в Германия, остави всичко така, както го за-

вари. То не само не осъществи отдавна очакваното единство на Германия, но и не отстрани нито един, макар и най-нищожния, от князете, които господствуваха в Германия; то не укрепи връзките между нейните разединени области; то не направи абсолютно нищо, за да разруши митническите бариери, които отделяха Хановер от Прусия и Прусия от Австрия; то не направи и най-малкия опит да премахне омразните такси, които в Прусия на всяка крачка пречеха на речното корабоплаване. Но колкото по-малко работа вършеше Националното събрание, толкова по-голям шум вдигаше то. То създаде германска флота, но на книга; анексира Полша и Шлезвиг; разреши на немска Австрия да води война против Италия, но забрани на италианците да преследват австрийците на германска територия — това сигурно убежище за австрийските войски; то се разсипваше в приветствени възгласи по адрес на Френската република и приемаше унгарски делегати, които несъмнено се върнаха в Унгария с по-смътни представи за Германия от ония, които имаха при своето пристигане.

Това Събрание в началото на революцията бе страшилище за всички германски правителства. Правителствата очакваха от него най-диктаторски и революционни действия поради пълната неопределеност, в която бе счетено за необходимо да се остави въпросът за неговата компетентност. За да отслабят влиянието на това внушаващо страх учреждение, те изтъкаха извънредно широка мрежа от интриги. Оказа се обаче, че те имаха повече щастие, отколкото ум: в действителност това Събрание изпълняваше работата на правителствата по-добре, отколкото те сами биха могли да я извършат. Главният коз в тези интриги на правителствата бе свикването на местните законодателни събрания; не само малките държавици свикаха своите парламенти, но и Прусия и Австрия свикаха учредителни събрания. В тези събрания, както и във Франкфуртския парламент, мнозинството принадлежеше на либералната буржоазия или на нейните съюзници — либералните адвокати и чиновници; и във всяко от тия събрания работите взеха почти един и същ обрат с единствената разлика, че германското Национално събрание бе парламент на някаква въображаема страна, тъй като то се отказа да създаде обединена Германия, т. е. точно от онова, чието изпълнение бе първото условие за неговото собствено съществуване, и че то обсъждаше въображаемите и неизпълними мероприятия на едно измислено от него самото правителство и вземаше въображаеми решения, на които никой не обръщаше внимание. Напротив, учредителните събрания в Австрия и Прусия бяха все пак действителни парламенти; те сваляха и назначаваха действителни министри и налагаха, макар и само временно, своите решения на князете, с които те се бореха.

Те също бяха страхливи и на тях също им липсваше широко разбиране за революционните мероприятия; те също предадоха народа и върнаха властта в ръцете на феодално-бюрократичния и военен деспотизъм. Но условията ги принуждаваха поне да обсъждат практически въпроси от непосредствен интерес и да живеят на земята като другите хора, докато франкфуртските дърдорковци изпитваха най-голямо щастие, когато можеха да витаят във „въздушното царство на бляновете“, „im Luftreich des Traums“[23]. Затова разискванията в Берлинското и Виенското учредително събрание съставляват важна част от историята на германската революция, докато ораторските напъни на палячовското Франкфуртско събрание могат да представляват интерес само за колекционерите на литературни и антикварски куриози.

Германският народ, който дълбоко чувствуваше необходимостта да тури край на омразната териториална раздробеност, която разединяваше и свеждаше до нула съвкупната сила на нацията, известно време очакваше, че франкфуртското Национално събрание поне ще положи началото на нова ера. Но детинското поведение на тази компания глупци, които си бяха въобразили, че са мъдреци, бързо охлади народния ентусиазъм. Техният позорен начин на действие във връзка със сключването на примирието в Малмьо (септември 1848 г.)[24] препълни чашата на народното негодувание против това Събрание, от което очакваха, че ще осигури на нацията свободна арена за дейност, но което вместо това, обхванато от нечуван страх, само върна по-раншната устойчивост на основите, на които е построена сегашната контрареволюционна система.

Лондон, януари 1852 г.

VIII

ПОЛЯЦИ, ЧЕХИ И ГЕРМАНЦИ[25]

От изложеното досега в предишните статии е вече ясно, че щом мартенската революция от 1848 г. не бе последвана от нова революция, положението на работите в Германия неизбежно трябваше да се върне към своята изходна точка. Но същността на историческото явление, върху което ние искаме да хвърлим известна светлина, е толкова сложна, че е невъзможно да се разберат напълно следващите събития, без да се разгледа оная страна, която може да се нарече международни отношения на германската революция. А тези международни отношения бяха не по-малко заплетени от вътрешните работи.

Цялата източна половина на Германия до Елба, Заале и Бохемския лес, както е известно, в течение на последното хилядолетие е била отнета от славянските племена, които се настанили там. По-голямата част от тези територии е била така основно германизирана, че славянската националност и език там напълно са изчезнали вече от няколко века. Ако се оставят настрана немногото съвършено изолирани остатъци, възлизащи общо на по-малко от сто хиляди души (кашуби в Померания, венди или сорби в Лужице), то жителите тука са във всяко отношение германци. Друго е положението по цялата граница с прежна Полша и в страните с чешки език — Бохемия и Моравия. Тук двете националности са размесени във всеки окръг: градовете изобщо са повече или по-малко немски, докато в селата преобладава славянският елемент, макар и тук той постепенно да се разпада и изтласква от непрекъснатото засилване на германското влияние.

Причината за това положение на нещата се състои в следното: още от времето на Карл Велики германците с най-голяма настойчи-

вост и постоянство насочвали своите усилия да завладеят, колонизират или най-малко да цивилизоват Източна Европа. Завоеванията, направени от феодалното дворянство между Елба и Одер, и феодалните колонии на военните рицарски ордени в Прусия и Ливония само прокарали пътя за несравнено по-широката и по-действена системна германизация чрез търговската и промишлената буржоазия, социалното и политическото значение на която от XV век насам порасна в Германия, както и в останалите страни на Западна Европа. Славяните, особено западните славяни — поляци и чехи, — са предимно земеделци; търговията и промишлеността никога не са били у тях на голяма почит. Поради това с нарастване на населението и възникване на градовете производството на всички промишлени стоки попаднало в тези страни в ръцете на германските имигранти, а размяната на тези стоки срещу земеделски продукти станала изключителен монопол на евреите, които, ако изобщо принадлежат към някаква националност, в тия страни са несъмнено поскоро германци, отколкото славяни. Същото, макар и в по-малка степен, станало и в цяла Източна Европа. В Петербург, Будапеща, Яш и дори Цариград занаятчията, дребният търговец, дребният фабрикант и до днес е германец; напротив, лихварят, кръчмарят, амбулантният търговец — твърде важна личност в тези страни с рядко население — почти без изключение е евреин, родният език на когото е безобразно развален немски език. Значението на немския елемент в пограничните славянски области, което постоянно нараствало с развитието на градовете, търговията и промишлеността, още повече се увеличило, когато станало необходимо да се внасят от Германия почти всички елементи на духовната култура. След немския търговец и занаятчия на славянска земя почнал да се заселва немският пастор, немският учител, немският учен. И, най-после, железният марш на завоевателните армии или предпазливите и добре обмислени грабителски актове на дипломацията не само следвали бавния, но сигурен процес на денационализация — резултат на социалното развитие, — но често го изпреварвали. Така след първата подялба на Полша значителни части от Западна Прусия и Познан били германизирани чрез продажба и предоставяне държавни земи на германски колонисти, насърчаване на германски капиталисти да създават промишлени предприятия и т. н. в тези гранични области, а твърде често и чрез крайно деспотични мерки против полското население на страната.

По такъв начин през последните 70 години пограничната линия между германската и полската националност значително се е изместила. Тъй като революцията в 1848 г. веднага предизвика от страна на потиснатите народи искане за независимо съществуване и право

сами да уреждат своите собствени работи, съвсем естествено бе, че поляците незабавно поискаха възстановяването на своята държава в границите на старата Полска република от 1772 г. Наистина тази граница по онова време бе вече остаряла като демаркационна линия между германската и полската националност и от година на година остаряваше все повече съобразно с напредващия процес на германизиране. Обаче германците с такъв ентусиазъм се изказваха за възстановяването на Полша, че те трябваше да очакват да ги помолят, като първо доказателство за искреността на техните симпатии, да се откажат от *своята* част от заграбената плячка. Но, от друга страна, нима трябваше да се отстъпят цели области, населени предимно с германци, и големи, напълно немски градове — да се отстъпят на народ, който до този момент не бе дал нито едно доказателство, че е способен да излезе от феодалното положение, основано върху закрепостяването на селското население? Въпросът бе твърде сложен. Единственото възможно разрешение беше една война против Русия. Тогава въпросът за разграничението между различните обхванати от революцията нации би минал на заден план в сравнение с главния въпрос — установяване на сигурна граница срещу общия враг. С поляците, ако биха получили обширни територии на Изток, би било по-лесно да се постигне споразумение на разумна база относно Запада; в края на краищата Рига и Митава* биха се оказали за тях не по-малко важни от Данциг и Елбинг**. Затова прогресивната партия в Германия, считайки войната против Русия за необходима в интерес на движението на континента и предполагайки, че възстановяването на независимостта, макар и само на част от Полша, неизбежно би довело до тази война, поддържаше поляците. Напротив, за управляващата либерална буржоазна партия бе ясно, че една национална война против Русия ще доведе до нейното собствено събаряне, тъй като войната ще издигне и ще постави на власт по-активни и по-енергични хора; затова проявявайки лицемерен ентусиазъм по отношение разширяването на германската националност, тя обяви пруска Полша, главното огнище на полското революционно брожение, за неделима съставна част на бъдещата германска империя. Обещанията, дадени на поляците в първите дни на възбуждението, бяха позорно нарушени; полските въоръжени отряди, организирани със съгласието на правителството, бяха разпръснати и избити от пруската артилерия и вече през април 1848 г., само шест седмици след берлинската революция, полското движение бе задушено и между поляци и германци отново се възроди старата нацио-

* — Латвийското название: Елгава. *Ред.*

** — Полските названия: Гданск и Елблонг. *Ред.*

нална вражда. Тази огромна и неоценима услуга на руския самодържец оказаха либералните търговци-министри Кампхаузен и Ханземан. Трябва да се добави, че полската кампания бе първата крачка към реорганизирането на пруската армия, към връщане вярата в собствените сили на същата армия, която по-късно събори либералната партия и смаза движението, над създаването на което така се бяха трудили господата Кампхаузен и Ханземан. „С каквото са съгрешили, с това и трябва да бъдат наказани." Такава е била изобщо съдбата на всички парвенюта от 1848 и 1849 г., от Ледрю-Ролен до Шангарние и от Кампхаузен до Хайнау.

Националният въпрос даде тласък за борба и в Бохемия. Тази страна, населена с два милиона германци и три милиона славяни, говорещи чешки, имаше велики исторически спомени, почти изцяло свързани с миналото господство на чехите. Но мощта на този клон от семейството на славянските народи бе сломена от времето на хуситските войни в XV век[26]; страните на чешкия език бяха разпокъсани: една част образува кралство Бохемия, друга — княжество Моравия, трета, карпатската област на словаците, влезе в състава на Унгария. Моравците и словаците отдавна бяха загубили всякаква следа от национално съзнание и национален живот, макар и да запазваха в значителна степен езика си. Бохемия от три страни бе заобиколена с чисто германски области. Германският елемент бе направил големи успехи в самата Бохемия; дори в столицата — Прага — двете националности бяха почти равни по численост, а капиталът, търговията, промишлеността и духовната култура навсякъде бяха в ръцете на германците. Професор Палацки, главният борец за чешка националност, сам е умопобъркан немски учен; той дори до днес не може правилно и без чужд акцент да говори чешки език. Но както често става, умиращата чешка националност — умираща, като се съди по всички известни от историята на последните четири столетия факти — в 1848 г. направи последно усилие да си върне предишната жизнеспособност, усилие, чийто провал независимо от всички революционни съображения трябваше да докаже, че Бохемия може в бъдеще да съществува само като съставна част на Германия, макар че част от жителите ѝ в течение на няколко века може да продължат да говорят на не немски език.

Лондон, февруари 1852 г.

IX

ПАНСЛАВИЗМЪТ. ШЛЕЗВИГ-ХОЛЩАЙНСКАТА ВОЙНА

Бохемия и Хърватско (още един от разединените членове на славянското семейство, върху който унгарците упражняваха същото въздействие, каквото германците упражняваха върху Бохемия) бяха родината на онова, което на европейския континент се нарича „панславизъм". Нито Бохемия, нито Хърватско бяха достатъчно силни, за да съществуват като самостоятелни нации. И двете националности, постепенно подкопавани от хода на историческото развитие, неизбежно водещо към поглъщането им от по-енергични народи, можеха да разчитат да достигнат известна самостоятелност само при условие, че се съюзят с другите славянски народи. Има 22 милиона поляци, 45 милиона руси, 8 милиона сърби и българи; защо да не се образува мощна конфедерация от 80 милиона славяни, за да се изгонят или унищожат нашествениците в светата славянска земя — турци, унгарци и преди всичко омразните, но толкова необходими Niemetz, германци! По този начин в кабинетите на някои славянски дилетанти в историческата наука възникна това нелепо, антиисторическо движение, което си постави за цел не нещо друго, а да подчини цивилизования Запад на варварския Изток, града — на селото, търговията, промишлеността, духовната култура — на първобитното земеделие на крепостните славяни. Но зад тази нелепа теория стоеше страшната действителност в лицето на *Руската империя* — онази империя, която с всяко свое движение показва, че смята цяла Европа за собственост на славянското племе и особено на единствено енергичната му част — русите; онази империя, която със своите две столици — Петербург и Москва — все още не е намерила своя център на тежестта, докато *„градът на царя"* (Константинопол се нарича на руски Цариград, град на царя), който всеки руски селянин счита за истин-

ски център на своята религия и своята нация, не стане фактическа резиденция на руския император; онази империя, която при всяка война, предприемана през последните 150 години, нито веднаж не е губила своя област, но винаги е разширявала територията си. И в Централна Европа са добре известни интригите, с които руската политика поддържаше новомодната теория на панславизма, теория, по-подходяща за нейните цели от която не можеше да се измисли. Така чешките и хърватските панслависти, едните преднамерено, другите, без да съзнават това, действуваха непосредствено в интерес на Русия; те предадоха делото на революцията заради призрака на една националност, която в най-добрия случай би имала съдбата на полската националност под руско господство. Трябва обаче да се отбележи за чест на поляците, че те никога сериозно не се уловиха на тази панславистка въдица, и ако някои от техните аристократи станаха върли панслависти, то те знаеха, че под руско иго ще загубят по-малко, отколкото от едно въстание на своите собствени крепостни.

Чехите и хърватите свикаха в Прага общославянски конгрес за подготвяне на всеобщ славянски съюз[27]. Дори да не се бе намесила австрийската войска, конгресът все пак би завършил безуспешно. Отделните славянски езици тъй много се отличават един от друг, както английският, немският и шведският; затова при започване на пренията бе установено, че липсва общ славянски език, на който да се разбират всички присъствуващи. Опитаха се да говорят френски, но болшинството не разбираше и този език, и ето че нещастните ентусиазисти-славяни, единственото общо чувство на които бе само общата омраза към германците, в края на краищата бяха принудени да се обясняват на ненавистния немски език — единствения, който всички разбираха! Но в същото време в Прага се събра още един славянски конгрес — от галицийски улани, хърватски и словашки гренадири и чешки артилеристи и кирасири, и този реален, въоръжен славянски конгрес под командуването на Виндишгрец за по-малко от двадесет и четири часа изгони от града основателите на въображаемата славянска хегемония и ги разпръсна по всички страни.

Чешките, моравските, далматинските и част от полските депутати (аристократите) в австрийското Учредително събрание водеха в него систематическа борба против немския елемент. Германците и част от поляците (обеднялата шляхта) бяха в това събрание главната опора на революционния прогрес. Масата славянски депутати, които стояха на противни позиции, не се задоволяваха с това открито проявяване на реакционните тенденции на цялото свое движение, а изпадаха дотам, че крояха интриги и устройваха заговори със същото австрийско правителство, което разгони тяхното събра-

ние в Прага. И те бяха възнаградени за позорното си поведение. След като славянските депутати подкрепиха правителството през време на октомврийското въстание в 1848 г., което най-после им гарантира болшинство в Учредителното събрание, това сега вече почти изключително славянско събрание бе разгонено от австрийските войници подобно на пражкия конгрес, и панславистите бяха заплашени със затвор, ако намислят пак да се размърдат. И единственото, което постигнаха, бе това, че сега славянската националност навсякъде се подкопава от австрийската централизация — резултат, който те дължат на собствения си фанатизъм и на собствената си слепота.

Ако границата между Унгария и Германия оставяше място за каквито и да било съмнения, и тук непременно биха възникнали ежби. Но за щастие нямаше никакъв повод за това и тъй като интересите на двете нации бяха тясно свързани, те се бореха против едни и същи врагове — австрийското правителство и панслависткия фанатизъм. Доброто съгласие не се помрачаваше тук нито за момент. Но италианската революция въвлече част от Германия в междуособна война и тук трябва да се изтъкне, за да се докаже до каква степен Метерниховата система бе успяла да забави развитието на общественото съзнание, че същите хора, които в течение на първите шест месеца на 1848 г. се биха на барикадите във Виена, отиваха с въодушевление в армията, сражаваща се против италианските патриоти. Обаче това печално недоразумение не продължи дълго време.

Най-после, водеше се и война с Дания за Шлезвиг и Холщайн. Тези области, несъмнено немски по националност, език и симпатии на населението, са необходими на Германия и по военни, морски и търговски съображения. Жителите на тези области през последните три години водеха упорита борба против датското нашествие. На тяхна страна бяха освен това и договорите. Мартенската революция ги доведе до открит конфликт с датчаните и Германия ги подкрепи. Но докато в Полша, Италия и Бохемия, а по-късно в Унгария военните операции се водеха с най-голяма решителност, в тази единствено популярна, единствено що-годе революционна война бе възприета система на безполезни маршове и контрамаршове и бе допусната дори намесата на чуждата дипломация, поради което след няколко героични сражения цялата работа завърши с най-жалък край. През време на тази война германските правителства при всеки удобен случай предаваха революционната шлезвиг-холщайнска армия и умишлено позволяваха на датчаните да я унищожават, когато тя се оказваше разпръсната или разделена. Също такова бе отношението и към отрядите на германските доброволци.

Но докато при тези обстоятелства немското име не печелеше нищо освен всеобща омраза, германските конституционни и либерални правителства само потриваха ръце от радост. Те успяха да смажат полското и чешкото движение. Те навсякъде събудиха старата национална вражда, която до това време бе пречила на взаимното разбирателство и съвместните действия на германци, поляци и италианци. Правителствата приучиха населението към сцените на гражданска война и към военни репресивни мерки. Пруската армия в Полша и австрийската в Прага отново придобиха увереност в себе си. И докато въодушевената от прекален патриотизъм („die patriotische Überkraft" — както я наричаше Хайне[28]) революционна, но късогледа младеж бе изпратена в Шлезвиг и Ломбардия, за да загива под снарядите на врага — в същото време на редовната армия, това истинско оръдие както на Австрия, така и на Прусия, бе дадена възможност чрез победи над чуждестранния враг да спечели отново симпатиите на обществото. Но повтаряме: едва тези армии, засилени от либералите, за да бъдат използувани против по-радикалната партия, си бяха върнали отчасти увереността в себе си и дисциплината, и те се обърнаха против самите либерали и върнаха властта на представителите на старата система. Когато Радецки получи в лагера си край река Адидже първите заповеди на „отговорните министри" във Виена, той извика: „Кои са тия министри? Това не е австрийското правителство! Австрия сега е само в моя лагер; аз и моята армия — ето Австрия; когато разбием италианците, ние ще отвоюваме империята за императора!" И старият Радецки беше прав. Но слабоумните „отговорни" министри във Виена не му обърнаха внимание.

Лондон, февруари 1852 г.

X

ПАРИЖКОТО ВЪСТАНИЕ. ФРАНКФУРТСКОТО СЪБРАНИЕ

Още в началото на април 1848 г. революционният поток в целия европейски континент бе спрян от съюза, който обществените класи, извлекли полза от първите победи, незабавно сключиха с победените. Във Франция дребната буржоазия и републиканската фракция на буржоазията се обединиха с монархическата буржоазия против пролетариата. В Германия и Италия победоносната буржоазия ревностно се домогваше до подкрепата на феодалното дворянство, на държавната бюрокрация и армията против народните маси и дребните буржоа. Много скоро обединените консервативни и контрареволюционни партии отново получиха надмощие. В Англия преждевременната и зле подготвена народна демонстрация (10 април) завърши с пълния и решителен разгром на партията на движението[29]. Във Франция два подобни опита (16 април и 15 май) също завършиха безуспешно[30]. В Италия кралят-бомба* на 15 май с един удар си върна властта[31]. В Германия се затвърдиха разните нови буржоазни правителства и техните учредителни събрания и макар бурният 15 май във Виена да завърши с победа на народа, това събитие имаше само второстепенно значение и може да се смята за последното успешно избухване на народната енергия. В Унгария движението на пръв поглед влизаше в спокойното русло на пълна законност, а полското движение, както видяхме, още в зародиш бе смазано от пруските щикове. Но всичко това далеч още не предрешаваше какъв обрат ще вземат работите в края на краищата и загубата на всяка педя почва само караше революционните партии в разните страни все по-тясно да се сплотяват за решителната битка.

* — Фердинанд II. *Ред.*

Тази решителна битка наближаваше. Тя можеше да стане само във Франция: действително, докато Англия не вземаше участие в революционната борба, а Германия оставаше раздробена, Франция благодарение на своята национална самостоятелност, на своята цивилизация и централизация бе единствената страна, която можеше да предизвика мощни сътресения в заобикалящите я страни. Затова, когато на 23 юни 1848 г. в Париж започна кръвопролитна борба и всяка нова телеграма, всяка нова поща все по-ясно разкриваха пред Европа факта, че борбата се води между масата на работниците, от една страна, и всички останали класи на парижкото население, поддържани от армията — от друга; когато боят продължи няколко дни — с нечувано в историята на съвременните граждански войни ожесточение, но без забележими успехи за едната или другата страна, — тогава на всички стана ясно, че това е велика, решителна битка, която в случай на победа на въстанието ще залее целия континент с нова вълна от революции, а в случай на поражение ще доведе до поне временно възстановяване на контрареволюционния режим.

Парижките пролетарии бяха разбити, обезкръвени, смазани до такава степен, че и до днес още не са се съвзели от удара. И веднага в цяла Европа новите и старите консерватори и контрареволюционери вдигнаха глава с такова безсрамие, което показваше колко добре са разбрали значението на събитията. Печатът навсякъде бе подложен на преследвания, правото на събрания и сдружения бе ограничено; всяко незначително произшествие в което и да било малко провинциално градче се използуваше като предлог за изземване на оръжието от населението, за въвеждане на военно положение и за обучаване на войската в новите маневри и похвати, които бе приложил Кавеняк. Освен това за пръв път след февруари бе доказано, че е погрешно да се счита за непобедимо народното въстание в голям град; честта на армията бе отново възстановена; войската, която досега винаги бе търпяла поражение в що-годе значителни улични боеве, отново доби увереността, че е способна и на този вид борба.

От това поражение на парижките работници водят началото си и първите реални крачки и определени планове на старата феодално-бюрократична партия в Германия да се отърве дори от своята временна съюзница — буржоазията — и да възстанови положението, което съществуваше в Германия до мартенските събития. Армията отново стана решаващата сила в държавата и армията принадлежеше не на буржоазията, а именно на тази партия. Дори в Прусия, където преди 1848 г. част от младшите офицери проявяваха големи симпатии към конституционния режим, разстройството, внесено в армията от революцията, отново направи тези склонни към разсъждения млади хора верни на клетвата. Достатъчно бе прости войници

да си позволят известна волност по отношение на офицерите, и за последните изведнаж ставаше повече от очевидна необходимостта от дисциплина и безпрекословно подчинение. Победените дворяни и бюрократи почваха сега да разбират какво трябва да правят. Необходимо беше армията, сплотена повече от всеки друг път, с повишено самочувствие от победите в малките въстания и във войните зад граница, жадна за също такива големи лаври, каквито току-що бе спечелила френската военщина, да се въвлича непрекъснато в дребни стълкновения с народа и тази армия би могла — щом само настъпи решителният момент — да смаже с един удар революционерите и да сложи край на високомерието на буржоазните парламентаристи. И подходящият момент за такъв решителен удар настъпи много скоро.

Ние няма да се спираме на понякога куриозните, но в повечето случаи скучни парламентарни дебати и местни конфликти, които занимаваха различните партии в Германия в течение на лятото. Достатъчно е да се каже, че болшинството от представителите на буржоазните интереси, въпреки многобройните парламентарни победи, от които нито една не доведе до какъвто и да било практически резултат, общо взето чувствуваха, че положението им между крайните партии става от ден на ден все по-неудържимо; затова те бяха принудени да се стремят днес към съюз с реакционерите, а утре да угодничат пред по-демократичните партии. Тези постоянни колебания окончателно ги компрометираха пред общественото мнение и при обрата, който взеха работите, презрението, което те си навлякоха, ползуваше най-много бюрократите и феодалите.

В началото на есента отношенията между различните партии станаха толкова напрегнати и критични, че решителното сражение ставаше неизбежно. Първото стълкновение в тази война между демократичните и революционните маси и армията стана във Франкфурт. Макар това стълкновение да бе второстепенно, войската за пръв път получи тук известен превес над въстанието и това имаше огромно морално въздействие. Прусия по напълно понятни причини позволи на илюзорното правителство, учредено от франкфуртското Национално събрание, да сключи такова примирие с Дания, което не само предаваше шлезвигските германци на отмъщението на датчаните, но и напълно отричаше повече или по-малко революционните принципи, които по общото мнение лежаха в основата на датската война. Франкфуртското събрание отхвърли това примирие с два или три гласа болшинство. Това гласуване бе последвано от комедия на правителствена криза, но след три дни Събранието ревизира решението си и бе принудено фактически да го отмени и да одобри примирието. Това срамно поведение предизвика негодувание сред на-

рода. Издигнати бяха барикади, но във Франкфурт бяха вече съсредоточени достатъчно войски и след шестчасово сражение въстанието бе смазано. Подобни, макар и по-незначителни вълнения във връзка с това събитие станаха и в други части на Германия (Баден, Кьолн), но всички те също бяха потушени.

Това встъпително стълкновение принесе на контрареволюционната партия огромна полза, която се състоеше в това, че единственото правителство, което — поне наглед — бе излъчено изцяло от народни избори, а именно имперското правителство във Франкфурт, както и франкфуртското Национално събрание изгубиха в очите на народа всякакъв авторитет. И правителството, и Събранието бяха принудени да прибягнат до войнишките щикове против проявата на народната воля. Те бяха компрометирани и колкото и малко уважение да заслужаваха досега, това отричане от своя произход, тази зависимост от враждебните на народа правителства и техните войски вече окончателно превърнаха имперския администратор и неговите министри и депутати в кръгли нули. Ние скоро ще видим с какво презрение посрещаха по-късно — най-напред Австрия, после Прусия, а най-после и малките държавици — всяко разпореждане, всяка молба и всяка депутация, които изхождаха от това събрание на безсилни фантазьори.

Ние идваме сега до голямото отражение, което предизвика в Германия френската юнска битка, събитие, което за Германия имаше не по-малко решаващо значение, отколкото пролетарската борба в Париж за Франция. Ние имаме предвид въстанието и последвалото след това щурмуване на Виена през октомври 1848 г. Но значението на тази борба е толкова голямо, а, от друга страна, за разясняването на различните обстоятелства, които оказаха непосредствено влияние върху нейния изход, ще е необходимо толкова място в „Tribune“, че ние трябва да посветим отделна статия на този въпрос.

Лондон, февруари 1852 г.

XI

ВИЕНСКОТО ВЪСТАНИЕ

Ние пристъпваме сега към онова решително събитие, което в Германия беше революционният паралел на юнското въстание в Париж и което с един удар наклони везните на страната на контрареволюционната партия: виенското въстание през октомври 1848 г.

Видяхме какво бе положението на различните класи във Виена след победата на 13 март. Видяхме също как движението в немска Австрия се преплете със събитията в ненемските провинции на Австрия и бе забавено от тях. Следователно сега ни остава само накратко да отбележим причините, които доведоха до последното и най-страшно въстание в немска Австрия.

Висшето дворянство и финансовата буржоазия, които неофициално бяха главната опора на Метерниховия режим, бяха в състояние дори и след мартенските събития да оказват, както и преди, решаващо влияние върху правителството, използувайки при това не само двора, армията и бюрокрацията, но в още по-голяма степен страха от „анархията“, който бързо обхващаше буржоазията. Те много скоро се осмелиха да пуснат няколко пробни балона под формата на закон за печата, на неясна аристократична конституция и на избирателен закон, в основата на който лежеше старинното деление на „съсловия“[32]. Тъй нареченото конституционно правителство, съставено от страхливи и неспособни полулиберални бюрократи, се осмели на 14 май дори на пряк удар срещу революционните организации на масите, като разпусна Централния комитет на делегатите на националната гвардия и на Академическия легион — организация, която бе създадена специално, за да контролира правителството и в случай на нужда да призовава срещу него народните сили. Но този акт само предизвика въстанието на 15 май, което принуди правител-

ството да признае Комитета, да отмени конституцията и избирателния закон и да даде пълномощия за изработването на нов основен закон на Учредително събрание, избрано на основата на всеобщо избирателно право. На следния ден всичко това бе потвърдено с императорски манифест. Но реакционната партия, която имаше свои представители в правителството, скоро успя да подбуди своите „либерални“ колеги към ново посегателство върху народните завоевания. Академическият легион беше главната опора на партията на движението и център на постоянна агитация и именно затова стана непоносим за по-умерените виенски буржоа. На 26 май той бе разпуснат с министерска заповед. Ударът може би би успял, ако изпълнението на заповедта бе възложено само на една част от националната гвардия, но правителството, което нямаше доверие и на гвардията, изкара на улиците войска и националната гвардия веднага се обърна против него, съедини се с Академическия легион и по такъв начин провали плана на правителството.

Междувременно императорът* още на 16 май заедно с двора си бе напуснал Виена и избягал в Инсбрук. Заобиколена от фанатично набожните тиролци, верноподаническите чувства на които се бяха пробудили с нова сила поради опасността от нахлуване на сардинско-ломбардската армия в страната им, поддържана от намиращата се наблизо — на разстояние един изстрел от Инсбрук — армия на Радецки, контрареволюционната партия намери тук убежище, отгдето тя, свободна от всякакъв контрол и наблюдение, можеше без всякаква опасност да събира своите разпръснати сили, да плете и простира по цялата страна мрежа от интриги. Оттук влязоха във връзка с Радецки, с Елачич и Виндишгрец, както и с надеждни хора от административната иерархия на различните провинции; тук крояха интриги с водачите на славяните и по такъв начин организираха реална сила, която се намираше в разпореждане на контрареволюционната камарила, докато безпомощните министри във Виена прахосваха своята отскорошна и незначителна популярност в постоянни стълкновения с революционните маси и в дебати в наскоро свикваното Учредително събрание. Така в течение на известно време движението във Виена бе предоставено само на себе си. Такава политика, която в централизирана и еднородна страна като Франция би довела до хегемонията на партията на движението, тук, в Австрия, в този пъстър политически конгломерат, бе едно от най-сигурните средства за реорганизиране на реакционните сили.

Виенската буржоазия, убедена, че след три последователни поражения на двора и при наличността на Учредително събрание, ос-

---

* — Фердинанд I. *Ред.*

новано върху всеобщо избирателно право, няма защо да се опасява от такъв противник като придворната партия, все повече и повече се поддаваше на оная умора и апатия и на оня вечен стремеж към ред и спокойствие, които всякога обхващат тази класа след силни сътресения и свързаната с тях дезорганизация на деловия живот. Промишлеността на австрийската столица се ограничава почти изключително с производството на предмети на лукс, чието търсене след революцията и бягството на двора, разбира се, бе рязко намаляло. Призивите за възстановяване на нормална система на управление и за връщане на двора — и от едното, и от другото се очакваше оживяване на работите — станаха сега всеобщи сред буржоазията. Откриването на Учредителното събрание през юли бе посрещнато с възторг като край на революционната ера. Също тъй бе приветствувано и връщането на двора, който след победите на Радецки в Италия и след образуването на реакционното правителство на Доблхоф се почувствува достатъчно силен, за да не се бои от натиска на народа, и освен това считаше своето присъствие във Виена за необходимо, за да доведе докрай интригите със славянското болшинство в райхстага. Докато Учредителното събрание обсъждаше законите за освобождаване на селяните от феодалните окови и от принудителен труд за дворяните, дворът извърши ловка маневра. На 19 август императорът бе поканен да направи преглед на националната гвардия; членовете на императорското семейство, придворните, генералитетът си съперничаха един друг в ласкателства по адрес на въоръжените буржоа, които и без това бяха извън себе си от гордост, че публично ги признават за една от решаващите сили в държавата. Веднага след това се появи заповед, подписана от г. Шварцер, единствения популярен министър в кабинета, с която се спираха даваните дотогава държавни помощи на безработните. Машинацията сполучи. Работниците устроиха демонстрация; буржоазната национална гвардия одобри заповедта на своя министър; националните гвардейци се нахвърлиха върху „анархистите“; като тигри нападнаха те на 23 август невъоръжените работници, които не оказаха никаква съпротива, и избиха много от тях. Така бяха сломени единството и мощта на революционните бойни сили. Във Виена класовата борба между буржоазията и пролетариата също дойде по такъв начин до кървава схватка и контрареволюционната камарила вече виждаше приближаването на деня, в който ще може да нанесе решителния удар.

Унгарските работи много скоро дадоха повод на контрареволюционната камарила открито да провъзгласи принципите, от които тя възнамерява да се ръководи в своите действия. На 5 октомври императорски указ, който не бе приподписан от нито един унгарски отговорен министър, обявяваше в официалния „Wiener Zeitung“

унгарския парламент за разпуснат и назначаваше за наместник на императора и главнокомандуващ императорските войски в Унгария хърватския бан Елачич, водача на южнославянската реакция, човека, който фактически водеше война със законните власти на Унгария. В същото време войската, която се намираше във Виена, получи заповед да напусне града и да се присъедини към армията, която трябваше да стане опора на властта на Елачич. Но това вече значеше да се разкрият твърде много картите; всеки жител на Виена почувствува, че войната против Унгария е равносилна на война против принципа на конституционното управление. Този принцип бе вече потъпкан с това, че императорът се бе опитал да издава разпореждания, имащи сила на закон, без подписа на отговорния министър. На 6 октомври народът, Академическият легион и националната гвардия във Виена вдигнаха масово въстание и се противопоставиха на излизането на войските от града. Част от гренадирите премина на страната на народа; стана кратко сблъскване между въоръжените сили на народа и войската; военният министър Латур бе убит от народа и вечерта народът се оказа победител. Междувременно банът Елачич, разбит от Перцел при Щулвайсенбург*, избяга на немско-австрийска територия, недалеко от Виена. Виенският гарнизон, който трябваше да му се притече на помощ, зае спрямо него явно враждебна позиция и се приготви за отбрана; императорът и дворът отново избягаха, този път в Олмюц**, на полуславянска територия.

Но в Олмюц дворът се намираше в съвсем други условия, отколкото в Инсбрук. Сега той можеше веднага да започне поход против революцията. Той бе заобиколен от славянските депутати в Учредителното събрание, които на тълпи се стичаха в Олмюц, и от славянски ентусиазисти от всички части на монархията. Военният поход, както те си представяха, трябваше да се превърне във война за възстановяване на славянството и в изтребителна война против пришълците в страната, която те считаха за славянска — германците и маджарите. Виндишгрец, завоевателят на Прага, а сега командуващ армията, съсредоточена около Виена, изведнаж стана славянски национален герой. Неговата армия почна бързо да получава подкрепления от всички страни. От Бохемия, от Моравия, Щирия, Горна Австрия и Италия полк след полк вървяха към Виена, за да се съединят с войските на Елачич и с предишния гарнизон на Виена. По този начин към края на октомври се събраха над 60,000 души, които скоро започнаха да обкръжават столицата на империята от всички

* Унгарското название: Секешфехервар. *Ред.*

** Чешкото название: Оломоуц. *Ред.*

страни, докато най-после на 30 октомври те се приближиха толкова, че можеха да предприемат решителната атака.

През това време във Виена цареше смущение и обърканост. Веднага след победата буржоазията отново бе обхваната от старото недоверие към „анархическата" работническа класа. Работниците, помнейки много добре как се отнесоха с тях преди шест седмици въоръжените буржоа, помнейки непостоянната, колеблива политика на буржоазията изобщо, не искаха да ѝ поверят защитата на града и поискаха те самите да бъдат въоръжени и военно организирани. Академическият легион, който гореше от желание да се хвърли в борба срещу императорския деспотизъм, бе съвършено неспособен да разбере истинската причина на взаимното отчуждение между двете класи, нито какво изобщо изисква положението. Обърканост цареше и в главите на народа, и в ръководните кръгове. Остатъците на райхстага: германските депутати и няколко славяни — които с изключение на неколцина революционни полски депутати се занимаваха с шпионаж в полза на своите олмюцки приятели, — заседаваха непрекъснато. Но вместо да предприемат енергични действия, те губеха цялото си време в празни разисквания по въпроса, могат ли да се съпротивяват срещу императорската армия, без да излязат от рамките на конституционната законност. Наистина Комитетът за безопасност, съставен от представители на почти всички демократични организации във Виена, бе готов да окаже съпротива; но ръководещото го болшинство, което се състоеше от буржоа и дребни занаятчии и търговци, никога не би му позволило да предприеме решителни, енергични действия. Комитетът на Академическия легион вземаше героични резолюции, но бе напълно неспособен да поеме ръководната роля. Работниците, заобиколени с недоверие, невъоръжени, неорганизирани, едва измъкнали се от духовното робство, в което ги държеше старият режим, едва събудили се, не за да осъзнаят, а само инстинктивно да почувствуват своето обществено положение и целесъобразната за тях политика — можеха да обърнат внимание върху себе си само с шумни демонстрации; от тях не можеше да се очаква да се справят с трудностите на момента. Но както навсякъде в Германия през време на революцията, те бяха готови да се бият докрай, стига само да получат оръжие.

Такова бе положението във Виена. Извън Виена — реорганизирана австрийска армия, окуражена от победите на Радецки в Италия, 60—70 хиляди души, добре въоръжени и добре организирани и макар не под добро командуване, все пак имащи командири. Вътре във Виена — хаос, класови противоречия, дезорганизация: национална гвардия, част от която бе решила въобще да не се сражава, друга част проявяваше нерешителност и само една незначителна

част бе готова да действува; пролетарска маса, силна по своята численост, но без водачи, без всякаква политическа подготовка, способна еднакво лесно да изпада в паника, както и в безпричинни избухвания на ярост, жертва на всеки лъжлив слух, готова за борба, но невъоръжена, поне в началото, и само зле въоръжена и слабо организирана, когато най-после бе поведена на бой; безпомощен райхстаг, който все още умуваше по теоретически въпроси, когато покривът над главата му бе вече почти обхванат от пламъци; ръководен Комитет — без въодушевление, без енергия. Всичко се бе изменило от времето на мартенските и майските дни, когато в контрареволюционния лагер цареше пълен хаос, а единствената организирана сила бе силата, създадена от революцията. Едва ли можеше да има съмнение какъв ще бъде изходът на борбата, а и да имаше, то бе отстранено от събитията на 30 и 31 октомври и 1 ноември.

Лондон, март 1852 г.

XII

ЩУРМУВАНЕТО НА ВИЕНА. ПРЕДАТЕЛСТВОТО КЪМ ВИЕНА

Когато най-после армията на Виндишгрец се концентрира и започна настъпление срещу Виена, отбраната можеше да ѝ противопостави съвършено слаби сили. От националната гвардия можеше да бъде изпратена в окопите само известна част. Наистина най-после бе организирана набързо пролетарска гвардия, но тъй като опитът да бъде привлечена тази най-многочислена, храбра и енергична част от населението бе извършен твърде късно, тя бе недостатъчно запозната с употребата на оръжието и с елементарните правила на дисциплината, за да може да окаже успешна съпротива. По такъв начин Академическият легион, наброяващ 3—4 хиляди души, добре обучен и до известна степен дисциплиниран, храбър и пълен с ентусиазъм, от военна гледна точка бе единствената войскова част, способна да изпълнява успешно своята роля. Но какво представляваше той заедно с неголямата сигурна част от националната гвардия и неорганизираната маса въоръжени пролетарии, какво представляваше той в сравнение с далеч по-многобройните редовни войски на Виндишгрец, да не говорим за разбойническите орди на Елачич, които по всичките си жизнени навици бяха твърде полезни за такъв вид военни действия, когато трябва да се превзема къща след къща, улица след улица? И какво друго освен няколко стари негодни оръдия с неизправни лафети и лоша прислуга можеха да противопоставят въстаниците на многочислената и прекрасно снабдена с всичко необходимо артилерия, която Виндишгрец така безогледно употребяваше?

Колкото повече наближаваше опасността, толкова повече нарастваше бъркотията във Виена. Райхстагът до последния момент не се решаваше да извика на помощ унгарската армия на Перцел, коя-

то се намираше на лагер на няколко мили от столицата. Комитетът за безопасност вземаше противоречиви решения, защото той, както и въоръжените народни маси, се влияеше от непрекъснато идващите противоречиви слухове. Всички бяха съгласни само по един пункт — уважение към собствеността, — което достигаше такива размери, че при дадените обстоятелства изглеждаше почти смешно. За окончателното изработване на плана за отбраната бе направено твърде малко. Бем, единственият човек, който можеше да спаси Виена, ако изобщо някой можеше да я спаси по това време, почти неизвестен чужденец, славянин по произход, се отказа от тази задача, потиснат от всеобщото недоверие. Ако той бе упорствувал, може би щяха да го линчуват като изменник. Командирът на въстаниците Месенхаузер — писател-романист, който разбираше от военно дело по-малко от който и да е младши офицер — съвсем не можеше да се справи със своята задача. И при все това народната партия след осеммесечна революционна борба не бе издигнала от своята среда и не бе привлякла по-способен военачалник от него. При такива обстоятелства започна боят. Виенчани — ако се вземат под внимание техните съвсем недостатъчни средства за отбрана и пълната липса на военна подготовка и организация — оказаха извънредно героична съпротива. На много места заповедта, дадена от Бем, когато той бе командир: „да се защищава позицията до последния човек“, бе изпълнена буквално. Но превъзходството бе твърде голямо. Императорската артилерия помиташе една след друга барикадите по дългите и широки улици, главните артерии на предградията, и още на втория ден на битката, привечер, хърватите завзеха редица къщи, разположени край крепостния насип на Стария град. Слабата и безредна атака на унгарската армия завърши с пълен неуспех. Не бе изтекъл още срокът на примирието, през време на което някои части в Стария град се предадоха, други се колебаеха и увеличаваха суматохата, а остатъците на Академическия легион готвеха нови окопи, когато императорската войска нахлу в града и използувайки общото объркване, превзе с пристъп Стария град.

Непосредствените последици на тази победа — зверства и екзекуции по присъди на военните съдилища, нечувани жестокости и мерзости, извършени от славянските орди, насъскани срещу Виена — са тъй добре известни, че не се нуждаят от подробно описание. По-далечните последици — съвсем новият обрат, който взеха германските работи в резултат на поражението на виенската революция — ще бъдат разгледани по-долу. Остава да разгледаме още само два пункта, които се намират във връзка с щурмуването на Виена. Населението на този град имаше два съюзника — унгарците и германския народ. Какво правеха те в часа на изпитанието?

Ние видяхме, че виенчани с цялото великодушие на току-що освободен народ въстанаха за дело, което макар и в последна сметка да бе тяхно собствено дело, преди всичко и най-вече бе дело на унгарците. Те предпочетоха сами да понесат първия и най-силен удар на австрийските войски, отколкото да им позволят да се отправят срещу Унгария. И докато те тъй благородно бързаха на помощ на своите съюзници, унгарците, борейки се успешно срещу Елачич, го тласкаха към Виена и с победата си засилиха войските, предназначени за нападението на този град. При такива обстоятелства несъмнен дълг на Унгария бе незабавно и с всички налични сили да окаже помощ — не на заседаващия във Виена райхстаг, не на Комитета за безопасност, нито на някакъв друг официален виенски орган, а на *виенската революция.* И дори Унгария да бе забравила, че Виена даде първото сражение за Унгария, то заради своята собствена безопасност тя не трябваше да забравя, че Виена бе единственият аванпост на унгарската независимост и че след падането на Виена вече нищо не можеше да спре настъплението на императорските войски срещу Унгария. Ние сега знаем много добре всичко, което унгарците можеха да посочат и посочваха за оправдание на своето бездействие през време на обсадата и щурмуването на Виена: незадоволителното състояние на собствените им бойни сили, отказа на райхстага и на всички останали официални органи във Виена да ги повикат на помощ, необходимостта да останат на почвата на конституцията и да избягнат усложнения с германската централна власт. Що се отнася до незадоволителното състояние на унгарската армия, не подлежи на съмнение, че в първите дни след избухването на революцията във Виена и след пристигането на Елачич можеше да се мине и без редовни войски, тъй като австрийските редовни войски далеч още не бяха концентрирани; несъмнено е също, че едно решително и безогледно използуване на първите победи над Елачич, па било само от силите на народното опълчение, което се сражаваше при Щулвайсенбург, щеше да бъде достатъчно, за да се установи връзка с виенчани и да се забави с шест месеца концентрацията на австрийските войски. Във война и особено в революционна война бързината на действие, докато не е постигнат някакъв решителен успех, е основно правило и ние можем без колебание да кажем, че Перцел от *чисто военни съображения* не трябваше да се спира, преди да се съедини с виенчани. Разбира се, с това бе свързан известен риск, но кой е спечелил някога сражение, без да рискува нищо? И нима виенското население — четиристотин хиляди души — нищо не рискуваше, привличайки върху себе си бойните сили, предназначени за покоряването на дванадесет милиона унгарци? Военната грешка, която се състоеше в това, че унгарците чакаха, докато австрийските

сили се съединят, а след това предприеха при Швехат нерешителна демонстрация, която заслужено завърши с безславно поражение — тази военна грешка несъмнено бе свързана с по-голям риск, отколкото едно смело настъпление срещу Виена против разюзданите орди на Елачич.

Но, казват, такова настъпление на унгарците, без предварително одобрение от страна на някакъв официален орган, би било посегателство срещу германска територия и би повлякло след себе си усложнения с централната власт във Франкфурт и, което е най-важното, би означавало отричането на унгарците от легалната и конституционна политика, която представляваше тяхната сила. Но нали официалните органи във Виена бяха кръгли нули! И нима райхстагът или демократическите комитети се вдигнаха в защита на Унгария? Единствено народът на Виена се вдигна с оръжие в ръка и даде първото сражение за независимостта на Унгария: касаеше се не да се подкрепи един или друг официален орган във Виена — всички те можеха да бъдат и бяха много скоро отстранени в хода на революционното развитие; не, касаеше се изключително за подема на самата революция, за непрекъснатото развитие на народното движение, което единствено можеше да запази Унгария от нахлуване. Въпросът, какви форми би могло да вземе революционното движение в бъдеще, засягаше самите виенчани, а не унгарците, докато Виена и изобщо немска Австрия оставаха съюзници на унгарците в борбата против общия враг. Но пита се: в това упорито отстояване от страна на унгарското правителство на някаква квази-легалност не трябва ли да виждаме първия ясен симптом на оная система — прикриване зад доста съмнителна законност, — която наистина не спаси Унгария, но затова пък по-късно направи такова благоприятно впечатление на английската буржоазна публика?

Съвсем несъстоятелен е по-нататък доводът за възможен конфликт с германската централна власт във Франкфурт. Франкфуртските властници фактически бяха свалени от победата на контрареволюцията във Виена, но те биха били свалени също и в случай, че революцията във Виена би получила поддръжката, която ѝ бе необходима, за да победи своите врагове. Най-после, безподобният аргумент, че Унгария не трябвало да напуща законната и конституционна почва, може, разбира се, много да импонира на английските фритредери, но историята никога няма да го признае за задоволителен. Да предположим, че на 13 март и 6 октомври виенчани бяха се придържали към „законните и конституционни“ средства. Каква би била съдбата на „законното и конституционно“ движение, какъв би бил изходът от всички славни боеве, които за пръв път обърнаха вниманието на цивилизования свят върху

Унгария? Същата тази законна и конституционна почва, на която унгарците според тяхното твърдение стояха неизменно през 1848 и 1849 г., бе завоювана за тях тъкмо чрез крайно незаконното и противоконституционно въстание на виенското население на 13 март. В нашата задача не влиза да разглеждаме тук историята на унгарската революция, но ние считаме за уместно да отбележим, че е съвсем нецелесъобразно да се прилагат само законни средства на съпротива против враг, който не зачита подобно съобразяване със законността, и че ако не беше този претекст за законност, за който Гьоргей се залавяше през цялото време и който той пускаше в ход против унгарското правителство, не биха били възможни покорността на армията на Гьоргей на нейния генерал и позорната катастрофа при Вилагош[33]. И когато в края на октомври 1848 г. унгарците, за да спасят своята чест, преминаха най-после Лайта, нима това не бе толкова незаконно, колкото и едно незабавно и решително нападение?

Известно е, че ние не храним никакви неприязнени чувства към Унгария. Ние бяхме на нейна страна през време на борбата; ние с пълно право можем да кажем, че нашият вестник „Neue Rheinische Zeitung“ [34] повече от всеки друг съдействуваше за популяризиране на унгарското дело в Германия; той изясняваше характера на борбата между маджарите и славяните и посвещаваше на унгарската война ред статии, на които се падна честта да бъдат плагиатствувани в почти всички книги, излезли по-късно по този въпрос, без да се изключват и работите на самите унгарци и на „очевидците“. Ние и сега виждаме в Унгария естествения и необходим съюзник на Германия при всяко бъдещо сътресение на европейския континент. Но ние бяхме доста строги спрямо нашите собствени сънародници и затова имаме правото свободно да изкажем своето мнение и за нашите съседи. Освен това, като отбелязваме тук фактите с безпристрастието на историка, ние трябва да кажем, че в този частен случай великодушното мъжество на виенското население бе не само несравнено по-благородно, но и много по-далновидно от боязливата предпазливост на унгарското правителство. И нека по-нататък като германци ни бъде позволено да заявим, че ние не бихме разменили всички блестящи победи и славни битки на унгарския поход срещу стихийното, изолирано въстание и героичната съпротива на нашите сънародници — виенчаните, които дадоха на унгарците време да организират армията, която можа да извърши такива велики дела.

Вторият съюзник на Виена бе германският народ. Но той навсякъде бе въвлечен в същата борба, както и виенчани. Франкфурт, Баден, Кьолн току-що бяха претърпели поражение и бяха обезоръ-

жени. В Берлин и Бреслау* народът и войската бяха на нож един срещу друг и всеки ден можеше да се очаква открито стълкновение. Такова бе положението и във всички центрове на движението. Навсякъде стояха открити въпроси, които можеха да бъдат разрешени само със силата на оръжието. И сега за пръв път бяха почувствувани с цялата им острота пагубните последици от запазването на старата раздробеност и децентрализация на Германия. Различните въпроси във всяка държава, във всяка провинция, във всеки град бяха в основата си едни и същи; но навсякъде те се проявяваха в различни форми, при различни условия и в разните места достигаха различна степен на зрялост. Ето защо, макар навсякъде да се чувствуваше решаващото значение на събитията във Виена, никъде не бе възможно да се нанесе сериозен удар с някаква надежда да се помогне на виенчани или да се облекчи тяхното положение. Можеха да им помогнат само парламентът и централната власт във Франкфурт. Към тях апелираха от всички страни. Но какво направиха те?

Франкфуртският парламент и недоносчето, което се яви на свят от престъпната му връзка със стария бундестаг, така наречената централна власт, се възползуваха от виенското движение, за да проявят своето пълно нищожество. Това презряно Събрание, както видяхме, отдавна вече бе пожертвувало своята девственост и колкото и младо да беше, все пак бе успяло да придобие голям опит във всички хитрости на бъбривата и псевдодипломатическа проституция. От всички мечти и илюзии за могъщество, за възраждане и единство на Германия, които владееха Събранието в първите дни на неговото съществуване, не остана нищо друго освен куп бомбастични тевтонски фрази, които бяха повтаряни при всеки удобен случай, и твърдото убеждение на всеки депутат във важността на собствената му персона и в лековерието на публиката. Първоначалната наивност се бе изпарила; представителите на германския народ бяха станали практични хора, т. е. бяха стигнали до убеждението, че колкото по-малко действуват и колкото повече бъбрят, толкова по-здраво е тяхното положение на ръководители на съдбините на Германия. Това не значи, че те смятаха своите заседания за излишни — тъкмо обратното. Но те бяха разбрали, че всички действително големи въпроси са забранена област за тях и че е по-добре да стоят по-далеч от тях. И подобно на съвет на византийски учени от Източната римска империя по времето на нейния упадък, те с важен вид и усърдие, достойни за участта, която в края на краищата ги постигна, обсъждаха теоретически догми, отдавна вече разрешени

* Полското название: Вроцлав. *Ред.*

във всички части на цивилизования свят, или пък такива микроскопични практически въпроси, които никога не водеха към каквито и да било практически резултати. Тъй като Събранието представляваше по този начин своего рода ланкастерска школа[35], в която депутатите се занимаваха с взаимно обучение, и поради това то имаше за тях най-голямо значение, те бяха убедени, че то върши повече, отколкото германският народ имаше право да очаква от него, и считаха за изменник на родината всеки, който имаше безсрамието да иска от Събранието да стигне до някакъв резултат.

Когато избухна виенското въстание, то даде повод за маса запитвания, разисквания, предложения и контрапредложения, които, разбира се, не доведоха до нищо. Централната власт трябваше да се намеси. Тя изпрати във Виена двама комисари — бившия либерал г. Велкер и г. Мосле. Похожденията на Дон Кихот и Санчо Панса представляват истинска одисея в сравнение с героичните подвизи и удивителните приключения на тия двама странствуващи рицари на германското единство. Те не се решаваха да заминат за Виена. Виндишгрец ги сплаши, слабоумният император ги посрещна с изумление, а министър Стадион ги изигра по най-безсрамен начин. Техните телеграми и донесения са може би единствената част от франкфуртските протоколи, която ще заеме трайно място в немската литература: те са истински сатиричен роман и вечен паметник на позора на франкфуртското Национално събрание и на неговото правителство.

Левицата на Националното събрание също изпрати във Виена двама комисари — господа Фрьобел и Роберт Блум, за да поддържа там своя авторитет. Когато положението стана застрашително, Блум разбра съвсем правилно, че тук ще стане генералното сражение на германската революция, и без да се колебае, реши да рискува живота си за делото. Фрьобел, напротив, беше на мнение, че е длъжен да запази своята персона за важните задължения на своя пост във Франкфурт. Блум се считаше за един от най-красноречивите оратори на Франкфуртското събрание; той несъмнено се ползуваше с най-голяма популярност. Неговото красноречие не би задоволило изискванията на по-опитен парламент; той много обичаше празните декламации в духа на немски проповедник-сектант и на неговите доводи липсваше както философска острота, така и познаване на фактите на действителността. Като политик той принадлежеше към „умерената демокрация" — твърде неопределено направление, което обаче се ползуваше с голяма популярност именно поради липсата на определеност на принципите. При все това Роберт Блум бе истински, макар и малко шлифован плебей и неговият плебейски инстинкт и плебейска енергия в решителните моменти вземаха връх

над неопределеността и произтичащата оттук нерешителност на неговите политически убеждения и възгледи. В такива моменти той се издигаше високо над своето обикновено равнище.

Така във Виена той изведнаж разбра, че съдбата на неговата страна ще се реши тук, а не в привидно изисканите дебати във Франкфурт. Той веднага взе решение, изостави всяка мисъл за отстъпление, стана командир в революционната армия и прояви извънредно голямо хладнокръвие и твърдост. Именно той забави значително време падането на града и го осигури от една страна от нападение, като запали Таборския мост на Дунава. На всички е известно, че след завземането на Виена той бе арестуван, предаден на военен съд и разстрелян. Той умря като герой. А Франкфуртското събрание, макар и да бе изумено от ужас, все пак прие това кърваво оскърбление с престорено спокойствие. То гласува резолюция, която по своя мек тон и дипломатическата сдържаност бе по-скоро оскърбление на гроба на убития мъченик, отколкото проклятие по адрес на Австрия. Но нима можеше да се очаква, че това презряно Събрание ще изкаже негодуване по повод убийството на един от своите членове, особено ако това бе един от водачите на левицата?

Лондон, март 1852 г.

XIII

ПРУСКОТО УЧРЕДИТЕЛНО СЪБРАНИЕ. НАЦИОНАЛНОТО СЪБРАНИЕ

На 1 ноември падна Виена, а на 9 същия месец разтурването на Учредителното събрание в Берлин показа до каква степен това събитие бе окуражило и засилило контрареволюционната партия в цяла Германия.

За събитията през лятото на 1848 г. в Прусия няма много да се говори. Учредителното събрание — или по-точно „Събранието, избрано да постигне съглашение с короната относно конституцията", и неговото болшинство, състоящо се от представители на буржоазията, отдавна бяха загубили всяко уважение в очите на обществото, тъй като от страх от по-енергичните елементи на населението те допущаха всички интриги на двора. Те потвърдиха или по-право възстановиха омразните феодални привилегии и по такъв начин предадоха свободата и интересите на селячеството. Събранието се оказа неспособно да изработи конституция, както и да подобри изобщо законодателството. То се занимаваше почти изключително с тънки теоретически определения, с празни формалности и с въпроси на конституционния етикет. Събранието в действителност бе по-скоро школа за парламентарния savoir vivre* за неговите членове, отколкото учреждение, което би могло да отговаря що-годе на интересите на народа. Освен това болшинството на Събранието бе съвсем неустойчиво и почти всякога зависеше от нерешителния *„център"*, който със своите колебания ту наляво, ту надясно свали най-напред правителството на Кампхаузен, а след това правителството на Ауерсвалд — Ханземан. Но докато либералите тук, както и навсякъде, изпускаха от ръцете си всички благоприятни възможности, дворът реорганизира своите сили, състоящи се от дворянството и най-изостаналата

* — добър тон. *Ред.*

част от селското население, както и от армията и бюрокрацията. След падането на Ханземан бе образувано правителство от бюрократи и военни, до един върли реакционери, което обаче даваше вид, че се съобразява с исканията на парламента. Събранието, което се придържаше към удобния принцип, че „важни са мероприятията, а не хората", се остави до такава степен да бъде измамено, че одобри това правителство, без, разбира се, да забелязва, че то почти открито съсредоточава и организира контрареволюционните сили. Когато най-после падането на Виена даде сигнала, кралят уволни тези министри и ги замени с „хора на делото" начело със сегашния министър-председател Мантойфел. Тогава дремещото Събрание изведнаж видя опасността. То изрази недоверие на правителството, незабавният отговор на което бе указ, с който седалището на Събранието се преместваше от Берлин, където то в случай на конфликт можеше да разчита на поддръжката на масите, в Бранденбург, малък провинциален град, който се намираше напълно във властта на правителството. Събранието заяви обаче, че без неговото собствено съгласие то не може да бъде нито отсрочено, нито преместено, нито разпуснато. В това време генерал Врангел влизаше в Берлин начело на почти четиридесетхилядна армия. Събранието на градските власти и офицерите от националната гвардия реши да не се оказва съпротива. И ето сега, след като Учредителното събрание и стоящата зад него либерална буржоазия позволиха на обединената реакционна партия да овладее всички важни позиции и да ги лиши от почти всички средства за защита, започна онази грандиозна комедия на „пасивна и легална съпротива", която по замисъла на нейните инициатори трябваше да се превърне в славно подражание на примера на Хямпден и на първите действия на американците през време на войната за независимост[36]. В Берлин бе обявено военно положение и все пак Берлин остана спокоен; правителството разпусна националната гвардия и тя най-акуратно предаде оръжието си. В течение на две седмици гонеха Събранието от една заседателна зала в друга и навсякъде го разгонваха с войска, а членовете на Събранието умоляваха гражданите да запазят спокойствие. Когато най-после правителството обяви Събранието за разпуснато, Събранието взе решение да обяви за незаконно по-нататъшното събиране на данъците и членовете му се пръснаха из страната, за да организират отказа от плащане на данъците. Но оказа се, че те жестоко се бяха излъгали в избора на средствата. След няколко тревожни седмици, които бяха последвани от суровите мерки на правителството против опозицията, всички изоставиха мисълта за отказ от плащане на данъците в угода на това мъртво Събрание, на което липсваше смелост дори за самоотбрана.

Дали в началото на ноември 1848 г. бе вече твърде късно да се прибягва към въоръжена съпротива, или, напротив, част от армията, срещайки сериозна съпротива, би преминала на страната на Събранието и по такъв начин би решила работата в негова полза — това е въпрос, който вероятно никога няма да бъде разрешен. Но в революция, както и на война, винаги е необходимо врагът да се посреща смело, лице с лице, и нападащият винаги се намира в по-изгодно положение; в революция, както и на война, е безусловно необходимо в решителния момент всичко да се постави на карта, каквито и да са шансовете. Историята не познава нито една успешна революция, която да не потвърждава правилността на тези истини. Именно през ноември 1848 г. за пруската революция бе настъпил решителният момент; пруското Учредително събрание, което официално стоеше начело на цялото революционно движение, не само не водеше енергична борба с врага, но, напротив, отстъпваше при всяко напредване на неприятеля; още по-малко способно бе то за нападение, защото предпочиташе дори да не се отбранява. А когато настъпи решителният момент, когато Врангел начело на четиридесетхилядната армия почука на вратите на Берлин, той не видя преградени с барикади улици и превърнати в бойници прозорци, както той и неговите офицери очакваха, а намери вратите отворени и на улиците, като единствена пречка за движението, мирните берлински бюргери, които извънредно се забавляваха с шегата, която бяха изиграли на Врангел, предавайки се с вързани ръце и крака на изумените войници. Наистина, ако Събранието и народът бяха оказали съпротива, те можеха да бъдат разбити; Берлин можеше да бъде бомбардиран, стотици хора биха изгубили живота си, без с това да попречат на окончателната победа на кралската партия. Но това още не бе основание за незабавно слагане на оръжието. Поражение след упорит бой е факт от не по-малко революционно значение, отколкото леко спечелена победа. Парижкото поражение през юни и виенското през октомври 1848 г. във всеки случай направиха несравнено повече за революционизиране умовете на народа в тези два града, отколкото февруарската и мартенската победа. Вероятно Учредителното събрание и населението на Берлин биха споделили съдбата на двата споменати града, но те биха паднали славно и биха оставили след себе си в сърцата на преживелите жажда за мъст, която в революционни времена е една от най-силните подбуди към енергична и пламенна дейност. Във всяка борба е съвсем естествено този, който вдига ръкавицата, да носи риска да бъде победен, но нима това е основание още от самото начало да се признаеш за победен и да се подчиниш на ярема, без да си изтеглил меча?

В революцията този, който заема решаваща позиция и я предаде, вместо да принуди врага да се осмели да предприеме атака, заслужава да се отнесат към него като към изменник.

Същият указ на пруския крал, който разпусна Учредителното събрание, прокламира и нова конституция, в чиято основа лежеше проектът, изработен от комисията на Събранието. Тази конституция в едни пунктове разширяваше правата на короната, а в други правеше призрачни правата на парламента. Тя въвеждаше две камари, които трябваше да се съберат в непродължително време, за да разгледат и утвърдят конституцията.

Не е необходимо да запитаме къде бе германското Национално събрание през време на „легалната и мирна" борба на пруските конституционалисти. То както обикновено се занимаваше във Франкфурт с това, да приема извънредно кротки резолюции против действията на пруското правителство и да се възхищава от „величественото зрелище на пасивната, легална и единодушна съпротива на целия народ против грубата сила". Централното правителство изпрати в Берлин комисари, които трябваше да посредничат между правителството и Събранието. Но те имаха същата съдба, каквато и техните предшественици в Олмюц: отпратиха ги вежливо. Левицата на Националното събрание, т. е. тъй наречената радикална партия, също изпрати свои комисари, но последните, след като се убедиха надлежно в пълната безпомощност на Берлинското събрание и сами проявиха не по-малка безпомощност, се върнаха във Франкфурт, за да докладват за своите успехи и да свидетелствуват за достойното за възхищение мирно поведение на берлинчани. Нещо повече, когато г. Басерман, един от комисарите на централното правителство, доложи, че неотдавнашните сурови мерки на пруските министри били приети не без основание, тъй като в последно време по берлинските улици се появили разни личности със свиреп вид, каквито винаги се явяват в навечерието на анархистични движения (оттогава те се наричат „басермановски хора"), тогава тези достойни депутати на левицата и енергични представители на революцията станаха най-сериозно, за да засвидетелствуват под клетва, че това съвсем не е истина! По такъв начин в течение на два месеца ясно пролича пълното безсилие на Франкфуртското събрание. Не можеше по-ярко да се докаже, че това учреждение е съвсем неспособно да се справи със своята задача, че то няма и най-малката представа за това, в какво се състои всъщност тази задача. Фактът, че съдбата на революцията бе решена във Виена и Берлин, че в тези две столици най-важните и най-жизнените въпроси бяха разрешени така, като че ли Събранието във Франкфурт изобщо не съществува — само този факт е достатъчен да докаже, че това Събрание бе просто

дискусионен клуб, съставен от множество лековерни глупци. Те позволиха на правителствата да ги използуват като парламентарни марионетки, показвани за развлечение на бакалите и дребните занаятчии в малките държавици и малките градове, докато се считаше за необходимо да се отвлича вниманието на тези господа. Докога се считаше това за необходимо, скоро ще видим. Но заслужава внимание фактът, че измежду всички „видни“ хора на това Събрание не се намери нито един, който да има макар и най-малка представа за ролята, която ги караха да играят, и че и до ден днешен бившите членове на франкфуртския клуб все още имат органи за възприемане на историческите събития, които са свойствени само на тях.

Лондон, март 1852 г.

XIV

ВЪЗСТАНОВЯВАНЕТО НА РЕДА. РАЙХСТАГЪТ И КАМАРАТА

Правителствата на Прусия и Австрия използуваха първите месеци на 1849 г., за да пожънат плодовете от успехите, които бяха постигнали през октомври и ноември 1848 г. След завземането на Виена австрийският райхстаг водеше само номинално съществуване в малкото провинциално моравско градче Кремзир*. Там славянските депутати, които заедно с избирателите си помогнаха наймного на австрийското правителство да се съвземе от състоянието на пълно безсилие, бяха своеобразно наказани за своята измяна на европейската революция. Щом правителството възстанови силите си, то започна да проявява най-голямо презрение към райхстага и неговото славянско болшинство, а когато първите успехи на императорското оръжие позволиха да се очаква бързо приключване на войната в Унгария, на 4 март правителството разтури райхстага и разгони депутатите с военна сила. Едва сега славяните най-после разбраха, че бяха изиграни, и се провикнаха: „Да отидем във Франкфурт и там да продължим делото на опозицията, която тук става невъзможна за нас!“ Но беше твърде късно и самият факт, че те нямаха друг избор, освен или да се покорят, или да се присъединят към безсилното Франкфуртско събрание — само този факт достатъчно доказва тяхната пълна безпомощност.

Така завършиха засега и, твърде вероятно, завинаги опитите на славяните в Германия да си извоюват самостоятелно национално съществуване. Разпокъсаните остатъци на многобройните нации, националната и политическата жизнеспособност на които много отдавна е угаснала и които поради това от почти хиляда години са

* Чешкото название: Кромержиж. *Ред.*

принудени да вървят след една по-силна нация, одържала връх над тях, както бе с келтите в Англия, с баските в Испания, с долнобретонците във Франция, а в по-ново време с испанските и френските креоли в ония части на Северна Америка, заети неотдавна от англо-американската раса — тези умиращи националности: чехи, каринтийци, далматинци и т. н., се опитаха да използуват общото объркване в 1848 г., за да възстановят политическото status quo от лято господне 800. Историята на изминалото хилядолетие би трябвало да им покаже, че такова връщане назад е невъзможно; че ако цялата територия на изток от Елба и Заале действително е била населена някога от редица родствени помежду си славянски народи, този факт свидетелствува само за историческата тенденция и същевременно за физическата и интелектуалната способност на германската нация да покори, погълне и асимилира своите стари източни съседи; че тази тенденция за поглъщане от страна на германците винаги е била и все още е едно от най-могъщите средства, с които западноевропейската цивилизация се е разпространявала в Източна Европа; че тази тенденция ще изчезне едва когато процесът на германизиране достигне границата на големи, компактни, нераздробени на части нации, способни да водят самостоятелно национално съществуване като унгарците и до известна степен поляците, и че следователно естествената и неизбежна съдба на тези умиращи нации е да оставят да се завърши този процес на разложение и поглъщане от по-силните съседи. Разбира се, това не е много приятна перспектива за националното честолюбие на панславистките мечтатели, които успяха да раздвижат една част от чехите и южните славяни. Но как могат те да очакват, че историята ще се върне хиляда години назад в угода на няколко хилави човешки групи, които в населяваните от тях области навсякъде са размесени с германци и обкръжени от германци, които почти от незапомнени времена за всяка проява на културен живот нямат друг език освен немския и на които липсват най-главните условия за национално съществуване: значителна численост и цялостна територия? Затова панслависткото движение, зад което във всички славянски области на Германия и Унгария се криеше стремежът към възстановяване независимостта на тези безбройни малки нации, навсякъде се сблъска с европейското революционно движение и славяните — макар те според тяхното твърдение да се сражаваха за свободата — навсякъде (с изключение на демократическата част на поляците) се оказваха на страната на деспотизма и реакцията. Така беше в Германия, в Унгария и дори тук-там в Турция. Изменници на народното дело, защитници и главна опора на интригите на австрийското правителство, те в очите на всички революционни

нации изпаднаха в положението на отхвърлени. И макар масата на славянското население никъде да не участвува в дребните национални разпри, подклаждани от панславистките водачи — по простата причина, че беше твърде невежа, — все пак никога няма да се забрави фактът, че в Прага, наполовина немски град, тълпи славянски фанатици с ликуване подеха възгласа: „По-добре руски камшик, отколкото немска свобода!“ След първия им несполучлив опит в 1848 г. и след дадения им от австрийското правителство урок малко вероятно е те да направят по-късно при възможност друг подобен опит. Но ако те още веднаж се опитат под подобни предлози да влязат в съюз с контрареволюционните сили, тогава дългът на Германия е съвсем ясен. Никоя страна, която е обхваната от революция и води война с външен враг, не може да търпи една Вандея у себе си.

Не е необходимо да се връщаме към конституцията, която императорът* даде едновременно с разтурването на райхстага, тъй като фактически тя никога не влезе в сила и сега е сведена до нула. Абсолютизмът в Австрия бе напълно възстановен във всяко отношение на 4 март 1849 г.

В Прусия през февруари се събраха камарите, за да разгледат и утвърдят дадената от краля нова конституционна харта. Те заседаваха почти шест седмици, държаха се доста смирено и покорно към правителството, но все още не в такава степен, както се искаше на краля и неговите министри. Затова още при първия удобен случай те бяха разтурени.

По този начин както Австрия, така и Прусия временно се освободиха от оковите на парламентарния контрол. Сега двете правителства държаха в своите ръце цялата власт и можеха да я приложат там, където им бе нужно: Австрия — срещу Унгария и Италия, Прусия — срещу Германия. Защото Прусия също се готвеше за поход, за да възстанови „реда“ в малките държавици.

Сега, когато контрареволюцията държеше властта в двата главни центъра на движението в Германия — Виена и Берлин, — борбата не бе още решена само в по-малките държави, макар че и там везните все повече се накланяха не в полза на революцията. Тези малки държавици, както вече казахме, намериха общ център във франкфуртското Национално събрание. Макар реакционният характер на това така наречено Национално събрание да се бе проявил отдавна толкова, че народът във Франкфурт дори вдигна оръжие против него, все пак по своя произход то бе повече или по-малко революционно. През януари то зае необикновена за него революционна позиция; неговата компетентност никога не бе определена и в

* — Франц-Йосиф I. *Ред.*

края на краищата то взе решение — което впрочем не бе признато от по-големите държави — да придаде законна сила на своите постановления. При тези обстоятелства и тъй като позициите на конституционномонархическата партия бяха завладени от стъпилия на краката си абсолютизъм, не е чудно, че либералномонархическата буржоазия в почти цяла Германия възложи своите последни надежди на болшинството на това Събрание, а представителите на дребната буржоазия, ядрото на демократическата партия, при своето непрекъснато влошаващо се положение се обединиха около неговото малцинство, което действително представляваше последната компактна парламентарна фаланга на демокрацията. От друга страна, правителствата на по-големите държави и особено пруското правителство все по-ясно разбираха несъвместимостта на подобно противоестествено изборно учреждение с реставрирания в Германия монархически режим и ако те не искаха незабавното разтурване на това Събрание, това беше само защото не бе дошло още времето за това и защото Прусия разчиташе да го използува преди това за своите собствени честолюбиви цели.

Междувременно това жалко Събрание само́ все повече се объркваше. С неговите депутации и комисари се отнасяха както във Виена, така и в Берлин с най-голямо презрение; един от неговите членове*, въпреки парламентарната му неприкосновеност, бе екзекутиран във Виена като обикновен бунтовник. Неговите постановления никъде не се съблюдаваха. Ако по-големите държави споменаваха изобщо за тях, това беше само в протестни ноти, които оспорваха правото на Събранието да гласува закони и постановления, задължителни за техните правителства. Представителният орган на Събранието, централната изпълнителна власт, се бе забъркал в дипломатически спорове с почти всички кабинети на Германия и нито Събранието, нито централното правителство, въпреки всичките им усилия, можаха да заставят Австрия и Прусия да кажат какви са в края на краищата техните намерения, планове и претенции. Събранието почна най-после да разбира поне това, че е изпуснало от ръцете си всякаква власт, че то самото е изпаднало всецяло в зависимост от Австрия и Прусия и че ако иска да даде федерална конституция на Германия, то трябва незабавно и с всичката сериозност да се залови за работа. Много от неговите колебаещи се членове също ясно разбраха, че са били най-ловко изиграни от правителствата. Но какво можеха да направят те сега в своето безпомощно положение? Единствената крачка, която все още можеше да ги спаси, бе решителното и бързо преминаване на страната на народа; оба-

---

* — Роберт Блум. *Ред.*

че успехът дори на тази крачка бе повече от съмнителен. А и можеше ли да се намерят решителни хора в тази безпомощна тълпа от нерешителни, късогледи, самодоволни същества, които, оглушени от непрестанния шум на противоречиви слухове и дипломатически ноти, намираха единствено утешение и опора в постоянно повтаряните уверения, че те са най-добрите, най-великите и най-мъдрите хора на страната и че само те могат да спасят Германия? Можеше ли, питаме ние, сред тези нещастни създания, които само една година парламентарен живот бе превърнала в пълни идиоти, да се намерят хора, способни на бързи и смели решения, да не говорим за енергични и последователни действия?

Най-после австрийското правителство си свали маската. В конституцията си от 4 март то обяви Австрия за неделима монархия с общи финанси, обща митническа система и обща армия, премахвайки по този начин всички прегради между немските и ненемските провинции. Това напълно противоречеше на резолюциите и членовете на проектираната общосъюзна конституция, приети вече от Франкфуртското събрание. Това бе предизвикателство от страна на Австрия и нещастното Събрание нямаше друг избор, освен да го приеме. То направи това с голяма доза шумно самохвалство, на което Австрия, съзнавайки много добре своята сила и пълното нищожество на Събранието, спокойно можеше да не обърне никакво внимание. За да отмъсти на Австрия за това оскърбление, уважаемото представителство на германския народ, както то само се величаеше, не намери нищо по-добро, освен с вързани ръце и крака да се хвърли в нозете на пруското правителство. Колкото и невероятно да изглежда това, то падна на колене пред същите тези министри, които то бе заклеймило като антиконституционни и враждебни на народа и за чиято оставка то напразно бе настоявало. Подробностите на тази позорна сделка и на трагикомичните събития, които я последваха, ще бъдат предмет на следващата ни статия.

Лондон, април 1852 г.

XV

ТЪРЖЕСТВОТО НА ПРУСИЯ

Ние пристъпваме сега към последната глава от историята на германската революция: конфликта на Националното събрание с правителствата на различните държави, особено на Прусия; въстанието в Южна и Западна Германия и неговото окончателно потушаване от Прусия.

Ние вече видяхме франкфуртското Национално събрание на работа. Видяхме как Австрия го обсипваше с ритници, как Прусия го оскърбяваше, как малките държавици не му се подчиняваха и как го мамеше неговото собствено безсилно централно „правителство", което на свой ред се оставяше да бъде водено за носа и от най-незначителния княз. Но накрай положението на това слабо, колебливо, нищожно законодателно събрание стана критично. То бе принудено да признае, че „осъществяването на възвишената идея за германското единство е застрашено от опасност", което не означаваше нищо друго, освен че идва краят на Франкфуртското събрание и на всичко, което то бе направило и искаше да направи. Затова то най-сериозно се залови за работа, за да завърши колкото може по-скоро своето велико творение — „имперската конституция".

Но тук възникна едно затруднение. Каква да бъде изпълнителната власт? Изпълнителен съвет? — Не, това би значело, разсъждаваше мъдрото Събрание, да се превърне Германия в република. „Президент?" — Но и това би се свело до същото. Значи трябва да се възстанови старият императорски сан. Но тъй като, разбира се, император трябваше да стане някой от князете, то кой именно да бъде той? Очевидно нито един от dii minorum gentium*, като се

* — буквално: по-младите богове; в преносен смисъл: второстепенни величини. *Ред.*

почне от Ройс-Грайц-Шлайц-Лобенщайн-Еберсдорф и се свърши с краля на Бавария; нито Австрия, нито Прусия биха допуснали това. Това можеше да бъде само Австрия или Прусия. Но коя от двете? Несъмнено при по-благоприятни обстоятелства това високо Събрание би заседавало и до днес и все още би обсъждало тази важна дилема, без да може да дойде до едно или друго решение, ако австрийското правителство не бе разсякло гордиевия възел и по този начин не бе спестило труда на Събранието.

Австрия много добре разбираше, че от момента, в който, възстановила властта върху всичките си провинции, тя ще може отново да се яви пред Европа като мощна европейска велика сила, законът за политическото притегляне сам по себе си ще въвлече в орбитата на нейното влияние останала Германия, тъй че тя няма да има нужда от авторитета, който би могла да й спечели една императорска корона, дадена от Франкфуртското събрание. Австрия стана много по-силна, много по-свободна в своите действия, след като отхвърли лишената от реално значение корона на германските императори — корона, която, без да увеличава нито на йота нейната сила вътре и вън от Германия, само спъваше на всяка крачка нейната самостоятелна политика. Ако пък обстоятелствата биха се сложили така, че Австрия да не може да задържи повече своите позиции в Италия и в Унгария, тогава тя би загубила всяко значение и в Германия влиянието й би било сведено до нула и тя вече никога не би могла да възобнови своите претенции върху короната, която се изплъзна от ръцете й тогава, когато тя беше още в пълния разцвет на своите сили. Затова Австрия незабавно се изказа против възкресяването на императорската власт и открито поиска възстановяването на бундестага — единственото централно правителство на Германия, установено и признато с договорите от 1815 г. А на 4 март 1849 г. Австрия обнародва конституция, която не означаваше нищо друго освен обявяването на Австрия за неделима, централизирана и самостоятелна монархия, съвършено различна от онази Германия, която Франкфуртското събрание тепърва трябваше да реорганизира.

Това открито обявяване на война действително оставяше за франкфуртските мъдреци само един изход — да изключат Австрия от Германия, а от останалата част на страната да създадат своего рода Източна римска империя — „малка Германия“; нейната доста мизерна императорска мантия трябваше да бъде сложена върху раменете на негово величество пруския крал. Ще припомним, че това бе възкресяване на един стар проект, съчинен шест-осем години преди това от една група южногермански и средногермански либерални доктринери, които считаха за изпратени от небето унизител-

NEW-YORK DAILY TRIBUNE, TUESDAY, JULY 27, 1852.

GERMANY.

XV.

REVOLUTION AND COUNTER-REVOLUTION.

We now come to the last chapter in the history of the German Revolution: the conflict of the National Assembly with the Governments of the different States, especially of Prussia; the insurrection of Southern and Western Germany, and its final overthrow by Prussia.

KARL MARX.

Част от страница на „New-York Daily Tribune“ със статия от поредицата „Революцията и контрареволюцията в Германия“

ните обстоятелства, които отново изтъкнаха тяхната стара приумица на преден план като „най-нов шахматен ход“ за спасяване на отечеството.

През февруари и март 1849 г. Събранието завърши разискванията върху имперската конституция заедно с декларация за правата и имперски избирателен закон, при което бе принудено да направи отстъпки от най-противоречив характер по твърде много пунктове както на консервативната или по-точно на реакционната партия, така и на по-прогресивните фракции в Събранието. Очевидно бе, че главната роля в Събранието, която по-рано принадлежеше на десницата и десния център (консерваторите и реакционерите), постепенно, макар и бавно, преминаваше към левицата или към демократическата част на Събранието. Доста двусмислената позиция на австрийските депутати в Събранието, което изключи тяхната страна от Германия, но в което те все пак и след това останаха и гласуваха, също съдействуваше за нарушаване на равновесието в Събранието. По такъв начин още към края на февруари левият център и левицата с помощта на австрийските гласове много често се оказваха в болшинство, макар че понякога консервативната фракция на австрийците съвсем неочаквано, на шега, гласуваше заедно с десницата и накланяше везните в полза на противната страна. Заставяйки Събранието да прави такива внезапни резки скокове, тя искаше да предизвика презрение към него, което впрочем бе съвсем ненужно, тъй като народните маси отдавна вече се бяха убедили в съвършената празнота и нищожество на всичко, което идваше от Франкфурт. Лесно можем да си представим каква конституция бе създадена междувременно при такива скокове от една страна на друга.

Левицата в Събранието, която се смяташе за цвета и гордостта на революционна Германия, бе съвсем опиянена от няколкото жалки успехи, постигнати благодарение на добрата или по-точно злата воля на шепа австрийски политици, които действуваха по указание и в интерес на австрийския деспотизъм. Тези демократи всеки път, когато най-незначителното подобие на техните собствени, съвсем неясно очертани принципи получаваше — в хомеопатично разводнена форма — нещо като санкция от Франкфуртското събрание, вече прогласяваха, че са спасили отечеството и народа. Тези нещастни, слабоумни хора в течение на своя изобщо съвсем незначителен живот така малко бяха привикнали към нещо, което да наподобява успех, че действително вярваха, че техните незначителни поправки, приемани с болшинство от два-три гласа, ще изменят лицето на Европа. От самото начало на своята законодателна кариера те повече от която и да било друга фракция на Събранието бяха за-

разени от неизлечимата болест на *парламентарния кретинизъм,* недъг, нещастните жертви на който се проникват от тържественото убеждение, като че ли целият свят, неговото минало и неговото бъдеще, се направлява и определя от болшинството на гласовете на онова именно представително учреждение, на което те правят честта да бъдат членове, и като че ли всичко, което става вън от стените на това здание — войни, революции, строеж на железопътни линии, колонизиране на цели нови континенти, откриване на злато в Калифорния, каналите в Централна Америка, руските армии и всичко останало, което може да има що-годе претенцията да влияе върху съдбините на човечеството, — всичко това сякаш е нищо в сравнение с неизмеримо важните събития, свързани с един или друг важен въпрос, на който в момента посвещава вниманието си тяхната уважаема камара. Поради това, че демократическата партия в Събранието успя да прокара контрабандно няколко свои политически рецепти в „имперската конституция", тя се почувствува на първо място задължена да я защищава, макар тази конституция във всеки съществен пункт да се намираше в крещящо противоречие с нейните собствени, така често прогласявани принципи. А когато найпосле това недоносче бе изоставено от главните си автори и завещано на демократическата партия, последната прие това наследство и започна да защищава тази *монархическа* конституция дори против ония, които *тогава* прогласяваха нейните собствени *републикански* принципи.

Но трябва да се признае, че в това отношение противоречието бе само привидно. Неопределеният, вътрешнопротиворечив, незрял характер на имперската конституция бе само точно отражение на незрелите, объркани, взаимнопротиворечиви политически идеи на тези господа демократи. И ако това не се доказваше достатъчно от техните собствени речи и писания — доколкото те изобщо бяха способни да пишат, — за доказателство биха могли да послужат техните действия. Защото за разумните хора е съвсем естествено да съдят за човека не по неговите думи, а по делата му; не по това, за какъв се представя, а по това, какво върши и какво представлява в действителност. А делата на тези герои на германската демокрация, както ще видим по-нататък, достатъчно красноречиво говорят сами за себе си. Все пак имперската конституция с всички прибавки и украшения бе окончателно приета и на 28 март с 290 гласа срещу 248 въздържали се и при отсъствието на 200 депутати пруският крал бе избран за император на Германия без Австрия. Иронията на историята достигна връхната си точка: императорският фарс, разигран от Фридрих-Вилхелм IV по улиците на изумения Берлин три дни след революцията от 18 март 1848 г.[37], при което

кралят бе в състояние, за което на друго място той би попаднал под действието на закона на щата Мейн против спиртните напитки — този отвратителен фарс точно след година бе санкциониран от мнимото представително събрание на цяла Германия. Такъв бе резултатът на германската революция!

Лондон, юли 1852 г.

XVI

НАЦИОНАЛНОТО СЪБРАНИЕ И ПРАВИТЕЛСТВАТА

След като избра пруския крал за император на Германия (без Австрия), франкфуртското Национално събрание изпрати депутация в Берлин, за да предложи на Фридрих-Вилхелм короната, а след това отложи своите заседания. На 3 април Фридрих-Вилхелм прие депутатите. Той им заяви, че макар да приема предоставеното му по решение на народните представители право на старшинство над всички други германски князе, все пак той не можа да приеме императорската корона, докато не се увери, че другите князе ще признаят неговото върховенство и имперската конституция, която му предоставя такива права. На германските правителства остава, прибави той, да видят дали тази конституция е от такова естество, че да може да бъде утвърдена от тях. Във всеки случай, завърши той, император или не, той ще бъде винаги готов да изтегли меча си срещу всеки външен или вътрешен враг. Ние ще видим, че той удържа обещанието си по доста неочакван за Националното събрание начин.

След щателно дипломатическо разследване франкфуртските мъдреци дойдоха най-после до заключението, че този отговор е равносилен на отказ от короната. Затова те решиха (на 12 април), че имперската конституция е закон на страната и трябва да бъде защищавана, а тъй като съвсем не знаеха какво да правят, те избраха комисия от тридесет члена, която да изработи предложения относно начина, по който би могла да се приложи тази конституция.

Това решение даде сигнал за конфликта, който избухна сега между Франкфуртското събрание и германските правителства.

Буржоазията и особено дребната буржоазия изведнаж се обявиха за новата франкфуртска конституция. Те не можеха повече

да чакат момента, който трябваше да „тури край на революцията". В Австрия и Прусия поради намесата на въоръжена сила революцията бе привременно завършена. Споменатите класи биха предпочели по-малко насилствено средство за изпълнението на тази операция, но те нямаха друг избор. Станалото беше станало и те трябваше да се примирят с положението — ето решението, което те незабавно взеха и най-героично изпълниха. В малките държавици, където всичко вървеше сравнително гладко, буржоазията отдавна се ограничаваше с оная външно ефектна, но съвсем безрезултатна, безсилна парламентарна агитация, която така много съответствуваше на нейната същност. По този начин различните германски държави, взети поотделно, като че ли бяха придобили нова и окончателна форма, за която се предполагаше, че ще направи занапред възможно тръгването им по пътя на мирното конституционно развитие. Оставаше открит само един въпрос: новата политическа организация на Германския съюз. И този въпрос — единственият, който, изглежда, криеше още опасности — трябваше по общо мнение да бъде разрешен незабавно. Оттук натискът, който буржоазията упражняваше върху Франкфуртското събрание, за да го принуди колкото може по-бързо да изработи конституцията; оттук решението на едрата и дребната буржоазия да приемат и поддържат тази конституция, каквато и да бъде тя, за да се установи незабавно ред. С една дума, движението в полза на имперската конституция от самото начало произтичаше от реакционно чувство и изхождаше от ония класи, които отдавна вече бяха уморени от революцията.

Но въпросът имаше и друга страна. Първите и основни принципи на бъдещата германска конституция бяха приети в първите месеци на революцията, пролетта и лятото на 1848 г., в период, когато още високо се издигаха вълните на народното движение. Приетите тогава постановления, които *за онова време* бяха съвсем реакционни, изглеждаха сега, след произволните действия на австрийското и пруското правителство, извънредно либерални и дори демократични. Изменила се бе мярката, с която ги мереха. Без да извърши морално самоубийство, Франкфуртското събрание не можеше да заличи тези взети вече веднаж постановления и да прекрои имперската конституция по образеца на ония конституции, които Австрия и Прусия бяха диктували с меч в ръка. Освен това, както видяхме, болшинството в това Събрание бе претърпяло промени и влиянието на либералната и демократическата партия все повече нарастваше. По този начин имперската конституция се отличаваше не само със своя външно изключително демократичен произход; при всички нейни многобройни противоречия тя бе все пак най-ли-

бералната конституция в цяла Германия. Най-големият ѝ недостатък се състоеше в това, че тя бе само къс хартия, зад който не стоеше никаква сила, която да може да проведе в живота нейните постановления.

При такива обстоятелства бе естествено, че така наречената демократическа партия, т. е. масата на дребната буржоазия, се залови за имперската конституция. Тази класа в своите искания винаги отиваше по-далеч от либералната конституционно-монархическа буржоазия; тя действуваше по-смело, твърде често заплашваше с въоръжена съпротива и щедро обещаваше да пожертвува кръвта си и живота си в борбата за свобода; но тя бе дала вече много доказателства, че в момент на опасност винаги се крие и че никога не се чувствува по-добре, отколкото на другия ден след решително поражение, когато тя, макар и всичко да е загубено, има поне утехата, че работата така или иначе е *вече* решена. Затова, докато симпатиите на едрите банкери, фабриканти и търговци към франкфуртската конституция се изразяваха по-сдържано, най-вече във вид на обикновени демонстрации в нейна полза, стоящата непосредствено под тях обществена класа, нашите доблестни демократични дребни буржоа се изстъпваха много тържествено и заявяваха, както обикновено, че те по-скоро ще пролеят последната си капка кръв, отколкото да допуснат унищожаването на имперската конституция.

Поддържано от тия две партии — буржоазните привърженици на конституционната монархия и повече или по-малко демократичните дребни буржоа, — движението в полза на незабавното въвеждане на имперската конституция бързо се разрасна; най-енергичен израз то намери в парламентите на отделните държави. Камарите на Прусия, Хановер, Саксония, Баден, Вюртемберг се изказаха в полза на тази конституция. Борбата между правителствата и Франкфуртското събрание взе застрашителен вид.

Обаче правителствата действуваха бързо. Пруските камари бяха разтурени противно на конституцията, тъй като те трябваше да разгледат и утвърдят пруската конституция; в Берлин станаха вълнения, умишлено предизвикани от правителството, а на следния ден, 28 април, пруското правителство издаде циркулярна нота, в която имперската конституция бе обявена за крайно анархистичен и революционен документ, който германските правителства се задължаваха да преработят и пречистят. По такъв начин Прусия безцеремонно отхвърли тази суверенна учредителна власт, с която винаги се хвалеха франкфуртските мъдреци, но която те никак не сумяха да установят. Свикан бе конгрес на германските князе[38], нещо като възобновяване на стария бундестаг, за обсъждане на

конституцията, която вече бе обявена за закон. В същото време Прусия съсредоточи войски в Кройцнах, на разстояние три прехода от Франкфурт, и предложи на малките държави да последват примера ѝ и също да разтурят своите камари, щом се обявят в полза на Франкфуртското събрание. Хановер и Саксония незабавно последваха този пример.

Очевидно разрешаването на конфликта със силата на оръжието бе станало неизбежно. Враждебността на правителствата и възбуждението сред народа от ден на ден се проявяваха все по-ярко. Демократично настроените граждани навсякъде се стараеха да въздействуват на войската — в Южна Германия с голям успех. Навсякъде се устройваха масови събрания, на които се приемаха резолюции за поддържане на имперската конституция и Националното събрание, ако се наложи — със силата на оръжието. В Кьолн за тази цел бе свикано събрание на депутатите от всички общински съвети на Рейнска Прусия. В Пфалц, в Бергски окръг, във Фулда, в Нюрнберг, в Оденвалд селяните се събираха на огромни маси и се намираха в състояние на огромно въодушевление. В същото време във Франция Учредителното събрание бе разпуснато и подготовката за новите избори навсякъде се провеждаше в атмосфера на силно възбуждение, а на източната граница на Германия унгарците в резултат на редица блестящи победи за по-малко от месец отхвърлиха от Тиса към Лайта вълната на австрийското нашествие; от ден на ден се очакваше, че те ще вземат с пристъп Виена. Тъй като въображението на народа бе навсякъде възбудено до крайна степен, а предизвикателната политика на правителствата с всеки ден се проявяваше все по-ясно, въоръженото стълкновение бе неизбежно и само страхливото слабоумие можеше да се убеждава, че конфликтът може да бъде разрешен по мирен начин. Но именно това страхливо слабоумие бе най-широко представено във Франкфуртското събрание.

Лондон, юли 1852 г.

XVII

ВЪСТАНИЕТО

Неизбежният конфликт между франкфуртското Национално събрание и правителствата на германските държави избухна найсетне в открити враждебни действия в първите дни на май 1849 г. Австрийските депутати, отзовани от своето правителство, вече бяха напуснали Събранието и с изключение на няколко членове на левицата, или демократическата партия, се бяха върнали по домовете си. Голямата маса консервативни депутати, виждайки какъв обрат вземат работите, напуснаха Събранието дори преди да получат нареждане за това от своите правителства. По такъв начин независимо от изложените вече в предишните статии причини, които засилваха влиянието на левицата, само дезертьорството на десните депутати бе достатъчно да превърне предишното малцинство в мнозинство на Събранието. Представителите на новото болшинство, които и насън не бяха виждали такова щастие, по-рано използуваха своето положение на банките на опозицията, за да бълват змии и гущери против слабостта, нерешителността, инертността на старото болшинство и неговото имперско правителство. А сега изведнаж *те самите* трябваше да заемат мястото на това старо болшинство. Сега *те* трябваше да покажат на какво са способни. Разбира се, *тяхната* дейност трябваше да бъде енергична, решителна, активна. *Те,* цветът на Германия, ще съумеят бързо да подтикнат хилавия имперски администратор и неговите нерешителни министри, а ако това се окаже невъзможно, тогава те — кой може да се съмнява в това! — по силата на суверенитета на народа ще свалят това неспособно правителство и ще го заменят с дейна, неуморна изпълнителна власт, която ще гарантира спасението на Германия. Нещастници! *Тяхното* управление — ако изобщо може да се говори за управление, ко-

гато никой не му се подчинява — се оказа дори още по-смешно от управлението на техните предшественици.

Новото болшинство обяви, че въпреки всички препятствия имперската конституция трябва да се проведе в живота, и то *незабавно,* че на 15 юли народът трябва да избере депутати за новия райхстаг, който трябваше да се събере на 22 август във Франкфурт. Това бе вече открито обявяване на война на ония правителства, които не бяха признали имперската конституция, и преди всичко на Прусия, Австрия, Бавария, които обхващаха повече от три четвърти от цялото население на Германия — обявяване на война, което правителствата незабавно приеха. Прусия и Бавария също отзоваха своите депутати, изпратени във Франкфурт от техните територии, и ускориха своите военни приготовления против Националното събрание. От друга страна, демонстрациите на демократическата партия (вън от парламента) в полза на имперската конституция и на Националното събрание вземаха все по-бурен и мощен характер и масата на работниците, ръководени от привърженици на крайната партия, бяха готови да вдигнат оръжие в защита на едно дело, което, макар и да не беше тяхно дело, все пак, освобождавайки Германия от нейните стари монархически окови, им откриваше възможността да се приближат малко към осъществяването на своите цели. Така че на тази почва народът и правителствата навсякъде бяха изправени един срещу друг готови за борба; взривът бе неизбежен; мината бе заредена и само една искра бе достатъчна, за да я възпламени. Такива искри бяха разтурването на камарите в Саксония, свикването на ландвера (запасните) в Прусия, откритата съпротива на правителствата срещу имперската конституция; искрите паднаха и цялата страна веднага бе обхваната от пламъци. На 4 май в Дрезден народът победоносно завладя града и изгони краля*; всички съседни окръзи изпратиха подкрепления на въстаналите. В Рейнска Прусия и Вестфалия ландверът отказа да действува срещу въстаналите, завзе арсеналите и се въоръжи за защита на имперската конституция. В Пфалц народът арестува баварските правителствени чиновници, завзе хазната и учреди Комитет за отбрана, който обяви провинцията под защитата на Националното събрание. Във Вюртемберг народът принуди краля** да признае имперската конституция, а в Баден армията в съюз с народа принуди великия херцог*** да избяга и създаде временно правителство. В другите части на Германия народът само чакаше решителния сигнал на Националното съ-

* — Фридрих-Август II. *Ред.*
** — Вилхелм I. *Ред.*
*** — Леополд. *Ред.*

брание, за да въстане с оръжие в ръка и да се постави в негово разпореждане.

Положението на Националното събрание бе много по-благоприятно, отколкото можеше да се очаква след неговото безславно минало. Западната половина на Германия се бе заловила за оръжието в защита на Събранието; войската навсякъде се колебаеше; в малките държавици тя явно клонеше на страната на движението. Австрия бе доведена до критично положение от победоносния натиск на унгарците, а Русия, тази резервна опора на германските правителства, напрягаше всичките си сили, за да поддържа Австрия против маджарските войски. Оставаше само да бъде преодоляна Прусия, а при съществуващите в тази страна революционни симпатии постигането на такава цел бе несъмнено възможно. С една дума, всичко зависеше от поведението на Националното събрание.

Въстанието е изкуство също както войната или което и да било друго изкуство. То е подчинено на известни правила, пренебрегването на които води към гибел партията, която не ги е спазила. Тези правила, логически произтичащи от характера на партиите и от обстоятелствата, в които трябва да се действува в подобен случай, са толкова ясни и прости, че краткият опит от 1848 г. достатъчно запозна германците с тях. Първо, никога не трябва да се играе на въстание, ако не съществува твърдо решение да се отиде докрай. Въстанието е уравнение с крайно неопределени величини, които могат да се менят всеки ден. Силите на противника имат на своя страна всички предимства на организацията, дисциплината и традиционната власт; ако въстаналите не могат да съберат големи сили срещу противника, те ще бъдат бити и унищожени. Второ, веднаж въстанието започнало, трябва да се действува с най-голяма решителност и да се мине в настъпление. Отбраната означава смърт за всяко въоръжено въстание; при отбрана то загива, преди още да е премерило силите си с неприятеля. Трябва да изненадаш противника, докато силите му са още разпръснати; трябва всеки ден да се стремиш към нови, макар и малки успехи; трябва да задържиш моралния превес, който ти е дал първият успех на въстанието; трябва да привлечеш на своя страна колебаещите се елементи, които всякога вървят след по-силния и всякога застават на по-надеждната страна; трябва да принудиш неприятеля да отстъпва, преди да успее да събере силите си против тебе; с една дума, необходимо е, както е казал Дантон, най-великият до днес майстор на революционната тактика: de l'audace, de l'audace, encore de l'audace!*

---

* — смелост, смелост и пак смелост! *Ред.*

И така, какво трябваше да направи франкфуртското Национално събрание, за да избегне заплашващата го неизбежна гибел? Преди всичко то трябваше ясно да разбере положението и да се убеди, че сега няма друг избор, освен или да се подчини безусловно на правителствата, или решително и незабавно да се обяви за въоръженото въстание. Второ, то трябваше открито да признае всички избухнали вече въстания, навсякъде да призове народа на оръжие в защита на народното представителство и да обяви извън закона всички князе, министри и други лица, които биха дръзнали да се противят на пълномощниците на суверенния народ. Трето, то трябваше незабавно да отстрани от длъжност германския имперски администратор, да създаде силна, дейна, *неотстъпваща пред нищо* изпълнителна власт, да призове във Франкфурт за непосредствената си защита въоръжени сили на въстанието, давайки с това същевременно законен повод за разпространяване на въстанието, да организира в едно сплотено цяло всички намиращи се в негово разпореждане бойни сили — с една дума, бързо и без колебание да използува всички възможни средства, за да затвърди своите позиции и да отслаби позициите на своите врагове.

Добродетелните демократи във Франкфуртското събрание постъпиха във всичко точно обратно. Тъй като не им стигаше да оставят работите да се движат по своя път, тези достойни господа стигнаха дотам, че със своята съпротива просто задушаваха всички подготвяни въстанически движения. Така постъпи например г. Карл Фогт в Нюрнберг. Те допуснаха смазването на въстанията в Саксония, Рейнска Прусия, Вестфалия, без да им окажат никаква друга помощ освен посмъртен сантиментален протест против безчувствената жестокост на пруското правителство. Те тайно поддържаха дипломатически сношения с южногерманските въстания, но съвсем не дръзваха да ги подкрепят с открито признаване. Те знаеха, че имперският администратор е на страната на правителствата, и въпреки това се обърнаха към *него* — на което той не обърна ни най-малко внимание — с молба да противодействува на интригите на тези правителства. Имперските министри, стари консерватори, във всяко заседание обсипваха с насмешки това безсилно Събрание и то търпеше това. А когато Вилхелм Волф, силезийски депутат и един от редакторите на „Neue Rheinische Zeitung", поиска от Събранието да обяви извън закона имперския администратор, когото Волф с право определи като първия и найголям предател на империята, той бе заглушен от единодушния вик на добродетелното негодувание на тези демократични революционери! Накъсо казано, те продължаваха да бъбрят, да протестират, да възвестяват, да прогласяват, но никога не им достигаше

нито мъжество, нито ум, за да действуват. Междувременно враждебните войски на правителствата се приближаваха все повече и повече, а собствената им изпълнителна власт, имперският администратор, усърдно кроеше интриги, подготвяйки съвместно с германските князе тяхното бързо унищожение. Така това презряно Събрание загуби последните остатъци от своя престиж; въстаниците, които се вдигнаха в негова защита, престанаха да се интересуват за неговата съдба, а когато, както ще видим, работата стигна до позорен край, Събранието умря така, че никой и не забеляза неговата безславна смърт.

Лондон, август 1852 г

XVIII

ДРЕБНАТА БУРЖОАЗИЯ

В последната си статия ние показахме как борбата между германските правителства, от една страна, и Франкфуртския парламент — от друга, стигна най-после до такова ожесточение, че в първите дни на май в значителна част на Германия избухнаха открити въстания: отначало в Дрезден, след това в баварски Пфалц, в части от Рейнска Прусия и най-после в Баден.

Във всички тези случаи *действителните бойни* сили на въстаниците се състояха от *градските работници,* които първи вдигнаха оръжие и влязоха в сражение с войските. След избухването на конфликта към работниците почна да се присъединява част от най-бедните слоеве на селското население — ратаите и дребните селяни. Повечето от младежите от всички класи, стоящи под класата на капиталистите, поне временно се намираха в редовете на въстаническите армии, но тази доста пъстра тълпа младежи скоро оредя, щом работата взе по-сериозен обрат. По-специално студентите, тези „представители на интелекта“, както те обичаха да се наричат, първи дезертираха, доколкото не биваха задържани чрез производство в офицерски чин, за който те, разбира се, в много редки случаи притежаваха необходимите качества.

Работническата класа вземаше участие в това въстание, както би участвувала и във всяко друго, което би ѝ обещало или до отстрани някои пречки по пътя ѝ към политическо господство и социална революция, или поне да принуди по-влиятелните, но по-малко смели обществени класи да вземат по-решителен и по-революционен курс от онзи, към който те се придържаха до този момент. Работническата класа се залови за оръжието с пълното съзнание, че по своите преки цели тази борба не служи на нейното дело. Но тя следваше единствено правилната за нея тактика: да не позволи

на никоя класа, издигнала се на неин гръб (подобно на буржоазията в 1848 г.), да затвърди класовото си господство, ако поне не открие на работническата класа свободно поле за борба за нейните собствени интереси. Във всеки случай работническата класа се стремеше да предизвика криза, която или решително и безвъзвратно би увлякла нацията по пътя на революцията, или би възстановила в колкото е възможно по-голяма степен дореволюционното status quo и по този начин би направила неизбежна нова революция. И в единия, и в другия случай работническата класа представляваше истинските, правилно разбраните интереси на цялата нация: тя според силите си ускоряваше хода на революцията, която сега е станала историческа необходимост за остарелите обществени системи на цивилизована Европа и без която нито една от тях не може да мисли за по-нататъшно по-спокойно и правилно развитие на своите сили.

Що се отнася до присъединилото се към въстанието селско население, то се хвърли в обятията на революционната партия отчасти поради прекомерното данъчно бреме, отчасти поради тежащите върху него феодални повинности. Без собствена инициатива, то се влачеше в опашката на другите класи, въвлечени във въстанието, колебаейки се между работниците и класата на дребните занаятчии и търговци. Почти винаги особеното обществено положение на всеки един определяше към коя страна да се присъедини. Селският ратай обикновено се присъединяваше към градските работници; дребният селянин-собственик проявяваше склонност да върви ръка за ръка с дребния буржоа.

Класата на дребните буржоа, голямото значение и влияние на която ние вече неведнаж сме отбелязвали, може да се счита за ръководеща класа на майското въстание в 1849 г. Тъй като този път нито един от големите градове на Германия не бе център на движението, дребната буржоазия, която винаги преобладава в средните и малките градове, успя да вземе в своите ръце ръководството на движението. Ние видяхме освен това, че в борбата за имперска конституция и за правата на германския парламент се касаеше за интересите на тази именно класа. Във всички временни правителства, които бяха образувани във въсталите области, болшинството се състоеше от представители именно на тази част от народа и по мащабите на техните действия може да се съди на какво е изобщо способна германската дребна буржоазия. Както ще видим, тя не е способна на нищо друго, освен да погуби всяко движение, което се поверява на нейното ръководство.

Дребната буржоазия, силна в самохвалството, е съвсем неспособна за действие и много се бои да поеме какъвто и да било риск. Дребният характер на нейните търговски сделки и кредитни операции до голяма степен е придал на нейния собствен характер отпе-

чатъка на недостатъчна енергия и предприемчивост; затова трябваше да се очаква, че със също такива качества се отличава и нейната политическа дейност. И действително дребната буржоазия поощряваше въстанието с гръмки думи и с прекалени славословия на подвизите, които тя се готви да извърши; тя побърза да вземе властта, веднага щом — съвсем против нейната воля — избухна въстанието; но тя използуваше тази власт само за да сведе до нула успехите на въстанието. Навсякъде, където въоръженото сблъскване довеждаше до сериозна криза, дребните буржоа биваха обхващани от най-голям ужас пред опасното положение, в което бяха попаднали: ужас от народа, който беше взел сериозно техния самохвален призив за борба, ужас от властта, която сега имаха в ръцете си, и преди всичко ужас от последиците, които можеше да има за самите тях, за тяхното обществено положение, за тяхната собственост политиката, в която те бяха принудени да се забъркат. Не очакваха ли от тях, че те действително ще рискуват „живота и имуществото си“, както те обикновено говореха, за делото на въстанието? Не бяха ли те принудени да заемат официално положение във въстанието и следователно в случай на поражение не рискуваха ли да загубят своите капитали? И каква друга перспектива стоеше пред тях в случай на победа, ако не увереността, че победоносните пролетарии, които съставляваха главната маса на техните боеви сили, ще ги изгонят от постовете им и из основи ще изменят тяхната политика? Поставена по този начин между два огъня, които я заплашваха отляво и отдясно, дребната буржоазия съумя да използува своята власт само за да изостави всичко на произвола на съдбата, поради което бяха, разбира се, проиграни малките изгледи за успех, които може би още съществуваха, и въстанието окончателно се осъждаше на провал. Тактиката на дребната буржоазия — или, по-точно, пълната липса на всякаква тактика — навсякъде беше една и съща и затова въстанията през май 1849 г. във всички части на Германия се развиха по един и същи образец.

В Дрезден борбата по улиците на града продължи четири дни. Дребните буржоа на Дрезден, „градската гвардия“, не само не вземаха участие в борбата, но в много случаи поддържаха действията на войската против въстаналите. Последните се състояха почти изключително от работници от околните промишлени окръзи. Те имаха *способен и хладнокръвен командир в лицето на руския емигрант Михаил Бакунин,* който впоследствие бе взет в плен и сега е затворен в крепостта Мункач* в Унгария. Намесата на многочислени пруски войски потуши това въстание.

* Украинското название: Мукачево. *Ред.*

В Рейнска Прусия работата стигна до незначителни сблъсквания. Тъй като всички големи градове бяха крепости, над които господствуваха цитадели, действията на въстаниците трябваше да се ограничат само с отделни сблъсквания. Веднага след съсредоточаването на достатъчно войски въоръжената съпротива биваше ликвидирана.

В Пфалц и Баден, напротив, въстаналите завзеха богата и плодородна област и цяла държава. Тук имаше под ръка всичко: пари, оръжие, войници, бойни припаси. Войниците от редовната армия сами се присъединиха към въстаналите; нещо повече, в Баден те дори бяха в първите редици. Въстанията в Саксония и Рейнска Прусия се принесоха в жертва, за да дадат време за организиране на южногерманското движение. Никога още не бе имало такива благоприятни обстоятелства за местно, в мащабите на една провинция, въстание, както тук. В Париж очакваха революция; унгарците бяха пред вратите на Виена; във всички държави на Централна Германия не само народът, но и войската решително клоняха на страната на въстанието и само чакаха случай открито да се присъединят към него. Обаче движението, попаднало в ръцете на дребната буржоазия, още от самото начало бе обречено на гибел. Дребнобуржоазните управници особено в Баден — начело с г. Брентано, никак не можеха да забравят, че узурпирайки поста и прерогативите на своя „законен“ суверен, великия херцог, те извършват държавна измяна. Те седяха на министерските си кресла, считайки се в душата си за престъпници. Какво можеше да се очаква от такива страхливци? Те не само предоставиха въстанието на неговия собствен стихиен ход, оставяйки го децентрализирано, а затова и безрезултатно, но дори правеха всичко, което беше по силите им, за да спрат устрема на движението, да го обезсилят и унищожат. И те успяха да направят това благодарение на ревностната подкрепа на оная категория дълбокомислени политици, „демократически“ герои на дребната буржоазия, които вярваха, че „спасяват отечеството“, предоставяйки на няколко по-ловки типове от рода на Брентано да ги водят за носа.

Що се отнася до военната страна на въпроса, то никога още бойни операции не са били водени тъй небрежно и тъй безсмислено, както под командуването на баденския главнокомандуващ Зигел, бивш лейтенант от редовната армия. Всичко бе в безпорядък, пропуснати бяха всички благоприятни случаи, всички скъпоценни моменти бяха пропилени за измислянето на грандиозни, но неизпълними проекти, тъй че когато най-после командуването бе поето от даровития поляк Мирославски, армията, дезорганизирана, разбита, недостатъчно въоръжена, паднала духом, стоеше пред четири пъти по-силен противник. На Мирославски не оставаше нищо друго, освен да

даде при Вагхойзел славно, но завършило с неуспех сражение, да извърши изкусно отстъпление, да даде последен безнадежден бой под стените на Ращат и да снеме от себе си командуването. В тази, както и във всяка въстаническа война, в която войската представлява смес от опитни войници и необучени новобранци, революционната армия прояви много героизъм, но заедно с това и в много случаи често пъти необяснима, недопустима за войника паника. Но при цялото си неизбежно несъвършенство тази армия имаше поне удовлетворението, че противникът счете четири пъти по-голямото си превъзходство за недостатъчно, за да я разбие, и че стохилядна редовна войска в похода против двадесет хиляди въстаници проявяваше във военно отношение такова уважение, като че ли пред нея се намираше старата гвардия на Наполеон.

Въстанието избухна през май, в средата на юли 1849 г. то бе напълно потушено. Първата германска революция завърши.

XIX
КРАЯТ НА ВЪСТАНИЕТО

Докато Южна и Западна Германия бяха обхванати от открито въстание и на правителствата от започване на военните действия в Дрезден до капитулацията на Ращат бяха необходими повече от десет седмици, за да задушат това последно избухване на първата германска революция, Националното събрание изчезна от политическата арена, без някой да забележи неговото изчезване.

Ние оставихме това високо учреждение във Франкфурт извънредно объркано от дръзките посегателства на правителствата върху неговото достойнство, от безсилието и предателското бездействие на създадената от него самото централна власт, от въстанията на дребната буржоазия, която се обяви в негова защита, и от въстанията на работниците, които преследваха по-революционна крайна цел. Сред членовете на Събранието царяха крайна потиснатост и отчаяние; събитията изведнаж взеха такъв определен и решителен обрат, че за няколко дни илюзиите на тези учени законодатели относно действителната им сила и влияние съвършено рухнаха. Консерваторите по даден от правителствата им знак бяха вече напуснали Събранието, по-нататъшното съществуване на което можеше да бъде само предизвикателство срещу законните власти. Либералите в крайно смущение счетоха делото за загубено и се отказаха от своите депутатски мандати. Почтените господа дезертираха със стотици. Отначало те бяха от 800 до 900 души, но този брой намаляваше толкова бързо, че скоро за вземането на решения се признаваше за достатъчно присъствието на сто и петдесет, а след няколко дни и на сто депутати. Но трудно беше да се съберат дори толкова, макар и цялата демократическа партия да бе останала на мястото си.

Достатъчно ясно бе какво трябва да правят останалите членове на парламента. Те трябваше само открито и решително да преми-

нат на страната на въстанието, като му придадат по такъв начин цялата сила, която можеше да му даде законността; същевременно Събранието би придобило по такъв начин армия за собствената си защита. То трябваше да поиска от централната власт незабавно прекратяване на всички военни действия, а ако тази власт, както можеше да се предполага, не бе в състояние и не пожелаеше да стори това, то трябваше незабавно да я отстрани и замени с по-енергично правителство. Ако бе невъзможно да се докарат въстанически войски във Франкфурт (което можеше твърде лесно да стане в началото, когато правителствата на германските държави бяха недостатъчно подготвени и се колебаеха), Събранието можеше, без да губи време, да се премести в самия център на въстаналата област. Ако всичко това бе станало незабавно и без колебания не по-късно от средата или края на май, то и въстанието, и Националното събрание все още щяха да имат изгледи за успех.

Но от представителите на германското еснафство не можеше да се очакват такива решителни действия. Тези честолюбиви политици съвсем не бяха се простили със своите илюзии. Ония членове на парламента, които бяха загубили своята фатална вяра в неговата сила и неприкосновеност, бяха вече офейкали; не беше лесно останалите демократи да бъдат убедени да се откажат от мечтите за власт и величие, на които те се предаваха в продължение на цяла година. Верни на досегашните си методи, те с всички средства избягваха решителни действия, докато най-после изчезнаха всички шансове за успех и дори всяка възможност поне да паднат с чест. Развивайки на вид активна, но лишена от реално значение дейност, пълното безсилие на която, съпоставено с прекалените им претенции, можеше да предизвика само съжаление и подигравки, те продължаваха да отправят резолюции, обръщения и искания до имперския администратор, който не им обръщаше никакво внимание, и до министрите, които бяха в явен съюз с врага. А когато най-после *Вилхелм Волф*, депутат от Щригау* и един от редакторите на „Neue Rheinische Zeitung", единственият истински революционер в цялото Събрание, заяви, че ако те наистина мислят така, както говорят, те трябва да турят край на приказките и незабавно да обявят извън закона имперския администратор, главния предател на страната, тогава цялото дълго сдържано нравствено негодувание на тези господа парламентаристи избухна с такава сила, от каквато нямаше и помен, когато имперското правителство ги обсипваше с оскърбления. Несъмнено предложението на *Волф* бе първата разумна дума, казана между стените на катедралата св. Павел[39]; несъмнено, защото той ис-

* Полското название: Стшегом. *Ред.*

каше тъкмо това, което трябваше да се направи; но такава откровена реч, която наричаше нещата с техните имена, можеше само да оскърби чувствителните души, които бяха решителни само в своята нерешителност и които, страхувайки се да действуват, веднаж завинаги си бяха вкълпили в главата, че да не правят нищо е именно това, което следва да правят. Всяка дума, която като мълния озаряваше мъглата, която покриваше техните мозъци и която те сами умишлено поддържаха, всяко предложение, способно да ги изведе от лабиринта, в който те упорито желаеха да останат колкото е възможно по-дълго време, всеки ясен поглед върху действителното положение на нещата — всичко това бе, разбира се, оскърбление на царска особа за това суверенно Събрание.

Скоро след като положението на почтените господа депутати във Франкфурт, въпреки всички резолюции, възвания, интерпелации и прокламации, стана неудържимо, те се оттеглиха, но не във въстаналите области — това би било твърде смела крачка. Те отидоха в Щутгарт, където вюртембергското правителство пазеше своего рода очаквателен неутралитет. Тук те обявиха най-после имперския администратор за свален и избраха от своята среда регентство от пет члена. Това регентство набързо прие закон за военното опълчение, който със съблюдаване на всички законни формалности бе изпратен на всички правителства в Германия. На тях, върлите врагове на Събранието, бе заповядано да събират сили за неговата защита! Така се създаваше — разбира се, на книга — армия за защита на Националното събрание. Дивизии, бригади, полкове, батареи — всичко бе предвидено и предписано. Нищо не липсваше освен действителността, тъй като тази армия, разбира се, никога не бе създадена.

Още един, последен план сам по себе си се налагаше на Националното събрание. Демократичното население от всички части на страната изпращаше делегации, за да се постави в разпореждане на парламента и да го подтикне към решителни действия. Народът, който знаеше истинските намерения на вюртембергското правителство, молеше Националното събрание да принуди това правителство към открито и активно участие във вдигнатото от съседите въстание. Но напразно. Като се премести в Щутгарт, Националното събрание се предаде на милостта на вюртембергското правителство. Депутатите съзнаваха това и затова противодействуваха на агитацията сред народа. Поради това те загубиха и последния остатък от влияние, което можеха още да имат. Те си спечелиха заслужено презрение и вюртембергското правителство, подтиквано от Прусия и от имперския администратор, тури край на демократическия фарс: на 18 юни 1849 г. то заключи заседателната зала на парламента и изгони членовете на регентството от страната.

Тогава те отидоха в Баден, в лагера на въстаналите, но там те бяха вече безполезни. Никой не им обръщаше внимание. При все това регентството продължаваше да полага усилия за спасението на отечеството от името на суверенния германски народ. То направи опит да получи признание от страна на чуждите държави, като даваше *паспорт* на всеки, който поискваше. То издаваше прокламации и изпращаше комисари, за да вдигнат въстание в същите области на Вюртемберг, активната помощ на които то отхвърли, когато още не беше късно; но всичко това бе, разбира се, безуспешно. Ние имаме пред нас оригиналното донесение, изпратено до регентството от един от неговите комисари, г. Рьослер (депутат от Йолс*); неговото съдържание е твърде характерно. То е датирано: Щутгарт, 30 юни 1849 г. След като описва приключенията на половин дузина от тия комисари в техните безуспешни старания да намерят пари, г. Рьослер привежда редица оправдания защо все още не се е завърнал на своя пост и се впуща след това в дълбокомислени разсъждения за възможни търкания между Прусия, Австрия, Бавария и Вюртемберг и за техните възможни последици. След като обсъжда подробно всичко това, той все пак дохожда до извода, че няма никакви шансове за успех. По-нататък той предлага да се организира от доверени хора служба за предаване на известията и да се създаде шпионска мрежа за разкриване намеренията на вюртембергското правителство и за получаване сведения за движението на войските. Това писмо не стигнало до местоназначението си, защото когато било писано, „регентството" се било вече прехвърлило във „външно министерство", т. е. в Швейцария. И докато бедният г. Рьослер все още си блъскаше главата над това, какви са плановете на страшното правителство на едно западнало кралство, сто хиляди пруски, баварски и хесенски войници вече бяха решили цялата работа в последната битка под стените на Ращат.

Така изчезна германският парламент, а заедно с него първото и последно творение на германската революция. Неговото свикване беше първото юридическо потвърждение на факта, че в Германия действително *бе имало* революция; и той просъществува дотогава, докато тя, тази първа съвременна германска революция, дойде до своя край. Избран под влиянието на капиталистическата класа от разединеното, разпръснато селско население, по-голямата част от което току-що се бе пробудила от феодалното вцепенение, този парламент послужи да събере на политическата арена всички големи популярни имена през периода 1820—1848 г., а след това съвършено да ги унищожи. Тука бяха събрани всички знаменитости на бур-

* Полското название: Олесница. *Ред.*

жоазния либерализъм. Буржоазията чакаше чудеса, а спечели позор за себе си и за своите представители. Класата на промишлените и търговските капиталисти понесе в Германия по-тежко поражение, отколкото в която и да било друга страна. Отначало тя бе победена, съкрушена, изгонена от власт в отделните германски държави, а после бе напълно разбита, опозорена и осмяна в централния германски парламент. Политическият либерализъм — господството на буржоазията било в монархическа или републиканска форма на управление — стана завинаги невъзможен в Германия.

През последния период на своето съществуване германският парламент послужи за това, да опозори завинаги партията, която от март 1848 г. стоеше начело на официалната опозиция — партията на демократите, тези представители на интересите на класата на дребните занаятчии и търговци и отчасти на селячеството. През май и юни 1849 г. тази класа получи възможността да покаже, че е способна да образува здраво правителство в Германия. Ние вече видяхме как тя се провали — не толкова поради неблагоприятните обстоятелства, колкото поради своята явна страхливост, която неизменно се проявяваше при всички решителни събития от самото начало на революцията, поради това, че прояви в политиката същото късогледство, малодушие и нерешителност, които са характерни за нейните търговски операции. През май 1849 г. тя загуби поради това поведение доверието на истинската боева сила на всички европейски въстания — работническата класа. Но все пак тя имаше благоприятни изгледи за успех. След като реакционерите и либералите се оттеглиха, германският парламент бе изключително в нейни ръце. Селското население бе на нейна страна. Две трети от армиите на малките държави, една трета от пруската армия, по-голямата част от пруския ландвер (запасните или опълчението) бяха готови да се присъединят към нея, ако тя бе действувала с оная решителност и смелост, които произтичат от ясното разбиране на положението на нещата. Но политиците, които стояха начело на тази класа, не бяха по-далновидни от следващата ги маса на дребните буржоа. Те се оказаха дори още по-заслепени, още по-упорито се залавяха за умишлено подхранваните илюзии, бяха още по-лековерни, още по-неспособни решително да се съобразяват с фактите, отколкото либералите. Тяхното политическо значение също падна под точката на замръзването. Но тъй като фактически те не успяха да осъществят своите банални принципи, то при *много* благоприятни обстоятелства те биха могли отново да се съживят за кратко време, ако на тях, както на техните колеги, „чистите демократи“ във Франция, държавният преврат на *Луи Бонапарт* не бе отнел и тази последна надежда.

С потушаването на въстанието в Югозападна Германия и с разгонването на германския парламент завършва историята на първата германска революция. Остава ни още да хвърлим прощален поглед върху победоносните членове на контрареволюционния съюз. Това ще направим в следващата си статия.[40]

Лондон, 24 септември 1852 г.

КАРЛ МАРКС

ДЕКЛАРАЦИЯ

В една дълбокомислена кореспонденция на аугсбургския „Allgemeine Zeitung“,[41] носеща дата: Кьолн, 26 септември, се споменава името ми в нелепо съчетание с името на баронеса фон Бек и кьолнските арести[42]. А именно — аз съм бил доверил на баронеса фон Бек някакви политически тайни, които впоследствие стигнали по един или друг път до правителството. С баронеса фон Бек съм се виждал само два пъти и при това и двата пъти при свидетели. През време на двете срещи ставаше дума *изключително* за литературни предложения, които аз трябваше да отклоня, тъй като те се основаваха на напълно погрешната представа, че аз поддържам някакви връзки с германските вестници. След като този въпрос бе ликвидиран, аз повече нищо не чух за г-жа баронесата, докато узнах за внезапната ѝ смърт. Що се отнася до германските емигранти, които се срещаха всеки ден с г-жа фон Бек, аз винаги съм ги смятал толкова малко за свои приятели, колкото и кьолнския кореспондент на аугсбургския „Allgemeine Zeitung“ или ония „велики“ германски мъже, които в Лондон превръщат емиграцията в един вид предприемачество или длъжност. Никога не съм считал, че всевъзможните подли и нелепи, абсурдно лъжливи сплетни на германските вестници, които или непосредствено изхождат от Лондон, или се инспирират оттам, са заслужавали да им се отговаря. И ако този път правя изключение, то е само защото кьолнският кореспондент на аугсбургския „Allgemeine Zeitung“ се опитва да разглежда моята мнима несдържаност в разговорите с баронеса фон Бек като *основание* за арестите в Кьолн, Дрезден и т. н.

Лондон, 4 октомври 1851 г.

Карл Маркс

Напечатано в „Kölnische Zeitung“ бр. 242 от 9 октомври 1851 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от немски

К. МАРКС

ОСЕМНАДЕСЕТИ БРЮМЕР НА ЛУИ БОНАПАРТ [43]

Написано от К. Маркс през декември 1851 — март 1852 г.

Напечатано като първа книжка на списанието „Die Revolution", New-York, 1852

Подпис: Карл Маркс

Печата се по текста на изданието от 1869 г., сверен с текстовете на изданията от 1852 и 1885 г.

Превод от немски

Die Revolution,

Eine Zeitschrift in zwanglosen Heften.

Herausgegeben von

J. Weydemeyer.

Erstes Heft

Der 18te Brumaire des Louis Napoleon

von

Karl Marx.

New-York.
Expedition: Deutsche Vereins-Buchhandlung von Schmidt und Helmich.
William-Street Nr. 191.
1852.

Заглавната страница на списание „Die Revolution“, в което е било публикувано за пръв път произведението „Осемнадесети брюмер на Луи Бонапарт“

I

Хегел бележи някъде, че всички велики световноисторически събития и личности се появяват, така да се каже, два пъти. Той е забравил да добави: първия път като трагедия, втория път като фарс. Косидиер вместо Дантон, Луи Блан вместо Робеспиер, Планината от 1848—1851 г. вместо Планината от 1793—1795 г., племенникът вместо чичото. И същата карикатура в обстоятелствата, които съпровождат второто издание на осемнадесети брюмер! [44]

Хората сами правят своята история, но те я правят не произволно, не при избрани от самите тях, а при непосредствено заварени, дадени и наследени обстоятелства. Традицията на всички мъртви поколения тегне като кошмар над умовете на живите. И тъкмо тогава, когато хората сякаш са заети с преобразуването на себе си и на това, което ги заобикаля, със създаването на нещо небивало досега, тъкмо в такива епохи на революционни кризи те боязливо призовават на помощ духовете на миналото, заимствуват от тях имена, бойни лозунги, костюми, за да разиграят в това осветено от древността одеяние и с този заимствуван език нова сцена на световната история. Така Лутер се маскираше като апостол Павел, революцията от 1789—1814 г. се драпираше поредно ту като Римска република, ту като Римска империя, а революцията от 1848 г. не можа да направи нищо по-добро от това, да пародира ту 1789 г., ту революционните традиции на 1793—1795 г. Така новакът, който е научил един чужд език, всякога мислено го превежда обратно на своя роден език; но духа на новия език той не е усвоил и не го владее свободно, докато си служи с мислен превод и в новия език не забравя родния.

При разглеждането на тези световноисторически заклинания на мъртвите веднага се хвърля в очи рязко различие между тях. Камил

Демулен, Дантон, Робеспиер, Сен-Жюст, Наполеон — както героите, така и партиите и народните маси на старата френска революция — изпълняваха в римски костюми и с римски фрази задачата на своето време: освобождаването от оковите и създаването на съвременното *буржоазно* общество. Едни от тях разбиха основите на феодализма на части и покосиха израслите на неговата почва феодални глави. Последният създаде във Франция ония условия, при които само стана възможно развитието на свободната конкуренция, експлоатацията на парцелираната поземлена собственост, използването на освободените от оковите промишлени производителни сили на нацията, а вън от Франция той навсякъде разруши феодалните форми, доколкото това беше необходимо, за да създаде за буржоазното общество във Франция съответно, отговарящо на потребностите на времето обкръжение върху европейския континент. Но щом се създаде новата обществена формация, изчезнаха допотопните гиганти, а с тях и възкръсналата римска древност — разните брутовци, гракховци, публиколовци, трибуни, сенатори и самият Цезар. В своята трезва практичност буржоазното общество си създаде свои истински тълкуватели и глашатаи в лицето на сейевци, кузеновци, роайеколаровци, бенжаменконстановци и гизовци; неговите истински пълководци седяха зад масите на търговските кантори, а негов политически водач беше мазноглавият Людовик XVIII. Всецяло погълнато от създаването на богатства и от мирната конкурентна борба, то забрави, че неговата люлка се охраняваше от древноримски призраци. Но колкото и негероично да е буржоазното общество, за неговата поява бяха нужни героизъм, самопожертвуване, терор, гражданска война и битки между народите. В класически строгите предания на Римската република гладиаторите на буржоазното общество намериха идеалите и художествените форми, илюзиите, от които се нуждаеха, за да скрият от самите себе си буржоазноограниченото съдържание на своята борба и да задържат въодушевлението си на висотата на велика историческа трагедия. Така един век порано, на друга степен на развитие, Кромвел и английският народ бяха използвали за своята буржоазна революция език, страсти и илюзии, заимствувани от Стария завет. А когато действителната цел бе постигната, когато се извърши буржоазното преустройство на английското общество, Лок измести пророк Авакум.

По такъв начин в тези революции възкресяването на мъртвите служеше за възвеличаване на новата борба, а не за пародиране на старата, служеше да се издигне във въображението значението на дадената задача, а не да се избегне нейното разрешение в действителността — да се намери отново духът на раволюцията, а не да се извика отново нейният призрак.

През 1848—1851 г. бродеше само призракът на старата революция, като се почне от Мараст, този républicain en gants jaunes*, преоблечен в костюма на стария Байи, и се свърши с авантюриста, скриващ своето тривиално-противно лице под желязната маска на мъртвия Наполеон. Цял един народ, който вярваше, че чрез революцията е ускорил своето движение напред, изведнаж се вижда пренесен назад, в една отмряла епоха; и за да няма никакво съмнение в този поврат, отново възкръсват старите дати, старото летоброене, старите имена, старите едикти, станали отдавна предмет на антикварна ученост, и старите жандарми, които изглеждаха отдавна изтлели. Нацията се чувствува като онзи побъркан англичанин в Бедлам[45], който мисли, че живее във времето на древните фараони и всеки ден се оплаква от тежкия труд, който е принуден да извършва като златокопач в етиопските златни мини, в този подземен затвор, където той е затворен, при слабо светеща лампа, закрепена на собствената му глава, под надзора на надзирателя на робите с дълъг камшик в ръка и на тълпящите се при изходите варвари-войници, неразбиращи каторжниците в мините, нито разбиращи се помежду си, защото всички говорят на разни езици. „И всичко това трябва да понасям аз“ — въздиша побърканият англичанин, — „роденият свободен британец, за да добивам злато за древните фараони“. „За да плащам дълговете на семейството Бонапарт“ — въздиша френската нация. Англичанинът, докато бил с ума си, не можел да се освободи от натрапчивата идея да добива злато. Французите, докато се занимаваха с революции, не можеха да се освободят от спомена за Наполеон, както доказаха изборите на 10 декември[46]. От опасностите на революцията те копнееха да се върнат назад към египетските гърнета с месо[47] — и 2 декември 1851 г. бе отговорът. Те получиха не само карикатурата на стария Наполеон — те получиха самия стар Наполеон в карикатурен вид, какъвто той трябваше да изглежда в средата на XIX век.

Социалната революция на XIX век може да черпи своята поезия само от бъдещето, но не от миналото. Тя не може да започне да осъществява своята собствена задача, преди да е отхвърлила всяко суеверно почитание към миналото. На предишните революции бяха нужни възпоминания за световноисторически събития от миналото, за да се заблуждават относно своето собствено съдържание. Революцията на XIX век трябва да предостави на мъртъвците да погребат своите мъртви, за да си изясни своето собствено съдържание. Там фразата надвишаваше съдържанието, тук съдържанието надвишава фразата.

---

* републиканец в жълти ръкавици, т. е. републиканец-конте. *Ред.*

Февруарската революция беше *изненада* за старото общество, тя избухна внезапно за него и народът провъзгласи този неочакван *удар* за световноисторическо събитие, с което се открива нова епоха. На 2 декември февруарската революция изчезва в ръцете на ловък мошеник и в резултат бива премахната не самата монархия, а ония либерални отстъпки, които й бяха изтръгнати с вековна борба. Вместо самото *общество* да си отвоюва ново съдържание, само *държавата* бива един вид върната към своята най-древна форма, към безсрамно-примитивното господство на меча и расото. На coup de main* от февруари 1848 г. отговаря coup de tête** от декември 1851 г. Както събрано, така и пропиляно. Обаче времето, изтекло между тези събития, не мина напразно. В периода от 1848 до 1851 г. френското общество усвои по съкратен, защото беше революционен, начин уроците и опита, които при правилно, така да се каже, методично, развитие би трябвало да предхождат февруарската революция, ако тя беше нещо повече от просто сътресение на повърхността. Изглежда, че обществото сега се е върнало зад своята изходна точка, но всъщност то ще трябва тепърва да си създаде изходна точка за революцията, да създаде ситуацията, отношенията, условията, само при които съвременната революция може да придобие сериозен характер.

Буржоазните революции като например революциите от XVIII век устремно се носят от успех към успех, драматичните им ефекти са един от друг по-ослепителни, хората и нещата са сякаш озарени от бенгалски огън, всеки ден е пропит с екстаз; но те са краткотрайни, бързо достигат своята връхна точка, и обществото бива обхванато от продължителна отпадналост, преди още да е успяло трезво да усвои резултатите от своя период на буря и натиск. Напротив, пролетарските революции, революциите на XIX век, непрекъснато критикуват сами себе си, постоянно се прекъсват в своя собствен ход, връщат се към това, което изглежда извършено, за да го започнат пак отново, жестоко-обстойно осмиват половинчатостите, слабите страни и негодността на своите първи опити, повалят своя противник сякаш само за да почерпи той нови сили от земята и пак да се възправи срещу тях още по-могъщ от преди, постоянно отстъпват пред неопределената огромност на своите собствени цели, докато се създаде такова положение, което прави невъзможно всяко отстъпление, и самият живот властно заяви:

Hic Rhodus, hic salta!
Тук е розата, тук танцувай![48]

---

* — смелия удар. *Ред.*
** — безразсъдната постъпка. *Ред.*

Впрочем всеки що-годе наблюдателен човек, дори да не е следил крачка по крачка развоя на събитията във Франция, трябваше да предугади, че на февруарската революция предстои нечуван позор. Достатъчно бе да се чуе самодоволният победен лай, с който господа демократите се поздравяваха взаимно за благодатните последици, очаквани от втория неделен ден на май 1852 г.[49] Втората неделя на май 1852 г. беше станала в главите им натрапчива идея, догма, както в главите на хилиастите денят на второто пришествие на Христа и на настъпването на хилядогодишното царство. Слабостта винаги е намирала спасение във вярата в чудеса; тя счита, че врагът е победен, щом го е премахнала във въображението си чрез заклинания, и губи всякакво чувство за реалност поради това, че бездейно превъзнася до небесата очакващото я бъдеще и подвизите, които има намерение да извърши, но не иска преждевременно да оповести. Тези герои, стараещи се да опровергаят мнението за своята явна бездарност, като взаимно си изказват съчувствие и се сплотяват в отделна група, бяха събрани вече багажа си и грабнали в аванс лавровите си венци, се канеха вече да сконтират на борсата своите републики in partibus*, правителствения персонал за които те тихомълком, със свойствената им невзискателност, бяха вече предвидливо организирали. Втори декември ги порази като гръм от ясно небе. И народите, които в епохи на малодушие охотно допускат гръмки креслъовци да заглушават техния вътрешен страх, този път може би се убедиха, че са минали времената, когато крякането на гъските можа да спаси Капитолия.

Конституцията, Националното събрание, династическите партии, сините и червените републиканци, африканските герои, гърмът на трибуната, светкавиците на ежедневния печат, цялата литература, политическите имена и учените авторитети, гражданският закон и углавното право, liberté, égalité, fraternité ** и вторият неделен ден на май 1852 г. — всичко това изчезна като мираж пред магическата формула на един човек, когото дори самите му врагове не смятат за магьосник. Всеобщото избирателно право, изглежда, се задържа още един миг само за да състави пред очите на целия свят саморъчно своето завещание и да заяви от името на самия народ: „Всичко, което съществува, е достойно да загине.“[50]

Не е достатъчно да се каже, както правят французите, че тяхната нация била изненадана. На една нация и на една жена не се

* — in partibus infidelium — извън реалната действителност (буквално: „в страната на неверните“ — прибавка към титула на католическите епископи, назначавани на чисто номиналните длъжности епископи в нехристиянските страни). *Ред.*

** — свободата, равенството, братството. *Ред.*

прощава минутата на слабост, когато първият срещнат авантюрист може да извърши насилие над нея. Подобни фрази не разрешават загадката, а само я формулират другояче. Остава да се обясни как може една 36-милионна нация да бъде изненадана и пленена без съпротива от трима негодяи.

Да резюмираме в общи черти фазите, през които мина френската революция от 24 февруари 1848 г. до декември 1851 г.

Ясно изпъкват три главни периода: *февруарският период;* от 4 май 1848 г. до 28 май 1849 г.[51] — *период на учредяване републиката,* или на *Учредителното национално събрание;* от 28 май 1849 г. до 2 декември 1851 г. — *период на конституционната република,* или на *Законодателното национално събрание.*

Първият период — от 24 февруари, т. е. от свалянето на Луи-Филип до 4 май 1848 г., т. е. до откриване заседанията на Учредителното събрание — *февруарският период* в собствения смисъл на думата, може да бъде наречен *пролог* на революцията. Характерът на този период се изрази официално в това, че импровизираното от него правителство самó се обяви за *временно.* Подобно на правителството, всичко предприето, опитано и изказано през този период се считаше за нещо *временно.* Никой и нищо не смееше да си присвои правото на постоянно съществуване и на действително дело. Всички елементи, които бяха подготвили или определили революцията: династическата опозиция[52], републиканската буржоазия, демократическо-републиканската дребна буржоазия, социалистическо-демократическите работници — всички тези елементи временно получиха място във февруарското *правителство.*

Иначе не можеше и да бъде. Февруарските дни първоначално имаха за цел една избирателна реформа, която да разшири кръга на политически привилегированите сред самите имотни класи и да събори изключителното господство на финансовата аристокрация. Но когато работата стигна до действително стълкновение, когато народът излезе на барикадите, когато националната гвардия зае позиция на пасивно изчакване, армията не оказа сериозна съпротива и монархията бе обърната в бягство — тогава учредяването на републиката се подразбираше като че от само себе си. Всяка партия я тълкуваше по своему. Пролетариатът, който бе завоювал републиката с оръжие в ръка, наложи на нея своя печат и я провъзгласи за *социална република.* Така бе набелязано общото съдържание на съвременната революция — съдържание, намиращо се в най-странно противоречие с всичко, което можеше да бъде веднага, непосредствено осъществено с наличния материал, при достигнатата от масата степен на развитие, при дадените обстоятелства и условия. От друга страна, претенциите на всички останали елементи, които съдей-

ствуваха за успеха на февруарската революция, бяха задоволени с лъвския дял, който получиха в правителството. Ето защо в никой друг период не срещаме по-пъстра смесица от надути фрази и фактическа неувереност и безпомощност, от възторжен стремеж към нововъведения и здраво господство на старата рутина, от привидна хармония на цялото общество и дълбоко взаимно отчуждаване на неговите елементи. Докато парижкият пролетариат все още ликуваше поради откриващата се пред него велика перспектива и сериозно се отдаваше на дискусии върху социалните проблеми, старите обществени сили се групираха, сплотиха се, съвзеха се и намериха неочаквана опора в масата на нацията — в селяните и дребните буржоа, които дружно се устремиха на политическата сцена, след като паднаха преградите на Юлската монархия.

Вторият период — от 4 май 1848 г. до края на май 1849 г. — е периодът на *учредяване, на основаване буржоазната република.* Непосредствено след февруарските дни не само династическата опозиция беше изненадана от републиканците, а републиканците — от социалистите, но и цяла Франция беше изненадана от Париж. Националното събрание, което откри своите заседания на 4 май 1848 г. и бе избрано от нацията, представляваше нацията. Това Събрание беше жив протест срещу претенциите на февруарските дни и трябваше да сведе резултатите на революцията до буржоазни мащаби. Парижкият пролетариат, който веднага разбра характера на това Национално събрание, напразно се опита няколко дни след откриването му, на 15 май, насила да прекрати неговото съществуване, да го разгони, отново да разложи на съставните й части тази органическа форма, в която го застрашаваше оказващият противодействие дух на нацията. Денят 15 май, както е известно, доведе само до отстраняването на Бланки и неговите съмишленици, т. е. действителните водачи на пролетарската партия, от обществената арена за целия период на разглеждания от нас цикъл.

След *буржоазната монархия* на Луи-Филип може да следва само *буржоазната република,* т. е. ако под фирмата на краля господствуваше незначителна част от буржоазията, то отсега нататък от името на народа ще господствува цялата буржоазия. Исканията на парижкия пролетариат са празни утопии, на които трябва да се сложи край. На тази декларация на Учредителното национално събрание парижкият пролетариат отговори с *юнското въстание,* най-грандиозното събитие в историята на европейските граждански войни. Буржоазната република победи. На нейна страна бяха финансовата аристокрация, промишлената буржоазия, средните съсловия, дребните буржоа, армията, организираният в мобилната гвардия лумпенпролетариат, интелигенцията, поповете и селското население.

Парижкият пролетариат имаше на своя страна само себе си. След победата над него повече от три хиляди въстаници бяха убити, а петнадесет хиляди бяха изпратени без съд на заточение. След това поражение пролетариатът се оттегля на *заден план* на революционната сцена. Когато се появяват изгледи за настъпване на нов подем в движението, той винаги отново се опитва да си пробие път напред, но тези опити стават все по-слаби, все по-безуспешни. Щом някой от стоящите над него обществени слоеве бъде обхванат от революционен кипеж, пролетариатът се съюзява с него и по този начин споделя всички поражения, които различните партии претърпяват последователно. Но тези последващи удари все повече отслабват, колкото повече се разпространяват по цялата повърхност на обществото. По-видните водачи на пролетариата в Събранието и в печата един след друг стават жертва на съдилищата и тяхното място заемат все по-съмнителни личности. Една част от пролетариата се впуща в *доктринерски експерименти, създаване на обменни банки и работнически асоциации — т. е. такива форми на движение, в които той се отказва от мисълта да направи преврат в стария свят, ползувайки се от съвкупността на заложените в самия стар свят могъщи средства, а се опитва да осъществи своето освобождение зад гърба на обществото, по частен път, в пределите на ограничените условия на своето съществуване и затова неизбежно търпи крах.* Изглежда, че пролетариатът не е в състояние нито да възстанови предишното си революционно величие в самия себе си, нито да почерпи нова енергия от новосключените съюзи, докато *всички класи,* с които той се бори през юни, не бъдат повалени като самия него. Но той падна поне с чест, достойна за великата световноисторическа борба; не само Франция, а цяла Европа трепери от юнското земетресение, докато следващите поражения на по-високостоящите класи се изкупват на такава евтина цена, че побеждаващата партия е принудена да прибягва към дръзки преувеличения, за да им придаде изобщо характер на събития, при което тези поражения стават толкова по-позорни, колкото повече победената партия е отдалечена от пролетарската партия.

Поражението на юнските въстаници наистина подготви, разчисти почвата за сградата на буржоазната република, но в същото време то показа, че в Европа се касае не за спор: „република или монархия", а за нещо друго. Това поражение разкри, че *буржоазна република* тук означава неограничено деспотично господство на една класа над другите. То доказа, че в страните на старата цивилизация с развит класов строй, със съвременни условия на производство и с духовно съзнание, в което благодарение на вековна работа са се разтворили всички онаследени идеи, че в такива страни *републиката*

означава *въобще само политическата форма на революционното преобразуване на буржоазното общество,* а не *консервативната форма* на неговото *съществуване,* както е например в Съединените американски щати, където наистина вече съществуват класи, но те още не са се затвърдили и в непрекъснато движение обновяват своите съставни части и ги предават една на друга, където съвременните средства за производство не само не се съчетават с хроническо свръхнаселение, а, напротив, запълват относителната липса от глави и ръце, и където, най-после, трескавото, пълно с младежки сили движение на материалното производство, което трябва да усвои един нов свят, не е дало нито време, нито случай да се ликвидира старият свят на призраците.

Всички класи и партии се обединиха през юнските дни в *партия на реда* против класата на пролетариите — *партията на анархията,* на социализма, на комунизма. Те „спасиха" обществото от *„враговете на обществото"*. Те избраха за парола на своите войски девиза на старото общество: *„Собственост, семейство, религия, ред"*, и ободряваха контрареволюционните кръстоносци с възгласа: „С това знаме ще победиш!" От този момент нататък, щом една от многобройните партии, сплотили се под това знаме срещу юнските въстаници, се опита в свой собствен класов интерес да се задържи на революционната арена, на нея ѝ нанасят поражение под лозунга: „Собственост, семейство, религия, ред!" Обществото се оказва спасено всеки път, когато се стеснява кръгът на неговите господари, когато по-тесни интереси получават превес над по-общите. Всяко искане за най-проста буржоазна финансова реформа, за най-шаблонен либерализъм, за най-формален републиканизъм, за най-плосък демократизъм се наказва като „покушение върху обществото" и се заклеймява като „социализъм". Накрай самите върховни жреци на „религията и реда" биват прогонвани с ритници от питийските им триножници, измъквани среднощ от леглата им, натиквани в арестантски коли, хвърляни в затвора или пращани в изгнание, храмовете им биват сривани до основи, устата им запушвани, перата им строшавани, законът им разкъсван — в името на религията, собствеността, семейството и реда. Пияни тълпи войници разстрелват стоящи на своите балкони буржоа — фанатици на реда, оскверняват семейната им светиня, бомбардират за забавление домовете им — в името на собствеността, семейството, религията и реда. В края на краищата изметът на буржоазното общество образува *свещената фаланга на реда* и героят Крапюлински[53] влиза в Тюйлерийския дворец като *„спасител на обществото"*.

II

Да поемем отново нишката на изложението.

Историята на *Учредителното национално събрание* след юнските дни е *история на господството и разложението на републиканската фракция на буржоазията* — фракция, която е известна под името трицветни републиканци, чисти републиканци, политически републиканци, формални републиканци и така нататък.

Тази фракция съставляваше при буржоазната монархия на Луи-Филип *официалната* републиканска *опозиция* и като такава беше общопризната съставна част на тогавашния политически свят. Тя имаше свои представители в камарите и се ползуваше със значително влияние в печата. Нейният парижки орган „National"[54] се считаше по своему също толкова респектабилен, колкото и „Journal des Débats".[55] На това нейно положение при конституционната монархия съответствуваше и нейният характер. Тя не беше една сплотена от някакви големи общи интереси и обособена от специфичните условия на производството фракция на буржоазията. Това беше една клика от републикански настроени буржоа, писатели, адвокати, офицери и чиновници, влиянието на която почиваше върху антипатията на страната към личността на Луи-Филип, върху спомените за първата република, върху републиканската вяра на група мечтатели, но преди всичко — върху *френския национализъм*, на ненавистта на който към Виенските договори и към съюза с Англия тя никога не позволяваше да стихне. Значителна част от привържениците, които вестник „National" имаше при Луи-Филип, се дължеше на онзи скрит бонапартизъм, който именно затова можа по-късно, при републиката, да се противопостави в лицето на Луи Бонапарт на самия „National" като победоносен конкурент. „National", как-

то и цялата останала буржоазна опозиция, се бореше срещу финансовата аристокрация. Полемиката срещу бюджета, която във Франция съвпадаше изцяло с борбата срещу финансовата аристокрация, създаваше твърде евтина популярност и носеше много обилен материал за пуритански leading articles*, за да не бъде използувана. Промишлената буржоазия беше благодарна на „National" за неговата робска защита на френската система на покровителствени мита, за която той се застъпваше повече по национални, отколкото по политико-икономически съображения, а цялата буржоазия му беше благодарна за неговите злостни доноси срещу комунизма и социализма. Въобще партията на „National" беше *чисто републиканска,* т. е. тя искаше републиканска форма на буржоазното господство вместо монархическа, и преди всичко — за себе си лъвския пай в това господство. За условията на тази политическа промяна тя имаше най-смътна представа. Затова пък ѝ беше ясно като бял ден — и на банкетите в полза на реформата към края на царуването на Луи-Филип това ясно се прояви, — че тя не е популярна сред демократичните дребни буржоа и особено сред революционния пролетариат. Тези чисти републиканци, както въобще подобава на чисти републиканци, бяха вече съвсем готови отначало да се задоволят с регентството на херцогиня Орлеанска, когато избухна февруарската революция, която изпрати във временното правителство техните най-видни представители. Разбира се, те от самото начало разполагаха с доверието на буржоазията и с мнозинството в Учредителното национално събрание. *Социалистическите* елементи на временното правителство бяха незабавно изключени от Изпълнителната комисия, образувана от Националното събрание след неговото откриване; а партията на „National" използува избухването на юнското въстание, за да поднесе оставката и на *Изпълнителната комисия* и по такъв начин да се избави от най-близките си съперници — *дребнобуржоазните* или *демократичните републиканци* (Ледрю-Ролен и др.). Кавеняк — генералът на буржоазно-републиканската партия, който командуваше юнската касапница — зае мястото на Изпълнителната комисия, получи своего рода диктаторска власт. Мараст, бивш главен редактор на „National", стана несменяем председател на Учредителното национално събрание, а министерските места, както и всички останали важни постове, се паднаха на чистите републиканци.

По такъв начин действителността надмина най-смелите очаквания на фракцията на буржоазните републиканци, която отдавна се смяташе за законна наследница на Юлската монархия. Но тази

---

* — уводни статии. *Ред.*

фракция стигна до господство не така, както мечтаеше при Луи-Филип — не посредством либерален бунт на буржоазията против трона, а в резултат на разгромено с картеч въстание на пролетариата срещу капитала. Това, което тя си представляваше като *най-революционно* събитие, в действителност се оказа *най-контрареволюционно* събитие. Плодът падна в краката й, но той падна от дървото на познанието, а не от дървото на живота.

Изключителното *господство на буржоазните републиканци* трая само от 24 юни до 10 декември 1848 г. Резултатите му се сведоха до *съставянето на републиканска конституция* и до *обявяването на Париж в обсадно положение.*

В основата си новата *конституция* беше само републиканизирано издание на конституционната харта от 1830 г.[56] Високият избирателен ценз на Юлската монархия, който отстраняваше от политическата власт дори голяма част от самата буржоазия, беше несъвместим със съществуването на буржоазната република. Февруарската революция незабавно провъзгласи вместо този ценз прякото всеобщо избирателно право. Буржоазните републиканци не можеха да заличат това събитие. Те трябваше да се задоволят с едно ограничително допълнение, според което от избирателя се изисква да е живял 6 месеца в мястото, където избира. Старата организация на управление, на общините, на съдопроизводството, на армията и т. н. остана непокътната; незначителните изменения, внесени от конституцията, засегнаха не съдържанието, а заглавията, не нещата, а техните наименования.

Свободата на личността, на печата, на словото, на сдруженията, на събранията, на обучението, на съвестта и т. н. — неизбежният генерален щаб на свободите от 1848 г. — бяха облечени в конституционна униформа, която ги правеше неуязвими. Всяка от тези свободи се провъзгласява за *безусловно* право на френския гражданин, но с неизменната забележка, че тя е неограничена дотолкова, доколкото не се ограничава от *„еднаквите права на другите* и от *обществената безопасност"* или от „закони", които именно трябва да съгласуват тази хармония на индивидуалните свободи помежду им и с обществената безопасност. Например: „Гражданите имат право да се организират в сдружения, да се събират мирно и без оръжие, да подават петиции и изразяват своите мнения в печата или по друг начин. *Ползуването на тези права не се ограничава от нищо друго освен от еднаквите права на другите* и *от обществената безопасност"* (Глава II на френската конституция, чл. 8). — „Обучението е свободно. Свободата на обучението може да се *използува* при установените от закона условия и под върховния надзор на държавата." (Пак там, чл. 9.) — „Жилището на всеки гражданин

е неприкосновено. Тази неприкосновеност може да бъде нарушена *само* при съблюдаване на предписаните от закона форми". (Глава II, чл.3.) И така нататък. — Затова конституцията постоянно се позовава на бъдещи *органически* закони, които трябва да дадат подробно тълкуване на тези уговорки и така да урегулират ползването от тези неограничени свободи, че те да не се сблъскват нито помежду си, нито с обществената безопасност. По-късно тези закони бяха създадени от приятелите на реда и всички тези свободи бяха така урегулирани, че буржоазията може да се ползува от тях, без да среща каквото и да било препятствие в равните права на другите класи. Там, където тя напълно отказваше на „другите" тези свободи или позволяваше ползването от тях при условия, равносилни на полицейски уловки, това ставаше винаги само в интерес на *„обществената безопасност"*, т. е. на безопасността на буржоазията, както именно предписва конституцията. Ето защо впоследствие на конституцията с пълно право се позоваваха и двете страни: както приятелите на реда, които премахнаха тези свободи, така и демократите, които искаха връщането на всички тези свободи. Всеки член на конституцията съдържа в себе си своята собствена противоположност, своята собствена горна и долна камара: свобода — в общата фраза, и премахване на свободата — в забележката. Следователно, докато *името* на свободата бе почитано, а бе възпрепятствувано само действителното ѝ осъществяване — разбира се, на законно основание, — дотогава конституционното съществуване на свободата оставаше ненакърнено, неприкосновено, колкото и нейното *реално* съществуване да беше унищожено.

Тази конституция, направена неприкосновена по такъв остроумен начин, беше обаче като Ахил уязвима на едно място, но не в петата, а в главата или по-скоро в двете си глави, които я увенчаваха: *Законодателно събрание,* от една страна, и *президент,* от друга страна. Достатъчно е да хвърлим бегъл поглед върху конституцията, за да видим, че само онези нейни членове са безусловни, положителни, непротиворечиви, неподатливи на извъртане, в които се определя отношението на президента към Законодателното събрание. Защото тук за буржоазните републиканци се касаеше да осигурят самите себе си. Членове 45—70 от конституцията са съставени така, че Националното събрание може да отстрани президента по конституционен начин, докато президентът може да отстрани Националното събрание само по неконституционен начин, само като премахне самата конституция. Следователно конституцията тук сама призовава към своето насилствено унищожаване. Тя не само канонизира, подобно на хартата от 1830 г., разделението на властите, но и довежда това разделение до непоносимо противоречие. *Играта на*

конституционните сили, както Гизо наричаше парламентарните ежби между законодателна и изпълнителна власт, по конституцията от 1848 г. се води постоянно ва банк. От една страна — 750 народни представители, избрани чрез всеобщо гласуване и ползуващи се с право на преизбиране, образуват неподлежащо на контрол и на разтуряне, неделимо Национално събрание, което е облечено с неограничена законодателна власт, окончателно решава въпросите за война, мир и търговски договори, единствено притежава правото на амнистия и поради непрекъснатите си заседания постоянно остава на авансцената. От друга страна — президент с всички атрибути на кралската власт, с правото да назначава и уволнява своите министри независимо от Националното събрание, с всички средства на изпълнителната власт в ръцете си, раздаващ всички длъжности и по тоя начин разпореждащ се във Франция със съдбата на най-малко един милион и половина души, защото именно толкова зависят материално от 500-те хиляди чиновници и от офицерите от всички рангове. На него са подчинени всички въоръжени сили. Той се ползува с привилегията да помилва отделни престъпници, да разтуря части от националната гвардия и да отстранява със съгласие на Държавния съвет избраните от самите граждани генерални, кантонални и общински съвети. На него са предоставени инициативата и ръководната роля при сключването на всички договори с чуждите държави. Докато Събранието е вечно на сцената и затова всекидневно е изложено на публична критика, президентът води скрит живот в Елисейските полета, имайки обаче пред очите си и в сърцето си член 45 от конституцията, който ежедневно му напомня: „frère, il faut mourir!“[57] Твоята власт ще свърши на четвъртата година от твоето избиране, на втория неделен ден от прекрасния месец май! Тогава ще настъпи краят на твоето величие: тази пиеса няма да се играе втори път и ако имаш дългове, постарай се навреме да ги изплатиш от определените за тебе от конституцията 600 хиляди франка заплата, ако, разбира се, не предпочиташ във втория понеделник на прекрасния месец май да се отправиш за Клиши![58] — Ако по такъв начин конституцията предоставя на президента фактическата власт, тя се старае да обезпечи на Националното събрание морална сила. Но независимо от това, че е невъзможно да се създава морална сила с членове на закона, конституцията в дадения случай отново сама се опровергава, като предписва, че президентът се избира от всички французи чрез пряко гласуване. Докато гласовете на цяла Франция се разкъсват между 750-те члена на Националното събрание, в този случай те, напротив, се концентрират върху една личност. Докато всеки отделен депутат представлява само една или друга партия, един или друг град, един или друг пункт или дори просто необхо-

димостта да бъде избран който и да е от 750-те депутати, без при това да се проявява особен интерес към неговата личност и към самите избори — *президентът* е избраник на нацията и неговият избор е големият коз, който суверенният народ разиграва един път всеки четири години. Избраното Национално събрание е метафизически свързано с нацията, а избраният президент е свързан с нея лично. Наистина Националното събрание отразява в лицето на отделните си представители многообразните страни на националния дух, но в президента националният дух се въплъщава. В сравнение с Националното събрание президентът е носител на своего рода божествено право: той е повелител по народна милост.

Тетида, богинята на морето, предсказала на Ахил, че ще умре в разцвета на своята младост. Конституцията, която като Ахил има уязвимо място, също като Ахил предчувствуваше, че ѝ е съдено преждевременно да умре. За учредителите на републиката, чистите републиканци, не беше необходимо Тетида да напусне морето, за да им съобщи тази тайна; достатъчно беше те да хвърлят поглед от задоблачните висини на своята идеална република върху грешната земя, за да разберат, че дързостта на роялистите, на бонапартистите, демократите, комунистите и тяхната собствена непопулярност растяха всеки ден, колкото повече те се приближаваха до завършването на своето велико законодателно произведение. Те се стараеха да надхитрят съдбата с конституционно лукавство, а именно с член 111 от конституцията, според който всяко предложение за *ревизия на конституцията* подлежи на три последователни обсъждания, между които трябва да има интервал от цял месец, като всеки път то трябва да бъде прието най-малко с три четвърти от гласовете, при което трябва да гласуват най-малко 500 члена на Националното събрание. Но всичко това беше само безпомощен опит да си осигурят сила за онзи пророчески предвиждан вече от тях случай, когато те ще бъдат парламентарно малцинство — сила, която всеки ден все повече се изплъзваше от слабите им ръце още сега, когато те разполагаха с парламентарно мнозинство и с всички средства на правителствената власт.

И най-после в един мелодраматичен член конституцията поверява себе си на „бдителността и патриотизма на целия френски народ и на всеки отделен французин“, след като в един предходен член тя беше отдала „бдителните“ и „патриотичните“ на нежните углавни грижи на нарочно изобретения от нея „haute cour“, Върховен съд.

Такава беше конституцията от 1848 г., която на 2 декември 1851 г. беше повалена не от човешка глава, а само от допира с една шапка; наистина, тая шапка беше триъгълната наполеоновска шапка.

Докато буржоазните републиканци в Събранието се занимаваха с измислянето, обсъждането и гласуването на тази конституция, вън от Събранието Кавеняк държеше *Париж в обсадно положение.* Обсадното положение на Париж беше акушерът на Учредителното събрание при неговите родилни мъки през време на раждането на републиката. Ако по-късно конституцията бе изпратена на онзи свят с щикове, не трябва да се забравя, че пак щикове, и то обърнати срещу народа, бяха призвани да я охраняват още в майчината ѝ утроба и да ѝ помогнат да се яви на бял свят. Прадедите на „почтените републиканци“ минаха със символа на конституцията, трицветното знаме, през цяла Европа. „Почтените републиканци“ на свой ред направиха едно изобретение, което само̀ си проби път в целия континент, но с неотслабваща любов все отново се връща във Франция, докато придоби сега право на гражданство в половината френски департаменти — *обсадното положение.* Превъзходно изобретение, периодически прилагано във всяка от следващите една след друга кризи в развитието на френската революция. Но казарма и бивак, чиято тежест по такъв начин периодически се струпваше върху френското общество, за да го накарат да престане да мисли и да го укротят; сабя и пушка, на които периодически се предоставяше да съдят и управляват, да попечителствуват и цензурират, да изпълняват длъжности на полицаи и нощни пазачи; мустаци и военен мундир, периодически провъзгласявани за висша мъдрост на обществото и за негови наставници — не трябваше ли най-после казарма и бивак, сабя и пушка, мустаци и военен мундир да дойдат до идеята: по-добре да спасят обществото веднаж завинаги, като провъзгласят своя собствен режим за най-висша форма на политически режим и напълно избавят буржоазното общество от грижата да се управлява само? Казарма и бивак, сабя и пушка, мустаци и военен мундир трябваше да дойдат до тази идея толкова повече, защото в такъв случай можеха да очакват по-добро заплащане в брой за своите по-сериозни заслуги, докато при периодическото обсадно положение и при временното спасяване на обществото по заповед на една или друга буржоазна фракция на тях, освен няколкото убити и ранени и няколко принудени усмивки на буржоата, се падаше нещо малко съществено. Защо войската да не опита, най-после, да играе на обсадно положение в свой собствен интерес и за своя собствена полза и да обсади същевременно кесиите на буржоата? Впрочем не трябва да се забравя — това отбелязваме мимоходом, — че *полковник Бернар,* същият председател на военните комисии, който по времето на Кавеняк заточи без съд 15,000 въстаници, в този момент отново е начело на действуващите в Париж военни комисии.

Ако „почтените“, чистите републиканци, обявявайки Париж в обсадно положение, създадоха с това разсадника, в който по-късно израснаха преторианците от 2 декември 1851 г., те, напротив, заслужават похвала за това, че вместо да разпалват прекомерно националното чувство, както през времето на Луи-Филип, сега, когато разполагат с цялата сила на нацията, те раболепничат пред чуждите държави и вместо да освободят Италия, позволяват тя отново да бъде завладяна от австрийци и неаполитанци[59]. Избирането на Луи Бонапарт за президент на 10 декември 1848 г. тури край на диктатурата на Кавеняк и на Учредителното събрание.

Член 44 от конституцията гласи: „Президент на френската република може да бъде само оня, който никога не е губил качеството си на френски гражданин.“ Първият президент на Френската република Луи-Наполеон Бонапарт не само бе загубил качеството си на френски гражданин, не само беше специален констабъл в Англия — той бе дори натурализиран швейцарец[60].

На друго място изложих значението на изборите от 10 декември[61]. Тук няма да се връщам на тоя въпрос. Достатъчно е да се отбележи, че те бяха *реакция на селяните*, които трябваше да плащат разходите на февруарската революция, против останалите класи на нацията — *реакция на селото против града*. Те намериха значителен отзвук в армията, на която републиканците от „National“ не доставиха нито слава, нито добавка към заплатата, сред едрата буржоазия, която приветствува Бонапарт като преходно стъпало към монархията, сред пролетариите и дребните буржоа, които го приветствуваха като наказание за Кавеняк. По-долу ще имам случай да разгледам по-подробно отношението на селяните към френската революция.

Периодът от 20 декември 1848 г. до разтурянето на Учредителното събрание през май 1849 г. обхваща историята на гибелта на буржоазните републиканци. След като основаха република за буржоазията, след като прогониха революционния пролетариат от полесражението и временно запушиха устата на демократичната дребна буржоазия, те сами бяха отстранени от масата на буржоазията, която с пълно право завладя тази република като *своя собственост*. Но тази буржоазна маса беше *роялистка*. Една част от нея — едрите земевладелци — господствуваше през време на *Реставрацията* и затова беше *легитимистка*. Другата част — финансовата аристокрация и едрите индустриалци — господствуваше през време на Юлската монархия и затова беше *орлеанистка*. Висшите постове в армията, университета, църквата, адвокатурата, академията и печата се разпределяха, макар и в различни пропорции, между едните и другите. Тук, в тази буржоазна република, която не носеше нито

името на *Бурбоните,* нито името на *Орлеаните,* а името *Капитал,* тези две части на буржоазията намериха държавната форма, при която те можеха да господствуват *съвместно.* Още юнското въстание ги обедини в „партия на реда“. Сега бе настъпило време да се отстрани кликата на буржоазните републиканци, които бяха запазили своите позиции в Националното събрание. Колкото брутално злоупотребяваха тези чисти републиканци с физическата сила по отношение на народа, толкова страхливо, плахо, малодушно и пасивно отстъпиха те сега, когато трябваше да отстояват своя републиканизъм и своите законодателни права против изпълнителната власт и роялистите. Няма да разказвам тук позорната история на тяхното разложение. Те не загинаха, а изчезнаха. Те завинаги изиграха своята роля. В следващия период било в Събранието, било вън от него те фигурират само като сенки на миналото — сенки, готови сякаш да оживеят, щом се касае пак за самото име република и щом революционният конфликт застрашава да падне на най-ниското равнище. Мимоходом отбелязвам, че вестник „National“, който даде името на тази партия, в следващия период преминава на страната на социализма.

Преди да приключим с този период, трябва да хвърлим още един ретроспективен поглед върху ония две сили, от които едната унищожи другата на 2 декември 1851 г., след като от 20 декември 1848 г. до края на Учредителното събрание бяха живели в брачни връзки. Имам предвид Луи Бонапарт, от една страна, и партията на обединените роялисти, партията на реда, на едрата буржоазия — от друга. В самото начало на своето президентство Бонапарт състави правителство от партията на реда начело с Одилон Баро — забележете, със стария вожд на най-либералната фракция на парламентарната буржоазия. Най-после г. Баро се докопа до министерски пост, чийто призрак го преследваше от 1830 г., и нещо повече — до поста министър-председател. Но той постигна това не както мечтаеше при Луи-Филип — не като най-пръв водач на парламентарната опозиция, а като съюзник на всички свои заклети врагове, езуити и легитимисти — при това със задачата да погребе парламента. Най-после той си доведе невяста, но едва след като тя бе проституирала. Сам Бонапарт бе сякаш напълно изчезнал. За него действуваше партията на реда.

Още на първото заседание на министерския съвет бе решено да се изпрати експедиция срещу Рим, като се постигна съгласие тя да бъде проведена зад гърба на Националното събрание, а средствата за това да се изтръгнат от него под фалшив предлог. По такъв начин правителството започна своята дейност с измама спрямо Националното събрание и с таен заговор с чуждите абсолютистки държа-

ви против революционната Римска република. По същия начин и с помощта на същите маневри Бонапарт подготви своя преврат на 2 декември против роялисткото Законодателно събрание и неговата конституционна република. Да не забравяме, че същата партия, която на 20 декември 1848 г. състави правителството на Бонапарт, на 2 декември 1851 г. представляваше болшинство в Законодателното национално събрание.

През август Учредителното събрание реши да не се разпуща, преди да изработи и обнародва цяла редица органически закони, които трябваше да допълнят конституцията. На 6 януари 1849 г. партията на реда чрез депутата Рато предложи на Събранието да изостави органическите закони и да вземе по-добре решение за своето *собствено разпущане.* Не само правителството начело с г. Одилон Баро, но и всички роялистки депутати на Националното събрание сега повелително настояваха пред него, че разпущането му е необходимо за възстановяване на кредита, за затвърдяване на реда, за да се сложи край на това неопределено временно положение и да се създаде нещо окончателно; те твърдяха, че Събранието пречи на продуктивната работа на новото правителство, че то иска да продължи своето съществувание само от упорство и че е омръзнало на страната. Бонапарт си взе бележка от всички тия нападки срещу законодателната власт, научи ги наизуст и на 2 декември 1851 г. доказа на парламентарните роялисти, че е научил нещо от тях. Той обърна против тях техните собствени лозунги.

Правителството на Баро и партията на реда отидоха по-далеч. Те предизвикаха в цяла Франция *петиции до Националното събрание,* в които то най-любезно се умоляваше да се разпусне и да изчезне. По такъв начин те поведоха на бой срещу Националното събрание — този конституционно организиран израз на народната воля — неорганизираните народни маси. Те научиха Бонапарт да апелира от парламентарните събрания към народа. На 29 януари 1849 г. настъпи най-после денят, когато Учредителното събрание трябваше да реши въпроса за собственото си разтуряне. Националното събрание намери сградата, където ставаха неговите заседания, заета от войска; генералът на партията на реда Шангарние, в ръцете на когото бе съсредоточено върховното командуване на националната гвардия и линейните войски, устрои голям преглед на войските в Париж, сякаш предстоеше сражение, а обединените роялисти заплашиха Събранието, че ще употребят сила, ако то не се подчини. То се подчини, като изтръгна само една съвсем кратка отсрочка. Какво друго представляваше 29 януари, ако не coup d'état* от 2 де-

* — държавният преврат. *Ред.*

кември 1851 г., само че извършен от роялистите в съюз с Бонапарт против републиканското Национално събрание? Господа роялистите не забелязаха или не искаха да забележат, че Бонапарт използува събитията на 29 януари 1849 г., за да застави част от войската да дефилира пред него край двореца Тюйлери, и че той жадно се улови именно за тази първа открита проява на военната сила против парламентарната власт, за да напомни за Калигула[62]. Те виждаха, разбира се, само своя Шангарние.

Един от мотивите, които особено подбудиха партията на реда насилствено да съкрати живота на Учредителното събрание, бяха допълващите конституцията *органически* закони като закона за образованието, закона за вероизповеданието и др. За обединените роялисти беше крайно важно сами да изработят тези закони, а не да допуснат те да бъдат изработени от станалите недоверчиви републиканци. Обаче между тези органически закони имаше и един закон за отговорността на президента на републиката. В 1851 г. Законодателното събрание бе заето тъкмо с разработването на такъв закон, когато Бонапарт изпревари този coup* със своя coup от 2 декември. Какво не биха дали обединените роялисти през време на своята парламентарна зимна кампания от 1851 г., за да имат готов закон за отговорността на президента, и то закон, изработен от недоверчивото, враждебно републиканско Събрание!

След като на 29 януари 1849 г. Учредителното събрание само строши своето последно оръжие, правителството на Баро и приятелите на реда безпощадно се нахвърлиха срещу него. Те не пропущаха нито един случай, за да го унизят, и изтръгнаха с принуда от безсилното и отчаяло се от себе си Събрание такива закони, които го лишиха от последния остатък от уважение на обществото. Бонапарт, зает със своята натрапчива наполеоновска идея, бе достатъчно дързък, за да използува публично това унижение на парламентарната власт. А именно когато Националното събрание на 8 май 1849 г. изказа порицание на правителството заради завземането на Чивита-Векия от генерал Удино и заповяда да бъде върната римската експедиция към приписваната ѝ цел[63], Бонапарт публикува същата вечер в „Moniteur" писмо до Удино, в което го поздравяваше за неговите подвизи, и в противоположност на занимаващите се с драскачество депутати вече си даваше вид на великодушен покровител на армията. Роялистите се подсмиваха на това: те бяха уверени, че го водят за носа. Най-после, когато Мараст, председател на Учредителното събрание, се усъмни за момент в безопасността на Националното събрание и въз основа на конституцията повика

* — удар. *Ред.*

един полковник с полка му, последният отказа да се яви, позовавайки се на дисциплината, и отпрати Мараст към Шангарние, който отхвърли искането му с язвителната забележка, че не обича baïonettes intelligentes*. През ноември 1851 г., когато обединените роялисти се готвеха да започнат решителна борба срещу Бонапарт, те се опитаха в своя прословут *законопроект за квесторите*[64] да прокарат принципа на непосредственото повикване на войската от председателя на Националното събрание. Един от техните генерали, Лефло, подписа законопроекта. Но напразно Шангарние гласува за него и напразно Тиер превъзнасяше предпазливата мъдрост на покойното Учредително събрание. *Военният министър Сент-Арно* му отговори тъй, както Шангарние беше отговорил на Мараст — и то сред аплодисментите на Планината!

По такъв начин *партията на реда*, когато бе още само правителство, а не Национално събрание, сама заклейми *парламентарния режим*. И тя надава вик, когато превратът на 2 декември 1851 г. го изгонва от Франция!

Пожелаваме му добър път!

* — мислещи щикове. *Ред.*

III

На 28 май 1849 г. Законодателното национално събрание откри своите заседания, на 2 декември 1851 г. то бе разтурено. Този период обхваща съществуването на *конституционната, или парламентарната, република.*

В първата френска революция след господството на *конституционалистите* идва господството на *жирондистите,* след господството на *жирондистите* — господството на *якобинците.* Всяка от тези партии се опира на по-прогресивната. Щом една от тях довежда революцията толкова далече, че не може вече да я следва, а още по-малко да я предвожда, тогава стоящият след нея по-смел съюзник я отстранява и изпраща на гилотината. По такъв начин революцията се движи по възходяща линия.

В революцията от 1848 г. става обратното. Пролетарската партия се явява като придатък на дребнобуржоазната демократическа партия. Последната ѝ изменя и съдейства за нейното поражение на 16 април, 15 май и през юнските дни. Демократическата партия от своя страна се обляга на плещите на буржоазно-републиканската партия. Едва почувствували, че стоят твърдо на краката си, буржоазните републиканци отхвърлят от себе си досадните другари и се опират на плещите на партията на реда. Партията на реда свива рамене, катурва буржоазните републиканци и сама се обляга на плещите на въоръжената сила. Тя продължава да мисли, че още седи на нейните плещи, когато едно прекрасно утро забелязва, че тези плещи са се превърнали в щикове. Всяка партия рита назад срещу напиращата напред партия и се обляга напред върху стремящата се назад партия. Не е чудно, че в тази смешна поза тя губи равновесие и правейки неизбежните гримаси,

се сгромолясва с удивителни скокове. Така революцията се движи по низходяща линия. Тя се оказва въвлечена в това движение назад, преди още да е дигната последната февруарска барикада и установена първата революционна власт.

Периодът, който разглеждаме, обхваща най-пъстрата смесица от крещящи противоречия: конституционалисти, които открито конспирират срещу конституцията, революционери, които открито стоят на страната на конституцията, Национално събрание, което иска да бъде всесилно и вечно остава парламентарно; Планина, която вижда своето призвание в търпението и парира сегашните си поражения с предсказване на бъдещи победи; роялисти в ролята на patres conscripti* на републиката, принудени от обстоятелствата да поддържат в чужбина враждуващите помежду си кралски династии, привърженици на които са те, а във Франция — републиката, която те ненавиждат; изпълнителна власт, която вижда своята сила в собствената си слабост, а своя престиж — в презрението, което внушава; република, която не е нищо друго освен съчетаната подлост на две монархии — на Реставрацията и на Юлската монархия, под етикета на империята; съюзи, в основата на които лежи разединението; борба, чийто пръв закон е да не се довежда борбата докрай; разюздана, безсъдържателна агитация — в името на спокойствието; тържествена проповед на спокойствието — в името на революцията; страсти, лишени от истина; истини, лишени от страст; герои без подвизи; история без събития; развитие, единствената движеща сила на което, изглежда, е календарът и което уморява с монотонното повтаряне на едни и същи състояния на напрежение и на разведряване; противоположности, които периодически стигат до върхната си точка, сякаш само за да се притъпят и изчезнат, без да могат да се разрешат; претенциозно излагани на показ усилия и филистерски страх от свършека на света, докато в същото време спасителите на света се отдават на найдребни интриги и на дворцово комедианство, напомняйки със своята безгрижност по-скоро за времената на Фрондата, отколкото за второто пришествие; официалният целокупен гений на Франция, посрамен от лукавата тъпота на един единствен човек; всеобщата воля на нацията, търсеща — всеки път, когато се проявява чрез всеобщо гласуване — свой достоен израз в лицето на закоравелите врагове на интересите на масите, докато най-после го намери в своеволието на един мошеник. Ако някоя страница от историята е написана изцяло в сиви краски — това е именно тази. Хора и събития изглеждат обърнати шлемиловци — сенки, загубили телата

* — сенатори. — *Ред.*

си.[65] Революцията сама парализирва своите собствени носители и дава само на враговете си страстна енергия на насилие. Ако „червеният призрак“, постоянно призоваван от контрареволюционерите, най-после се появява, то той се явява вече не с анархистическа фригийска шапка на глава, а в униформата на реда, в *червени шалвари.*

Видяхме, че правителството, съставено от Бонапарт в деня на неговото възнесение, 20 декември 1848 г., бе правителство на партията на реда, правителство на легитимистката и орлеанистката коалиция. Това правителство на Баро—Фалу, което повече или по-малко насилствено съкрати живота на републиканското Учредително събрание, надживя последното и все още се намираше на власт. Шангарние, генералът на обединените роялисти, все още обединяваше в своите ръце върховното командуване на първа армейска дивизия и на парижката национална гвардия. Най-после, общите избори осигуриха на партията на реда огромно мнозинство в Законодателното събрание. Тук депутатите и перовете на Луи-Филип се срещнаха с една свещена фаланга от легитимисти, за които многобройните избирателни бюлетини на нацията се бяха превърнали във входни билети за политическата сцена. Бонапартистките депутати бяха твърде малобройни, за да могат да образуват самостоятелна парламентарна партия. Те представляваха само mauvaise queue* на партията на реда. По такъв начин партията на реда имаше в свои ръце правителствената власт, армията и законодателното тяло — с една дума, цялата държавна власт, морално засилена от общите избори, които показаха нейното господство като израз на народната воля, и от едновременната победа на контрареволюцията по целия европейски континент.

Никога още една партия не бе започвала борбата с по-могъщи средства и при по-благоприятни предзнаменования.

От претърпелите корабокрушение *чисти републиканци* в Законодателното национално събрание оцеля само една клика от около 50 души начело с африканските генерали Кавеняк, Ламорисиер и Бедо. Голямата опозиционна партия бе образувана от *Планината.* Това параламентарно име си даде *социалнодемократическата* партия. От 750 места в Националното събрание тя разполагаше с повече от двеста и затова беше най-малкото толкова силна, колкото която и да било от трите фракции на партията на реда, взета отделно. Нейното относително малцинство в сравнение с цялата роялистка коалиция изглеждаше уравновесено от особени обстоятелства. Не само департаментските избори показаха, че тя бе придо-

* — жалка опашка. *Ред.*

била значително влияние сред селското население: в нейните редове се числяха почти всички депутати от Париж; армията изрази своите демократически убеждения с избора на трима подофицери, а вождът на Планината, Ледрю-Ролен, за разлика от всички представители на партията на реда, бе издигнат в парламентарен сан от пет департамента, които гласуваха за него. И така, на 28 май 1849 г. Планината — при неизбежните стълкновения сред самите роялисти и между цялата партия на реда и Бонапарт — изглеждаше да има на своя страна всички шансове за успех. Четиринадесет дни по-късно тя изгуби всичко, включително и своята чест.

Преди да проследим по-нататък парламентарната история, трябва да направим няколко забележки, за да бъдат избягнати някои обикновени заблуждения при оценката на общия характер на епохата, която разглеждаме. Погледнато по маниера на демократите, и през периода на Учредителното, и през периода на Законодателното национално събрание се касаеше за едно и също нещо: за простата борба между републиканци и роялисти. Самото движение обаче те резюмират в една дума: *„реакция"* — нощ, когато всички котки са сиви и когато демократите могат безпрепятствено да изричат баналности, подобаващи само на нощни пазачи. Разбира се, на пръв поглед партията на реда изглежда като кълбо от различни роялистки фракции, които не само интригуват една против друга, за да може всяка да постави на трона своя собствен претендент и да отстрани претендента на противната страна, но и всички се обединяват в обща омраза и в обща борба против „републиката". В противоположност на тази роялистка конспирация Планината от своя страна се явява като защитница на „републиката". Партията на реда изглежда постоянно заета с „реакцията", която точно както в Прусия е насочена против печата, сдруженията и пр. и пак както в Прусия се проявява в брутална полицейска намеса на бюрокрацията, жандармерията и съда. „Планината" от своя страна е също тъй непрестанно заета с отбиване на тези атаки и със защита на „вечните права на човека", както повече или помалко е правила това всяка тъй наречена народна партия през последните сто и петдесет години. Обаче при по-внимателно разглеждане на положението и на партиите изчезва тази измамна привидност, която прикрива *класовата борба* и своеобразната физиономия на този период.

Легитимисти и орлеанисти образуваха, както казахме, двете големи фракции на партията на реда. Но какво привързваше тези фракции към техните претенденти и какво ги разединяваше? Нима само лилията и трицветното знаме, династията на Бурбоните и династията на Орлеаните, различните нюанси на роялизма и изобщо

тяхното роялистко вероизповедание? При Бурбоните управляваше *едрата поземлена собственост* със своите попове и лакеи, при Орлеаните — финансовата аристокрация, едрата промишленост, едрата търговия, т. е. *капиталът* със своята свита от адвокати, професори и сладкодумни оратори. Легитимната монархия бе само политически израз на наследствената власт на земевладелците, така както Юлската монархия — само политически израз на узурпаторската власт на буржоазните парвенюта. Следователно това, което разделяше тези фракции, не бяха никакви тъй наречени принципи, а материалните условия на тяхното съществуване, два различни вида собственост — старата противоположност между града и селото, съперничеството между капитал и поземлена собственост. Че същевременно стари спомени, лична вражда, опасения и надежди, предразсъдъци и илюзии, симпатии и антипатии, убеждения, верую и принципи ги свързваха с едната или другата династия — кой ще отрече това? Над различните форми на собственост, над социалните условия за съществуване се издига цяла надстройка от различни и своеобразни чувства, илюзии, начини на мислене и мирогледи. Цялата класа твори и формира всичко това на почвата на своите материални условия и съответни обществени отношения. Отделният индивид, на когото тези чувства и възгледи се предават по традиция и в резултат на възпитанието, може да си въобразява, че те образуват действителните мотиви и изходната точка на неговата дейност. Ако орлеанистите, легитимистите и всяка фракция се стараеше да увери себе си и другите, че тях ги разделя привързаността към двете различни династии, то фактите впоследствие доказаха, че по-скоро противоположността на техните интереси правеше невъзможно сливането на двете династии. И както във всекидневния живот се прави разлика между това, което човек мисли и говори за себе си, и това, което той действително представлява и върши, така в историческите борби още повече трябва да се прави разлика между фразите и илюзиите на партиите и тяхната действителна природа, техните действителни интереси, между тяхната представа за себе си и тяхната реална същност. В републиката орлеанистите и легитимистите се оказаха едни до други, с еднакви претенции. Ако всяка страна, напук на другата, се стремеше към *реставрация* на своята *собствена* династия, това не значеше нищо друго, освен че всяка една от *двете големи фракции*, на които се дели *буржоазията* — поземлена собственост и финансов капитал, — се стараеше да реставрира своето собствено върховенство и подчиненото положение на другата. Ние говорим за две фракции на буржоазията, защото едрата поземлена собственост, въпреки своето кокетиране с феодализма и своята родова надмен-

ност, беше напълно обуржоазена под влиянието на съвременното обществено развитие. Така английските тори дълго време си въобразяваха, че са страстно привързани към кралската власт, църквата и прелестите на староанглийската конституция, докато часът на опасност изтръгна от тях признанието, че те са страстно привързани само към *поземлената рента*.

Обединените роялисти интригуваха едни против други в печата, в Емс, в Клермон[66], извън парламента. Зад кулисите те отново надяваха старите орлеанистки и легитимистки ливреи и възобновяваха своите старинни турнири. Но на публичната сцена, в своите държавнически действия като голяма парламентарна партия, те се ограничават по отношение на своите династии само с реверанси и отлагат реставрацията на монархията in infinitum*. Те извършват своята истинска работа като *партия на реда,* т. е. под *социално,* а не под *политическо* знаме, като представители на буржоазния строй, а не като рицари на странствуващи принцеси, като буржоазна класа спрямо други класи, а не като роялисти спрямо републиканци. И като партия на реда те упражняват по-неограничена и по-твърда власт над другите обществени класи, отколкото когато и да било по-рано, през време на Реставрацията или при Юлската монархия; такава власт беше въобще възможна само във формата на парламентарна република, защото само при тази държавна форма можеха да се обединят двете големи фракции на френската буржоазия и с това да поставят на дневен ред господството на своята класа вместо господството на една привилегирована фракция на тази класа. Ако въпреки това те и като партия на реда оскърбяват републиката и не крият своето отвращение от нея, това се обяснява не само с роялистките им спомени. Инстинктът им подсказваше, че републиката, макар и да увенчава тяхното политическо господство, същевременно подкопава неговата социална основа, тъй като сега те стоят лице с лице срещу потиснатите класи и трябва да се борят с тях непосредствено, без да могат да се скрият зад короната или да отвлекат вниманието на нацията със своите второстепенни борби помежду си и с кралската власт. Именно чувството на слабост ги заставяше да отстъпват пред чистите условия на тяхното собствено класово господство и да се стремят назад, към непълните, неразвити, но тъкмо затова по-безопасни форми на това господство. И, обратно, всеки път, когато обидените роялисти влизат в конфликт с враждебния им претендент, с Бонапарт, всеки път, когато те смятат, че тяхното парламентарно всемогъщество е застрашено от изпълнителната власт, т. е. когато

---

* — до безкрайност. *Ред.*

трябва да изтъкнат на преден план политическата правомерност на своето господство — те действуват като *републиканци,* а не като *роялисти,* като се почне от орлеаниста Тиер, който уверява Националното събрание, че въпросът за републиката най-малко ги разделя, и се свърши с легитимиста Берие, който на 2 декември 1851 г., препасал трицветния шарф, в ролята на трибун се обръща към народа, събран пред кметството на десети район, с реч от името на републиката. Наистина, ехото му отвръща подигравателно: Henri V! Henri V!*

В противовес на коалираната буржоазия се беше образувала една коалиция от дребни буржоа и работници, тъй наречената *социалнодемократическа* партия. След юнските дни на 1848 г. дребната буржоазия разбра, че е изиграна, че нейните материални интереси са накърнени, а демократическите гаранции, които трябваше да ѝ осигурят възможност да защищава тези интереси, бяха поставени под въпрос от контрареволюцията. Затова тя се сближи с работниците. От друга страна, нейното парламентарно представителство, *Планината,* изместена на заден план при диктатурата на буржоазните републиканци, през втората половина на съществуването на Учредителното събрание отново спечели своята загубена популярност благодарение на борбата си срещу Бонапарт и роялистките министри. Планината сключи съюз със социалистическите водачи. През февруари 1849 г. примирението беше отпразнувано с банкети. Съюзниците съставиха обща програма, образуваха общи избирателни комитети и поставиха общи кандидати. Социалните искания на пролетариата бяха лишени от революционното им жило и получиха демократическа окраска, а демократическите искания на дребната буржоазия се отърсиха от чисто политическата си форма и получиха социалистическа окраска. Така възникна *социалнодемократическата партия.* Новата *Планина* — резултат от този компромис — включваше, ако не се смятат няколко фи가уранти от работническата класа и няколко социалистически сектанти, същите елементи като старата Планина, само че в по-голям брой. Но с течение на времето тя се измени заедно с класата, която представляваше. Своеобразният характер на социалнодемократическата партия се изразява в това, че тя иска демократично-републикански институции не за да унищожи двете крайности — капитал и наемен труд, а за да отслаби тяхната противоположност и да я превърне в хармония. Каквито и мерки да се предлагат за постигането на тази цел, колкото и революционно да се украсява тя, съдържанието остава все едно и също: преустройство

* — Хенрих V! Хенрих V! *Ред.*

на обществото по демократичен път, но преустройство в рамките на дребната буржоазност. Не трябва обаче да изпадаме в ограничената представа, че дребната буржоазия по принцип искала да осъществи своите егоистични класови интереси. Напротив, тя вярва, че *специалните* условия на нейното освобождение са същевременно онези *общи* условия, в рамките на които само може да бъде спасено съвременното общество и да се премахне класовата борба. Не трябва също да се мисли, че всички представители на демокрацията са бакали или пък техни поклонници. По своето образование и по индивидуалното си положение те могат да бъдат далеч от тях, колкото небето от земята. Онова, което ги прави представители на дребния буржоа, е обстоятелството, че тяхната мисъл не е в състояние да премине границите, които не преминава и животът на дребните буржоа, и затова те теоретически стигат до същите задачи и решения, до които дребният буржоа практически бива доведен от материалните си интереси и от общественото си положение. Такова е въобще отношението на *политическите* и *литературните представители* на една класа към класата, която те представляват.

След казаното от само себе си се разбира, че когато Планината води против партията на реда непрекъсната борба за републиката и за тъй наречените права на човека, нито републиката, нито правата на човека са нейната крайна цел, както една армия, на която искат да отнемат оръжието, се съпротивява и влиза в бой не само за да запази своето оръжие.

Партията на реда започна да провокира Планината веднага щом бе открито Националното събрание. Сега буржоазията чувствуваше необходимостта да се справи с демократичната дребна буржоазия, както една година преди това беше разбрала необходимостта да ликвидира революционния пролетариат. Само че този път положението на противника беше друго. Силата на пролетарската партия беше на улицата, а силата на дребната буржоазия — в самото Национално събрание. Трябваше следователно тя да бъде примамена извън Националното събрание, на улицата, и да бъде заставена сама да сломи парламентарната си сила, преди още времето и обстоятелствата да са укрепили тази сила. Планината се хвърли стремглаво в клопката.

Като примамка послужи бомбардировката на Рим от френските войски. Тази бомбардировка наруши чл. V от конституцията[67], забраняващ на Френската република да употребява своите военни сили срещу свободата на друг народ. Освен това и чл. 54 забранява на изпълнителната власт да обявява война без съгласието на Националното събрание, а Учредителното събрание с ре-

шение от 8 май беше осъдило римската експедиция. Въз основа на това Ледрю-Ролен представи на 11 юни 1849 г. обвинителен акт против Бонапарт и неговите министри. Раздразнен от остротите на Тиер, той стигна дотам, да заплаши, че ще защищава конституцията с всички средства, дори с оръжие в ръка. Планината се вдигна като един човек и повтори този призив към оръжие. На 12 юни Националното събрание отхвърли обвинителния акт и Планината напусна парламента. Събитията от 13 юни са известни: прокламация на една част от Планината, която обяви Бонапарт и неговите министри „вън от конституцията“; улична демонстрация на демократичните национални гвардейци, които се явиха без оръжие и се разбягаха при срещата с войските на Шангарние и т. н. и т. н. Част от Планината избяга в чужбина, друга част бе предадена на Върховния съд в Бурж, а остатъкът бе поставен по силата на парламентарен регламент под дребнавия школски надзор на председателя на Националното събрание. Париж бе отново обявен в обсадно положение и демократическата част на парижката национална гвардия бе разпусната. Така бе унищожено влиянието на Планината в парламента и силата на дребната буржоазия в Париж.

Лион, където събитията от 13 юни бяха сигнал за кърваво въстание на работниците, бе обявен заедно с петте съседни департамента също в обсадно положение, което продължава и до този момент.

Мнозинството на Планината измени на своя авангард, като отказа да подпише прокламацията му. Печатът също дезертира; само два ежедневника се осмелиха да публикуват това пронунциаменто. Дребните буржоа измениха на своите представители: националните гвардейци не се явиха или пък се появяваха, за да попречат на строежа на барикади. Представителите измамиха дребните буржоа: мнимите съюзници от армията не се показваха никъде. Най-после, вместо да почерпи сили от пролетариата, демократичната партия го зарази със собствената си слабост и както обикновено става при всички демократически подвизи, водачите имаха удовлетворението да обвинят своя „народ“ в измяна, а народът имаше удовлетворението да обвини водачите си в измама.

Рядко някоя акция е бивала оповестявана с по-голям шум от предстоящия поход на Планината; рядко едно събитие е бивало разтръбявано с такава увереност и толкова преждевременно, както неизбежната победа на демокрацията. Няма съмнение, че демократите вярват на тръбите, под чиито звуци рухнаха стените на Йерихон. И всеки път, когато стоят срещу стените на деспотизма, те се стараят да повторят това чудо. Ако Планината искаше да победи в

парламента, тя не биваше да зове към оръжие. Ако ли пък зовеше в парламента към оръжие, тя не биваше да се държи на улицата по парламентарному. Ако тя сериозно мислеше за мирна демонстрация, глупаво беше да не предвиди, че тази демонстрация ще бъде посрещната по военному. Ако тя мислеше за действителна борба, странно беше да слага оръжието, с което трябваше да се води тази борба. Но революционните заплахи на дребните буржоа и на техните демократически представители са само опити за сплашване на противника. И ако те попадат в задънена улица, ако те толкова са се компрометирали, че са принудени да изпълнят своите заплахи, те вършат това двусмислено, като отбягват най-вече средствата, водещи към целта, и търсят поводи за поражение. Оглушителната увертюра, възвестяваща борбата, се превръща в малодушно мърморене, щом работата стигне до започване на тази борба; актьорите престават да се вземат един друг сериозно и действието спада и замира като напълнен с въздух мехур, прободен с игла.

Никоя партия не преувеличава толкова много своите средства, никоя партия не се самоизмамва така лекомислено относно положението, както демократическата партия. Ако част от армията гласуваше за нея, то Планината се убеждаваше, че армията ще се бунтува в нейна полза. Но по какъв повод? По един повод, който от гледището на армията имаше само един смисъл, а именно, че революционерите са застанали на страната на римските войници против френските. От друга страна, спомените за юнските дни на 1848 г. бяха още много пресни, за да не изпитва пролетариатът дълбоко отвращение към националната гвардия, а водачите на тайните общества да не са проникнати от силно недоверие към демократическите водачи. За да се изгладят тези противоречия, беше необходима общност на сериозните интереси, намиращи се в опасност. Нарушаването на някакъв отвлечен член на конституцията не можеше да пробуди подобен интерес. Нима конституцията според уверението на самите демократи не беше вече нарушавана много пъти? Нима най-популярните вестници не я бяха заклеймили като жалка творба на контрареволюционерите? Но демократът — поради това, че представлява дребната буржоазия, т. е. една *преходна класа,* в която взаимно се притъпяват интересите на две класи — си въобразява, че той изобщо стои над класовата противоположност. Демократите са съгласни, че против тях стои една привилегирована класа, но те заедно с всички останали слоеве на нацията образували *народа.* Онова, което те застъпват, било *правото на народа;* онова, което ги интересува, било *интересът на народа.* Затова при предстояща борба не им било нужно да изследват интересите и положението на различните класи. Не им било нужно много строго да претеглят своите

собствени средства. Достатъчно било само да дадат знак — и *народът* щял да се хвърли с всички свои неизчерпаеми средства върху *потисниците*. Но ако на дело се окаже, че техните интереси не възбуждат интерес и че тяхната сила е безсилие, то виновни за това са или вредните софисти, които разцепват *единния народ* на различни враждебни лагери, или армията, която била много озверена и много заслепена, за да вижда в чистите цели на демокрацията своето собствено благо, или всичко пропаднало поради някаква подробност в изпълнението, или пък някаква непредвидена случайност довела този път до неуспех. Във всеки случай демократът излиза и от най-позорното поражение толкова неопетнен, колкото и невинен е влязъл в него; излиза с укрепналото убеждение, че той трябва да победи, че не той сам и неговата партия трябва да изоставят старото становище, а, напротив, че обстоятелствата трябва да дораснат до него.

Затова не трябва да мислим, че оредялата, сломена и унижена с новия парламентарен регламент Планина е много нещастна. Ако 13 юни отстрани нейните вождове, то, от друга страна, същият този ден освободи място за по-второстепенни „таланти", които се ласкаеха от това ново положение. Ако повече не можеше да има съмнение в тяхното безсилие в парламента, то те имаха сега правото да ограничат своята дейност в избухвания от нравствено негодувание и в шумна декламация. Ако партията на реда даваше вид, че вижда в тях като последни официални представители на революцията въплъщение на всички ужаси на анархията, то те можеха да бъдат на дело още по-банални и по-умерени. А за поражението от 13 юни те се утешаваха със следното дълбокомислено възклицание: „Само да посмеят да посегнат на всеобщото избирателно право, само да посмеят! Ще им покажем тогава кои сме! Nous verrons!"*

Що се отнася до избягалите в чужбина монтаняри, достатъчно е тук да отбележим, че Ледрю-Ролен, който за някакви две седмици бе успял да погуби безвъзвратно мощната партия, начело на която стоеше, се почувствува след това призван да образува френско правителство in partibus**; че неговата фигура в далечината, откъсната от арената на борбата, сякаш растеше толкова повече, колкото повече спадаше нивото на революцията и колкото по-лилипутски размери придобиваха официалните величия на официална Франция; че той можеше да фигурира като републикански претендент на изборите в 1852 г.; че периодически разпращаше до власите и другите народи циркуляри, в които заплашваше континенталните деспоти

* — Ще видим! *Ред.*

** — чисто номинално, в чужбина. *Ред.*

със своите подвизи и с подвизите на своите съюзници. Нима Прудон не беше напълно прав, когато се обърна към тия господа с думите: „Vous n'êtes que des blagueurs!"*

На 13 юни партията на реда не само сломи Планината, но и проведе *подчиняването на конституцията на решенията на мнозинството в Националното събрание*. Ето как тя разбираше републиката: в републиката буржоазията господствува в парламентарни форми, без да е ограничена — както при монархията — нито от правото на вето на изпълнителната власт, нито от правото на последната да разтуря парламента. Такава е *парламентарната република* по определението на Тиер. Но ако на 13 юни буржоазията си осигури неограничена власт в парламента, не нанесе ли тя с изхвърлянето от него на най-популярните депутати съкрушителен удар на самия парламент, отслабяйки го по отношение на изпълнителната власт и на народа? Предавайки без всякакви церемонии на съд голям брой депутати, тя унищожи своята собствена парламентарна неприкосновеност. Унизителният регламент, на който тя подложи депутатите от Планината, издигаше президента на републиката толкова по-високо, колкото повече принизяваше отделния представител на народа. Заклеймявайки въстанието в защита на конституцията като анархистическо дело, целещо събарянето на обществото, тя сама се лиши от възможността да призове към въстание, в случай че изпълнителната власт наруши конституцията. И иронията на историята пожела генерал Удино, който по заповед на Бонапарт бомбардира Рим и с това даде непосредствен повод за конституционния бунт на 13 юни, същият този Удино да бъде на 2 декември 1851 г. с горещи молби, но напразно предлаган на народа от партията на реда като защитник на конституцията против Бонапарт. Друг герой от 13 юни, *Виейра*, който получи похвала от трибуната на Националното събрание за безчинствата, извършени от него в редакциите на демократичните вестници начело на шайка от национални гвардейци из средата на финансовата аристокрация — същият този Виейра беше посветен в заговора на Бонапарт и значително допринесе да се отреже на Националното събрание в предсмъртния му час всякаква подкрепа от страна на националната гвардия.

13 юни имаше и друг смисъл. Планината упорито искаше Бонапарт да бъде даден под съд. Следователно нейното поражение беше непосредствена победа на Бонапарт, негов личен триумф над демократическите му врагове. Партията на реда извоюва победата — на Бонапарт оставаше само да я впише на своя сметка. И той направи това. На 14 юни по стените на Париж се появи една прокламация,

* — „Вие сте дърдорковци и нищо повече!" *Ред.*

в която президентът, сякаш без да има нещо общо с всичко това, неохотно, единствено под натиска на събитията, излиза от своето манастирско уединение, с тон на непризната добродетел се оплаква от клеветите на своите противници и давайки вид, че отъждествява своята персона с делото на реда, всъщност отъждествява делото на реда със своята персона. При това, макар че Националното събрание одобри със задна дата римската експедиция, инициативата за това беше на Бонапарт. След като възстанови властта на първосвещеник Самуил във Ватикана, Бонапарт можеше да се надява да влезе като цар Давид в Тюйлери.[68] Той беше спечелил поповете на своя страна.

Бунтът на 13 юни се ограничи, както видяхме, в мирна улична демонстрация. Следователно никакви военни лаври не можеха да се спечелят в борба срещу него. Все пак в това бедно откъм герои и събития време партията на реда превърна това безкръвно сражение във втори Аустерлиц. От трибуната и в печата превъзнасяха армията като сила на реда в противоположност на народните маси, представляващи безсилието на анархията, а Шангарние възхваляваха като „опора на обществото" — мистификация, в която той сам в края на краищата повярва. Но междувременно войсковите части, които изглеждаха подозрителни, бяха тайно изтеглени от Париж; полковете, които при изборите проявиха най-силни демократични симпатии, бяха заточени от Франция в Алжир; размирните глави измежду войниците бяха изпратени в дисциплинарни роти; и, най-после, печатът бе систематично изолиран от казармата, а казармата — от гражданското общество.

Ние стигнахме сега до решителната повратна точка в историята на френската национална гвардия. В 1830 г. националната гвардия реши съдбата на Реставрацията. При Луи-Филип всеки бунт свършваше с неуспех, ако националната гвардия стоеше на страната на войската. Когато през февруарските дни на 1848 г. тя зае пасивна позиция спрямо въстанието и двусмислена позиция спрямо Луи-Филип, той се сметна за загубен и действително беше загубен. Така се вкорени убеждението, че революцията не може да победи *без* националната гвардия, а армията не може да победи, ако националната гвардия е *против* нея. Такова беше суеверното убеждение на армията за всемогъществото на гражданското население. Юнските дни на 1848 г., когато цялата национална гвардия заедно с линейните войски потуши въстанието, затвърдиха това суеверие. След като Бонапарт стана президент, значението на националната гвардия се намали до известна степен вследствие противоконституционното обединяване на нейното командуване с командуването на първа армейска дивизия в лицето на Шангарние.

Както командуването на националната гвардия стана в този случай нещо като атрибут на военния главнокомандуващ, така и тя самата стана само придатък към линейните войски. На 13 юни тя бе най-после сломена — не само поради това, че от този ден започнаха постепенно да я разпускат на части в цяла Франция, докато от нея останаха само отломки. Демонстрацията на 13 юни беше преди всичко демонстрация на демократичната част на националната гвардия. Наистина, тя противопостави на войската не своето оръжие, а само своята униформа; но тъкмо в тази униформа се криеше талисманът. Армията се убеди, че тази униформа е същият вълнен парцал като всяка униформа. Обаянието изчезна. През юнските дни на 1848 г. буржоазия и дребна буржоазия в лицето на националната гвардия се обединиха с армията срещу пролетариата. На 13 юни 1849 г. буржоазията разгони дребнобуржоазната национална гвардия с помощта на армията, на 2 декември 1851 г. буржоазната национална гвардия вече не съществуваше и Бонапарт само констатира свършения факт, когато впоследствие подписа декрета за нейното разтуряне. Така буржоазията сама сломи своето последно оръжие против армията, но тя трябваше да го сломи от момента, в който дребната буржоазия престана да стои зад гърба ѝ като васал, а се яви пред нея като бунтовник. Въобще буржоазията беше принудена да разруши със собствените си ръце всички свои средства за отбрана срещу самодържавието, щом тя самата стана самодържавна.

В това време партията на реда празнуваше завземането отново на властта — която в 1848 г. изглеждаше загубена само за да бъде в 1849 г. отново възстановена без всякакви ограничения — с хули срещу републиката и конституцията, с проклятия по адрес на всички бъдещи, настоящи и минали революции, включително и тая, която извършиха нейните собствени водачи, и, най-после, с издаване на закони, които сковаваха печата, унищожаваха свободата на сдруженията и санкционираха обсадното положение като нормална институция. След това Националното събрание прекъсна заседанията си от средата на август до средата на октомври, като назначи една постоянна комисия за времето на своята ваканция. През тази ваканция легитимистите интригуваха с Емс, орлеанистите — с Клермонт, Бонапарт — с устроени по царски маниер обиколки, а департаментските съвети — в съвещания върху ревизирането на конституцията — факти, които неизменно се повтарят през време на периодическите ваканции на Националното събрание и които аз ще разгледам по-подробно само когато те се превърнат в събития. Тук трябва само да отбележа, че Националното събрание постъпваше неполитично, като изчезваше за дълго време от сцената и оставяше да

се вижда начело на републиката само една, макар и жалка фигура — фигурата на Луи Бонапарт, докато партията на реда скандализираше публиката с разпадането си на своите роялистки съставни части с противоречиви реставраторски въжделения. Всеки път, когато през тези ваканции стихваше оглушителният шум на *парламента* и неговото тяло се разтваряше в нацията, ставаше очевидно, че на тази република липсваше само едно, за да се яви в своя истински вид — да направи *парламентарните* ваканции непрекъснати и да замени *своя* девиз: Liberté, égalité, fraternité*, с недвусмислените думи: Infanterie, Cavalerie, Artillerie!**

* — Свобода, равенство, братство. *Ред.*
** — Пехота, Кавалерия, Артилерия! *Ред.*

IV

Към средата на октомври 1849 г. Националното събрание възобнови своите заседания. На 1 ноември Бонапарт го изненада с послание за оставката на правителството Баро—Фалу и за образуването на ново правителство. Никой лакей не е бил изгонван от служба така безцеремонно, както Бонапарт изгони своите министри. Ритниците, които бяха предназначени за Националното събрание, засега получиха Баро и компания.

Правителството Баро беше съставено, както видяхме, от легитимисти и орлеанисти. То беше правителство на партията на реда. Бонапарт се нуждаеше от него, за да разтури републиканското Учредително събрание, да осъществи експедицията срещу Рим и да сломи силата на демократическата партия. Той привидно се беше спотаил зад това правителство, беше отстъпил правителствената власт на партията на реда, слагайки си скромната маска, която в Париж при Луи-Филип носеха отговорните издатели на вестниците— типичната маска на homme de paille*. Сега той хвърли тази маска, която не беше вече от лек воал, даващ му възможност да скрива своята физиономия, а от желязо, пречещо му да покаже собственото си лице. Той беше повикал на власт правителството Баро, за да може от името на партията на реда да разтури републиканското Национално събрание; той му поднесе оставката, за да обяви собственото си име за независимо от Националното събрание на тази партия на реда.

За тази оставка не липсваха благовидни предлози. Правителството на Баро пренебрегваше дори правилата на приличие, задъл-

* — подставено лице. *Ред.*

жителни към президента на републиката като власт, съществуваща наред с Националното събрание. През времето, когато Националното събрание беше във ваканция, Бонапарт публикува писмо до Едгар Ней, в което привидно осъждаше нелибералната постъпка на папата*, както в противовес на Учредителното събрание беше публикувал писмо, в което възхваляваше Удино за нападението срещу Римската република. Когато Националното събрание утвърди кредитите за римската експедиция, Виктор Юго, воден от мним либерализъм, повдигна въпрос за това писмо. Партията на реда заглуши с презрително недоверчиви възгласи всякаква мисъл, че хрумванията на Бонапарт биха могли да имат някакво политическо значение. Никой от министрите не вдигна ръкавицата, хвърлена на Бонапарт. При друг случай Баро със свойствения си празен патос произнесе от трибуната думи на възмущение от „гнусните интриги“, които според него ставали в най-близкото обкръжение на президента. Най-после, правителството решително отказа да внесе в Събранието предложение за увеличаване цивилната листа на президента, докато през същото време то издействува от Националното събрание вдовишка пенсия за херцогиня Орлеанска. А в лицето на Бонапарт претендентът за императорска корона така тясно се е сраснал с разорилия се авантюрист, че великата идея за неговото призвание да възстанови империята винаги се допълваше от друга велика идея — за призванието на френския народ да плаща неговите дългове.

Правителството на Баро—Фалу беше първото и последно *парламентарно правителство,* създадено от Бонапарт. Затова неговата оставка представлява решителна повратна точка. С него партията на реда безвъзвратно загуби една необходима опора за запазването на парламентарния режим — ръководството на изпълнителната власт. А ясно е, че в страна като Франция, където изпълнителната власт разполага с една армия от повече от половин милион чиновници, т. е. държи постоянно в най-безусловна зависимост от себе си грамадна маса от интереси и съществувания, където държавата уплита, контролира, направлява, надзирава и попечителствува гражданското общество, като се почне от неговите най-големи и се стигне до неговите най-незначителни жизнени прояви, от неговите най-общи форми на съществуване до частното съществуване на отделните индивиди, където този паразитен организъм вследствие на извънредно голямата централизация придобива вездесъщие, всезнание, повишена еластичност и подвижност, на които отговарят само безпомощната несамостоятелност, разкъсаността и безформеността на действителния обществен организъм — ясно е, че в такава страна

* — Пий IX. *Ред.*

Националното събрание заедно с правото да раздава министерските места губи и всяко действително влияние, ако то същевременно не опрости държавното управление, не намали, доколкото е възможно, чиновническата армия и в края на краищата не позволи на гражданското общество и на общественото мнение да си създадат свои собствени органи, независими от правителствената власт. Но *материалният интерес* на френската буржоазия е най-тясно преплетен със запазването на тази обширна, широко разклонена държавна машина. Тук тя настанява своето излишно население и под форма на заплати допълва онова, което не може да прибере под форма на печалби, лихви, ренти и хонорари. От друга страна, нейният *политически интерес* всекидневно я принуждава все повече да засилва репресиите, т. е. да увеличава средствата и личния състав на държавната власт и в същото време да води непрестанна борба против общественото мнение и от недоверие да осакатява и парализира самостоятелните органи на общественото движение, ако не е успяла напълно да ги ампутира. По такъв начин класовото положение на френската буржоазия я е заставяло, от една страна, да унищожава условията за съществуване на всяка, следователно и на своята собствена парламентарна власт, а, от друга страна, да направи непреодолима враждебната ѝ изпълнителна власт.

Новото правителство се наричаше правителство на д'Опул. Това съвсем не значи, че генерал д'Опул беше получил поста министър-председател. Заедно с оставката на Баро Бонапарт премахна и този пост, който фактически обричаше президента на републиката на узаконено нищожната роля на конституционен крал, но конституционен крал без трон и корона, без скиптър и меч, без привилегията на неприкосновеността, без неподлежащо на давност право да притежава най-висшия държавен сан и, което беше най-фаталното, без цивилна листа. В правителството на д'Опул имаше само един човек с парламентарна репутация — лихварят *Фулд,* един от най-опорочените членове на финансовата аристокрация. На него се падна финансовото министерство. Ако хвърлим поглед върху курсовите бюлетини на парижката борса, ще видим, че от 1 ноември 1849 г. френските ценни книжа се качват и спадат заедно с качването и спадането на бонапартистките акции. Намерил по този начин съюзник в борсата, Бонапарт същевременно овладя и полицията, като назначи Карлие за полицейски префект на Париж.

Обаче последиците от смяната на правителството можеха да проличат само в хода на по-нататъшното развитие. На първо време Бонапарт направи само една крачка напред, за да бъде още по-очебийно изтласкан назад. Неговото грубо послание бе последвано от най-сервилно изявление на верноподаничество към Националното

събрание. Всеки път, когато министрите се осмеляваха да предприемат плахия опит да внесат като законопроект неговите лични прищевки, личеше, че те сами неохотно, само по силата на своето положение, изпълняват комичните поръчения, в чиято безуспешност бяха предварително убедени. Всеки път, когато зад гърба на министрите Бонапарт издърдорваше намеренията си и играеше със своите „idées napoléoniennes"[69], собствените му министри се отричаха от него от трибуната на Националното събрание. Изглеждаше, че неговите узурпаторски въжделения се изказваха само за да не замлъква злорадният смях на противниците му. Той се държеше като непризнат гений, когото целият свят смята за простак. Никога той не е бивал тъй много презиран, както през този период. Никога буржоазията не е господствувала по-безусловно; никога тя не е изкарвала на показ с по-голямо самохвалство знаците на своето господство.

Нямам за задача да изложа тук историята на нейната законодателна дейност, която в този период се изчерпва с два закона: със закона за възстановяване на *данъка върху виното* и *закона за образованието*, забраняващ неверието. Затруднявайки французите да пият вино, буржоазията още по-щедро им наливаше от водата на праведния живот. Докато със закона за данъка върху виното буржоазията обявяваше старата, омразна данъчна система за неприкосновена, със закона за образованието тя се стремеше да запази старото умствено състояние на масите, което им позволяваше да търпят тази данъчна система. На пръв поглед е чудно, че орлеанистите, либералните буржоа — тези стари апостоли на волтерианството и на еклектичната философия — поверяват на своите закоренели врагове, езуитите, духовното ръководство на французите. Всъщност и орлеанисти, и легитимисти при всичките им различия по въпроса за претендента за короната разбираха, че тяхното съвместно господство повеляваше да се съединят потисническите средства на две епохи, че поробителните средства на Юлската монархия трябва да бъдат допълнени и засилени с поробителните средства на Реставрацията.

Селяните, измамени във всичките си надежди, повече от когато и да било страдащи от ниските цени на житото, от растящите данъци и ипотечни дългове, започнаха да се вълнуват в департаментите. Отговориха им с хайка срещу учителите, като ги подчиниха на духовенството, с хайка срещу кметовете, като ги подчиниха на полицейските префекти, и, най-после, с една шпионска система, на която подчиниха всички. В Париж и в големите градове самата реакция носи отпечатъка на своята епоха и по-скоро се държи предизвикателно, отколкото да усмирява. В селата тя става вулгарна, подла, дребнава, досадно придирчива, жестока, с една дума — жандарм. Ясно е до

каква степен трите години режим на жандарма, благословен от режима на попа, трябваше да деморализират незрелите маси.

С колкото и страст и декламация партията на реда да нападаше от трибуната на Националното събрание малцинството, нейното слово оставаше едносрично, както словото на християнина, чиито думи трябва да бъдат: да, да, не, не! Едносрично и от трибуната, и в печата; блудкаво като гатанка, чието решение е предварително известно. Касае ли се за правото да се подават петиции или за данък върху виното, за свобода на печата или за свобода на търговията, за клубове или за статута на общините, за гарантиране свободата на личността или за определяне на държавния бюджет — винаги се повтаря един и същ лозунг, темата винаги остава една и съща, присъдата винаги е готова и неизменно гласи: *„Социализъм“!* За *социализъм* се обявява дори буржоазният либерализъм, за социализъм — буржоазното просвещение, за социализъм — буржоазната финансова реформа. Социализъм беше да се строи железопътна линия там, където вече имаше канал, социализъм беше да се защищаваш с тояга, когато те нападат със сабя.

Това не беше само гола фраза, не беше мода, партийна тактика. Буржоазията правилно разбираше, че всички оръжия, които тя беше изковала против феодализма, се обръщаха срещу самата нея, че всички средства за образование, които тя беше създала, въставаха против собствената ѝ цивилизация, че всички божества, които беше създала, се отрекоха от нея. Тя разбираше, че всички тъй наречени граждански свободи и органи на прогреса посягаха върху нейното *класово господство* и заплашваха както неговата социална основа, така и политическата му върхушка, следователно бяха станали *„социалистически“*. В тази заплаха и в това посегателство тя с право виждаше тайната на социализма, чийто смисъл и тенденция тя оценяваше по-правилно, отколкото оценява сам себе си тъй нареченият социализъм, който поради това не може да разбере защо буржоазията упорито се отвръща от него, колкото и сантиментално той да оплаква страданията на човечеството или по християнски да проповядва хилядолетното царство и всеобщата братска любов, или хуманистично да дърдори за ум, образование, свобода, или доктринерски да измисля някаква система на примирение и благополучие на всички класи. Но буржоазията не разбра едно — че разсъждавайки последователно, нейният *собствен парламентарен режим,* нейното *политическо господство* въобще трябваше също да бъде осъдено от всички като нещо *социалистическо.* Докато господството на буржоазията не беше напълно организирано, не беше придобило своя чист политически израз, не можеше да се

прояви в чист вид и антагонизмът между другите класи и буржоазията, а там, където се проявяваше, не можеше да вземе оная опасна форма, която превръща всяка борба срещу държавната власт в борба срещу капитала. Ако във всяка проява на обществения живот буржоазията виждаше опасност за „спокойствието“, как можеше тя да иска да запази начело на обществото *режима на безпокойствието,* своя собствен режим, *парламентарния режим,* който според израза на един от нейните оратори, живее в борбата и чрез борбата? Как може парламентарният режим, който живее от дискусии, да забрани дискусиите? Всеки интерес, всяко обществено мероприятие се превръща тук в обща идея и се обсъжда като идея — как може при такива условия някакъв интерес, някакво мероприятие да се поставя над мисленето и да се натрапва като верую? Ораторската борба на трибуната предизвиква борба на вестникарските драскачи, дискусионният клуб в парламента по необходимост се допълва от дискусионните клубове в салоните и в кръчмите; депутатите, които постоянно апелират към народното мнение, дават с това право на народното мнение да изказва своето истинско мнение в петиции. Парламентарният режим предоставя всичко на решението на мнозинството — как може тогава огромното мнозинство извън парламента да не иска също да взема решения? Ако вие на върха на държавата свирите на цигулка, защо се чудите, че стоящите долу танцуват?

И така, осъждайки като *„социализъм“* онова, което по-рано превъзнасяше като *„либерализъм“,* буржоазията признава, че нейните собствени интереси ѝ повеляват да се спаси от опасността на *самоуправлението;* че за да възстанови спокойствието в страната, трябва преди всичко да бъде успокоен нейният буржоазен парламент; че за да се запази ненакърнена нейната социална власт, трябва да бъде сломена нейната политическа власт; че отделните буржоа могат да продължават да експлоатират другите класи и невъзмутимо да се радват на собственост, семейство, религия и ред само при условие че буржоазията като класа наред с другите класи е осъдена на еднакво политическо нищожество; че за спасението на нейната кесия трябва да ѝ бъде снета короната, а мечът, предназначен да я пази, трябва да бъде окачен над собствената ѝ глава като дамоклев меч.

В областта на общите интереси на буржоазията Националното събрание се оказа толкова неделовито, че например преговорите за строеж на железопътната линия Париж—Авиньон, които започнаха през зимата на 1850 г., все още не бяха свършени до 2 декември 1851 г. Там, където Събранието не потискаше, където не действуваше реакционно, то страдаше от неизлечимо безплодие.

Докато правителството на Бонапарт отчасти вземаше инициативата за закони в духа на партията на реда, отчасти засилваше тяхната суровост при изпълнението и прилагането им, Бонапарт от своя страна се стремеше да печели популярност с детинско-глупави проекти, като подчертаваше своята враждебност към Националното събрание и намекваше за някаква тайнствена подкрепа, на която засега само обстоятелствата пречели да разкрие за френския народ своите скрити съкровища. Такова е предложението да се повиши заплатата на подофицерите с четири су на ден. Такова е и предложението да се създаде една „кредитна банка на честта“ за работниците. Парични подаръци и парични заеми — ето каква беше перспективата, с която той се надяваше да примами масите. Да подарява и да взема назаем — в това се състои цялото финансово изкуство на лумпенпролетариата, на знатния и на простия. В това се състоят и пружините, които Бонапарт умееше да пуща в движение. Никога един претендент не е спекулирал по-глупаво с глупостта на тълпата.

Националното събрание неведнаж изпадаше в ярост от тези очевидни опити на Бонапарт да спечели популярност за негова сметка при увеличаващата се опасност, че този авантюрист, тласкан от дълговете и несдържан от никаква придобита репутация, ще се реши на някаква отчаяна постъпка. Разногласията между партията на реда и президента бяха взели застрашителен характер, когато едно неочаквано събитие го застави да се хвърли отново разкаян в нейните обятия. Касае се за *допълнителните избори на 10 март 1850 г.* Тези избори се проведоха, за да се заемат местата на депутатите, които след 13 юни бяха хвърлени в затвора или в изгнание. Париж избра само кандидатите на социалнодемократическата партия. Нещо повече: той даде най-голям брой гласове за участника в юнското въстание от 1848 г. Дефлот. Така съединената с пролетариата парижка дребна буржоазия си отмъсти за поражението от 13 юни 1849 г. Изглежда, че в момента на опасност тя беше изчезнала от бойното поле, само за да се появи отново на него при благоприятни обстоятелства с по-значителни бойни сили и с по-смел боен лозунг. Едно обстоятелство изглежда засилваше още повече опасността от тази изборна победа: армията в Париж беше гласувала за юнския въстаник, против министъра на Бонапарт Лаит, а в департаментите — главно за монтанярите, които и тук, макар и не с такъв решителен превес, както в Париж, одържаха връх над противниците си.

Бонапарт внезапно се видя отново лице с лице срещу революцията. Както на 29 януари 1849 г., както на 13 юни 1849 г., така и на 10 март 1850 г. той се скри зад партията на реда. Той се смири,

малодушно молеше за прошка, изказваше готовност да състави всякакво правителство по заповед на парламентарното мнозинство, нещо повече: той молеше орлеанистките и легитимистките главатари — тиеровци, бериевци, бролиевци, молевци, накратко, тъй наречените бургграфове[70] — да поемат самолично държавното кормило. Партията на реда не съумя да използува този неповторим момент. Вместо да завладее смело предложената власт, тя дори не застави Бонапарт да възстанови разтуреното от него на 1 ноември правителство; тя се задоволи да го унижи с прошката си и да вкара г. *Барош* в правителството на д'Опул. Този Барош като прокурор на Върховния съд в Бурж беше беснял на времето срещу революционерите от 15 май, след това срещу демократите от 13 юни, и в двата случая обвинявайки ги в покушение срещу Националното събрание. Никой от министрите на Бонапарт не направи впоследствие повече от Барош за унижаването на Националното събрание, а след 2 декември 1851 г. ние отново го виждаме на високопоставената и скъпо платена длъжност вицепрезидент на сената. Той плюеше в супата на революционерите, за да може Бонапарт да я изяде.

Социалнодемократическата партия от своя страна изглежда, че търсеше само поводи, за да постави отново под съмнение собствената си победа и да отслаби нейното значение. Видал, един от новоизбраните парижки депутати, беше едновременно избран и в Страсбург. Склониха го да се откаже от парижкия мандат в полза на страсбургския. И така, вместо да даде на своята победа в изборите окончателен характер и с това да принуди партията на реда към незабавна борба в парламента, вместо да принуди противника към борба в един момент на народен ентусиазъм и благоприятно настроение в армията — демократичната партия измори Париж през март и април с нова изборна агитация; тя допусна възбудените народни страсти да изстинат в тази повторна временна игра на гласовете, да се насити революционната енергия с конституционни успехи, да се пропилее тя в дребни интриги, празни декламации и привидни движения, даде на буржоазията време да се опомни и да вземе своите мерки и в края на краищата отслаби значението на мартенските избори с един сантиментален коментар на допълнителните априлски избори — избирането на Евгений Сю. С една дума, тя направи с 10 март априлска лъжа.

Парламентарното мнозинство разбра слабостта на своя противник. Седемнадесетте бургграфове на партията на реда — защото Бонапарт беше предоставил на нея ръководството и отговорността за атаката — изработиха нов избирателен закон, за докладчик на който бе определен г. Фуше, който си измоли тази чест. На 8 май Фуше внесе закона, който премахваше всеобщото избирател-

но право и искаше от избирателите да са живели три години на мястото на избора, като установяването на този срок за работниците беше поставено в зависимост от свидетелството на техните работодатели.

Демократите, които толкова революционно се вълнуваха и кипяха през време на конституционната избирателна борба, сега, когато трябваше с оръжие в ръка да докажат сериозното значение на своята избирателна победа, също тъй конституционно проповядваха ред, величаво спокойствие (calme majestueux), законен начин на действие, т. е. сляпо подчиняване на волята на контрареволюцията, която се наричаше закон. През време на дебатите Планината се стараеше да засрами партията на реда, противопоставяйки на нейната революционна страст безстрастието на честния филистер, който остава върху почвата на закона, и смазвайки я със страшния упрек, че действува по революционен начин. Дори новоизбраните депутати се стараеха да покажат с прилично и разумно поведение колко несправедливо е било да ги ругаят като анархисти и да тълкуват тяхното избиране като победа на революцията. На 31 май новият избирателен закон бе приет. Планината се задоволи с това, да пъхне в джоба на президента един протест. Избирателният закон бе последван от нов закон за печата, който окончателно унищожи революционния печат[71]. Той бе заслужил тази съдба. След този потоп като най-предни постове на революцията останаха двата буржоазни органа: „National“ и „Presse“[72].

Видяхме как демократическите водачи през март и април направиха всичко, за да увлекат парижкия народ в мнима борба, и как след 8 май те направиха всичко, за да го въздържат от действителна борба. При това не трябва да забравяме, че 1850 година беше година на рядък промишлен и търговски разцвет, така че парижкият пролетариат имаше достатъчно работа. Но избирателният закон от 31 май 1850 г. отстрани пролетариата от всякакво участие в политическата власт, изолира го дори от арената на борбата. Той върна работниците към положението на парии, което те заемаха преди февруарската революция. Като се оставиха при такова събитие да бъдат водени от демократическите водачи, забравяйки революционните интереси на своята класа заради минутно благополучие, работниците се отказаха от честта да бъдат завоевателна сила, подчиниха се на своята съдба, показаха, че юнското поражение от 1848 г. ги е направило небоеспособни за дълги години и че историческият процес в най-близко време трябва да се извърши пак *през* техните глави. Що се отнася до дребнобуржоазната демокрация, която на 13 юни крещеше: „Само да посмеят да посегнат на всеобщото избирателно право, само да посмеят!“, сега тя се утешаваше с това, че ударът,

нанесен ѝ от контрареволюционерите, въобще не бил удар, а законът от 31 май — въобще не бил закон. На втория неделен ден на май 1852 г. всеки французин ще се яви пред избирателната урна с избирателна бюлетина в едната ръка и с меч в другата. С това пророчество тя сама се утешаваше. И накрая армията — тя беше наказана от своите началници за мартенските и априлските избори в 1850 г. така, както за изборите от 28 май 1849 г. Но този път тя решително си каза: „Трети път революцията няма да ни измами!“

Законът от 31 май 1850 г. беше coup d'état на буржоазията. Всички нейни досегашни победи над революцията имаха само временен характер. Те ставаха съмнителни, щом съществуващото в даден момент Национално събрание слизаше от сцената. Те зависеха от случайностите на нови общи избори, а историята на изборите след 1848 г. неопровержимо доказа, че моралната власт на буржоазията над народните маси отслабва толкова повече, колкото повече се засилва нейната фактическа власт. На 10 март всеобщото избирателно право се изказа открито против господството на буржоазията — буржоазията отговори на това с премахване на всеобщото избирателно право. Следователно законът от 31 май беше една от необходимите прояви на класовата борба. От друга страна, за да бъде изборът на президента признат за действителен, конституцията изискваше минимум два милиона гласа. Ако някой от кандидатите за президент не получеше този минимум, на Националното събрание се предоставяше правото да избере за президент един от петимата кандидати, които са получили най-много гласове. През времето, когато Учредителното събрание съставяше този закон, в избирателните списъци бяха вписани 10 милиона избиратели. Следователно по смисъла на закона само една пета от ползуващите се с избирателно право беше достатъчна, за да бъдат признати президентските избори за действителни. Законът от 31 май заличи от избирателните списъци най-малко 3 милиона гласа, намали броя на избирателите на 7 милиона и въпреки това остави в сила законния минимум от 2 милиона за президентските избори. Така законният минимум от една пета бе повишен почти на една трета от избирателите. С други думи, този закон направи всичко, за да контрабандира президентските избори от ръцете на народа в ръцете на Националното събрание. И така с избирателния закон от 31 май партията на реда, изглежда, двойно укрепи своята власт, като предаде изборите за депутати на Националното събрание и изборите за президент на републиката в ръцете на консервативната част на обществото.

V

Борбата между Националното събрание и Бонапарт избухна отново, щом премина революционната криза и бе отменено всеобщото избирателно право.

Конституцията беше определила заплатата на Бонапарт на 600,000 франка. Не беше минало още половин година от встъпването му в длъжност и той успя да увеличи тази сума двойно. Одилон Баро с усилие издействува от Учредителното събрание една ежегодна добавка от 600,000 франка за тъй наречени представителни разходи. След 13 юни Бонапарт пак предяви подобни претенции, на които обаче този път Баро не се отзова. Сега, след 31 май, Бонапарт веднага използува благоприятния момент и чрез своите министри поиска от Националното събрание цивилна листа от 3 милиона франка годишно. Дългият скитнически живот на авантюрист го беше надарил с крайно тънък усет да избира критическите моменти, когато можеше да изтръгва пари от буржоата. Той вършеше формен шантаж. Националното събрание с негова помощ и с негово знание беше осквернило народния суверенитет. Той заплашваше, че ще предаде това престъпление на съда на народа, ако Събранието не си отвори кесията и не купи неговото мълчание за 3 милиона франка годишно. Събранието беше отнело на 3 милиона французи правото на глас — той искаше за всеки политически обезценен французин по един пълноценен франк — всичко три милиона франка. Той, избраникът на 6 милиона, искаше обезщетение за гласовете, които му бяха отнети със задна дата. Комисията на Националното събрание отказа на натрапника. Бонапартисткият печат започна да заплашва. Можеше ли Националното събрание да скъса с президента на републиката в един момент, когато то принци-

пиално и окончателно беше скъсало с масата на нацията? Наистина, то отхвърли ежегодната цивилна листа, но затова пък гласува еднократна добавка от 2,160,000 франка. Така Събранието показа двойна слабост: то даде парите и същевременно с раздразнението си показа, че ги е дало против волята си. За какво бяха на Бонапарт тия пари, ще видим по-нататък. След този последвал непосредствено след отменяването на всеобщото избирателно право досаден епилог, в който Бонапарт смени спрямо узурпаторския парламент своето смирено държане от времето на мартенската и априлската криза с предизвикателно-нахално държане, Националното събрание прекъсна своите заседания за три месеца, от 11 август до 11 ноември. То остави на своето място една постоянна комисия от 28 члена, между които нямаше нито един бонапартист, обаче имаше няколко умерени републиканци. Постоянната комисия от 1849 г. се състоеше само от представители на партията на реда и бонапартисти. Но тогава партията на реда се беше обявила за постоянен противник на революцията. Сега парламентарната република се обяви за постоянен противник на президента. След прокарването на закона от 31 май партията на реда имаше да се справя само с този съперник.

Когато Националното събрание отново се събра през ноември 1850 г., изглеждаше, че вместо досегашните му дребни престрелки с президента неизбежно трябваше да започне голямо сражение, безпощадна борба между двете власти на живот и смърт.

Както в 1849 г., така и през тази ваканция на парламента партията на реда се разпадна на отделни фракции, всяка от които се занимаваше със собствените си реставраторски интриги, отново подхранени от смъртта на Луи-Филип. Кралят на легитимистите, Хенрих V, назначи дори едно формено правителство със седалище в Париж, в състава на което влизаха някои членове на постоянната комисия. Следователно, Бонапарт беше в правото си от своя страна да прави обиколки из френските департаменти и съобразно с настроението на ощастливения от неговото посещение град ту повече, ту по-малко открито да раздрънква своите реставраторски планове и да печели гласове за себе си. При тези обиколки, които големият официален вестник „Moniteur“[73] и малките частни вестници на Бонапарт прославяха, разбира се, като триумфални шествия, той непрекъснато беше придружаван от членове на *Обществото от 10 декември*. Това общество възникна в 1849 г. Под формата на благотворително общество то представляваше тайна организация на парижкия лумпенпролетариат, деляща се на секции, ръководени от бонапартистки агенти, а начело на всички стоеше бонапартистки генерал. Наред с разорени разгулници от съмнителен произход и с

подозрителни средства за съществуване, наред с пропаднали авантюристи из средата на буржоазията тук се срещаха още скитници, уволнени войници, пуснати на свобода криминални престъпници, избягали каторжници, мошеници, циркаджии, ладзарони, джебчии, фокусници, комарджии, сводници, съдържатели на публични домове, хамали, писатели-драскачи, латернаджии, вехтошари, точилари, калайджии, просяци — накратко, цялата неопределена, пъстра, подхвърляна на разни страни маса, която французите наричат la bohème*. От тези сродни нему елементи Бонапарт образува ядката на Обществото от 10 декември — „благотворително дружество", доколкото всичките му членове, подобно на Бонапарт, чувствуваха потребността да се замогнат за сметка на трудещата се маса на нацията. Бонапарт, установил се за *шеф на лумпенпролетариата,* намиращ само в него масово отражение на своите лични интереси, виждащ в този измет, в тези отпадъци, в тази утайка на всички класи единствената класа, на която безусловно може да се опре — този е истинският Бонапарт, Бонапарт sans phrase**. Стар, рафиниран разгулник, той гледа на историческия живот на народите и на драмите, които се разиграват сред тях, като на комедия в най-пошлия смисъл на думата, като на маскарад, където блестящите костюми, думи и пози служат само за маска на най-дребнаво мошеничество. Така в похода към Страсбург един дресиран швейцарски лешояд играеше ролята на наполеоновски орел. При своето нахлуване в Булон той облече няколко лондонски лакеи във френски мундири; те представляваха армията[74]. В своето Общество от 10 декември той събира 10,000 безделници, които трябва да представляват народа, както в комедията на Шекспир тъкачът Основа представлява лъва[75]. В един момент, когато самата буржоазия играеше най-съвършената комедия с най-сериозен вид, без да нарушава нито едно от педантичните правила на френския драматичен етикет, когато тя самата бе полузаблудена и полуубедена в тържествеността на своите собствени спектакли — в такъв момент авантюристът, който гледаше на комедията просто като на комедия, трябваше да победи. Едва когато той отстрани своя парадно облечен противник и взел сериозно своята императорска роля, си въобрази, че с наполеоновската маска представлява истинският Наполеон — едва тогава той става жертва на своя собствен мироглед, превръща се в сериозен шут, който вече не смята световната история за комедия, а смята своята комедия за световна история. Онова, което националните работилници бяха за социалистически-

* — бохема. *Ред.*
** — без украса. *Ред.*

те работници, а мобилната гвардия беше за буржоазните републиканци — това беше за Бонапарт Обществото от 10 декември, тази характерна за него партийна боева сила. През време на неговите обиколки членове на това общество, разпределени на групи по гарите, трябваше да му служат за импровизирана публика, да изразяват народния ентусиазъм, да реват: „Vive l'Empereur!"*, да ругаят и да бият републиканците, разбира се, под покровителството на полицията. При неговите връщания в Париж те трябваше да служат като авангард, да осуетяват враждебни демонстрации или да ги разпръсват. Обществото от 10 декември принадлежеше на него, то беше *негово* творение, само негова собствена идея. Всичко друго, което той си приписва, му е поднасяно по силата на обстоятелствата; всичко друго, което той върши, извършват за него обстоятелствата или той се задоволява с това, да копира делата на други; но открито да сипе пред буржоата официални фрази за ред, религия, семейство, собственост, а тайно да се опира на обществото на шуфтерлевци и на шпигелберговци,[76] на обществото на безредието, проституцията и кражбата — в това Бонапарт е оригинален и историята на Обществото от 10 декември е негова собствена история. Веднаж се случи, че под тоягите на членовете на Обществото от 10 декември попаднаха някои депутати от партията на реда. Но не само това. Полицейският комисар Йон, натоварен с охраната на Националното събрание, на основание показанията на някой си Але доложи на постоянната комисия, че една от секциите на Обществото от 10 декември решила да убие генерал Шангарние и председателя на Националното събрание Дюпен и че вече определила лицата, които да изпълнят това решение. Можем да си представим уплахата на г. Дюпен. Изглеждаше неизбежна една парламентарна анкета на Обществото от 10 декември, т. е. разобличение на бонапартистките потайности. Но тъкмо преди откриването на Националното събрание Бонапарт предвидливо разпусна своето общество, разбира се, само на книга, тъй като още в края на 1851 г. префектът на полицията Карлие напразно се стараеше в подробна докладна записка да го склони действително да разгони Обществото от 10 декември.

На Обществото от 10 декември предстоеше да остане дотогава частна армия на Бонапарт, докато той успее да превърне държавната армия в Общество от 10 декември. Бонапарт направи пръв опит в това отношение веднага след отлагане заседанията на Националното събрание и при това с току-що изтръгнатите от него пари. Като фаталист той вярва, че има известни висши сили, на

* — „Да живее императорът!" *Ред.*

които човек, а по-специално войникът, не може да противостои. Към тези сили той на първо място отнася пурите и шампанското, студеното птиче месо и чесновия салам. Затова той започна да угощава в залите на Елисейския дворец най-напред офицерите и подофицерите с пури и шампанско, със студено птиче месо и чеснов салам. На 3 октомври той повтори тази маневра с войските при парада в Сен-Мор, а на 10 октомври — същата маневра в още по-голям мащаб при армейския парад в Сатори. Чичото си спомняше военните походи на Александър в Азия, а племенникът — завоевателните походи на Бакх в същата страна. Наистина Александър беше полубог, но Бакх пък беше същински бог и при това бог-покровител на Обществото от 10 декември.

След парада на 3 октомври постоянната комисия призова военния министър д'Опул. Той обеща, че подобни нарушения на дисциплината вече няма да се повтарят. Известно е как Бонапарт удържа на 10 октомври думата, дадена от д'Опул. И двата парада се командуваха от Шангарние като главнокомандуващ на войските от Париж. Този Шангарние — едновременно член на постоянната комисия, началник на националната гвардия, „спасител" от 29 януари и 13 юни, „опора на обществото", кандидат на партията на реда за президент, предполагаемият Монк на две монархии — дотогава никога не се признаваше за подчинен на военния министър, всякога открито се гавреше с републиканската конституция и преследваше Бонапарт с двусмислено-високомерно покровителство. Сега той ревностно се обяви за дисциплината — против военния министър, за конституцията — против Бонапарт. Докато на 10 октомври една част от кавалерията надаваше викове: „Vive Napoléon! Vivent les saucissons!"*, Шангарние нареди поне пехотата, дефилираща под командата на неговия приятел Ноймайер, да пази гробно мълчание. За наказание военният министър по внушение на Бонапарт уволни генерал Ноймайер от парижкия му пост под предлог, че го назначава за командуващ на 14-а и 15-а дивизия. Ноймайер отказа да приеме новия пост и следователно трябваше да бъде уволнен. Шангарние от своя страна издаде на 2 ноември заповед, с която забрани на войската всякакви политически възгласи и демонстрации в строя. Елисейските вестници[77] нападнаха Шангарние, вестниците на партията на реда — Бонапарт, постоянната комисия свикваше едно след друго тайни заседания, в които няколко пъти се внасяше предложение отечеството да бъде обявено в опасност; армията изглеждаше разделена на два враждебни лагера с два враждебни генерални щаба, единият от които заседа-

* — „Да живее Наполеон! Да живее саламът!" *Ред.*

ваше в Елисейския дворец — резиденцията на Бонапарт, а другият в Тюйлери — резиденцията на Шангарние. Изглеждаше, че откриването на Националното събрание ще даде сигнала за борба. Френската публика съдеше за тези търкания между Бонапарт и Шангарние също както онзи английски журналист, който характеризира положението със следните думи:

„Политическите домашни прислужнички на Франция измитат нажежената лава на революцията със стари метли и се джавкат помежду си, докато вършат тази работа.“

Междувременно Бонапарт побърза да уволни военния министър д'Опул, да го отпрати незабавно в Алжир и на негово място да назначи генерал Шрам за министър на войната. На 12 ноември той се обърна към Националното събрание с американски обширно послание, претрупано с дребни подробности, ухаещо на ред, жадуващо за примирение, лъхащо на покорност към конституцията, засягащо всичко друго, само не questions brûlantes* на деня. Сякаш мимоходом той изказа думите, че съгласно точния смисъл на конституцията само президентът има право да се разпорежда с армията. Посланието завършваше със следните високотържествени думи:

„Франция се нуждае преди всичко от спокойствие... Сам свързан с клетва, аз ще се придържам в тесните граници, които тя ми е поставила... Що се отнася до мене, аз, избраният от народа и дължащ моята власт изключително на него, всякога ще се подчинявам на неговата законно изразена воля. Ако в тази сесия вие вземете решение за ревизия на конституцията, то едно Учредително събрание ще урегулира положението на изпълнителната власт. А ако не, народът в 1852 г. тържествено ще провъзгласи своето решение. Но каквито и да бъдат решенията, които ще се вземат в бъдеще, нека дойдем до разбирателство, за да не могат никога страст, изненада или насилие да решават съдбата на една велика нация... Онова, към което преди всичко е обърнато моето внимание, не е желанието да знам кой ще управлява Франция в 1852 г., а да употребя времето, с което разполагам, по такъв начин, че преходният период да мине без вълнения и смут. Аз искрено разкрих пред вас своето сърце. Вие ще отговорите на моята искреност с вашето доверие, на моите добри стремежи — с вашето съдействие, а за останалото бог ще има грижата.“

Порядъчният, лицемерно-умерен, добродетелно-банален език на буржоазията разкрива своя предълбок смисъл в устата на самодържеца на Обществото от 10 декември и героя на пикниците в Сен-Мор и Сатори.

Бургграфовете на партията на реда нито за момент не се излъгаха относно доверието, което заслужава това сърдечно откровение. На клетви те бяха вече отдавна сити — те наброяваха в своята среда

* — парливите въпроси. *Ред.*

ветерани, виртуози на политическата лъжлива клетва, а думите за армията не се изплъзнаха от вниманието им. Те с негодувание забелязаха, че посланието, обширно изброяващо неотдавна издадените закони, с преднамерено мълчание заобикаляше най-важния от тях — избирателния закон, и че ако старата конституция не бъде ревизирана, то предоставяше на народа избора на президент през 1952 г. Избирателният закон беше оловен товар в краката на партията на реда, който ѝ пречеше да ходи, а още повече да щурмува! При това Бонапарт, като разпусна официално Обществото от 10 декември и уволни военния министър д'Опул, със собствените си ръце принесе пред олтара на отечеството изкупителните жертви. Той притъпи остротата на очакваното сблъскване. Най-после самата партия на реда плахо се стараеше да заобиколи, да смекчи, да прикрие всеки решителен конфликт с изпълнителната власт. От страх да не загуби завоюваното в борбата с революцията тя позволи на своя съперник да си присвои плодовете на нейните завоевания. „Франция се нуждае преди всичко от спокойствие." Така крещеше партията на реда на революцията от февруари* насам, така крещеше посланието на Бонапарт на партията на реда. „Франция се нуждае преди всичко от спокойствие." Бонапарт извърши деяния, насочени към узурпация, но партията на реда създаваше „безпокойство", като дигаше шум около тези деяния и ги тълкуваше ипохондрично. Саторийските салами бяха неми като риби, ако никой не заговореше за тях. „Франция се нуждае преди всичко от спокойствие." Затова Бонапарт искаше да го оставят на спокойствие, а парламентарната партия беше парализирана от двоен страх — от страха да не предизвика отново революционно безпокойство и от страха да не излезе виновница за това безпокойство в очите на собствената си класа, в очите на буржоазията. Тъй като Франция се нуждаеше преди всичко от спокойствие, партията на реда не посмя да отговори с „война" на „мира" на Бонапартовото послание. Публиката, която разчиташе на големи скандални сцени при откриването на Националното събрание, остана излъгана в своите очаквания. Искането на опозиционните депутати постоянната комисия да представи своите протоколи относно октомврийските събития, бе отхвърлено от мнозинството. Събранието отбягваше по принцип всички дебати, които можеха да предизвикат вълнение. Работата на Националното събрание през ноември и декември 1850 г. не представляваше никакъв интерес.

Едва към края на декември започнаха малки сблъсквания около отделни прерогативи на парламента. Движението замря в дребнави дрязги за прерогативите на двете власти, откакто с отменяването

---

* — 1848 г. *Ред.*

на всеобщото избирателно право буржоазията се беше избавила за в близко време от класовата борба.

Срещу депутата Моген беше издадена присъда заради дългове. На запитването на председателя на съда министърът на правосъдието Руе отговори, че без много церемонии трябва да се издаде заповед за арестуване на длъжника. Така Моген бе хвърлен в затвора за дългове. Националното събрание шумно възнегодува, когато узна за това посегателство срещу неприкосновеността на депутатите. То не само нареди незабавното освобождаване на арестувания, но още същата вечер накара своя пристав със сила да го изведе от Клиши. Но все пак, за да докаже своята вяра в светостта на частната собственост, а също и със задната мисъл да има в случай на нужда готово убежище за станалите дотегливи монтаняри, Събранието обяви арестуването на депутати заради дългове за допустимо, ако предварително бъде взето неговото съгласие. То забрави да декретира, че и президентът може да бъде хвърлен в затвора заради дългове. То унищожи и последната капка неприкосновеност, каквато неговите собствени членове привидно имаха.

Вече споменахме, че полицейският комисар Йон на основание показанията на някой си Але беше направил донесение за плана на една от секциите на Обществото от 10 декември да бъдат убити Дюпен и Шангарние. Във връзка с това още на първото заседание квесторите предложиха да се образува собствена парламентна полиция, която да се издържа от частния бюджет на Националното събрание и да бъде съвсем независима от префекта на полицията. Министърът на вътрешните работи Барош протестира против това посегателство върху неговото ведомство. Постигна се жалък компромис, според който полицейският комисар на Събранието да се издържа от бюджета на Събранието и да се назначава и уволнява от неговите квестори, но след предварителното съгласие на министъра на вътрешните работи. Междувременно правителството беше изправило Але пред съда, а тук беше лесно да се обявят неговите показания за мистификация и чрез устата на прокурора да се осмеят Дюпен, Шангарние, Йон и цялото Национално събрание. След това, на 29 декември, министър Барош изпраща писмо на Дюпен, в което иска уволнението на Йон. Бюрото на Националното събрание решава да остави Йон на поста му, но Националното събрание, изплашено от своя насилствен начин на действие в случая Моген и свикнало след всеки нанесен от него удар срещу изпълнителната власт да получава от нея в отговор два удара, не санкционира това решение. Събранието уволнява Йон като награда за служебното му усърдие и само̀ си отнема една парламентарна прерогатива, абсолютно необходима по отношение на един човек, който не обмисля нощем какво ще върши през деня, а,

напротив, денем обмисля и нощем привежда своите планове в изпълнение.

Видяхме, че Националното събрание в течение на ноември и декември избягваше и с всички средства се въздържаше от борбата с изпълнителната власт, когато имаше сериозни, настоятелни причини за това. Сега виждаме, че то е принудено да приема боя при найнищожните поводи. В случая Моген то по принцип се съгласи с арестуването на депутати заради дългове, но си запази правото да прилага този принцип само спрямо ненавистните му депутати и за тази позорна привилегия влезе в разпра с министъра на правосъдието. Вместо да се възползува от мнимия план за убийство на Дюпен и Шангарние, да поиска разследване на дейността на Обществото от 10 декември и окончателно да разобличи Бонапарт пред лицето на Франция и Европа като водач на парижкия лумпенпролетариат, Събранието сведе конфликта до спор с министъра на вътрешните работи по въпроса, на кого принадлежи правото да назначава и уволнява полицейския комисар. Така ние виждаме, че през целия този период партията на реда бе принудена по силата на своето двусмислено положение да прахосва, да превръща в празна шумотевица своята борба против изпълнителната власт, като я свеждаше до дребнави разпри за компетентност, придирки, извъртания, спорове за разграничаване и превръщаше въпросите на празната формалистика в съдържание на своята дейност. Тя не се осмелява да приеме боя в онзи момент, когато борбата има принципиално значение, когато изпълнителната власт действително се е компрометирала, когато каузата на Националното събрание би била национална кауза: с това партията на реда би дала на нацията сигнал за настъпление, но тя от нищо не се страхува тъй много, както от раздвижване на нацията. Затова в такива случаи тя отхвърля предложенията на Планината и преминава към дневния ред. След като партията на реда се отказа от борба в голям мащаб, изпълнителната власт спокойно изчаква момента, когато тя отново ще може да я започне при дребни, незначителни поводи, когато борбата представлява, тъй да се каже, само парламентен, локален интерес. Тогава избухва сдържаната ярост на партията на реда, тогава тя дига завесата, смъква маската на президента, обявява републиката в опасност, но тогава нейният патос изглежда блудкав, а поводът за борба — лицемерен предлог или въобще незаслужаващ борба. Парламентарната буря се оказва буря в чаша вода, борбата — интрига, конфликтът — скандал. Докато революционните класи злорадо се наслаждават на унижението на Националното събрание, тъй като те толкова вземат присърце неговите парламентарни прерогативи, колкото Събранието — обществените свободи, буржоазията извън парламента не разбира как бур-

жоазията вътре в парламента може да пилее времето си в толкова дребнави раздори и да излага на опасност спокойствието с такова жалко съперничество с президента. Тя се обърква от подобна стратегия, при която се сключва мир в момента, когато всички очакват война, и се започва атака, когато всички мислят, че е сключен мир.

На 20 декември Паскал Дюпра отправи запитване до министъра на вътрешните работи по повод на лотарията със златни кюлчета. Тази лотария беше „дъщеря на Елисейските полета“[78]. Бонапарт заедно със своите верни служители я беше подарил на света, а префектът на полицията Карлие я беше взел под свое официално покровителство, въпреки че френските закони забраняват всякакви лотарии, с изключение на лотариите с благотворителна цел. Бяха издадени седем милиона билети, всеки билет по един франк, а чистата печалба беше определена за изпращането на парижките скитници в Калифорния. Отчасти намерението беше да се заменят социалистическите мечти на парижкия пролетариат със златни мечти, доктринерското право на труд — със съблазнителната перспектива за главната печалба. Разбира се, парижките работници не познаха в блестящите калифорнийски златни кюлчета неугледните франкове, които им бяха измъкнати от джобовете. Изобщо тази лотария беше чисто мошеничество. Скитниците, които искаха да открият златни мини в Калифорния, без да напущат Париж, бяха самият Наполеон и неговата разорена от дългове свита. Отпуснатите от Националното събрание 3 милиона бяха вече пропилени и опразнената каса трябваше наново да бъде напълнена по един или друг начин. Напразно Бонапарт беше открил национална подписка за устройство на тъй наречените cités ouvrières* и сам застана начело на списъка със значителна сума. Коравосърдечните буржоа с недоверие очакваха изплащането на подписаната от него сума и тъй като такова изплащане, разбира се, не последва, спекулацията със социалистическите въздушни кули се пукна като сапунен мехур. Златните кюлчета имаха по-голям успех. Бонапарт и неговите съучастници не се задоволиха само да сложат в джоба си част от чистата печалба, останала след приспадането от седемте милиона франка на стойността на подлежащите на разиграване кюлчета: те фабрикуваха фалшиви лотарийни билети, издавайки на един и същ номер десет, петнадесет и дори двадесет билета — финансова операция в духа на Обществото от 10 декември! Тук Националното събрание имаше пред себе си не фиктивния президент на републиката, а истинския, живия Бонапарт. Тук то можеше да го хване на местопрестъплението — престъпление

* — работнически селища. *Ред.*

не против конституцията, а против Code pénal*. Ако Събранието отговори на запитването на Дюпра с преминаване към дневния ред, то направи това не само защото предложението на Жирарден да се обяви за „удовлетворено“ напомняше на партията на реда за господствуващата в нейната собствена среда систематична корупция. Буржоата, а особено издигналият се до държавник буржоа, допълва своята практическа низост с теоретическа екзалтираност. Като държавник той, както и противостоящата му държавна власт, става висше същество, с което може да се води борба само по възвишен, тържествен начин.

Бонапарт, който като син на бохемата, като царствен лумпенпролетарий имаше пред буржоазните мошеници това преимущество, че можеше да води борбата с низки средства, видя сега — след като Събранието със собствените си ръце му помогна благополучно да мине през хлъзгавата почва на военните банкети, на парадите, на Обществото от 10 декември и, най-после, на Code pénal, — че е настъпил моментът, когато може да премине от мнима отбрана към настъпление. Той малко се тревожеше от дребните поражения на министъра на правосъдието, на военния министър, на министъра на флотата, на министъра на финансите — поражения, с които Националното събрание изразяваше своето ръмжащо недоволство. Той не само попречи на министрите да си подадат оставката и по такъв начин да признаят, че изпълнителната власт е подчинена на парламента. Сега той можеше да завърши това, което беше започнал през ваканцията на Националното събрание: да отдели военната власт от парламента — да *уволни Шангарние.*

Един елисейски вестник публикува една издадена през месец май заповед до първа армейска дивизия — заповед, изхождаща следователно от Шангарние, — в която се препоръчваше на офицерите в случай на метеж да не щадят предателите в своите редове, да ги разстрелват незабавно и да не изпращат войска на Националното събрание, ако то поиска такава. На 3 януари 1851 г. до кабинета беше отправено запитване относно тази заповед. Кабинетът поисква най-напред три месеца, след това една седмица и най-накрая само двадесет и четири часа за проучване на този въпрос. Събранието настоява за незабавни обяснения. Шангарние става и заявява, че такава заповед никога не е имало. Той добавя, че всякога ще бъде готов да изпълнява исканията на Националното събрание и че в случай на конфликт то може да разчита на него. Събранието посреща неговата декларация с бурни аплодисменти и му гласува доверие. Поставяйки се под частното покровителство на един генерал, Събранието се

* — Наказателния кодекс. *Ред.*

отрича от властта, декретира собственото си безсилие и всемогъществото на армията; но генералът се мами, като оставя на разположение на парламента против Бонапарт една сила, която той е получил от същия Бонапарт само в ленно ползуване, и като очаква на свой ред защита от този парламент, от своето нуждаещо се от защита протеже. Но Шангарние вярва в тайнствената сила, която буржоазията му беше предоставила след 29 януари 1849 година. Той се смята за трета власт наред с другите две държавни власти. Той споделя участта на останалите герои или по-скоро светци на тази епоха, величието на които се състои именно в пристрастно-високото мнение, което партията им има за тях, но които се оказват посредствени фигури, щом обстоятелствата поискат от тях чудеса. Въобще неверието е смъртният враг на тези мними герои и действителни светци. Оттук тяхното благородно-морално негодувание против лишените от ентусиазъм остроумници и присмехулници.

Същата вечер министрите биват повикани в Елисейския дворец. Бонапарт настоява за уволнението на Шангарние, петима министри отказват да го подпишат. „Moniteur" обявява министерска криза, а печатът на партията на реда заплашва с образуването на парламентска армия под командуването на Шангарние. Съгласно конституцията партията на реда имаше право да направи това. Тя само трябваше да избере Шангарние за председател на Националното събрание и да повика за своята безопасност колкото си иска войска. Тя можеше да направи това толкова по-спокойно, тъй като Шангарние действително още стоеше начело на армията и на парижката национална гвардия и само чакаше да бъде повикан на помощ заедно с армията. Бонапартисткият печат още не се решаваше дори да оспорва правото на Националното събрание да свиква непосредствено войските — една юридическа скрупулност, която при дадените обстоятелства не обещаваше никакъв успех. Че армията би се подчинила на заповедта на Националното събрание, беше твърде вероятно, особено ако се вземе под внимание, че Бонапарт трябваше цели осем дни да претърся цял Париж, докато най-после намери двама генерали — Бараге д'Илие и Сен-Жан д'Анжели, — които изявиха готовност да приподпишат заповедта за уволнението на Шангарние. Но дали партията на реда щеше да намери в собствените си редове и в парламента необходимия за такова решение брой гласове — това бе повече от съмнително, ако се вземе под внимание, че осем дни покъсно от нея се отделиха 286 депутати и че Планината беше отхвърлила подобно предложение още през декември 1851 г., в последния решителен момент. Обаче бургграфовете може би все още биха успели в оня момент да увлекат масата на своята партия за геройски подвиг, състоящ се в укриването зад гора от щикове и в използу-

ване услугите на една армия, дезертирала в техния лагер. Но вместо това на 6 януари вечерта господа бургграфовете се отправиха в Елисейския дворец, надявайки се да уговорят с дипломатически похвати и доводи Бонапарт да се откаже от уволняването на Шангарние. Но уговаряш ли някого, това значи, че го признаваш за господар на положението. Бонапарт, почувствувал се сигурен от този опит на бургграфовете, назначава на 12 януари ново правителство, в което остават ръководителите на старото правителство Фулд и Барош. Сен-Жан д'Анжели става министър на войната. „Moniteur“ публикува декрета за уволнението на Шангарние, чиято длъжност се разделя между Бараге д'Илие, получаващ първа армейска дивизия, и Перо, получаващ националната гвардия. „Опората на обществото“ се оттегля — и ако от това не пада нито един камък от покрива, то затова пък се покачват курсовете на борсата.

Отблъсквайки от себе си армията, която в лицето на Шангарние се поставя в нейно разпореждане, и предоставяйки я по този начин безвъзвратно на президента, партията на реда с това доказа, че буржоазията е изгубила способността за господство. Вече не съществуваше парламентарно правителство. Сега, след като партията на реда изгуби власт над армията и над националната гвардия — какво средство за принуда ѝ оставаше още, за да може едновременно да отстоява узурпаторската власт на парламента над народа и конституционната власт на парламента от посегателствата на президента? Никакво. Оставаше ѝ само да апелира към безсилни принципи, които тя сама винаги е разглеждала като общи правила, предписвани на трети лица, за да може още по-свободно да действува тя самата. С уволнението на Шангарние, с преминаването на военната власт в ръцете на Бонапарт завършва първата част на разглеждания от нас период — периода на борбата между партията на реда и изпълнителната власт. Сега войната между тези две власти е официално обявена и се води открито, но едва след като партията на реда е изгубила и оръжие, и войници. Без правителство, без армия, без народ, без обществено мнение, престанало след избирателния закон от 31 май да бъде представител на суверенната нация, без очи, без уши, без зъби, без нищо, Националното събрание постепенно се бе превърнало в *старофренски парламент*[79], който предоставя на правителството да действува, а сам се задоволява с ръмжащи протести post festum*.

Партията на реда посреща новото правителство с буря от негодувание. Генерал Бедо напомня за кротостта на постоянната комисия през време на ваканцията и за прекомерната деликатност,

* — след празника, т. е. със закъснение. *Ред.*

която тя прояви, като отказа да публикува своите протоколи. Сега министърът на вътрешните работи сам настоява да се публикуват тези протоколи, които, разбира се, вече са станали блудкави като застояла вода, не разкриват нито един нов факт и не правят ни най-малко впечатление на преситената публика. По предложение на Ремюза Националното събрание след обсъждане в комисиите назначава един „Комитет за извънредни мерки". Париж излиза толкова по-малко из релсите на всекидневния си ред, защото по това време търговията цъфти, промишлените заведения работят, цените на житата са ниски, съестните продукти са в изобилие, в спестовните каси ежедневно постъпват нови влогове. „Извънредните мерки", оповестени с такъв шум от парламента, се изчерпват на 18 януари с един вот на недоверие към министрите, при което за генерал Шангарние не бе дори и споменато. Партията на реда беше принудена да формулира своя вот така, за да си осигури гласовете на републиканците, които от всички мерки на правителството одобряваха само уволнението на Шангарние, докато партията на реда всъщност не можеше да порицае другите действия на правителството, продиктувани от самата нея.

Вотът на недоверие от 18 януари беше приет с 415 срещу 286 гласа — следователно само благодарение на *коалицията* на крайните легитимисти и орлеанисти с чистите републиканци и Планината. Това доказва, че партията на реда беше загубила не само правителството, не само армията, но в конфликтите си с Бонапарт беше загубила и своето самостоятелно парламентарно болшинство; че част от депутатите беше дезертирала от нейния лагер поради фанатична склонност към компромиса, поради страх от борба, поради умора, поради семейна привързаност към получаващи държавна заплата роднини, поради спекулиране с освобождаващи се министерски постове (Одилон Баро), поради груб егоизъм, който винаги подбужда обикновения буржоа да жертвува общите интереси на своята класа за един или друг личен интерес. Бонапартистките депутати от самото начало бяха на страната на партията на реда само в борбата против революцията. Шефът на католическата партия Монталамбер още тогава хвърли своето лично влияние във везните на Бонапарт, тъй като беше изгубил доверие в жизнеспособността на парламентарната партия. Най-после водачите на тази партия — орлеанистът Тиер и легитимистът Берие, бяха принудени открито да се обявят за републиканци, да признаят, че макар в сърцето си да са монархисти, но в главата са републиканци, че парламентарната република е единствено възможната форма на господството на буржоазията изцяло. Така те бяха принудени да заклеймят пред очите на самата буржоазна класа реставраторските

планове, които те неуморно продължаваха да преследват зад гърба на парламента, като една колкото опасна, толкова и безсмислена интрига.

Вотът на недоверие от 18 януари беше удар за правителството, а не за президента. Но не правителството, а президентът беше уволнил Шангарние. Не трябваше ли партията на реда да привлече под отговорност самия Бонапарт — заради неговите реставраторски въжделения? Но тези въжделения само допълваха нейните собствени реставраторски въжделения. Заради неговите заговорнически действия на военните паради и в Обществото от 10 декември? Но тя отдавна беше погребала тези въпроси под купището от всекидневни текущи работи. Заради уволнението на героя от 29 януари и 13 юни, човека, който през май 1850 г. заплашваше, че в случай на бунт ще запали Париж от всички краища? Но нейните съюзници от Планината и Кавеняк не ѝ позволиха дори да подкрепи падналата „опора на обществото" с официален израз на съчувствие. Тя самата не можеше да оспорва на президента даденото му от конституцията право да уволни един генерал. Тя излизаше вън от себе си само защото президентът беше упражнил своето конституционно право против парламента. Но не упражняваше ли тя самата своите парламентарни прерогативи непрекъснато против конституцията, особено при отменяването на всеобщото избирателно право? Следователно на нея не ѝ оставаше нищо друго освен да се държи строго в парламентарни рамки. И само със своеобразната болест, която от 1848 г. се ширеше по целия континент — *парламентарния кретенизъм,* който държи поразените от него в плен на един въображаем свят и ги лишава от всякакъв разсъдък, всякаква памет, всякакво разбиране за грубия външен свят, — само с този парламентарен кретенизъм се обяснява, че партията на реда, която със собствените си ръце беше унищожила и в борбата си с другите класи трябваше да унищожи всички условия за могъществото на парламента, все още смяташе своите парламентарни победи за победи и мислеше, че удря президента, като удря неговите министри. С това тя само даде случай на президента отново да унижи Националното събрание в очите на нацията. На 20 януари „Moniteur" съобщи, че оставката на цялото правителство е приета. Под предлог че нито една парламентарна партия вече няма мнозинство — както доказвал вотът от 18 януари, този плод на коалицията между Планината и роялистите — и докато се образува ново мнозинство, Бонапарт назначи едно тъй наречено преходно правителство, в което нямаше нито един член на парламента и което се състоеше само от съвсем неизвестни и незначителни личности — правителство само от търговски служащи и писари. Партията на реда можеше сега да

хаби своите сили в разправии с тези марионетки, а изпълнителната власт не придаваше вече никакво значение на това, да бъде сериозно представена в Националното събрание. Бонапарт толкова появно концентрираше в своето лице цялата изпълнителна власт и толкова по-лесно му беше да я използува за своите цели, колкото повече неговите министри ставаха прости статисти.

В коалиция с Планината партията на реда си отмъсти, като отхвърли предложението да се одобри субсидия от 1,800,000 франка за президента, направено по заповед на шефа на Обществото от 10 декември от неговите министри — търговски служащи. Този път въпросът бе решен с мнозинство само от 102 гласа — значи след 18 януари партията на реда беше изгубила още 27 гласа; нейното разложение напредваше. Същевременно, за да не допусне никакво съмнение относно смисъла на нейната коалиция с Планината, тя не пожела дори само да се започнат дебати относно подписаното от 189 членове на Планината предложение за всеобща амнистия на политическите престъпници. Достатъчна беше декларацията на министъра на вътрешните работи, някой си Ваис, че спокойствието е само привидно, че подмолно се разгръща силна агитация, че повсеместно се организират тайни общества, че демократичните вестници отново се готвят да се появят на бял свят, че от департаментите се получават неблагоприятни известия, че емигрантите в Женева стояли начело на някакъв заговор, нишките на който се разпростирали през Лион по цяла Южна Франция, че Франция се намирала в навечерието на промишлена и търговска криза, че фабрикантите от Рубе намалили работното време, че арестантите от Бел-Ил[80] се разбунтували — достатъчно беше дори само някой си Ваис да призове червения призрак, и партията на реда без дебати отхвърли предложението, което щеше да донесе на Националното събрание огромна популярност и щеше да принуди Бонапарт отново да се хвърли в обятията му. Вместо да се изплаши от перспективата на нови вълнения, нарисувана от изпълнителната власт, партията на реда трябваше да даде известен макар и незначителен простор на класовата борба, за да може да държи изпълнителната власт в зависимост от себе си. Но тя не се чувствуваше дорасла да си играе с огъня.

Междувременно тъй нареченото преходно правителство вегетира до средата на април. Бонапарт изтощаваше и разиграваше Националното събрание с все нови министерски комбинации. Той изказваше намерение да образува ту републиканско правителство с Ламартин и Бийо, ту парламентарно правителство с неизбежния Одилон Баро, чието име никога не липсва там, където е необходим някакъв глупак, когото лесно могат да разиграват, ту легитимистко

с Ватименил и Беноа д'Ази, ту орлеанистко с Малвил. Настройвайки по такъв начин различните фракции на партията на реда една против друга и плашейки цялата партия с перспективата за републиканско правителство и с неизбежно свързаното с това възстановяване на всеобщото избирателно право, Бонапарт същевременно внушаваше на буржоазията убеждението, че неговите искрени старания да образува парламентарно правителство се осуетяват от непримиримостта на роялистките фракции. Буржоазията толкова по-гръмко искаше „силно правителство" и намираше за толкова по-непростимо оставянето на Франция „без администрация", колкото повече изглеждаше, че настъпващата всеобща търговска криза печели привърженици на социализма в градовете, а разорително ниските цени на зърнените храни — в селата. Застоят в търговията се засилваше всеки ден, броят на безработните видимо се увеличаваше, в Париж имаше най-малко 10,000 работници без препитание, безброй фабрики в Руан, Мюлхаузен*, Лион, Рубе, Туркоен Сент-Етиен, Елбьоф и в други места бяха прекратили работа. При такива обстоятелства Бонапарт можа да се осмели на 11 април да възстанови правителството от 18 януари, като към господата Руе, Фулд, Барош и др. прибави и г. Леон Фоше, когото Учредителното събрание на едно от последните си заседания единодушно, с изключение на пет министерски гласа, заклейми с вот на недоверие заради разпространяване на фалшиви телеграми. И така, на 18 януари Националното събрание одържа победа над правителството и в течение на три месеца води борба с Бонапарт, за да могат на 11 април Фулд и Барош да вземат пуританина Фоше като трето лице в своя правителствен съюз.

През ноември 1849 г. Бонапарт се задоволи с *непарламентарно* правителство, през януари 1851 г. — с *извънпарламентарно,* а на 11 април той се почувствува достатъчно силен, за да образува *антипарламентарно* правителство, което хармонично съединяваше вотовете на недоверие на двете събрания — на Учредителното и Законодателното, на републиканското и роялисткото. Тази градация на правителства беше термометърът, с който парламентът можеше да измерва понижаването на собствената си жизнена температура. Тази температура беше спаднала в края на април толкова ниско, че Персини можа да предложи на Шангарние в частен разговор да премине на страната на президента. Той го уверяваше, че Бонапарт смятал влиянието на Националното събрание за окончателно унищожено и че вече имало готова прокламация, която щяла да бъде публикувана след твърдо замисления, но случайно пак отложен

* — *Мюлуз. Ред.*

coup d'état. Шангарние съобщи на водачите на партията на реда тази смъртна присъда. Но кой би повярвал, че ухапването от дървеница е смъртоносно? А този тъй омаломощен, тъй разложен, тъй до смърт изнурен парламент все още не можеше да застави себе си да види в този дуел с шутовския шеф на Обществото от 10 декември нещо друго освен дуел с дървеница. Но Бонапарт отговори на партията на реда, както Агесилай на цар Агис: *„Аз ти изглеждам като мравка, но ще дойде ден, когато ще бъда лъв."*[81]

VI

Коалицията с Планината и с чистите републиканци, към която партията на реда бе принудена да прибегне в своите напразни усилия да задържи за себе си военната власт и да си извоюва загубеното върховно ръководство на изпълнителната власт — тази коалиция неопровержимо доказа, че партията на реда беше загубила самостоятелното *парламентарно мнозинство*. Простата сила на календара, стрелката на часовника даде на 28 май сигнал за нейното окончателно разложение. На 28 май започна последната година от живота на Националното събрание. То трябваше сега да реши дали да остави конституцията неизменена или да я подложи на ревизия. Но ревизия на конституцията — това не означаваше само избор между господство на буржоазията и господство на дребнобуржоазната демокрация, между демокрация и пролетарска анархия, между парламентарна република и Бонапарт: това същевременно означаваше избор между Орлеани и Бурбони! По такъв начин сред самия парламент падна ябълката на раздора, около която трябваше открито да се разпали борбата на интересите, които разделяха партията на реда на враждебни фракции. Партията на реда беше съединение от разнородни обществени елементи. Въпросът за ревизията на конституцията създаде политическа температура, при която това съединение се разпадна на своите първоначални съставни части.

Заинтересоваността на бонапартистите от ревизия на конституцията се обяснява просто. Най-важно за тях беше преди всичко да се отмени член 45, с който се забраняваше повторното избиране на Бонапарт и продължаването на неговата власт. Не по-малко просто се обясняваше позицията на републиканците. Те безусловно отхвърляха всякаква ревизия, виждайки в нея всеобщ заговор против ре-

публиката. Тъй като разполагаха с *повече от една четвърт от гласовете* в Националното събрание, а според конституцията бяха необходими три четвърти от всички гласове за законно решение за ревизия и за свикване на специално събрание за ревизия, те трябваше само да преброят своите гласове, за да бъдат сигурни в победата. И те бяха сигурни.

В противовес на тези ясни позиции партията на реда се беше объркала в неразрешими противоречия. Ако отхвърлеше ревизията, тя излагаше на опасност съществуващия ред, тъй като оставяше на Бонапарт само един изход — насилствения изход, и отдаваше Франция в решителния момент, на втория неделен ден на май 1852 г., на произвола на революционната анархия: с президент, който е изгубил властта, с парламент, който отдавна вече не я притежава, и с народ, който възнамерява отново да си я завоюва. Ако гласуваше за ревизията съгласно конституцията, тя знаеше, че гласува напразно и че на основание на конституцията нейното гласуване ще се осуети от ветото на републиканците. Ако противно на конституцията тя обявеше за достатъчно простото мнозинство на гласовете, тя можеше да се надява да преодолее революцията само при условие че се подчини напълно на изпълнителната власт; така тя би предала във властта на Бонапарт конституцията, ревизията на конституцията и самата себе си. Една частична ревизия, която продължава властта на президента, подготвяше почвата за бонапартистка узурпация. Всеобща ревизия, която съкращава живота на републиката, водеше неизбежно до конфликт между династическите претенции, тъй като условията за бурбонска и за орлеанистка реставрация не само бяха различни, но и взаимно се изключваха.

Парламентарната република беше нещо повече от неутрална почва, на която успоредно и с равни права можеха да хазяйничат двете фракции на френската буржоазия, легитимистите и орлеанистите — едрата поземлена собственост и промишлеността. Тя беше необходимо условие за тяхното *съвместно* господство, единствената държавна форма, при която техните общи класови интереси господствуваха както над претенциите на отделните фракции на буржоазията, така и над всички други обществени класи. Като роялисти те отново изпаднаха в своя стар антагонизъм, в борба за върховенство между поземлена собственост и пари, а най-висшият израз на този антагонизъм, неговото олицетворение, бяха техните крале, техните династии. С това се обяснява защо партията на реда се противопоставяше на *връщането на Бурбоните*.

Орлеанистът и депутатът Кретон в 1849, 1850 и 1851 г. редовно внасяше предложение да се отмени декретът за изгонването на кралските семейства. Парламентът също тъй редовно представляваше

зрелище на роялистко събрание, което упорито затваряше на своите крале в изгнание всички врати, през които те можеха да се върнат в родината си. Ричард III убил Хенрих VI със забележката, че той бил много добър за този свят и неговото място било на небето. Роялистите обявиха Франция за много лоша, за да ѝ върнат отново кралете. Принудени от силата на обстоятелствата, те бяха станали републиканци и многократно санкционираха народното решение, което изгонваше кралете им извън пределите на Франция.

Ревизията на конституцията — а обстоятелствата налагаха да се постави този въпрос на обсъждане — освен републиката излагаше същевременно на опасност и съвместното господство на двете буржоазни фракции и с възможността за монархия възкресяваше съперничеството на ония интереси, които тя поред предимно застъпваше, възкресяваше борбата за първенство между двете фракции на буржоазията. Дипломатите на партията на реда се надяваха да прекратят борбата чрез съединение на двете династии, чрез така нареченото *сливане* на роялистките партии и техните кралски фамилии. Действително сливане на Реставрацията и на Юлската монархия беше парламентарната република, в която се заличаваха орлеанистките и легитимистките краски и различните видове буржоа се разтваряха в буржоа въобще, в буржоата като родов представител. А сега искат орлеанистът да стане легитимист, а легитимистът — орлеанист. Монархията, която олицетворяваше техния антагонизъм, трябваше да стане въплъщение на тяхното единство; изразът на техните взаимно изключващи се фракционни интереси трябваше да стане израз на техните общи класови интереси; монархията трябваше да извърши това, което можеше да извърши и извърши само премахването на двете монархии — републиката. Такъв беше философският камък, над чието откритие алхимиците от партията на реда си блъскаха главите. Като че ли легитимната монархия може някога да стане монархия на промишлените буржоа или буржоазната монархия — монархия на наследствената поземлена аристокрация. Като че ли поземлена собственост и промишленост могат да свикнат да живеят като братя под *една* корона, когато тази корона може да увенчава само една глава — главата на по-стария или по-младия брат. Като че ли промишлеността изобщо може да се помири с поземлената собственост, докато поземлената собственост не се реши сама да стане промишлена. Ако Хенрих V умре утре, граф Парижки все пак не би станал крал на легитимистите — освен ако престане да бъде крал на орлеанистите. Обаче философите на сливането, които издигаха своя глас, колкото повече въпросът за ревизията излизаше на преден план, които от вестник „Assemblée nationale" си създадоха официален ежедневник

и които ние дори в настоящия момент (февруари 1852 г.) пак виждаме на работа — обясняваха всички трудности със съпротивата и съперничеството на двете династии. Опитите да се примири фамилията на Орлеаните с Хенрих V, започнати още след смъртта на Луи-Филип, но, както всички други династически интриги въобще, разигравани само през време на ваканцията на Националното събрание, в антрактите, зад кулисите и представляващи по-скоро сантиментално кокетничене със старото суеверие, отколкото сериозно дело — сега се превръщаха в тържествени спектакли, изнасяни от партията на реда не вече в любителски театри, както беше досега, а на обществената сцена. Куриерите хвърчаха от Париж до Венеция[82], от Венеция до Клермонт, от Клермонт до Париж. Граф Шамбор издава манифест, в който „с помощта на всички членове на своето семейство“ обявява не своята, а „националната“ реставрация. Орлеанистът Салванди пада в краката на Хенрих V. Водачите на легитимистите Берие, Беноа д'Ази, Сен-Прист се отправят за Клермонт, за да уговорят Орлеаните, но — напразно. Привържениците на сливането твърде късно се убеждават, че интересите на двете фракции на буржоазията, изостряйки се във формата на семейни интереси, интереси на двете кралски фамилии, не стават от това по-малко изключващи се едни други, нито водят към по-голяма отстъпчивост. Ако Хенрих V признаеше граф Парижки за свой приемник — единствения успех, на който привържениците на сливането можеха да разчитат в най-добрия случай, — фамилията на Орлеаните не би спечелила повече права от тия, които във всеки случай ѝ осигуряваше бездетността на Хенрих V, но затова пък би загубила всички права, които тя си беше извоювала в резултат на юлската революция. Тя би се отрекла от своите стари претенции, от всички права, които беше отвоювала от един по-стар родословен клон на Бурбоните в течение на почти едновековна борба, би се отказала от своите исторически прерогативи, прерогативите на съвременната монархия, заради прерогативите на своето родословно дърво. Следователно сливането не би било нищо друго освен доброволна абдикация на фамилията на Орлеаните, отказ от своите права в полза на легитимизма, покаяно обръщане от една държавна църква в друга, от протестантизма в католицизма — обръщане, което дори не би довело Орлеаните на изгубения трон, а само до едно стъпало на трона, на което те са се родили. Старите орлеанистки министри Гизо, Дюшател и други, които също се отправиха към Клермонт, за да подготвят предварително сливането, в действителност бяха само изразители на хленченето по юлската революция, на разочарованието от буржоазната монархия и от монархията на буржоата, на суеверното преклонение пред легитимността

като последен талисман срещу анархията. Въобразявайки си, че са посредници между Орлеаните и Бурбоните, в действителност те бяха само отстъпници-орлеанисти и като такива бяха приети от принц Жоанвил. Затова пък жизнеспособната, войнствената част от орлеанистите, Тиер, Баз и други толкова по-лесно убедиха семейството на Луи-Филип, че — щом всяка непосредствена монархическа реставрация има за предпоставка сливането на двете династии, а всяко такова сливане предпоставя отричането на фамилията на Орлеаните от своите права — напълно съответствува на неговите семейни традиции да признае временно републиката и да изчака, докато събитията позволят президентското кресло да бъде превърнато в трон. Най-напред бе разпространен слух за кандидатурата на Жоанвил за президент на републиката, любопитството на публиката бе възбудено, а няколко месеца по-късно, през септември, когато ревизията на конституцията бе отхвърлена, тази кандидатура беше открито провъзгласена.

Така опитът на роялистите за сливане на орлеанистите и легитимистите не само претърпя неуспех, но провали тяхното *парламентарно сливане,* републиканската форма на тяхното обединение, и отново разложи партията на реда на нейните първоначални съставни елементи. Но колкото повече нарастваше отчуждаването между Клермонт и Венеция, колкото повече се осуетяваше тяхното примирение и се засилваше агитацията в полза на Жоанвил, толкова по-усърдни и по-сериозни ставаха преговорите между Фоше, министъра на Бонапарт, и легитимистите.

Разложението на партията на реда се ограничи с разпадането ѝ на нейните основни елементи. Всяка една от двете големи фракции от своя страна се разлагаше по-нататък. Изглеждаше, като че всички стари отсенки, които някога се бореха помежду си и се изтласкваха взаимно във всеки от двата лагера, както в легитимисткия, така и в орлеанисткия, отново оживяваха подобно на засъхнали инфузории при допир с вода, като че ли отново получаваха достатъчен приток на жизнена сила, за да образуват отделни групи със самостоятелни противоположни интереси. Легитимистите се пренасяха във въображението си назад, във времето на спаровете между Тюйлерийския дворец и Марсанския павилион, между Вилел и Полиняк[83]. Орлеанистите отново преживяваха златното време на турнирите между Гизо, Моле, Броли, Тиер и Одилон Баро.

Една част на партията на реда, която беше за ревизия на конституцията, но не бе единодушна относно границите на тази ревизия — състояща се от легитимистите под ръководството на Берие и Фалу, от една страна, и на Ларошжаклен — от друга, и от изморените от борбата орлеанисти под ръководството на Моле, Бро-

ли, Монталамбер и Одилон Баро, — се споразумя с бонапартистките депутати върху следното неопределено и многообхватно предложение:

> „Долуподписаните депутати, поставяйки си за цел да върнат на нацията възможността да осъществи напълно своя суверенитет, внасят предложение да се ревизира конституцията."

Но в същото време чрез своя докладчик Токвил те единодушно заявиха, че Националното събрание няма правото да внася предложение за *премахване на републиката,* че това право принадлежи само на камарата, свикана за ревизия на конституцията. Освен това те заявиха, че конституцията може да бъде ревизирана само *на „законно основание",* т. е. ако за ревизия бъдат подадени предписаните от конституцията три четвърти от всички гласове. След шестдневни бурни разисквания, на 19 юли, ревизията, както и трябваше да се очаква, бе отхвърлена. За нея гласуваха 446, а против — 278 депутати. Крайните орлеанисти — Тиер, Шангарние и други — гласуваха заедно с републиканците и с Планината.

По такъв начин мнозинството на парламента се обяви против конституцията, а самата конституция се обяви за малцинството и за задължителността на неговите решения. Но нима партията на реда и на 31 май 1850 г., и на 13 юни 1849 г. не постави парламентарното мнозинство над конституцията? Нима цялата ѝ досегашна политика не почиваше на подчиняване членовете на конституцията на решенията на парламентарното мнозинство? Нима тя не беше предоставила на демократите вехтозаветното суеверно отношение към буквата на закона, нима не беше ги наказала за това суеверие? Но в този момент ревизия на конституцията не означаваше нищо друго освен продължаване срока на президентската власт, а запазване на конституцията не означаваше нищо друго освен сваляне на Бонапарт. Парламентът се изказа за Бонапарт, но конституцията се изказа против парламента. Следователно Бонапарт, когато тъпчеше конституцията, действуваше в духа на парламента, а когато разгонваше парламента — действуваше в духа на конституцията.

Парламентът обяви конституцията, а заедно с нея и своето собствено господство „извън мнозинството"; със своето решение той отменяше конституцията, продължаваше срока на президентската власт и същевременно заявяваше, че нито конституцията може да умре, нито президентската власт може да живее, докато сам той продължава да съществува. Неговите бъдещи гробари стояха пред вратата. Докато парламентът разискваше въпроса за ревизията на конституцията, Бонапарт отстрани проявилия нерешителност

генерал Бараге д'Илие от длъжността му командуващ на първа армейска дивизия и назначи на негово място едно от своите протежета, генерал Манян, победителя на Лион, героя на декемврийските дни, който още при Луи-Филип се беше повече или по-малко компрометирал като негов привърженик във връзка с булонската експедиция.

Със своето решение относно ревизията на конституцията партията на реда доказа, че тя не е в състояние нито да властвува, нито да се подчинява, нито да живее, нито да умре, нито да се примири с републиката, нито да я събори, нито да запази конституцията, нито да я премахне, нито да сътрудничи с президента, нито да скъса с него. Но от кого очакваше тя разрешението на всички противоречия? От календара, от хода на събитията. Тя престана да си приписва власт над събитията. С това тя се отдаваше във властта на събитията, т. е. във властта на оная сила, на която тя в борбата си с народа беше отстъпвала един атрибут на властта след друг, докато се оказа сама безвластна пред нея. А за да даде на шефа на изпълнителната власт възможност по-спокойно да набележи плана на борбата против нея, да засили своите средства за нападение, да избере своите оръдия, да заздрави своите позиции, партията на реда реши в този критически момент да слезе от сцената и да прекъсне заседанията за три месеца, от 10 август до 4 ноември.

Не стига, че парламентарната партия се беше разпаднала на своите две големи фракции, не стига, че всяка от тия фракции на свой ред също се беше разпаднала — но партията на реда в парламента се беше разединила с партията на реда *извън* парламента. Ораторите и писателите на буржоазията, нейната трибуна и нейният печат — накратко, идеолозите на буржоазията и самата буржоазия, представителите и представляваните, стояха чужди едни на други, престанаха да се разбират помежду си.

Легитимистите в провинцията със своя ограничен кръгозор и безграничен ентусиазъм обвиняваха парламентарните си водачи Берие и Фалу, че са дезертирали в бонапартисткия лагер и че са изменили на Хенрих V. Техният девствен като лилиите на Бурбоните разсъдък вярваше в грехопадението, но не в дипломацията.

Несравнимо по-съдбоносен и по-решителен беше разривът на търговската буржоазия с нейните политици. Докато легитимистите упрекваха своите политици в измяна на принципа, търговската буржоазия, напротив, упрекваше своите политици във вярност на принципи, станали безполезни.

По-горе аз вече намекнах, че от влизането на Фулд в правителството оная част от търговската буржоазия, която при Луи-Филип притежаваше лъвския пай от властта, *финансовата аристокрация,*

беше станала бонапартистка. Фулд не само зашищаваше на борсата интересите на Бонапарт — той защищаваше пред Бонапарт и интересите на борсата. Позицията на финансовата аристократия най-ярко се характеризира от един цитат из нейния европейски орган, лондонския „Economist“[84]. В книжката от 1 февруари 1851 г. това списание помества следната кореспонденция от Париж:

„Сега от всички страни установяваме, че Франция преди всичко се нуждае от спокойствие. Президентът заявява това в своето послание до Законодателното събрание, същото се откликва като ехо от националната ораторска трибуна, същото се повтаря от вестниците и се оповестява от амвона, *същото се доказва от чувствителността на държавните книжа към най-малката опасност от нарушаване на спокойствието, от тяхната устойчивост при всяка победа на изпълнителната власт.*“

В книжката от 29 ноември 1851 г. „Economist“ от свое собствено име заявява:

„На всички европейски борси президентът сега е признат за страж на реда.“

Значи финансовата аристокрация осъждаше парламентарната борба на партията на реда с изпълнителната власт като *нарушение на реда* и приветствуваше всяка победа на президента над нейните мними представители като *победа на реда*. При това под финансова аристокрация тук трябва да се разбират не само крупните посредници по отпущане на заеми и спекулантите с държавни книжа, чиито интереси по напълно понятни причини съвпадат с интересите на държавната власт. Цялото съвременно парично дело, цялото банково стопанство е най-тясно свързано с държавния кредит. Част от банковия капитал по необходимост се влага в лесно реализуеми държавни лихвоносни книжа. Банковите влогове, капиталите, предоставяни на банките и разпределяни от тях между търговци и индустриалци, имат отчасти за свой източник дивидентите на държавните кредитори. Ако във всички времена устойчивостта на държавната власт е представлявала вехтозаветна светиня за целия паричен пазар и за жреците на този пазар — как може да бъде иначе днес, когато всеки нов потоп застрашава да заличи от лицето на земята заедно със старите държави също и старите държавни дългове?

Промишлената буржоазия в своята фанатична жажда за ред беше също раздразнена от разприте на парламентарната партия на реда с изпълнителната власт. Тиер, Англес, Сент-Бьов и други след гласуването на 18 януари във връзка с оставката на Шангарние получиха от своите избиратели — и при това от промишлените окръзи — публично мъмрене, като особено техният съюз с Планината се бичуваше като измяна спрямо делото на реда. Ако, както видяхме, самохвалното дразнене и дребнавите интриги, до които се

свеждаше борбата на партията на реда с президента, не заслужаваха по-добър прием, то, от друга страна, тази част на буржоазията, която искаше от своите представители безропотно предаване военната сила от ръцете на своя собствен парламент в ръцете на един претендент-авантюрист, не струваше дори и ония интриги, които се разпространяваха в неин интерес. Тя показа, че борбата за нейните *обществени* интереси, за нейните собствени *класови интереси*, за нейната *политическа власт* е спънка за частните ѝ сделчици, че само ѝ тежи и я дразни.

Буржоазните големци в департаментските градове, общинските съветници, членовете на търговските съдилища и др. навсякъде почти без изключение посрещаха Бонапарт при неговите обиколки по най-сервилен начин, дори в Дижон, където той безпощадно нападна Националното събрание и по-специално — партията на реда.

Докато търговията вървеше добре — както беше в началото на 1851 г., — търговската буржоазия беснееше срещу всяка парламентарна борба, опасявайки се да не би от това да пострада търговията. Когато търговията вървеше зле — а това стана постоянно явление след края на февруари 1851 г., — търговската буржоазия обвиняваше парламентарната борба като причина за застоя и искаше нейното прекратяване в интерес на оживяването на търговията. Разискванията по ревизията на конституцията се случиха тъкмо в тези лоши времена. Тъй като тук се касаеше за живот или смърт на съществуващия държавен строй, буржоазията се чувствуваше толкова повече в правото да иска от своите представители да се сложи край на това мъчително преходно състояние и заедно с това да се запази съществуващият ред на нещата. В това нямаше никакво противоречие. Под прекратяване на преходното състояние тя разбираше именно неговото продължаване, отлагане на окончателното решение за неопределено време. Съществуващото положение можеше да бъде запазено само по два начина: продължаване пълномощията на Бонапарт или неговата оставка съгласно конституцията и избиране на Кавеняк. Част от буржоазията клонеше към последното разрешение, но не можеше да посъветва своите представители нещо по-добро от премълчаване на този парлив въпрос. Тя си въобразяваше, че ако нейните представители не говорят, Бонапарт няма да действува. Тя искаше да има парламент от щрауси, които крият главите си, за да останат незабелязани. Друга част от буржоазията искаше да остави Бонапарт на президентското кресло, щом той вече го заемаше — за да може всичко да остане по старому. Тя се възмущаваше, че нейният парламент не желае открито да наруши конституцията и без всякакви церемонии да се отрече от властта.

Департаментските генерални съвети — тези провинциални представителства на едрата буржоазия, — които заседаваха през ваканцията на Националното събрание, след 25 август, почти единодушно се обявиха за ревизията на конституцията, т. е. против парламента и за Бонапарт.

Още по-недвусмислено от разрива с *парламентарните си представители* буржоазията демонстрира своята ярост спрямо литературните си представители и собствения си печат. Не само Франция, но и цяла Европа беше поразена от непосилните парични глоби и безсрамните присъди на дългогодишен затвор, с които буржоазните съдилища наказваха всяка атака на буржоазните журналисти срещу узурпаторските въжделения на Бонапарт, всеки опит на печата да защити политическите права на буржоазията от посегателствата на изпълнителната власт.

Ако както изтъкнахме, *парламентарната партия на реда* със своя повик за спокойствие сама се беше обрекла на бездействие; ако тя, унищожавайки със собствената си ръка в борбата с другите обществени класи всички условия на своя собствен режим, на парламентарния режим, обявяваше политическото господство на буржоазията за несъвместимо с безопасността и съществуването на буржоазията, то *извънпарламентарната маса на буржоазията* със своята сервилност към президента, с хуленето на парламента, с бруталното отнасяне към собствения си печат предизвикваше Бонапарт към потискане, към унищожаване на нейната говореща и пишеща част, на нейните политици и литератори, на нейната ораторска трибуна и печат — и всичко това, за да може тя спокойно да се занимава със своите частни работи под покровителството на силно и неограничено правителство. Тя недвусмислено заявяваше, че страстно желае да се избави от собственото си политическо господство, за да се избави от свързаните с господството трудности и опасности.

И тази извънпарламентарна буржоазия, която се възмущаваше дори от чисто парламентарната и литературната борба за господството на своята собствена класа и която беше изменила на вождовете на тази борба — тази буржоазия сега се осмелява да обвинява със задна дата пролетариата, че той не се бил вдигнал на кървава борба, борба на живот и смърт, за нея! Буржоазията, която всеки миг жертвуваше своите общокласови, т. е. своите политически интереси за най-тесните, най-долните частни интереси и искаше същата жертва от своите представители, сега хленчи, че пролетариатът принесъл нейните идеални политически интереси в жертва на своите материални интереси. Тя се представя за създание с прекрасна душа, неразбрано и в решителния момент изоста-

вено от заблудения от социалистите пролетариат. И тя намира отклик в целия буржоазен свят. Разбира се, тук аз не говоря за германските незначителни политикани и недоуки простаци. Имам предвид например същото това списание „Economist“, което още на 29 ноември 1851 г., т. е. четири дни преди държавния преврат, обяви Бонапарт за „страж на реда“, а тиеровци и бериевци — за „анархисти“, и което още на 27 декември 1851 г., след като Бонапарт усмири тези „анархисти“, крещи, че „невежи, невъзпитани, тъпи пролетарски маси“ извършили предателство спрямо „дарбите, знанията, дисциплината, духовното влияние, умствените ресурси и моралния авторитет на средните и по-висшите обществени слоеве“. Тъпата, невежата и подлата маса не беше никой друг освен самата буржоазна маса.

В 1851 г. Франция наистина преживя нещо като малка търговска криза. В края на февруари настъпи намаление на износа в сравнение с 1850 г., през март търговията западна и фабриките започнаха да се затварят, през април положението на промишлените департаменти изглеждаше отчаяно, както след февруарските дни, през май сделките все още не се съживяваха, на 28 юни вече портфейлът на Френската банка с огромното нарастване на влоговете и със също тъй огромното намаляване на сконтовите операции свидетелствуваше за застой в производството и едва в средата на октомври положението започна постепенно да се подобрява. Френската буржоазия си обясняваше този търговски застой с чисто политически причини, с борбата между парламента и изпълнителната власт, с неустойчивостта на временната форма на управление, със страшната перспектива на втория неделен ден на май 1852 г. Аз не ще отрека, че всички тия обстоятелства повлияха за упадъка на някои отрасли на промишлеността в Париж и в департаментите. Но във всеки случай това влияние на политическата обстановка беше само локално и незначително. Нима е нужно друго доказателство за това освен факта, че търговията започна да се оправя именно в средата на октомври, т. е. в момента, когато политическото положение се влоши, когато политическият хоризонт се заоблачи и всеки миг можеше да се очаква мълния от Елисейския дворец? Френският буржоа, чиито „дарби, знания, проницателност и умствени ресурси“ не стигат по-далече от неговия нос, можеше впрочем през цялото време на лондонското промишлено изложение[85] да се натъкне с носа си на причината на своите търговски беди. Докато във Франция се затваряха фабрики, в Англия се разразяваха търговски банкрути. Докато във Франция промишлената паника достигна през април и май своята връхна точка, в Англия през април и май достигна връхната си точка търговската паника. Вълненото производство и копринената промишленост стра-

даха както във Франция, така и в Англия. Макар и английските памучни фабрики да продължаваха да работят, те не получаваха вече същите печалби както в 1849 и 1850 г. Разликата беше само тази, че във Франция кризата беше промишлена, а в Англия — търговска; че докато във Франция фабриките спираха да работят, в Англия те разширяваха своето производство, но при по-неблагоприятни условия, отколкото в предишните години; че във Франция повече пострада износът, а в Англия — вносът. Общата причина, която, разбира се, не трябва да се търси в пределите на френския политически хоризонт, беше явна за всички. Годините 1849 и 1850 бяха години на най-голям материален разцвет и на свръхпроизводство, резултатите от което се проявиха едва в 1851 г. В началото на тази година свръхпроизводството особено се засили поради предстоящото промишлено изложение. Към това се присъединиха още и следните специфични обстоятелства: най-напред недобрата реколта на памук през 1850 и 1851 г., а после изгледите за по-добра реколта, отколкото се очакваше, отначало покачването, а след това внезапното падане на цените на памука — накратко, колебанията на тези цени. Добивът на сурова коприна поне във Франция все още беше по-малко от среден. Най-после, вълнената промишленост след 1848 г. се разшири толкова много, че производството на вълна не можеше да я задоволи и цената на необработената вълна се покачи несъразмерно много по отношение цените на вълнените изделия. И така, в суровините за три световни отрасли на промишлеността ние виждаме вече трояко основание за търговски застой. Независимо от тези специфични обстоятелства привидната криза от 1851 г. беше само онова спиране, което свръхпроизводството и прекомерната спекулация правят всеки път в течение на промишленото кръгообръщение, преди да напрегнат всичките си сили и трескаво да пробягат последната част от цикъла и отново се върнат към своята изходна точка — *всеобщата търговска криза.* В такива промеждутъци на търговската история в Англия стават търговски банкрути, докато във Франция спира самата промишленост — отчасти поради това, че бива изместена на всички пазари от конкуренцията на англичаните, която тя тъкмо тогава не може да издържи, отчасти поради това, че като промишленост, произвеждаща луксозни предмети, тя на първо място бива засегната от всеки застой на работите. По такъв начин Франция освен всеобщи кризи преживява и свои собствени, национални търговски кризи, които обаче много повече се определят и обуславят от общото състояние на световния пазар, отколкото от влиянието на местни френски условия. Няма да бъде безинтересно, ако на предразсъдъка на френския буржоа противопоставим съждението на английския бур-

жоа. Една от най-големите ливерпулски фирми пише в своя годишен търговски отчет за 1851 година:

„Рядко някоя година е измамвала повече възлаганите на нея надежди, отколкото изтеклата. Вместо единодушно очаквания голям разцвет тази година се оказа една от най-обезкуражаващите от двадесет и пет години насам. Това се отнася, разбира се, само до търговските, а не до промишлените класи. И все пак в началото на годината имаше без съмнение достатъчно данни, за да се очаква тъкмо противоположното: стоковите запаси бяха оскъдни, капиталите — в изобилие, съестните продукти — евтини, изгледите за богата реколта — сигурни; с нищо ненарушаван мир на континента и никакви политически или финансови затруднения в страната; действително никога крилата на търговията не са изглеждали по-свободни. . . На какво може да се припише този неблагоприятен резултат? Ние мислим — на *прекомерното разрастване на търговията* както във вноса, така и в износа. Ако нашите търговци сами не поставят по-тесни граници на своята дейност, нищо не може да ни удържи в равновесие освен паника всеки три години."

Да си представим сега сред тази търговска паника френския буржоа с неговия побъркан на търговия мозък, терзан, тревожен и проглушен от разни слухове за държавни преврати и за възстановяване на всеобщото избирателно право, от борбата между парламента и изпълнителната власт, от интригите на орлеанисти и легитимисти, от комунистически заговори в Южна Франция, от мними селски въстания в департаментите Ниевр и Шер, от рекламите на разните кандидати за президенти, от грьмките лозунги на вестниците, от заплахите на републиканците да защищават с оръжие в ръка конституцията и всеобщото избирателно право, от апостолските послания на емигриралите герои in partibus, предвещаващи края на света през втората неделя на май 1852 г. — и тогава ще разберем защо буржоазията, задъхваща се сред този неописуемо оглушителен хаос от сливане на династии, ревизия, пророгация, конституция, конспирация, коалиция, емиграция, узурпация и революция, яростно крещи на своята парламентарна република: *„По-добре ужасен край, отколкото ужас без край!"*

Бонапарт разбра този повик. Неговата способност да разбира се беше изострила от нарастващия напор на кредитори, на които се струваше, че с всеки залез на слънцето, приближаващ деня на падежа, втората неделя на месец май 1852 г., движението на небесните тела протестира техните земни полици. Те бяха станали истински астролози. Националното събрание беше отнело на Бонапарт надеждата за конституционно продължение на неговата власт; кандидатурата на принц Жоанвил не допускаше по-нататъшни колебания.

Ако някога някое събитие е хвърляло своята сянка, дълго преди да настъпи — това беше държавният преврат на Бонапарт. Още на 29 януари 1849 г., само един месец след избирането му, Бонапарт беше направил на Шангарние предложение в този смисъл.

Неговият собствен министър-председател, Одилон Баро, през лятото на 1849 г. прикрито, а Тиер през зимата на 1850 г. открито бяха говорили за политика на държавни преврати. През май 1851 г. Персини още веднаж се опита да спечели Шангарние за преврата, а „Messager de l'Assemblée"[86] публикува техните преговори. При всяка буря в парламента бонапартистките вестници заплашваха с държавен преврат; и колкото повече наближаваше кризата, толкова по-смел ставаше техният тон. На оргиите, които Бонапарт устройваше всяка нощ с изтънчени мошеници от двата пола, щом наближеше среднощният час и обилни възлияния развързваха езиците и разгорещяваха фантазията, държавният преврат редовно се определяше за следната сутрин. Изваждаха се сабите, чашите звънтяха, депутатите се изхвърляха от прозорците, императорската мантия падаше върху плещите на Бонапарт, докато настъпващото утро отново прогонваше призрака и смаяният Париж узнаваше от приказливи весталки и индискретни паладини за опасността, която още веднаж бе избягнал. През септември и октомври слуховете за coup d'état не стихваха нито за миг. Сянката започваше вече да получава багри като цветен дагеротип. Ако прелистим европейските вестници от септември и октомври, ще намерим в тях съобщения с буквално такова съдържание: „Париж е пълен със слухове за държавен преврат. Говори се, че през нощта столицата ще бъде заета от войски, а сутринта ще излязат декрети, които ще разпуснат Националното събрание, ще обявят департамента Сена в обсадно положение, ще възстановят всеобщото избирателно право, ще апелират към народа. Говори се, че Бонапарт търси министри за провеждането на тези незаконни декрети." Тези съобщения всякога завършват със съдбоносното: *„Отложено"*. Държавният преврат винаги е бил натрапчивата идея на Бонапарт. С тази идея той се беше върнал на френска земя. Тя го беше овладяла толкова много, че той постоянно я издаваше и издрънкваше. Той беше толкова слаб, че също тъй постоянно се отказваше от нея. Парижани бяха вече толкова свикнали да се отнасят към сянката на държавния преврат като към призрак, че не искаха да вярват в него, когато той най-после се появи в кръв и плът. Така че държавният преврат успя не защото шефът на Обществото от 10 декември се придържаше към строга конспирация и Националното събрание бе напълно изненадано. Той успя въпреки индискретността на *Бонапарт* и при пълното знание на *Събранието,* като необходим, неизбежен резултат от предхождащите събития.

На 10 октомври Бонапарт обяви на своите министри решението си да възстанови всеобщото избирателно право, на 16 октомври те подадоха оставка, на 26 октомври Париж узна за съставя-

нето на правителството Торини. Същевременно префектът на полицията Карлие бе заместен от Мопа, а началникът на първа армейска дивизия Манян събра в столицата най-благонадеждните полкове. На 4 ноември Националното събрание поднови своите заседания. На него не му оставаше нищо друго, освен да повтори по кратък, сбит репетиториум преминатия курс и да констатира, че е погребано едва след като беше вече умряло.

Първата позиция, която Събранието изгуби в борбата с изпълнителната власт, беше правителството. То трябваше тържествено да приеме тази загуба, като напълно призна чисто фиктивното правителство Торини. Постоянната комисия посрещна г. Жиро със смях, когато той й се представи от името на новия кабинет. Такова слабо правителство за такива силни мероприятия като възстановяване на всеобщото избирателно право! Но касаеше се именно нищо да не се провежда *чрез* парламента, а всичко — *въпреки* парламента.

Още в самия ден на своето откриване Националното събрание получи посланието на Бонапарт, в което той искаше възстановяване на всеобщото избирателно право и отменяване на закона от 31 май 1850 г. Същия ден неговите министри внесоха декрет в този смисъл. Събранието веднага отхвърли предложението на министрите за спешността на декрета, а самият закон бе отхвърлен на 13 ноември с 355 гласа срещу 348. Така то още веднаж скъса своя мандат, още веднаж потвърди, че от свободно избрано представителство на народа се е превърнало в узурпаторски парламент на една класа, още веднаж призна, че само е разрязало мускулите, които съединяваха парламентската глава с тялото на нацията.

Ако изпълнителната власт с предложението си за възстановяване на всеобщото избирателно право апелираше от Националното събрание към народа, то законодателната власт със своя законопроект на квесторите апелираше от народа към армията. С този законопроект Националното събрание целеше да затвърди своето право непосредствено да повиква войски, да създаде парламентска армия. Назначавайки по такъв начин армията за арбитър между себе си и народа, между себе си и Бонапарт, признавайки армията за решаваща сила в държавата, Националното събрание, от друга страна, трябваше да потвърди, че отдавна се е отказало от претенцията си на господство върху тази сила. Превръщайки в предмет на прения своето право да повиква войски, вместо да ги повика незабавно, то показа, че се съмнява в собствената си сила. Отхвърляйки законопроекта на квесторите, то открито призна своето безсилие. Този законопроект се провали с малцинство от 108 гласа: Планината реши съдбата му. Планината се намираше в положението на Буридановото магаре, но с тази разлика впрочем, че

трябваше да избира не между две торби сено, за да реши коя е по-съблазнителната, а между две порции пердах, за да реши коя е по-суровата. От една страна, страхът от Шангарние, а от друга страна — страхът от Бонапарт: трябва да признаем, че положението съвсем не беше героично.

На 18 ноември към предложения от самата партия на реда закон за общински избори бе внесена поправка, съгласно която от избирателите се изискваше вместо тригодишно едногодишно пребиваване в мястото на изборите. Тази поправка бе провалена с мнозинство от един-единствен глас, но и този едничък глас веднага се оказа погрешно преброен. Разпаднала се на враждебни фракции, партията на реда отдавна беше загубила своето самостоятелно парламентарно мнозинство. Сега се оказа, че в парламента въобще няма никакво мнозинство. Националното събрание беше *изгубило способност да взема решения.* Неговите съставни атоми не бяха свързани вече от никаква сила на сцепление, то беше изпуснало последния си дъх, то беше мъртво.

И накрая, извънпарламентарната маса на буржоазията няколко дни преди катастрофата трябваше още веднаж тържествено да потвърди своя разрив с парламентската буржоазия. Тиер, който като парламентарен герой беше силно заразен от неизлечимата болест на парламентарния кретенизъм, измъдри след смъртта на парламента нова парламентска интрига с Държавния съвет — закон за отговорността, който целеше здраво да скове президента в рамките на конституцията. Както на 15 септември при полагане основите на новия покрит пазар в Париж Бонапарт беше очаровал пазарските дами, търговките на риба, като втори Мазаниело—наистина една търговка на риба по реална сила се равняваше на седемнадесетте бургграфове, — както след внасяне законопроекта на квесторите той въодушеви угощаваните от него в Елисейския дворец лейтенанти, така сега, на 25 ноември, Бонапарт увлече след себе си промишлената буржоазия, събрала се в цирка, за да получи от неговите ръце медали за лондонското промишлено изложение. Привеждам тук характерна част от неговата реч според „Journal des Débats“:

„Такива неочаквани успехи ми дават право да повторя колко велика би била френската република, ако ѝ беше дадена възможност да се грижи за своите реални интереси и да реформира своите учреждения, вместо непрекъснато да бъде смущавана, от една страна, от демагози, а от друга — от монархически халюцинации. (Гръмки, бурни и иестихващи аплодисменти в целия амфитеатър.) Монархическите халюцинации спъват всякакъв прогрес и всички сериозни отрасли на промишлеността. Вместо прогрес — само борба. Ние виждаме как хора, които по-рано бяха най-ревностни защитници на кралската власт и кралските прерогативи, действуват в духа на Конвента само за да отслабят властта, възникнала от всеобщото избирателно право. (Гръмки и продължителни апло-

дисменти.) Ние виждаме как хора, които най-много са пострадали от революцията и най-много са се оплаквали от нея, провокират нова революция и всичко това само за да ско접ат волята на нацията... Аз ви обещавам спокойствие в бъдеще" и т. н. и т. н. (Възгласи: „Браво, браво", бурни викове: „Браво".)

Така промишлената буржоазия сервилно ръкопляска на държавния преврат от 2 декември, на унищожението на парламента, на залеза на своето собствено господство, на диктатурата на Бонапарт. На гръмките аплодисменти от 25 ноември отговори гърмът на оръдията от 4 декември и къщата на г. Саландруз, който най-много ръкопляскаше, бе най-много разбита от снарядите.

Когато Кромвел разпусна Дългия парламент, той отиде сам в заседателната зала, извади часовника си, за да не му позволи да просъществува нито минута повече от определения от него срок, и изгони всеки член на парламента с весело-хумористични ругатни. Наполеон, по-дребен от своя прототип, все пак отиде на 18 брюмер в Законодателното събрание и му прочете — макар и със сподавен глас — неговата смъртна присъда. Вторият Бонапарт, който впрочем имаше на свое разположение една изпълнителна власт, съвсем различна от тази на Кромвел или Наполеон, търсеше своя образец не в летописите на световната история, а в летописите на Обществото от 10 декември, в летописите на углавния съд. Той открадва от Френската банка 25 милиона франка, купува генерал Манян за един милион, войниците — по 15 франка всеки плюс ракия, тайно, като нощен крадец, се среща със своите съучастници, нарежда да се проникне чрез взлом в жилищата на най-опасните парламентарни водачи, да бъдат измъкнати от леглата им и хвърлени в затвора Каваняк, Ламорисиер, Лефло, Шангарние, Шарас, Тиер, Баз и др., да се заемат с войска главните пунктове на Париж и сградата на парламента и рано сутринта да се разлепят по всички стени шумни плакати, в които се оповестява разпускането на Националното събрание и на Държавния съвет, възстановяването на всеобщото избирателно право и обявяването на департамента Сена в обсадно положение. А скоро след това помества в „Moniteur" фалшив документ, според който около него се били сгрупирали в извънреден Държавен съвет редица влиятелни лица от парламента.

Остатъците от парламента, предимно легитимисти и орлеанисти, събрани в кметството на десети градски район, след многократни възгласи: „Да живее републиката!", решават свалянето на Бонапарт, напразно апелират към зяпащата пред зданието тълпа, докато, най-после, под конвоя на африкански стрелци биват завлечени най-напред в казармата д'Орсе, а оттам в арестантски коли откарани в затвора Мазас и в затворите в Ам и Венсен. Такъв беше краят на партията на реда, на Законодателното събрание и на февруарската революция.

Преди да минем към заключението, нека дадем кратка схема на историята на февруарската революция.

I. *Първи период.* От 24 февруари до 4 май 1848 г. Февруарски период. Пролог. Комедия на всеобщо побратимяване.

II. *Втори период.* Период на учредяване на републиката и на Учредителното национално събрание.

1) От 4 май до 25 юни 1848 г. Борба на всички класи против пролетариата. Поражение на пролетариата през юнските дни.

2) От 25 юни до 10 декември 1848 г. Диктатура на чистите буржоазни републиканци. Изработване на конституцията. Обявяване Париж в обсадно положение. Ликвидиране на буржоазната диктатура чрез избора на Бонапарт за президент на 10 декември.

3) От 20 декември 1848 г. до 28 май 1849 г. Борба на Учредителното събрание с Бонапарт и с обединилата се с него партия на реда. Гибел на Учредителното събрание. Поражение на републиканската буржоазия.

III. *Трети период.* Период на *конституционната република* и на *Законодателното национално събрание.*

1) От 28 май 1849 г. до 13 юни 1849 г. Борба на дребната буржоазия с буржоазията и Бонапарт. Поражение на дребнобуржоазната демокрация.

2) От 13 юни 1849 г. до 31 май 1850 г. Парламентарна диктатура на партията на реда. Последната увенчава своето господство с отменяване на всеобщото избирателно право, обаче загубва парламентарното правителство.

3) От 31 май 1850 г. до 2 декември 1851 г. Борба между парламентарната буржоазия и Бонапарт.

a) От 31 май 1850 г. до 12 януари 1851 г. Парламентът изгубва главното командуване на армията.

b) От 12 януари до 11 април 1851 г. Парламентът претърпява поражение в своите опити отново да подчини административната власт. Партията на реда изгубва самостоятелното парламентарно мнозинство. Коалиция на тази партия с републиканците и Планината.

c) От 11 април 1851 г. до 9 октомври 1851 г. Опити за ревизия, за сливане и за продължаване на пълномощията. Партията на реда се разлага на отделните си съставни части. Окончателен разрив на буржоазния парламент и на буржоазния печат с масата на буржоазията.

d) От 9 октомври до 2 декември 1851 г. Открит разрив между парламента и изпълнителната власт. Парламентът умира, пада, изоставен от собствената си класа, от армията, от всички други класи. Гибел на парламентарния режим и на господството на буржоазията. Победа на Бонапарт. Пародия на реставрация на Империята.

VII

Социалната република се яви като фраза, като пророчество на прага на февруарската революция. В юнските дни на 1848 г. тя беше удавена в кръвта на *парижкия пролетариат,* но тя броди като призрак в следващите действия на драмата. На сцената се появява *демократичната република.* На 13 юни 1849 г. тя изчезва заедно със своите разбягали се *дребни буржоа,* но в бягството разхвърля след себе си двойно по-кресливи реклами. *Парламентарната република* заедно с буржоазията завладява цялата сцена, разгъва се в цялата си ширина, но 2 декември 1851 г. я погребва сред виковете на ужас на обединените роялисти: „Да живее републиката!"

Френската буржоазия се опълчи срещу господството на трудещия се пролетариат — и доведе на власт лумпенпролетариата начело с шефа на Обществото от 10 декември. Буржоазията държеше Франция в непрекъснат страх от бъдещите ужаси на червената анархия — Бонапарт ѝ дисконтира това бъдеще, когато въодушевената от ракия армия на реда по негова заповед разстрелваше на 4 декември стоящите на своите прозорци знатни буржоа от булевард Монмартр и Италианския булевард. Тя боготвореше сабята — сабята господствува над нея. Тя унищожи революционния печат — нейният собствен печат е унищожен. Тя постави събранията на народа под полицейски надзор — нейните салони се намират под надзора на полицията. Тя разпусна демократичната национална гвардия — нейната собствена национална гвардия е разпусната. Тя въведе обсадно положение — обсадно положение е въведено срещу нея. Тя замени съдилищата със съдебни заседатели с военни комисии — нейните съдилища със съдебни заседатели са заменени с военни комисии. Тя отдаде народните училища във властта на попове-

те — поповете властвуват над нейните собствени училища. Тя заточаваше без съд — нея я заточават без съд. Тя потискаше всяко движение на обществото с държавната власт — държавната власт смазва всяко движение на нейното общество. Тя се бунтуваше против своите собствени политици и писатели от страст към своята кесия — нейните политици и писатели са отстранени, но нейната кесия бива ограбвана, след като запушиха устата ѝ и пречупиха перото ѝ. Буржоазията неуморно призоваваше революцията, както свети Арсений християните: „Fuge, tace, quiesce! Бягай, мълчи, успокой се!" — Бонапарт призовава буржоазията: „Fuge, tace, quiesce! Бягай, мълчи, успокой се!"

Френската буржоазия отдавна е разрешила дилемата на Наполеон: „Dans cinquante ans l'Europe sera républicaine ou cosaque"*. Тя я разреши във вид на „république cosaque"**. Не беше нужно злото вълшебство на Цирцея, за да бъде превърнат шедьовърът на буржоазната република в безобразно чудовище. Тази република не загуби нищо освен привидната благопристойност. Днешна Франция*** се съдържаше в готов вид в парламентарната република. Достатъчно беше само едно бодване с щик, за да се пукне мехурът и се появи чудовището.

Защо парижкият пролетариат не въстана след 2 декември?

Събарянето на буржоазията беше засега само декретирано, декретът не беше още изпълнен. Всяко сериозно въстание на пролетариата веднага отново би съживило буржоазията, би я примирило с армията и би осигурило за работниците второ юнско поражение.

На 4 декември буржоа и бакали насъскваха пролетариата към борба. Същия ден вечерта няколко легиона на националната гвардия обещаха да се явят на полесражението с оръжие и в униформа. Работата е там, че буржоата и бакалите бяха узнали, че Бонапарт в един от своите декрети от 2 декември отменяше тайното гласуване и им заповядваше да вписват своето „да" или „не" до имената си в официалните списъци на избирателите. Съпротивата на 4 декември уплаши Бонапарт. Той нареди да се разлепят през нощта по всички улици на Париж плакати, които оповестяваха възстановяването на тайното гласуване. Буржоата и бакалите помислиха, че са постигнали своята цел. На следното утро не се явиха именно бакалите и буржоата.

Един внезапен удар на Бонапарт през нощта на 1 срещу 2 декември лиши парижкия пролетариат от неговите водачи, команди-

---

* — „След петдесет години Европа ще бъде републиканска или казашка". *Ред.*

** — „казашка република". *Ред.*

*** — т. е. Франция след държавния преврат от 1851 г. *Ред.*

рите на барикадите. Представлявайки армия без офицери, нямайки никакво желание след паметните юнски дни на 1848 и 1849 г. и майските дни на 1850 г. да се бори под знамето на Планината, пролетариатът предостави на своя авангард, тайните общества, да спасят въстаническата чест на Париж, чест, която буржоазията толкова безропотно предаде на произвола на военщината, че Бонапарт покъсно можа да обезоръжи националната гвардия с язвителната мотивировка: той се опасявал да не би анархистите да злоупотребят с нейното оръжие против самата нея!

*„C'est le triomphe complet et définitif du socialisme!"** — така характеризира Гизо преврата на 2 декември. Но ако свалянето на парламентарната република в своя зародиш съдържа тържеството на пролетарската революция, то неговият най-близък осезателен резултат беше *победата на Бонапарт над парламента, победата на изпълнителната власт над законодателната, победата на неприкритата с фрази сила над силата на фразата.* В парламента нацията въздигаше своята всеобща воля в закон, т. е. въздигаше закона на господствуващата класа в своя всеобща воля. Пред изпълнителната власт тя се отрича от всяка собствена воля и се подчинява на повелята на чуждата воля, на авторитета. Изпълнителната власт в противоположност на законодателната изразява хетерономията на нацията в противоположност на нейната автономия. Така Франция изглежда се е избавила от деспотизма на една цяла класа само за да се подчини на деспотизма на един индивид и при това на авторитета на един индивид без авторитет. Борбата, изглежда, е завършила с това, че всички класи еднакво безсилно и еднакво безгласно са се преклонили пред приклада на пушката.

Но революцията действува основно. Тя още пътува през чистилището. Тя върши своята работа методично. До 2 декември 1851 г. тя завърши половината от своята подготовка, сега тя завършва другата половина. Отначало тя доведе до съвършенство парламентарната власт, за да може да я събори. Сега, когато е постигнала това, тя довежда до съвършенство *изпълнителната власт,* свежда я до нейния най-чист израз, изолирва я, противопоставя я на себе си като единствен обект, за да съсредоточи против нея всички свои сили на разрушение. И когато революцията завърши тази втора половина от своята предварителна работа, Европа ще подскочи от мястото си и ликувайки, ще каже: Отлично ровиш, стара къртицо![87]

Тази изпълнителна власт с нейната огромна бюрократическа и военна организация, с нейната многосложна и изкуствена държавна машина, с войска от половин милион чиновници редом с ар-

---

* — „Това е пълното и окончателно тържество на социализма!" *Ред.*

мия от още половин милион, този ужасен организъм-паразит, който обвива като с мрежа тялото на френското общество и запушва всичките му пори, възникна в епохата на абсолютната монархия, при упадъка на феодализма, ускорен от този организъм. Сеньориалните привилегии на поземлените собственици и на градовете се превърнаха в също тъй многобройни атрибути на държавната власт, феодалните сановници — в плащани чиновници, а пъстрите като стокови мостри, кръстосващи се средновековни суверенни права — в точно установен план на държавната власт, където господствува същото разделение на труда и същата централизация както във фабрика. Първата френска революция, която си беше поставила за задача да унищожи всички местни, териториални, градски и провинциални особени власти, за да създаде гражданското единство на нацията, трябваше да развие по-нататък това, което беше започнала абсолютната монархия — централизацията, но същевременно тя разшири обхвата, атрибутите и броя на служителите на правителствената власт. Наполеон завърши тази държавна машина. Легитимната монархия и Юлската монархия не прибавиха нищо ново освен по-голямо разделение на труда, увеличаващо се толкова повече, колкото повече разделението на труда в рамките на буржоазното общество създаваше нови групи от интереси, следователно нови обекти за държавното управление. Всеки *общ* интерес биваше незабавно откъсван от обществото, противопоставян на него като по-висш, *всеобщ* интерес, изтръгван от сферата на самодейността на членовете на обществото и превръщан в предмет на правителствена дейност, като се почне от моста, от училищната сграда и имуществото на някоя селска община и се свърши с железниците, с националното имущество и държавните университети на Франция. Най-после в своята борба против революцията парламентарната република се оказа принудена да засили заедно с репресивните мероприятия средствата и централизацията на правителствената власт. Всички преврати усъвършенствуваха тази машина, вместо да я разбият. Партиите, които, сменяйки се една друга, се бореха за господство, смятаха овладяването на тази огромна държавна сграда като главен трофей на своята победа.

Но при абсолютната монархия, през времето на първата революция, при Наполеон бюрокрацията беше само средство за подготовка на класовото господство на буржоазията. През времето на Реставрацията, при Луи-Филип, при парламентарната република бюрокрацията, колкото и да се стремеше към самовластие, беше оръдие на господствуващата класа.

Едва при втория Бонапарт държавата като че ли е станала напълно самостоятелна. Държавната машина толкова е закрепила

своето положение по отношение на гражданското общество, че сега може да има начело шефа на Обществото от 10 декември, един появил се от чужбина авантюрист, провъзгласен за вожд от пияната войнишка сган, която той купи с ракия и колбаси и на която постоянно трябва да подхвърля още колбаси. Оттук малодушното отчаяние, чувството на неизразимо оскърбление. унижение, което потиска гърдите на Франция и не й дава да диша свободно. Тя се чувствува опозорена.

И все пак държавната власт не виси във въздуха. Бонапарт е представител на една класа, при това на най-многобройната класа на френското общество, *парцелните селяни.*

Както Бурбоните бяха династията на едрата поземлена собственост, а Орлеаните — династията на парите, така Бонапартите са династия на селяните, т. е. на френската народна маса. Избраникът на селяните не е онзи Бонапарт, който се подчиняваше на буржоазния парламент, а онзи, който разгони буржоазния парламент. Три години поред градовете успяваха да изопачават смисъла на изборите от 10 декември и да измамват надеждата на селяните за възстановяване на империята. Изборите от 10 декември 1848 г. бяха осъществени едва в преврата от 2 декември 1851 г.

Парцелните селяни съставляват огромна маса, членовете на която живеят в еднакви условия, без обаче да влизат в разнообразни отношения едни към други. Техният начин на производство ги изолира един от друг, вместо да установява взаимно общуване между тях. Тази изолираност се засилва и от лошите френски пътища и от бедността на селяните. Тяхната производствена площ, парцелът, не позволява никакво разделение на труда при неговото обработване, никакво прилагане на науката, следователно и никакво разнообразие на развитието, никаква разновидност на талантите, никакво богатство на обществените отношения. Всяко отделно селско семейство почти само̀ се задоволява, произвежда непосредствено по-голямата част от това, което консумира, набавяйки по този начин своите средства за живот повече чрез обмен с природата, отколкото чрез връзки с обществото. Парцел, селянин, семейство; редом до тях друг парцел, друг селянин, друго семейство. Известен брой от тези единици образува село, а известен брой села образуват департамент. Така грамадната маса на френската нация се образува чрез просто събиране на едноименни величини, както картофите в един чувал образуват чувал с картофи. Доколкото милиони семейства живеят в икономически условия, които отделят и враждебно противопоставят техния начин на живот, техните интереси и тяхното образование на начина на живот, интересите и образованието на другите класи — дотолкова те образуват класа. Доколкото между парцел-

ните селяни съществува само местна връзка, доколкото еднаквостта на техните интереси не създава между тях никаква общност, никаква национална връзка и никаква политическа организация — дотолкова те не образуват класа. Затова те са неспособни от свое име да защищават класовите си интереси било чрез парламент или чрез конвент. Те не могат да представляват себе си, те трябва да бъдат представлявани от други. Техният представител трябва същевременно да бъде техен господар, стоящ над тях авторитет, неограничена правителствена власт, която ги защищава от другите класи и им изпраща от висините дъжд и слънце. Политическото влияние на парцелните селяни следователно в крайна сметка се изразява в това, че изпълнителната власт подчинява обществото на себе си.

Историческата традиция породи у френските селяни мистичната вяра, че един човек на име Наполеон ще им върне всички изгубени блага. И ето, намери се един, който се представя за тоя човек само защото — на основание на Code Napoléon*, който предписва: „La recherche de la paternité est interdite"** — носи името Наполеон. След двадесетгодишно скитничество и редица гротескни приключения предсказанието се сбъдва и този човек става император на французите. Натрапчивата идея на племенника се осъществи, защото тя съвпадаше с натрапчивата идея на най-многобройната класа на френското общество.

Но тук може да ми възразят: а селските въстания в половин Франция, а хайките на армията срещу селяните, а масовите арести и масовите заточения на селяните?

От времето на Людовик XIV Франция не е преживяла подобни преследвания на селяните „заради демагогски интриги".

Но нека бъда добре разбран. Династията на Бонапарт е представителка не на революционния, а на консервативния селянин, не на селянина, който се стреми да се изтръгне от своите социални условия на съществуване, определяни от парцела, а на селянина, който, напротив, се стреми да заздрави тези условия и този парцел, не на онова селско население, което със свои сили, присъединявайки се към градовете, се стреми да събори стария строй, а на онова, което, напротив, тъпо се затваря в този стар строй и очаква от призрака на империята да спаси него и парцела му и да му даде привилегировано положение. Династията на Бонапарт е представителка не на просвещението на селянина, а на неговото суеверие, не на неговия разсъдък, а на неговия предразсъдък, не на неговото бъдеще, а на

* — Наполеоновия кодекс. *Ред.*

** — „Търсенето на бащинството се забранява". *Ред.*

неговото минало, не на неговите съвременни Севени, а на съвременната му Вандея.[88]

Тригодишното сурово господство на парламентарната република беше освободило от наполеоновската илюзия и беше революционизирало — макар и само повърхностно — част от френските селяни; но всеки път, когато те се раздвижваха, буржоазията със сила ги отхвърляше назад. При парламентарната република в съзнанието на френския селянин се водеше борба между новите идеи и традицията; този процес протичаше във форма на непрекъсната борба между селските учители и поповете — буржоазията усмиряваше учителите. Селяните за пръв път правеха усилия да заемат самостоятелно становище спрямо правителствената дейност; това се прояви в непрекъснатите конфликти между кметовете и префектите — буржоазията уволняваше кметовете. Най-после, в разни места на Франция селяните в периода на парламентарната република въставаха против собствената си рожба — армията, буржоазията ги наказваше с обсадно положение и екзекуции. И същата тази буржоазия сега надава вой против тъпотата на масите, на vile multitude*, която я била предала на Бонапарт. Тя сама насилствено затвърди привързаността на селската класа към империята, като здраво пазеше условията, образуващи почвата, на която израства тази селска религия. Наистина буржоазията трябва еднакво да се бои от невежеството на масите, докато те остават консервативни, и от съзнателността на масите, щом те станат революционни.

Във въстанията след coup d'état част от френските селяни с оръжие в ръка протестира срещу собствения си вот от 10 декември 1848 г. Школата, през която те минаха след 1848 г., ги вразуми. Но те бяха продали душата си на преизподнята на историята, историята настояваше да държат на думата си, а и мнозинството от тях бяха още толкова объркани, че тъкмо в най-червените департаменти селското население открито гласува за Бонапарт. Според тяхното мнение Националното събрание пречело на Бонапарт да предприеме каквото и да било. Той сега само разбил оковите, в които градовете поставили волята на селото. На някои места селяните бяха обладани дори от нелепата мисъл да поставят редом до Наполеон и един конвент.

След като първата революция беше превърнала полукрепостните селяни в свободни поземлени собственици, Наполеон заздрави и уреди условията, при които селяните безпрепятствено можеха да се ползуват от току-що получената френска земя и да удовлетворят своята юношеска страст към собственост. Но причината за сегаш-

* -- презряната тълпа. *Ред.*

ното обедняване на френския селянин е именно неговият парцел, раздробяването на земевладението, затвърдената от Наполеон форма на собственост във Франция. Това са именно материалните условия, които направиха френския феодален селянин собственик на парцел, а Наполеон — император. Две поколения бяха достатъчни, за да доведат до неизбежния резултат — прогресивното влошаване на земеделието и прогресивното задлъжняване на земеделеца. „Наполеоновската“ форма на собственост, която в началото на XIX в. беше условие за освобождението и обогатяването на селското население във Франция, в течение на този век се превърна в закон на неговото робство и мизерия. И тъкмо този закон е първата от „idées napoléoniennes“*, която вторият Бонапарт трябва да отстоява. Ако и той като селяните все още споделя илюзията, че причината за разорението на селяните трябва да се търси не в самата парцелна собственост, а извън нея, във влиянието на второстепенни обстоятелства, то неговите експерименти ще се разбият като сапунени мехури о производствените отношения.

Икономическото развитие на парцелната собственост из основи промени отношението на селяните към останалите обществени класи. При Наполеон парцелирането на поземлената собственост в селата допълваше свободната конкуренция и възникващата едра промишленост в градовете. Селската класа беше вездесъщият протест против току-що съборената поземлена аристокрация. Корените, които парцелната собственост пусна във френската почва, лишиха феодализма от всякакви хранителни сокове. Граничните колове на парцела образуваха естественото укрепление на буржоазията против всяко нападение от страна на нейните стари властелини. Но в течение на XIX в. на мястото на феодала се появи градският лихвар, на мястото на тегнещите върху земята феодални повинности — ипотеката, на мястото на аристократическата поземлена собственост — буржоазният капитал. Парцелът на селянина е вече само поводът, който позволява на капиталиста да извлича от земята печалба, лихви и рента, предоставяйки на самия земеделец да изкарва работната си заплата, както намери за добре. Ипотечният дълг, който тежи върху френската земя, налага на френските селяни лихви, които се равняват на годишната лихва на целия държавен дълг на Англия. Парцелната собственост, така заробена от капитала — а нейното развитие неизбежно води към такова заробване, — е превърнала мнозинството от френската нация в троглодити. Шестнадесет милиона селяни (включително жените и децата) живеят в дупки, голяма част от които имат само едно прозорче, друга част — две

* — „наполеоновските идеи“. *Ред.*

и в най-добрия случай — три прозорчета. А прозорците за една къща са същото, каквото са петте сетивни органи за главата. Буржоазният строй, който в началото на века постави държавата като страж при току-що възникналия парцел и го тореше с лаври, стана вампир, който изсмуква кръвта от сърцето му и мозъка от главата му и го хвърля в алхимическата реторта на капитала. Code Napoléon е сега само кодекс за издаване на изпълнителни листове, за секвестиране на имущества и за публични продажби. Освен официалната цифра от четири милиона (включително децата и т. н.) просяци, скитници, престъпници и проститутки във Франция има и пет милиона души, които са изправени пред гибел и или живеят в самите села, или непрекъснато се прехвърлят с парцалите и децата си от селата в градовете и от градовете в селата. Следователно интересите на селяните вече не са в хармония с интересите на буржоазията, с капитала, както беше при Наполеон, а в противоречие с тях. Следователно те намират своя естествен съюзник и вожд в *градския пролетариат*, призван да събори буржоазния строй. Но *силното и неограничено правителство* — и това е втората „idée napoléonienne", която трябва да осъществи вторият Наполеон — е призвано със сила да защищава този „материален" ред. И действително, лайтмотивът във всички прокламации на Бонапарт против бунтуващите се селяни е този „ordre matériel"*.

Освен ипотечния дълг, с който капиталът обременява парцела, върху последния тежи и *данъкът*. Данъкът е източник на живот за бюрокрацията, за армията, за поповете и за двора — накратко, за целия апарат на изпълнителната власт. Силно правителство и високи данъци са тъждествени понятия. Парцелната собственост по своето естество е подходяща почва за всемогъща и безбройна бюрокрация. Тя създава равномерно ниво на отношенията и лицата по цялата страна. Затова тя позволява равномерно въздействие върху всички части на тази еднообразна маса от един висш център. Тя унищожава аристократическите междинни стъпала между народната маса и държавната власт. Следователно тя предизвиква всестранната пряка намеса на тази държавна власт и повсеместното проникване на нейните непосредствени органи. Тя създава, най-после, незаето свръхнаселение, което не си намира място нито в селото, нито в града и затова протяга ръце към държавните служби като към някакъв вид почетна милостиня и предизвиква създаването на още държавни служби. Откривайки с щикове нови пазари, ограбвайки континента, Наполеон с лихви връщаше наложения от него принудителен данък. Наполеоновският данък беше стимул за развитието на селското произ-

* — „материален ред". *Ред.*

водство, докато днес данъкът лишава селянина от последните му ресурси, от последната възможност да се съпротивява на обедняването. А многобройната, обшита с галони и добре охранена бюрокрация е „idée napoléonienne“, най-близка до сърцето на втория Бонапарт. А и как можеше да бъде иначе, когато Бонапарт бе принуден да създаде наред с действителните класи на обществото и една изкуствена каста, за която запазването на неговия режим става въпрос за насъщния хляб? Затова една от неговите първи финансови операции беше повишаването на чиновническите заплати до предишния им размер и създаването на нови синекури.

Друга „idée napoléonienne“ е господството на *поповете* като оръдие на правителството. Но ако току-що възникналият парцел със своята хармония с обществото, със своята зависимост от природните сили и със своята покорност към закрилящата го върховна власт естествено беше религиозен, то затъналият в дългове парцел, скъсал с обществото и властта, изтласкан извън собствената си ограниченост, естествено става антирелигиозен. Небето беше добра прибавка към току-що придобитото парче земя, още повече че то определя времето; но небето става подигравка, когато бива натрапвано като замяна за парцела. Тогава попът се превръща в миропомазан копой на земната полиция — друга „idée napoléonienne“. Експедицията против Рим следващия път ще бъде предприета в самата Франция, но в обратния смисъл на онова, което мисли господин Монталамбер.

Най-после, кулминационната точка на „idées napoléoniennes“ е преобладаващото значение на *армията*. Армията беше point d'honneur* на парцелните селяни; тя ги правеше герои, които защищаваха от външни врагове новата собственост, величаеха току-що придобитото национално единство, грабеха и революционизираха света. Униформата беше техният параден костюм, войната — тяхната поезия, увеличеният и закръглен в тяхната фантазия парцел — отечеството, а патриотизмът — идеалната форма на чувството за собственост. Но враговете, срещу които френският селянин трябва да защищава сега своята собственост — това не са казаците, а съдиите-изпълнители и бирниците. Парцелът не се намира вече в тъй нареченото отечество, а в ипотечния тефтер. Самата армия не е вече цветът на селската младеж, а блатното цвете на селския лумпенпролетариат. В голямата си част тя се състои от подставени лица, от заместители, както самият втори Бонапарт е само подставено лице, заместител на Наполеон. Геройски подвизи тя извършва сега при хайките си срещу селяните, в жандармерийската си служба; и ако вътрешните

---

* — въпрос на чест, предмет на особена гордост. *Ред.*

противоречия на системата му прогонят шефа на Обществото от 10 декември извън границите на Франция, армията след няколко бандитски подвизи ще пожъне не лаври, а пердах.

И така ние виждаме: *всички* „idées napoléoniennes" *са идеи на неразвития, на младенческия парцел;* за отживелия вече парцел те са безсмислица, само халюцинации на неговата предсмъртна агония, думи — станали фрази, духове — станали призраци. Но пародията на империята беше необходима, за да освободи масата на френската нация от бремето на традицията и да покаже в чист вид противоположността между държавната власт и обществото. С растящото разстройство на парцелната собственост рухва и почиващата върху нея държавна сграда. Държавната централизация, от която се нуждае съвременното общество, може да възникне само върху развалините на военно-бюрократичната правителствена машина, изкована в борбата с феодализма.[89]

Положението на френските селяни ни разкрива загадката на *общите избори от 20 и 21 декември,* които заведоха втория Бонапарт на Синайската планина не за да получи, а за да издава закони.

Буржоазията очевидно нямаше сега друг избор освен да гласува за Бонапарт. Когато пуританите на Констанцкия събор[90] се оплакваха от порочния живот на папите и надаваха вой за необходимостта от реформи в нравите, кардинал Пиер д'Айи им прогърмя в отговор: „Само дяволът може още да спаси католическата църква, а вие искате ангели!" Така и френската буржоазия викаше след държавния преврат: Само шефът на Обществото от 10 декември може още да спаси буржоазното общество! Само кражбата може още да спаси собствеността, клетвопрестъпничеството — религията, незаконното раждане — семейството, безредието — реда!

Бонапарт като изпълнителна власт, станала самостоятелна сила, се смята призван да осигури „буржоазния ред". Но силата на този буржоазен ред е средната класа. Затова той смята себе си за представител на средната класа и издава декрети в такъв смисъл. Но, от друга страна, той е станал нещо само поради това, че е сломил и всеки ден отново сломява политическото могъщество на тази средна класа. Затова той се смята за противник на политическата и литературната сила на средната класа. Но като закриля нейната материална сила, той отново създава нейното политическо могъщество. Затова причината трябва да бъде запазвана, но следствието навсякъде, където се проявява, трябва да бъде заличавано от лицето на земята. Но това не може да стане без известно смесване на причина и следствие, тъй като в своето взаимодействие причината и следствието изгубват отличителните си белези. Следват нови декрети, които заличават пограничната линия. В същото време Бонапарт смята себе си

за представител на селяните и на народа изобщо против буржоазията, който иска да ощастливи низшите класи на народа в рамките на буржоазното общество. Следват нови декрети, които в аванс плагиатствуват правителствената мъдрост на „истинските социалисти“[91]. Но Бонапарт се чувствува преди всичко шеф на Обществото от 10 декември, представител на лумпенпролетариата, към който принадлежи сам той, неговият антураж, неговото правителство и неговата армия и който се интересува преди всичко от едно: да живее за свое удоволствие и да тегли калифорнийски печалби от държавното съкровище. И той оправдава своето звание шеф на Обществото от 10 декември с декрети, без декрети и въпреки декретите.

Тази пълна с противоречия мисия на тоя човек обяснява противоречивите действия на неговото правителство, което, действувайки наслуки, пипнешком, се старае ту да привлече, ту да унизи една или друга класа и еднакво настройва против себе си всички класи — правителство, практическата неувереност на което представлява крайно комичен контраст с повелителния, категоричния стил на правителствените актове, робски копиран от указите на чичото.

Промишлеността и търговията, т. е. занятията на средната класа, трябва при силно правителство да процъфтяват като растение в парник. Раздават се грамаден брой железопътни концесии. Но бонапартисткият лумпенпролетариат трябва да се обогатява. Започва мошеническа игра на борсата на лица, посветени в тайната на железопътните концесии. Но не се оказват капитали за железниците. Следва нареждане банката да дава пари в заем срещу залог на железопътни акции. Но в същото време банката трябва да бъде експлоатирана лично от Бонапарт, значи тя трябва да бъде ласкана. Банката бива освободена от задължението да публикува всяка седмица своя отчет — тя сключва с правителството договор, който ѝ осигурява лъвския пай. На народа трябва да се даде работа. Предприемат се държавни строежи. Но държавните строежи увеличават данъчното бреме на народа. Следователно трябва да се намалят данъците, като се посегне върху доходите на рентиерите чрез конвертиране на 5-процентовата рента в $4^1/_2$ процентова. Но на буржоазията трябва отново да се даде нещо подсладително; затова данъкът върху виното се удвоява за народа, който купува виното en detail*, а се намалява двойно за средната класа, която го пие en gros**. Съществуващите работнически сдружения се разтурват, но затова пък правителството дава обещания за чудеса със сдруженията в бъдеще. Трябва да се помогне на селяните. Създават се ипотекарни банки, които уско-

* — на дребно. *Ред.*
** — на едро. *Ред.*

рягат задлъжняването на селяните и концентрацията на собствеността. Но тези банки трябва да се използуват за измъкване на пари от конфискуваните имения на Орлеанската фамилия. Никой капиталист не се съгласява с това условие, което не фигурира в декрета, и ипотекарната банка остава само декрет и т. н. и т. н.

На Бонапарт се иска да играе ролята на патриархален благодетел на всички класи. Но той не може да даде на нито една класа, без да вземе от друга. Подобно на херцог Гиз, който през време на Фрондата се славеше като най-задължения човек във Франция, защото беше превърнал всичките си имения в задължения на своите привърженици към себе си, и Бонапарт би искал да бъде човекът с най-много задължения във Франция и да превърне цялата собственост, целия труд на Франция в задължение към себе си лично. Той би искал да открадне цяла Франция, за да я подари на Франция, или, по-скоро, за да купи отново Франция с френски пари, защото като шеф на Обществото от 10 декември той е принуден да купува това, което трябва да му принадлежи. И предмет на търговия стават всички държавни учреждения, сенатът, Държавният съвет, Законодателният корпус, орденът на почетния легион, войнишкият медал, пералните, държавните строежи, железниците, генералният щаб на националната гвардия без редниците, конфискуваните имения на Орлеанската фамилия. Средство за подкуп става всяко място в армията и в правителствената машина. Но най-важното в този процес, състоящ се в това, че вземат Франция, за да я дадат на самата нея, са процентите, които при оборота отиват в джоба на шефа и на членовете на Обществото от 10 декември. Остроумните думи, с които графиня Л., държанката на г. де Морни, характеризира конфискацията на орлеанските имения: „C'est le premier vol de l'aigle" [„Това е първият полет на орела"]*, са подходящи за всеки полет на този *орел*, който прилича повече на *врана*. Той и неговите привърженици всекидневно си казват думите, които един италиански картезиански монах отправил към скъперника, самохвално пресмятащ богатствата си, които можели да му стигнат още за дълги години: „Tu fai conto sopra i beni, bisogna prima far il conto sopra gli anni"**. За да не сгрешат в годините, те броят минутите. Към двора, министерствата, по върховете на администрацията и армията напират всевъзможни типове, за най-добрия от които може да се каже, че е неизвестно откъде идва — шумна, ползуваща се с лоша слава, жадна за грабеж бохема, която нахлузва обшитите с галони мундири със смешната важност на сановниците на Сулук. Можем нагледно да си

* Думата „vol" означава и полет, и кражба.

** — „Ти броиш богатствата си, а би трябвало по-напред да преброиш годините си."

представим този висш слой на Обществото от 10 декември, ако вземем под внимание, че *Верон-Кревел** е неговият блюстител на морала, а *Грание дьо Касаняк* — неговият мислител. Когато Гизо по време на своето правителство използуваше в един незначителен вестник този Грание като оръдие против династическата опозиция, той обикновено го хвалеше с думите: „C'est le roi des drôles", „Това е царят на шутовете." Би било несправедливо да съпоставяме двора и кликата на Луи Бонапарт с двора от времето на регентството[92] или на Людовик XV. Защото „Франция неведнаж е преживявала управление на държанки, но никога още не е преживявала управление на държанци".**

Тормозен от противоречивите изисквания на своето положение, намирайки се при това в ролята на фокусник, принуден с все нови изненади да приковава вниманието на публиката върху себе си като заместител на Наполеон, т. е. да извършва всеки ден по един държавен преврат в миниатюр, Бонапарт хвърля цялото буржоазно стопанство в хаос, посяга върху всичко, което за революцията от 1848 г. изглеждаше неприкосновено, приучва едни да бъдат равнодушни към революцията, а други подбужда към революция, създава истинска анархия в името на реда и същевременно смъква свещения ореол на държавната машина, профанира я и я прави едновременно отвратителна и смешна. Той устройва в Париж пародия на култа към трирския свещен хитон[93] във вид на култ към наполеоновската императорска мантия. Но ако императорската мантия в края на краищата падне върху плещите на Луи Бонапарт, бронзовата статуя на Наполеон ще се сгромоляса от висотата на Вандомската колона.

---

* В своя роман „Братовчедката Бета" Балзак изобразява Кревел, чийто прототип е д-р Верон, собственик на в. „Constitutionnel", като най-развратен парижки филистер.

** Думи на г-жа дьо Жирарден.

Ф. ЕНГЕЛС

АНГЛИЯ[94]

I

На английските виги решително не им върви. Едва-що Палмерстон бе съборен, защото „остави Англия без един съюзник, без един приятел на европейския континент“, едва стихнал първият скандал, предизвикан от неговото събаряне, и целият печат вдигна страшен шум и извади по този повод на бял свят цял куп примери за лошо управление на военното и морското ведомство, достатъчни да погубят повече от едно правителство.

Още от 1846 г. различни военни авторитети обръщаха вниманието на страната върху възможността от нашествие в Англия в случай на война с Франция. Но опасността от такава война тогава бе твърде далечна, а донкихотовският маниер на изказване на тези първи алармисти предизвикваше само смях. Между тях особено се отличаваше генерал Хед, който си спечели по онова време не твърде завидна слава със своите постоянни възвания до нацията за умножаване на средствата за национална отбрана. При това, разбира се, не трябва да се забравя, че старият Велингтон също обяви съществуващите брегови укрепления за съвсем недостатъчни.

Междувременно държавният преврат на Луи-Наполеон внезапно придаде съвсем ново значение на тези дебати. Джон Бул веднага схвана, че френската военна диктатура, тази пародия на Консулството, по всяка вероятност ще въвлече Франция във война и че при тези обстоятелства е твърде възможен един опит за реванш заради Ватерло. Последните геройства на английските въоръжени сили не бяха особено блестящи: в Капланд кафрите непрекъснато печелеха победи и дори на Робския бряг един извършен от англичаните опит за десант, въпреки европейската тактика и оръ-

дията, бе отблъснат от невъоръжените негри, които нанесоха на врага твърде чувствителен удар[95]. Какво би станало с английските войски, ако те трябва да се облъскат с далеч по-опасните „африканци“, преминали алжирската школа?[96] И кой може да гарантира, че такъв безскрупулен авантюрист като Луи Бонапарт няма да се яви един прекрасен ден, без да прибягва до скучните формалности на обявяване на война, пред бреговете на Англия с десет-дванадесет парахода, натоварени до краен предел с войски и придружени от една дузина линейни кораби, и няма да предприеме поход срещу Лондон?

Работата във всеки случай беше сериозна. Правителството незабавно издаде заповед за изнасяне на нови батареи при входовете за главните пристанища на южното и югоизточното крайбрежие. Но и публиката взе работата сериозно, и то по начин, който застрашава да стане много неприятен за правителството. Преди всичко се направиха справки за състоянието на наличните въоръжени сили и се оказа, че в настоящия момент, дори ако се оголи съвършено Ирландия, за защитата на Великобритания може да се разполага с не повече от 25,000 войници и 36 оръдия с впрягове и че, що се отнася до флотата, понастоящем в пристанищата няма *нито един* що-годе голям кораб, готов да отплува, за да попречи на един десант. Оказа се, че екипировката на британските войници, както доказа вече войната с кафрите, извънредно ограничава тяхната подвижност и е крайно непрактична, че тяхното оръжие съвсем не може да се сравнява с оръжието на другите европейски армии, че нито един войник в Англия няма пушка, която макар и в далечна степен да може да се сравнява с пруските иглянки или с пушките на френските стрелци и егери. В интендантството на флотата бяха разкрити най-колосални скандални злоупотребления и небрежност и всичко това беше още невероятно преувеличено от алармистите и от всевъзможните кариеристи.

Тази работа на пръв поглед засягаше преди всичко само английските аристократи, рентиери и буржоа, които най-напред биха пострадали от едно нашествие на французите и евентуално завоюване. Но не трябва да се забравя, че независимото развитие на Англия, бавното, но дълбоко разрешение чрез борба на развилото се тук в пълна степен противоречие между буржоазията и пролетариата има първостепенно значение за цялото развитие на Европа. Макар и това своеобразно методично развитие на Англия да беше понякога временна пречка за побеждаващите в отделни моменти революционери на континента, както в 1848 и преди това от 1793 г. нататък, все пак в основата му има много повече революционно съдържание, отколкото във всички тези преходни

сътресения на континента, взети заедно. Докато великата френска революция претърпя крах при опита да завоюва Европа, Англия чрез парната машина революционизира обществото, завладя световния пазар, все повече и повече изтикваше от господство всички исторически отмрели класи и подготвяше почвата за голямата решаваща битка между промишлените капиталисти и промишлените работници. За цялото европейско развитие имаше огромно значение обстоятелството, че Наполеон не успя да прехвърли от Булон във Фолкстон армия от 150,000 души и да завоюва Англия с ветераните от републиканските армии. В периода на Реставрацията, когато континентът бе предаден на милостта на така сполучливо изобразените от Беранже мирмидонци на легитимизма[97], в Англия старата реакционна партия на торите благодарение на вече твърде буржоазното правителство на Канинг преживя първото си голямо разцепление и започна онова постепенно подкопаване на английската конституция отначало от Канинг, а по-късно от Пил, което оттогава продължава непрекъснато и в най-скоро време трябва да има за резултат събарянето с шум и трясък на цялото гнило здание. Това подкопаване на старите английски институции и лежащото в основата му постоянно революционизиране на английското общество от едрата промишленост продължава спокойно, независимо от това, дали в даден момент на континента побеждава революцията или контрареволюцията; и ако то се извършва бавно, то затова пък се извършва сигурно и без ни най-малко връщане назад. Поражението на чартистите на 10 април 1848 г.[98] бе изключително едно поражение и решително отстраняване на чуждото политическо влияние; не политическите сътресения на континента, а общите търговски кризи, преките материални удари, които застрашават съществуването на всеки индивид, са големите лостове на английското развитие. И сега, когато се очертава като съвсем предстоящо окончателното отстраняване от политическата власт на всички традиционни класи от страна на промишлената буржоазия и във връзка с това безспорни симптоми говорят за приближаването на деня на решителната битка между нея и промишления пролетариат — сега една спънка в това развитие, едно покоряване, макар и временно, на Англия от алчните преторианци на 2 декември би имало най-печални последици за цялото европейско движение. Само в Англия промишлеността е достигнала такива размери, че в нея се концентрират интересите на цялата нация, всички жизнени условия на всички класи. Но промишлеността — това, от една страна, е промишлената буржоазия, а от друга — промишленият пролетариат, и около тези противостоящи една на друга класи все повече се групират

всички други съставни части на нацията. Затова тук, където се касае само за това, кой да господствува — промишлените *капиталисти* или промишлените *работници*, именно тук е — ако изобщо някъде съществува — почвата, на която класовата борба в нейната съвременна форма може да бъде доведена докрай и на която промишленият пролетариат, от една страна, притежава силата за завоюване на политическата власт, а от друга страна — намира материалните средства, производителните сили, които му дават възможност да извърши цялостна социална революция и в края на краищата да премахне класовите противоречия. И пролетарската партия в цяла Европа, разбира се, е извънредно заинтересована това направление на английското развитие, което води към крайно изостряне на противоречието между двете промишлени класи и към крайната победа на потиснатата класа над господствуващата, да не бъде изменено от установяването на чуждо иго, да не бъде отслабена енергията на това развитие и решителният бой да не бъде отложен за неопределено време.

Но какви са възможностите за нашествие?

Преди всичко една страна като Великобритания, наброяваща без Ирландия 22 милиона, а с Ирландия 29 милиона жители, не може да бъде завладяна с внезапно нападение. Алармистите дават за пример Картаген, който — при разпръснатостта на неговата флота и армии по най-отдалечени владения, два пъти претърпял поражение в резултат на внезапно нападение на римляните[99]. Но — като се абстрахираме от напълно изменилите се условия за водене на война — африканският десант на римляните през време на втората Пуническа война е бил възможен едва след като бил унищожен елитът на картагенската армия в Испания и Италия, а картагенската флота била изгонена от Средиземно море; внезапното нападение съвсем не е било внезапно нападение, а много солидна военна операция, която е била напълно естественият завършък на една продължителна и в края на краищата в течение на дълъг период от време успешна за Рим война. А третата Пуническа война едва ли може да бъде наречена война; това е било просто покоряване на един по-слаб противник от десет пъти по-силен, нещо като конфискуването на Венецианската република от Наполеон[100]. Но сега нито Франция се намира в положението, в което беше в 1797 г., нито Англия прилича на залязващата Венеция.

Наполеон считаше, че за завоюването на Англия са необходими поне 150,000 души. Наистина тогава Англия разполагаше с много повече войници, отколкото понастоящем, но и имаше много

по-малко население и промишлени ресурси. Затова колкото и незначителни да са силите, с които разполагат в момента англичаните, сега са нужни поне също толкова хора, за да бъде завоювана Англия. Един поглед на картата е достатъчен, за да се види, че всяка дебаркирана в Англия инвазионна армия трябва да напредне поне до Тис, Тайн или дори до Твид. Ако тя спре на по-предна линия, всички ресурси на промишлените окръзи ще останат в ръцете на отбраняващите се и тя ще трябва да заеме срещу непрекъснато нарастващите сили на последните позиции, имащи извънредно малко предимства от военна гледна точка и прекалено разтеглени за средствата, с които тя разполага. Областта, която е разположена на юг от споменатите реки, т. е. същинска Англия, наброява 16 милиона жители, и за осигуряването на комуникациите, за обсада, а така също и за окупиране на бреговите крепости, за предотвратяване на неизбежното национално въстание ще бъдат нужни такива войскови части, че ще остане много малко войска за активни операции на шотландската граница. Не може да се предположи, че при най-добро командуване за завоюването на Англия, за смазване на въстанието вътре в страната и за водене на редовна война в Шотландия и Ирландия биха били нужни по-малко от 150,000 души.

Да допуснем, че посредством нови набори и умело съсредоточаване в някой пункт на северното крайбрежие на Франция могат да се концентрират 150,000 души. Но за тази цел ще са необходими поне един-два месеца. През това време Англия ще може отчасти чрез прехвърляне на флотата от Тахо[101] и на параходи от други близки пристанища, отчасти чрез привеждане в боева готовност на намиращите се в пристанищата извадени от строя кораби да концентрира в Ламанш доста внушителни морски сили, а след още един месец могат да дойдат всички параходи и част от корабите от атлантическите пристанища, а също от Малта и Гибралтар. Следователно десантните войски би трябвало да дебаркират, ако не изведнаж, то поне на няколко големи части, тъй като рано или късно техните комуникации с Франция ще бъдат прекъснати. Би трябвало да се прехвърлят изведнаж поне 50,000 души, следователно цялата армия — на три пъти. При това военните кораби могат да се използуват за транспорт на войските само ограничено или изобщо не могат да се използуват, тъй като те би трябвало да отблъскват нападението на английската флота. А Франция няма да може за шест седмици да събере в своите пристанища на Ламанш транспортни средства за транспортирането на 50,000 души с необходимата артилерия и муниции, дори ако конфискува неутралните кораби. Но всеки ден, с който би

се отлагала експедицията, е ново предимство за Англия, на която е нужно само време, за да концентрира своята флота и да обучи своите набори.

Но ако с оглед на английската флота 150-хилядна десантна армия не може да бъде дебаркирана на повече от три пъти, то с оглед на английските сухопътни сили никой сериозен военен няма да рискува да дебаркира в Англия войска, която не надвишава 50,000 души. Ние видяхме, че дори при благоприятни за нашествие обстоятелства на англичаните им остават един-два месеца за подготовка. Човек трябва зле да ги познава, за да предположи, че през това време те няма да организират сухопътна армия, която лесно ще отхвърли в морето един авангард от 50,000 души, преди да му дойде помощ. Трябва да се има предвид, че натоварването на кораби е възможно само между Шербур и Булон, а дебаркирането само между остров Уайт и Дувр, т. е. на крайбрежна ивица, която на никое място не отстои от Лондон на повече от четири дни добър марш. Трябва да се има предвид, че натоварването и дебаркирането зависят от вятъра и приливите, че английската флота в Ламанш ще окаже съпротива и че поради това между първото и второто дебаркиране ще минат може би осем-десет дни, във всеки случай не по-малко от четири дни, тъй като основната маса на войските трябва да бъде транспортирана на кораби и събрана по цялото крайбрежие от Шербур до Булон; не може да се създаде експромпт „Булонски лагер“![102] При такива условия едва ли французите ще рискуват да предприемат нещо, докато не бъде възможно да прехвърлят изведнаж поне 70,000—80,000 души, а за тая цел те ще трябва тепърва да доставят транспортните средства, за което пак е нужно време. Но тъй като отбранителните средства на Англия с всяка седмица, с която ще се отлага експедицията, ще растат по-бързо от транспортните средства и средствата за морска война на неприятеля, то положението на нападащите ще става все по-неблагоприятно; работата много скоро може да стигне дотам, те да не могат нищо да предприемат, докато не бъдат в състояние да прехвърлят изведнаж 150,000 души, но и тези последните ще срещнат тогава такава съпротива, че ако след тях не бъде изпратен резерв от около 100,000 души, в края на краищата сигурно ще бъдат унищожени.

С една дума, завоюването на Англия не може да бъде осъществено чрез внезапно нападение. Ако целият континент се обедини за тази цел, би била нужна една година само за създаването и доставянето на транспортните средства — повече време, отколкото е нужно на Англия, за да укрепи своите брегове, да концентрира военно-морски сили, които биха могли да се мерят

с всички флоти на континенталните страни, взети заедно, и биха направили невъзможно тяхното обединение, и да събере, най-после, една армия, която не би позволила на никакъв враг да стъпи на английска земя.

Националното чувство на англичаните именно в настоящия момент е по-силно от когато и да било след 1815 г. и сериозната опасност от нашествие би допринесла за нов, особен подем на това чувство. При това на населението на Великобритания съвсем не му липсва войнствен дух, както го представят; буржоазията, дребната буржоазия и пролетариатът на големите градове, разбира се, много по-зле умеят да боравят с огнестрелно оръжие и затова са по-малко пригодени за гражданска война от съответните класи на континента. Но населението изобщо в доста голяма степен е проникнато от войнствен дух и в него се срещат твърде пригодни военни елементи. Никъде няма толкова много ловци и бракониери, т. е. наполовина подготвена лека пехота, и стрелци; 40,000—50,000 механици и работници, заети в машинното производство, са по-добре подготвени за работа в оръжейни работилници, за служба в артилерията и инженерните войски от същото количество избрани хора в която и да било държава на континента. Самата местност едва ли не до самата шотландска граница е почти съвсем непригодна за военни кампании от голям мащаб; тя има извънредно пресечен характер и сякаш е създадена за малка война. И ако досега партизанската война имаше успех само в сравнително слабо населени страни, то именно Англия в случай на сериозно нападение би могла да докаже, че в много гъсто населени области, например в почти непрекъснатия лабиринт от къщи на Ланкашир и Западен Йоркшир, тази война може да даде още по-значителни резултати.

Що се отнася до едно внезапно нападение с цел за ограбване на богатите пристанищни градове, за разрушаване на складове и т. н., в настоящия момент Англия, разбира се, е изложена на такова нападение. За укрепленията едва ли заслужава да се говори. Докато в Спитхед няма кораби, може съвсем спокойно да се проникне до самия вход на Саутхемптонското пристанище и да се дебаркира достатъчно количество войски, за да се събере от Саутхемптон всякаква контрибуция. Уулидж в момента навярно също може да бъде завзет и разрушен, макар че за тази цел ще бъдат нужни по-големи сили. Ливерпул е защитен само с една жалка батарея от 18 железни морски оръдия, които са без мерни прибори и се обслужват от осем или десет артилеристи и половин рота пехота. Но с изключение на Брайтон всички значителни английски крайморски градове са разположени край дъл-

боко врязани в сушата морски заливи или доста навътре по течението на реките и имат естествени укрепления в лицето на пясъчните плитчини и скалите, които са известни само на местните лоцмани. Който се опита без лоцман да мине по тези тесни канали, по които големите кораби могат да плават обикновено само през време на прилив, рискува да загуби там повече, отколкото има изгледи да задигне оттам, и подобни експедиции, в случай че срещнат известна съпротива и най-незначително непредвидено препятствие, могат да завършат също тъй плачевно, както датската експедиция против Екернфьорде в 1849 г.[103] Напротив, бързо дебаркиране на 10,000—20,000 души от параходи в някоя селска област и непродължителна, но несъмнено обещаваща малко положителни резултати грабителска експедиция срещу малки провинциални градове са безспорно много лесно осъществими; понастоящем на такава експедиция абсолютно не може да се попречи.

Но всички тези опасения ще отпаднат от само себе си, щом флотата от Тахо, северноамериканската ескадра и част от параходите, които преследват превозващите роби кораби между Бразилия и Африка, бъдат извикани обратно в Англия и същевременно бъдат приведени в боева готовност намиращите във военните пристанища извадени от строя кораби. Това би било достатъчно, за да направи невъзможно едно внезапно нападение и да наложи отлагането на всеки по-сериозен опит за нашествие за срок, през който Англия ще има време да вземе необходимите по-нататъшни мерки.

Тревогата ще има обаче тази добра последица, че ще се прекрати смешната политика, по силата на която Англия държи в Средиземно море 800, в Атлантическия океан 1,000, в Тихия и Индийския океан по 300 корабни оръдия, докато в самата Англия нито един кораб не защищава крайбрежието — политика на водене на безкрайни и безславни войни с негрите и кафрите, докато войската е крайно необходима в родината. Неудобната, тежка и във всяко отношение остаряла екипировка, а също така остарялото въоръжение на армията; безграничното безгрижие и небрежност във военното и морското управление; взелият застрашителни размери непотизъм, подкупничеството и злоупотребите в тези ведомства ще бъдат повече или по-малко отстранени. Промишлената буржоазия ще се избави най-после от пристрастието си към конгреси и дружества за мир, с което тя си навлече толкова заслужени насмешки и което толкова навреди на нейния политически прогрес, а с това и на цялото развитие на Англия. А ако все пак работата стигне до война, то при известната, сега по-ярка от

когато и да било ирония на световната история много лесно може да се случи господа Кобден и Брайт в тяхната двояка роля на членове на Дружеството за мир[104] и на министри в близко бъдеще да трябва да водят жестока война, може би, с целия континент.

Манчестер, 23 януари 1852 г.

II

Следващия вторник, 3 февруари, се събира парламентът. От трите главни въпроса, които съставляват предмета на неговите първи дебати, ние вече говорихме накратко за двата[105]: оставката на Палмерстон и средствата за отбрана в случай на една война с Франция. Остава третият въпрос, най-важният за развитието на Англия — въпросът за *избирателната реформа.*

Новият законопроект за реформа, който в самото начало трябва да бъде внесен от Ръсел, ще ни даде достатъчен повод да разгледаме по-отблизо общото значение на избирателната реформа в Англия. Засега, когато още само се разпространяват и коментират някои слухове по повод на този законопроект, можем да се ограничим със забележката, че по целия този въпрос се касае преди всичко изключително за това, в каква степен реакционните или защищаващите непоклатимостта на режима класи, т. е. поземлената аристокрация, рентиерите, борсовите спекуланти, собствениците на земя в колониите, корабовладелците и част от търговците и банкерите, ще запазят своята власт и каква част от нея трябва да отстъпят на промишлената буржоазия, която стои начело на всички прогресивни и революционни класи. За пролетариата тук засега не става дума.

„Daily News“[106], лондонският орган на промишлената буржоазия и добър източник по подобни въпроси, съобщава известни сведения за новия законопроект за реформа, подготвян от правителството на вигите. Съгласно това съобщение проектираните реформи ще засегнат трите страни на съществуващата досега английска избирателна реформа.

Досега всеки член на парламента, за да бъде допуснат в него, трябваше да притежава поземлена собственост, носеща поне

300 ф. ст. доход. Това условие, поставяно в много случаи, почти винаги е било заобикаляно чрез фиктивни покупки и фиктивни договори. По отношение на промишлената буржоазия то отдавна е загубило сила; сега то трябва съвършено да отпадне. Искането за отменяване на това условие е един от „шестте пункта“ на пролетарската Народна харта[107] и интересно е да се наблюдава как вече един от тези шест пункта (и шестте имат твърде буржоазен характер и в Съединените щати са вече осъществени) получава официално признание.

Досега избирателната система бе организирана по следния начин. По стар английски обичай графствата изпращаха една част от депутатите, а градовете — другата част. Който искаше да гласува в графство, трябваше или да притежава неограничена, свободна поземлена собственост (freehold property), носеща 2 ф. ст. годишен доход, или да държи под наем поземлена собственост, носеща 50 ф. ст. годишен доход. В градовете, напротив, избирател бе всеки, който държеше под наем къща, плащаше 10 ф. ст. наем, както и данък в полза на бедните съобразно с размера на тази сума. Докато благодарение на тази система в ония градове, които пращаха депутати, масата дребни търговци и собственици на занаятчийски работилници, т. е. цялата дребна буржоазия, се ползуваше с избирателно право, в изборите в графствата огромното мнозинство избиратели се състоеше от подчинените на аристокрацията tenants at will, т. е. от арендаторите, договорът на които можеше всяка година да бъде прекратен и които поради това бяха напълно зависими от своите господари-земевладелци. Миналата година г. Лок Кинг внесе предложение да се разпростре и върху графствата нормата от 10 ф. ст. за наемателите, която е в сила в градовете, и събра за това предложение значително мнозинство срещу министрите в малобройната тогава камара. Както се говори, Ръсел възнамерява сега да понижи нормата за графствата на 10 ф. ст., а за градовете на 5 фунта стерлинги. Такава мярка може да има твърде сериозни последици. Тогава в градовете по-добре заплащаната част на пролетариата веднага би получила избирателно право и това би направило твърде вероятно избирането на чартистки представители в някои големи градове, докато в средните и малките градове много нови гласове и места в парламента би придобила промишлената буржоазия. А в графствата избирателно право веднага биха получили всички дребни и средни буржоа от малките провинциални градове, които почти не изпращат собствени представители в парламента; те биха съставлявали в повечето случаи преобладаващото мнозинство и благодарение на своята маса и сравнително независимо положе-

ние по отношение на няколкото аристократически семейства, които господствуват сега в графствата, биха могли да сложат край на досегашния избирателен терор на тези магнати. Тези провинциални дребни буржоа, които при това все повече изпадат под влиянието на промишлената буржоазия, биха предали по този начин в нейно разпореждане значителна част от графствата.

Избирателните окръзи са досега крайно неравни по размери и значение; броят на представителите съвсем не съответствува на числеността на населението, нито на броя на избирателите. Сто или двеста избиратели в едно място изпращат толкова представители, колкото шест-единадесет хиляди избиратели — в друго. Особено голямо е това несъответствие в градовете. И именно малките градове с малък брой избиратели са центърът на най-скандалните подкупи (например Сент-Олбанс) или на абсолютната избирателна диктатура на един или друг едър земевладелец. Според „Daily News" осем от най-малките градски избирателни окръзи щели занапред да бъдат лишени от правото да пращат свои представители, а останалите малки градове, избиращи членове на парламента, щели да бъдат обединени с други съседни провинциални градчета, представлявани досега само в състава на графствата, в резултат на което броят на избирателите значително щял да се увеличи. Това е подражание на системата на групи от градове, която съществува в Шотландия още от времето на унията с Англия (1707 г.). Че от подобна мярка, колкото и плаха да е тя, промишлената буржоазия също може да очаква засилване на своето политическо могъщество, доказва вече особеното значение, което тя отдавна придава на изравняването на избирателните окръзи пред всички други въпроси на парламентарната реформа. Освен това, както се съобщава, Лондон и Ланкашир, т. е. двата главни центъра на промишлената буржоазия, ще получат увеличено представителство в парламента.

Ако Ръсел действително възнамерява да предложи подобен законопроект, то това действително и съдейки по досегашния опит, е много за малкия човек. Изглежда лаврите на Пил не му дават мира и той е решил поне веднаж да бъде „смел". Тази смелост наистина се придружава от всички присъщи на един английски виг прояви на колебливост и скрупульозна нерешителност и при сегашното състояние на общественото мнение в Англия няма да се стори смела на никого освен на самия Ръсел и на неговите колеги — виги. Но след всички колебания, двоумения и съмнения, след многократните и винаги безуспешни опити да се сондира почвата, които поглъщаха цялото време на малкия лорд след закриването на последната сесия, от него можеше все пак да се очаква

по-малко от споменатите по-горе предложения, ако, разбира се, до вторник той не промени мнението си.

Не ще и дума, че промишлената буржоазия иска много повече. Тя иска household suffrage, т. е. избирателно право за всеки, който обитава къща или част от къща и въз основа на това плаща общински данъци; тя иска също тайно гласуване и цялостно преразпределение на избирателните окръзи, което да осигури еднакво представителство за еднакъв брой избиратели и еднакво богатство. Тя упорито и дълго ще се пазари с правителството и ще се стреми да изтръгне от него всяка възможна отстъпка, преди да му продаде своята подкрепа. Нашите английски промишленици са добри търговци и сигурно ще продадат гласовете си на възможно най-високата цена.

Впрочем и сега вече се вижда, че дори гореспоменатият правителствен минимум на избирателна реформа не може да има друг резултат освен засилването на властта на промишлената буржоазия — класата, която сега вече фактически господствува в Англия и с огромни крачки се домогва до политическото признаване на нейната върховна власт. Пролетариатът, чиято самостоятелна борба за собствените му интереси против промишлената буржоазия ще започне едва от деня, в който ще бъде установено политическото върховенство на тази класа — пролетариатът при всички обстоятелства също ще извлече известна полза от тази избирателна реформа. Но колко голяма ше бъде тази полза, ще зависи само от това, дали дебатите и окончателното утвърждаване на избирателната реформа ще станат *преди* настъпването на търговската криза или пък през време на кризата; защото засега пролетариатът излиза на преден план като активна сила само във великите, решаващи моменти, подобно на съдбата в античната трагедия.

Манчестер, 30 януари 1852 г.

Написано от Ф. Енгелс на 23 и 30 януари 1852 г.

Напечатано в списание „Летопись марксизма", книга IV, 1927 г.

Подпис: Ф. Енгелс

Печата се по ръкопис

Превод от немски

К. МАРКС и Ф. ЕНГЕЛС

ПИСМО ДО РЕДАКТОРА НА ВЕСТНИК „TIMES“[104]

Уважаеми господине!

Унищожаването на последните остатъци от независим печат на континента възложи върху английския печат почетното задължение да отбелязва всеки акт на беззаконие и потисничество, който се извършва в тази част на Европа. Затова разрешете ми чрез Вашия вестник да доведа до знанието на публиката един факт, който показва, че съдиите в Прусия са на едно ниво с политическите слуги на Луи-Наполеон.

Вие знаете какво ценно moyen de gouvernement* може да се окаже един добре инсцениран заговор, ако бъде поднесен в надлежния момент. Пруското правителство се нуждаеше от такъв заговор в началото на миналата година, за да направи парламента отстъпчив. За тази цел бяха арестувани редица лица и полицията бе вдигната на крак в цяла Германия. Но нищо не бе разкрито, след всички издирвания полицията в края на краищата задържа в кьолнския затвор само няколко души под предлог, че били водачи на широко разклонена революционна организация. Това бяха на първо място д-р Бекер и д-р Бюргерс, двама господа, свързани с журналистическите кръгове, д-р Даниелс, д-р Якоби и д-р Клайн — лица, които се занимават с медицинска практика, двама от които с чест изпълняваха тежките задължения на лекари при службата за бедните, и г. Ото, ръководител на голямо химическо предприятие, добре известен в своята страна със своите научни постижения в областта на химията. Тъй като против тях нямаше никакви доказателства, всеки ден се очакваше освобождението им. Но докато те бяха в затвора, бе из-

* — средство за управление. *Ред.*

даден „дисциплинарен закон“, който даваше на правителството правото посредством много кратка и проста процедура да се отърва от всеки нежелателен за него съдебен чиновник. Влизането в сила на този закон почти веднага оказа влияние върху досега крайно бавния и изнурителен ход на процеса против гореспоменатите господа. Те не само бяха поставени в отделни килии, не само им бе забранено всякакво, дори писмено общуване един с друг и със своите приятели, но също ползуването на книги и писмени принадлежности (в Прусия това се разрешава дори на най-долните престъпници до произнасянето на присъдата) — но и изобщо целият процес взе съвсем друг обрат. Chambre du Conseil* (както Ви е известно, у нас, в Кьолн, съдят по Code Napoléon**) веднага изяви готовност да признае наличността на състав на престъпление по отношение на тях и материалите бяха предадени в обвинителния сенат — една колегия от съдии, изпълняваща функциите на английското гранд жури[109]. Моля Ви по-специално да обърнете внимание върху безпрецедентното постановление на тази колегия. В това постановление може да се прочете следното поразително място, което ние привеждаме в буквален превод:

„Вземайки под внимание, че не бяха представени достоверни доказателства и че поради това не е установен състав на престъпление — *няма основания да се възбужда съдебно преследване*“ (Вие, разбира се, очаквате, че необходимото следствие от това е разпореждането за освобождаване на затворниците? Съвсем не!) „и поради това всички протоколи и документи следва да бъдат върнати на следователя за ново следствие“.

Това означава, че след десетмесечен затвор, през време на който нито усърдието на полицията, нито проницателността на кралския прокурор бяха в състояние да установят и сянка от състав на престъпление, цялата процедура трябва да започне пак от началото с цел, може би, след още една година следствие делото да бъде върнато за трети път на следователя.

Това толкова крещящо нарушение на закона се обяснява със следното. Правителството тъкмо сега подготвя създаването на висша съдебна инстанция, която трябва да бъде съставена от най-раболепни елементи. Тъй като в съд със съдебни заседатели правителството неизбежно би претърпяло поражение, то трябва да отлага окончателното разглеждане на това дело дотогава, докато ще може да го предаде на новия съд, който, разбира се, ще даде всички гаранции на короната и никакви — на подсъдимите.

---

* — Съдът в съвещателно заседание. *Ред.*

** — Кодекса на Наполеон. *Ред.*

Не би ли било много по-честно от страна на пруското правителство да издаде веднага с кралски декрет присъда срещу затворниците, така както постъпи Луи Бонапарт?

Оставам, уважаеми господине,
Ваш покорен слуга
*Прусак**

Лондон, 29 януари 1852 г.

Написано от Ф. Енгелс

Напечатано за пръв път на немски език в книгата: „Der Briefwechsel zwischen Friedrich Engels und Karl Marx", Erster Band, Stuttgart, 1913

Печата се по ръкопис

Превод от английски

* Подписът е поставен от Маркс, целият ръкопис е написан от Енгелс. *Ред.*

Ф. ЕНГЕЛС

ДЕЙСТВИТЕЛНИТЕ ПРИЧИНИ ЗА ОТНОСИТЕЛНАТА ПАСИВНОСТ НА ФРЕНСКИТЕ ПРОЛЕТАРИИ ПРЕЗ ДЕКЕМВРИ МИНАЛАТА ГОДИНА

I

От 2 декември миналата година целият интерес, който чуждестранната или поне европейската политика е способна да предизвика, е насочен към щастливия и безразсъден комарджия — Луи-Наполеон Бонапарт. „Какво предприема? Готви ли се да воюва и с кого? Готви ли се да нахлуе в Англия?" Тези въпроси непременно се поставят навсякъде, където се обсъждат европейските работи.

И действително, има нещо поразително в това, което стана: един сравнително неизвестен авантюрист, поставен от играта на случая начело на изпълнителната власт на една голяма република, завзема между залеза и изгрева на слънцето най-важните пунктове на столицата, измита парламента като смет, потушава за два дни въстанието в столицата, усмирява за две седмици вълненията в провинцията, натрапва се в резултат на мними избори на целия народ и незабавно установява конституция, която му предава цялата власт в държавата. Подобен случай и подобен позор не е познат на нито един народ, откакто преторианските легиони на загиващия Рим изкараха империята на търг, продавайки я на този, който наддаде повече. И буржоазният печат в Англия, от „Times" до „Weekly Dispatsh"[110], след декемврийските дни не е изпуснал нито един случай, за да излее своето добродетелно негодуване по адрес на военния деспот, на предателя, който унищожи свободите на своята страна, задуши печата и т. н.

Отнасяйки се към Луи-Наполеон с цялото презрение, което той заслужава, ние не мислим, че на един орган на работническата класа[111] подобава да се присъедини към този хор на кресливи хулители, участниците в който — вестниците на борсовите спекуланти, на памучните лордове и поземлените аристократи — се стараят да се над-

минат един друг в ругателство. На тези джентълмени не би било неуместно да се напомни истинското положение на нещата. *Те* имат всички основания да крещят, защото всичко, което Луи-Наполеон иззе от другите, той отне не от работническата класа, а именно от ония класи, чиито интереси в Англия представлява гореспоменатата част от печата. Това не значи, че Луи-Наполеон не би ограбил със същото удоволствие и от работническата класа всичко, което би могъл да пожелае. Работата е там, че през декември миналата година от френската работническа класа нямаше какво да се граби, защото всичко, което можеше да се вземе от нея, ѝ бе отнето в течение на три и половина годишното парламентарно управление на буржоазията след голямото поражение през юни 1848 г. Действително, какво още оставаше да се отнеме на работниците в навечерието на 2 декември! Избирателното право? — Те бяха лишени от него с майския избирателен закон от 1850 г. Правото на събрания? — То отдавна бе направено монопол на „надеждните" и „добронамерени" класи на обществото. Свободата на печата? — Истинският пролетарски печат бе удавен в кръвта на въстаниците — участници в голямата юнска битка, а сянката на този печат, която го преживя известно време, отдавна е изчезнала под гнета на задушаващите свободата на словото закони, които се ревизираха и усъвършенствуваха от всяка нова сесия на Националното събрание[112]. Тяхното оръжие?— Използувани бяха всички предлози, за да бъдат изключени от националната гвардия всички работници и оръжието да се запази само в ръцете на по-състоятелните класи на обществото.

По такъв начин в момента на неотдавнашния coup d'état* работническата класа можеше да загуби твърде малко — ако изобщо можеше да загуби нещо — в областта на политическите права. Затова пък, от друга страна, класата на средната и едрата буржоазия притежаваше по това време цялата политическа власт. На нея принадлежеше печатът, правото на събрания, правото на носене на оръжия, избирателното право, парламентът. Легитимисти и орлеанисти, земевладелци и държатели на държавни ценни книжа бяха намерили най-после след тридесетгодишна борба неутрална почва в републиканската форма на управление. И за тази класа действително бе твърде тежко да се лиши насилствено от всичко това в течение на няколко часа и да бъде сведена изведнаж в политическо отношение до такова нищожно състояние, до каквото тя сама бе довела работниците. Това е причината, поради която английският „респектабилен" печат изпадна в такава ярост по повод на беззаконните и гнусни действия на Луи-Наполеон. Дотогава, докато също тъй гнусни

* — държавен преврат. *Ред.*

действия — било от страна на изпълнителната власт, било от страна на парламента — бяха насочени против работническата класа, те, разбира се, се считаха за напълно законни, но щом подобна политика бе разпростряна върху „хората от по-добро качество“, върху „интелектуалния елит на нацията“, това се оказа съвсем друга работа и всеки поборник на свободата трябваше да вдигне глас в защита на „принципа“.

И така, на 2 декември борбата се водеше главно между буржоазията и Луи-Наполеон, представителя на армията. Че Луи-Наполеон разбираше това, личи от заповедите, дадени на армията през време на боевете на 4 декември да стреля главно срещу „добре облечените господа“. Славната битка по булевардите е достатъчно добре известна и няколкото залпа срещу затворените прозорци и невъоръжените буржоа бяха напълно достатъчни, за да бъдат задушени всички опити за съпротива от страна на парижката буржоазия.

От друга страна, макар и работническата класа да не можеше вече да бъде лишена от каквито и да било непосредствени политически права, тя съвсем не бе незаинтересована страна в тази работа. Преди всичко тя трябваше да изпусне големия шанс, който би имала през май 1852 г., когато изтичаше срокът на пълномощията едновременно за всички органи на държавната власт и когато за пръв път след юни 1848 г. тя можеше да се надява да получи широка арена за борба. По-нататък, тъй като се стремеше към политическо господство, тя не можеше да допусне каквато и да било насилствена промяна в управлението, без тя да се намеси в спора между борещите се страни в качеството на върховен арбитър и да ги застави да държат сметка за нейната воля като за закон на страната. По такъв начин тя не можеше да пропусне възможността да покаже на двете враждуващи сили, че на полесражението има и трета сила, която, макар и временно отстранена от арената на официалните и парламентарните състезания, все пак е винаги готова да се намеси, щом мястото на действието бъде пренесено в нейната собствена сфера — на *улицата*. Но не трябва да се забравя, че дори в този случай пролетарската партия би се борила в твърде неизгодни условия. Ако тя би въстанала против узурпатора, не би ли се оказало, че тя всъщност защищава и подготвя възстановяването и диктатурата на същия парламент, който се прояви като нейния най-безпощаден враг? А ако би се обявила веднага за революционно правителство, не би ли уплашила — както действително стана в провинцията — буржоазията до такава степен, че да я подтикне към съюз с Луи-Наполеон и армията? Освен това не трябва да се забравя, че онази част от революционната работническа класа, която съставляваше нейната истинска сила, нейният елит, беше или избита през време на

юнското въстание, или — след него — изпратена на заточение, или хвърлена в затворите под безбройни *най-различни* предлози. И, най-после, имаше и такъв фактор, който вече сам бе достатъчен да осигури на Наполеон неутралитета на грамадното мнозинство на работническата класа: *промишлеността и търговията бяха в отлично състояние,* а на англичаните е доста добре известно, че когато на работниците е напълно осигурена работа и прилично заплащане на труда, не могат да бъдат предизвикани вълнения, а още по-малко революция.

В Англия сега е прието да се казва, че французите са се превърнали в баби, защото иначе те не биха понесли подобно третиране. Аз охотно допущам, че като нация французите заслужават в настоящия момент подобни разкрасителни епитети. Но ние всички знаем, че в своите мнения и постъпки французите се поддават на влиянието на успеха повече от която и да било друга цивилизована нация. Щом на развоя на събитията в тази страна бъде придадено определено направление, те без съпротива го следват дотогава, докато бъдат достигнати крайните предели по този път. Юнското поражение от 1848 г. придаде такъв контрареволюционен курс на Франция и чрез нея на целия континент. Образуването в настоящия момент на Наполеонова империя е само венецът на дълъг ред от победи на контрареволюцията, които изпълваха последните три години. Трябва да се очаква, че попаднала веднаж върху наклонената плоскост, Франция ще пада надолу, докато достигне дъното. Колко близо е тя до дъното, е трудно да се каже, но че тя стремително се приближава към него, това вижда всеки. И ако миналата история на Франция не бъде опровергана от бъдещите дела на френския народ, ние можем спокойно да очакваме, че колкото по-дълбоко е падането, толкова по-неочаквани и по-поразителни ще бъдат неговите последици. Събитията в наше време се редуват едно след друго със страхотна бързина и това, за което на една нация по-рано е било нужно цяло столетие, днес лесно се извършва за няколко години. Старата Империя се задържа четиринадесет години; за императорския орел ще бъде голямо щастие, ако това възродено в най-жалък вид произведение на изкуството се задържи толкова месеци. А след това?

Vol. II.] Saturday, March 27, 1852. [No. 48.

NOTES

TO

THE PEOPLE.

BY

ERNEST JONES,

OF THE MIDDLE TEMPLE, BARRISTER AT LAW,

Author of the Wood Spirit, Lord Lindsay, My Life, History of the Working Classes, Confessions of a King, Recollections of a Student, The New World, Beldagon Church, Painter of Florence, Canterbury versus Rome. &c., &c.

PRICE TWOPENCE.

Read in this Number "Current Notes, No. 1."

Read in this Number "Chartist Reports, 1."

CONTENTS:

London:

J. PAVEY, 47, HOLYWELL STREET.

1852.

Green & Co., Printers, 32, Castle Street, Holborn.

Read in this Number "Continental Notes."

Заглавната страница на списание „Notes to the People", в което била публикувана статията на Ф. Енгелс „Действителните причини за относителната пасивност на френските пролетарии през декември миналата година".

II

На пръв поглед може да изглежда, че в настоящия момент Луи-Наполеон управлява във Франция като неограничен владетел, че може би единствената власт, която съществува освен неговата собствена, е властта на придворните интриганти, които го обсаждат от всички страни и заговорничат един против друг, за да спечелят напълно милостта на френския самодържец и да придобият абсолютно влияние върху него. Но в действителност работата стои съвсем другояче. Цялата тайна на успеха на Луи-Наполеон се състои в това, че благодарение на традицията, свързана с неговото име, той се оказа в състояние да поддържа за кратко време *равновесието между борещите се класи на френското общество*. Защото в действителност под булото на обсадното положение, поддържано от военния деспотизъм, което сега покрива Франция, борбата между различните класи на обществото продължава с още по-голямо ожесточение откогато и да било. Тази борба, която през последните четири години се водеше с помощта на барута и оръдейните снаряди, е взела сега само друга форма. Както всяка продължителна война изтощава и обезсилва дори най-могъщата нация, така и откритите кървави битки през последните години обезсилиха различните класи и доведоха до временно изчерпване на техните *военни* сили. Но войната между класите се води независимо от това, дали се водят действителни военни действия или не, и не винаги се нуждае от барикади и щикове, за да бъде водена; войната между класите няма да стихне, докато съществуват различни класи с противоположни, взаимно сблъскващи се интереси и различно социално положение, а ние още не сме чули от населението на Франция след светото пришествие на фалшивия Наполеон да са изчезнали едрите земевла-

делци и селскостопанските работници, или métayers*, едрите лихвари и дребните, обременени с ипотечен дълг селяни, капиталистите и работниците.

Положението на различните класи във Франция е следното: февруарската революция завинаги събори властта на едрите банкери и борсовите спекуланти; след тяхното падане идваше редът на всяка от останалите класи на градското население: отначало на работническата класа в дните на първото революционно възбуждение, след това на дребнобуржоазните републиканци при Ледрю-Ролен, след това на републиканската фракция на буржоазията при Кавеняк, най-после на обединената монархическа буржоазия при покойното Национално събрание. Нито една от тези класи не бе в състояние да завладее здраво властта, която за миг се оказваше в нейните ръце. А когато по-късно отново започна разколът между монархистите-легитимисти, или поземлената аристокрация, и монархистите-орлеанисти, или финансовата аристокрация, изглеждаше неизбежно, че властта отново ще се изплъзне от техните ръце и пак ще премине в ръцете на работническата класа, от която можеше да се очаква, че този път ще съумее да се възползува от нея както трябва. Но имаше и друга силна класа във Франция, силна не с едрата индивидуална собственост на своите членове, а със своята численост и със самите си нужди. Тази класа — дребните селяни, обременени с ипотечен дълг, — съставлявайки най-малко три пети от френската нация, бе, както и всяко селско население, инертна, за да действува сама или да се поддаде на въздействие отвън; тя се придържаше упорито към своите стари традиции, отнасяше се с недоверие към премъдростите на апостолите на всички партии от градовете; спомняйки си, че е живяла охолно, че не е имала дългове и е била сравнително богата през времето на императора, тя предаде с помощта на всеобщото избирателно право изпълнителната власт в ръцете на неговия племенник. Активната агитация на социалдемократическата партия и в много по-голяма степен разочарованието, което скоро предизвикаха сред селяните мероприятията на Луи-Наполеон, накараха една част от тази класа да премине в редовете на червената партия; но масата на тази класа се придържаше упорито към своите традиции и твърдеше, че ако Луи-Наполеон още не се е оказал месията, когото са се надявали да намерят в негово лице, за това е виновно Националното събрание, което му е вързало ръцете. Освен в масата на селяните, Луи-Наполеон — сам образец на високопоставен светски мошеник и обкръжен от елита на изтънчените светски мошеници — намери

---

* — изполичарите. *Ред.*

подкрепа в най-долната и най-развратена част на градското население. От този многоброен елемент той образува една платена организация, наречена Обществото от 10 декември. По този начин, опирайки се на селячеството през време на гласуването, на всякакъв измет, използуван за шумни демонстрации, на армията, винаги готова да събори едно правителство на парламентарни дърдорковци, вземайки позата на изразител на волята на работническата класа, той можеше спокойно да чака момента, когато разприте в буржоазния парламент ще му позволят да се намеси и да присвои повече или по-малко абсолютна власт над онези класи, нито една от които — след четири години кървава борба — не се оказа достатъчно силна, за да установи трайно господство. Така именно постъпи той на 2 декември миналата година.

По този начин властта на Луи-Наполеон не сложи край на войната между класите. Тя само временно прекрати кървавите експлозии, с които от време на време се ознаменуваха опитите на една или друга класа да завземе или задържи политическата власт. Нито една от тези класи не бе достатъчно силна, за да се осмели на ново сражение с някакъв шанс за успех. Самото разцепление между класите временно благоприятствуваше на плановете на Наполеон. Той унищожи буржоазния парламент и подкопа политическото могъщество на буржоазията; нима пролетарните не трябваше да се радват на това? И наистина, можеше ли да се очаква от пролетариите да се сражават за едно Събрание, което бе техният смъртен враг? Но в същото време узурпаторските действия на Луи-Наполеон застрашаваха общото поле на битката между всички класи и последната изгодна позиция на работническата класа — републиката; и ето, щом работниците се вдигнаха в защита на републиката, буржоазията, за да нанесе удар на врага на цялото общество — работническата класа, се присъедини към същия човек, който току-що я бе изтласкал от нейните позиции. Така беше в Париж, така беше в провинцията — и армията одържа лесна победа над борещите се и враждуващи класи; а след победата бяха пуснати в ход гласовете на милионите селяни, настроени в полза на империята, и с помощта на официално фалшифициране на изборите бе установено управлението на Луи-Наполеон като управление, отговарящо на почти единодушното желание на Франция.

Но дори сега класовата борба и класовите интереси съставляват подкладката на всяко важно мероприятие на Луи-Наполеон, както ще видим в нашата следваща статия.

III

Ние повтаряме: Луи-Наполеон дойде на власт, защото откритата война, която се водеше през последните четири години между различните класи на френското общество, ги изтощи, отслаби боевите сили на всяка една от тях; той дойде на власт и защото при подобни обстоятелства борбата между тези класи — поне временно — можеше да се води само по мирен и легален път — чрез конкуренция, професионални организации и всички други средства на мирната борба, с помощта на които в Англия ето вече един век една класа оказва съпротива на друга. При тези обстоятелства всички борещи се класи са заинтересовани, ако можем така да се изразим, в това, да има едно така наречено *силно правителство*, способно да задушава и сдържа всички по-незначителни, местни и разединени избухвания на открита война, които, без да водят до каквито и да било резултати, нарушават развитието на борбата в нейната нова форма, забавяйки процеса на натрупване на сили за нов решителен бой. Това обстоятелство може до известна степен да обясни неоспоримия факт на всеобщата покорност на французите към сегашното правителство. Колко време ще мине, докато и работническата класа, и класата на капиталистите отново съберат достатъчно сили и достатъчно увереност в себе си, за да се явят на сцената и открито да поискат — всяка за себе си — диктатура над Франция, никой, разбира се, не може да каже; но при бързото развитие на съвременните събития много вероятно е всяка от тези класи да се озове неочаквано на полесражението и по такъв начин борбата на класа против класа на улицата може да се възобнови много по-рано, отколкото може да се предположи, ако се съди по относителната или абсолютната сила на страните. Защото ако ре-

волюционната партия във Франция, т. е. партията на работническата класа, трябва да чака повтарянето на същото съотношение на силите, което съществуваше през февруари 1848 г., тя ще трябва да се обрече на десетилетие на покорност и бездействие, което тя, разбира се, няма да направи. В същото време правителство, подобно на правителството на Луи-Наполеон, е поставено пред необходимостта, както още неведнаж ще видим, да въвлича себе си и Франция в такива затруднения, които в края на краищата трябва да бъдат разрешени посредством голям революционен взрив. Ние няма да говорим за възможността за война или за други събития, които могат да станат или да не станат; ние само ще споменем за едно събитие, чието настъпване е също тъй сигурно, както е сигурно изгряването на слънцето — това е всеобщото търговско и промишлено сътресение. Тежкото състояние на промишлеността и търговията и лошата реколта през 1846 и 1847 г. доведоха до революцията в 1848 г. Десет шанса срещу един, че в 1853 г. промишлеността и търговията в целия свят ще изпитат много по-дълбоко сътресение и ще бъдат много по-дълго време разстроени откогато и да било преди[113]. И ще се намери ли някой, който да счита, че корабът, управляван от Луи-Наполеон, е достатъчно здрав, за да устои на бурите, които тогава неизбежно ще се разразят?

Но да видим в какво положение изпадна фалшивият орел в деня на своята победа. Той бе поддържан от армията, духовенството и селяните. На неговите попълзновения противодействуваха буржоазията (включително едрите земевладелци) и социалистите, или революционните работници. Оказал се начело на правителството, той трябваше не само да запази кръговете, които го бяха довели на власт, но и да привлече на своя страна или поне доколкото е възможно да примири с новия ред на нещата ония, които досега му бяха противодействували. Що се отнася до армията, духовенството, правителствените чиновници и членовете на заговорническата шайка от кариеристи, с които той отдавна вече се бе обкръжил, тук бяха нужни само непосредствен подкуп, пари в брой, открит грабеж на държавни средства. И ние видяхме колко бързо Луи-Наполеон или се разплати в брой, или намери на своите приятели такива длъжности, които им откриха великолепна възможност за мигновено обогатяване. Погледнете дьо Морни: той бе назначен на своя пост като просяк, смазан от бремето на дълговете, а след четири седмици се разхождаше отново, заплатил дълговете си и притежавайки на всичко отгоре една сума, която дори в околностите на Белгрейв-сквер[114] би минавала за прилично състояние! Но да имаш работа със селяните, с едрите земевладелци, с държателите на държавни ценни книжа, банкерите, промишлениците, корабовладелците, едри-

те търговци, дребните буржоа и, най-после, с най-страшния въпрос на нашия век, с работническия въпрос — това бе съвсем друго нещо. Въпреки всички мерки, които правителството взе, за да принуди всички да мълчат, интересите на различните класи оставаха все пак също тъй противоположни, както винаги, макар вече да не съществуваше нито печат, нито парламент, нито трибуна на събрания, ва да може да се съобщи този неприятен факт; по такъв начин каквото и да се опитваше правителството да направи за една класа, неизбежно накърняваше интересите на друга. Каквото и да предприемаше Луи-Наполеон, пред него навсякъде възникваше въпросът: „Кой плаща сметката?" — въпрос, който е съборил повече правителства от всички други въпроси — за милиция, реформи и т. н., взети заедно. И макар че Луи-Наполеон вече застави своя предшественик Луи-Филип да заплати значителна част от сметката[115], все пак остава още много за плащане.

В нашата следваща статия ние ще разгледаме положението на различните класи на френското общество и ще изясним разполага ли сегашното правителство със средства за подобряване на това положение. Същевременно ще разгледаме какви опити са били предприети от това правителство и вероятно ще бъдат предприети по-късно за тази цел, и по такъв начин ще съберем материали, от които ще може да се изведе правилно заключение за положението и изгледите за бъдеще на човека, който понастоящем прави всичко, което зависи от него, за да обезслави името на Наполеон.

Написано от Ф. Енгелс през февруари — началото на април 1852 г.

Напечатано във вестник „Notes to the People", бр. 43, 48 и 50 от 21 февруари, 27 март и 10 април 1852 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

ДЕКЛАРАЦИЯ ДО РЕДАКЦИЯТА НА „KÖLNISCHE ZEITUNG“

Авторът на кореспонденцията, носеща дата Париж, 25 февруари, в брой 51 на „Kölnische Zeitung“[116] пише по повод на така наречения немско-френски заговор[117] следното:

„Неколцина обвиняеми се скриха, между тях и някой си А. Майер, когото представят за *агент на Маркс и компания . . .*“

Лъжливостта на това съобщение, което ми приписва не само „компаньони“, но и „агент“, личи от следните факти. А. Майер, един от най-интимните приятели на г. К. Шапер и на бившия пруски лейтенант Вилих, бе счетоводител в ръководения от тях Емигрантски комитет[118]. За заминаването на този абсолютно чужд за мене субект от Лондон узнах едва от писмото на един мой женевски приятел, който ми съобщи, че някой си А. Майер отправя най-нелепи обвинения срещу мен. От френските вестници узнах, най-после, че този А. Майер е „политическа фигура“.

Лондон, 3 март 1852 г.

Карл Маркс

Напечатано в „Kölnische Zeitung“, бр. 57 от 6 март 1852 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от немски

К. МАРКС и Ф. ЕНГЕЛС

ВЕЛИКИТЕ МЪЖЕ НА ЕМИГРАЦИЯТА[119]

Написано от К. Маркс и Ф. Енгелс през май—юни 1852 г.

Публикувано за пръв път от Института по марксизъм-ленинизъм при ЦК на КПСС в „Архив К. Маркса и Ф. Энгельса", книга V, 1930 г.

Печата се по ръкописа

Превод от немски

I

„Възпей, о дух безсмъртен, изкуплението на грешните хора"[120] . . . чрез Готфрид Кинкел.

Готфрид Кинкел е роден преди около четиридесет години. Неговият живот е описан в автобиографията: „Готфрид Кинкел. Истина без измислици. Биографически очерк". Тя е издадена от Адолф Щродман (Хамбург, Хофман и Кампе, 1850, in 8°)[121].

Готфрид е героят на демократическия Зигвартов период[122], който породи в Германия толкова безпределна патриотична печал и сълзлива скръб. Той дебютира като обикновен лирически Зигварт.

Характерната за един дневник повърхностност, с каквато се поднася на читателя неговото земно съществуване, както и натрапчивата недискретност на тези откровения трябва да се отнесат за сметка на апостол Щродман, чието „компилативно изложение" ние следваме.

Бон. Февруари — септември 1934

„Младият Готфрид заедно със своя приятел Паул Целер изучаваше евангелска теология и със своето трудолюбие и благочестие си бе спечелил уважението на знаменитите си учители" (Зак, Ницш и Блек) (стр. 5).

Още от самото начало той се явява пред нас „явно предаден на сериозни размишления" (стр. 4), „опечален и мрачен" (стр. 5), точно както подобава на един grand homme en herbe*. „Кафявите, мрачно блестящи очи на Готфрид следяха" неколцина студенти „в кафяви фракове и светлосини плащове". Готфрид веднага почувству-

* — бъдещ велик човек. *Ред.*

ва, че тези студенти „се стремяха да прикрият вътрешната си празнота с външен блясък“ (стр. 6). Неговото нравствено негодувание се обяснява с това, че Готфрид „бе защищавал Хегел и Мархайнеке“, докато тези студенти наричаха последния „тъпак“. По-късно, когато кандидатът по теология идва в Берлин, за да продължи следването си, и трябва сам да учи при Мархайнеке, той записва в своя дневник по негов адрес следната художествена сентенция (стр. 61):

„Мен слушай: тоя, който мисли само,
Прилича на животно в пуста целина;
От бяс обзето се върти все тамо,
А около него вред зеленина!“[123]

Готфрид забравя тук една друга сентенция, с която Мефистофел се подиграва на любознателния ученик:

„Презирай ти науката, ума!“[124]

Цялата тази назидателна студентска сценка служи впрочем само като встъпление, за да даде на бъдещия освободител на света повод за следното откровение (стр. 6).

Готфрид казва:

„И все пак това поколение няма да загине, освен ако има война... Само със силно действуващи средства може да се помогне на нашия прогнил век!“

А неговият приятел отговаря:

„Нов потоп и ти в него, подобно на Ной, но във второ, поправено издание.“

Следователно, светлосините плащове са съдействували за едно такова развитие на Готфрид, той да може да се провъзгласи за *„Ной* на новия потоп“. Неговият приятел прави по този повод следната забележка, която би могла да се постави като мото на самата биография:

„Ние с баща ми често се надсмивахме тайно над твоето *увлечение по неясни понятия!*“

Във всички тези откровения на една прекрасна душа се повтаря само едно „ясно понятие“, че Кинкел още в зародиш е бил велик човек. Най-обикновените неща, които стават с всички обикновени хора, стават у него многозначителни събития. Нищожните скърби и радости, които всеки кандидат по теология преживява в по-интересна форма, сблъскванията с еснафската обстановка, наблюдавани с десетки във всеки интернат и всяка консистория в Германия, стават у него фатални събития със световно значение, по повод на които изпълненият с мирова скръб Готфрид непрестанно играе комедия.

Семейството на приятеля му Паул напуща Бон и се връща във Вюртемберг. Готфрид инсценира това събитие по следния начин. Готфрид обича сестрата на Паул и съобщава по този случай, че е „обичал вече два пъти". Но сегашната му любов не е някаква обикновена любов, а „ревностно и истинско почитание към бога" (стр. 13). Придружен от приятеля си Паул. Готфрид се изкачва на Драхенфелз и на фона на тази романтична декорация пее следния дитирамб:

„Прощавай, приятелство, в Спасителя ще намеря брат! Прощавай, любов — вярата ще ми бъде невеста! Прощавай, сестринска вярност — аз ще вляза в многохилядната община на праведниците! Излез, о мое младо сърце, и се научи да бъдеш насаме с твоя бог и се бори с него, докато го преодолееш и той те назове с ново име, с името на свещения Израел, неизвестно на никого, освен на този, който го получава! Привет на теб, прекрасно изгряващо слънце, отражение на моята пробуждаща се душа!" (Стр. 17.)

И така, раздялата с приятеля е за Готфрид повод да изпее възторжен химн на своята собствена душа. Но това е недостатъчно — приятелят също трябва да пее в унисон. През време на това възторжено излияние Готфрид говори „с приповдигнат глас, челото му пламти", той „забравя присъствието на своя приятел", „погледът му сияе", „възгласите му са изпълнени с възторг" и т. н. (стр. 17) — с една дума, пред нас е целият старозаветен образ на пророк Илия.

„С тъжна усмивка го погледна Паул с предаините си очи и промълви: „В твоите гърди бие по-мъжествено сърце, отколкото в моите, ти *сигурно ще ме надминеш,* но позволи ми, дори далеч от тебе, да остана твой приятел." Готфрид с радост стисна протегнатата му ръка и възобнови стария съюз" (стр. 18).

В тази сцена на планинско преображение Готфрид е постигнал каквото иска. Приятелят му Паул, който доскоро се е надсмивал над „увлечението на Готфрид по неясни понятия", се прекланя пред името на „свещения Израел" и признава превъзходството и бъдещото величие на Готфрид. Готфрид ликува и с любезна снизходителност възобновява стария съюз.

* * *

Смяна на декорите. Рожден ден на майката на Кинкел, съпругата на оберкаселския пастор Кинкел. Семейното тържество дава повод да се възвести, че „подобно на майката на Спасителя, почтената майка на семейството се наричаше Мария" (стр. 20) — несъмнено предзнаменование, че Готфрид също е призван да бъде спасител и изкупител на света. По такъв начин студентът по теология още на първите двадесет страници се представя във връзка с най-нищожни събития за *Ной, свещен Израел, Илия* и най-после за *Христос.*

* * *

Готфрид, който всъщност нищо не преживява, естествено в хода на преживяванията непрекъснато се позовава на своите вътрешни усещания. Пиетизмът, присъщ му като на син на проповедник и бъдещ богослов, напълно отговаря както на вродената слабост на неговия дух, така и на суетното кокетничене със собствената особа. Ние узнаваме, че майката и сестрата се отличавали със строго благочестие и че Готфрид бил преизпълнен със съзнание за своята греховност. Конфликтът между този благочестив възглед за греховността и „веселото, жизнерадостно наслаждаване от живота“ на обикновените студенти става у Готфрид — съобразно с неговото световноисторическо призвание — борба между религията и поезията, и чашата бира, която синът на оберкаселския пастор изпива в компания на други студенти, се превръща в съдбоносната чаша, в която се борят двете души на Фауст. От описанието на благочестивия семеен живот ние узнаваме как „майка Мария“ се бори с „греховното влечение на Готфрид към театъра“ (стр. 28) — многозначителна раздвоеност, която пак трябва да намекне за бъдещия поет, а в действителност само разкрива пристрастието на Готфрид към актьорското преструване. За сестра му Йохана по-късно говорили като за пиетистка мегера*: веднаж залепила плесница на едно петгодишно момиче за това, че не внимавало в църквата — мръсна семейна история, разгласяването на която би било непонятно, ако в края на книгата не се оказваше, че именно тази сестра Йохана най-ревностно въставала против брака на Готфрид с г-жа Мокел.

Като за събитие се споменава, че в Зелшайд Готфрид произнесъл „великолепна проповед на тема за умиращото пшенично зърно“.

* * *

Семейство Целер и „любимата Елиза“ най-после заминават. Ние узнаваме, че Готфрид „горещо стиснал ръката на девойката“ и нежно ѝ прошепнал: „Елиза, прощавайте! Повече нищо не трябва да кажа.“ След тази интересна история следват първите Зигвартови вопли:

---

* — мегера — в гръцката митология една от трите богинии-отмъстителки, олицетворение на гняв и завист. Била представяна като страшно чудовище със змии вместо коси, с факел и бич в ръце. В преносен смисъл — зла, свадлива жена. *Бълг. ред.*

„Унищожен!“ „Безмълвен!“ „Безутешна съкрушеност!“ „Горящо чело!“ „Дълбоки въздишки!“ „Безумна болка прониза неговня мозък“ и пр. и пр. (стр. 37).

Цялата сцена на пророк Илия се превръща по този начин в чиста комедия, разиграна пред „приятеля Паул“ и пред самия себе си. Паул също се появява отново на сцената, за да прошепне на ухото на самотно скърбящия Зигварт: „Тази целувка е за моя Готфрид“ (стр. 38).

Готфрид става отново весел.

„По-твърдо откогато и да било е моето решение да видя отново моята любима, едва когато бъда достоен за нея и *си спечеля име*“ (стр. 38).

И в любовната мъка не липсват размишленията за бъдещото име и парадирането в аванс с лавровия венец. Готфрид използува това интермецо, за да запечата с екзалтирано самохвалство на хартия историята на своята любов, за да не се загубят за света неговите чувства, съществуващи само на страниците на дневника. Но главният ефект на сцената още не е постигнат. Верният Паул трябва да обърне вниманието на своя възнамеряващ да покори света учител върху обстоятелството, че може би по-късно Елиза, когато престане да се развива, докато той самият ще продължава да се развива, ще престане да го задоволява.

„О не!“ — каза Готфрид. — „Това небесно цвете, което едва е разтворило първите си листца, отсега благоухае тъй сладко. Какво ли ще стане, когато... пламенният слънчев *лъч* на мъжка *сила* разтвори и *неговите вътрешни листца!*“ (Стр. 40.)

На това непристойно сравнение Паул е принуден да възрази, че поетът не може да бъде убеден с доводите на разума.

„„И все пак цялата ваша мъдрост толкова малко ви защищава от превратностите на съдбата, колкото нашата *мила* глупост“ — отговори, *усмихвайки се,* Готфрид“ (стр. 40).

Каква трогателна картина — усмихващият се на самия себе си Нарцис![125] Недодяланият кандидат внезапно се явява в качеството на мил глупец, Паул става Вагнер[126], който се възхищава от великия човек, а великият човек „се усмихва“, „той дори се усмихва меко и приятелски“. Ефектът е постигнат.

* * *

Най-после Готфрид успява да напусне Бон. Той сам прави следната равносметка на постигнатите от него там висоти на учена образованост:

„От хегелнанството за съжаление се отдалечавам все повече и повече; да бъда рационалист е моето най-голямо желание, но същевременно аз съм супернатуралист и мистик, а *в случай на нужда* дори пиетист“ (стр. 45).

Към този автопортрет няма какво да се прибави.

Берлин. Октомври 1834 — август 1835

От бедната семейна и студентска обстановка Готфрид попада в Берлин. Но ние не намираме никакви следи от влиянието на условията на живота в големия град — поне в сравнение с Бон, — никакви признаци на участие в тогавашното научно движение. Бележките в дневника на Готфрид отбелязват само душевните вълнения, които той преживява заедно с новия си compagnon d'aventure*, Хуго Дюнвег от Бармен, както и дребните неприятности на бедния богослов, паричните затруднения, изтърканите фракове, постъпването на работа като рецензент и пр. Животът му протича без всякаква връзка с обществения живот на града; той се ограничава изключително в кръга на семейството Шльосинг, в което Дюнвег спокойно минава за *майстор Волфрам***, а Готфрид — за *майстор Готфрид Страсбургски* (стр. 67). Образът на Елиза в сърцето му избледнява все повече и повече; Готфрид изпитва ново пикантно влечение към госпожица Мария Шльосинг; при това той за нещастие узнава за годежа на Елиза с друг и в края на краищата резюмира своите берлински настроения и стремежи в *„неясен* копнеж по женско същество, което да му принадлежи *напълно“*.

Но той не може да напусне Берлин без театрален ефект.

„Преди да напусне Берлин, старият Вайс“ (режисьор) *„още веднаж* го въведе в театъра. Странно чувство овладя младежа, когато приветливият старец, посочвайки няколко празни ниши в огромната зала, в която бяха наредени бюстовете на германските драматурзи, многозначително каза:
„Има още свободни места!““

Мястото за Платеновия епигон Готфрид, който тъй сериозно приема един стар смешник да го величае по повод „бъдещото безсмъртие“ — това място действително още не е заето.

Бон. Есента на 1835 — есента на 1837

„В постоянни колебания между изкуството, живота и науката, работейки и в трите области без определени стремежи, той смяташе от всяка от тях да на-

---

* — другар в похожденията. *Ред.*
** Волфрам фон Ешенбах. *Ред.*

учи, да извлече и дори да създаде толкова, колкото беше възможно при неговата нерешителност" (стр. 89).

Със съзнанието, че е нерешителен дилетант, Готфрид се връща в Бон. Съзнанието, че е дилетант, не му пречи, разбира се, да вземе изпита за степен лисансие и да стане частен доцент в Бонския университет.

„Нито Шамисо, нито Кнап приеха изпратените им от него стихотворения в издаваните от тях алманаси[127] и това много го огорчи" (стр. 99).

Такива са първите опити за дебют на общественото поприще на великия мъж, който в частен кръг през цялото време живее на кредит срещу своето бъдещо величие. От този момент той окончателно става съмнителна местна величина на литературните студентски кръжоци, докато един причинил му лека рана изстрел в Баден го превръща внезапно в герой на германското еснафство.

„Затова пък в гърдите на Кинкел все повече и повече се пробуждаше копнеж към постоянна и вярна любов — копнеж, който не можеше да бъде заглушен с никаква работа" (стр. 103).

Първата жертва на този копнеж е някоя си Мина. Готфрид кокетира с Мина и за разнообразие понякога се явява в качеството на състрадателен Махадева[128], който позволява на девойката да го боготвори и при това размишлява за нейното здраве.

„Кинкел би могъл да я обича, ако беше в състояние да се заблуждава относно нейното положение; но неговата *любов* щеше само да ускори *гибелта* на увяхващата роза. Мина бе първата девойка, която можеше да го разбере; но тя би му раждала, като втора Хекуба, не деца, а факли, и огънят на родителите би изгорил чрез децата собствения дом, така както изгоря Приамовата Троя. Въпреки това, той не можеше да се откъсне от нея, сърцето му се обливаше в кръв за нея, *той страдаше не от любов, а от състрадание.*"

Божественият герой, чиято любов, подобно на поглеждането на Юпитер, е смъртоносна, в действителност е само обикновен, постоянно зает със себе си франт, който при избора на годеница за пръв път се опитва да играе ролята на покорител на сърца. Нещо повече, гадните разсъждения за женското състояние и неговите последици за евентуални деца се превръщат в подла сметка, тъй като той не прекратява тази връзка, която му дава пълно вътрешно самоудовлетворение, и я прекъсва едва когато тя му дава повод за нова мелодраматична сцена.

Готфрид отива при един свой чичо, чийто син току-що е умрял. До самия ковчег, в страшен среднощен час, той разиграва със своята братовчедка, мадмоазел Елиза II, сцена в стила на оперите на Белини: сгодява се с нея „в присъствието на покойника" и на след-

ващата сутрин благополучно бива приет от чичо си в качеството на бъдещ зет.

„Той често мислеше също за Мина и за оня миг, в който ще трябва отново да я види, загубен за нея навеки; но той не се плашеше от този миг, защото тя не можеше да предяви никакви претенции върху едно сърце, което беше вече дадено на друга“ (стр. 117).

Новият годеж преследва само една цел — да доведе отношенията с Мина до драматична колизия, в която се сблъскват „дългът и страстта“. Тази колизия се предизвиква от действително филистерска низост: порядъчният еснафин дори пред себе си отрича правото на Мина върху неговото сърце, което „вече било дадено на друга“. Добродетелният мъж, разбира се, ни най-малко не се смущава от обстоятелството, че оправдава тази страхлива самоизмама, като подправя със задна дата хронологичния ред в „отдаването на сърцето“.

И Готфрид бива изправен пред интересната необходимост да разбие едно „бедно вярно сърце“.

„След една пауза Готфрид продължи: „В същото време аз чувствувам. мила Мина, че трябва да Ви помоля за прошка — може би аз сгреших пред Вас... Мина, тази ръка, която вчера така приятелски Ви подадох — тази ръка вече не е свободна — аз съм сгоден!““ (Стр. 123.)

Мелодраматичният кандидат по теология не иска, разбира се, да ѝ каже, че този годеж е станал няколко часа, след като той „така приятелски“ ѝ подал ръка.

„О боже! ... Мина, можете ли да ми простите?“ (Пак там.)

„Аз съм мъж и трябва да остана верен на своя *дълг* — аз не *трябва* да Ви обичам! Но аз не съм Ви лъгал“ (стр. 124).

След този със задна дата изпълнен добродетелен дълг остава само да се прибегне до невероятното, да се обърне ефектно цялото положение, да се направи така, че не Мина прощава него, а високонравственият поп прощава измамената. За тази цел се измисля възможността Мина „да го мрази в бъдеще“ и след това предположение идва в заключение следващият морал:

„„Аз на драго сърце Ви прощавам това и ако това се случи, Вие може да бъдете предварително уверена в моята прошка. А сега сбогом! Моят дълг ме зове, аз трябва да Ви напусна.“ И той с бавни крачки излезе от беседката... От този час Готфрид се почувствува нещастен“ (стр. 124).

Комедиантът и мнимият любовник се превръща в лицемерен поп, който с душеспасителна благословия се измъква от положението. Чрез измислени любовни конфликти Зигварт благополучно стига дотам, че може да се мисли нещастен.

В края на краищата става ясно, че всички тези измислени любовни перипетии не са нищо друго освен кокетничене на Готфрид със самия себе си. Цялата работа се свежда до това, че мечтаещият за своето бъдещо безсмъртие поп смесва старозаветните сказания с модните фантазии в духа на Шпис, Клаурен и Крамер от заемните библиотеки и се наслаждава, въобразявайки си, че е романтичен герой.

„Ровейки се в своите книги, той се натъкна на Новалисовия „Офтердинген“[129], който още преди една година толкова често го бе вдъхновявал за поетично творчество. Още като гимназист, когато заедно с няколко другари той основа кръжок под името „Тевтония“, членовете на който си поставяха за цел взаимно да си разясняват германската история и литература, той бе приел псевдонима *Хайнрих фон Офтердинген*... Сега му стана ясно значението на това име. Той *смяташе самия себе си за оня Хайнрих* в милото градче в подножието на Вартбург и копнежът по *„синьото цвете“* го обхвана с неудържима сила. Но нито Мина можеше да бъде сияещото цвете от приказката, нито неговата годеница, колкото и да питаше той своето сърце. Потънал в мечти, той жадно продължаваше да чете, странният вълшебен свят го овладяваше и найпосле той с плач се хвърли в едно кресло, копнеейки по *„синьото цвете“.*“

Тук Готфрид издава цялата романтична лъжа, с която се е обградил; склонността към маскарад, стремежът да се пременя в чужди дрехи са неговата истинска „вътрешна същност“. Както по-рано той се наричаше Готфрид Страсбургски, така сега той се явява в ролята на *Хайнрих фон Офтердинген* и търси не „синьо цвете“, а особа от нежния пол, която да го признае в тази роля. Такова „синьо цвете“, макар и малко увехнало, той намира в края на краищата в лицето на една особа, която разиграва заедно с него в негов и свой интерес желаната комедия.

Тази лъжлива романтика, тази пародия и карикатура на стари истории и приключения, които Готфрид поради липса на собствени такива *копира* от другите — цялата тази чувствена измама на безпочвени колизии с Марии, Мини, Елизи I и II го довежда дотам, че на него му се струва, че е достигнал висотите на Гьотевите преживявания. Както Гьоте след своите любовни бури внезапно заминава за Италия и там пише своите „Елегии“, така и Готфрид след въображаемите любовни опиянения счита, че има сега правото да извърши пътешествие до Рим. Гьоте е предчувствувал появяването на Готфрид:

„Та даже китът има въшки —
Защо пък аз да нямам?“[130]

Италия. Октомври 1837 — март 1838

Пътешествието до Рим започва в дневника на Готфрид с обширно описание на пътуването от Бон до Кобленц.

Новият период започва точно така, както завърши предишният, а именно — с всестранно прилагане на чужди преживявания към собствената особа. На парахода Готфрид си спомня за „великолепния маниер на Хофман“, който „заставя своя майстор Йоханес Вахт да създаде висикохудожествено произведение, непосредствено след като е преживял огромна скръб“[131]. В потвърждение на този „великолепен маниер“ Готфрид след „огромната скръб“ по Мина потъва в *„размисъл за написването на една отдавна замислена* трагедия“ (стр. 140).

През време на пътуването на Кинкел от Кобленц до Рим стават следните събития:

„Любезните писма на неговата годеница, които той често получаваше и на които в повечето случаи незабавно отговаряше, прогонваха мрачните мисли“ (стр. 144).

„Любовта към прекрасната Елиза пусна дълбоки корени в копнеещата гръд на младежа“ (стр. 146).

* * *

В Рим се случва следното:

„Като пристигна в Рим, Кинкел завари там писмо от годеницата си, което още повече засили чувството на любов към нея, и образът на Мина започна все повече и повече да отстъпва на заден план. Сърцето му подсказваше, че Елиза може да го направи щастлив, и той с чист възторг се отдаде на това чувство... Едва сега той се бе научил да обича“ (стр. 151).

По такъв начин Мина, която той преди обичаше само „от състрадание“, отново се появява на сцената на неговите преживявания. Що се отнася до отношенията с Елиза, той мечтае, че Елиза може да го направи щастлив, а не той нея. А в мечтите за „синьото цвете“ той още преди това е предрекъл, че това приказно цвете, към което той изпитва такъв поетичен сърбеж, не може да бъде нито Елиза, нито Мина. Новопробудилите се у него чувства към двете девойки служат само да създадат ситуация за нов конфликт:

„Изглежда, че в Италия музата на Кинкел дремеше“ (стр. 151).

Защо?

„Зашото на него му липсваше още *формата*“ (стр. 152).

По-късно ние узнаваме, че в резултат на шестмесечния си престой в Италия той благополучно донесъл в Германия *„формата“*.

И тъй като Гьоте бе написал своите „Елегии“ в Рим, Готфрид също съчинява елегията „Пробуждането на Рим“ (стр. 153).

* * *

В квартирата на Кинкел прислужницата му предава писмо от неговата годеница. Той го отваря с радост —

„и с вик се отпусна на своето легло“. „Елиза му съобщаваше, че някой си доктор Д., състоятелен човек, имащ обширна практика и дори ... ездови кон(!), я поискал за жена и тъй като щяло да мине още много време, докато той, Кинкел, бедният богослов, си създаде солидно положение, тя го моли да я освободи от връзките, които ги съединяват.“

Съвършена реминисценция от „Човеконенавистничество и разкаяние“[132].

Готфрид е „унищожен“, „ужасяващо окаменение“, „сухи очи“, „чувство за мъст“, „кинжал“, „гърдите на съперника“, „кръвта от сърцето на противника“, „леден студ“, „безумна болка“ и пр. (стр. 156 и 157).

В тези „скърби и радости на бедния богослов“ нещастният кандидат се терзае предимно от мисълта, че Елиза го е „пренебрегнала“ заради „преходните земни блага“ (стр. 157). След като Готфрид по всички правила на сценичното изкуство се предава в течение на известно време на гореописаните чувства, той намира найпосле следното възвишено утешение:

„Тя бе недостойна за теб — та на теб ти остават крилата на гения, които ще те издигнат високо над тази мрачна скръб! *И когато след време славата ти се разнесе по земното кълбо*, тогава изменницата ще намери отмъщение в собственото си сърце! ... Кой знае дали след години *нейните деца* няма да дойдат да ме молят за помощ, *и аз не бих искал преждевременно да се лиша от това*“ (стр. 157).

Веднага след неизбежното предвкусване на възвишената наслада от „бъдещата слава, която ще се разнесе по земното кълбо“, излиза наяве обикновеният характер на попа-филистер. Той се надява, че може би по-късно изпадналите в мизерия деца на Елиза ще дойдат да молят великия поет за милостиня — „той не би искал преждевременно да се лиши от това“. Но защо? Защото пред „бъдещата слава“, за която Готфрид постоянно мечтае, Елиза „е предпочела ездовия кон“, защото е предпочела „земните блага“ пред шутовската комедия, която той смята да разиграва под името Хайнрих фон Офтердинген. Старият Хегел правилно е отбелязал, че благородното съзнание винаги преминава в подло[133].

Бон. Лятото на 1838 — лятото на 1843

(Коварство и любов)

След като Готфрид в Италия е подражавал карикатурно на Гьоте, след завръщането си той решава да играе Шилеровата „Коварство и любов".

Въпреки изтерзаната си, разяждана от мирова скръб душа, Готфрид се чувствува телесно „по-добре откогато и да било" (стр. 167). Той възнамерява „с трудове да си спечели литературно име" (стр. 169), което впрочем не му попречва по-късно, когато „трудовете" не му създават литературно име, да си спечели по-евтино име без труд.

„Смътният копнеж", който постоянно тласка Готфрид подир „същество от женски пол", се изразява в удивително бързото сменяване на обещанията за брак и годежите. Обещанието за брак е класическата форма, с помощта на която силният човек и „бъдещият" възвишен ум се старае на практика да завоюва и привърже към себе си своите любими. Щом зърне някое синьо цвете, с помощта на което той би могъл да играе ролята на Хайнрих фон Офтердинген, нежните, мъгляви сантиментални мечти на поета се сгъстяват в твърде явните помисли на кандидата да допълни идеалното сродство на душите с връзките на „дълга". Този еснафски ламтеж, в който годежите едва ли не след първото запознаване се сипят върху всички маргаритки и лилии à tort et à travers*, прави още по-отвратително кокетното парадиране, с което Готфрид непрестанно разкрива сърцето си, за да покаже своята „велика мъка на поет".

Затова след завръщането си от Италия Готфрид трябва, разбира се, отново да се „сгоди". Този път предметът на неговия копнеж му бива направо посочен от неговата сестра, същата Йохана, чийто пиетистки фанатизъм бе вече увековечен с възклицания в дневника на Готфрид.

„Тия дни Бьогехолд тъкмо бе известил за своя годеж с госпожица Кинкел, и Йохана, намесвайки се по-натрапчиво откогато и да било в сърдечните работи на брат си, пожела поради редица причини и семейни съображения, за които е по-добре да се премълчи, Готфрид *от своя страна* да се ожени за сестрата на нейния кандидат, госпожица София Бьогехолд" (стр. 172). „Кинкел" — от само себе си се разбира — *„безусловно* трябваше да почувствува влечение към кротката девойка ... Тя беше мила, невинна девойка" (стр. 173). „С необичайна нежност" — това също се разбира от само себе си — „Кинкел поиска нейната ръка и ощастливените родители радостно му я обещаха, щом" — и това

* — безразборно. *Ред.*

се разбира от само себе си — „той си създаде солидно положение в живота и може да гарантира иа своята годеница" — което също се разбира от само себе си — „професорско или тихо пасторско огнище".

Стремежът към брак, който се проявява във всички приключения на пламенния кандидат, в този случай се излива на хартия в следното изящно стихче:

„В живота нищо ми не трябва,
Ръчичка бяла искам само."

Всичко останало — очи, уста, къдри — той счита за „суета".

„Не трябва ми мен всичко туй,
Ръчичка бяла искам само!" (Стр. 174.)

Флирта, който той започва с госпожица София Бьогехолд по нареждане на своята „по-натрапчива откогато и да било сестра Йохана" и от постоянното гъделичкащо влечение към някаква „ръчичка", той нарича същевременно „дълбока, трайна и тиха" любов (стр. 175) и, по-специално, „*религиозният* елемент играеше голяма роля в тази нова любов" (стр. 176).

Работата е там, че в любовните истории на Готфрид религиозният елемент постоянно се редува с романтичния и театралния елемент. В ония случаи, когато Готфрид не успява чрез драматични ефекти да се покаже в нова Зигвартова ситуация, той прибягва към религиозните чувства, за да придаде на тези вулгарни истории по-възвишено значение. Зигварт става благочестивият Юнг-Щилинг[134], когото господ също така е надарил с такава чудодейна сила, че три съпруги загиват в мъжките му обятия, а той все още може отново „да се бракосъчетава" с нова любима.

* * *

Ние идваме най-после до фаталната катастрофа в този богат с дела живот—запознанството на Щилинг с *Йохана Мокел*, разведена Матиьо. В нея Готфрид намира Кинкел от женски пол, своето романтично alter ego*, само че по-твърдо, по-умно, по-малко неопределено и поради зрялата възраст вече загубило първите илюзии.

Общото между Мокел и Кинкел беше, че и двамата не бяха признати от света. Тя имаше отблъскваща и вулгарна външност; в първия си брак беше „нещастна". Тя притежаваше музикален талант, но недостатъчен, за да си спечели име със своите произведения или с изпълнителското си майсторство. В Берлин тя бе претърпяла

* — друго „аз". *Ред.*

фиаско, когато се бе опитала да подражава на остарелите детинщини на Бетина*. Изпитанията бяха направили характера ѝ посуров. Въпреки че тя, подобно на Кинкел, обичаше да позира и с безмерни преувеличения да придава „възвишен" характер на делничните събития на своя живот, у нея с годините все пак се бе развила по-настоятелна *„потребност"* (по думите на Щродман) от любов, отколкото от поетични щуротии за нея. Онова, което у Кинкел беше в това отношение женско, у нея стана мъжко. Ето защо напълно естествено е, че тази особа с радост се съгласи да разиграва с Кинкел комедията на непризнатите красиви души до взаимно задоволяващ край, да признае Зигварт в неговата роля на Хайнрих фон Офтердинген и да му позволи да я намери в качеството на „синьо цвете".

След като с помощта на сестра си Кинкел току-що се бе сгодил благополучно за трети или за четвърти път, Мокел го завежда в нов лабиринт на любовта.

Готфрид се намира във „вълните на обществото" (стр. 190), т. е. в един от онези малки професорски или, с други думи, „привилегировани кръжоци" на германските университетски градчета, които могат да бъдат епохални само в живота на християнско-германския кандидат. Мокел пее и получава аплодисменти. На трапезата Готфрид бива поставен до нея — и тук се разиграва следната сцена.

„Навярно човек изпитва прекрасно чувство — каза Готфрид, — когато сред всеобщия възторг лети на крилата на гения над радостния свят" — „Така Ви се *струва* — с вълнение отговори Мокел. — Аз чух, че Вие имате прекрасен поетичен дар; може би на Вас *също* някога ще кадят тамян ... и тогава аз ще Ви попитам щастлив ли сте Вие, ако Вие не ..." — „Ако аз не? ... — запита Готфрид, когато тя се запъна" (стр. 188).

На несръчния кандидат, склонен към лирика, бе хвърлена въдица.

След това Мокел му съобщава, че неотдавна

„чула неговата проповед за Христовата скръб и помислила до каква степен прекрасният младеж се е отрекъл от света, щом той дори у нея пробудил тих копнеж по невинния сън на душата, който някога ѝ навявали загубените звуци на вярата" (стр. 189).

Готфрид бил „очарован" (стр. 189) от тази любезност. Било му необикновено приятно „да се убеди, че Мокел е нещастна" (пак там). И той веднага решава „със своята пламенна, вдъхновена вяра в спасението чрез Исуса Христа" „отново да завоюва ... *също* и тази скърбяща човешка душа" (пак там). Тъй като Мокел

* Арним. *Ред.*

е католичка, отношенията се завързват под измисления предлог в „служба на всемогъщия“ да бъде спечелена една човешка душа — комедия, с която се съгласява и Мокел.

* * *

„В течение на 1840 г. Кинкел бе също назначен за помощник-пастор на евангелската община в Кьолн, където ходеше всяка неделя сутрин да чете проповеди“ (стр. 193).

Тази бележка на биографа ни заставя да кажем няколко думи по повод на убежденията на Кинкел като теолог. „В течение на 1840 г.“ критиката бе успяла вече да разложи най-безпощадно съдържанието на християнството, научното...* в лицето на Бруно Бауер бе влязло в открито стълкновение с държавата. В този период Кинкел се явява в качеството на проповедник. Но не притежавайки, от една страна, енергията на ортодокс, а, от друга, способността да схване обективно теологията, той се споразумява с християнството посредством сантиментално-лирична декламация à la Крумахер, представяйки Христос като „приятел и учител“, опитвайки се да отхвърли всичко „некрасиво“ във формата на християнството и подменяйки неговото съдържание с празна фразеология. Този маниер да се подменя съдържанието с формата, мисълта — с фразата създаде в Германия цял ред попове-декламатори, които естествено трябваше да намерят своето последно убежище в *демокрацията*. Ако в теологията понякога все пак бяха нужни макар и повърхностни знания, то в демокрацията празната фразеология намери, напротив, своето пълно приложение — тук безсъдържателната звучна декламация, nullité sonore**, напълно изтиква смисъла и разбирането на нещата. Кинкел, чиито богословски занимания не го бяха завели по-далеч от сантиментални извлечения от християнското учение, изложени в духа на Клаурен, в своите речи и трудове бе образец на това пастирско сладкодумие, което понякога също биваше наричано „поетична проза“ и с което той по куриозен начин се опитваше да обоснове своето „поетично призвание“. Неговото поетично творчество се състоеше впрочем [не]*** в насаждане на истински лаври, а в развъждане на вълчо грозде, с което той украсяваше тривиалния път. Същата слабохарактерност конфликтите да се разрешават не по същество, а чрез удобна форма, се

* По-нататък в ръкописа са зачеркнати думите: „движение“, „критиката“. *Ред.*

** — празнодумството. *Ред.*

*** Тук ръкописът е повреден. *Ред.*

проявява и в позицията му като доцент в университета. Той прокламира борбата срещу стария професионален педантизъм с „хлапашко“ поведение, благодарение на което доцентът се превръща в студент, а студентът се издига до частен доцент. От тази школа именно излязоха цяло поколение щродмановци, щурцевци и подобни на тях субекти, които можаха в края на краищата да приложат своята фразеология, своите познания и своето леко „висше призвание“ само в лоното на демокрацията.

* * *

Новите любовни отношения вземат сега характер на приказката за петлето, кокошчицата* и яйчицето.

1840 година беше повратен пункт в историята на Германия. От една страна, критичното приложение на Хегеловата философия към теологията и политиката бе революционизирало науката; от друга страна, с качването на престола на Фридрих-Вилхелм IV бе започнало движението на буржоазията, чиито конституционалистки стремежи изглеждаха по онова време още напълно радикални. От мъглявата „политическа поезия“ на онова време се премина към ново явление — революционното могъщество на периодичния печат.

Какво правеше през това време Готфрид? Мокел основа заедно с него „Maikäfer, eine Zeitschrift für Nicht-Philister“** (стр. 209) и „Съюз на майските бръмбари“. Този вестник

„имаше за цел само да създава веднаж седмично весела и приятна вечер на един тесен приятелски кръг, както и да дава на участниците възможност да представят своите произведения на преценката на доброжелателни и обичащи изкуството критици“ (стр. 219).

Действителната цел на „Съюза на майските бръмбари“ беше разрешението на загадката за синьото цвете. Заседанията ставаха в къщата на Мокел и трябваше в кръга на най-обикновени, занимаващи се с белетристика студенти да възвеличат Мокел в ролята на „кралица“ (стр. 210), а Кинкел в ролята на „министър“ (стр. 255). Двете непризнати прекрасни души намериха възможност да се утешат в „Съюза на майските бръмбари“ за „несправедливостта, извършена спрямо тях от лошия свят“ (стр. 296). Те можеха да си отдават взаимно дължимото в избраните от тях роли на Хайн-

* В оригинала игра на думи: думите „Hinkel“ — „петленце“, „Gockel“ — „кокошчица“ звучат близко до имената Kinkel, Mockel. *Ред.*

** — „Майски бръмбар — списание за нефилистери“. *Ред.*

рих фон Офтердинген и синьото цвете и Готфрид, у когото подражаването на чужди роли бе станало втора природа, трябваше да се почувствува щастлив, че е успял най-после да създаде истински *„любителски театър"* (стр. 254). Самата тази шутовска комедия служеше същевременно като встъпление към практически действия:

„Тези вечери му дадоха възможност да посещава Мокел и в дома на нейните родители" (стр. 212).

Ще прибавим към това, че „Съюзът на майските бръмбари" бе подражание на гьотингенския „Съюз на дъбравата"[135], само с тази разлика, че последният представлява цяла епоха в развитието на немската литература, докато „Съюзът на майските бръмбари" остана лишена от всякакво значение провинциална карикатура. Съгласно признанието на самия биограф-апологет „веселите майски бръмбари" (стр. 254) като например Себастиан Лонгард, Лео Хасе, К. А. Шльонбах и други били безцветни, пошли, лениви и празни студенти (стр. 211 и 298).

* * *

Готфрид, разбира се, скоро почва „да сравнява мислено" (стр. 221) своята годеница и Мокел, но „засега нямаше време за" — иначе тъй привичните за него — „всекидневни размишления за сватба и брак" (стр. 219). С една дума, той, подобно на Буридановото магаре, се колебаеше между двата наръча сено. Обаче Мокел, притежаваща голям опит и по-практични наклонности, „ясно съзря невидимите връзки" (стр. 225); тя реши да помогне „на случая или на божественото предначертание" (стр. 229).

„Веднаж, в такова време на деня, когато научните преподавателски занимания обикновено не позволяваха на Готфрид да се вижда с Мокел, той отиде у нея и приближавайки се тихо до стаята ѝ, чу жално пеене. Той се вслуша в песента:

„Ти приближаваш се и сякаш
Заря осени ми челото" и т. н., и т. н.
„Неизказаните страдания —
Уви, те са чужди за теб!"

Дълъг и печален акорд завърши нейното пеене и бавно замря във въздуха" (стр. 230 и 231).

Готфрид незабелязано, както му се струва, се измъква обратно; идвайки си в къщи, той намира, че се е създала твърде интересна ситуация, и започва да пише отчаяни сонети, в които сравнява Мокел с Лорелай[136] (стр. 233). За да избяга от Лорелай и да

запази верността си към госпожица София Бьогехолд, той се опитва да намери място на преподавател във Висбаден, но получава отказ. Към гореописания случай се прибави и друго предначертание, което беше решаващо. Не само „слънцето се стремеше от знака Дева“ (стр. 236), но и Готфрид и Мокел правят разходка с „лодка по Рейн“, при което един минаващ покрай тях параход обръща лодката и Готфрид плува към брега, държейки в обятията си Мокел.

„Когато той, притискайки спасената до сърцето си, се приближаваше до брега, за пръв път го обзе чувството, че само *тази* жена може да му дари блаженство“ (стр. 238).

Този път Готфрид най-после е преживял не въображаема, а действителна сцена от романа „Сродни души“[137]. Това и решава въпроса. Той се разделя със София Бьогехолд.

* * *

След любовта — коварство. От името на консисторията пастор Енгелс заявява на Готфрид, че връзката с разведена жена, и то католичка, е недопустима за него, Готфрид, протестантския свещеник. Готфрид се позовава на неотемните права на човека, изтъквайки с голяма доза фалшив патос следните точки:

1. „Няма нищо престъпно в това, че е пил кафе с тази дама в ресторанта „Хирцекюмпхен““ (стр. 249).

2. „Въпросът още не е разрешен, защото той досега още не е заявявал публично нито че има намерение да се ожени за споменатата дама, нито че няма такова намерение“ (стр. 251).

3. „Що се отнася до въпроса за вероизповеданието, не се знае какво ще покаже бъдещето“ (стр. 250).

„А сега Ви моля да се отбиете при мен на чаша кафе“ (стр. 251).

С тази реплика Готфрид, придружен от пастор Енгелс, който не е в състояние да противостои на поканата, напуща сцената. Така властно и така меко Готфрид умееше да разрешава конфликтите със съществуващите условия.

* * *

За да характеризираме въздействието, което „Съюзът на майските бръмбари“ трябваше да упражни върху Готфрид, ще приведем следното място:

„Беше 29 юни 1841 г. На този ден трябваше да бъде тържествено отпразнувана първата годишнина от създаването на „Съюза на майските бръмбари““ (стр. 253). „Когато стана въпрос за това, на кого да се присъди наградата, решението бе взето единодушно. Готфрид скромно коленичи пред кралицата, която положи неизбежния лавров венец на неговото пламтящо чело, докато залязващото слънце сипеше жарки лъчи върху просветления лик на поета“ (стр. 285).

Към това тържествено увенчаване на Хайнрих фон Офтердинген с въображаема поетична слава синьото цвете бърза да прибави и своите собствени чувства и пожелания. Тази вечер Мокел изпълнява композирания от нея самата химн на „Съюза на майските бръмбари“, който завършва със следната строфа, в която се резюмира цялата цел на „Съюза“:

„Каква поука ний ще извлечем?
Бръмбарче, лети!
Не ще намериш, щом си стар,
Ти лика и прилика на света!
Бръмбарче, лети!“

Простодушният биограф отбелязва по този повод, че „съдържащата се в тази строфа покана за встъпване в брак била съвсем непреднамерена“ (стр. 255). Готфрид разбра това намерение, „но не искаше преждевременно да се лиши“ от това, още две години да бъде увенчаван с лаври и гледан с обожание в „Съюза на майските бръмбари“ и се ожени за Мокел на 22 май 1843 г., след като тя, въпреки че беше невярваща, прие протестантското вероизповедание под нелепия предлог, че „в протестантската църква не се държи толкова на определени принципи на вярата, колкото на *етичните* понятия“ (стр. 315).

„Поука друга тук вий намерете:
Не вярвайте на синьо цвете!“

* * *

Готфрид се свързва с Мокел под предлог да я обърне от неверие към протестантската църква. Но сега Мокел иска Щраусовия „Животът на Исуса“[138], отново изпада в неверие

„и със свито сърце той тръгна след нея по пътя на съмненията в бездната на отрицанието. Заедно с нея той почна да си прокарва път в лабиринта на новата философия“ (стр. 308).

И така, не развитието на философията, което по онова време вече упражнява влияние върху масите, а случайни настроения го довеждат до отрицанието.

Какво извлякъл той от този лабиринт на философията, личи от собствения му дневник:

„Да видим обаче дали мощното течение от Кант до Фойербах няма да ме хвърли към *пантеизма!!*" (Стр. 308.)

Като че ли това течение не извежда тъкмо извън пределите на пантеизма, като че ли Фойербах представлява последната дума на немската философия!

„Крайъгълният камък на моя живот" — се казва по-нататък в дневника — „е не историческото познание, а непоклатимата система и ядрото на теологията е не историята на църквата, а догматиката" (пак там).

Като че ли немската философия не разтвори именно непоклатимите системи в исторически познания, а догматичните ядра — в история на църквата! В тези признания напълно ясно изпъква цялата контрареволюционност на демократа, за когото самото движение е пак само средство да достигне до няколко неопровержими вечни истини — гнили точки на покоя.

Предоставяме на читателя въз основа на гореприведеното апологетично счетоводство на Готфрид сам да съди за цялото му духовно развитие и за това, какъв революционен елемент е бил скрит в този мелодраматично-актьорствуващ богослов.

II

Така завършва първото действие от живота на Кинкел и до започването на февруарската революция не се случва нищо достойно за отбелязване. Издателството Кот се зае да издаде неговите стихове, без да му плати хонорар; по-голямата част от изданието продължаваше да лежи в склада, докато прословутото раняване в Баден придаде на автора поетичен ореол и създаде пазар за неговите произведения.

Впрочем биографът премълчава един характерен факт. По собственото признание на Кинкел крайна цел на неговите желания било да умре стар директор на театър. Негов идеал бил някой си Айзенхут, странствуващ актьор, който пътувал със своята трупа нагоре и надолу по Рейн и в края на краищата се побъркал.

Освен своите пастирско сладкодумни лекции в Бон Готфрид устройва от време на време и в Кьолн теологични и естетични художествени представления. Той ги прекратява, когато избухва февруарската революция, със следното пророчество:

„Грохотът на сражението, чийто тътен достига до нас от Париж, бележи и за Германия, и за целия европейски континиент началото на ново прекрасно време. След рева на бурята идва блаженият полъх на зефира на свободата; отсега нататък започва велика, благословена ера — ерата на *конституционната монархия!*"

Конституционната монархия поблагодари на Кинкел за този комплимент, като го произведе извънреден професор. Това признание обаче не можеше да задоволи le grand homme en herbe*. Конституционната монархия изглежда съвсем не бързаше да способ-

* — бъдещия велик човек. *Ред.*

ствува „неговата слава да се разнесе по земното кълбо“. При това лаврите, които новите политически стихотворения донесоха на Фрайлиграт, не даваха спокойствие на увенчания поет на „майските бръмбари“. Ето защо Хайнрих фон Офтердинген прави завой наляво и става най-напред конституционен демократ, а след това и републикански демократ (honnête et modéré*). Той се тъкми за депутат, но в майските избори не бива избран нито в Берлин, нито във Франкфурт. Въпреки тези първи несполуки, той усърдно продължава да преследва своята цел и, може да се каже, бе принуден доста да се потруди. С мъдра сдържаност той действува най-напред само в своя малък избирателен окръг. Той основава вестник „Bonner Zeitung“, скромно местно растенийце, което се отличава само със своеобразната безцветност на демократичната декламация и наивността на спасяващото отечеството невежество. Той издига „Съюза на майските бръмбари“ до степен на демократичен студентски клуб, от който скоро излиза оная плеяда ученици, която разпръсква славата на учителя по всички селища на бонския окръг и натрапва г. професор Кинкел на всяко събрание. Сам той политиканствува в казиното с бакалите, стиска братски ръката на честните занаятчии и разпространява своето пламенно свободолюбие дори сред селяните от Киндених и Зелшайд. Но с особена симпатия той се отнася към почтеното съсловие на занаятчиите. Заедно с тях той оплаква упадъка на занаята, жестоките последици на свободната конкуренция, съвременното господство на капитала и машините. Заедно с тях той крои планове за възраждане на цеховия строй и за унищожаване на борсовата спекулация и за да направи всичко, на което е способен, той излага резултатите от своите водени в казиното с дребните собственици разговори в брошурата „Спасявай се, занаят!“[139]

За да може всеки веднага да разбере къде собствено е мястото на г. Кинкел и какво франкфуртски национално значение има неговото произведенийце, той го посвещава на „тридесетте члена на икономическата комисия при франкфуртското Национално събрание“.

Изследванията на Хайнрих фон Офтердинген за „красивото“ в съсловието на занаятчиите веднага го довеждат до извода, че „съсловието на занаятчиите в настоящия момент е съвсем разединено“ (стр. 5). Това разединение се състои именно в това, че някои занаятчии „посещават казиното на бакалите и чиновниците“ (какво постижение!), а други не го посещават, а така също в това, че някои занаятчии са получили образование, а други не. Въпреки то-

* — почтен и умерен. *Ред.*

ва разединение авторът все пак вижда благоприятен признак в това, че в милото отечество навсякъде се организират съюзи и събрания на занаятчиите, както и в това, че се води агитация за подобряване положението на занаятчийското съсловие (спомнете си „винкелблехиадите" от 1848 г.[140]). За да внесе и своята лепта под формата на добър съвет в това благотворно движение, той излага своята спасителна програма.

Най-напред авторът разглежда въпроса за начина, по който чрез ограничения могат да бъдат отстранени лошите страни на *свободната конкуренция,* без обаче тя да бъде отменена напълно. При това той стига до следните изводи:

„Законодателството трябва да пречи на непритежаващите още достатъчно изкуство и необходимата зрялост младежи да стават майстори" (стр. 20).

„Всеки майстор може да има само един чирак" (стр. 29).

„За учене на занаят също трябва да се положи изпит" (стр. 30).

„На изпита трябва непременно да присъствува майсторът, при когото ще учи изпитваният" (стр. 31).

„За да се осигури необходимата зрялост, ние искаме от законодателството отсега нататък никой да не може да стане майстор, преди да навърши двадесет и пет години" (стр. 42).

„За да се осигури достатъчно изкуство, ние искаме отсега нататък всеки начинаещ майстор да полага изпит, и то публично" (стр. 43). „При това е извънредно важно изпитът да бъде съвсем безплатен" (стр. 44). Такъв изпит трябва „също да полагат всички майстори от дадена професия, които живеят на село" (стр. 55).

Нашият приятел Готфрид, който сам търгува амбулантно с политика, иска да отмени „странствуващата или амбулантната търговия" с други светски стоки като безчестна (стр. 60).

„Производителят на занаятчийски изделия се стреми да изтегли своето състояние от предприятието изгодно за себе си и в ущърб на своите кредитори. Това, както и всичко двусмислено, се обозначава с чуждестранно име: то се нарича *банкрут.* За тази цел той бързо прехвърля готовите си изделия в съседни области и веднага ги продава на онези, които предлагат най-голяма цена" (стр. 64). Тези разпродажби — „всъщност един вид нечистотии, които нашият любезен съсед, търговското съсловие, изхвърля в градината на занаятчиите" — трябва да бъдат отменени. (Не би ли било много по-просто, приятелю Готфриде, злото да се изтръгне с корена и същевременно да бъде отменен самият банкрут?)

„С панаирите, разбира се, работата стои другояче" (стр. 65). „При тези обстоятелства законодателството трябва да предостави на отделните области сами да решават с мнозинство на гласовете (!) на съвещание на всички граждани, което трябва да бъде свикано за тази цел, дали да бъдат запазени или отменени постоянните панаири" (стр. 68).

След това Готфрид преминава към сложния „спорен въпрос" за отношението между занаята и машинния труд и издига при това следните положения:

„Нека всеки, който продава готови изделия, държи *само толкова стока, колкото може да произвежда със собствените си ръце*" (стр. 80). „Тъй като машините и занаятът се отделиха едни от други, те западнаха и тръгнаха по погрешен път" (стр. 84).

Той иска да ги обедини в смисъл занаятчиите — например книговезците от даден град — да образуват асоциация и да използуват съвместно една машина.

„И тъй като те ще използуват машината само за себе си и само за изпълнение на поръчки, те ще могат да произвеждат по-евтино от притежаващия фабрика търговец" (стр. 85). „Капиталът може да бъде разрушен от асоциацията" (стр. 84) (а асоциацията може да бъде разрушена от капитала).

Своите идеи обединените дипломирани книговезци от Бон „да се снабдят с машина за линиране, изравняване и рязане на картона" (стр. 85) той след това обобщава в предложение за „машинна камара".

„Един съюз на цеховите майстори от съответната професия трябва навсякъде да организира предприятия, напомнящи фабриките на отделни дребни търговци, които предприятия да работят изключително за изпълнение на поръчките на местните майстори и да не приемат никакви поръчки от други работодатели" (стр. 86). Особеното при тази машинна камара е, че „търговското водене на работата е необходимо" само „в началото" (пак там). „Всяка мисъл, тъй нова като предлаганата" — се провиква „упоеният" от тази мисъл Готфрид, — „преди да бъде осъществена, се нуждае от най-спокойно и практическо обмисляне до най-дребните подробности". Той призовава „всеки занаят да се заеме с това обмисляне отделно за себе си" (стр. 87, 88).

След това следват една полемика против конкуренцията от страна на държавата, която използува труда на затворниците, реминисценции за колония на престъпници („създаване на човечен Сибир", стр. 102) и, най-после, полемика против „така наречените занаятчийски роти и занаятчийски комисии" при военните. Военното бреме, което тежи върху занаятчийското съсловие, трябвало да бъде облекчено, като държавата поръчва снаряжението на занаятчиите на по-скъпа цена от тази, по която тя самата може да го произвежда.

„По такъв начин отпадат въпросите за конкуренцията" (стр. 109).

Второто основно положение, към което след това преминава Готфрид, е материалната помощ, която държавата трябва да оказва на занаятчийското съсловие. Готфрид, който разглежда държавата изключително от гледището на чиновника, е на мнение, че на занаятчията най-лесно може да се помогне със заеми от държавната хазна за създаване на занаятчийски камари, взаимоспомагателни каси и пр. А откъде държавната хазна трябва да получи тези

средства, това тук, разбира се, не трябва да се разглежда, защото това е *„некрасивата“* страна на въпроса.

Накрая нашият богослов не може, разбира се, да не изпадне отново в ролята на проповедник на нравствеността и да не прочете на съсловието на занаятчиите назидателна лекция за начина, по който то само̀ може да си помогне. Най-напред почва с „оплаквания от дългосрочните заеми и удръжките“ (стр. 136), при което от занаятчията се иска да отговори по съвест на въпроса: „Имаш ли ти, приятелю, еднакви и неизменни цени за всяка работа, която вършиш?“ (стр. 132). По този случай занаятчията бива специално предупреден да не иска прекомерни цени от „богати англичани“. „Коренът на цялото зло“ — след дълго мъдруване открива Готфрид—„са годишните сметки“ (стр. 139). Подир това следват оплаквания по повод страстта на занаятчийските жени към труфене и привързаността на занаятчиите към кръчмите (стр. 140 и нататък).

А средствата, с които занаятчийското съсловие може само̀ да подобри своето положение, са: „цеховете, болничните каси, занаятчийският помирителен съд“ (стр. 146) и, най-после, работническите просветни дружества (стр. 153). За последна дума на тези просветни дружества се представя следното:

„Най-после, пеенето, съчетано с декламацията, прокарва мост към *драматичното представление* и към *театъра на занаятчиите*, който трябва постоянно да се има предвид като крайна цел на тези естетични стремежи. Едва когато трудещите се класи се научат отново да се движат на *сцената,* тяхното художествено възпитание ще бъде завършено“ (стр. 174, 175).

По такъв начин Готфрид благополучно е превърнал занаятчията в комедиант и с това пак е свел въпроса до самия себе си.

Цялото това кокетиране с цеховите стремежи на бонските занаятчии имаше обаче практически резултат. Като обеща тържествено да съдействува за възстановяването на цеховете, нашият приятел Готфрид успя да бъде избран за депутат на Бон в октроираната втора камара[141]. „От този миг Готфрид се почувствува“ щастлив.

Той незабавно замина за Берлин и тъй като считаше, че правителството възнамерява да учреди в лицето на втората камара постоянен „цех“ от изпитани законодатели, той се установи там на постоянно местожителство, като реши да извика при себе си жена си и детето си. Но камарата бе разтурена и след кратки парламентарни наслади Готфрид се върна горчиво разочарован обратно при Мокел.

Скоро след това избухна конфликтът между правителствата и Франкфуртското събрание и с това започнаха движенията в Южна

Германия и край Рейн. Отечеството призова — и Готфрид се отзова на неговия зов. В Зигбург се намираше един арсенал на ландвера — и Зигбург беше мястото, където — след Бон — Готфрид найчесто бе сял семената на свободата. Затова той се свързва със своя приятел, запасния лейтенант Анеке, и призовава всичките си последователи на поход срещу Зигбург. Сборен пункт бил подвижният мост. Трябвало да се явят повече от сто души. Но когато след дълго чакане Готфрид преброил своите юнаци, те се оказали едва тридесет и в това число — за вечен позор на „Съюза на майските бръмбари" — само трима студенти! При все това Готфрид заедно със своята шепа хора преминава безстрашно Рейн и се насочва направо към Зигбург. Нощта била тъмна и дъждовна. Изведнаж зад храбреците се раздава конски тропот. Храбреците се скриват край пътя, покрай тях препуска патрул улани. Жалки негодяи издали тайната: властите били предупредени, походът бил осуетен — трябвало да се връщат обратно. Мъката, която пронизала тази нощ гърдите на Готфрид, може да се сравни само с болката, която той изпитал, когато и Кнап, и Шамисо отказали да приемат първите му поетични творби в своите стихотворни сбирки.

След всичко, което се бе случило, за него беше немислимо да остане в Бон. Но нима Пфалц не беше за него широко поле за дейност? Той заминава за Кайзерслаутерн и тъй като трябва да му се даде някаква длъжност, дават му синекура във военния департамент (говори се, че му възлагат управлението на морските работи[142]). Но той си изкарва хляба, търгувайки по навик амбулантно със свободата и с народното благо сред селяните от околните села, при което, ако се съди по слухове, в някои реакционни окръзи това завършило не съвсем благополучно за него. Въпреки тези малки неприятности, човек можеше да види Кинкел бодро крачещ по всички пътища с раница на гръб — и оттогава всички вестници го изобразяват с този неизменен атрибут.

Обаче движението в Пфалц бързо завърши и ние виждаме Кинкел отново в Карлсруе, носейки вместо раница на рамото мускет, който отсега нататък става негов постоянен отличителен знак. Както разказват, този мускет имал много *красива* страна, а именно — приклад и ложа от махагон. Във всеки случай това бил естетичен, художествен мускет. *Некрасивата* му страна било впрочем обстоятелството, че нашият приятел Готфрид не умеел нито да го пълни, нито да се цели, нито да стреля, нито да марширува. Затова един от приятелите му го попитал: защо *той* всъщност тръгва на бой — на което Готфрид възразил: „Ами че как, в Бон не мога да се върна — а трябва да живея!"

И така Готфрид влиза в редиците на воините, в отряда на рицарствения Вилих. От този момент, както се стараят да ни убедят много другари по оръжие на Готфрид, той споделя всички превратности на съдбата, изпитани от този отряд, държейки се скромно и като обикновен доброволец, приветлив и любезен както в добри, така и в лоши времена, но прекарвайки по-голямата част от времето си на каруцата за изоставащите. А при Рашат[143] този истински борец за правда и справедливост трябваше да преживее такова изпитание, от което той по-късно — за възхищение на целия германски народ — излезе като неопетнен мъченик. Подробностите по това събитие досега все още не са установени точно — уверяват ни само, че когато една група доброволци през време на една престрелка сбъркала пътя, върху нея били дадени няколко изстрела от фланговете, при което един куршум засегнал леко главата на Готфрид; той паднал с вик: „Убиха ме!“ Макар да не бил убит, все пак той не можел да отстъпва заедно с останалите; изпратили го в една селска къщичка, където той се обърнал към простодушните обитатели на Шварцвалд с думите: „Спасете ме — аз съм известният Кинкел!“ Работата свършила с това, че тук го намерили прусаците и го отвели във вавилонски плен.

III

От момента на пленяването в живота на Кинкел започва нов период, който открива същевременно нова ера в историята на развитието на германското еснафство. Щом „Съюзът на майските бръмбари“ узна, че Кинкел е пленен, той изпрати до всички германски вестници писма, че великият поет Кинкел е застрашен от опасността да бъде разстрелян от военно-полеви съд и че германският народ, по-специално образованите му слоеве, а особено жените и девойките, са длъжни да положат всички усилия, за да спасят живота на пленения поет. Сам той, както уверяват, съчинил през това време едно стихотворение, в което се сравнява със „своя приятел и учител Христос“ и казва за себе си: моята кръв ще се пролее за вас. От този момент негов атрибут става *лирата*. По такъв начин Германия внезапно узна, че Кинкел бил поет, велик поет, и от този миг цялата маса на германското еснафство и на естетствуващите лигльовци известно време участвува в разигравапата от нашия Хайнрих фон Офтердинген комедия за синьото цвете.

Междувременно прусаците го изправиха пред военен съд. Това му даде повод за пръв път след дълго прекъсване да се обърне отново с трогателен призив към слъзните жлези на своите слушатели, както — по думите на Мокел — той правил това по-рано толкова успешно в качеството си на помощник-пастор в Кьолн, при което пак на Кьолн бе съдено скоро след това да се възхищава от най-блестящото му постижение на това поприще. Той произнесе пред военния съд защитна реч, която по-късно благодарение на недискретността на един от неговите приятели бе, уви, доведена от берлинския „Abend-Post“ също до знанието на широката публика. В тази реч Кинкел „протестира“

„против отъждествяването на моите действия с калта и мътилката, която — аз знам това — за съжаление се присламчи напоследък към революцията“[144].

След тази крайно революционна реч Кинкел бе осъден на двадесет години затвор в крепост; последният обаче в резултат на молби за помилване бе заменен с изправителен затвор. Той бе изпратен в Наугард*, където, както се говори, го накарали да преде вълна — и така вместо раницата, след това мускета, след това лирата отсега нататък негов атрибут става *чекръкът*. По-късно ние ще видим как той преплава океана с нов атрибут — кесията за пари.

Междувременно в Германия стана едно удивително събитие. Германският еснафин, сантиментален, както е известно, по самата си природа, бе жестоко разочарован от тежките удари на 1849 г. в своите най-сладки илюзии. Нито една от неговите надежди не се бе сбъднала и дори у въодушевения младеж започнаха да се раждат съмнения относно съдбините на отечеството. Скръбно униние овладя всички сърца и навсякъде се почувствува потребността от един демократичен Христос, от действителен или въображаем мъченик, който с кротостта на агнец би носил в своята скръб греховете на еснафския свят и в страданията на когото в остра форма би се въплътила мекушавата хроническа скръб на всички филистери. „Съюзът на майските бръмбари“ начело с Мокел се зае да задоволи тази повсеместно назряла потребност. И наистина кой можеше да бъде по-подходящ за изпълнението на тази велика комедия на страстите от пленeното страстно цвете** Кинкел с неговия чекрък, този неизчерпаем източник на сълзи и най-трогателни преживявания, съчетаващ при това в едно лице проповедник, професор по естетика, депутат, амбулантен търговец на политика, мускетар, новооткрит поет и стар театрален директор? Кинкел бе героят на деня и като такъв той бе незабавно приет от германския филистерски свят. Всички вестници бяха пълни с анекдоти, характеристики, стихове, реминисценции на пленения поет. Неговите страдания в затвора се представяха в прекомерно преувеличен, легендарен вид; вестниците поне веднаж в месеца съобщаваха, че косата му побеляла: във всички бюргерски клубове и на всички чайове си спомняха за него с прискърбие. Девойките от образованите съсловия въздишаха над неговите стихове, а старите моми, познали страстните желания, оплакваха в различни градове на отечеството неговата сломена мъжка сила. Всички други обикновени жертви на движението, разстреляните, загиналите, пленените изчезваха пред единия жер-

* Полското название: Новогард. *Ред.*
** — тропическо цвете с ярки цветове. *Бълг. ред.*

твен агнец, пред мъжа, който покори сърцата на филистерите от мъжки и женски пол, и само за него се проливаха потоци от сълзи, на които впрочем той единствен бе в състояние да отговори. С една дума, това бе истински *демократичен зигвартовски период*, който нито на косъм не отстъпваше на литературния зигвартовски период от миналия век; и Зигварт-Кинкел никога не се бе чувствувал тъй добре, както в тази роля, в която той изглеждаше велик не с това, което вършеше, а с това, което не вършеше, велик не със силата и съпротивата, а със слабостта и безволевата съкрушеност, и в която роля единствената му задача се състоеше в това, да търпи с достойнство и с чувство. А зрялата и опитна Мокел съумя да извлече практическа полза от тази мекушавост на публиката и веднага разгърна крайно енергична предприемаческа дейност. Тя предприе ново издание на всички напечатани и ненапечатани произведения на Готфрид, които изведнаж придобиха ценност и станаха модни, и широко ги рекламираше сред публиката. Тя се възползува от случая, за да пробута и своя собствен опит из света на насекомите като например „Историята на една светулка". За доста голяма сума тя позволи на „майския бръмбар" Щродман да извади на показ пред публиката най-интимните откровения от дневника на Готфрид. Тя организираше всевъзможни подписки и проявявайки несъмнена предприемаческа ловкост и голяма настойчивост, съумя да превърне меките чувства на образованото общество в твърди талери. При това тя на всичко отгоре изпита удовлетворение, като получи възможност

„да вижда всеки ден в своята малка стаичка най-великите хора на Германия, например Адолф Щар".

Но тази зигвартовска мания достигна кулминационната си точка през време на заседанието на съда със съдебни заседатели в Кьолн, на което през пролетта на 1850 г. гастролира Готфрид. Тук се гледаше процесът за опита за нападение срещу Зигбург и Кинкел бе доведен в Кьолн. Тъй като в настоящия очерк дневниците на Кинкел играят такава значителна роля, напълно уместно ще бъде, ако приведем и тук откъслек от дневника на един очевидец.

„Жената на Кинкел дойде на свиждане с него в затвора. Тя го поздрави през решетката в стихове, той отговори, ако не се лъжа, в хекзаметри. След това и двамата паднаха на колене един пред друг и присъствуващият тъмничар, стар фелдфебел, не можа да разбере дали има работа с луди или с комедианти. По-късно на въпроса на оберпрокурора, за какво са говорили на свиждането, надзирателят заяви, че макар и да говорили на немски, той не разбрал нито една дума. По повод на това г-жа Кинкел отбелязала, че не трябвало да се назначава за надзирател човек, съвършено необразован в литературно и художествено отношение."

Пред съдебните заседатели Кинкел се държа изключително като машина за сълзи, като литератор от зигвартовския период от времето на „Страданията на младия Вертер“[145]

„„Господа съдии, господа съдебни заседатели... очите-незабравки на моите деца... зелените води на Рейн... няма нищо унизително в това, да стиснеш ръката на един пролетарий... бледите устни на затворника... ефирният въздух на родните места“ и други подобни глупости; това беше цялата прославена реч, над която и публиката, и съдебните заседатели, и прокуратурата, и дори жандармите проляха горчиви сълзи, и съдебното заседание завърши с единодушно оправдание сред всеобщи въздишки и хълцания. Кинкел, разбира се, е добър, мил човек, но иначе е някаква противна смесица от религиозни, политически и литературни реминисценции.“

Човек може да си загуби търпението, като чете тези редове.

За щастие този тъжен период много скоро завърши с романтичното освобождение на Кинкел от шпандауския затвор. При това освобождение се повтори историята на Ричард Лъвското сърце и Блондел[146] с тази разлика, че сега Блондел лежеше в затвора, а Лъвското сърце свиреше на двора на латерна и че Блондел беше един обикновен стихоплет, а Лъвското сърце беше всъщност страхлив като заек. Лъвското сърце бе студентът Шурц от „Съюза на майските бръмбари“, интригант с големи амбиции и малки способности, достатъчно умен обаче, за да си състави ясна представа за „германския Ламартин“. Скоро след историята с освобождението студентът Шурц заяви в Париж, че използуваният от него Кинкел, както той много добре знае, не е lumen mundi*, докато именно той, Шурц, и никой друг е призван да бъде бъдещият президент на германската република. Този човек, един от ония студенти „в кафяви фракове и светлосини плащове“, наблюдавани вече някога от „мрачно блестящите очи на Готфрид“, успя да освободи Кинкел, пренасяйки в жертва бедния тъмничар, който сега лежи за това в затвора с високото съзнание, че е мъченик за свободата на.... Готфрид Кинкел!

---

* — светлина на света. *Ред.*

IV

В *Лондон* ние срещаме Кинкел отново, и този път — благодарение на неговата затворническа слава и сълзливостта на германското еснафство — в качеството на най-великия човек на Германия. Нашият приятел Готфрид със съзнанието за своята възвишена мисия успя да използува всички изгоди на момента. Романтичното освобождение даде нов тласък на възторженото увлечение пс Кинкел в родината — увлечение, което, твърде ловко насочено по нужния път, не закъсня да даде материални плодове. В същото време световният град откри на прославения герой ново обширно поприще, за да пожъне отново лаври. На него му беше ясно: той трябваше да стане герой на сезона. За тази цел той се отказа временно от всякаква политическа дейност и затваряйки се в къщи, се погрижи преди всичко да пусне отново брада, без която не може нито един пророк. След това той посети Дикенс, редакциите на английските либерални вестници, германските търговци от Сити, главно тамошните естетствуващи евреи. Той бе идеал за всички: за едного — поет, за другиго — патриот изобщо, за трети — професор по естетика, за четвърти — Христос, за пети — прекрасният страдалец Одисей, но общо за всички беше кроткият, артистичен, доброжелателен и хуманен Готфрид. Той не се успокои, докато Дикенс не го прослави в „Household Words" и докато не поместиха портрета му в „Illustrated News"[147]. Той вдигна на крак малцината лондонски германци, които и в чужбина бяха участвували във вайкането по Кинкел, уж за да получи покана да чете лекции върху съвременната драма, за които лекции след това билетите се пращаха на цели пачки по къщите на германските търговци. Той не пренебрегна нито тичането насам-натам, нито шумната реклама,

нито шарлатанството, нито натрапчивото додяване, нито унижението пред тази публика. Затова пък и успехът не закъсня. Готфрид самодоволно се любуваше на собствената си слава, на своето отражение в огромното огледало на Кристалния дворец[148] и може да се каже, че се чувствуваше сега необикновено добре.

Лекциите му получиха признание (виж „Kosmos"[149]).

„Kosmos". Лекциите на Кинкел

„Веднаж, когато гледах мъглявите картини на Дьоблер, ми хрумна куриозната мисъл — може ли да се създадат такива хаотични произведения с помощта на „думата", може ли да се разказват мъгляви картини? Наистина неприятно е, когато критикът още от първите думи трябва да признае, че в този случай критическата свобода вибрира в галванизираните нерви на вълнуващата реминисценция като затихващ звук на замираща върху трептящи струни нота. Въпреки това аз предпочетох да се откажа от скучния педантичен анализ на учената безчувственост, отколкото да отрека този резонанс, който пленителната муза на германския емигрант роди в играта на идеите на моята *чувствителност.* Този основен тон на Кинкеловите образи, тази реминисценция на неговите акорди съставлява звучното, творческо, градивно, постепенно оформящо се „слово" — *„съвременната мисъл"*. Човешката „преценка" на тази мисъл извежда истината от хаоса на лъжливите традиции и я поставя като неприкосновена всеобща собственост под защитата на интелектуално развити, логично мислещи малцинства, които от вярващо невежество я трансформират в невярваща наука. На ученото неверие се пада да профанира мистицизма на благочестивата заблуда, да подкопава всемогъществото на потъналата в предразсъдъци традиция, да обезглавява с помощта на скепсиса — тази неуморно работеща философска гилотина — авторитетите и да изведе чрез революцията народите от мъглата на теокрацията на цветущите полета на демокрацията" (на безсмислицата). „Настойчивото и усърдно изучаване на летописите на човечеството, както и обясняването на самия човек, е най-голямата задача на всички участници в преврата и това бе ясно осъзнато от онзи изгонен бунтовен поет, който в течение на трите последни понеделници развиваше вечер пред буржоазната публика своите „dissolving views"*, рисувайки историята на съвременния театър."

„Работник"

Всички твърдяха, че още по изразите: „сфера на резонанс", „затихващ звук", „акорди" и „галванизирани нерви", човек можел да се досети, че *този работник* бил твърде близката роднина на Кинкел — Мокел.

Но и на този период на извоюваното с пот на лицето самолюбуване също не бе съдено да трае вечно. Денят на страшния съд над съществуващия световен ред, страшния съд на демокрацията, славният месец май 1852 г.[150] все повече приближаваше. За да посрещне този велик ден в пълно снаряжение, Готфрид Кинкел тряб-

---

* — „разрушителни възгледи". *Ред.*

ваше отново да облече политическата лъвска кожа, да се свърже с „емиграцията“.

Тук ние преминаваме към лондонската „емиграция“ — тази сбирщина от бивши членове на франкфуртския парламент, на берлинското Национално събрание и на камарата на депутатите, герои на баденската кампания, титани, разиграли комедия с имперската конституция[151], литератори без читатели, кресльовци от демократическите клубове и конгреси, вестникарски драскачи от десето качество и т. н.

Великите мъже на Германия от 1848 г. бяха пред безславен край, когато победата на „тираните“ им донесе избавление, като ги изхвърли в чужбина и ги превърна в мъченици и светци. Те бяха спасени от контрареволюцията. Политическото развитие на континента доведе повечето от тях в Лондон, който стана по този начин техният европейски център. От само себе си се разбира, че при такова положение на нещата на тези освободители на света бе необходимо да вършат нещо, да предприемат нещо, за да напомнят всеки ден отново и отново на публиката за своето съществуване. Трябваше на всяка цена да се попречи да се създаде впечатлението, че световната история може да върви напред и без помощта на тези гиганти. Колкото повече този човешки измет се оказваше неспособен — както поради собствената си безпомощност, така и поради съществуващите условия — да извърши някое действително дело, толкова по-ревностно той трябваше да се занимава със своята безполезна привидна дейност, чиито въображаеми актове, въображаеми партии, въображаеми битки и въображаеми интереси така високопарно се възвестяваха от участниците в нея. Колкото по-безсилен беше той да предизвика действително нова революция, толкова повече трябваше само мислено да сконтира тази бъдеща възможност, да разпределя предварително постовете и да предвкусва насладата от властта. Тази надута дейност се изрази в организирането на дружество за взаимно застраховане на качеството на велики мъже и за взаимно гарантиране на бъдещите правителствени постове.

V

Първият опит за създаване на подобна „организация“ бе направен още през пролетта на 1850 г. По това време в Лондон се разпространяваше един написан на високопарен стил „Проект за окръжно до германските демократи. С право на ръкопис“ заедно с едно „Преповодително писмо до водачите“. В това окръжно и в преповодителното писмо се съдържаше призив за създаване на единна демократическа църква. Като най-близка цел се поставяше създаването на Централно бюро на германската емиграция[152] за съвместно управление на работите на емигрантите, организиране на печатница в Лондон, обединяване на всички фракции против общия враг. След това емиграцията трябваше отново да стане център на движението в страната, организирането на емиграцията трябваше да сложи началото на широко организиране на демокрацията. На ония изтъкнати личности, които не разполагаха със средства, трябваше в качеството на членове на Централното бюро да се плаща за сметка на облагане на германския народ. Такова облагане изглеждаше толкова по-уместно, защото „германската емиграция пристигна в чужбина не само без що-годе значителен герой, но и — което е много по-лошо — без общ *капитал*“. При това не се скриваше, че съществуващите вече унгарски, полски и френски комитети бяха послужили за образци за тази „организация“, и през целия документ прозираше известна завист към тези видни съюзници, заемащи по-изгодно положение.

Това окръжно бе съвместно произведение на господата Рудолф *Шрам* и Густав *Струве*, зад гърба на които се криеше в качеството на член-кореспондент веселият образ на живеещия тогава в Остенде г. Арнолд *Руге*.

Г-н *Рудолф Шрам* беше свадлив, бъбрив, извънредно объркан манекен, избрал за свой жизнен девиз един цитат от „Внука на Рамо“: „Аз по-скоро съм съгласен да бъда нахален дърдорко, отколкото съвсем да не бъда“[153]. Г-н Кампхаузен в периода на разцвета на своята власт охотно би дал на младия нахален крефелдец отговорен пост, ако такова издигане на един прост съдебен кандидат не би противоречало на приличието. Поради бюрократичния етикет за г. Шрам оставаше открита само демократическата кариера. На това поприще той веднаж действително се озова председател на Демократическия клуб в Берлин и по-късно с подкрепата на неколцина депутати от левицата бе избран за депутат от Щригау* в берлинското Национално събрание. Тук обикновено тъй словоохотливият Шрам се отличаваше с упорито мълчание, придружавано обаче от постоянно мърморене. След разгонването на Учредителното събрание този народен деец на демокрацията написа една конституционно-монархическа брошура, но не бе избран отново. По-късно, при правителството Брентано, той се мярна за кратко време в Баден и там, в „Клуба на решителния прогрес“[154], се запозна със Струве. След пристигането си в Лондон той заяви, че иска да се откаже от всякаква политическа дейност, а след това издаде веднага споменатото по-горе окръжно. Всъщност несполучил бюрократ, г. Шрам си въобразяваше, вземайки под внимание семейните връзки, че представлява в емиграцията радикалната част на буржоазията, и в действителност не без успех представлява карикатура на радикален буржоа.

Густав Струве принадлежи към по-значителните фигури на емиграцията. Неговото лице, напомнящо марокин, неговите изпъкнали, глуповато хитри очи, меко светещото му голо теме, славянско-калмукските му черти веднага издават в него необикновения човек, а това впечатление още повече се засилва благодарение на глухия гърлест глас, на прочувствената елейна реч и на тържествената важност на маниерите. Впрочем, отдавайки дължимото на истината, трябва да отбележим, че нашият Густав, тъй като в наше време за всеки човек става все по-трудно да се отличи, се стараеше да изпъкне сред своите съграждани поне с това, че се явяваше в ролята ту на пророк, ту на аферист, ту на хирург на мазоли, превръщайки най-чудновати занятия в своя основна професия и пропагандирайки всевъзможни глупости. По произход русин, на него внезапно му хрумна да се въодушеви от идеята за свободата за Германия, и то след като бе заемал известно време някаква свръхщатна длъжност при руската мисия в бундестага и бе

* Полското название: Стшегом. *Ред.*

написал малка брошура в защита на този бундестаг.[155] Тъй като той считаше собствения си череп за образец на нормален човешки череп, той започна да се увлича от кранископия и оттогава се доверява само на онзи, чийто череп той предварително е опипал и изучил. Освен това той престана да яде месо и започна да проповядва в полза на изключително растителната храна. Той беше освен това предсказвач на времето, ревностен противник на пушенето на тютюн и дейно агитираше в полза на моралните принципи на германския католицизъм[156], както и на водолечението. При неговата дълбока омраза към всяко положително знание той, разбира се, се увлича от идеята за свободни университети, в които вместо предметите на обикновените четири факултета[157] трябвало да се преподава кранископия, физиогномика, хиромантия и некромантия. Напълно в неговия дух беше и извънредната упоритост, с която той се опитваше да стане велик писател именно затова, защото неговият маниер на писане беше диаметрална противоположност на това, което може да се нарече стил.

Още в началото на 40-те години Густав основа „Deutscher Zuschauer"[158] — едно вестниче, издавано от него в Манхайм, за което той взе патент и което навсякъде го преследваше като натрапчива идея. Освен това той още тогава направи откритието, че двете книги, които са за него Старият и Новият завет, а именно „Всеобщата история" на Ротек и „Речникът на политическите науки" на Ротек и Велкер[159], не съответствуват повече на духа на времето и се нуждаят от ново, *демократично* издание. Тази преработка, за която Густав незабавно се зае и един откъслек от която той издаде предварително под заглавие „Основи на политическите науки"[160], стана „от 1848 г. наложителна необходимост, защото покойният Ротек не бе използувал опита на последните години".

Междувременно избухнаха едно след друго ония три баденски „народни въстания", историческото описание на които като централна точка на цялото съвременно световно движение е дадено от самия Густав[161]. Озовал се веднага след Хекеровото (първото баденско) въстание в изгнание и едва успял да възобнови издаването на своя вестник „Deutscher Zuschauer" в Базел, той бе сполетян от тежък удар — оказа се, че манхаймският издател продължава да издава тамошния „Deutscher Zuschauer" под редакцията на друго лице. Борбата между истинския и самозвания „Deutscher Zuschauer" бе толкова ожесточена, че в нея загинаха и двата вестника. Затова пък Густав състави една конституция на германската федеративна република, съгласно която Германия трябваше да бъде разделена на двадесет и четири републики, всяка със свой президент и две камари. Към конституцията бе приложена грижливо

съставена карта, на която бе нанесено точното териториално деление.

През септември 1848 г. започна второто въстание, в което нашият Густав обединяваше в едно лице Цезар и Сократ. Той използува времето, което успя отново да прекара на германска земя, за да даде на шварцвалдските селяни убедителни доказателства за вредата от тютюна. В Льорах той издаваше вестник под заглавие: „Правителствен орган. Германска свободна държава. Свобода, благосъстояние, просвета"[162]. Този орган помести на своите колони между другото следния декрет:

„Член 1. Въведеното 10-процентово допълнително мито върху внасяните от Швейцария стоки се отменя. Член 2. *На управляващия митниците Кристиян Мюлер се възлага изпълнението на настоящото постановление."*

Неговата вярна Амалия делеше с него всички несгоди и по-късно ги описа в романтични краски. Освен това тя участвуваше в заклеването на пленените жандарми, като поставяше на всеки заклел се във вярност на германската свободна държава червена лента на ръкава и след това го прегръщаше. За съжаление Густав и Амалия бяха арестувани и чезнеха в тъмницата, където неуниващият Густав незабавно продължи своята републиканска транскрипция на Ротековата „Всеобща история", докато най-после третото въстание му върна свободата. Сега Густав стана член на действителното временно правителство и от този момент към другите му натрапчиви идеи се прибави и манията на временните правителства. Като председател на военния съвет той побърза по възможност да обърка работите на повереното му ведомство и предложи за военен министър „предателя" Майерхофер (виж Гьог. „Ретроспективен поглед...". Париж, 1850[163]). По-късно той напразно се стремеше да стане министър на външните работи и да получи 60 хиляди флорина на свое разположение. Г-н Брентано скоро отново освободи нашия Густав от бремето на властта, след което Густав възглави опозицията в „Клуба на решителния прогрес". Той насочваше тази опозиция особено охотно против такива мероприятия на Брентано, които *сам* бе поддържал по-рано. Макар че този клуб бе разгонен и Густав трябваше да емигрира в Пфалц, това нещастие имаше тази добра страна, че неизбежният „Deutscher Zuschauer" отново можа да излезе само в един единствен брой в Нойщат на Хард, което възнагради Густав за многото незаслужено претърпени от него страдания. Друга утеха беше обстоятелството, че в едни допълнителни избори в някакво затънтено селище в Горен Баден той бе избран за член на баденското Учредително събрание, така че получи възможност да се върне в Ба-

ден в качеството на официално лице. В това събрание Густав се отличи с три внесени във Фрайбург предложения: 1) на 28 юни: да се обяви за предател всеки, който поиска да влезе в преговори с неприятеля; 2) на 30 юни: да се назначи ново временно правителство, в което Струве да бъде пълноправен член; 3) след отхвърлянето на последното предложение, още същия ден: след като неуспешното сражение при Ращат направи безполезна по-нататъшната съпротива, трябва да се спестят на населението на Горен Баден ужасите на войната и за тази цел на всички чиновници и войници трябва да се даде заплата за десет дни напред, а членовете на Учредителното събрание да получат дневни за десет дни и пътни и след това под звуците на тръби и при биене на барабани да се прехвърлят в Швейцария. Когато и това предложение бе отхвърлено, Густав на своя глава отиде в Швейцария, а след като бе изгонен оттам с пръчка от Джеймс Фази, се озова в Лондон, където оповести новото си откритие, а именно *шестте бича на човечеството.* Тези шест бича бяха: монархията, аристокрацията, поповете, бюрокрацията, редовната армия, паричната кесия и дървениците. В какъв дух Густав преработи покойния Ротек, може да се види от следващото му откритие, че паричната кесия била изобретение на Луи-Филип. За тези шест бича Густав започна да пише проповеди в „Deutsche Londoner Zeitung“[164] — вестника на брауншвайгския ерцхерцог, за което получаваше приличен хонорар и затова с благодарност се подчиняваше на цензурата на господин ерцхерцога. Такова е отношението на Густав към първия бич — монарсите. Що се отнася до отношението му към втория бич — аристокрацията, нашият религиозно-нравствен републиканец си поръча визитни картички, на които се наричаше „барон фон Струве“. Ако той не успя да влезе в също тъй приятелски отношения и с другите бичове, вината не е негова. След това Густав употреби свободното си време в Лондон за съставяне на републикански календар, в който вместо имената на светиите се мъдреха имената на негови съмишленици — и особено често блестящите имена „Густав“ и „Амалия“. Месеците също бяха обозначени с понемчени названия, заимствувани от френския републикански календар с още много подобни общополезни и общоизвестни неща. Впрочем и в Лондон пак се появиха същите любими натрапчиви идеи — за възобновяване на „Deutscher Zuschauer“ и на „Клуба на решителния прогрес“ и за учредяване на временно правителство. По всички тези пунктове той срещна пълно съгласие от страна на Шрам и по такъв начин възникна окръжното.

Третият член на този съюз, великият *Арнолд Руге*, се отличава от цялата останала емиграция с външния си вид, който напомня

вахмистър, все още очакващ назначение на гражданска длъжност. Не може да се каже, че този рицар прави впечатление с особено приятна външност. Парижките познати наричаха обикновено неговите померанско-славянски черти муцуна на белка (figure de fouine). Арнолд Руге, син на селянин от остров Рюген, мъченик, лежал в пруските затвори седем години за участие в интригите на демагозите[165], без много да му мисли, се хвърли в обятията на Хегеловата философия, щом откри, че е достатъчно да прелисти Хегеловата „Енциклопедия“[166], за да се избави от необходимостта да изучава всички останали науки. Освен това той се придържаше към правилото (което бе изложил в една новела и се стараеше да разпространи сред своите другари — нещастният Хервег може да разкаже нещичко за това), че и в брака човек трябва да осъществи този принцип, и затова се ожени още на млади години заради своята „субстанциална основа“.

С помощта на своите хегеловски фрази и на своята „субстанциална основа“ той успя да стане само портиер на немската философия, а в качеството на такъв той бе длъжен да възвестява както в „Hallische Jahrbücher“, така и в „Deutsche Jahrbücher“[167] за възхождащите светила и да ги възхвалява; възползувайки се от това, той доста ловко ги експлоатираше в литературно отношение. За съжаление скоро настъпи периодът на философската анархия, период, когато науката нямаше вече общопризнат крал, когато Щраус, Б. Бауер, Фойербах се сражаваха помежду си и когато най-различни чужди един на друг елементи започнаха да замъгляват ясната простота на класическата доктрина. Тук нашият Руге се обърка, не знаеше накъде да се насочи; неговите и без друго несвързани Хегелови категории съвсем се объркаха и той изведнаж почувствува голям копнеж по мощно движение, в което да не е толкова важно какво човек мисли и пише.

В „Hallische Jahrbücher“ Руге играеше същата роля, каквато покойният книгоиздател Николай в старото „Berlinische Monatsschrift“[168]. Подобно на него Руге виждаше главното си призвание в това, да печата чужди работи и да извлича от тях както материална изгода, така и литературен материал за собствени духовни излияния. Но на това *преработване* на статиите на своите сътрудници, на този процес на литературно храносмилане до неговия неизбежен краен резултат нашият Руге умееше да придава много по-голямо значение, отколкото неговият предшественик. В това отношение Руге бе не портиер на немското просвещение, а Николай на съвременната немска философия и умееше да скрива вродената тъпота на своя ум зад гъстия храст на спекулативната фразеология. Подобно на Николай той храбро се бореше против *романти-*

ката, тъкмо защото Хегел в своята „Естетика" критически, а Хайне в „Романтичната школа" литературно отдавна я бяха ликвидирали[169]. Но за разлика от Хегел той приличаше на Николай по това, че като противник на романтиката си въобразяваше, че има правото да представя за съвършен идеал пошлото филистерство и преди всичко — своята собствена филистерска фигура. За тази цел, а също и за да победи врага в собствената му сфера, Руге съчиняваше и стихове, сладникавата скука на които, недостигната от нито един холандец, надменно се хвърляше в лицето на романтиците като предизвикателство.

Впрочем, нашият померански мислител не се чувствуваше особено добре в Хегеловата философия. Макар и да бе силен в съзиране на противоречия, той бе толкова по-малко способен да ги разрешава и изпитваше твърде понятно отвращение към диалектиката. Затова в неговия догматичен мозък мирно съжителствуваха най-груби противоречия, а неговото и без това крайно тромаво мислене не се чувствуваше никъде така добре, както в такова смесено общество. С него понякога се случваше така, че той смилаше по своему едновременно две статии от различни автори и ги спояваше в ново произведение, без да забелязва, че тези статии са написани от съвършено противоположни гледища. Затъвайки постоянно в противоречия, той се измъкваше, като представяше пред теоретиците слабостта на своето мислене за практически начин на мислене, а пред практиците, напротив, своята практическа безпомощност и непоследователност — за висше постижение на теоретическата мисъл, и в края на краищата заявяваше, че именно това затъване в неразрешими противоречия, тази безкритична хаотична вяра в съдържанието на всевъзможните модни фрази било *„убеждение"*.

Преди да последваме нашия Мориц Саксонски, както Руге обичаше да се нарича в тесен кръг, в неговите по-нататъшни жизнени перипетии, ще посочим още две негови характерни черти, които се проявиха още по времето на „Jahrbücher". Първата от тях е *страстта към манифести.* Щом някой измисляше някое ново гледище, за което Руге виждаше някакво бъдеще, той издаваше манифест. Тъй като никой не го укоряваше в това, да е бил някога автор на някаква оригинална мисъл, подобен манифест винаги му даваше удобен повод да защищава — в повече или по-малко декламаторска форма — новото като свое собствено и на това основание същевременно да се опитва да образува партия, фракция, *„маса"*, която да върви след него и при която той би могъл да изпълнява службата на вахмистър. По-късно ние ще видим до каква невероятна степен на съвършенство Руге доведе това фабрикуване на манифести, прокламации и пронунциаменти.

Втората му особеност е своеобразното *прилежание,* в което Арнолд е ненадминат майстор. Тъй като не обича много да се занимава с изучаването на науки или както той се изразява, „да преписва от една библиотека в друга“, той предпочита „да черпи от живия живот“, т. е. да отбелязва всяка вечер най-добросъвестно всички хрумвания, всички „куриози“, нови идеи и други информации, които е чул, прочел или заимствувал през деня. След това тези материали се използуват отново според случая за тази работа, която Руге върши всеки ден със същата добросъвестност, с която върши и другите си естествени нужди. Затова неговите почитатели обикновено казват, че той страда от незадържане на мастило.* Съвсем безразлично е за какво става дума в този всекидневен продукт на писателския труд, главното е, че Руге полива всяка тема с онзи чудодеен сос на стила, който подхожда решително за всичко, така както англичаните с еднакво удоволствие подправят със своя „сос Соайе“ или със своя уорикски сос риби, птици, котлети и всяка друга храна. Тази всекидневна стилистична *диария* Руге предпочита да нарича *„проникновено*-прекрасна форма“ и вижда в това достатъчно основание да се представя за „художник“.

Макар Руге да бе доволен от своето положение на портиер на немската философия, в дъното на душата му все пак го глождеше червей. Той не бе написал още нито една дебела книга и всеки ден завиждаше на щастливеца Бруно Бауер, който още на млади години бе издал осемнадесет тежки тома. За да отстрани тази несправедливост, Руге отпечата една и съща статия три пъти под различни заглавия в един и същи том и след това издаде този том в най-разнообразни формати. По такъв начин възникнаха *събраните съчинения* на Арнолд Руге, грижливо подвързани от автора, който и досега прехвърля всяка сутрин том по том в своята библиотека, провиквайки се със задоволство: „И все пак Бруно Бауер няма убеждения!“

Ако Арнолд не успя да разбере философията на Хегел, то сам той, напротив, бе въплъщение на една от Хегеловите категории. Той удивително вярно представляваше *„честното съзнание“* и още повече се утвърди в това, когато във „Феноменологията“[170], която иначе остана за него книга със седем печата, направи приятното откритие, че „честното съзнание“ винаги доставя радост на себе си. Това „честно съзнание“ крие под натрапчивата добродетел всички дребни вероломни наклонности и привички на филистера. То има правото да си разрешава всякаква подлост, защото знае, че е подло от честност. Самата глупост става достойнство, тъй като е не-

* — по шеговита аналогия с действително съществуващото страдание — незадържане на урина. *Бълг. ред.*

опровержимо доказателство за твърдостта на убежденията. Всяка негова задна мисъл се поддържа от убеждението във вътрешна правота и колкото по-настойчиво „честното съзнание" замисля някаква измама или дребнава подлост, толкова по-простодушно и доверчиво може то да се покаже. Всички дребни пороци на еснафина се превръщат под ореола на честното намерение в негови добродетели, мръсният егоизъм се явява пречистен под формата на принасяне на жертва, страхливостта се представя като храброст във висшия смисъл на думата, подлостта става благородство, а грубите нахални селяшки маниери се превръщат в благородни прояви на чистосърдечност и добро разположение на духа. Отточна яма, в която по чудноват начин се смесват всички противоречия на философията, демокрацията и на фразьорството въобще, при това човек, щедро надарен с всички порочни, подли и дребнави качества на освободения крепостен, на селянина: хитрост и глупост, алчност и непохватност, раболепие и надменност, лъжливост и простодушие; филистер и идеолог, атеист и вярващ във фразата, абсолютен невежа и абсолютен философ в едно и също лице — това е нашият Арнолд Руге, какъвто Хегел го предсказа още в 1806 г.

След спирането на „Deutsche Jahrbücher" Руге премести в специално направен за целта екипаж семейството си в Париж. Нещастната му съдба го събра там с *Хайне,* който поздрави в негово лице човека, който „преведе Хегел на померански език". Хайне го попита дали Пруц не е негов псевдоним, против което Руге добросъвестно протестира. Но Хайне не можеше да бъде разубеден, че нашият Арнолд не е авторът на Пруцевите стихове. Впрочем, Хайне много скоро забеляза, че макар Руге да не притежава талант, той все пак с успех носи маската на силен характер, и стана така, че нашият приятел Арнолд внуши на поета идеята за неговия Ата Трол[171]. Макар А. Руге да не ознаменува своето пребиваване в Париж с велико произведение, на него все пак по право принадлежи заслугата, че Хайне направи това заради него. От благодарност поетът му посвети известната епитафия:

„Ата Трол, мечок с уклон
Към благочестив живот:
От духа на времето обърнат
В отчаян санкюлот;

Лош танцьор, но с убеждения
Във косматите гърди;
Някога понамирисва доста,
Без талант, но със характер твърд."

В Париж с нашия Арнолд се случи така, че той се събра с комунистите и почна да печата в „Deutsch-Französische Jahrbücher"

статии на *Маркс* и *Енгелс*[172], в които се говореше диаметрално противоположното на това, което той самият възвестяваше в предговора. На това зло му обърна внимание аугсбургският „Allgemeine Zeitung", но той понесе това с философско примирение.

За да компенсира вроденото си неумение да се държи в обществото, нашият Руге научи да преразказва по свое усмотрение няколко забавни анекдота, които той наричаше *„куриози"*. Дългогодишният навик да борави с тези „куриози" го доведе дотам, че постепенно за него всички събития, обстоятелства и отношения почнаха да се превръщат в приятни или неприятни, добри или лоши, важни или неважни, интересни или скучни куриози. Шумният Париж, множеството нови впечатления, социализмът, политиката, Пале-Роял[173], евтините стриди — всичко това подействува така потискащо на нещастника, че в главата му настана постоянна и неизлечима куриозна бъркотия, а Париж се превърна за него в неизчерпаем склад на куриози. Сам той между другото стигна до такъв куриоз, че предложи да се правят дрехи за пролетариите от стърготини, тъй като изобщо имаше слабост към промишлените куриози, за които търсеше — винаги безуспешно — акционери.

Когато от Франция бяха изгонени най-напред германците, които играеха повече или по-малко забележителна роля в политиката, Руге се спаси от тази участ, като се представи на министър Дюшател като *savant sérieux.** Навярно той е имал предвид „учения" от Полдекоковия „Поклонник на луната", който се обявява за учен на основание на това, че умее да стреля по оригинален начин с тапи във въздуха.[174]

Скоро след това Арнолд замина за Швейцария, където се срещна с бившия холандски подофицер, кьолнски провинциален писател и пруски дребен данъчен чиновник *К. Хайнцен.* Двамата скоро бяха свързани с тясна дружба. Хайнцен учеше от Руге философия, Руге от Хайнцен — политика. От това време у Руге възниква необходимостта да се представя за философ par excellence** само пред по-невежите елементи на германското движение. Тази съдба го заставяше да изпада все по-ниско, докато в края на краищата за философ започнаха да го считат само свещениците, които принадлежаха към „Приятелите на светлината"[175] (Дулон), германските католически свещеници (Ронге) и Фани Левалд. Междувременно анархията в немската философия се засилваше всеки ден. Щирнеровият „Единственият"[176], социализъм, комунизъм и пр. — все нови натрапващи се идеи — увеличиха до краен предел бъркотията в главата на Руге. Необходимо беше той да се реши

* — сериозен учен. *Ред.*
** — предимно. *Ред.*

на някаква сериозна стъпка. Тогава Руге намери спасение в *хуманизма,* т. е. във фразата, с която всички объркани глави в Германия, от Райхлин до Хердер, прикриваха своята объркaност. Тази фраза изглеждаше толкова по-съвременна, защото Фойербах току-що „отново бе открил човека", и Арнолд се залови за нея с такова отчаяние, че и досега не може да се откъсне от нея. Но в Швейцария Арнолд направи още едно несравнено по-важно откритие, а именно, „че с *повторното появяване* пред публиката „аз" се утвърждава като *характер".* От този момент за Арнолд се откри ново поле за дейност. Той възведе в принцип най-безсрамната натрапчивост и нахалството. Руге трябваше да взема участие във всичко, да пъха носа си навсякъде. Нито една кокошка не можеше да снесе яйце, без Руге да „редактира разума" на това „събитие"[177]. На всяка цена трябваше да се поддържа връзка с някакъв провинциален вестник, в който можеше да стане „повторното появяване". Той не написа вече нито една вестникарска статия, без да постави под нея името си и да говори в нея по възможност за себе си. Този принцип на „повторното появяване" трябваше да се разпростира върху всяка статия; тя се поместваше отначало във вид на писмо в европейски и (след преселването на Хайнцен в Ню Йорк) в американски вестници, след това се печаташе във вид на брошура и най-после още веднаж се повтаряше в събраните съчинения.

Така въоръжен, нашият Руге можеше да се върне в Лайпциг, за да накара окончателно да бъде признат за *„характер".* Но и тук той намери не само рози. Старият му приятел, книгоиздателят Виганд, го бе заместил с голям успех в ролята на Николай и тъй като нямаше никаква вакантна длъжност, Руге се предаде на мрачни размишления по повод преходността на всички „куриози". И изведнаж избухна германската революция.

В нея нашият Арнолд намери неочаквано спасение. Започнало бе най-после мощното движение, в което и най-непохватният лесно може да плава по течението, и Руге незабавно замина за Берлин с надежда да лови там риба в мътна вода. Тъй като там току-що бе избухнала *революция,* той счете за най-навременно да направи предложение за *реформа.* Той основа вестник под това заглавие[178]. Излизащият до революцията парижки „Réforme"[179] бе най-бездарният, най-невежият и скучен вестник във Франция. Берлинският „Réform" доказа, че може да надмине дори своя парижки първообраз и че дори в „метрополията на разума" може без стеснение да се поднася на германската публика един тъй невъзможен вестник. На основание на това, че присъщата на Руге реторична недодяланост била най-добрата гаранция за дълбочината на криещите се зад нея мисли, Арнолд бе избран за представител

на Бреслау* във Франкфуртския парламент. Там той незабавно намери възможност да излезе в качеството на редактор на демократичната левица с глупав *манифест*. Иначе Руге се отличи само със своите бълнувания за *манифести* от името на *конгреси* на европейските *народи* и ревностно се присъедини към общото пожелание Прусия да се разтвори в Германия. По-късно, завърнал се в Берлин, той искаше Германия да се разтвори в Прусия, а Франкфурт — в Берлин, а когато най-после му хрумна да стане саксонски пер, той поиска Германия и Прусия да се разтворят в Дрезден.

Парламентарната му дейност не му донесе никакви лаври, напротив, собствената му партия се разочарова от него, като се убеди в неговата недодяланост и неспособност. *В същото време* работите на неговия „Reform" отиваха все по-зле и по-зле и той счете, че може да ги поправи само с личното си присъствие в Берлин. В качеството на „честно съзнание" той, от само себе си се разбира, намери също високополитически предлог за своето напущане и предложи също на цялата левица да излезе от парламента заедно с него. Това, разбира се, не стана и Руге замина за Берлин сам. В Берлин той направи откритието, че съвременните конфликти найлесно се разрешават по *„десауски образец"*, както той кръсти малката образцова демократично-конституционна държава. След това, през време на обсадата на *Виена*, той съчини нов *манифест*, призоваващ генерал *Врангел* да предприеме поход срещу Виндишгрец в защита на Виена. Санкцията на демократичния конгрес[180] за този уникален документ той получи под предлог, че манифестът заедно с подписа бил вече набран и отпечатан. Най-после, когато и самият Берлин се озова в обсадно положение, г. Руге отиде при Мантойфел и му направи редица предложения относно „Reform", които бяха обаче отхвърлени. Мантойфел му призна, че не може да си пожелае по-добри опозиционни вестници от „Reform" — „Neue Preussische Zeitung"[181] бил много по-опасен, — изказване, което наивният Руге с победоносен вид побърза да разпространи из цяла Германия. В същото време Арнолд се увлече от *пасивната съпротива*[182] и оказа такава в действителност, като изостави вестника, сътрудниците и всичко друго на произвола на съдбата и бързо офейка. Очевидно активното бягство е най-решителната форма на пасивната съпротива. Контрареволюцията бе настъпила и Руге бяга от нея главоломно от Берлин до Лондон.

През време на майското въстание в Дрезден Арнолд заедно със своя приятел Ото Виганд и градския съвет застана начело на движението в Лайпциг. Заедно с тези свои другари той издаде енер-

* Полското название: Вроцлав. *Ред.*

гичен *манифест* до дрезденци, подканвайки ги да се сражават храбро, защото в Лайпциг се намирали Руге, Виганд и градските старейшини, които стояли на стража, а който сам се пази, него го пази и бог. Но едва-що бе публикуван този манифест, и нашият храбър Арнолд мигновено офейка в Карлсруе.

В Карлсруе той не се чувствуваше в безопасност, макар че баденци се намираха на Некар и работата още далеч не беше стигнала до военни действия. Той помоли Брентано да го изпрати в Париж в качеството на посланик. Брентано се подигра с него, като му предостави този пост за дванадесет часа, а на другата сутрин отмени заповедта за назначение тъкмо в момента, когато Руге се готвеше да заминава. При все това Руге замина за Париж заедно с действително назначените представители на правителството Брентано — Шюц и Блинд — и се държа толкова своеобразно, че собственият му бивш редактор Опенхайм се видя принуден да заяви в официоза „Karlsruher Zeitung“[183], че г. Руге е заминал за Париж съвсем не в качеството на официално лице, а *„на своя собствена отговорност“*. Когато веднаж Шюц и Блинд го взеха със себе си при Ледрю-Ролен, Руге изведнаж прекъсна дипломатическите преговори, като започна в присъствието на французина ужасно да ругае германците, така че на неговите спътници не остана нищо друго, освен смутено и сконфузено да се оттеглят. Настъпи 13 юни, който така разтърси нашия Арнолд, че той без всякакво основание офейка и се опомни едва в Лондон, на свободна английска земя. По повод на това бягство той се сравняваше по-късно с Демостен.

В Лондон Руге направи най-напред опит да се обяви за посланик на баденското временно правителство. След това той се опита да проникне в английския печат в качеството на велик германски писател и мислител, но навсякъде му отказаха, като се позоваха на това, че англичаните са твърде материалистични, за да разберат немската философия. Освен това питаха за неговите произведения, на което Руге можеше да отговори само с въздишка, докато същевременно в главата му отново живо изпъкна образът на Бруно Бауер. Защото какво представляваха дори неговите събрани съчинения, ако не многократно препечатвани брошури! И дори не брошури, а брошировани вестникарски статии и всъщност дори не вестникарски статии, а объркани откъслеци от прочетените книги. Отново трябваше да се предприеме нещо и Руге написа две статии за „Leader“[184], в които той под предлог, че описва германската демокрация, заяви, че в Германия сега на дневен ред стои *„хуманизмът“*, представляван от Лудвиг Фойербах и Арнолд Руге, автор на следните трудове: 1) „Религията на нашето време“, 2) „Демокрация и социализъм“, 3) „Философия и революция“. Тези

три забележителни произведения, които и досега не могат да бъдат намерени в никоя книжарница, са, разбира се, не нещо друго, а още непубликувани нови заглавия на някои стари статии на Руге. Едновременно с това Арнолд се залови отново за своята всекидневна работа, превеждайки — за назидание на самия себе си, за полза на германската публика и за най-голям ужас на г. Брюгеман — обратно на немски език статии, попаднали от „Kölnische Zeitung“ в „Morning Advertiser“[185].

Като не пожъна никакви лаври, той се оттегли в Остенде, където намери достатъчно време, за да се подготви за ролята на премъдрата *объркана глава* на германската емиграция.*

Както Густав представлява растителната храна, а Готфрид — чувствата на германския *дребнобуржоазен* филистер, така Арнолд представлява неговия *разум,* или по-точно неговата *неразумност.* Той не открива подобно на Арнолд Винкелрид[186] *пътя* на свободата — той самият представлява *отточната яма* на „свободата“**. В германската революция Руге стои като табелата на ъглите на някои улици: тук е разрешено да се пикае.

Но да се върнем най-после към нашето окръжно и препроводителното писмо. Те не направиха очакваното впечатление и от първия опит да се учреди демократична единна църква нищо не излезе. По-късно Шрам и Густав обясняваха, че това се дължало само на обстоятелството, че Руге не умеел нито да говори френски, нито да пише на немски. Но великите мъже скоро отново почнаха да действуват.

Che ciascun oltra moda era possente,
Come udirete nel canto seguente***.

---

* Игра на думи: в оригинала „Konfusius“ — „объркана глава“, което звучи близко до Konfuzius — Конфуций. *Ред.*

** Игра на думи: „Gasse der Freiheit“ — „път на свободата“, „Gosse der Freiheit“ — „отточна яма на свободата“. *Ред.*

*** — Един от друг по мощ бе по-чудесен,
За това подробно — в следващата песен. (Боярдо, „Влюбеният Роланд“.) *Ред.*

VI

Едновременно с Густав от Швейцария в Лондон пристигна Родомонт-*Хайнцен*[187]. Карл Хайнцен, който дълги години живя от заплахата да изтреби „тираните“ в Германия, след избухването на февруарската революция прояви нечуваната храброст да стъпи отново на немска земя, на островчето Шустер, а по-късно се прехвърли в Швейцария. Оттук, от безопасната Женева, той отново се зае да громи „тираните и потисниците“ и се възползува от случая да заяви, че „Кошут е велик човек, но Кошут е забравил гърмящия живак“. От отвращение към кръвопролитието Хайнцен стана алхимик на революцията. Той мечтаеше за експлозив, който за един миг да може да вдигне във въздуха цялата европейска реакция, без да изгори пръстите на онзи, който ще го употреби. Той изпитваше особено отвращение към „разходките“ под град от куршуми и към обикновения начин на водене на война, при който убежденията не защищават от куршумите. През време на управлението на г. Брентано той дори дръзна да извърши революционно пътуване до Карлсруе. Като не получи там очакваната награда за своите велики подвизи, той се реши на първо време да редактира официоза* на „предателя“ Брентано. Но когато прусаците започнаха настъпление, той заяви, че той, Хайнцен, съвсем „няма намерение да се остави да бъде убит“ заради предателя Брентано, и под предлог, че ще формира елитен отряд, в който политическите убеждения и военната организация взаимно ще се допълнят — с други думи, войнишката страхливост ще минава за политическа смелост, — той в постоянния си стремеж към такъв образцов доброволчески отряд отстъпваше, докато се озова отново на познатата швейцарска земя. „Пъте-

* — „Karlsruher Zeitung“. *Ред.*

шествието на София от Мемел до Саксония“[183] бе по-кърваво от революционния поход на Родомонт. Като пристигна в Швейцария, той заяви, че в Германия няма повече истински мъже, че истинският гърмящ живак още не е открит, че войната още не се води с помощта на революционни убеждения, а по обикновения начин, посредством барут и олово, и че сега той ще започне да революционизира Швейцария, защото счита Германия за загубена. В идилично-изолираната Швейцария, като се вземе под внимание изкълченият език, на който тук се говори, Родомонт можеше да мине за германски писател и дори за опасен човек. Той постигна това, което искаше. Той бе изгонен и за сметка на Швейцарския съюз експедиран в Лондон. Родомонт-Хайнцен не бе взел пряко участие в европейската революция, но той без съмнение много се бе суетил заради нея. Когато избухна февруарската революция, той предприе в Ню Йорк „парична подписка в полза на революцията“, за да помогне на отечеството, и проникна до самата швейцарска граница. Когато мартенската революция в германските държави претърпя крах, той се пресели за сметка на швейцарския федерален съвет от Швейцария отвъд Ламанш. Той имаше удоблетворението да събира такси както от революцията за своето настъпление, така и от контрареволюцията — за своето отстъпление.

В италианските рицарски епопеи постоянно се срещат огромни широкоплещести великани; въоръжени с грамадни тояги, в двубоите те въпреки своите варварски удари и страшни крясъци никога не улучват противника, а винаги само околните дървета. Такъв именно Ариостов великан в политическата литература е г. Хайнцен. Надарен от природата с недодялана фигура и огромни телеса, той видя в това указание, че е призван да стане велик човек. Тази тежка телесност тегне над цялата му литературна дейност, която е от край до край телесна. Неговите противници са винаги миниатюрни, джуджета, които не му стигат до глезените и на които той, даже като се свие до колената, гледа от горе на долу. А когато, напротив, трябва да действува с тялото си, „uomo membruto“* търси спасение в литературата или в съда. Така, още щом се озова в безопасност на английска земя, той написа статия за моралната смелост. В Ню Йорк някой си г. Рихтер пердашеше нашия великан в течение на толкова дълго време и толкова често, че полицейският съдия, който отначало налагаше само незначителни парични глоби, в края на краищата осъди джуджето Рихтер — вземайки под внимание неговата последователност — да плати обезщетение за побой в размер на 200 долара.

* — „здравенякът“. *Ред.*

Естествено допълнение към това голямо тяло, в което всичко лъха на здраве, е *здравият човешки разум,* който г. Хайнцен си приписва във висша степен. На този здрав човешки разум се дължи, че г. Хайнцен като роден гений нищо не бе учил и в литературно и научно отношение бе пълен невежа. По силата на здравия човешки разум, който той нарича също „свойствена му проницателност" и на основание на който той уверяваше Кошут, че „бил проникнал до последните предели на идеята", той се учи от това, което чува, или от вестниците и затова постоянно изостава от времето и винаги носи дреха, която литературата е свалила няколко години преди това, докато новите съвременни дрехи, с които още не може да свикне, той обявява за безнравствени и негодни. Но в това, което вече веднаж е усвоил, той вярва съвсем непоколебимо и то се превръща за него в природна даденост, в нещо разбиращо се от само себе си, с което трябва да се съгласи всеки и което само злобата, глупостта или софистиката не желае да разбере. Едно тъй здраво тяло и един тъй здрав човешки разум трябва, разбира се, да притежават също здрави, порядъчни *убеждения* и на тях твърде подхожда да довеждат тъпата вяра в тези убеждения до крайни предели. В това отношение Хайнцен не отстъпва на никого. По всякакъв повод той се позовава на убежденията, на всеки аргумент противопоставя убежденията и с всеки, който не го разбира или когото той не разбира, той се разправя, като го обявява чисто и просто за човек, който няма никакви убеждения и който изключително от зла воля, с лоши намерения отрича това, което е ясно като бял ден. Против тези презрени последователи на Ариман[189] той вика на помощ своята муза — негодуванието: той ругае, той вдига шум, той се хвали, той чете нравоучения, с пяна на уста произнася празни проповеди с най-трагикомичен характер. Той доказва докъде може да стигне ругателската литература, когато я използува човек, на когото са еднакво чужди както остроумието, така и литературното образование на Бьорне. Каквато е неговата муза, такъв е и стилът му. Вечно все същата „тояжке, излез от торбата!"[190], при това обаче най-обикновена тояжка, на която дори чепатите израстъци не са оригинални и не бодат. Само в ония случаи, когато се натъква на нещо научно, той за миг се стъписва. С него става същото, което и с търговката на риба в Билингсгейт[191], с която веднаж влязъл в разправия О'Конел и която той накарал да млъкне, като отговорил на дългия поток на нейните ругатни по следния начин: „Вие сама сте такава, вие сте нещо много по-лошо, вие сте равнобедрен триъгълник, вие сте паралелопипед!"

От миналото на г. Хайнцен трябва да се отбележи, че в холандските колонии той напредна в службата ако не до генерал, то до

подофицер — обида, заради която той по-късно винаги се изказваше за холандците като за нация, лишена от убеждения. По-късно ние го заварваме в Кьолн като дребен данъчен чиновник, в качество той написа една комедия, в която неговият здрав човешки разум напразно се опитваше да осмее философията на Хегел[192]. Значително по-добре се чувстваше той в отдела за местни клюки на „Kölnische Zeitung", на последната страница, където важно разсъждаваше за недоразуменията в кьолнското Карнавално дружество — институт, от който са излезли всички велики хора на Кьолн. Неговите собствени страдания, както и страданията на баща му, лесничея Хайнцен, изпитани в борбата срещу началствата, придобиха у него — както става обикновено със здравия човешки разум при различните дребни лични конфликти — характер на световни събития. Той ги описа в своята „Пруската бюрокрация" — книга, която е значително по-лоша от тази на Венедай[193] и в която няма нищо освен оплаквания на дребния чиновник от по-горните началства. Тази книга го въвлече в процес по печата. Макар че в найлошия случай можеха да го осъдят само на шест месеца затвор, на него му се стори, че животът му е застрашен, и за да се спаси, избяга в Брюксел. Оттук той поиска пруското правителство не само да му гарантира свободен пропуск, но и да отмени в негов интерес цялото френско съдопроизводство и да го предаде на съд със съдебни заседатели по дело за обикновено нарушение[194]. Пруското правителство издаде заповед за арестуването му; той отговори със „Заповед за арестуване" на пруското правителство[195]; в това съчинение той между другото проповядваше морална съпротива и конституционна монархия, а революцията обявяваше за безнравствена и езуитска. От Брюксел той замина за Швейцария. Там той, както казахме вече по-горе, се срещна с нашия приятел Арнолд и освен на неговата философия се научи от него на твърде изгоден начин за обогатяване. Както Арнолд в процеса на полемиката със своите противници се стараеше да присвоява техните идеи, така и Хайнцен в процеса на *руганетo* почна да усвоява новите мисли, против които се бореше. Едва станал атеист, той с цялото усърдие и жара на фанатик веднага започна яростна полемика с бедния старец Фолен за това, че последният не виждаше защо без всякакво основание също трябва да стане на стари години атеист. Швейцарската федеративна република, с която той се сблъска сега непосредствено, разви неговия здрав човешки разум до такава степен, че той пожела сега да въведе също такава федеративна република и в Германия. Но същият здрав човешки разум го доведе до заключението, че това не може да стане без революция, и по такъв начин Хайнцен стана революционер. Той започна търговия с памфлети, в които с най-груб швейцарски селяш-

ки тон проповядваше незабавно „пристъпване към бой“ и заплашваше със смърт всички монарси, от които изхождали всички бедствия на земята. Той се опитваше да образува в Германия комитет за събиране на средства за печатането и разпространението на тези памфлети, което безцеремонно се придружаваше от просия в най-широки размери — занаят, в който принадлежащите към неговата партия хора отначало биваха експлоатирани, а след това подлагани на груби ругателства. По-подробно за това може да разкаже старият Ицщайн. Тези памфлети спечелиха на Хайнцен голяма популярност сред германските търговци на вино, пътуващи из страната, които навсякъде разнасяха неговата слава на голям „смелчага“.

От Швейцария той се прехвърли в Америка; тук въпреки обстоятелството, че благодарение на своя швейцарски селяшки стил той минаваше за истински поет, той успя за кратко време да погуби нюйоркския „Schnellpost“[196].

Завърнал се в Европа след февруарската революция, той изпрати в „Mannheimer Abendzeitung“[197] няколко съобщения за пристигането на великия Хайнцен и издаде брошура против Ламартин[198], за да си отмъсти за това, че последният, както впрочем и цялото правителство го бяха игнорирали въпреки мандата му на представител на американските германци. Да се връща в Прусия той не желаеше, тъй като въпреки мартенската революция и амнистията предполагаше, че там все още рискува главата си. Него трябваше да го повика народът. Тъй като това не стана, той намисли да се кандидатира задочно в Хамбург за депутат във Франкфуртския парламент, като казваше, че тъй като е лош оратор, толкова по-енергично ще гласува. Обаче той се провали.

Пристигнал след завършването на баденското въстание в Лондон, той започна да се възмущава от младите хора, заради които биваше забравян и които сами забравяха великия мъж на *пред*революционния и *след*революционния период. Той винаги бе само l'homme de la veille или l'homme du lendemain*, но никога не бе l'homme du jour**, а още по-малко — de la journée***. Тъй като истинският гърмящ живак все още не бе изнамерен, трябваше да се търсят нови средства за борба с реакцията. Затова той поиска да бъдат принесени в жертва два милиона глави, за да може в качеството на диктатор да гази до глезените в кръв — разбира се, пролята от други. Всъщност работата се свеждаше до това, да бъде предизвикан скандал. Реакцията го бе изпратила на свои разноски в Лондон, сега чрез изгонване от Англия тя трябваше също безплатно да

* — човек на вчерашния или човек на утрешния ден. *Ред.*

** — човек на днешния ден. *Ред.*

*** — деня на решителни действия. *Ред.*

го препрати в Ню Йорк. Планът обаче не успя и доведе само до това, че френските радикални вестници го нарекоха глупак, който иска два милиона глави само защото сам никога не е рискувал своята. Но за да увенчае достойно делото, той публикува своята кръвожадна, кървава статия . . . в „Deutsche Londoner Zeitung" на брауншвайгския ерцхерцог — разбира се, за пари.

Густав и Хайнцен отдавна хранеха един към друг чувства на уважение. Хайнцен представяше Густав за мъдрец, а Густав Хайнцен — за храбрец. Хайнцен едва можа да дочака завършването на европейската революция, за да сложи край на „гибелните раздори сред демократичната германска *емиграция*" и отново да се залови за своята работа от преди март. Той „представи на обсъждане една програма на германската революционна партия като свое предложение и проект". Тази програма се отличаваше с изобретяването на специално министерство за „оня отрасъл, който не отстъпва по важност на всеки друг — а именно организирането на публични игрища, площадки за борба" (без град от куршуми) „и градини", и с един декрет, „който отменя предимствата на лицата от мъжки пол по-специално в брака" (особено и в тактиката на удар през време на война. Виж Клаузевиц). Тази програма, която представляваше всъщност само дипломатическа нота на Хайнцен до Густав, тъй като в действителност никой друг не ѝ обърна внимание, вместо единение предизвиква само незабавно скъсване между двата кастрирани петли. Хайнцен искаше за „революционното преходно време" да бъде назначен едноличен диктатор, непременно прусак по рождение, при което, за да се избягнат недоразумения, той добавяше: „За диктатор не може да бъде призван никой войник." Густав, напротив, искаше диктатура на трима, между които освен него трябваше да има поне още двама баденци. При това на Густав се стори, че е открил, че в набързо публикуваната програма Хайнцен е откраднал от него някаква „идея". Така се провали този втори опит за единение и Хайнцен, съвършено непризнат от света, се върна в мрака на неизвестността, в който остана дотогава, докато счете, че английската почва не му понася, и отплува през есента на 1850 г. за Ню Йорк.

VII

ГУСТАВ И КОЛОНИЯТА НА ВЪЗДЪРЖАНИЕТО

След като неуморният Густав направи още един безуспешен опит да образува заедно с Фридрих Бобцин, Хабег, Освалд, Розенблум, Конхайм, Груних и други „забележителни" мъже *централен емигрантски комитет,* той замина за Йоркшир. Тук трябваше да разцъфти вълшебна градина, в която да царува не порокът, както в градината на Алчина[199], а добродетелта. Един стар, отличаващ се с хумор англичанин, на когото нашият Густав бе дотегнал със своите теории, се хвана за думите му и му отдели в Йоркшир няколко моргена блатиста земя със задължителното условие там да бъде основана „колония на въздържанието", в която най-строго да се забранява всякаква употреба на месо, тютюн и спиртни напитки, в която да се допуска само растителна храна и в която всеки колонист да бъде длъжен сутрин вместо молитва да чете една глава от съчинението на Струве по държавно право. Освен това колонията трябваше да се издържа със собствен труд. Придружен от своята Амалия, от младия шваб Шнауфер и още неколцина верни другари, Густав смирено тръгна на поход и основа „колонията на въздържанието". За тази колония може да се каже, че в нея цареше малко благосъстояние, много „просвета" и неограничена „свобода" да се скучае и слабее. И ето че в едно прекрасно утро нашият Густав откри ужасен заговор. Неговите компаньони, които не притежаваха неговите преживни наклонности и хранеха отвращение към растителната храна, бяха решили зад гърба му да заколят единствената стара крава, млякото на която беше главният източник на доход на „колонията на въздържанието". Густав плесна изумено ръце, обля се в горещи сълзи по повод това вероломство към подобна на нас божа твар, заяви с негодувание, че колонията се разтуря, и реши да стане мокър квакер[200], ако и този път не успее в Лондон да извика отново на живот „Deutscher Zuschauer" или да основе „временно правителство".

VIII

Арнолд, когото никак не задоволяваше отшелническият живот в Остенде и който се стремеше към „повторно появяване“ пред публиката, научи за нещастието на Густав. Той реши да се върне в Англия и опирайки се на рамената на Густав, да се издигне до положението на пентарх на европейската демокрация. Работата беше там, че по това време Мадзини, Ледрю-Ролен и Дараш бяха образували Европейски централен комитет[201], душата на който беше Мадзини. Руге подуши тук вакантно местенце. Наистина Мадзини можеше да представи произведения от него самия генерал Ернс *Хауг* за германски сътрудник на своя „Proscrit“[202], но да направи този съвсем неизвестен човек член на своя Централен комитет той не можеше поне от съображения за приличие. На нашия Руге бе известно, че Густав се познаваше с Мадзини още от Швейцария. Той от своя страна, макар и да познаваше Ледрю-Ролен, сам за нещастие му бе непознат. Ето защо Арнолд се засели в Брайтон, почна да гали и да милва нищо неподозиращия Густав, обеща му да основе *заедно* с него в Лондон „Deutscher Zuschauer“ и дори за негова сметка да предприемат съвместно едно демократично издание на Ротекзелкеровия речник на политическите науки. В същото време на един от провинциалните германски вестници, каквито той съобразно със своите принципи винаги имаше под ръка (този път жребият се падна на „Bremer Tages-Chronik“[203] на поп Дулон, принадлежащ към „Приятелите на светлината“), той препоръча нашия Густав в качеството на велик мъж и сътрудник. Халваджия за бозаджия — Густав препоръча Арнолд на Мадзини. Тъй като Арнолд говореше на съвсем неразбираем френски език, никой не можеше да му попречи да се представи на Мадзини като най-великия мъж и особено като „мислителя“ на Германия. Врелият и кипял италиански фанатик от пръв поглед видя в Арнолд необхо-

димия му човек, homme sans conséquence*, който би могъл да приподписва неговите антипапски були от името на германците. По такъв начин Арнолд Руге стана петото колело в държавната колесница на европейската централна демокрация. Когато някакъв елзасец попитал Ледрю как е могло да му хрумне да се свърже с такова „bête“**, Ледрю рязко отговорил: „C'est l'homme de Mazzini“***. А когато попитали Мадзини защо се е свързал с Ледрю, един напълно безидеен човек, хитрецът отговорил: „C'est précisement pourquoi je l'ai pris“****. Мадзини сам имаше всички основания да стои по-настрана от хората с идеи. А Арнолд Руге почувствува, че е надминал собствения си идеал, и за известно време забрави дори Бруно Бауер.

А когато трябваше да подпише първия манифест на Мадзини, той със скръб си спомни за ония времена, когато се бореше против професор Лео в Хале и стария Фолен в Швейцария — първия път като привърженик на учението за светата троица, а втория — като атеист-хуманист. Сега той трябваше заедно с Мадзини да защищава *бога* против монарсите. Междувременно философската съвест на нашия Арнолд бе успяла вече значително да се деморализира благодарение на връзката му с Дулон и други пастори, сред които той минаваше за философ. Известна слабост към религията изобщо нашият Арнолд проявяваше и в най-добрите си времена, а освен това неговото „честно съзнание“ му нашепваше: „Подпиши, Арнолд! Paris vaut bien une messe[204]. Току-тъй човек не може да стане пето колело в колесницата на временното правителство на Европа in partibus! Помисли си, Арнолд! Всеки две седмици да подписваш манифест, и то в качеството на „membre du parlement allemand“*****, в обществото на най-великите мъже на Европа!“ И Арнолд подписа, обливайки се в пот. „Странен куриоз!“ — мърмори той. — „Ce n'est que le premier pas qui coute“******. Последната фраза той бе записал предишната вечер в своя бележник. Но изпитанията на Арнолд още не бяха стигнали до своя край. След като Европейският централен комитет издаде редица манифести — до Европа, до французите, до италианците, до силезийските поляци, до власите, дойде ред— след като бе станало великото сражение при Бронцел[205] — на *Германия*. В своя проект Мадзини нападаше германците заради липса на космополитизъм и по-специално заради високомерието им по отношение на италианските саламджии, латернаджии, сладкари, дресьо-

* — нищожен, незначителен човек. *Ред.*
** — „говедо“. *Ред.*
*** — „Това е човек на Мадзини“. *Ред.*
**** — „Именно затова съм го избрал“. *Ред.*
***** — „член на германския парламент“. *Ред.*
****** — „Трудна е само първата крачка“. *Ред.*

ри на мармоти и продавачи на мишеловки. Арнолд, съкрушен, призна, че това е така. Нещо повече, той заяви, че е съгласен да отстъпи на Мадзини италианската част на Тирол и Истрия. Но това се оказа недостатъчно. Необходимо беше той да вразуми германската нация — трябваше да се подейства на нейните слаби страни. Арнолд получи заповед да има този път собствено мнение, тъй като представляваше германския елемент. Той се чувствуваше при това като кандидата Иобс[206]. Той замислено се почеса по врата и след дълги размишления промърмори: „По времето на Тацит германските барди пеят баритон и зимно време запалват на всички върхове големи огньове, за да си греят на тях краката."

„Барди, баритон и огньове на всички върхове! Това ли няма да помогне на германската свобода!"-- подсмиваше се Мадзини. Бардите, баритонът, огньовете на всички върхове и германската свобода попаднаха в манифеста като подарък за германската нация[207]. За свое учудване Арнолд Руге бе издържал изпита и за пръв път разбра колко малко мъдрост е нужна, за да се управлява светът. От този момент той повече от всякога започна да презира Бруно Бауер, който още на млади години бе написал осемнадесет дебели тома.

Докато Арнолд, играещ ролята на разсилен в Европейския централен комитет, подписваше по този начин за Мадзини *войнствени* манифести с божия помощ против монарсите, *движението в полза на мира* под предводителството на Кобден не само се бе разпространило широко в Англия, но дори се бе прехвърлило на другата страна на Северно море, така че шарлатанинът-янки Елихю Бърит заедно с Кобден, Яуп и Жирарден и индианеца Ка-ги-га-ги-ва-ва-бе-та можаха да организират конгрес на мира във Франкфурт на Майн[208]. На нашия Арнолд ръцете го сърбяха да се възползува и от този случай, за да извърши „повторно появяване" и да издаде манифест от свое име. Затова той сам се назначи за член-кореспондент на франкфуртското събрание и му изпрати един извънредно объркан манифест за мира, който той бе превел от речите на Кобден на своя спекулативен померански език. Някои германци посочваха на Арнолд противоречието между войнствената му позиция в Централния комитет и неговия квакерски манифест за мира. На това той обикновено отговаряше: „Това именно са противоречията. Такава е диалектиката. На млади години аз изучавах Хегел." А „честното съзнание" го успокояваше с това, че Мадзини не разбира немски и затова може лесно да бъде заблуден.

Протекцията на *Харо Харинг,* току-що слязъл на брега в Хъл, обещаваше да затвърди отношенията между Арнолд и Мадзини. В лицето на Харо Харинг на сцената се появи нов крайно забележителен герой.

IX

Великата драма на демократическата емиграция от 1849—1852 г. се предшествуваше осемнадесет години преди това от един пролог: демагогската емиграция от 1830—1831 г. Макар че бе минало достатъчно време, за да помете от сцената по-голямата част от тази първа емиграция, някои достойни остатъци от нея се бяха още запазили. Отнасяйки се със стоическо спокойствие и към хода на световната история, и към резултатите от собствената си дейност, те продължаваха да се занимават със своя занаят на агитатори, съставяха обширни планове, учредяваха временни правителства и сипеха прокламации наляво и надясно. Ясно е, че тези многоопитни шарлатани трябваше безкрайно да надминават новото поколение в познаването на работата. Това именно познаване на работата, придобито в осемнадесетгодишната практика в заговори, комбинации, интриги, прокламации, измама и изтъкване на собствената си личност, придаде на г. Мадзини смелостта и увереността, с които той, имайки зад гърба си три по-малко опитни в подобни работи подставени лица, можа да се провъзгласи за Централен комитет на европейската демокрация.

Никой не бе поставен от обстоятелствата в по-благоприятно положение, за да стане типичен емигрантски агитатор, от нашия приятел *Харо Харинг*. И той действително стана образецът, на който повече или по-малко съзнателно и повече или по-малко успешно се стараят да подражават всички наши велики мъже на емиграцията — всички арнолдовци, густавовци и готфридовци; те може би ще успеят — ако не им попречат неблагоприятни обстоятелства — да го достигнат, но едва ли ще могат да го надминат.

Харо, който подобно на Цезар сам описа своите подвизи (Лондон, 1852 г.)[209], е роден „на Кимврийския полуостров"*. Той спада към онова северофризийско племе от ясновидци, което вече доказа чрез д-р Клемент, че всички велики нации в света са произлезли от него. „Още в ранна възраст" той се стремеше „да докаже с дела своята преданост на делото на народите", като замина в 1821 г. за *Гърция.* Нашият приятел Харо очевидно още от млади години бе почувствувал в себе си призванието да бъде навсякъде, където има някаква бъркотия. По-късно той

„благодарение на странна съдба се озова при изворите на абсолютизма, в непосредствена близост до царя, и намирайки се в *Полша,* прозря езуитския характер на конституционната монархия".

Следователно и в Полша Харо се сражаваше за свободата. Обаче „кризата в европейската история след падането на Варшава го хвърли в дълбока размисъл" и тази размисъл го доведе до идеята за „демокрация на националността" — идея, която той незабавно „въплъти в произведението *„Народите"*, Страсбург, март 1832 г." По повод на това произведение трябва да се отбележи, че то за малко не бе цитирано на Хамбахското празненство[210]. По същото време той издаде своите „републикански стихове: *„Капки кръв"*, „Историята на цар *Саул,* или монархията", *„Мъжки гласове* за единството на Германия"", и редактираше излизащото в Страсбург списание *„Deutschland"*[211]. Всички тези произведения и дори всички негови бъдещи произведения имаха неочакваното щастие да бъдат забранени от бундестага на 4 ноември 1831 г. Именно това липсваше на славния борец — сега едва той придоби заслужената тежест и едновременно мъченически венец. По такъв начин той можеше да се провикне:

„Моите произведения получиха широко разпространение и дълбок отзвук в сърцето на народа. В по-голямата си част те се раздаваха *безплатно.* Някои от тях не покриха дори разходите ми по тяхното издаваие."

Но него го очакваха нови почести. Още през ноември 1831 г. г-н Велкер напразно се бе опитал в дълго писмо „да го склони към *вертикалния хоризонт* на конституционализма". По-късно, през януари 1832 г., при него дойде г. Малтен, известен агент на Прусия в чужбина, и му предложи да постъпи на пруска служба. Двойно признание дори от страна на врага! Достатъчно е да се каже, че предложението на Малтен „несъзнателно" пробуди у него

„мисълта да възроди в противовес на това династично предателство идеята за скандинавската националност" и „от този момент се възроди поне

* — древното название на полуостров Ютландия. *Ред.*

думата „Скандинавия“, която изглеждаше забравена вече в течение на столетия“.

По този начин нашият северен фризиец от Южна Ютландия, който сам не знаеше дали е германец или датчанин, придоби поне една фантастична националност и първият резултат от това бе, че хамбахци не пожелаха да имат работа с него.

След тези събития положението на Харо бе осигурено. Ветеран от борбата за свободата на Гърция и Полша, изобретател на „демокрацията на националността“, човекът, който отново откри „думата „Скандинавия““, признат — благодарение на забраната на бундестага — поет, мислител и журналист, мъченик и уважаван дори от враговете велик мъж, за когото се бореха конституционалисти, абсолютисти и републиканци, и на всичко отгоре достатъчно празен и объркан, за да вярва в собственото си величие — какво още му липсваше, за да бъде щастлив? Но заедно с неговата слава растяха също и изискванията, които Харо като строг човек предявяваше към самия себе си. Липсваше един голям труд, който в занимателна и популярна форма да синтезира художествено великите учения за свободата, идеята за демокрация на националността, всички възвишени свободолюбиви стремежи на пробуждащата се пред очите му млада Европа. Подобен труд можеше да създаде само първокласен поет и мислител, а такъв поет и мислител можеше да бъде само Харо. Така възникнаха първите три части на „драматичния цикъл *„Народ“*, всичко в дванадесет части, от които едната на датски език“ — труд, на който авторът посвети десет години от своя живот. За съжаление единадесет от тези дванадесет части се намират „и досега във вид на ръкопис“.

Но сладостното общуване с музите не продължи дълго.

„През зимата на 1832—1833 г. в Германия се подготвяше едно движение, което претърпя неуспех в трагичните безредици във Франкфурт. На мен ми бе възложено през нощта на 6 срещу 7 април да овладея крепостта (?) Кел. И хората, и оръжието бяха готови.“

За съжаление от всичко това не излезе нищо и Харо трябваше да се оттегли навътре във Франция, където написа своите *„Думи на един човек“*. Оттук го извикаха в Швейцария готвещите се за савойския поход поляци. Там той стана „съюзник на техния щаб“, написа още две части от драматичния цикъл „Народ“ и се запозна в Женева с Мадзини. След това цялата тази разбойническа банда[212] от полски, френски, немски, италиански и швейцарски авантюристи извърши под командуването на благородния Раморино прословутото нашествие в Савоя[213]. През време на този поход нашият Харо почувствува „ценността на своя живот и на своята енер-

гия". Но тъй като и останалите борци за свобода подобно на Харо чувствуваха „ценността на своя живот", а относно своята „енергия" не си правеха никакви илюзии, работата свърши зле и цялата компания се върна в Швейцария разбита, окъсана и раздробена.

Липсваше само този поход, за да може тълпата от емигрирали рицари да си състави пълна представа за това, колко страшна е тя за тираните. Докато отзвуците на юлската революция се проявяваха във Франция, Германия или в Италия в отделни въстания, докато все още някой стоеше зад нашите емигрирали герои, те се чувствуваха само атоми в общата раздвижена маса, наистина повече или по-малко привилегировани, ръководещи атоми, но в крайна сметка все пак само атоми. Но колкото повече тези въстания губеха от своята сила, колкото повече широката маса от „страхливци", „равнодушни", „неверници" се отказваше от лекомислената игра на въстание [Putschschwindelei] и колкото по-самотни се чувствуваха нашите рицари — толкова повече нарастваше и тяхното самомнение. Щом цяла Европа ставаше страхлива, глупава и егоистична, то как трябваше да израснат в собствените си очи тези предани на делото хора, които подобно на жреци поддържаха в своите гърди свещения огън на омразата към тираните и съхраняваха традициите на великата епоха на добродетелта и любовта към свободата за бъдещото по-мъжествено поколение! Ако и те биха изменили на делото, тогава тираните биха се затвърдили на вечни времена. Така, подобно на демократите в 1848 г., от всяко поражение те черпеха нова увереност в победата и все повече и повече се превръщаха в странствуващи донкихотовци със съмнителни източници на средства за съществуване. Дошли до това убеждение, те можеха да предприемат най-големия от своите подвизи, а именно да основат *„Млада Европа"*[214], чиято декларация за братство, съставена от Мадзини, бе подписана в Берн на 15 април 1834 г. В този съюз Харо влезе в качеството на

„инициатор за учредяването на Централен комитет, натурализиран член на „Млада Германия" и „Млада Италия" и същевременно в качеството на представител на скандинавския клон", който той „представлява и досега".

Датата на подписването на тази декларация за братство представлява за нашия Харо началото на велика ера: от нея и напред, и назад се води летоброенето, както ставаше досега от раждането на Христос. Тази дата бележи кулминационната точка в неговия живот. Той бе съдиктатор на Европа in partibus и макар че бе неизвестен на света, все пак бе един от най-опасните хора в света. Зад гърба си той нямаше никой освен многобройни, ненапечатани произведения, няколко германски занаятчии в Швейцария и около ед-

на дузина изпаднали политически аферисти. Но именно затова той можеше да твърди, че всички народи са с него. Характерна черта на всички велики мъже е, че съвременността не ги признава и тъкмо по тази причина на тях принадлежи бъдещето. А това бъдеще нашият Харо носеше в своята раница черно на бяло — във формата на декларацията за братство.

Но от този момент започва падението на Харо. Първото нещастие, което го постигна, бе, че „„Млада Германия" в 1836 г. се отдели от „Млада Европа"". Но Германия бе наказана за това. Именно поради това отделяне „през пролетта на 1848 г. се оказа, че в Германия *нищо не е подготвено* за национално движение", и затова цялата работа свърши тъй плачевно.

Но много по-тежко огорчение причини на нашия Харо възникващият по това време комунизъм. При това ние узнаваме, че изобретател на комунизма бил не някой друг, а

„цииикът Йоханес Мюлер от Берлин, автор на излязлата в 1831 г. в Алтенбург твърде интересна брошура за политиката на Прусия", който замина за Англия, където „не му остана нищо друго, освен да пасе свине рано сутрин на Смитфилдския пазар".

Епидемията на комунизма скоро почна да бушува сред германските занаятчии във Франция и Швейцария и стана извънредно опасен враг за нашия Харо, тъй като с това бе затворен единственият пазар за пласиране на неговите писания. Това е „косвената цензура на комунистите", от която бедният Харо страда и досега, и сега дори повече от когато и да било, както той с мъка признава и както „доказва съдбата на неговата драма „Династията"".

Тази „косвена цензура на комунистите" успя дори да прогони нашия Харо от Европа и той замина за Рио де Жанейро (1840 г.), където живя известно време като художник. „Преследвайки добросъвестно навсякъде своята цел", той напечата тук едно произведение

„„Поезия на един скандинавец" (2,000 екземпляра), което стана оттогава благодарение на своето разпространение сред моряците един вид океанска литература."

Но „от скрупульозно чувство на дълг към „Млада Европа"" той за съжаление скоро се върна в Европа,

„побърза да отиде в Лондон при Мадзини и там скоро прозря опасността, която застрашаваше делото на европейските народи от страна на комунизма".

Чакаха го нови подвизи. Бандиера подготвяха своята експедиция за Италия[215]. За да ги подкрепи в това дело и да обърка деспотизма с диверсия, Харо

„отново замина за Южна Америка, за да може заедно с Гарибалди да съдействува според силите си за основаването на Съединени щати на Южна Америка в името на бъдещето на народите".

Но деспотите предугадиха неговите намерения и Харо побърза да избяга. Той отплува за Ню Йорк.

„През време на пътуването през океана аз развих голяма умствена дейност и написах между другото драмата „Силата на идеята", която спада към драматичния цикъл „Народ" и която досега също е в ръкопис."

В Ню Йорк той донесе със себе си от Южна Америка мандат от някаква мнима местна организация на „Humanidad"*.

Новината за февруарската революция го вдъхнови и той написа на френски език произведението „Пробудената Франция", а през време на пътуването за Европа

„аз отново запечатах своята любов към отечеството в няколко стихотворения от цикъла „Скандинавия"".

Той пристигна в Шлезвиг-Холщайн. Тук той завари

„след двадесет и седем годишно отсъствие безпримерно объркване на понятията за международно право, демокрация, република, социализъм и комунизъм, натрупани като гнило сено и слама в авгиевите обори на партийната ярост и националната ненавист".

Нищо чудно, защото

„моите политически произведения, както и всички мои стремежи и цялата моя дейност, като се почне от 1831 г., бяха останали чужди и неизвестни в тези погранични области на моята родина".

Аугустенбургската партия[216] в продължение на осемнадесет години бе поддържала против него conspiration du silence**. За да тури край на това положение, той си накачи сабя, пушка, четири пистолета и шест кинжала и в този вид почна да апелира за образуване на доброволчески отряд; но всичко бе напразно. След различни приключения той най-после пристигна в Хъл. Тук той побърза да обнародва две послания — до шлезвигхолщайнци, а също и до скандинавците и германците — и изпрати, както се говори, на двама комунисти в Лондон послание със следното съдържание:

„Петнадесет хиляди работници от Норвегия ви протягат в мое лице братска ръка!"

Въпреки това странно обръщение той по силата на старата декларация за братство скоро отново стана скромен съдружник на Европейския централен комитет, а същевременно

* — „Човечество". *Ред.*

** — заговор на мълчание. *Ред.*

„нощен пазач и наемен слуга в Грейвсенд край Темза, където трябваше да търся на девет различни езика капитани на кораби за една неотдавна основана маклерска фирма, докато ме заподозряха в измама — което поне не се случи с философа Йоханес Мюлер в качеството му на свинар".

Харо обобщава своя богат с подвизи живот по следния начин:

„Може лесно да се пресметне, че освен стиховете аз подарих на демократическото движение над 18,000 екземпляра от моите произведения на немски език (цена от 10 шилинга до 3 марки по хамбургския курс, обща стойност около 25,000 марки), като никога не покрих разходите по тяхното издаване, да не говорим за това, че не получих от тях никакъв доход за своето съществуване."

С това ние ще завършим повестта за приключенията на нашия демагогски хидалго от южноютландската Ламанча. В Гърция, както и в Бразилия, край Висла, както и край Лаплата, в Шлезвиг-Холщайн, както и в Ню Йорк, в Лондон, както и в Швейцария — представител ту на „Млада Европа", ту на южноамериканската „Humanidad", ту художник, ту нощен пазач и наемен слуга, ту амбулантен книжар, продаващ свои произведения — днес между силезийските поляци, утре сред гаучо, вдругиден между капитани на търговски кораби, непризнат, изоставен, самотен, незабелязван от никого, но винаги странстващ рицар на свободата, който изпитва дълбоко презрение към обикновения граждански начин на печелене на пари — нашият герой винаги, във всички страни и при всички обстоятелства, си остава неизменно объркана глава, отличава се с прекалено претенциозна натрапчивост и самомнение. Напук на целия свят той винаги ще говори, ще печата и ще пише за себе си, че от 1831 г. насам е бил главното движещо колело на световната история.

X

Въпреки своите досегашни неочаквани успехи Арнолд все още не бе достигнал целта на своите усилия. Станал представител на Германия по милостта на Мадзини, той трябваше, от една страна, да бъде утвърден в това звание поне от германската емиграция, а, от друга страна, да представи на Централния комитет хора, които биха признавали неговото ръководство. Наистина той твърдеше, че в Германия той има „зад себе си ясно очертана част от народа", но тази задна част съвсем не можеше да вдъхне доверие на Мадзини и Ледрю, докато те виждаха само предната част на Руге. С една дума, Арнолд трябваше да се погрижи да си създаде „ясно очертана" опашка в емигрантската среда.

По това време в Лондон пристигна Готфрид Кинкел и заедно с него или, по-скоро, след него пристигнаха още редица изгнаници отчасти от Франция, отчасти от Швейцария и Белгия: Шурц, Щродман, Опенхайм, Шимелпфениг, Техов и други. Тези новопристигнали, още в Швейцария отчасти поупражнени в образуването на временни правителства, вляха нова струя в живота на лондонската емиграция и моментът изглеждаше за нашия Арнолд по-благоприятен от когато и да било. В същото време Хайнцен отново стана в Ню Йорк редактор на „Schnellpost" и по този начин Арнолд имаше сега възможност освен в бременския вестник* да осъществява своето „повторно появяване" и отвъд океана. Ако и Арнолд намереше някога своя Щродман, поетът би обявил течението на „Schnellpost" от първите месеци на 1851 г. за неоценим материал.

* — „Bremer Tages-Chronik". *Ред.*

Страница от ръкописа на „Великите мъже на емиграцията".
(Текстът е написан от Ф. Енгелс, допълнението — от К. Маркс)

Трудно е да си представим безкрайно пошлия брътвеж, глупостта, безсрамието и чисто мравешкото прилежание и важност, с които Арнолд отлагаше своите литературни екскременти. Докато Хайнцен представя Арнолд за европейска велика сила, Арнолд се отнася към своя Хайнцен като към американски вестникарски оракул! Той му съобщава тайните на европейската дипломация, особено всекидневните промени в емигрантската световна история; понякога той се явява в качеството на анонимен лондонски и парижки кореспондент, за да съобщи на американската публика някои „fashionable movemenst“* на великия Арнолд.

„Арнолд Руге пак притисна комунистите до стената.“ — „А. Руге *вчера*“ (съобщението е от Париж, но датирането издава стария хитрец) „направи разходка от Брайтон до Лондон“. И още: „Арнолд Руге до Карл Хайнцен: „Скъпи приятелю и редакторе... Мадзини те поздравява... Ледрю-Ролен ти *разрешава* да преведеш неговото произведение за 13 юни““ и т. н.

По този повод в едно писмо от Америка се казва:

„Както виждам от писмата на Руге, (в „Schnellpost“), „Хайнцен пише на Руге“ (поверително) „всевъзможни небивалици за значението на неговия вестник в Америка, докато Руге се държи към него като правителство на велика европейска държава. Когато Руге съобщава на Хайнцен някоя важна новина, той не изпуща случая да прибави: можеш да предложиш на другите вестници в Съединените щати да препечатат това. Като че ли те биха чакали разрешението на Руге, ако биха счели, че новината си заслужава. Впрочем, аз нито ведиаж още не съм видял тези важни новини да са били препечатани някъде, въпреки съветите и разрешението на г. Руге.“

Татко Руге използуваше това вестниче, както и „Bremer Tages-Chronik“, за да завербува новопристигналите емигранти чрез ласкателства: тук сега се намират Кинкел, гениалният поет и патриот, Щродман, велик писател, Шурц, млад човек, толкова любезен, колкото и смел, а освен това и още много видни пълководци на революцията и т. н.

Междувременно в противовес на Мадзиниевия бе образуван *плебейски* Европейски комитет, зад който стояха „емигрантските низини“ и цялата емигрантска сбирщина, принадлежаща към различни европейски националности. По времето на битката при Бронцел той издаде манифест, подписан от следните видни германци: Геберт, Майер, Диц, Шертнер, Шапер, Вилих. Този документ, написан на твърде своеобразен френски език, съобщава като последна новина, че Свещеният съюз на тираните бил свикал по това време (10 ноември 1850 г.) под знамената един милион и триста и тридесет хиляди войници, зад които стояли в резерва още седемстотин хиляди въоръжени слуги на монархията, че „герман-

* — „светски проявления“. *Ред.*

ските вестници и собствените връзки на комитета“ му дали възможност да узнае тайните планове на Варшавската конференция[217] да бъдат изклани всички републиканци в Европа. Затова манифестът завършва с неизбежния призив към оръжие. Този манифест — манифестът на Фанон—Каперон—Гуте, както го кръсти вестник „Patrie“[218], до който той бе изпратен — бе жестоко осмян от контрареволюционния печат. „Patrie“ го нарече

„манифест на dii minorum gentium“*, написан без елегантност, без стил, разполагащ само с най-жалките цветя на красноречието като „serpents“, „sicaires“ и „égorgements“**.

„Indépendance belge“[219] съобщава, че неговите съставители били „les soldats les plus obscures de la démocratie“*** и че тези нещастници изпратили манифеста до неговия кореспондент в Лондон, макар че вестникът бил консервативен. Те много жадували да видят имената си в печата, но тъкмо подписите вестникът за наказание нямало да съобщи. Въпреки всички умилквания пред редакцията тези рицари не успяха да накарат да бъдат признати за заговорници и опасни хора.

Това ново конкурентно учреждение накара Арнолд да засили своята дейност. Така той се опита заедно със Струве, Кинкел, Шрам, Бухер и други да основе вестник под название „Volksfreund“**** или, ако Густав настоява, „Deutscher Zuschauer“. Но начинанието претърпя неуспех отчасти поради това, че останалата компания се противопостави на протектората на Арнолд, отчасти защото „сантименталният“ Готфрид искаше хонорарът да му бъде плащан в брой, докато Арнолд се придържаше към възгледа на Ханземан, че в паричните въпроси няма място за сантименталност[220]. Замисляйки това начинание, Арнолд преследваше и една специална цел: да обложи с контрибуция Дружеството на читателите — един клуб на германски часовникари, състоящ се от добре платени работници и дребни буржоа. Но и това бе осуетено.

Впрочем, скоро се представи нов случай за „повторно появяване“ на Арнолд. Ледрю и неговите привърженици сред френските емигранти не можеха да пропуснат 24 февруари (1851 г.), без да устроят „празник на братството“ на европейските нации, на който впрочем присъствуваха само французи и германци. Мадзини не дойде и прати писмено извинение. Готфрид, който присъствува

---

* — буквално: по-млади богове; в преносен смисъл: величини от втора категория. *Ред.*

** — „змии“, „наемни убийци“, „кланета“. *Ред.*

*** — „най-загубените демократи“. *Ред.*

**** — „Приятел на народа“. *Ред.*

на тържеството, се върна в къщи възмутен, тъй като неговото безмълвно появяване не бе предизвикало очаквания магически ефект. Арнолд трябваше да преживее тежко изпитание: неговият приятел Ледрю се направи, че не го познава; и той, качвайки се на трибуната, се обърка до такава степен, че не можа да измъкне своята одобрена от висшите сфери реч на френски език и промърмори само няколко думи на немски, след което с възгласа „A la restauration de la révolution!"* бързо се оттегли сред всеобщото неодобрение.

Същия ден се състоя контрабанкет, проведен под знамето на споменатия по-горе конкурентен комитет. От яд, че комитетът Мадзини—Ледрю не го е привлякъл от самото начало в своя състав, Луи Блан се присъедини към емигрантската тълпа, като заяви, че е „необходимо да се премахне също и аристокрацията на таланта!". Емигрантските низини бяха в пълен състав. Председателствуваше рицарственият Вилих. Залата беше украсена със знамена и по стените блестяха имената на великите народни дейци: между Гарибалди и Кошут — Валдек, между Бланки и Кабе — Якоби, между Барбес и Робеспиер — Роберт Блум. Кокетният франт Луи Блан прочете с писклив глас адрес на своите стари привърженици, бъдещите перове на социалната република, делегатите, които бяха заседавали в Люксембургския дворец в 1848 г.[221] Вилих прочете един получен от Швейцария адрес, подписите под който бяха измамнически събрани отчасти под лъжливи предлози и индискретното обнародване на който предизвика по-късно масовото екстерниране на лицата, подписали адреса. От Германия нямаше адрес. След това започнаха речите. Въпреки безпределните братски чувства, по всички лица се виждаше печатът на скуката.

Този банкет послужи като повод за крайно поучителен скандал, който се разигра — както и всички геройства на Европейския централен комитет на емигрантската тълпа — на колоните на контрареволюционните вестници. Твърде странно беше вече това, че на този банкет някой си Бартелеми в присъствието на Луи Блан произнесе високопарна хвалебствена реч за *Бланки*. Но скоро работата се разясни. „Patrie" публикува текста на тоста, който Бланки по специална молба бе изпратил до комитета по организиране на празненството от затвора Бел-Ил[222]. В него Бланки рязко и с основание нападаше всички членове на временното правителство от 1848 г. и особено г. Луи Блан. „Patrie" с престорено учудване питаше защо този тост не е бил прочетен на банкета. Луи Блан незабавно заяви в „*Times*", че Бланки е гнусен интригант и че той

* — „За реставрацията на революцията!" *Ред.*

никога не е изпращал подобен тост на комитета по организиране на празненството. От своя страна комитетът в лицето на господата Блан, Вилих, Ландолф, Шапер, Бартелеми и Видил изпрати същевременно до „Patrie“ декларация, че никога не е получавал този тост. Обаче „Patrie“ не напечата тази декларация, докато не изясни обстоятелствата при г. Антоан, зет на Бланки, който й бе предал текста на тоста. Под текста на декларацията на комитета по организиране на празненството вестникът напечата отговора на г. Антоан, в който се казваше, че той е изпратил тоста на едно лице, подписало заедно с другите декларацията, а именно на Бартелеми, и че е бил уведомен от последния, че е получил тоста. След това г. Бартелеми бе принуден да заяви, че е излъгал, че действително е получил тоста, но намирайки го неподходящ, го е сложил настрана, без да съобщи за това на комитета. За нещастие обаче още преди това един от подписалите декларацията, бившият капитан на френска служба Видил, бе писал без знанието на Бартелеми писмо до „Patrie“, в което заявяваше, че чувството на войнишка чест и стремежът към истината го принуждават да признае, че той самият, Луи Блан, Вилих и всички други са излъгали, като са подписали първата декларация на комитета. Комитетът се състоял не от шест, а от тринадесет члена. Всички те видели тоста на Бланки, всички го обсъждали и след дълги разисквания с мнозинство от седем гласа против шест било решено той да не бъде прочетен. Той, Видил, бил един от шестте члена, които гласували *за* неговото прочитане.

Лесно е да си представим тържеството на „Patrie“, когато след писмото на Видил той получи декларацията на г. Бартелеми. Той я напечата със следния „предговор“:

„Ние често сме си задавали въпроса — а на него е трудно да се отговори, — какво е развито по-силно у демагозите: самохвалството или глупостта? Едно четвърто писмо от Лондон прави отговора още по-труден за нас. Ние не знаем колко са там тези нещастни създания, разяждани до такава степен от манията да пишат и да видят имената си напечатани в *реакционните* вестници, че не ги спират дори безкрайният позор и самоунижението! Какво ги интересуват насмешките и негодуванието на публиката, щом „Journal des Débats“, „Assemblée nationale“ и „Patrie“ ще напечатат техните стилистични упражнения. За постигането на това щастие никаква цена няма да се стори прекалено висока за тази космополитична демокрация ... Затова в името на литературното състрадание ние поместваме следващото по-долу писмо на „гражданина“ Бартелеми — то е ново и — надяваме се — последно доказателство за оригиналността на прословутия сега тост на Бланки, който те всички отначало отричаха и за потвърждаването на който сега са готови да се хванат за косите.

XI

„Силата на истинското развитие", да употребим един от „проникновено прекрасните" Арнолдови изрази, се състоеше в следното. На 24 февруари Руге компрометира пред чуждия свят както себе си, така и германската емиграция. Малцината емигранти, които все още държаха за него, чувствуваха, че губят увереност и не срещат поддръжка. Арнолд струпваше вината за всичко върху раздорите в емигрантската среда и по-енергично от всякога настояваше за обединение. Вече компрометиран, той търсеше *нов* повод да се компрометира отново.

Затова бе решено да се използува *годишнината на мартенската революция във Виена* за организиране на германски банкет. Рицарственият Вилих отказа да вземе участие в него, защото принадлежал към „гражданина" Луи Блан и не можел да действува заедно с „гражданина" Руге, който принадлежал към „гражданина" Ледрю. Бившите депутати Райхенбах, Шрам, Бухер и т. н. не се отзоваха на поканата на Арнолд. Затова пък се явиха — като не смятаме безмълвните гости — Мадзини, Руге, Струве, Таузенау, Хауг, Ронге, Кинкел, които до един произнесоха речи.

Руге се държа „безкрайно глупаво", както признават дори неговите приятели. Но на присъствуващата германска публика предстоеше да изпита нещо повече. Палячовщината на Таузенау, крясъците на Струве, брътвежът на Хауг, жалбите на Ронге накараха аудиторията да онемее и по-голямата част от нея се разбяга, преди да дойде ред на оставената за десерт реч на сладкодумния Иеремия-Кинкел[223]. Готфрид в качеството на мъченик произнесе „от името на мъчениците" и за мъчениците тъжно слово за примирение, отправено към всички — „от обикновения борец за конституция до чер-

вения републиканец“. Всички крещяха като републиканци, а в отделни случаи, като например Кинкел, дори като червени републиканци, но в същото време всички те с раболепен възторг пълзяха пред английската конституция — противоречие, върху което вестник „Morning Chronicle“[224] благоволи на следната сутрин да обърне тяхното внимание.

Но същата вечер Руге постигна все пак целта на своите стремежи, както личи от едно възвание, най-блестящите места от което ние привеждаме:

ДО ГЕРМАНЦИТЕ!

„Братя и приятели в родината! Ние, долуподписаните, учредяваме сега — до вашето разпореждане — комитет по германските работи“ (безразлично какви).

„Централният комитет на европейската демокрация делегира при нас Арнолд *Руге,* баденската революция — Густав *Струве,* виенската революция — Ернст *Хауг,* религиозното движение — Йоханес *Ронге,* затворът — Готфрид *Кинкел.* Ние предложихме на социалдемократическите работници да делегират при нас свой представител.

Братя германци! Събитията ви отнеха свободата... Ние знаем, че вие не можете да се откажете завинаги от вашата свобода; що се отнася до нас, ние не сме пренебрегвали нищо“ (нито комитети, нито манифести, както може да засвидетелствува Арнолд), „за да ускорим нейното възстановяване.

Когато ние... когато ние подкрепихме и гарантирахме заема на Мадзини, когато ние. . . когато ние. . . учредихме свещения съюз на народите в противовес на нечестивия съюз на техните потисници, ние правехме — ние знаем това — само онова, което вие желаехте от все сърце да бъде направено... Свободата води велик процес против тираните пред световния трибунал на човечеството“ (докато Арнолд е прокурор, „тираните“ могат да спят спокойно). „... Пожарите, убийствата, опустошението, гладът и фалитите скоро ще станат всеобща участ на Германия.

От Германия хвърлете поглед към Франция—тя цялата гори от негодувание, по-единодушно от когато и да било се стреми тя към свободата“ (кой, дявол да го вземе, можеше да предвиди втори декември![225]). „Погледнете Унгария — дори хърватите бяха убедени да застанат на страната на свободата“ (благодарение на вестник „Deutscher Zuschauer“ и на дрехата от стърготини, изобретена от Руге). „И вярвайте ни — защото ние знаем това, — Полша е безсмъртна“ (това ни е поверено под секрет от г. Дараш).

„Сила срещу сила — такава е справедливостта и наближава нейният час. И ние ще направим всичко, за да *постигнем* създаването на *временно* правителство, *по-действено“* (аха!) „от парламента, и на народна власт, по-могъща от Националното събрание“ (за това, какво постигнаха тези господа, смятайки да се водят един-друг за носа, виж по-долу).

„Нашите проекти относно финансите и печата“ (декрети № 1 и 2 на силното временно правителство — изпълнението на настоящото постановление се възлага на управителя на митницата Кристиян Мюлер) „ние ще ви представим отделно. Те представляват интерес повече откъм деловата страна. За широките обществени кръгове е достатъчно да знаят, че всяка записана сума за италианския заем непосредствено ще съдействува на нашия комитет и на нашето дело и че в настоящия момент вие можете да ни окажете практическа помощ, главно като *засилите притока на парични средства.* А парите ние *ще съумеем да прет-*

ворим в обществено мнение и в обществена сила" (Арнолд се залавя за претворяване!) „. . . Ние ви казваме: *запишете десет милиона франка — и ние ще освободим континента!*

Германци, спомнете си . . ." (че пеете баритон и палите огньове на върховете), „дайте ни вашите мисли" (за тях в настоящия момент има голямо търсене, почти същото, както за пари), „вашата кесия" (внимавайте да не я забравите!) „и вашата ръка! Ние очакваме, че вашето усърдие ще се увеличава в същата степен, в която расте вашето поробване, и че в решителния час вашата навременна помощ напълно ще подкрепи комитета" (в противен случай той ще трябва да прибегне към спиртни напитки, което би противоречало на съвестта на Густав).

„На всички демократи *се възлага* разпространението на нашето възвание". (Управителят на митницата Кристиян Мюлер ще се погрижи за останалото.)

„Лондон, 13 март 1851 г.

Комитет по германските работи: *Арнолд Руге, Густав Струве, Ернс Хауг, Йоханес Ронге, Готфрид Кинкел"*

Нашите читатели познават Готфрид, познават Густав; „повторното появяване" на Арнолд също се е повтаряло доста често. Остава ни следователно да дадем характеристика само на двама члена на „действеното временно правителство".

Йоханес *Ронге* — или както той обича да се нарича в тесен кръг, просто Йоан — във всеки случай не е написал Апокалипсиса[226]. В него няма нищо тайнствено, той е плосък, банален човек, безвкусен като вода или по-точно като марна вода за миене. Както е известно, Йоханес стана знаменит човек, защото не поиска трирският свещен хитон[227] да бъде негов застъпник, макар че всъщност е абсолютно безразлично кой е застъпник на Йоханес. Когато Йоханес се появи, старият Паулус съжали, че Хегел е умрял, защото *сега* последният, разбира се, вече не би могъл да го нарече повърхностен човек, а покойният Круг се зарадва, че е умрял и по такъв начин е избягнал опасността да мине за дълбокомислен. Йоханес принадлежи към ония често срещащи се в историята личности, които няколко века след като се е зародило и след това отново замряло някое движение, поднасят на известна категория филистери и на осемгодишни деца съдържанието на това движение в най-неясна и скучна форма, представяйки го за последна новост. С подобен занаят, разбира се, човек не може дълго да преживее и нашият Йоханес много скоро изпадна в Германия в положение, което ставаше от ден на ден все по-тежко и по-тежко. Неговата безцветна водичка, изцедена от германското лъжепросвещение, вече не се търсеше и Йоханес се пресели в Англия, където ние го виждаме да се подвизава без особен успех в ролята на конкурент на падре Гаваци. Недодяланият, безцветен, скучен селски пастор бледнееше, разбира се, пред пла-

мениия, ефектно актьорствуващ италиански монах и англичаните почнаха да се басират на големи суми, че този скучен Йоханес не може да бъде човекът, който е раздвижил дълбокомислената германска нация. Затова пък той бе утешен от Арнолд Руге, който откри поразително семейно сходство между германския католицизъм на нашия Йоханес и своя собствен атеизъм.

Лудвиг фон Хаук — бивш капитан от австрийските императорски инженерни войски, по-късно, в 1848 г., един от съставителите на изработената във Виена конституция, след това командир на батальон от виенската национална гвардия, защищаваше на 30 октомври с лъвска смелост градските врати от императорските войски и напусна поста едва след като всичко бе загубено. След това той избяга в Унгария, присъедини се към армията на Бем в Трансилвания, в която благодарение на своята храброст се издигна до полковник от генералния щаб. След капитулацията на Гьоргей при Вилагош[228] Лудвиг Хаук бе пленен и загина като герой на една от многобройните бесилки, с които австрийците покриха Унгария от чувство на мъст за своите постоянни поражения и от бясна ярост поради покровителството на русите, станало за тях непоносимо. Нашият Хауг дълго минаваше в Лондон за пленения Хаук, офицер, който се прослави в унгарската кампания. Но сега едно е ясно, че той не е покойният Хаук. Както след падането на Рим той трябваше благосклонно да се съгласи Мадзини да го произведе импровизирано в чин генерал, така сега той не можеше да избегне от това, Арнолд да го превърне в представител на виенската революция и член на силното временно правителство. По-късно той чете при музикален съпровод естетически лекции за икономическата основа на световноисторическата космогония от геологическа гледна точка. Сред емиграцията този меланхоличен човек е известен с прякора глупавото говедо, или както казват французите — la bonne bête.

Желанията на Арнолд бяха надминати: манифест, силно временно правителство, заем от десет милиона франка — и на всичко отгоре някакво подобие на седмичен вестник със скромното название *„Kosmos"* под редакцията на генерал Хауг.

Манифестът не остави никакви следи — никой не го прочете; „Kosmos" издъхна от изтощение още след третия брой; пари не постъпваха; силното временно правителство се разпадна на съставните си части.

„Kosmos" съдържаше преди всичко реклами за лекциите на Кинкел, за подписката на достойния Вилих в полза на шлезвигхолщайнските емигранти и за бирарията на Гьорингер. Освен това в него бе поместен между другото един пасквил на Арнолд.

Старият шут си измисля някакъв гостоприемен приятел — Мюлер, в Германия, а той самият е неговият Шулце. Мюлер се учудва на всичко, което чете във вестниците за английското гостоприемство, и изказва опасение да не би това „сибаритство" да попречи на Шулце да се занимава с „държавните работи". Впрочем, това му се полагало, защото след завръщането си в Германия Шулце поради заетост с държавни работи ще трябва да се откаже от гостоприемството на Мюлер. В заключение Мюлер се провиква: „Значи не предателят Радовиц, а Мадзини, Ледрю-Ролен, гражданинът Вилих, Кинкел и *вие самият"* (Арнолд Руге) „бяхте поканени във Виндзор!" Ако „Kosmos" при все това предаде богу дух след третия брой, това се дължеше във всеки случай не на неумението да бъде той пласиран — на всички английски митинги той биваше пъхан в ръцете на ораторите с молба да го препоръчат, защото защищавал именно техните принципи.

Веднага след като се появи обръщението за десетмилионния заем, неочаквано се разнесе слух, че в Сити се събират парични пожертвувания по подписка за изпращането на Струве (заедно с Амалия) в Америка.

„Когато комитетът реши да се издава германски седмичник и да се възложи редактирането му на Хауг, Струве, който сам искаше да стане редактор и да нарече вестника „Deutscher Zuschauer", протестира и реши да се пресели в Америка."

Това съобщава нюйоркският „Deutsche Schnellpost". Вестникът премълчава — и Хайнцен имаше своите основания за това, — че Мадзини изобщо бе зачеркнал нашия Густав от списъка на германския комитет като сътрудник на „Deutsche Londoner Zeitung" на брауншвайгския херцог. Густав незабавно пресади своя „Deutscher Zuschauer" на нюйоркска почва. Но скоро се получи телеграма иззад океана: „Густавовият „Zuschauer" почина". Съгласно твърдението на Густав това станало не от липса на абонати изобщо, не и от това, че той не разполагал със свободно време за писане, а единствено поради липсата на *платежоспособни* абонати. Но тъй като сега демократическото обработване на Ротековата „Всеобща история" не можело да се отлага повече и тази работа била започната преди петнадесет години, то той, Густав, искал да даде на абонатите обещания брой коли вместо във вид на вестник „Deutscher Zuschauer", във вид на всеобща история; той бил принуден обаче да иска да внесат абонамента предварително, за което при дадените обстоятелства не трябвало да бъде упрекван. Докато Густав се намираше отсам океана, Хайнцен го обявяваше наред с Руге за най-великия човек на Европа. Но още не стиг-

нал отвъд океана, между тях избухна голяма караница. Густав пише:

„Когато на 6 юни Хайнцен видя в Карлсруе, че изкарват оръдията, той избяга в дамско общество в Страсбург.“

Хайнцен от своя страна нарича Густав „врачка“.

„Kosmos“ загина тъкмо в момента, когато Арнолд се разсипваше от високопарни похвали по негов адрес във вестника на строго ортодоксалния Хайнцен, а силното временно правителство престана да съществува тъкмо в момента, когато Родомонт-Хайнцен провъзгласи *„войнишко подчинение“* по отношение на него. Пристрастието на Хайнцен към военното дело в мирно време е добре известно.

„Скоро след заминаването на Струве излезе от комитета и *Кинкел* и по такъв начин комитетът престана да функционира“ (нюйоркският „Deutsche Schnellpost“, бр. 23).

„Силното временно правителство“ се сведе следователно до господата Руге, Ронге и Хауг. Дори Арнолд разбра, че подобна троица не само не може да създаде нов свят, но и изобщо нищо не може да създаде; при все това при всички пермутации, вариации и комбинации тази троица оставаше ядрото на неговите по-късни образувания на комитети. Но този неуморим човек все още не смяташе играта за загубена; за него цялата работа се състоеше само в това, изобщо да се върши и предприема нещо, което да му дава вид на човек, зает с дълбоки политически комбинации, и преди всичко да му дава основание да съди надуто за всичко, да извършва „повторно появяване“ и да брътви самодоволно.

Що се отнася до Готфрид, от една страна, неговите драматични лекции за respectable City-merchants* не му даваха ни най-малка възможност да се компрометира. От друга страна, съвсем ясно бе, че манифестът от 13 март преследва само една цел: да затвърди узурпираното от г. Арнолд положение в Европейския централен комитет. Сам Готфрид трябваше по-късно да се убеди в това, но да го признае съвсем не бе в негов интерес. На това именно се дължи обстоятелството, че скоро след обнародването на манифеста dama acerba** Мокел помести в „Kölnische Zeitung“ следната декларация: мъжът ѝ съвсем не бил подписвал възванието, той изобщо не мислел за публични заеми и вече бил излязъл от току-що образувания комитет. В отговор на това Арнолд

* — почтените търговци от Сити. *Ред.*
** — суровата дама. *Ред.*

пусна в нюйоркския „Schnellpost“ клюката, че Кинкел поради болест наистина не подписал манифеста, но го одобрил. Планът за манифеста бил съставен в неговата стая, той също се заел да изпрати една част от екземплярите в Германия, а от комитета излязъл, защото за председател бил избран не той, а генерал Хауг. Арнолд придружи тази декларация с резки нападки против суетността на Кинкел — „абсолютния мъченик“, „демократическия Бекерат“ — и изказа също подозрение по адрес на госпожа Йоханна Кинкел, която имала на разположение такива забранени вестници като „Kölnische Zeitung“.

Междувременно семената, хвърлени от Арнолд, не паднаха на камениста почва. „Сантименталният“ Готфрид реши да надхитри съперниците си и сам да намери революционното имане. Едва Йоханна бе успяла да дезавоира в „Kölnische Zeitung“ това смешно начинание, и нашият Готфрид почна на своя глава да апелира в задокеанските вестници за заем, прибавяйки при това, че парите трябва да се изпращат на човек, „ползващ се с най-голямо доверие“. Кой друг можеше да бъде този човек, ако не Готфрид Кинкел? Като начало той искаше вноска от 500 фунта стерлинги за напечатването на революционните книжни пари. Без да се бави нито миг, Руге обяви в „Schnellpost“, че той, Руге, е касиер на демократическия Централен комитет и че от него може да бъдат купени готови Мадзиниеви банкноти. Следователно този, който желаел да загуби 500 фунта стерлинги, щял да постъпи във всеки случай по-разумно, ако купи готови банкноти, отколкото да спекулира с още несъществуващи. А Родомонт-Хайнцен крещеше, че ако г. Кинкел не изостави своите шмекерии, той открито ще бъде обявен за „враг на революцията“. Тогава Готфрид публикува една статия в „New-Yorker Staatszeitung“[229], непосредствения съперник на „Schnellpost“. По такъв начин отвъд Атлантическия океан войната вече се водеше по всички правила на изкуството, докато отсам океана още се разменяха юдински целувки.

Обаче Готфрид, както той сам скоро забеляза, все пак малко бе шокирал демократическите добродетелни филистери, обявявайки безцеремонно национален заем от свое собствено име. За да поправи тази грешка, той измисли сега следното обяснение:

„Това възвание за парични вноски, за обявяване на германски национален заем изхождало съвсем не от него — по всяка вероятност неговото име е било използувано за тази цел от прекомерно усърдни приятели в Америка.“

Това обяснение предизвика следния отговор в нюйоркския „Schnellpost“ от страна на доктор Вис:

„Възванието, призоваващо да се агитира в полза на германски заем, ми *бе изпратено,* както това е широко известно, *от Готфрид Кинкел с настоятелната молба* да бъде публикувано във всички германски вестници. И аз съм готов да представя това писмо на всеки, който се съмнява в това. Ако тази декларация изхожда действително от Кинкел, въпрос на чест за него е да се откаже публично от нея и да обнародва моята преписка с него, за да покаже на партията колко независимо и съвсем не „прекомерно усърдио" съм се държал аз към него. В противен случай дълг на Кинкел е да нарече публично почтения автор на тази декларация злостен клеветник или — ако тук е имало недоразумение — лекомислен и безсъвестен дърдорко. Аз от своя страна не мога да вярвам в толкова нечувано вероломство от страна на Кинкел. Доктор К. Вис" (нюйоркският „Wochenblatt der Deutschen Schnellpost").

Какво трябваше да прави Готфрид? Той отново избута на преден план aspra donzella*, като заяви, че „лекомисленият и безсъвестен дърдорко" е била Мокел; той твърдеше, че неговата съпруга вършела цялата работа със заема зад гърба му. Тази тактика безспорно бе твърде „естетична".

До такава степен нашият Готфрид беше гъвкав като тръстика; той ту излизаше напред, ту се криеше на заден план, ту се залавяше за някое начинание, ту се отричаше от него в зависимост от това, накъде според него духа вятърът на народните чувства. Докато позволяваше на естествуващата буржоазия да устройва в Лондон в чест на него, мъченика на революцията, официални тържества и празненства, в същото време зад гърба на тази буржоазия поддържаше вече забранени сношения с емигрантските низини, представлявани от Вилих. Живеейки в условия, които в сравнение с неговото скромно положение в Бон можеха да се нарекат блестящи, той в същото време пишеше в Сент-Луис, че живее, както подобава на „представител на сиромасите". Така той спазваше установения етикет по отношение на буржоазията и същевременно почтително се кланяше пред пролетариата. Но като човек, у когото силата на въображението значително преобладава над гласа на разума, той не можеше да не проявява грубостта и високомерието на парвеню, което отблъсна от него не един строго добродетелен мъж на емиграцията. Твърде характерна за него беше статията му в „Kosmos" по повод на промишленото изложение. Най-много го бе поразило огромното огледало, изложено в Кристалния дворец. Обективният свят се свежда за него до едно огледало, субективният свят — до една фраза. Под предлог, че разкрива красивата страна на всички неща, той кокетничи** с тях и това кокетничене той нарича според нуждата ту

---

* — строгата дама. *Ред.*

** Игра на думи: „shöne Seite" — „красива страна", „schöntun" — „кокетнича". *Ред.*

поезия, ту пожертвуване, ту религия. Всъщност всичко това му е нужно, за да кокетничи със самия себе си. При това той не е в състояние да попречи на практика да излезе наяве некрасивата страна, като въображението направо се превръща в лъжа, а екстравагантността — в подлост. Впрочем на нашия Готфрид можеше да се предскаже, че щом е попаднал в ръцете на такива опитни палячовци като Густав и Арнолд, той скоро ще си свали лъвската кожа.

XII

Промишленото изложение откри нова ера в живота на емиграцията. Огромна вълна германски филистери наводни през лятото Лондон; германският филистер се чувствуваше неуютно в обширния, шумен Кристален дворец и в много по-огромния и шумен, буботещ и крещящ Лондон; завършил с пот на лицето обременителната дневна работа по задължителното разглеждане на изложението и другите забележителности, той си почиваше в ресторант „Ханау“ на Шертнер или в ресторант „Звезда“ на Гьорингер, където всичко лъхаше на бирена задушевност, тютюнев дим и кръчмарска политика. Тук „беше събрана цялата родина“ и отгоре на всичко тук можеше безплатно да се видят най-великите мъже на Германия. Те седяха тук — членове на парламента, депутати на камарите, пълководци, клубни оратори от прекрасния период на 1848 и 1849 г., пушеха своите лули, както и всички други смъртни, и обсъждаха ден след ден с непоклатимо достойнство coram publico* върховните интереси на родината. Това беше мястото, където германският еснафин, стига да не му се свидеше да плати няколко бутилки твърде евтино вино, можеше точно да узнае всичко, което ставаше в най-секретните съвещания на европейските кабинети. Тук можеше да се узнае с точност до минута кога „ще започне щурмът“. При това се щурмуваше една бутилка след друга и привържениците на различните мнения се разотиваха по домовете, държейки се наистина нездраво на краката си, но поддържани от съзнанието, че са дали своята лепта за спасението на родината. Никога емиграцията не е гуляла повече и с по-

* — пред целия народ. *Ред.*

малки разходи, отколкото през времето на масовото пребиваване на платежоспособни филистери в Лондон.

Истинската организация на емиграцията бе именно тази достигнала най-висок разцвет благодарение на изложението *кръчмарска организация* под егидата на Силен-Шертнер[230] на улица Лонг Ейкр. Тук постоянно заседаваше истинският централен комитет. Всички други комитети, организации и партийни групи бяха чист блъф, патриотични арабески на това прагерманско лентяйско киснене в кръчмите.

По това време емиграцията получи ново подкрепление в лицето на новопристигналите господа Майен, Фаухер, Зигел, Гьог, Фиклер и др..

Майен, това таралежче, родило се по погрешка без бодли, бе вече обрисуван по-рано от Гьоте под името *Поансине* по следния начин:

„В литературата, както и в обществото се срещат такива малки, забавни, кръглички фигурки, надарени с някакъв малък талант, твърде натрапчиви и нахални, и тъй като всеки може лесно да не им обърне внимание, те дават повод за най-различни развлечения. В действителност тези личности печелят доста при това: те живеят, действуват, техните имена биват споменавани и на тях се оказва добър прием. Ако ги постигне неуспех, те не се смущават, приемат го като единичен случай и очакват в бъдеще най-големи успехи. Във френския литературен свят такава фигура е Поансине. Просто невероятно е какво вършеха с него, какви шеги му устройваха, как го мистифицираха, и дори трагичната му смърт — той се удави в Испания — не може да отслаби комичното впечатление, което произвеждаше неговият живот, така както фойерверковият фишек съвсем не придобива значение поради това, че след като е потрещял известно време, експлодира с един по-силен трясък.“[231]

Напротив, съвременни писатели говорят за него следното: *Едуард Майен* принадлежеше към „решителните“, които представляваха интелигенцията на Берлин в противовес на масовата глупост на останала Германия. Заедно със своите приятели Мюге, Клайн, Цабел, Бул и други той също образува в Берлин „съюз на майенските бръмбари“. Всеки от тези майенски бръмбари седеше на отделен лист* — Едуард Майен седеше на манхаймския вечерен вестник*, на който той с най-големи усилия снасяше всяка седмица по едно зелено кореспондентско саламче. Майенският бръмбар се издигна дори дотам, че в 1845 г. *беше на път* да редактира месечно списание; от разни страни при него постъпваха материали, издателят чакаше, но цялото предприятие се провали, защото Едуард, след като в течение на осем месеца се обливаше от страх в студен пот, заяви, че не може да се справи с проспек-

* — „Mannheimer Abendzeitung“. В оригинала игра на думи — „Blatt“ значи „лист“, а също и „вестник“. *Ред.*

та на изданието. Тъй като нашият Едуард взема всичките си детинщини сериозно, след мартенската революция в Берлин той минаваше за човек, който се отнася сериозно към движението. В Лондон той заедно с Фаухер работеше за немското издание на „Jllustrated London News“, което излизаше под редакцията и цензурата на една бабичка, която преди двадесет години бе разбирала малко немски; но той бе отстранен от работа поради негодност, тъй като с голяма упоритост се опитваше да помести в това списание една своя дълбокомислена статия за скулптурата, напечатана още преди десет години в Берлин. А когато Кинкеловата емиграция го назначи по-късно за свой секретар, той видя, че е практически homme d'état*, и обяви в едно литографирано окръжно, че е достигнал „стабилно гледище“. След неговата смърт в наследството на майенския бръмбар ще бъдат намерени множество заглавия за проектирани трудове.

С Майен е неразривно свързан неговият колега по редакция и секретарство *Опенхайм*. За Опенхайм се говори, че изобщо не бил човек, а алегорична фигура; самата богиня на скуката се била явила на бял свят във Франкфурт на Майн в образа на сина на един евреин-бижутер. Когато Волтер е писал: „Tous les genres sont bons excépté le genre ennuyeux“**, той е предчувствувал появяването на нашия Хайнрих Бернхард Опенхайм. Ние лично предпочитаме в Опенхайм писателя пред оратора. От писанията му човек може да се спаси, от устните изказвания — c'est impossible***. Питагорейското учение за превъплъщението на душата може би е правилно, но името, което в миналите векове е носил Хайнрих Бернхард Опенхайм, не може да се установи, тъй като в никое столетие човек не си е създавал име чрез непоносим brътвеж. Неговият живот се резюмира в три блестящи момента: редактор на Арнолд Руге, редактор на Брентано, редактор на Кинкел.

Третият в тази компания е г. Юлиус *Фаухер*. Той спада към онези представители на берлинската хугенотска колония, които умеят с голяма предприемчивост да използуват малкия си талант. На арената на обществената дейност той се появи първоначално в ролята на офицерския кандидат Пистол[232] на партията на привържениците на свободната търговия, в каквото качество той бе нает от хамбургските търговци за водене на пропаганда. През време на революционния кипеж те му разрешиха да проповядва свободата на търговията под свирепата наглед форма на анархията. Когато това

* — държавен деец.

** — „Всички жанрове са добри освен скучния“ (Волтер. Предговор към комедията „Блудният син“). *Ред.*

*** — това е невъзможно. *Ред.*

престана да съответствува на момента, той бе освободен от длъжност и заедно с Майен почна да редактира берлинския „Abend-Post". Под предлог, че държавата изобщо трябва да бъде унищожена и трябва да бъде въведена анархия, той избягна тук опасната опозиция срещу съществуващото правителство и когато по-късно вестникът загина поради липса на пари за внасяне на залога, „Neue Preussische Zeitung" изрази съжаление за съдбата на Фаухер, единствения достоен писател сред демократите. Тези приятелски отношения с „Neue Preussische Zeitung" скоро станаха толкова интимни, че нашият Фаухер започна в Лондон да пише кореспонденции за това вестниче. Участието на Фаухер в емигрантската политика бе краткотрайно. Неговото увлечение по свободната търговия му показа, че призванието му е предприемаческата дейност, към която той побърза да се върне, и в тази област той има едно ненадминато от никого досега постижение — състави *ценоразпис* на своите статии по една твърде усъвършенствувана подвижна скала. Както е известно, благодарение на недискретността на „Breslauer Zeitung" този документ стана известен на широката публика.

На това съзвездие на трите светила на берлинската интелигенция противостоеше съзвездието на трите стълба на южногерманското постоянство на убежденията: Зигел, Фиклер и Гьог.

Франц *Зигел* съгласно описанието на неговия приятел Гьог е

„малък, безбрад човек, който с цялото си същество напомня Наполеон"; съгласно същия Гьог той е „герой", „човек на бъдещето", „преди всичко гениален, надарен с творчески дух, неуморно зает с нови планове".

Между нас казано, генерал Зигел е млад баденски лейтенант с характер и амбиция. От историята на военните походи на френската революция той прочете, че скокът от младши-лейтенант до главнокомандуващ е същинска дреболия, и от този момент малкият безбрад човек твърдо реши, че Франц Зигел трябва да стане някога главнокомандуващ на някоя революционна армия. Една основана на сходство на имената популярност в армията* и баденското въстание от 1849 г. помогнаха да се изпълни неговото желание. Известни са сраженията, които той водѝ край Некар и които не водѝ в Шварцвалд, а отстъплението му в Швейцария се признава дори от враговете му за навременна и правилна маневра. Военните му планове показват, че той е изучавал историята на революционните войни. За да бъде верен на революционните традиции, героят Зигел, без да държи сметка за неприятеля, за операционната линия и линията на отстъпление и други подобни дреболии, преминаваше до-

---

* Виж настоящия том, стр. 345. *Ред.*

бросъвестно от една позиция, избрана на времето от Моро, на друга, и ако въпреки всичко не успя да пародира походите на Моро във всички подробности, ако вместо да премине Рейн при Парадиз, го премина при Еглизау, това трябва да се припише на ограничеността на неприятеля, който не съумя да оцени една такава научна маневра. В своите заповеди и инструкции Зигел се явява като проповедник и проявява в тях наистина по-малко стил, но затова пък повече убеждение от самия Наполеон. По-късно той се зае да състави ръководство за революционните офицери от всички родове войски; от това ръководство ние имаме възможност да приведем следното важно място:

„Един революционен офицер трябва съгласно устава да носи със себе си: 1 шапка за главата освен фуражката, 1 сабя с ножница, 1 черно-червено-жълт шал от камилска вълна, 2 чифта черни кожени ръкавици, 2 куртки, 1 плащ, 1 чифт сукнени панталони, 1 връзка, 2 чифта ботуши или обувки, 1 куфар от черна кожа, дълъг 12 дюйма, висок 10 дюйма и широк 4, 6 ризи, 3 чифта гащи, 8 чифта чорапи, 6 носни кърпи, 2 кърпи за лице, 1 прибор за бръснене и миене, писмени принадлежности, 1 плоча за писане от установения образец, 1 четка за дрехи, 1 устав за полевата служба."

Йозеф *Фиклер* (съгласно характеристиката на неговия приятел Гьог) е

„образец на честен, решителен, непоколебимо твърд народен деец, човек, който имаше на своя страна цялото население на Горен Баден и Езерната област и с дългогодишните си страдания и борби си бе спечелил почти същата популярност, както Брентано."

Йозеф Фиклер, както подобава на един честен, решителен и непоколебим народен деец, имаше тлъсто, прилично на пълна луна лице, дебела шия и корем със съответния обем. За предишния му живот е известно само, че си изкарвал препитанието с помощта на едно художествено резбарско изделие от XV век и на реликви, които имали някакво отношение към Констанцкия събор[233], показвайки тези забележителности за пари на пътешественици и на чуждестранни любители на изкуството и продавайки им „антични" сувенири, които Фиклер, както той сам с голямо самодоволство разказва, постоянно си поръчвал отново „по антични образци".

Единствените му подвизи през време на революцията бяха, първо, арестуването му по заповед на Мати след завършване на заседанията на Предпарламента[234] и, второ, арестуването му в Щутгарт по заповед на Рьомер през юни 1849 г. Благодарение на тези арестувания той щастливо избягна опасността да се компрометира. По-късно вюртембергските демократи внесоха за него залог от 1,000 гулдена, след което Фиклер замина инкогнито в Тургау и за най-голямо огорчение на поръчителите изобщо не се

обади повече. Не може да се отрече, че във вестник „Seeblätter" той успешно изразяваше с печатарско мастило мислите и чувствата на крайезерните селяни. Впрочем имайки предвид своя приятел Руге, той се придържа към мнението, че от много учене човек оглупява; затова той предупреждаваше своя приятел Гьог да не посещава библиотеката на Британския музей.

Амандус Гьог, любезен човек*, както личи вече от името му,

„наистина не е блестящ оратор, но е честен гражданин, скромното и благородно поведение на когото навсякъде му печели приятели". („Westamerikanische Blätter").

От благородство Гьог стана член на временното правителство в Баден, където той съгласно собственото му признание не можал нищо да предприеме против Брентано, а от скромност позволил да му бъде дадена титлата: господин диктатора. Никой не отрича, че постиженията му като министър на финансите бяха скромни. Пак от скромност той в последния ден преди вече обявеното общо отстъпление в Швейцария провъзгласи в Донауешинген „социално-демократическата република". По-късно той пак от скромност заяви (на Янус-Хайнцен[235] в 1852 г.), че на 2 декември парижкият пролетариат претърпял поражение, защото не притежавал неговата, на Гьог, баденско-френска, както и присъщата на френска Южна Германия демократическа проницателност. Който иска други доказателства за скромността на Гьог и за съществуването на „партията на Гьог", може да ги намери в написаното от него самия съчинение „Ретроспективен поглед върху баденската революция" и т. н., Париж, 1850 г. Венец на неговата скромност бе неговата декларация на едно публично събрание в Цинцинати, че

„след фалита на баденската революция при него в Цюрих се явили уважавани хора и заявили, че в баденската революция участвували представители на всички германски племена — затова тя трябва да се разглежда като общогерманско дело, така както римската революция е общоиталианска революция. Той, Гьог, бил човекът, който издържал докрай, затова той трябвало *да стане германски Мадзини*. От скромност той отказал."

Но защо? Този, който бе вече веднаж „господин диктаторът" и освен това е близък приятел на „Наполеон"-Зигел, можеше *„да стане"* и *„германски Мадзини"*.

Когато след пристигането на тези лица, както и на подобни на тях по-малко забележителни дейци, емиграцията се оказа au grand complet**, тя можеше да пристъпи към великите борби, за които читателят ще узнае в следващата песен.

* Игра на думи: Amandus — име, „amandus" — „любезен". *Ред.*
** — в пълен състав. *Ред.*

XIII

Chi mi darà la voce e le parole,
E un proferir magnanimo e profondo!
Che mai cosa piu fiera sotto il sole
Non fu veduta in tutto quanto il mondo;
L'altre battaglie fur rose e viole,
Al raccontar di questa mi confondo;
Perchè il valor, e'l pregio della terra
A fronte son condotti in questa guerra.

(Bojardo. Orlando innam. Canto 27*.)

О, споходете ме, вий изрази крилати
И думи вдъхновени и дълбоки,
За да опиша аз борба, каквато
Светът до днеска още не е виждал.
Всн прежни боеве тук на земята
В сравнение с тоя бой какво са:
Защото в него мечове кръстоса
Цветът на мъжка сила и достойнство.

С попълването на емиграцията с тези последни fashionable arrivals** настъпи моментът, когато тя трябваше да се опита *„да се организира"* в големи мащаби, да си придаде окончателна форма. Трябваше да се очаква, че тези опити ще доведат до нови и ожесточени ежби. Мастилената война по колоните на задокеанските вестници достигна сега своя апогей. Лични дрязги, интриги, сплетни, неудържимо самохвалство — за такива дивотии отиваха всичките сили на великите мъже. Но благодарение на това емиграцията придоби нещо, а именно своя собствена история, про-

* — Боярдо. Влюбеният Роланд. Песен 27. *Ред.*
** — новопристигнали знаменитости. *Ред.*

тичаща извън световната история, своя цехова политика наред с официалната политика. От тези вътрешни раздори емиграцията дори черпеше чувството за вътрешна значимост. Тъй като зад всички тези домогвания и борби се крият сметките за парите на демократическата партия, за този свещен Грал[236], трансценденталното съперничество, спорът за брадата на император Барбароса много скоро се превърна в обикновено надпреварване на маниаци. Този, който пожелае да изучи тази велика война на мишки и жаби[237] от първоизточниците, ще намери всички необходими документи в „New-Yorker Schnellpost", „New-Yorker Deutsche Zeitung", „Allgemeine Deutsche Zeitung", „Staatszeitung", в балтиморския „Correspondent", във „Wecker" и други германско-американски вестници. Междувременно това кокетничене с мними съюзи и измислени заговори, цялата тази емигрантска шумотевица не остана без известни сериозни последици. Тя даде на правителствата желания повод да арестуват много хора в Германия, да задушат всяко движение вътре в страната и да сплашат германския еснафин, използувайки жалките лондонски сламени чучула като бостански плашила. Не представлявайки каквато и да било опасност за съществуващото положение, тези герои на емиграцията страстно желаят само едно — в Германия да настъпи мъртва тишина, за да може толкова по-гръмко да звучи техният глас и равнището на общественото съзнание да падне толкова, че дори хората от техния калибър да изглеждат значителни величини.

Тъй като не бяха свързани с никоя от страните, новопристигналите южногермански добродетелни мъже се оказаха в Лондон в най-изгодно положение: те можеха да се явят в ролята на примирители на различните клики и да сплотят същевременно цялата емиграция като хор около забележителните личности. Тяхното будно чувство за дълг им повеляваше да не изпущат представилия се случай. Но в същото време те виждаха Ледрю-Ролен, който бе напълно солидарен с тях в това отношение, вече да седи на президентското кресло на Френската република. За тях като найблизки съседи на Франция беше важно да бъдат признати от временното правителство на Франция за временни управници на Германия. За Зигел по-специално бе важно Ледрю да му гарантира поста главнокомандуващ. Но пътят до Ледрю минаваше само през групата на Арнолд. При това на тях тогава Арнолд все още им импонираше и той трябваше като философско северно сияние да озари техния южногермански здрач. Затова те се обърнаха преди всичко към *Руге*.

На другата страна се намираха, първо, *Кинкел* със своето найблизко обкръжение — Шурц, Щродман, Шимелпфениг, Техов и

т. н., след това бившите депутати от парламента и камарите начело с *Райхенбах*, с Майен и Опенхайм в качеството на литературни представители, най-после Вилих със своята дружина, която обаче оставаше в сянка. Ролите бяха разпределени тук по следния начин: Кинкел в качеството на страстно цвете представляваше германските филистери изобщо; Райхенбах като граф представляваше буржоазията; а Вилих като Вилих представляваше пролетариата.

За Август *Вилих* трябва преди всичко да кажем, че Густав винаги хранеше към него тайно недоверие заради островърхия му череп, на който прекомерно развитият израстък на самомнението заглушава всички останали умствени способности. Един германски филистер, като видял бившия лейтенант Вилих в една от лондонските бирарии, от страх си грабнал шапката и избягал, викайки: „Боже мой, колко много прилича този човек на нашия господ Исус Христос!“ За да засили това сходство, малко преди революцията Вилих работи известно време като дърводелец. По-късно, през време на баденско-пфалската кампания, той се яви в качеството на предводител на партизаните.

Предводителят на партизаните, този потомък на староиталианските кондотиери, представлява своеобразно явление в съвременните войни, особено в Германия. Предводителят на партизаните, свикнал да действува на своя глава, се противопоставя на всяко общо върховно командуване. Неговите партизани се подчиняват само на него, но и той всецяло зависи от тях. Затова дисциплината в доброволческия отряд има твърде своеобразен характер: според обстоятелствата тя е ту варварски строга, ту — и най-често — извънредно слаба. Предводителят на партизаните не може постоянно да се държи властно и повелително — той често трябва да угажда на своите партизани, да спечелва всеки един от тях поотделно с веществени прояви на своята милост. Обикновените войнишки качества могат тук малко да помогнат, и за да държи подчинените в респект, храбростта трябва да бъде подкрепена с други свойства. Дори предводителят да е лишен от благородство, той трябва да притежава поне благородно съзнание, необходимо допълнение на което са както винаги коварството, шпионството и интригантството и замаскираната подлост на практика. По такъв начин той не само си спечелва разположението на своите войници, но подкупва също и жителите, измамва врага и бива признат за характерна личност особено от страна на противника. Но всичко това е недостатъчно, за да държиш в ръцете си един доброволчески отряд, мнозинството на който или по начало се състои от лумпенпролетариат, или скоро добива такъв вид. За тази цел е нужна висша идея. Затова предводителят на доброволчески отряд трябва да

притежава отбор от натрапчиви идеи, трябва да бъде човек на принципа, неотстъпно преследван от съзнанието за своята мисия на освободител на света. С проповеди пред строя и с постоянна назидателна пропаганда в личните разговори с всеки един от войниците той трябва да им внуши разбиране на тази висша идея и по такъв начин да превърне целия отряд в свои синове по дух. Ако тази висша идея има спекулативен, мистичен характер и се издига над равнището на обикновения разум, ако тя има известни хегелиански черти — подобно на тази, която генерал Вилизен се опитваше да вкълпи на пруската армия[238], — толкова по-добре. По такъв начин благородното съзнание се внушава на всеки отделен партизанин и благодарение на това подвизите на целия отряд придобиват спекулативен характер, който значително ги издига над обикновената безразсъдна смелост; а славата на подобен отряд се основава не толкова върху неговите действия, колкото върху месианското му призвание. На отряда може да се придаде още по-голяма твърдост, ако всички бойци бъдат заставени да се закълнат, че няма да преживеят провала на делото, за което се сражават, и ще предпочетат по-скоро да бъдат заклани до последния човек край последното ябълково дърво на границата, пеейки свещени песни. Съвсем естествено е, че подобен отряд и подобен предводител трябва да се чувствуват осквернени от общуването с обикновени светски воини и при всеки удобен случай трябва да се стараят или да излязат от армията, или незабавно да се избавят от обществото на неверниците; нищо не трябва да бъде по-омразно за тях от големите войскови съединения и голямата война, в която поддържаното с висше вдъхновение коварство може да направи твърде малко, ако пренебрегва обикновените правила на военното изкуство. Следователно предводителят на партизаните трябва да бъде в пълния смисъл на думата кръстоносец: той трябва да съчетава в едно лице Петър Пустинника и Валтер Голтака. На безпътния начин на живот на своя пъстър отряд той трябва да противопостави своята лична добродетел. Никой не трябва да бъде в състояние да го напива и сам той трябва да предпочита да изпива своята бутилка тайно от всички, например нощем в леглото. Ако поради човешка слабост му се случи да се върне в казармата по никое време през нощта, вкусил прекалено много от земните радости, той никога няма да мине през вратите, а ще предпочете да заобиколи и да се прехвърли през по-далечни стени, за да си няма разправии. Към женските прелести той трябва да бъде равнодушен, но затова пък добро впечатление ще прави, ако от време на време прибира в леглото си някой шивашки калфа, както постъпваше Кромвел със своите подофицери; изобщо той не трябва да бъде прекалено аскетичен в своя на-

чин на живот. Тъй като стоящите зад cavaliere della ventura* cavalieri del dente** от неговия отряд поминуват предимно от реквизиции и безплатно квартируване, а Валтер Голтака най-често трябва да гледа на това през пръсти — то вече поради това е необходимо да бъде винаги налице Петър Пустинника с готовото утешение, че подобни неприятни мерки се вземат изключително в името на спасението на отечеството, а следователно и в интерес на самите пострадали.

Всички тези качества на предводителя на партизани през време на война се проявяват и в мирно време, наистина с някои изменения от не съвсем благоприятен характер. Преди всичко той трябва да запази своя отряд, ядрото за нов отряд и постоянно да изпраща подофицери, които да вербуват войници. Това ядро, което се състои от остатъците от доброволческия отряд и емигрантската сган изобщо, се издържа в казармите било за сметка на правителството (например в Безансон[239]), било по друг начин. Животът в казармите трябва да бъде осветен от идеи; това се постига чрез казармения комунизъм, благодарение на който презрението към обикновената гражданска дейност придобива върховен смисъл. Но тъй като такава комунистическа казарма не се подчинява повече на военния устав, а само на нравствения авторитет и на повелята за самопожертвуване, то в нея не минава без сбивания заради общата каса, при което нравственият авторитет не всякога може да избегне боя. Ако някъде наблизо се намира съюз на занаятчии, той може да бъде използуван като вербовъчен пункт за попълване на бъдещия отряд, при което на занаятчиите се рисуват перспективите на разгулен живот и партизански приключения в бъдеще като компенсация за сегашния им тежък труд. Освен това понякога успяват да наредят работата така, че — поради високото принципиално значение на казармата за бъдещето на пролетариата — съюзът на занаятчиите да внася парични суми за издръжката на отряда. Както в казармата, така и в съюза проповедта и патриархално-фамилиарните маниери в личните отношения трябва да упражняват своето влияние. Партизанинът и в мирно време не губи неизменната си самоувереност и както по-рано след всяко поражение той винаги предсказваше победа за утрешния ден, така и сега той постоянно възвестява моралната несъмненост и философската необходимост, че „щурмът ще започне" през следващите две седмици. Тъй като той непрекъснато трябва да има пред себе си враг и тъй като на благородните винаги противостоят безчестните, сред

* — рицар, търсач на приключения. *Ред.*
** — рицари на зъбите, блюдолизци. *Ред.*

последните той ще открива яростна враждебност към себе си и ще мисли, че безчестните само от омраза към неговата заслужена популярност искат да го отровят или заколят; затова той винаги ще държи под възглавницата си дълъг нож. Както на война предводителят на партизаните не може да постигне никакви успехи, ако не си въобразява, че населението го боготвори, така и в мирно време той дори да няма действителни политически връзки, непрестанно ги предполага или си въобразява, че ги има, което понякога довежда до удивителни мистификации. Талантът в областта на реквизициите и безплатното квартируване отново се проявява във формата на приятен паразитен живот. Напротив, строгият нравствен аскетизъм на нашия Роланд, както всичко благородно и велико, се подлага в мирно време на тежки изпитания. В песен 24-а Боярдо казва:

Турпин за графа Брава казва,
Че в целомъдрие живота си прекарал —
Да вярва, който иска, господа!

Но известно е също, че по-късно граф Брава загуби ума си заради очите на прекрасната Анжелика и Астолф бе принуден да търси този ум на луната, както това очарователно е описал майстор Лодовико Ариосто[240]. Нашият съвременен Роланд обаче се е помислил за самия поет, който разказва за себе си, че и той от любов си загубил ума, но го търсил с устни и ръце на гърдите на своята Анжелика, при което се случило така, че от благодарност го изгонили от къщи.

В политиката предводителят на партизаните проявява своята ненадмината опитност във всички начини на водене на малка война. Съобразно със самото значение на думата „партизанин" той преминава от една партия към друга*. Дребни интриги, жалки извъртания, понякога и лъжи, явяващо се във формата на нравствено негодуване коварство се проявяват у него като естествени признаци на благородно съзнание и изпълнен с вяра в своята мисия и във върховния смисъл на своите думи и постъпки, той решително заявява: „Аз никога не лъжа!" Натрапчивите идеи образуват великолепно прикритие за замаскираното вероломство и карат глупците емигранти, които *нямат* каквито и да било идеи, да мислят, че той, човекът на натрапчивите идеи, е просто глупак, а на такъв опитен човек само това му трябва.

Дон Кихот и Санчо Панса в едно лице, еднакво влюбен както в торбата с продукти, така и в своите натрапчиви идеи, въоду-

---

* Игра на думи: „Parteigänger" — „партизанин", а също „привърженик на една или друга партия". *Ред.*

шевен от безплатната издръжка на странствуващите рицари не по-малко, отколкото от тяхната слава, герой на дребните войни и нищожните интриги, който крие своето мошеничество под маската на силен характер — такъв е Вилих, истинското бъдеще на когото е в прериите на Рио Гранде дел Норте.

В писмо до редакцията на нюйоркския „Deutsche Schnellpost" г. Гьог обяснява създалите се взаимоотношения между двамата гореописани елементи на емиграцията по следния начин:

„Те" (южните германци) „решиха да се опитат да се обединят с останалите фракции, за да възстановят престижа на *умиращия* Централен комитет. Но няма изгледи за осъществяването на това добро намерение. Кинкел продължава да интригува; заедно със своя спасител, своя биограф и неколцина пруски лейтенанти той образува комитет, който трябва да действува тайно, да се разширява постепенно, да привлича по възможност паричните средства на демокрацията и след това внезапно да се яви открито в качеството на могъща партия на Кинкел. Това е и нечестно, и несправедливо, и неразумно."

„Честните" намерения на южногерманските елементи при тези опити за обединение проличават от следното писмо на г. Зигел, адресирано до същия вестник:

„Ако ние, малцината, които имахме *искрени* намерения, прибягнахме също *отчасти* към конспирация, ние направихме това само за да се предпазим от жалките вероломства и домогвания на Кинкел и неговите привърженици и да им докажем, че те не са родени, за да властвуват. *Нашата главна цел* бе да заставим насила Кинкел да се яви пред многолюдно събрание, на което ние да докажем на него и на неговите, както той се изразява, най-близки политически приятели, че не всичко, което блести, е злато. По дяволите най-напред инструмента" (Шурц), „по дяволите след това и музиканта" (Кинкел) („Wochenblatt der New-Yorker Deutschen Zeitung", 24 септември 1851 г.).

Колко своеобразен беше съставът на двете групировки, които ругателски се наричаха взаимно „южни германци" и „северни германци", може да се съди вече по това, че начело на южногерманските елементи стоеше „разумът" на Руге, а начело на северогерманските — „чувството" на Кинкел.

За да разберем последвалата след това голяма борба, ще трябва да кажем няколко думи за дипломацията на двете разтърсващи света партии.

Арнолд (а следователно и неговите съучастници) искаше преди всичко да образува „затворен клуб", който официално да развива *привидно* „революционна дейност". От този клуб трябваше да бъде излъчен неговият любим „комитет *по* германските работи", а от този комитет самият Руге трябваше на свой ред да бъде избран в Европейския централен комитет. Арнолд неотклонно преследваше тази цел още от лятото на 1850 г. Той се на-

дяваше да „намери“ в южните германци „онзи прекрасен среден елемент, сред който той да може без стеснение да царува като властелин“. Следователно учредяването на официална емигрантска организация, образуването на комитети беше политиката, която Арнолд и неговите съюзници трябваше да водят.

От своя страна Кинкел и компания трябваше да се стремят да не допуснат нищо, което би могло да узакони узурпираното от Руге положение в Европейския централен комитет. В отговор на своето възвание за предварителна подписка в размер на 500 фунта стерлинги Кинкел бе получил от Нови Орлеан известие, че му се изпраща известна сума пари, и на това основание бе образувал вече заедно с Вилих, Шимелпфениг, Райхенбах, Техов, Шурц и други *тайна финансова комисия.* Те разсъждаваха така: имаме ли веднаж парите, и емиграцията ще бъде с нас; ако емиграцията бъде с нас, управници в Германия ще бъдем също ние. Затова те се стараеха преди всичко да занимават емигрантската маса със събрания, посветени на чисто формални въпроси, но с всички средства да пречат за учредяването на официална организация, излизаща извън рамките на просто „неоформено дружество“, и особено да не допуснат образуването на какъвто и да било комитет, за да пъхат пръти в колелата на враждебната фракция, да ѝ пречат да действува и да могат да маневрират зад нейния гръб.

Обща черта на двете фракции, т. е. на „именитите дейци“, беше стремежът да водят емигрантската маса за носа, без да я посвещават в своите крайни цели, да я използуват само за форма, а след това да я изоставят, щом целта бъде постигната.

Да видим сега как тези макиавелиевци, талейрановци и метерниховци на демокрацията се нападат един-друг.

Явление първо. 14 юли 1851 г. — След като „не се бе удало да бъде сключено частно споразумение с Кинкел за съвместна дейност“, Руге, Гьог, Зигел, Фиклер и Ронге поканват именитите дейци от всички фракции на събрание у Фиклер на 14 юли. Явяват се 26 души. Фиклер прави предложение за образуване на „затворен кръжок“ на германските емигранти, от който да бъде излъчен „делови комитет за съдействие на целите на революцията“. Предложението се оспорва главно от Кинкел и от около шестима негови привърженици. След многочасови бурни разисквания предложението на Фиклер бива прието (с 16 гласа срещу 10). Кинкел и малцинството заявяват, че не могат да участвуват повече в това начинание, и напущат събранието.

Явление второ. 20 юли. — Горепосоченото мнозинство се конституира в отделен съюз. Между новоприетите е препоръчаният от Фиклер *Таузенау.*

Както Ронге е Лутер на германската демокрация, а Кинкел нейният Меланхтон, така г. Таузенау е нейният *Абрахам а Санта Клара.* Както у Цицерон двамата харуспици не могат да се гледат един друг, без да се смеят[241], така г. Таузенау не може да погледне в огледалото своята собствена сериозна физиономия, без да се залее от смях. Ако Руге успя да намери в лицето на баденци хора, на които *той* импонираше, съдбата му отмъсти, като му изпрати австриеца Таузенау, който *му* импонираше.

По предложение на Гьог и Таузенау заседанието бива отложено, за да се направи още един опит за постигане на споразумение с фракцията на Кинкел.

Явление трето. 27 юли. — Заседание в хотел Кранборн. „Именитата" емиграция е au grand complet. Фракцията на Кинкел също се явява, но не за да се присъедини към вече съществуващия съюз. Тя, напротив, настоява „за образуване на „открит дискусионен клуб" *без* делови комитет и *без каквито и да било определени цели*". Шурц, който във всичките тези парламентарни разисквания се явява в ролята на наставник на младия Кинкел, внася следното предложение:

„Настоящото дружество се образува като затворен политически съюз под името *Германски емигрантски клуб.* Нови членове се приемат измежду германската емиграция по предложение на съюзен член с мнозинство на гласовете."

Предложението се приема единодушно. Клубът реши да се събира всеки петък.

„Приемането на това предложение бе посрещнато с общи овации и приветствени възгласи: „Да живее германската република ! ! !" Благодарение на общия стремеж към споразумение всеки чувстваше, че е изпълнил дълга си и е направил нещо полезно за революцията" (Гьог, „Wochenblatt der Schnellpost", 20 август 1851 г.).

Едуард Майен бе в такъв възторг от този успех, че се провикна в своите литографирани бюлетини:

„Сега цялата емиграция образува една сплотена фаланга — включително и Бухер, с изключение само на непоправимата Марксова клика."

Тези думи на Майен могат да се намерят също в берлинските литографирани правителствени бюлетини*.

Така при всеобщо проявяване на взаимна отстъпчивост и сред възгласите „ура" в чест на германската република възникна великият *Емигрантски клуб,* на който предстоеше да има толкова вдъхновяващи заседания и няколко седмици след заминаването на

* — „Preussische Lithographische Korrespondenz". *Ред.*

Кинкел за Америка да се разпадне, без да остави каквато и да било следа. Това впрочем не му пречи и до ден днешен да играе като съществуващо учреждение своята роля в Америка.

Явление четвърто. 1 август. — Второ заседание в хотел Кранборн.

„За съжаление ние още днес трябва да съобщим, че сме се излъгали, възлагайки надежди за успеха на този клуб“ (Гьог, пак там, 27 август).

Без предварително, прието от мнозинството решение Кинкел вкарва в клуба шестима пруски емигранти и шестима пруски посетители на промишленото изложение. *Дам** (председателствуващият, бивш председател на баденското Учредително събрание) изразява своето удивление по повод на това равносилно на държавна измяна нарушение на устава. *Кинкел* заявява:

„Клубът е само *открито неоформено* дружество, което не преследва никакви други цели, освен да създаде възможност за лично опознаване и да провежда беседи, които всеки може да слуша. Затова желателно е дружеството да се посещава от колкото може повече външни лица.“

Студентът *Шурц* бърза да заглади нетактичността на своя професор, като внася поправка за допущането на посетители. Поправката бива приета. Абрахам а Санта Клара, т. е. *Таузенау,* става и без да се смее, внася следните две сериозни предложения:

1) „да се избере комисия“ (прословутият комитет), „която да дава всяка седмица точни отчети за текущата политика, особено германската; тези отчети да се предават в архива на съюза и да се публикуват в надлежния момент; 2) да се избере комисия“ (прословутият комитет) „за регистриране в архива на съюза на всевъзможните подробности относно правонарушенията и жестокостите, които слугите на реакцията са извършили през изтеклите три години и продължават да вършат по отношение на привържениците на демокрацията.“

Против това решително се обявяват:

Райхенбах: „В безобидните наглед предложения аз виждам подозрителни задни мисли и стремеж чрез избирането на тези комисии да се придаде на дружеството нежелателен за мен и моите приятели *официален* характер.“

Шимелпфениг и *Шурц:* „Подобни комисии могат да си присвоят функции, имащи конспиративен характер, и постепенно да доведат до образуване на *официален комитет.*“

Майен: „Аз бих желал думи, а не дела.“

---

* — Дам е тук!
— Кой е тук?
— Дам!
— Кой?
— Дам, Дам, нима не познавате Дам?

Според твърдението на Гьог мнозинството било склонно да приеме предложението. Тогава Макиавели-*Шурц* внася предложение да се отложи решаването на въпроса. Абрахам а Санта Клара, т. е. *Таузенау*, от добродушие се присъединява към това предложение. *Кинкел* смята, че

„гласуването трябва да бъде отложено за следващото заседание главно защото тази вечер неговата фракция изглежда е в малцинство и той и неговите приятели не биха могли да считат гласуването, което би станало при подобни условия, за *„обвързващо тяхната съвест“*“.

Взема се решение за отлагане на заседанието.

Явление пето. 8 август. — Трето заседание в хотел Кранборн. Разисквания относно предложенията на Таузенау. Кинкел и Вилих, противно на споразумението, са довели със себе си „емигрантските низини, le menu peuple, за да обвържат този път своята съвест“. *Шурц* внася поправка за изнасяне доброволни доклади по въпросите на текущата политика и по предварително споразумение веднага се явяват като кандидати: Майен — за Прусия, Шурц — за Франция, Опенхайм — за Англия, Кинкел — за Америка и бъдещето (защото най-близкото му бъдеще беше в Америка). Предложенията на *Таузенау* биват отхвърлени. Той заявява трогнат, че иска да пожертвува своя справедлив гняв пред олтара на отечеството и да остане в кръга на съюзниците. Но фракцията Руге—Фиклер веднага раздразнено взема позата на измамената наивност.

Интермецо. — Кинкел бе получил най-после от Нови Орлеан 160 фунта стерлинги, които той с участието на други именити особи трябваше да употреби в полза на революцията. Фракцията Руге—Фиклер, и без това озлобена от резултатите от последното гласуване, узна за това. Не можеше повече да се губи нито миг — трябваше да се действува. Така бе образувано ново емигрантско блато, което украси своето вяло и гнило съществуване с името *„Агитационен съюз“*. Негови членове бяха Таузенау, Франк, Гьог, Зигел, Хертле, Ронге, Хауг, Фиклер и Руге. Съюзът незабавно заяви в английските вестници, че

„той е създаден не за дискусии, а предимно за действия, че ще се занимава не с words*, а с works**, и преди всичко кани съмишлениците да внасят пари. Агитационният съюз поверява изпълнителната власт на *Таузенау* и го назначава за свой пълномощник и кореспондент по външните работи; същевременно той признава положението, което *Руге* заема в Европейския централен комитет“ (в качеството на имперски администратор), „признава досегашната му дейност и това, че той представлява германския народ в действително германски дух“.

---

* — думи. *Ред.*

** — дела. *Ред.*

В тази нова комбинация ясно прозира първоначалната групировка: Руге — Ронге — Хауг. По такъв начин Арнолд след дългогодишна борба и усилия постигна най-после това, което искаше: той бе признат за петото колело в централната демократическа колесница и имаше зад себе си „ясно“, за съжаление дори прекалено ясно „очертана част от народа“, състояща се от цели осем души. Но и това удоволствие му бе отровено, тъй като неговото признаване бе едновременно свързано с косвеното му отстраняване от поста и бе прокарано само при поставеното от селяка Фиклер условие Руге да престане отсега нататък „да пише и разпространява по света своите глупости“. Грубиянинът Фиклер считаше за „заслужаващи внимание“ само ония писания на Арнолд, които той самият не бе чел и които нямаше защо да чете.

Явление шесто. 22 август.—Хотел Кранборн. Най-напред „дипломатически шедьовър“ (виж Гьог) на *Шурц:* предложение да бъде образуван общоемигрантски комитет от шестима души, принадлежащи към различните фракции, като към него се присъединят пет члена на съществуващия вече Емигрантски комитет на Вилиховия съюз на занаятчиите (при това условие фракцията на Кинкел—Вилих винаги би имала мнозинство). Предложението бива прието. Изборите бяха проведени, но членовете на онази част от „държавата“, която е подвластна на Руге, не ги признаха, благодарение на което дипломатическият шедьовър се провали. Колко сериозно бе замислена работата с този Емигрантски комитет, се вижда впрочем от обстоятелството, че четири дни по-късно Вилих излезе от отдавна вече само номинално съществуващия Емигрантски комитет на занаятчиите, след като многократни метежи на „емигрантските низини“ отдавна бяха направили неизбежно разтурянето на този комитет, който не се ползуваше с никакво уважение. — Отправя се *запитване* по повод на публичните прояви на Агитационния съюз. Внася се предложение Емигрантският клуб да няма нищо общо с Агитационния съюз и публично да дезавуира всичките му действия. Яростни нападки по адрес на присъствуващите „агитатори“ — Гьог и Зигел млади (т. е. стари, виж по-долу*). Рудолф *Шрам* обявява стария си приятел Руге за слуга на Мадзини и за „стара мръсна клюкарка“. И ти ли, Бруте! Гьог възразява не като голям оратор, а като скромен гражданин и ожесточено напада двуличния, безволево-коварен, попски-елеен Кинкел:

> „Непростимо е да бъдат лишени от възможност да работят ония, които желаят да работят! Но тези хора очевидно искат само привидно, пасивно обединение, за да могат под такова прикритие като клика да преследват известни цели.“

---

* Виж настоящия том, стр. 345. *Ред.*

Когато Гьог засегна публичната декларация на Агитационния съюз в английските вестници, *Кинкел* величествено стана и каза, че той

„вече господствува в целия американски печат и че са взети мерки под неговото влияние да бъде подчинен и френският печат“.

Предложението на действително германската фракция бе прието и доведе до декларация на „агитаторите“, че членовете на техния съюз не можели повече да останат в Емигрантския клуб.

Така възникна ужасното разцепление между Емигрантския клуб и Агитационния съюз, което образува зееща дупка в цялата съвременна световна история. Най-куриозното е, че и двете тези творения на емиграцията съществуваха само до станалия между тях разкол и сега продължават да съществуват само в Каулбаховата битка на хунските духове[242], която и до ден днешен продължава в немско-американските вестници и ще продължава, както изглежда, во веки веков.

Още по-бурен характер придаде на цялото заседание обстоятелството, че недисциплинираният Шрам нападна също и Вилих, твърдейки, че Емигрантският клуб се бламирал, като се свързал с този рицар. Председателствуващият — този път плахият Майен — вече на няколко пъти изпускаше отчаян ръководството на заседанието. Но бъркотията достигна крайни предели през време на разискванията във връзка с Агитационния съюз и с излизането на неговите членове. Придружено от викове, трясък, врява, заплахи и бесен рев, това назидателно заседание продължи докъм два часа след полунощ, докато най-после съдържателят на хотела угаси газовото осветление, потопи разгорещените противници в дълбок мрак и сложи ужасен край на въпроса за спасението на отечеството.

В края на август рицарственият Вилих и сантименталният Кинкел се опитаха да разтурят Агитационния съюз отвътре, като направиха на честния Фиклер следното предложение:

„Той, Фиклер, трябвало да образува заедно с тях и техните най-близки политически приятели *финансова комисия,* която да вземе в свои ръце разпореждането с пристигналите от Нови Орлеан пари. Тази комисия ще съществува, докато се събере официална финансова комисия на самата революция; при това обаче с приемането на това предложение трябва да се разтурят всички съществуващи досега германски революционни и агитационни дружества.“

Добродетелният Фиклер възнегодува срещу тази „октроирана, тайна, безотговорна комисия“.

„Как може“ — провикна се той — „една проста финансова комисия да сплоти около себе си всички революционни партии? Нито постъпващите, нито постъпилите вече пари могат сами по себе си да станат основата, върху която

различаващите се помежду си направления в демокрацията ще пожертвуват своята самостоятелност.“

По този начин, вместо да предизвика желаното разтуряне, този опит, който целеше да склони към дезертьорство, има обратен ефект и Таузенау можа да заяви, че разривът между двете могъщи партии — „Емиграция“ и „Агитация“ — е станал непоправим.

XIV

За да покажем с какъв приятен маниер се води войната между „Агитация" и „Емиграция", ще приведем няколко извадки от немско-американските вестници.

„АГИТАЦИЯ"

Руге обявява Кинкел за „агент на принц Пруски".

Друг „агитатор" прави откритието, че видните членове на Емигрантския клуб са

„освен пастора Кинкел още трима пруски лейтенанти, двама бездарни литератори от Берлин и един студент".

Зигел пише:

„Не може да се отрече, че Вилих спечели няколко привърженици. Но ако човек в течение на три години проповядва и говори на хората само това, което им е приятно, трябва да е много глупав, за да не превърне тези хора в свои привърженици. Шайката на Кинкел се старае да привлече на своя страна тези привърженици на Вилих. Привържениците на Вилих са с привържениците на Кинкел."

Четвърти „агитатор" обявява привържениците на Кинкел за „идолопоклонници".

Таузенау характеризира Емигрантския клуб по следния начин:

„Сепаративни интереси под маската на помиряване, системно получаване на мнозинство по измамнически начин, явяване на неизвестни величини в качеството на водачи и организатори на партията, опити да се октроира тайна финансова комисия и всевъзможни задкулисни машинации, както и да се наричат те, чрез които *незрели политици* винаги са мислели да ръководят в изгиа-

ние съдбините на своята родина, докато още при първите пламъци на революцията подобни тщеславни планове се разсейват като дим."

Най-после Родомонд-Хайнцен завявява, че Руге, Гьог, Фиклер и Зигел били единствените достойни за уважение емигранти в Англия, които той лично познавал. Членовете на Емигрантския клуб били „егоисти, роялисти и комунисти"; Кинкел бил „неизлечимо суетен тъпак и философствуващ аристократ"; Майен, Опенхайм, Вилих и пр. били хорица, които на него, Хайнцен, „стигали някъде под коляното и които не стигали дори до глезените на Руге" (нюйоркския „Schnellpost", „New-Yorker Deutsche Zeitung", „Wesker" и т. и., 1851).

„ЕМИГРАЦИЯ"

„Какво може да направи един октроиран комитет, висящ във въздуха, упълномощил сам себе си, без преди това да е работил, без да е избран, без да е запитал ония, които той претендира да представлява, дали желаят да бъдат представлявани от тези лица?" — „Ония, които познават Руге, знаят, че манията да издава прокламации е негова неизлечима болест." — „В парламента Руге не можа да постигне дори такова влияние, с каквото се ползуваха един Раво или Симон от Трир." — „Там, където е нужна революционна енергия в действията, организационна работа, сдържаност или дискретност, Руге е опасен, защото страда както от несдържане на езика, така и от незадържане на мастило и непрестанно иска да представлява целия свят. Руге се свързва с Мадзини и Ледрю-Ролен, което означава преведено на неговия, на Руге, език съобщение до всички вестници: „Германия, Франция и Италия сключиха братски революционен съюз"." — „Това претенциозно октроиране на комитет, тази самохвална пасивност накараха най-близките и най-разумните приятели на Руге като Опенхайм, Майен и Шрам да установят връзка с други хора за съвместна дейност." — „Зад Руге стои не ясно очертана част на народа, а ясно очертан мирен педант."

„Колко стотици хора питат всеки ден, кой е този Таузенау? И никой, никой не може да отговори. От време на време някой виенчанин уверява, че той е един от ония виенски демократи, които постоянно упрекваха виенската демокрация в реакционност, за да я представят в неблагоприятна светлина. Но това твърдение остава на съвестта на тези виенчани. Във всеки случай той е неизвестна величина; и още по-малко е известно дали изобщо е величина."

„Да видим още веднаж кои са тези достойни мъже, на които всички останали изглеждат незрели политици. Да вземем главнокомандуващия Зигел. Ако попитат някога музата на историята как това безцветно нищожество е достигнало до върховното командуване, тя би се объркала страшно много. Зигел е само брат на своя брат. Брат му стана популярен офицер благодарение на своите резки антиправителствени изказвания, които се дължаха на честите арести, на които той бе подлаган за най-обикновен разврат. Младият Зигел счете тогава за достатъчно основание, за да се провъзгласи за главнокомандуващ и военен министър при първото объркване, настъпило с революционния подем. В баденската артилерия, неведнаж доказала своите превъзходни качества, имаше достатъчно по-възрастни и по-достойни офицери, пред които младият още невъзмъжал лейтенант Зигел трябваше да отстъпи и които бяха не малко възмуте-

ни, когато трябваше да се подчинят на неизвестния, толкова неопитен, колкото и бездарен младеж. Но тук имаше един Брентано, достатъчно слабоумен и предателски настроен, за да допусне всичко, което трябваше да погуби революцията... Пълната неспособност, която Зигел прояви през време на цялата баденска кампания... Забележително е във всеки случай, че при Ращат и в Шварцвалд Зигел изостави на произвола на съдбата най-храбрите войници от републиканската армия, като не им изпрати *обещаното* подкрепление, докато той самият се разхождаше из Цюрих с еполетите на княз Фюрстенберг в неговия кабриолет, парадирайки в ролята на интересен и нещастен пълководец. Такова е известното на всички величие на този зрял политик, който със законното самочувствие за своите някогашни геройства за втори път сам се назначи за главнокомандуващ в Агитационния съюз. Това е великият известен, братът на своя брат."

„Наистина смешно е, когато такива хора" (като членовете на Агитационния съюз) „упрекват в половинчатост другите, докато те самите са *политически нули*, които изобщо не са нещо — нито изцяло, нито наполовина."— „Лично честолюбие — ето какво се крие зад тяхната принципиална основа." — „Агитационният съюз има като съюз само частно значение като някакъв тесен литературен кръжок или билярден клуб и затова той няма никакви основания да иска да бъде зачитан и няма правото да дава мандати." — „Вие сами хвърлихте жребия! Непосветените трябва да бъдат посветени, за да могат сами да съдят за това, какво представлявате вие!" (Балтиморският „Correspondent").

Тук трябва да се признае, че тези господа, познавайки се взаимно, почти са стигнали до самосъзнание.

XV

Междувременно тайната финансова комисия на „Емиграцията“ избра свое ръководство, състоящо се от Кинкел, Вилих и Райхенбах, и взе решение сериозно да се заеме с германския заем. Студентът Шурц — както съобщиха в края на 1851 г. нюйоркският „Schnellpost“, „New-Yorker Deutsche Zeitung“ и балтиморският „Correspondent“ — бе изпратен във Франция, Белгия и Швейцария и почна да издирва там всички стари, забравени и безследно изчезнали парламентаристи, имперски регенти, депутати от камарите и други именити мъже, включително и покойния Раво, за да ги накара да гарантират заема. Тези забравени нещастници побързаха да гарантират предприятието. Защото гарантирането на заема беше — ако то изобщо значеше нещо — един вид взаимна гаранция на правителствените постове in partibus и господата Кинкел, Вилих и Райхенбах получаваха по такъв начин гаранция за *своите* изгледи за бъдещето. А тези натъжени добродетелни мъже в Швейцария до такава степен се бяха побъркали на тема „организиране“ и гарантиране на постовете, че предварително бяха установили бъдещия ред на заемане на правителствените длъжности по старшинство по номера, при което станаха неприятни разправии, когато се решаваше кой да получи пост № 1, № 2 и № 3. С една дума, студентът Шурц се върна с гаранцията в джоба и компанията се залови за работа. Наистина няколко дни преди това, на едно ново съвещание с „Агитацията“ Кинкел бе обещал да не се занимава с едностранни заеми от името на „Емиграцията“; но именно затова той замина с гаранционните подписи и с пълномощията на Райхенбах — Вилих, уж да чете в Северна Англия своите лекции по естетика, а в действителност да вземе

в Ливерпул парахода за Ню Йорк и подобно на *Парсифал*[243] да намери в Америка *светия Грал*, т. е. златното съкровище на демократическата партия.

Тук започва сладкозвучната, чудновата, високопарна, нечувана, истинска и пълна с приключения история за великите битки, които „Емиграция“ и „Агитация“ с ново ожесточение и непоколебимо постоянство водиха от двете страни на океана — историята за кръстоносния поход на Готфрид, в който той съперничеше с Кошут, за това, как той след тежки мъки и неописуеми изкушения се върна в края на краищата под родния покрив със светия Грал в торбата.

Or, bei signori, io vi lascio al presente,
E se voi tornerete in questo loco,
Dirò questa battaglia dov'io lasso
Ch'un' altra non fu mai di tal fracasso.

(Bojardo, canto 26*.)

Сега аз ви напускам, господа,
Но ако дойдете отново тук,
За туй сражение ще ви разправя,
По шум с което никое не се равнява.

---

* — Боярдо, песен 26. *Ред.*

NEW-YORK DAILY TRIBUNE.

VOL. XII.....NO. 3540. NEW-YORK, SATURDAY, AUGUST 21, 1852. PRICE TWO CENTS.

К. МАРКС

ИЗБОРИТЕ В АНГЛИЯ. — ТОРИ И ВИГИ[244]

Лондон, петък, 6 август 1852 г.

Резултатите от общите избори за британския парламент са вече известни. На тях ще се спра по-подробно в следващата си статия.*

Кои партии се бореха помежду си или се поддържаха взаимно през време на избирателната кампания?

Това са торите, вигите, либерал-консерваторите (пилитите), фритредерите par excellence** (привържениците на манчестерската школа[245], привържениците на парламентарна и финансова реформа) и най-после чартистите.

Вигите, фритредерите и пилитите се обединиха срещу торите. Избирателната борба всъщност се водеше между тази коалиция, от една страна, и торите, от друга. Що се отнася до чартистите, те бяха в опозиция както срещу вигите, пилитите и фритредерите, така и срещу торите, и по такъв начин срещу цяла официална Англия.

Политическите партии във Великобритания са достатъчно известни в Съединените щати. Затова тук можем да се ограничим само с няколко щрихи, за да припомним най-характерните особености на всяка една от тях.

До 1846 г. торите минаваха за пазители на традициите на стара Англия. Говореше се, че те виждат в английската конституция осмото чудо на света, че те са laudatores temporis acti*** и ревностни привърженици на трона, на високата църква[246], на привилегиите

---

* Виж настоящия том, стр. 371—376. *Ред.*

** — предимно, в истинското значение на думата. *Ред.*

*** — възхвалители на миналото. *Ред.*

и свободите на британските поданици. Отменяването на житните закони в съдбоносната 1846 г.[247] и викът на отчаяние, който това отменяване изтръгна от торите, показаха, че ● са ревностни привърженици само на поземлената рента, и в същото време разкриха тайната на тяхната привързаност към политическите и религиозните институции на стара Англия. Защото тези институции са найдобрите институции, с помощта на които *едрата поземлена собственост* — поземлената аристокрация — господствуваше досега в Англия, а и сега още се опитва да запази своето господство. 1846 година разкри в цялата им голота *материалните класови интереси,* които съставляват *действителната основа* на партията на торите. 1846 година смъкна от торите осветената от традицията лъвска кожа, под която се прикриваха досега класовите интереси на тази партия. 1846 година превърна торите в *протекционисти.* Думата „тори" беше свещено име, „протекционист" е светско прозвище; „тори" звучеше като политически боен зов, „протекционист" звучи като икономически вик на отчаяние; „тори" изглеждаше да е идея, принцип, „протекционист" изразява материални интереси. Какво покровителствуват тези привърженици на покровителствените мита? Своите собствени доходи, рентата от собствените си земи. По такъв начин торите в последна сметка са също такива буржоа, както и другите; защото има ли на света буржоа, който да не покровителствува собствената си кесия? Торите се отличават от другите буржоа по същия начин, по който поземлената рента се отличава от търговската и промишлената печалба. Поземлената рента е консервативна — печалбата се явява като привърженица на прогреса; поземлената рента е национална — печалбата е космополитична; поземлената рента вярва в държавната църква — печалбата по рождение е дисидентка. Отменяването на житните закони в 1846 г. бе само признание на един вече свършен факт, на едно отдавна вече станало изменение в елементите на английското гражданско общество, а именно: на подчинението на интересите на земевладението на интересите на паричните кръгове, на поземлената собственост — на търговията, на селското стопанство — на фабричната промишленост, на селото — на града. Може ли още да се съмняваме в този факт, когато селското население на Англия се отнася количествено към градското, както едно към три? Материалната основа на могъществото на торите беше поземлената рента. Поземлената рента се регулира от цените на хранителните продукти, а тези цени изкуствено се държаха на високо равнище с помощта на житните закони. Отменяването на житните закони понижи цените на хранителните продукти, което на свой ред понижи поземлената рента, а с падането на рентата се рушеше и реалната

мощ на торите, върху която почиваше тяхното политическо могъщество.

Какво се опитват да направят сега торите? Да запазят за себе си политическата власт, социалната основа на която вече е престанала да съществува. А как могат да постигнат те това? За тях няма друг път освен *контрареволюцията,* т. е. реакцията на държавата против обществото. Те се борят за насилственото запазване на такива институции и такава политическа власт, които са обречени на гибел от момента, в който числеността на градското население надвиши три пъти числеността на селското. Подобен опит неизбежно ще завърши с поражението на торите; той ще ускори и ще изостри социалното развитие на Англия и ще предизвика криза.

Торите вербуват своите привърженици измежду оная част от фермерите-арендатори, които или още не са отвикнали да виждат в лендлордовете своите естествени повелители, или зависят икономически от тях, или още не разбират, че между интересите на фермера и интересите на лендлорда има толкова общо, колкото между интересите на длъжника и интересите на лихваря. Торите намират привърженици и подкрепа и в кръговете, заинтересовани от колониалните печалби и печалбите от корабоплаването, и между привържениците на държавната църква — с една дума, сред всички ония елементи, които считат за необходимо да защищават своите интереси против неизбежните последици на развитието на съвременната фабрична промишленост и против подготвената от нея социална революция.

Открай време враг на торите са *вигите* — партия, която няма нищо общо с американските виги[248] освен названието.

Английските виги образуват в политическата естествена история такъв вид, който подобно на всички представители на класа амфибии съществува спокойно, но трудно се поддава на описание. Дали да ги наречем по примера на техните противници тори в оставка? Или да виждаме в тях защитници на определени *народни* принципи, както предпочитат да правят авторите от континента? В последния случай ние бихме могли да изпаднем в същото затруднение, в което изпадна историографът на вигите г. Кук, който заяви с голяма naïveté* в своята „История на партиите"[249], че макар партията на вигите да се опира на редица „либерални, нравствени и просветени принципи", за най-голямо съжаление през целия период на нейното повече от сто и петдесет годишно съществуване всеки път, когато е била на власт, нещо й е пречело да осъществи тези принципи. Следователно вигите, съгласно признанието на техния

* — наивност. *Ред.*

собствен историк, представляват в действителност нещо твърде различно от провъзгласяваните от тях „либерални и просветени принципи“. Следователно тази партия се оказва досущ в положението на онзи пияница, който, изправен пред кмета, заявил, че по принцип е привърженик на трезвеността, но съвсем случайно се напива всяка неделя.

Но да оставим настрана принципите на вигите; ние ще можем по-добре да изясним какво представляват те въз основа на историческите факти, по това, какво правят, а не по това, в какво са вярвали някога и какво искат да внушат за своята роля на другите хора.

Подобно на торите, вигите спадат към едрите земевладелци на Великобритания. Нещо повече, тъкмо най-старите, богати и надменни земевладелци на Англия образуват ядрото на партията на вигите.

Но по какво се отличават те от торите? Вигите са *аристократическите представители* на буржоазията, на промишлената и търговската средна класа. За това, че буржоазията предоставя на тях, тази олигархия на аристократическите родове, монопола на управлението и изключителното право да заемат държавни длъжности, те правят на буржоазията и ѝ помагат да извоюва всички отстъпки, *неизбежността* и *неотложността* на които вече са се разкрили в процеса на социалното и политическо развитие. Ни повече, ни помалко. И всеки път, когато се прокарва подобна неизбежна мярка, вигите гръмко заявяват, че с това е постигнат пределът на историческия прогрес, че цялото обществено развитие е достигнало своята крайна цел, след което те „здраво се държат“ за тази „пределна точка“[250]. Вигите могат по-лесно от торите да понесат едно намаление на своите доходи от арендата, тъй като те считат, че са откупчици по божия милост на доходите на Британската империя. Те могат да се откажат от монопола, създаден от житните закони, докато гледат на монопола на правителствената власт като на свое родово достояние. След „славната революция“ от 1688 г.[251] с изключение на кратки прекъсвания, предизвикани главно от първата френска революция и последвалата след нея реакция, държавните длъжности постоянно са принадлежали на вигите. Който си спомня този период от историята на Англия, няма да открие у вигизма други отличителни признаци освен стремежа да запази властта на своята родова олигархия. Интересите и принципите, които покрай това вигите защищават от време на време, принадлежат не на тях самите, а им са натрапени от развитието на промишлената и търговската класа — от развитието на буржоазията. Както след 1688 г. вигите се обединиха с финансовите магнати, които тъкмо по това

време придобиваха голямо влияние, така в 1846 г. ние ги виждаме обединени с промишлените магнати. Вигите направиха толкова малко за прокарването на закона за реформата в 1831 г.[**], колкото и за прокарването на фритредерския закон в 1846 г. И двете тези реформистки движения — както политическото, така и търговското — бяха движения на буржоазията. Щом едно от тези движения се засилваше до такава степен, че ставаше непреодолимо, щом то се превръщаше същевременно в най-сигурното средство за изгонването на торите от правителствените постове, вигите излизаха на сцената, поемаха кормилото на управлението в своите ръце и си осигуряваха онази част от плодовете на победата, която се отнасяше до правителствената власт. В 1831 г. те доведоха политическата страна на реформата тъкмо до предела, до който тя трябваше да бъде доведена, за да не остане буржоазията съвсем незадоволена; след 1846 г. те ограничиха своите фритредерски мероприятия дотолкова, доколкото това беше необходимо, за да се спасят за поземлената аристокрация колкото може повече привилегии. Всеки път те овладяваха движението, за да попречат на по-нататъшното му развитие и същевременно да си върнат своите постове.

Съвсем очевидно е, че от момента, когато поземлената аристокрация няма да бъде в състояние вече да държи своите позиции като независима сила и да се бори за власт като независима партия — с една дума, когато торите бъдат окончателно свалени, в английската история няма да остане място и за вигите. Веднаж аристокрацията унищожена, каква е ползата от аристократическо представителство на буржоазията, противостоящо на тази аристокрация?

Известно е, че в средните векове германските императори назначаваха на издигащите се тъкмо по онова време градове имперски наместници — „advocati“, — за да защищават тези градове от заобикалящото ги дворянство. Но щом благодарение на увеличаването на населението и на богатството градовете ставаха достатъчно силни и независими не само да дават отпор на дворяните, но и да ги нападат, те незабавно прогонваха титулуваните наместници — advocati.

Вигите бяха такива advocati за британската буржоазия и техният монопол върху властта трябва да рухне в същия момент, в който ще рухне монополът на торите върху земята. Колкото по-независима и по-силна ставаше буржоазията, толкова повече вигите се израждаха от партия в клика.

Очевидно е каква отвратителна смес от разнородни елементи трябва да представляват английските виги: привърженици на феодалната система и същевременно привърженици на Малтус; па-

рични тузове с феодални предразсъдъци; аристократи без чувство за чест; буржоа без промишлена енергия; ретрогради с прогресивни фрази на уста; поборници на прогреса, фанатично предани на консерватизма; търговци на хомеопатични дози на реформи; застъпници на непотизма; големи майстори на подкупа; фарисеи в религията, тартюфовци в политиката. Масите на английския народ се отличават със здраво естетично чувство. Затова те изпитват инстинктивна омраза към всичко пъстро и двусмислено, към прилепите и към партията на Ръсел. Заедно с торите народните маси на Англия, градският и селският пролетариат, изпитват омраза към „паричните тузове“, а заедно с буржоазията те мразят аристократите. А в лицето на вигите народът мрази и едните, и другите — аристокрацията и буржоазията, лендлорда, който го потиска, и паричния туз, който го експлоатира. В лицето на вигите народът мрази олигархията, която управлява Англия в течение на повече от сто години и която отстрани народа от управлението на собствените му работи.

Пилитите (либерал-консерваторите) не са партия, а по-скоро спомен за един партиен деец — покойния сър Роберт Пил. Но англичаните са прекалено прозаичен народ, за да считат спомените за годни за нещо друго освен за съчиняване на елегии. А сега, когато английският народ издигна из цялата страна паметници от бронз и мрамор на покойния сър Роберт Пил, той толкова повече счита, че може да мине без разните ходещи паметници на Пил — грахамовци, гладстоновци, кардуеловци и т. н. Така наречените пилити не представляват нищо друго освен щаба от чиновници, който Роберт Пил школува за себе си. И тъй като този щаб е доста многоброен, тези чиновници за миг забравят, че зад тях няма никаква армия. Следователно пилитите са бивши привърженици на сър Р. Пил, които още не са решили към коя партия да се присъединят. Но подобни колебания, разбира се, не са достатъчно основание за образуването на самостоятелна политическа партия.

Остават още фритредерите и чартистите. Техните кратки характеристики ще дам в следващата статия.

Написано от К. Маркс на 2 август 1852 г.

Напечатано във вестниците „New-York Daily Tribune“, бр. 3,540 от 21 август 1852 г. и „The People's Paper“, бр. 22 от 2 октомври 1852 г.

Подпис: Карл Маркс

Печата се по текста на вестник „New-York Daily Tribune“, сверен с текста на вестник „The People's Paper“

Превод от английски

The People's Paper,

THE CHAMPION OF
POLITICAL JUSTICE AND UNIVERSAL RIGHT.

LONDON, SATURDAY, OCTOBER

К. МАРКС

ЧАРТИСТИТЕ

Лондон, вторник, 10 август 1852 г.

Докато ториите, вигите, пилитите — всъщност всички партии, които разгледахме досега — принадлежат повече или по-малко на миналото, фритредерите (привържениците на манчестерската школа, привържениците на парламентарна и финансова реформа) са *официалните представители на съвременното английско общество,* представителите на оная Англия, която господствува на световния пазар. Те представляват партията на съзнаващата своята сила буржоазия, партията на промишления капитал, който се стреми да превърне своето социално могъщество и в политическо и да изкорени последните надменни служители на феодалното общество. Начело на тази партия стои най-активната и най-енергичната част на английската буржоазия — *фабрикантите.* Те се стремят към неограничено, незамаскирано господство на буржоазията, към открито, официално признато подчиняване на цялото общество на законите на съвременното капиталистическо производство и на властта на ония хора, които управляват това производство. Под свобода на търговията те разбират безпрепятственото движение на капитала, освободен от всякакви политически, национални и религиозни окови. Земята трябва да стане пазарна стока и да се експлоатира съобразно с общите закони на търговията. Трябва да има фабриканти на хранителни продукти, така както има фабриканти на прежда и на памучни тъкани, но не трябва да има повече аристократи-земевладелци. С една дума, не бива да се допускат каквито и да било политически или социални ограничения, регламенти или монополи освен ония, които произтичат от „вечните закони на политическата

икономия“, т. е. от условията, при които се извършва производството и разпределението на капитала. Същността на борбата на тази партия против старите английски институции — този продукт на един отживял времето си, бързо приближаващ се към своята гибел стадий на общественото развитие — се изразява с лозунга: *Да се произвежда колкото може по-евтино и да се премахнат всички faux frais на производството* (т. е. всички излишни, не необходими производствени разходи). И този лозунг се отправя не само към отделни частни лица, но главно към *цялата нация.*

Нима кралската власт със своето „варварско великолепие“, със своя двор, своята цивилна листа и свита от лакеи не спада към faux frais на производството? Нацията може да произвежда и разменя продукти и без кралската власт, затова долу короната! А какво представляват синекурите на аристокрацията, камарата на лордовете? Faux frais на производството. А голямата редовна армия? Faux frais на производството. А колониите? Faux frais на производството. А държавната църква с нейните богатства, добити чрез грабеж или просия? Faux frais на производството. Оставете свещениците свободно да конкурират помежду си и нека всеки им плаща толкова, колкото сам счита за нужно. А цялата бюрократична система на английското правосъдие с нейния канцлерски съд?[253] Faux frais на производството. Войните между нациите? Faux frais на производството. Англия може да експлоатира чуждите нации с най-малко разходи, ако живее в мир с тях.

Вие виждате, че на тези челни борци на британската буржоазия, на привържениците на манчестерската школа, всяка институция на стара Англия изглежда от гледна точка на машинното производство толкова скъпо струваща, колкото и безполезна, нямаща каквато и да било друга цел освен да пречи на нацията да произвежда колкото може повече при минимални разходи и да разменя свободно своите продукти. Тяхната последна дума неизбежно е *буржоазната република,* в която свободната конкуренция господствува неограничено във всички сфери на живота и в която общо взето остава само онзи минимум правителствена власт, който е необходим на цялата буржоазна класа, за да гарантира нейните общи интереси и да управлява нейните общи работи както във вътрешната, така и във външната политика; но и този минимум правителствена власт трябва да бъде организиран колкото може по-рационално и по-икономично. В други страни подобна партия би била наречена *демократическа.* Но тя по необходимост е революционна и пълното унищожение на стара Англия като аристократическа държава е крайната цел, към която тя се стреми повече или по-малко съзнателно. Но нейната най-близка цел е осъществяването на парламентарна

реформа, която би предала в нейните ръце законодателната власт, необходима за подобна революция.

Но британските буржоа не са лесно пламващите французи. Когато възнамеряват да извоюват парламентарна реформа, те няма да правят февруарска революция. Напротив, след като в 1846 г. с отменяването на житните закони одържаха голяма победа над поземлената аристокрация, те се задоволиха с това, да извлекат материалните изгоди от тази победа, като не се погрижиха в същото време да направят необходимите политически и икономически изводи от нея и по този начин дадоха на вигите възможност да възстановят своя наследствен монопол върху правителствената власт. През целия период от 1846 до 1852 г. те ставаха за смях със своя боен зов: велики принципи и практически (чети: *малки*) мерки! В какво се състоят причините за това? В това, че при всяко мощно движение те са принудени да апелират към *работническата класа*. Но ако аристокрацията е за тях умиращ противник, работническата класа е техен зараждащ се враг. И те предпочитат да сключат сделка с умиращия противник, отколкото да засилват не с привидни, а с реални отстъпки зараждащия се враг, на когото принадлежи бъдещето. Затова те се стараят да избягват всякакви насилствени стълкновения с аристокрацията. Но историческата необходимост и торите ги тласкат напред. Те неизбежно ще трябва да изпълнят своята мисия и да разрушат до основи стара Англия, Англия на миналото; а от момента, в който те ще се окажат единствените притежатели на политическата власт, в който политическото господство и икономическата мощ ще бъдат съсредоточени в едни и същи ръце и в който следователно борбата против капитала няма да бъде повече отделена от борбата против съществуващото правителство — от този момент ще започне *социалната революция в Англия.*

Да минем сега към *чартистите,* тази политически активна част от британската *работническа класа.* Шестте пункта на Хартата, за която те се борят, не съдържат нищо освен искането за *всеобщо избирателно право* и за ония условия, без които всеобщото избирателно право би било илюзорно за работническата класа, а именно: тайно гласуване, възнаграждение за членовете на парламента, ежегодни общи избори. Но всеобщото избирателно право е равносилно на политическо господство на работническата класа в Англия, където пролетариатът съставлява огромното мнозинство от населението, където в продължителна, макар и скрита гражданска война той си е изработил ясно съзнание за своето положение като класа и където дори в селските окръзи не са останали вече селяни, а има само лендлордове, капиталистически предприемачи (ферме-

ри) и наемни работници. Затова въвеждането на всеобщо избирателно право в Англия би било в много по-голяма степен социалистическо мероприятие, отколкото всяко друго мероприятие, което на континента се удостоява с това име.

Тук негов неизбежен резултат е *политическото господство на работническата класа.*

За възраждането и реорганизацията на чартистката партия ще пиша друг път. Сега ще се спра само на неотдавнашните избори.

За да има право да избира в британския парламент, едно лице от мъжки пол трябва да притежава в градските избирателни окръзи къща, доходът от която при определянето на данъка в полза на бедните е оценен на не по-малко от 10 ф. ст.; а в графствата трябва да бъде фрихолдер[254], който получава годишен доход не по-малко от 40 шилинга, или арендатор, който плаща годишно не по-малко от 50 фунта стерлинги. Само от това вече следва, че чартистите можеха официално да вземат само незначително участие в току-що завършилата избирателна борба. Но за да обясня какво участие взеха те действително в нея, трябва да припомня една особеност на английската избирателна система, която различава:

Ден на определяне на кандидатите [Nomination day] и ден на обявяване резултатите от изборите [Declaration day]! Гласуване с вдигане на ръка и балотаж!

Когато кандидатите се явяват в деня на своето избиране и се обръщат публично към народа, те се избират в първата инстанция с вдигане на ръка. Всеки има право да вдигне ръка независимо от това, дали тази ръка принадлежи на неизбирател или на избирател. Лицето, за което са били вдигнати мнозинството ръце, се обявява от пълномощника по изборите за избрано (временно) чрез вдигане на ръце. Но сега идва обратната страна на медала. Избирането с вдигане на ръце представлява само проста церемония, акт на формална вежливост по отношение на „суверенния народ“, а вежливостта свършва, щом бъдат застрашени привилегиите. Така, ако с вдигане на ръце не бъдат избрани кандидатите на лицата, които се ползуват с привилегията да избират, тези кандидати искат балотаж; в него може да участвува само привилегирован кръг избиратели, а за законно избран се обявява само този, който получи мнозинството на гласовете. Първото избиране — с вдигане на ръце, представлява само привидно удовлетворение, което временно се дава на общественото мнение, за да може в следващия момент толкова по-убедително да му бъде доказано неговото безсилие.

Човек би могъл да помисли, че това избиране с вдигане на ръце, тази опасна формалност е изобретена само с цел да се осмее всеобщото избирателно право и да се направи невинна аристократи-

ческа шега за сметка на „тълпата“ (както се изразява майор Бересфорд, секретар по военните въпроси). Но това би било заблуждение. Древният обичай, първоначално общ за всички германски народи, можа да се задържи по традиция до XIX век само благодарение на това, че той без особени разходи и опасности придава на британския класов парламент привидност на народност. Изгодата, която господствуващите класи извличаха от този обичай, се състоеше в това, че масата на народа повече или по-малко разпалено защищаваше техните групови интереси като свои национални интереси. И едва когато буржоазията зае независима позиция спрямо двете официални партии — вигите и торите, работническите маси започнаха да се проявяват самостоятелно в дните на определяне на кандидатите. Но никога по-рано противоположността между гласуването с вдигане на ръка и балотажа, между деня на определяне на кандидатите и деня на обявяване на резултатите от изборите не е имала толкова сериозен характер, никога не е била тъй рязко изразена със сблъскването на враждебни принципи, тъй застрашителна, тъй всеобща, обхванала цялата страна, както през последните избори в 1852 г.

И каква противоположност! Достатъчно беше някой да бъде определен за кандидат с вдигане на ръце, за да се провали при балотажа. Достатъчно беше някой да получи мнозинство при балотажа, за да бъде поздравен от народа с гнили ябълки и парчета от тухли. Избраните по всички правила на закона членове на парламента трябваше преди всичко да се погрижат сериозно за безопасността на своето собствено парламентарно телесно „аз“. На едната страна стоеше мнозинството на народа, а на другата — една дванадесета от цялото население и една пета от цялото възрастно мъжко население на страната. На едната страна — ентусиазъм, на другата — подкуп. На едната страна — партии, отричащи се от своите собствени отличителни признаци: либерали, защищаващи консервативни възгледи, и консерватори, провъзгласяващи либерални идеи; на другата — народът, провъзгласяващ своето съществуване и защищаващ своето собствено дело. На едната страна — една износена машина, която непрекъснато се върти в омагьосан кръг, съвсем неспособна да направи и крачка напред, и безплодният процес на триене, в който всички официални партии се смилат постепенно една друга в прах; на другата — устремената напред маса на нацията, която застрашава да унищожи омагьосания кръг и да разруши официалната машина.

Аз не възнамерявам да проследя как се прояви из цялата страна тази противоположност между определението на кандидатите и балотажа, между застрашителната демонстрация на работническата

класа през време на избирателната кампания и страхливите избирателни маневри на господствуващите класи. От цялата маса градски избирателни окръзи ще взема само един, в който тази противоположност е концентрирана като във фокус: касае се за изборите в Халифакс. Съперничащите кандидати тук бяха Едуардс (тори), сър Чарлз Дуд (бивш вигски канцлер на съкровището, зет на граф Грей), Франк Кросли (манчестерец) и най-после Ърнест Джонс, най-талантливият, последователен и енергичен представител на чартизма. Халифакс е промишлен град и затова представителят на торите имаше малко шансове. Манчестерецът Кросли се обедини с вига. По такъв начин сериозна борба се води само между Уд и Джонс, между вига и чартиста.

„Сър Чарлз Уд произнесе реч, която трая около половин час; началото и втората половина от неговата реч съвсем не можеха да се чуят от възгласите на неодобрение на огромното множество. Както съобщава репортьорът, който седеше близо до него, неговата реч представлявала само изброяване на вече проведените фритредерски мероприятия, нападки срещу правителството на лорд Дерби и панегирик за *„безпримерното процъфтяване на страната и народа!“* (Възгласи: „Слушайте, слушайте!“) Той не предложи нито една нова мярка на реформа и само намекна с няколко думи за законопроекта на лорд Джон Ръсел за реформиране на избирателното право[255].“

Тъй като в нито един от големите лондонски вестници на управляващата класа няма да намерите речта на Ърнест Джонс, аз ще приведа от нея по-обширни извадки.

„Посрещнат с грамаден ентусиазъм, Ърнест Джонс каза:

„Избиратели и неизбиратели! Вие сте се събрали тук по случай един голям и тържествен празник. Конституцията признава днес всеобщото избирателно право на теория, за да се отрече, може би, още утре от него на практика... Пред вас стоят днес представителите на две системи и вие трябва да решите кои от тях трябва да ви управляват в течение на седем години. Седем години — това е един малък живот! ... Аз ви призовавам да се спрете на прага на тези седем години: нека те протекат днес бавно и спокойно пред вашия духовен поглед. Вземете днес решение, вие, двадесет хиляди души, та може би още утре петстотин души да нарушат вашата воля! (Възгласи: „Слушайте, слушайте!“) Аз казах, че пред вас стоят представителите на две системи. Наистина, наляво от мен се намират вигите, торите и богаташите-предприемачи, но по същество между тях няма никаква разлика. Богаташът-предприемач казва: купувайте евтино и продавайте скъпо. Торите казват: купувайте скъпо и продавайте още по-скъпо. За работниците те и двамата са еднакви. Но надделява първата система, корените на която се подкопават от язвата на пауперизма. Тази система почива на конкуренцията с чужбина. И аз твърдя, че при системата на евтино купуване и скъпо продаване, система, която се опира на конкуренцията с чужбина, неизбежно ще продължи разорението на работническата класа и на класата на дребните предприемачи. Защо? Трудът е създателят на всички богатства. За да израсне макар и едно зърно или да бъде изтъкан макар и един ярд плат, човек трябва да работи. Но в тази страна за работника няма никакви независими занятия. Трудът е стока, която се дава под наем, трудът

се явява на пазара като предмет на покупко-продажба; следователно, щом трудът създава всяко богатство, той трябва преди всичко да бъде купуван. „Купувайте евтино, купувайте евтино!“ Трудът се купува на най-евтиния пазар. Но след това следва: „Продавайте скъпо, продавайте скъпо!“ Но какво? *Продуктите на труда.* На кого? На чужбина — разбира се! — и на *самия работник*, защото като не е господар на своя собствен труд, работникът *не* се ползува с първите му плодове. „Купувайте евтино, продавайте скъпо!“ Как ви се харесва това? „Купувайте евтино, продавайте скъпо!“ Купувайте евтино труда на работника и продавайте скъпо на същия работник продукта на собствения му труд! В самата сделка лежи принципът на неизбежно ощетяване. Предприемачът купува труда евтино, той продава и при това трябва да получи печалба. Той продава на самия работник — и в резултат всяка сделка между предприемача и наемащия се представлява предумишлено мошеничество от страна на предприемача. Така от непрекъснатото ощетяване трудът изпада все повече, а капиталът от постоянните измами се издига все повече. Но описваната система не се ограничава с това. *Тя се опира на конкуренцията с чужбина, а това значи, че ние трябва да разорим търговията на другите страни, както разорихме вече труда в своята страна.* Как става това? Страната с високи мита трябва да продава по-евтино от страната с ниски мита. Но чуждестранната конкуренция постоянно се засилва — следователно и цените трябва постоянно да поевтиняват. Затова работната заплата в Англия трябва непрекъснато да пада. Как се постига това падане? Чрез *излишък* от *труд*. А как се създава този излишък от труд? Чрез монопола върху земята, който тласка към фабриките повече работни ръце, отколкото са нужни там; чрез монопола върху машините, който изхвърля тези работни ръце на улицата; чрез женския труд, който измества мъжа от тъкачната совалка; чрез детския труд, който измества жената от тъкачния стан. И стъпили здраво върху тази жива база на излишния труд, тъпчейки с крака неговото изтерзано сърце, предприемачите се провикват: „Гладна смърт! Кой иска работа? По-добре малко, отколкото съвсем нищо!“ И измъчената маса жадно се залавя за това, съгласявайки се с техните условия. (Гръмки възгласи: „Слушайте, слушайте!“) Такива са плодовете на тази система за работника. Но как се отразява това върху вас, избиратели? Как влияе това върху вътрешната търговия, върху дребните търговци, върху данъка в полза на бедните и върху данъците изобщо? На всяко засилване на чуждестранната конкуренция трябва да съответствува поевтиняване на цените в страната. Всяко увеличаване на поевтиняването на труда трябва да се основава върху увеличаване на излишния труд, а последното се постига чрез разширяване на машинното производство. Аз пак питам как се отразява това върху вас? Либералът-манчестерец, който се намира наляво от мен, въвежда ново изобретение и изхвърля на улицата триста души, които са станали излишни за него. Дребни търговци! Вие загубихте триста клиенти. Платци на данък в полза на бедните! Това са триста нови паупери. (Гръмки възгласи на одобрение думите на оратора.) Но забележете, злото не се ограничава с това! Тези триста души преди всичко ще понижат работната заплата на ония, които продължават още да работят в даден отрасъл на производството. Предприемачът казва: „От днес аз понижавам вашата работна заплата.“ Работниците възразяват. Тогава той добавя: „Виждате ли тези триста души, които аз току-що изхвърлих на улицата? *Ако обичате, можете да си размените местата с тях,* те мечтаят да се върнат при всякакви условия, защото умират от глад.“ Работниците чувствуват, че това е така, и тяхната съпротива бива сломена. О ти, либерало-манчестерец, фарисей в политиката! Пред тези хора, които ни слушат, ще ми отговориш ли сега? Но злото не се ограничава и с това. Хората, които са били изгонени от работа от един отрасъл, се опитват да намерят работа в други отрасли, като по този начин увеличават прекомерно излишъка

на труд и понижават работната заплата. Професиите, които днес са зле платени, някога са били добре платени, а добре платените днес в недалечно бъдеще ще бъдат зле платени. Така покупателната сила на работническата класа намалява всеки ден, а заедно с нея замира и вътрешната търговия. Запомнете това, търговци! Вашите клиенти обедняват, вашата печалба се намалява, затова пък вашите паупери стават все по-многобройни и вашите данъци в полза на бедните и другите данъци непрекъснато се повишават. Вашите доходи падат, вашите разходи се увеличават. Вие получавате по-малко и плащате повече. Как ви се харесва тази система? Богатият фабрикант и лендлордът прехвърлят върху вас цялата тежест на данъка в полза на бедните и на другите данъци. Вие, представители на средната класа, служите на богатите като средство за покриване на техните данъци. Те създават бедността, която създава техните богатства, и ви карат да носите разходите, предизвикани от тази създадена от тях самите бедност. Лендлордът се измъква от това благодарение на своите привилегии, фабрикантът — като се обезщетява с работната заплата на своите работници, а това пак се отразява върху вас. Как ви се харесва тази система? Това е системата, която се поддържа от господата, намиращи се наляво от мен. А какво ви предлагам аз от своя страна? Аз ви посочих злото. Това вече е нещо. Но аз искам да направя нещо повече. Аз се намирам тук, за да покажа къде е правдата, и да докажа това." (Гръмки аплодисменти.)"

След това Ърнест Джонс изложи своите собствени възгледи относно политическите и икономическите реформи и продължи:

„„Избиратели и неизбиратели! Аз току-що ви изложих някои от социалните и политическите мероприятия, за незабавното провеждане на които се застъпвам сега, както се застъпвах още в 1847 г. Но за това, че се опитах да разширя *вашата* свобода, ме лишиха от *моята*. (Възгласи: „Слушайте, слушайте!") За това, че се стремих да издигна за всички вас храм на свободата, ме хвърлиха в килията за углавни престъпници. И тук, наляво от мен, седи един от моите главни тъмничари. (Гръмък продължителен ропот против седящите на лявата страна.) За това, че се опитах да вдигна глас в защита на истината, бях осъден на мълчание. Две години и една седмица ме държаха в единична килия в затвора, като ме подложиха на режим на най-строга изолация и ме оставиха без мастило, пера и хартия — но затова пък ме караха да чепкам кълчища... Да (ораторът се обръща към сър ЧарлзУуд), в течение на две години и една седмица тържествувахте вие, но сега дойде моят ред! Аз ще пробудя в сърцата на всички присъствуващи тук англичани ангела на отмъщението. (Гръмък взрив от аплодисменти.) Слушайте! Не усещате ли размаха на неговите крила във всяко движение на това огромно множество! (Нов взрив от продължителни аплодисменти.)... Някои могат да кажат, че това не е обществен въпрос. Но това е именно такъв въпрос! (Възгласи: „Правилно, правилно!")... Това е обществен въпрос, защото човек, който не съчувствува на жената на арестувания, няма да съчувствува и на жената на работника. Този, който не желае да съчувствува на децата на затворника, няма да съчувствува на децата на наемния роб. (Аплодисменти и възгласи: „Правилно, правилно!") Неговото минало доказва това, днешните му обещания не го опровергават. Кой гласува изключителния закон за Ирландия, законопроекта за запушване на устата, за задушаване на ирландския печат? Вигът! Ето го! Долу вигът! Кой гласува петнадесет пъти против предложението на Юм за разширяване на избирателното право, против предложението на Лок Кинг за графствата, против предложението на Юарт за парламенти, избирани за кратък срок, против предложението на Бъркли за тайно гласоподаване? Вигът! Ето го! Долу вигът! Кой гласува против освобождението на Фрост, Уилямс и Джонс? Вигът! Ето го! Долу вигът! Кой гласува против разследването на злоупотребите в колониите и в защита на Уорд

и Торингтън, тираните на Йонийските острови и Цейлон? Вигът! Ето го! Долу вигът! Кой гласува против намаляване на издръжката на кембриджкия херцог, който получава 12,000 ф. ст., против всяко намаляване на разходите за армията и флотата, против отменяването на прозоречния данък? Кой гласува четиридесет и осем пъти против намаляването на всички други данъци, включително и против намаляването на собствената му заплата? Вигът! Ето го! Долу вигът! Кой гласува против отменяването на данъците за хартия и обявления и против данъците за знание? Вигът! Ето го! Долу вигът! Кой гласува за маса нови епископски катедри, енории, за субсидии за колежа в Мейнут, против намаляването на тези субсидии и против освобождаването на дисентерите[256] от църковни данъци? Вигът! Ето го! Долу вигът! Кой гласува против всяко разследване на фалшифицирането на хранителни продукти? Вигът! Ето го! Долу вигът! Кой гласува против намаляването на митата върху захарта и против отменяването на данъка върху малца? Вигът! Ето го! Долу вигът! Кой гласува против намаляването на нощния труд на хлебопекарите, против разследването на положението на плетачите, работещи във фабриките, против медицинската инспекция на работните помещения, против забраната малолетните да започват работа преди 6 часа сутринта, против подпомагането на бедните бременни жени от енориите, против законопроекта за десетчасовия работен ден? Вигът! Ето го! Долу вигът! Долу вигът в името на бога и на човечността! Граждани на Халифакс! Граждани на Англия! И двете системи са пред вас. Сега съдете и избирайте!" (Невъзможно е да се опише ентусиазмът, предизвикан от тази реч, особено от нейната заключителна част. Сред огромното множество хора, които слушаха със затаен дъх всяка фраза, през време на всяка пауза се надигаше като грохота на разбиващи се вълни ропот на негодувание против представителите на вигизма и класовото господство. Изобщо това беше сцена, която дълго няма да бъде забравена. При гласуването с вдигане на ръце за сър Чарлз Ууд гласуваха само малцина, главно подкупени или сплашени лица. За Ърнест Джонс вдигнаха две ръце почти всички присъствуващи сред неописуем ентусиазъм и овации).

Кметът обяви за избрани с вдигане на ръце г. Ърнест Джонс и г. Хенри Едуардс. Тогава сър Чарлз Ууд и г. Кросли поискаха балотаж."

Стана така, както предсказваше Джонс: той бе определен за кандидат с 20,000 гласа, но вигът сър Чарлз Ууд и манчестерецът Кросли бяха избрани в парламента с петстотин гласа.

Написано от К. Маркс на 2 август 1852 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune" бр. 3,543 от 25 август 1852 г. и съкратено във вестник „The People's Paper" бр. 23 от 9 октомври 1852 г.

Подпис: Карл Маркс

Печата се по текста на вестник „New-York Daily Tribune", сверен с текста на вестник „The People's Paper"

Превод от английски

К. МАРКС

ИЗБИРАТЕЛНАТА КОРУПЦИЯ

Лондон, петък, 20 август 1852 г.

Преди да се разотидат, членовете на последната камара на общините решиха да създадат на своите приемници колкото може повече препятствия по техния път към парламента. Те гласуваха един драконовски закон против подкупите, корупцията, заплашването и изобщо против всички мошенически машинации в избирателната кампания.

Съставен е дълъг списък на най-подробните и натрапчиви въпроси, които човек може да си представи — въпроси, които по силата на този закон могат да бъдат поставени както на лицата, подписали протестна петиция, така и на избраните депутати от парламента. Те могат да бъдат разпитани под клетва, кои са били техни агенти и какви връзки са имали те с тях. На тях могат да бъдат задавани въпроси и от тях могат да се искат сведения не само за това, което знаят, но дори за това, което „мислят, предполагат и подозират" относно сумата, която е била изразходвана за тяхното избиране от тях самите или от други лица, действуващи от тяхно име, с тяхното съгласие или без него. С една дума, никой член на парламента не е в състояние да издържи това удивително изпитание, без да рискува да извърши клетвонарушение, ако той има макар и най-смътното подозрение, че е възможно или вероятно някой да е допуснал нарушение на закона от негово име.

И така, дори да предположим, че новите законодатели си присвоят по отношение на този закон същата свобода, с каквато се ползуват духовните лица, които се подписват под *всички* тридесет и девет члена[257], макар да вярват само в *някои* от тях — то и тогава в закона остават достатъчно пунктове, за да направят новия парламент най-непорочното събрание, в което някога са били

произнасяни речи и са били прокарвани закони за трите кралства. Но достатъчно е само да съпоставим този закон и непосредствено проведените след неговото приемане общи избори, за да признаем на торите безспорната слава, че при тяхното управление е била провъзгласена на теория най-голямата строгост на нравите в изборите и е била осъществена на практика най-голямата избирателна корупция.

„Новите избори продължават и в тях се разиграват сцени на *подкуп, корупция, насилие, пиянства и убийства, които нямат подобни* от времето на някогашния абсолютен монопол на торите. Съобщават ни за войници със заредени пушки и натъкнати щикове, които залавяли либералните избиратели и насила ги карали пред очите на лендлордовете да гласуват против своите убеждения; и тези войници, прицелвайки се хладнокръвно, стреляли срещу народа, ако той се осмелявал да изрази съчувствие към заловените избиратели, и извършвали многобройни убийства на беззащитни хора" (намек за събитията в Сикс-Майл-Бридж, графство Клер, и в Лимерик). „Някои може би ще кажат: но това е било в Ирландия! Да, а в Англия торите използуваха полицията, за да разрушават трибуиите на своите противници; те изпращаха организирани банди от нощни грабители и убийци на улиците, за да спират и заплашват либералните избиратели, откриха истински клоаки на пиянството, не жалеха златото за подкуп, както например в Дерби, и в почти всеки населен пункт, в който се водеше избирателна борба, систематически заплашваха избирателите."

Така пише вестникът на Ърнест Джонс „People's Paper"[258]. След като изслушахме този седмичник на чартистите, да дадем думата на седмичника на враждебната им партия, на най-трезвия, най-благоразумния и най-умерен орган на промишлената буржоазия, лондонския „Economist".

„Ние считаме, че можем да твърдим, че през време на тези общи избори бяха извършени повече актове на *корупция и заплашване* и бе проявено повече *раболепие, фанатизъм и разпуснатост,* отколкото когато и да било преди в подобни случаи. Съобщава се, че към подкупи на тези избори се е прибягвало в много по-широки размери, отколкото в предишните години ... Разнообразните методи на заплашване и незаконно въздействие върху избирателите, практикувани в последните избори, надминават всичко, което може да си представи и най-разгорещената фантазия... Ако съединим всичко заедно: отвратителното пиянство, долните интриги, масовата корупция, варварските опити да бъдат сплашени избирателите, очернянето на доброто име на кандидатите, разоряването на честните, както и подкупването и опозоряването на слабохарактерните избиратели, лъжите, интригите, клеветите, открито и безсрамно разпространявани посред бял ден, оскверняването на свещени думи, оклеветяването на благородни имена — ние можем само да се вцепеним от ужас пред тази огромна камара от жертви, от разкъсани тела и погубени души, на върха на която като на надгробна могила се издига новият парламент."

Средствата за заплашване и корупция бяха обикновените. Преди всичко — пряк натиск от страна на правителството. Така в Дерби у един агент по изборите, заловен на местопрестъплението

в момента, когато извършвал подкуп, било намерено писмо на секретаря по военните работи майор Бересфорд, с което последният му открива кредит за разходи по изборите чрез една търговска фирма. Вестник „Poole Herald" публикува едно окръжно на адмиралтейството, подписано от командуващия една военноморска база и адресирано до офицерите от запаса, в което им се предписва да гласуват за правителствените кандидати. — Прибягваше се също и до открита употреба на въоръжена сила като например в Корк, Белфаст и Лимерик (в последното градче бяха убити осем души). — Лендлордовете заплашваха своите арендатори, че ще ги изгонят от земята, ако не гласуват заедно с тях; управителите на имения̀та на лорд Дерби даваха в това отношение пример на своите колеги. — Бакалите бяха заплашвани, че ще загубят клиентите си, работниците — че ще бъдат уволнени; широко се прилагаше напиването и т. н. и т. н. — Към тези *мирски* средства за корупция торите прибавиха и *духовни*. Издадена бе кралска прокламация против католическите процесии, за да се разпали фанатизмът и религиозната омраза; навсякъде се раздаваше викът: „Долу папистите!" Един от резултатите на тази прокламация бяха безредиците в Стокпорт[259]. От само себе си се разбира, че ирландските свещеници отблъскваха нападението със същото оръжие.

Едва са завършили изборите и един от юридическите съветници на короната вече е получил от двадесет и пет места петиции за анулиране на изборите за парламента поради подкуп и заплашване. Подобни протести против избраните депутати, по които са внесени съответните съдебни такси, са получени от Дерби, Кокермут, Бърнстепъл, Харидж, Кентърбъри, Ярмут, Уейкфилд, Бостон, Хадерсфилд, Уиндзор и от много други места. Установено е, че не по-малко от осем или десет привърженици на правителството на Дерби в парламента, дори при най-благоприятен за тях обрат на делата, ще бъдат лишени от депутатски мандат в резултат на тези петиции.

Главната арена на подкуп, корупция и заплашване бяха, разбира се, селските окръзи и намиращите се под контрола на перовете избирателни окръзи, за запазването на колкото е възможно по-голям брой от които вигите пуснаха в ход цялата си изобретателност през време на прокарването на законопроекта за реформа в 1831 г. Избирателните окръзи на големите градове и на гъсто населените промишлени райони поради особените условия, в които се намират, представляват твърде неблагоприятна почва за подобни избирателни маневри.

Дните на общите избори са в Англия по традиция вакханалия на пиянска разпуснатост, установени борсови срокове за сконтиране на политически убеждения, време на най-богата жътва за кръчма-

рите. „Тези постоянно възобновяващи се *сатурналии*“ — отбелязва един английски печатен орган* — „винаги оставят трайни следи от своето пагубно действие“. Напълно естествено. Това са истински сатурналии в древноримския смисъл на думата. През това време господарят ставаше роб, а робът — господар. Но когато робът се превръща в господар за един ден, в този ден неограничено властвуват грубите инстинкти. Господари бяха висшите сановници на управляващите класи или на отделни техни фракции, в ролята на роби се явяваше масата на същите класи, ползуваща се с привилегията да избира и обкръжена от хиляди непритежаващи избирателни права хора, единственото предназначение на които се състоеше в това, да бъдат прости статисти, и чиято поддръжка — под формата на одобрение или гласуване чрез вдигане на ръце — винаги бе желателна, макар и само за театрален ефект. Ако проследим историята на английските избори през последните сто или повече години, възниква въпросът, не защо английските парламенти са били толкова лоши, а, напротив, как те все пак са успели да бъдат дори такива, каквито са били, и да отразяват макар и смътно действителното развитие на английското общество. Точно така противниците на представителната система навярно се учудват, когато откриват, че законодателните учреждения, в които всичко се определя от абстрактното мнозинство, от случайното съотношение на броя на гласовете, все пак вземат решения и разрешават въпросите съобразно с изискванията на момента — поне в периода на разцвета на своите жизнени сили. От простото съотношение на числа никога не може — дори с помощта на най-пресилени логически умозаключения — да се изведе необходимостта от вот, съответствуващ на действителното положение на нещата; напротив, от дадено положение на нещата неизбежността на определено съотношение на депутатите произтича винаги един вид от само себе си. Какво беше традиционният подкуп в английските избори, ако не особена форма, толкова груба, колкото и нагледна, в която се проявяваше съотношението на силите на борещите се партии? Средствата за влияние и господство, с които всяка от тях си служеше в други случаи по *обичайния* път, те пускаха тук в ход в продължение на няколко дни по необичаен и повече или по-малко комичен начин. Но предпоставката и в двата случая бе една и съща, а именно, че кандидатите на съперничещите партии представляват интересите на целия кръг избиратели, а този привилегирован кръг избиратели на свой ред представлява интересите на негласуващата маса или, по-точно, че тази лишена от избирателни права маса още няма свои специфични интереси. Делфийските

* — „Economist“. *Ред.*

жрици трябваше да бъдат упоявани с пàри, за да придобият своя оракулски дар. Британският народ трябва да се упойва с джин и портер, за да може да намери своите оракули-законодатели. А къде трябваше да се търсят такива оракули, бе ясно от само себе си.

От момента, в който промишлената и търговската средна класа, т. е. буржоазията, се яви в качеството на официална партия наред с вигите и торите, и особено след прокарването на законопроекта за реформата в 1831 г., във взаимното положение на класите и партиите станаха коренни изменения. Буржоата не изпитваха ни най-малко влечение към скъпо струващите избирателни маневри, тези faux frais* на общите избори. Те считаха, че ще бъде по-евтино да конкурират с поземлената аристокрация с помощта на общите морални средства, отколкото с помощта на лични парични средства. От друга страна, те се мислеха за представители на всеобщите, преобладаващи в съвременното общество интереси. Затова те се оказаха в състояние да издигнат искането избирателите да се ръководят от общите национални интереси, а не от лични и местни мотиви и настояваха на това искане толкова повече, колкото повече предишният начин на въздействие върху избирателите — именно поради самия състав на избирателите — се превръщаше предимно в оръдие на поземлената аристокрация и ставаше недостъпен за буржоазията. По такъв начин буржоазията се бореше за избори, основани на моралния принцип, и налагаше приемането на закони, съставени в този дух, всеки от които трябваше да служи като противодействие на местното влияние на поземлената аристокрация. И действително от 1831 г. подкупът взе по-цивилизовани, поскрити форми и общите избори почнаха да преминават в по-спокойна обстановка, отколкото по-рано. Когато, най-после, народните маси престанаха да бъдат обикновен хор, който вземаше повече или по-малко горещо участие в борбата на официалните герои, теглеше жребий между тях и подобно на критските курети при раждането на Юпитер вдигаше шум — във вакханална оргия — при сътворяването на парламентарните божества[260], получавайки за това участие в тяхното прославяне съответно възнаграждение и почерпка; когато чартистите като страшна тълпа обкръжиха цялата арена, на която трябваше да се разиграе официалната избирателна борба, и изпълнени с недоверие, изпитателно следяха всяко движение на тази арена — тогава избори, подобни на тези, които станаха в 1852 г., не можеха да не предизвикат всеобщо негодувание, да не изтръгнат дори от консервативния орган „Times" за пръв път няколко думи в полза на всеобщото избирателно право и да

* — непроизводителни разходи. *Ред.*

не накарат широките маси на британския пролетариат да се провикнат в един глас: враговете на реформата дадоха най-добрите аргументи на нейните привърженици; такива са изборите при класов строй, такава е камарата на общините при такава избирателна система!

За да схванем истинския характер на системата на подкуп, корупция и заплашване в оня вид, в който тя се прилагаше през време на последните избори, трябва да обърнем внимание на едно обстоятелство, което действуваше в същото направление.

Ако се обърнете към общите избори, които са ставали от 1831 г. насам, ще видите, че колкото повече се е засилвал натискът на лишеното от избирателни права мнозинство от населението на страната върху привилегирования кръг от избиратели и колкото погръмко буржоазията е искала разширяването на този кръг, а работническата класа — унищожаването на всякакви следи от неговото съществуване, толкова повече се е намалявал броят на избирателите, които действително са участвували в гласуването, и по такъв начин все повече и повече се е стеснявал кръгът на избирателите. Това нито веднаж не пролича тъй ясно, както на последните избори.

Да вземем за пример Лондон. В Сити броят на избирателите е 26,728; от тях гласуваха само 10 хиляди. В окръга Тауър-Хамлетс са регистрирани 23,534 избиратели, от тях гласуваха само 12 хиляди. Във Финсбъри от 20,025 избиратели гласуваха по-малко от половината. В Ливерпул, където се води най-оживената избирателна борба, от 17,433 регистрирани избиратели до избирателните урни дойдоха само 13 хиляди.

Тези примери са достатъчни. Какво доказват те? Апатията на лицата, които се ползуват с привилегията да избират. А какво доказва тази апатия? Тя доказва, че този кръг от избиратели е изживял времето си, че той е загубил всякакъв интерес към своето собствено политическо съществуване. Това съвсем не значи, че избирателите са станали равнодушни към политиката изобщо; те са равнодушни само към такава политика, резултатите от която в повечето случаи се свеждат само до това, да се помогне на торите да прогонят вигите или да се помогне на вигите да победят торите. Избирателите инстинктивно чувствуват, че разрешаването на един или друг въпрос не зависи вече нито от парламента, нито от изборите за парламента. Кой отмени житните закони? Разбира се, не избирателите, които избраха протекционисткия парламент, а още по-малко самият протекционистки парламент; законите бяха отменени само и изключително благодарение на натиска отвън. В този натиск отвън, във въздействието върху парламента с други сред-

ства освен с гласуването, повярва сега дори по-голямата част от самите избиратели. На съществуващия досега законен начин на гласуване те гледат като на остаряла формалност и ако парламентът започне да се съпротивява срещу натиска отвън и да натрапва на нацията закони, съставени в духа на този ограничен кръг от избиратели, те биха се присъединили към общия щурм на цялата тази остаряла система.

Затова подкупът и заплашването, пуснати в ход от торите, бяха само насилствен опит да се възроди отмиращият кръг от избиратели, който е станал неспособен за положителна дейност и не може вече да даде нито решаващи резултати в изборите, нито действително национален парламент. Но до какво доведе това? Старият парламент бе разтурен, защото към края на своето съществуване той се разпадна на отделни фракции, които се обричаха взаимно на пълно бездействие. А новият парламент започва с това, с което свърши старият. Той е поразен от паралич от самия момент на своето раждане.

Написано от К. Маркс около 16 август 1852 г.

Напечатано във вестниците „New-York Daily Tribune", бр. 3552 от 4 септември 1852 г. и „The People's Paper", бр. 24 от 16 октомври 1852 г.

Подпис: Карл Маркс

Печата се по текста на вестник „New-York Daily Tribune", сверен с текста на вестник „The People's Paper"

Превод от английски

К. МАРКС

РЕЗУЛТАТИТЕ ОТ ИЗБОРИТЕ

Лондон, петък, 27 август 1852 г.

Да разгледаме сега резултатите от последните общи избори.

Ако обединим под общото име „опозиция" вигите, фритредерите и пилитите и ги противопоставим всички заедно на торите, ще видим, че статистическите данни за новия парламент ясно изразяват голямата противоположност, която ние вече изтъкнахме в една от предишните статии* — противоположността между *града* и *селото*.

В *Англия* бяха избрани: в градовете 104 привърженици на правителството и 215 привърженици на опозицията, а в графствата — 109 привърженици на правителството и само 32 представители на опозицията. От графствата, тази крепост на торите, трябва да бъдат изключени най-богатите и най-влиятелните — Западен Райдинг в Йоркшир, Южен Ланкашир, Мидълсекс, Източен Сърей и други, които обхващат — като не се смятат градовете, изпращащи депутати в парламента — четири от десетте милиона население, което живее в графствата.

В *Уелс* изборите в града и изборите в селото дадоха, ако ги съпоставим, тъкмо противоположните резултати: градовете избраха тук 10 привърженици на опозицията и 3 привърженици на правителството, графствата — 11 привърженици на правителството и 3 представители на опозицията.

В *Шотландия* противоположността се проявява най-ярко. В градовете бяха избрани 25 представители на опозицията и нито един привърженик на правителството. Графствата изпратиха 14 привърженици на правителството и 13 представители на опозицията.

---

* Виж настоящия том, стр. 366. *Ред.*

В *Ирландия* съотношението е различно от това, което се очертава във Великобритания. Националната партия в Ирландия е най-силна в селата, където населението се намира по-непосредствено под влияние на католическото духовенство, докато в северните градове преобладават английски и протестантски елементи. Затова същинският център на опозицията тук е селото, макар че при сегашната избирателна система това не може да проличи така рязко. В Ирландия градовете изпратиха 14 привърженици на правителството и 25 представители на опозицията, а графствата — 24 привърженици на правителството и 35 представители на опозицията.

Ако ме попитате коя партия победи в изборите, трябва да отговоря, че всички партии, взети заедно, одържаха победа над торите, защото последните явно получиха малцинство, въпреки подкупа, заплашването и правителствения натиск, към които те прибягнаха. Съгласно най-точни сведения избрани са 290 привърженици на правителството, 337 либерали, или представители на обединената опозиция, и 27 колебаещи се. Дори да прибавим тези 27 колебаещи се към привържениците на правителството, либералите все пак запазват превес от 20 гласа. А торите разчитаха да получат мнозинство, състоящо се най-малко от 336 гласа. Но дори да оставим настрана неблагоприятното числено съотношение, торите претърпяха поражение в избирателната борба вече поради това, че техните водачи бяха принудени да се откажат от собствените си протекционистки принципи. От 290-те привърженици на Дерби 20 се изказаха изобщо против всякакви покровителствени мита, а измежду останалите мнозина, дори самият Дизраели — против житните закони.

Лорд Дерби уверяваше в своите декларации в парламента, че ще измени търговската политика на Англия само ако бъде подкрепен от значително мнозинство. Толкова далеч бе той от мисълта, че може да се окаже в малцинство. Но ако резултатите от изборите съвсем не съответствуват на оптимистичните очаквания на торите, все пак те са много по-благоприятни за тях, отколкото очакваше опозицията.

Никоя партия не претърпя по-тежко поражение от вигите, и то по същата точка, където беше съсредоточена силата на тази партия: става дума за нейните предишни министри. Масата на вигите се смесва, от една страна, с фритредерите, а от друга страна — с пилитите. Истинският жизнен принцип на английския вигизъм се концентрира в официалната върхушка на вигите. Наистина, шефът на последното правителство на вигите лорд Джон Ръсел е преизбран в лондонското Сити; но в изборите в Сити в 1847 г. г. Мастерман (тори) получи 415 гласа по-малко от лорд Дж. Ръсел. В из-

борите в 1852 г. той получи 819 гласа повече от лорд Ръсел и пръв бе обявен за избран. Единадесет члена на последното правителство на вигите загубиха своите места в парламента, а именно: сър У. Дж. Крейг, лорд на държавното съкровище; Р. М. Белю, лорд на държавното съкровище; сър Д. Дандас, държавен прокурор за Шотландия; сър Дж. Грей, министър на вътрешните работи; Дж. Хътчъл, главен прокурор за Ирландия; Дж. Корнуол Луис, секретар на държавното съкровище; лорд К. Е. Паджет, секретар на главния началник на артилерията; Дж. Паркер, секретар на адмиралтейството; сър У. Сомървил, секретар за Ирландия; адмирал Стюарт, лорд на адмиралтейството; към тях трябва да прибавим още мистър Бернал, председател на комитетите на камарата.[261] С една дума, след законопроекта за реформата вигите не са претърпявали подобно поражение.

Пилитите, които в предишния парламент бяха твърде малобройни, образуват поради намаляване на техния брой още по-незначителна група; много от техните най-влиятелни лидери загубиха своите места като например Кардуел и Юарт (и двамата от Ливерпул), Грин (Ланкастер), лорд Махон (Хартфорд), Раундел Палмер (Плимут) и т. н. Най-голяма сензация предизвика поражението на Кардуел не само поради голямото значение на града, чийто представител беше той, но и поради личните му отношения с покойния сър Р. Пил. Той заедно с лорд Махон беше неговият литературен душеприказчик. Кардуел претърпя поражение, защото защищаваше отменяването на навигационните актове[262] и не пожела да се присъедини към лозунга: „Долу папистите!" А в Ливерпул привърженицитe на държавната църква упражниха значително влияние върху изборите.

„Тази толкова делова и толкова богата община" — отбелязва по този повод един фритредерски орган* — „има много малко време, за да култивира религиозни чувства; затова тя трябва да се опира на духовенството, превръщайки се в оръдие в неговите ръце."

Освен това избирателите на Ливерпул за разлика от избирателите на Манчестер не са прости „хора", а „джентълмени", а да се бори за старата ортодоксална вяра — това е главното, което се иска от един джентълмен.

Най-после и фритредерите загубиха в тази избирателна борба някои от най-популярните си имена. Така в Брадфорд се провали полковник Томпсън (наричан още „Старата гъска"), един от най-старите фритредерски проповедници и публицисти; в Олдем претърпя поражение У. Дж. Фокс, един от най-знаменитите агитатори

---

* — „Economist". *Ред.*

и най-остроумни оратори на фритредерите; дори самите Брайт и Гибсон одържаха победа над своите противници вигите в крепостта на партията, Манчестер, само със сравнително незначително мнозинство. От само себе си се разбира, че при съществуващата избирателна система манчестерците не разчитат и не могат да разчитат на мнозинство в парламента. Но при все това те в течение на много години се хвалеха, че стига само вигите да бъдат съборени и на власт да се върнат торите, те ще развият огромна агитация и ще вършат героични дела; а сега вместо това ние отново ги видяхме в неотдавнашната избирателна борба да вървят скромно ръка за ръка с вигите, което вече е равносилно на морално поражение.

Но ако нито една от официалните партии не одържа победа, а, напротив, всяка от тях на свой ред претърпя поражение, английската нация може да се утеши с това, че вместо определена партия този път в парламента по-внушително от когато и да било е представена определена професия, а именно — *юристите*. Камарата на общините наброява в своя състав над 100 юристи — цифра, която може би не е благоприятно предзнаменование нито за партия, която желае да спечели своето дело в парламента, нито за парламент, който се стреми да взема решения с одобрението на нацията.

Приведените числени съотношения не оставят никакво съмнение в това, че цялата опозиция има негативно мнозинство срещу торите. Ако обедини своите усилия, тя може още в първите дни след откриването на парламента да свали правителството. Но тя е неспособна да образува свое собствено трайно правителство. За тази цел би трябвало отново да бъде разтурен парламентът и да бъдат насрочени нови общи избори; но едни нови общи избори на свой ред само биха направили необходимо ново разтуряне. За да се излезе от този омагьосан кръг, необходима е парламентарна реформа. Но остарелите партии и новият парламент ще предпочетат по-скоро управление на торите, отколкото да се решат на такава героична стъпка.

Ако разглеждаме всяка партия отделно, то торите, макар и да са малцинство в сравнение с обединената опозиция, все пак са най-силната партия в парламента. Освен това те са се закрепили здраво на командните държавни постове, опират се на добре дисциплинирана, компактна и доста еднородна армия; най-после, те ясно съзнават, че ако загубят този път, тяхната игра е свършена завинаги. Срещу тях стои една коалиция от четири армии, всяка от които се възглавява от отделен началник — коалиция, която представлява нетрайна амалгама от разни фракции, разделени от техните интереси, принципи, спомени и страсти, въставащи против обявя-

ването на парламентарната дисциплина за висш принцип и ревниво следящи съответните си претенции.

От само себе си се разбира, че съотношението между отделните опозиционни групи в *парламента* съвсем не отговаря на съотношението на техните сили в *страната*. Така, вигите все още образуват в парламента най-многобройната част от опозицията, ядрото, около което се групират останалите фракции. Това е толкова поопасно, защото тази партия, която в своето въображение постоянно вижда себе си начело на държавното управление, се грижи много повече за това, да се отърве от претенциите на своите съюзници, отколкото да разбие общия враг. Втората опозиционна група, пилитите, наброява 38 члена; начело на нея стоят: сър Дж. Грахам, С. Херберт и Гладстон. Сър Дж. Грахам спекулира със съюза с представителите на манчестерската школа. Той самият прекалено много аспирира за поста министър-председател, за да изпитва макар и най-малко желание да помогне на вигите да си върнат стария монопол върху управлението на държавата. От друга страна, мнозина измежду пилитите споделят консервативните възгледи на торите и либералите могат да разчитат на тяхната постоянна подкрепа само по въпросите на търговската политика.

„По много други въпроси" — пише един либерален вестник — „за министрите ще бъде лесно да придадат на своите мероприятия такъв вид, че да им осигурят подкрепата на значително мнозинство."

Фритредерите par excellence* са по-силни, отколкото в предишния парламент; те наброяват 113 депутата. Борбата против торите ще ги заведе по-далеч от това, което може да изглежда благоразумно на вигите при тяхната предпазлива политика.

Най-после „ирландската бригада", която наброява около 63 депутата и за която след смъртта на „крал Дан"** не може да се каже, че се ползува с голяма слава, но е в състояние благодарение на своята численост да балансира съотношението на силите, няма нищо общо с британската опозиция освен омразата към Дерби. В британския парламент тя представлява Ирландия против Англия. В щогоде продължителна кампания никоя парламентарна партия не може със сигурност да разчита на нейната поддръжка.

Ако резюмираме накратко резултатите от направения от нас по-горе анализ, а именно: срещу торите противостои негативно мнозинство, но не една партия, която би могла да вземе вместо тях в своите ръце кормилото на управлението; поражението на торите неизбежно би довело до парламентарна реформа; те имат компакт-

* — в истинския смисъл на думата. *Ред*
** — Даниел О'Конел. *Ред.*

на, еднородна, дисциплинирана армия и владеят командните държавни постове; опозицията представлява конгломерат от четири различни групи, а коалиционните армии винаги се сражават лошо и маневрират тежко; негативното мнозинство се образува само от 20—30 гласа, а една четвърт от парламента — 173 депутата — се състои от нови хора, които страхливо ще избягват всичко, което би могло да застраши техните купени на такава скъпа цена депутатски места; — ако резюмираме всичко това, ние неизбежно стигаме до извода, че торите ще бъдат достатъчно силни, ако не за да завоюват победата, то за да доведат работата до криза. И на това те изглежда са се решили. Страхът от тази криза, която би революционизирала цялата официална фасада на Англия, прозира на страниците на всеки орган на лондонския всекидневен и седмичен печат. „Times“, „Morning Chronicle“, „Daily News“, „Spectator“, „Examiner“ — всички те вдигат шум, защото всички са обзети от страх. Те биха предпочели с помощта на резки изказвания да убедят торите да подадат оставка и по този начин да предотвратят кризата. Но те няма да избягнат конфликта, въпреки всички резки изказвания и цялото добродетелно негодуване.

Написано от К. Маркс около 16 август 1852 г.

Напечатано във вестниците „New-York Daily Tribune“, бр. 3,558 от 11 септември 1852 г. и „The People's Paper“, бр. 25 от 23 октомври 1852 г.

Подпис: Карл Маркс

Печата се по текста на вестник „New-York Daily Tribune“, сверен с текста на вестник „The People's Paper“

Превод от английски

К. МАРКС

ДЕЙСТВИЯТА НА МАДЗИНИ И КОШУТ. — СЪЮЗЪТ С ЛУИ-НАПОЛЕОН. — ПАЛМЕРСТОН

Лондон, вторник, 28 септември 1852 г.

Съобщавам следните достоверни факти за това, което става сред италианската и унгарската емиграция.

Не много отдавна унгарският генерал Фетер направи по поръчение на Кошут и Мадзини обиколка из цяла Италия с паспорт, издаден на името на един художник, гражданин на Съединените щати. Фетер се придружаваше от унгарската певица г-жа Ференци, която даваше концерти. Благодарение на това той успя да проникне във висшите официални кръгове, докато писмата на Мадзини, които той носеше с себе си, му откриваха вратите на тайните дружества. Той обиколи цялата страна от Турино и Генуа през Милано до Рим и Неапол. Неотдавна той се завърна в Англия и направи доклад за своето пътуване, който съвършено смая г. Мадзини, този архангел на демокрацията. Същността на доклада на Фетер се свежда до това, че Италия изцяло е изпаднала в *материализъм:* търговията с коприна, растително масло и други местни продукти до такава степен се е разраснала, до такава степен е станала всепоглъщаща злоба на деня, а буржоазията (на която Мадзини възлагаше толкова големи надежди) така загрижено и старателно изчислява загубите и щетите, причинени от революцията, и толкова усърдно се старае да ги компенсира с най-ревностна предприемаческа дейност, че съвсем *не може да се допусне мисълта в Италия да започне революционно движение.* В тази страна, казва в този документ Фетер, е невъзможно каквото и да било въстание дотогава, докато френският кратер не изригне отново огън — толкова повече, че революционната par excellence*

* — в истинския смисъл на думата. *Ред.*

част от населението е обезсърчена от дългите преследвания и постоянното проваляне на нейните планове, а главното — няма опора сред масите.

Въз основа на доклада на Фетер Мадзини, след като тъй гръмко и тъй глупаво бе хулил Франция, volens nolens* трябваше отново да даде *инициативата* на стария Вавилон.

Но след като решиха да сключат отново съюз с Франция, тези господа започнаха преговори — как мислите, с кого? *С г. Луи Бонапарт.*

Със съгласието на Мадзини Кошут изпрати в Париж някой си Киш, за да влезе във връзка с бонапартистите. Киш някога се познавал със синовете на Жером Бонапарт. Сега той се развлича в Париж в кафе-шантаните и други подобни заведения, върти се около Пиер Бонапарт, разсипва се в комплименти пред него и праща великолепни доклади на Кошут. И така освобождението на Унгария от фирмата Луи-Наполеон и Кошут отсега нататък не подлежи на съмнение. Водачът на революционерите сключи съюз на живот и смърт с „тиранина".

Още преди всички тези събития старият Лелевел, полякът, заедно с православния свещеник Тадеуш Гожовски пристигнаха в Лондон от името на така наречената полска Централизация[263] и запознаха Кошут и Мадзини с плана за въстание, решаващо условие за който би трябвало да бъде съдействието на Бонапарт. Техен близък приятел в Лондон бе граф Ланцкоронски, който е същевременно руски императорски агент, а предложеният от тях план бе удостоен с високата чест да бъде предварително прегледан и поправен в С.-Петербург. Сега този граф Ланцкоронски се намира в Париж, за да следи Киш, а оттук ще замине за Остенде, за да получи нови инструкции от С.-Петербург.

Киш обсипва Кошут от Париж с всевъзможни уверения, които са подходящи да бъдат поместени в сборник с басни, но които поради баснословното положение в Франция може би отговарят на действителността. Говори се, че Кошут е получил собственоръчно писмо от Луи-Наполеон с покана да *дойде в Париж.* Кошут бил разпространявал препис от това писмо из цяла Унгария. Той бил подготвил всичко в тази страна за всеобщо въстание. В заговора участвуват дори кралско-императорските чиновници. Кошут се надява да започне работата през октомври.

Дотук аз само предадох почти буквално това, което узнах от други. Ако сега попитате какво е моето мнение за всичко това, то аз считам, че Луи Бонапарт иска с един куршум да убие два

* — ще не ще. *Ред.*

заека. Той се старае да спечели доверието на Кошут и Мадзини, за да ги предаде след това на австрийците, в замяна на което последните ще трябва да санкционират заграбването на императорската корона на Франция от него. Освен това той разчита, че Кошут и Мадзини ще загубят всякакво влияние сред революционната партия, щом стане известно, че те са водили преговори с него или са установили някакви връзки с него. Нещо повече, тъй като неговото качване на престола среща силно противодействие от страна на абсолютистките държави, твърде е възможно — макар и да е малко вероятно — един авантюрист като него да се окаже склонен да си опита щастието със заговорниците.

Що се отнася по-специално до Италия, Луи Бонапарт предвкусва присъединяването на Ломбардия и Венеция към своите собствени владения и преминаването на Неапол в ръцете на неговия братовчед Мюрат. Хубава перспектива за синьор Мадзини!

Щом заговорих пак за Италия, позволете ми да ви съобщя още една новина. Графиня Висконти, една от героините на последните италиански битки за свобода, бе неотдавна в Лондон и има дълъг разговор с лорд Палмерстон. Негово сиятелство ѝ казал, че се надява още преди края на настоящата година да застане начело на британското правителство и че тогава Европа бързо ще тръгне към преобразования. По-специално Италия не може да бъде оставена по-дълго в ноктите на Австрия, защото никоя страна не може да бъде управлявана дълго с олово и барут. Във всичко това, казал Палмерстон, той разчита да намери съюзник в лицето на Франция. Във всеки случай той би искал — ако започне всеобщ кипеж — Ломбардия да бъде незабавно присъединена към Пиемонт, а въпросът за провъзгласяването на Ломбардия за република да бъде изцяло предоставен на бъдещето.

Аз от своя страна съм убеден, че ветеранът Палмерстон се намира във властта на най-големи илюзии и по-специално не разбира, че макар и да се ползува още с известно влияние сред парламентарните котерии, в самата страна той няма абсолютно никакво влияние.

Написано от К. Маркс на 28 септември 1852 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 3,590 от 19 октомври 1852 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

ПАУПЕРИЗМЪТ И СВОБОДАТА НА ТЪРГОВИЯТА. — НАБЛИЖАВАЩАТА ТЪРГОВСКА КРИЗА

Лондон, петък, 15 октомври 1852 г.

Министърът на търговията г. Хенли заяви неотдавна на свои приятели — селски стопани, събрани в един малцов завод в Банбъри, че пауперизмът се е намалил по причини, които нямат нищо общо със свободата на търговията, преди всичко поради *глада в Ирландия,* откриването на злато отвъд океана, масовото емигриране от Ирландия и предизвиканото от него голямо търсене на английски кораби и т. н. и т. н. Ние трябва следователно да признаем, че „гладът" е също такова радикално средство против пауперизма, както арсеникът — против плъхове.

Лондонският „Economist" отбелязва:

„Торите са принудени да признаят поне наличността на разцвет и неговия естествен резултат — опустелите работнически домове."

„Economist"се опитва по-нататък да докаже на невярващия министър на търговията, че работническите домове са опустели изключително в резултат на свободата на търговията и че ако свободата на търговията се развие напълно, те навярно съвсем ще изчезнат от лицето на британската земя. Но за съжаление статистиката на „Economist" съвсем не доказва това, което е предназначена да докаже.

Съвременната промишленост и търговия преминават в своето развитие, както това е добре известно, периодични цикли от пет до седем години, минавайки с редовна последователност през различни състояния — затишие, след това известно подобряване на работите, растяща увереност, оживление, разцвет, трескаво възбуждение, прекомерно разрастване на търговско-промишлената дейност, сътресение, лошо състояние на работите, застой, изтощение и най-после отново затишие.

След като припомнихме това, нека преминем пак към статистиката на „Economist".

От 1834 г., когато сумата, изразходвана за подпомагане на бедните, възлизаше на 6,317,255 ф. ст., тази сума спадна към 1837 г. до минимум, равен на 4,044,741 фунта стерлинги. След това тя отново се увеличаваше всяка година до 1843 г., когато достигна 5,208,027 фунта стерлинги. В 1844, 1845 и 1846 г. тя отново спадна на 4,954,204 ф. ст., но в 1847 и 1848 г. отново се увеличи и достигна в 1848 г. 6,180,764 ф. ст., почти същото равнище, както и в 1834 г. преди въвеждането на новия закон за бедните[264]. В 1849, 1850, 1851 и 1852 г. тя отново падна на 4,724,619 фунта стерлинги. Но периодът между 1834 и 1837 г. бе период на разцвет, 1838—1842 г. — период на криза и застой, 1843—1846 г. — период на разцвет, 1847—1848 г. — период на криза и застой, и 1849—1852 г. — пак период на разцвет.

И така, какво доказва тази статистика? В най-добрия случай тя потвърждава баналната тавтология, че британският пауперизъм се засилва и отслабва заедно с редуващите се периоди на застой и разцвет независимо от свободата на търговията или протекционизма. Нещо повече, ние дори откриваме, че във фритредерската 1852 г. сумата, изразходвана за подпомагане на бедните, е била с 679,878 ф. ст. по-голяма, отколкото в протекционистката 1837 г. въпреки ирландския глад, „самородното злато" на Австралия и непрекъснатия поток от емигранти.

Друг английски фритредерски вестник се опитва да докаже, че при свободата на търговията се увеличава износът, а увеличаването на износа засилва разцвета; а в резултат на разцвета пауперизмът трябва да се намали и в края на краищата да изчезне. За доказателство се привеждат следните цифри. Броят на работоспособните лица, обречени на жалко съществуване с енорийската помощ за бедните, е възлизал:

Към 1 януари 1849 г. в 590 окръзи за подпомагане на бедните — 201,644
Към 1 януари 1850 г. в 606 окръзи за подпомагане на бедните — 181,159
Към 1 януари 1851 г. в 606 окръзи за подпомагане на бедните — 154,525

Ако сравним с това статистиката на износа, ще намерим следните цифри за износа на британски и ирландски изделия:

1848 г.	48,946,395 фунта стерлинги
1849 г.	58,910,883 „ „
1850 г.	65,756,032 „ „

Какво доказва тази таблица? Едно увеличение на износа с 9,964,488 ф. ст. е избавило в 1849 г. от мизерия над 20,000 души;

ново увеличение на износа с 6,845,149 ф. ст. е довело в 1850 г. до спасяването на още 26,634 души. И така, дори да предположим, че свободата на търговията би могла съвсем да премахне промишлените цикли и свързаните с тях превратности, избавянето на всички работоспособни паупери от мизерия при сегашната система би изисквало едно допълнително разширение на външната търговия в размер на 50,000,000 ф. ст. годишно, т. е. почти 100 процента. И тези трезвомислещи буржоазни статистици имат смелостта да говорят за „утописти". — Наистина, няма по-големи утописти от тези буржоазни оптимисти.

Току-що получих документите, публикувани от Съвета за подпомагане на бедните. Тези документи показват наистина, че от 1848 г. до 1851 г. се забелязва намаляване на броя на пауперите. Но същевременно от тези документи се вижда, че през периода от 1841 г. до 1844 г. средният брой на пауперите е възлизал на 1,431,571, а през периода от 1845 до 1848 г. — на 1,600,257. В 1850 г. помощ в работническите домове и извън тях са получавали 1,809,308 паупери, в 1851 г. те са наброявали 1,600,329, т. е. малко повече от средния брой за 1845—1848 г. Ако сравним сега тези цифри с броя на населението, установен от преброяването, ще намерим, че през 1841—1848 г. на всеки 1,000 души от населението са се падали 89 паупери, а в 1851 г. — 90 паупери. И така в действителност пауперизмът се е увеличил в сравнение със средните цифри за 1841—1848 г. въпреки свободната търговия, глада и разцвета, въпреки самородното злато на Австралия и потока от емигранти.

Ще отбележа във връзка с това, че е нараснал и броят на престъпниците. Достатъчно е също да хвърлим поглед върху медицинското списание „Lancet", за да се убедим, че фалшифицирането и отравянето на хранителни продукти досега са вървели в крак със свободата на търговията. „Lancet" предизвиква в Лондон всяка седмица нова паника с разкриването на все нови тайни. Това списание учреди истинска следствена комисия от лекари, химици и т. н. за изследване на продаваните в Лондон хранителни продукти. И докладите на тази комисия неизменно говорят за отровено кафе, чай, оцет, чер пипер, туршии и т. н. — буквално във всичко е примесена отрова.

И двете направления в буржоазната търговска политика, фритредерството и протекционизмът, разбира се, са еднакво безсилни да унищожат явления, които представляват само необходим и естествен резултат от икономическата основа на буржоазното общество. И обстоятелството, че един милион паупери влачат мизерно съществуване в британските работнически домове,

е също тъй неразривно свързано с британския разцвет, както наличността на осемнадесет до двадесет милиона в злато в Английската банка.

Това трябва да се констатира веднаж завинаги в противовес на буржоазните фантазьори, които, от една страна, разглеждат като резултат от свободата на търговията това, което е само неизбежен спътник на всеки период на разцвет в търговско-промишлените цикли, или, от друга страна, очакват от буржоазния разцвет такива неща, които последният не е в състояние да даде. Констатирайки това веднаж завинаги, трябва все пак да признаем за несъмнено, че 1852 година е една от годините на най-голям разцвет, каквито Англия е преживявала някога. Размерите на държавните доходи — въпреки отменяването на прозоречния данък, — постъпленията от корабоплаването, листите на експортираните стоки, курсовете на паричния пазар и преди всичко невижданото порано оживление в промишлените окръзи са неопровержимо доказателство за това.

Но дори най-повърхностното запознаване с историята на търговията от началото на XIX век е достатъчно, за да убеди всекиго, че вече наближава моментът, когато търговско-промишленият цикъл ще навлезе в стадия на *трескавото възбуждение,* подир който ще последва стадият на прекомерно разрастване на борсовите операции и на сътресение. „Нищо подобно" — крещят буржоазните оптимисти, — „в нито един от предишните периоди на разцвет борсовата спекулация не е била толкова незначителна, както сега. Нашият сегашен разцвет се базира на производството на стоки, които имат непосредствена полезност; те се потребяват веднага, щом се появят на пазара, което осигурява на производителя съответна печалба и е стимул за по-нататъшно разширено възпроизводство."

С други думи, сегашният разцвет се отличава с това, че наличният излишен капитал се е устремил и продължава да се устремява непосредствено към промишлено производство. Съгласно последния доклад на главния фабричен инспектор г. Леонард Хорнер в 1851 г. мощността само на памучните фабрики се е увеличила с 3,717 конски сили. Той привежда безкрайно дълъг списък на строящи се фабрики. На едно място се строи предачна фабрика с мощност 150 конски сили, на друго — тъкачна фабрика с 600 стана за изработване на цветни материи, на трето — отново предачна фабрика с 60,000 вретена с мощност 620 конски сили, след това — предачна и тъкачна фабрики с мощност едната 200 конски сили, другата 300 конски сили и т. н. Но най-голямата

фабрика се строи край Брадфорд (Йоркшир) за изготвяне на алпака* и различни материи.

„За големината на това предприятие, което се строи за г. Тайтъс Солт, може да се съди по това, че съгласно пресмятанията то ще заеме площ от шест английски акра. Главният корпус ще представлява масивно каменно здание с твърде претенциозна архитектура, имащо една зала, дълга 540 фута; машините ще включват най-новите конструкции, качествата на които са признати. Парните двигатели, които ще трябва да привеждат в движение този огромен брой машини, се строят у господа Феърберн в Манчестер и са проектирани в мощност 1,200 конски сили. Само газовият завод няма да отстъпи по големина на газовия завод на малък град; той ще бъде построен по въглеводородната система на Уайт и ще струва 4,000 фунта стерлинги. Изчислено е, че ще са нужни 5,000 кранчета, които ще потребяват на ден 100,000 кубически фута газ. Към тази обширна фабрика, в непосредствена близост до нея, г. Солт строи 700 котеджа за работниците."[268]

Но какво следва от това, че огромни капиталовложения се правят непосредствено за промишлено производство? Че кризата няма да настъпи? В никой случай. Напротив, кризата ще вземе много по-опасен характер, отколкото в 1847 г., когато тя беше повече търговска и парична, отколкото промишлена. Този път тя ще се стовари с най-голяма сила именно върху *промишлените* окръзи. Ще припомним периода на небивалия застой през 1838—1842 г., който също бе пряк резултат от промишлено свръхпроизводство. Колкото повече излишният капитал се концентрира в промишленото производство, вместо да се разпределя между различните канали на търговско-финансовата сфера, толкова по-широко, по-продължително и по-непосредствено ще бъде действието на кризата върху работническите маси и върху самия елит на буржоазията. И ако в момента на настъпването на кризата цялата наводняваща пазара маса от стоки се превръща изведнаж в обременителен баласт, в колко по-голяма степен важи това за многобройните разширени и новопостроени фабрики, които са вече достатъчно оборудвани, за да започнат да работят, и за които е жизнено важно да пристъпят към работа незабавно. Ако всеки път, когато капиталът напуща своите обикновени търговски канали на обръщение, това поражда паника, която прониква дори в залите на Английската банка, толкова по-силно трябва да прозвучи възгласът sauve qui peut** в един момент, когато огромни суми са превърнати по такъв начин в основен капитал във вид на фабрики, машини и т. н., които или започнаха да работят едва в началото на кризата, или отчасти се нуждаят от допълнителни

* — плат от камилска вълна. — *Бълг. ред.*

** — да се спасява, който може. *Ред.*

разходи на оборотен капитал, преди да могат да бъдат приведени в състояние да работят.

От „Friend of India“ вземам един друг факт, който е показателен за характера на наближаващата криза. От данните за търговията на Калкута през 1852 г., които са публикувани в него, се вижда, че стойността на памучните стоки и различните видове прежда, внесени в Калкута през 1851 г., е възлизала на 4,074,000 рупии, или почти на две трети от стойността на целия търговски оборот. Тази година общата сума на този внос ще бъде още поголяма. При това тук още не влизат данните за вноса в Бомбай, Мадрас и Сингапур. Но още кризата в 1847 г. разкри такива страни на търговията с Индия, че сега никой не може да има ни наймалко съмнение относно окончателните резултати от един промишлен разцвет, при който вносът в „нашата индийска империя“ съставлява две трети от общата сума.

Ето какво може да се каже за характера на сътресението, което трябва да настъпи непосредствено след сегашния разцвет. Че това сътресение ще настъпи в 1853 г., предвещават много симптоми, особено излишъкът на злато в Английската банка и своеобразните обстоятелства, при които се извършва този бурен приток на златни кюлчета.

В настоящия момент в подземията на Английската банка се пазят златни кюлчета за 21,353,000 ф. ст. Правени бяха опити да се обясни този приток със свръхпроизводството на злато в Австралия и Калифорния. Но дори беглото запознаване с фактите ни убеждава в неправилността на това мнение.

Увеличението на запаса от златни кюлчета в Английската банка означава в действителност само намаляване на вноса на други стоки, означава, с други думи, че износът значително превишава вноса. И действително последните търговски отчети показват значително намаление на вноса на коноп, захар, чай, тютюн, вина, вълна, зърнени храни, масла, какао, брашно, индиго, кожи, картофи, бекон, свинско месо, масло, сирене, шунка, свинска мас, ориз и на почти всички изделия на европейския континент и на Британска Индия. Вносът през 1850 и 1851 г. очевидно бе прекомерно голям и това обстоятелство, както и повишаването на цените на зърнените храни на континента вследствие на лошата реколта пораждат тенденция към намаляване на вноса. Увеличение показва само вносът на памук и лен.

Това превишение на износа над вноса обяснява защо валутният курс е благоприятен за Англия. От друга страна, тъй като това превишение на износа се покрива с внос на злато, значителна част от английския капитал остава без приложение, увели-

чавайки банковите резерви. Банките и частните лица търсят всевъзможни средства, за да инвестират някъде този оставащ без приложение капитал. С това се обяснява изобилието на заемен капитал и ниската норма на лихвения процент в настоящия момент. Шконтовият процент за първокласните полици е равен на $1\frac{3}{4}$ и 2%. Но от всяко съчинение по история на търговията, например от „История на цените“ на Тук[266], вие ще узнаете, че съвпадането на такива симптоми като необичайното натрупване на златни кюлчета в подземията на Английската банка, превишението на износа над вноса, благоприятния валутен курс, изобилието на заемен капитал и ниската норма на лихвения процент винаги означава настъпването на оная фаза на търговско-промишления цикъл, когато разцветът преминава в трескаво възбуждение, когато неизбежно започва, от една страна, прекомерен внос, а, от друга страна, необуздана спекулация около всевъзможни привлекателни илюзорни неща. Но този стадий на трескаво възбуждение на свой ред само предшествува стадия на сътресение. Трескавото възбуждение е връхната точка на разцвета; то, разбира се, не създава кризата, но предизвиква нейното настъпване.

Аз много добре знам, че официалните икономически *пророци* на Англия ще считат този възглед за крайно еретически. Но имало ли е от времето на „Робинзон Просперити“*, прословутия канцлер на държавното съкровище, който в 1825 г., в самото навечерие на кризата, откри сесията на парламента с предсказание за колосален и сигурен разцвет, поне един случай, когато тези буржоазни оптимисти са предвиждали или предсказвали криза? Напротив, не е имало още нито един период на разцвет, през който те да не са използували случая да доказват, че *този път* медалът няма обратна страна, че *този път* неумолимата *съдба* е победена. А в дните, когато кризата настъпваше, те си придаваха невинен вид, нахвърляйки се върху търговците и промишлениците с нравоучителни, банални проповеди против тяхната непредвидливост и непредпазливост.

Своеобразните политически обстоятелства, създадени от временния търговски и промишлен разцвет, ще бъдат темата на моята следваща статия.

Написано от К. Маркс на 12 октомври 1852 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 3,601 от 1 ноември 1852 г.

Подпис: Карл Маркс

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

* — Ф. Дж. Робинзон, виконт Годрич. *Ред.*

К. МАРКС

ПОЛИТИЧЕСКИТЕ ПОСЛЕДИЦИ НА ТЪРГОВСКИЯ РАЗЦВЕТ

Лондон, вторник, 19 октомври 1852 г.

В последната си статия аз обрисувах сегашното положение на промишлеността и търговията в Англия; да разгледаме сега произтичащите от това положение политически последици.

С настъпването на очакваната промишлена и търговска криза неизбежната борба против торите ще придобие по-опасен и революционен характер. Напротив, сегашният разцвет е в момента най-добрият съюзник на партията на торите. Наистина този съюзник няма да им позволи да възстановят житните закони, от които те сами вече се отказаха, но той действително укрепва тяхната политическа власт и им помага да осъществяват социална реакция, която, ако нищо не ѝ попречи, безусловно ще завърши за тях със завоюване на съществени класови изгоди, защото от самото начало тя се осъществява в името на материални класови интереси. Никакви житни закони, а преразпределение на данъците в интерес на прекомерно обременените фермери-арендатори, заявява Дизраели. Но защо са преобременени фермерите? Защото в повечето случаи те продължават все още да плащат старата аренда от времето на протекционизма, докато предишните цени на зърнените храни от времето на протекционизма отдавна вече не съществуват. Аристокрацията съвсем не мисли да намалява поземлената рента от своята земя, но затова пък иска да въведе нова форма на данъчно облагане, която трябва да компенсира на фермерите това, което те плащат в повече на аристокрацията.

Повтарям: сегашният търговски разцвет благоприятствува реакцията на торите. Защо?

„Патриотизмът" — оплаква се „Lloyd's Weekly Newspaper[267] — „е способен да се настани дори в бюфета, ако намира там за ядене и за пиене. Затова

свободната търговия служи сега като опора за граф Дерби; той лежи на легло от рози, откъснати от Кобден и Пил."

Народните маси имат достатъчно работа и са сравнително сносно осигурени — с изключение, разбира се, на пауперите, които са неделими от британския разцвет; затова в настоящия момент народът представлява слабо податлива среда за политическа агитация. Но това, което преди всичко дава възможност на лорд Дерби да върши своите машинации, е фанатизмът, с който *буржоазията* се предаде на мощния процес на промишлено производство: построяване на фабрики, конструиране на машини, строеж на кораби, изработване на прежда и тъкани от памук и вълна, препълване на складовете, произвеждане на стоки, размяна, износ, внос и други повече или по-малко полезни работи, целта на които за нея винаги е печалбата. В този момент на оживление на деловия живот буржоазията, която много добре знае, че подобни щастливи моменти настъпват все по-рядко и че те трябва да се чакат все по-дълго, жадува за едно — тя иска и трябва да прави пари, колкото може повече пари, на нея не ѝ трябва нищо друго освен пари. Надзора върху торите тя предоставя на своите политици ex professo*. Но последните (виж например писмото на Джозеф Юм до „Hull Advertiser"[268]) основателно се оплакват, че без натиск отвън те са също тъй малко способни да действуват, както човешкият организъм без атмосферното налягане.

Но при това буржоазията не може да се отърве от нещо като неприятно предчувствие, че във висшите правителствени сфери става нещо подозрително и че правителството доста безскрупулно *експлоатира* политическата апатия, предизвикана от сегашния разцвет. Затова тя отправя от време на време в своите печатни органи предупреждения до правителството като например следното:

„Не може да се предвиди колко дълго демокрацията" (чети: буржоазията) „ще проявява сегашното си *мъдро* търпение, своето уважение към собствената си сила и към чуждите права, без да предприема опити да укрепи своето положение с помощта на същите методи, към които на времето прибягваше аристокрацията. От общото поведение на демокрацията аристокрацията не трябва да прави извода, че тя никога няма да се откаже от своята умереност" (лондонският „Economist").

На това Дерби отговаря: Нима вие ме считате за толкова глупав, че да се оставя да бъда сплашен от вас сега, когато слънцето грее, и да чакам със скръстени ръце, докато настъпването на

* — по професия. *Ред.*

период на икономически бури и застой в работите ви даде време да се ориентирате по-добре в политиката?

Планът за действие на торите всеки ден се разкрива все по-ясно.

Те почнаха с това, да пречат за свикването на митинги на открито; в Ирландия те преследват вестниците, които печатат неприятни за тях статии; в настоящия момент повдигат обвинение в публикуване на размирнически пасквили против дейците на Дружеството за мир[269], които разпространиха брошури против прилагането на телесни наказания в милицията. Действувайки без излишен шум, те задушават, където могат, изолираната опозиция на улицата и печата.

Но същевременно те избягват всяко голямо публично сблъскване със своите противници, отлагайки свикването на парламента и подготвяйки всичко необходимо, за да могат след откриването на неговата сесия да го занимаят с погребението на „един мъртъв херцог* вместо с интересите на живия народ", както се изрази един радикален вестник**. В първата седмица на ноември парламентът ще бъде свикан, но няма никакво съмнение, че сериозните дебати ще започнат не по-рано от януари.

Но с какво ще запълнят торите останалото време? С кампания по регистрирането на избирателите и с формирането на милиция.

Кампанията по регистрирането на избирателите има за цел да изключи противниците на торите от съставяните за идната година нови избирателни списъци за общите избори или да попречи на включването им в тези списъци; за тази цел се изтъква ту едно, ту друго възражение, даващо законно основание да се попречи на регистрирането на дадено лице в качеството на избирател. Всяка политическа партия е представена от свои юристи и сама плаща разходите, свързани с процедурата. Назначените от главния съдия на съда на кралската скамейка[270] ревизори-юристи решават относно обосноваността на една или друга жалба за невключване в списъците или възраженията против включването. Главната арена на тази кампания бяха досега Ланкашир и Мидълсекс. За да съберат средства за провеждане на кампанията в Северен Ланкашир, торите пуснаха подписка, в която фигурира името на самия лорд Дерби, щедро пожертвувал 500 фунта стерлинги. В Ланкашир броят на възраженията против регистрирането на избиратели достигна необичайната цифра 6,749, от които 4,650 се падат на Южен Ланкашир и 2,099 на Северен. В Южен

* — Велингтон. *Ред.*
** — „People's Paper". *Ред.*

Ланкашир 3,557 възражения са подадени от торите и 1,093 от либералите, в Северен Ланкашир — 1,334 от торите и 765 от либералите (разбира се, това се отнася само до селските избиратели, а не до избирателите от градовете, намиращи се в това графство). Торите излязоха победители в Ланкашир. В графството Мидълсекс от избирателните списъци бяха зачеркнати 353 радикали и 140 консерватори; по такъв начин последните спечелиха над 200 гласа.

В тази борба на едната страна стоят торите, на другата — вигите и представителите на манчестерската школа. Последните, както е известно, учредиха редица дружества на фрихолдерите, т. е. машина за фабрикуване на нови избиратели. Торите не закачат тази машина, но унищожават нейната продукция. По решение на ревизора-юрист за Мидълсекс, г. Шадуел, бяха лишени от избирателни права много избиратели, принадлежащи към посочените дружества на фрихолдерите; той заяви, че собственикът на участък земя не се ползува с избирателно право, ако участъкът струва по-малко от 50 фунта стерлинги. Тъй като въпросът се отнасяше до факт, а не до право, това решение не може да се обжалва в обикновения апелативен съд[271]. За всекиго е ясно, че такова разграничаване на въпрос на факт и въпрос на право дава на ревизорите-юристи, върху които съществуващото правителство винаги може да упражнява влияние, огромна власт при съставянето на новите избирателни списъци.

Какво показват огромните усилия, които торите полагат за провеждане на кампанията по регистриране на избирателите, и пряката намеса на техния лидер в тази кампания?

Те показват, че граф Дерби не храни особени надежди за продължително съществуване на новия парламент, че той е склонен да го разтури, ако парламентът окаже съпротива, и че понастоящем той се опитва с помощта на ревизорите-юристи да осигури на консерваторите мнозинство в новите общи избори.

И така, от една страна, торите държат в резерв избирателната машина, която те овладяха с помощта на кампанията по регистриране на избирателите, а, от друга страна, прокарват закон за милицията, който предоставя в тяхно разпореждане щиковете, необходими, за да се наложи приемането дори на най-реакционните парламентарни актове и да се посрещат спокойно заплахите на Дружеството за мир.

„Какво ли не може да направи в Англия реакцията, имайки парламента, който ѝ придава привидност на законност, и въоръжената милиция, която представлява постоянна военна сила!" — се провиква органът на чартистите*.

* — „People's Paper". *Ред.*

И в този особено критически момент смъртта на „железния херцог", този здравомислещ герой на Ватерло, освободи аристокрацията от един досаден ангел-пазител, който бе достатъчно опитен във военното дело, за да жертвува твърде често привидната победа заради добре покритото отстъпление и блестящото настъпление заради навременен компромис. Велингтон бе умиротворителят на камарата на лордовете; в решителните моменти той можеше да се яви с пълномощия от 60 и повече лица; той сдържаше торите да не обявят открито война на буржоазията и на общественото мнение. Но сега при наличността на едно жадуващо за конфликт правителство на торите, начело на което стои един любител на спорта*, камарата на лордовете,

„вместо да бъде, както при ръководството на херцога, баласт, придаващ устойчивост на държавния кораб, може да се превърне в излишна принадлежност, застрашаваща неговата безопасност".

Приведеното мнение, че баластът в лицето на камарата на лордовете е необходим за безопасността на държавата, принадлежи, разбира се, не на нас, а на либералния лондонски вестник „Daily News". Новият херцог Велингтон, който досега носеше титлата маркиз Дуеро, веднага премина от лагера на пилитите в лагера на торите. И така налице са всички признаци, че аристокрацията се готви да предприеме най-отчаяни опити, за да завоюва отново загубените позиции и да върне златните времена от 1815—1830 г. А буржоазията в настоящия момент няма време нито да се занимава с агитация, нито да се бунтува, нито дори да изрази както трябва своето негодувание.

Написано от К. Маркс на 12 октомври 1852 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 3,602 от 2 ноември 1852 г.

Подпис: Карл Маркс

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

* — Дерби. *Ред.*

К. МАРКС и Ф. ЕНГЕЛС

ДЕКЛАРАЦИЯ ДО РЕДАКЦИИТЕ НА АНГЛИЙСКИТЕ ВЕСТНИЦИ

Уважаеми господине!

Долуподписаните обръщат Вашето внимание върху позицията на пруския печат, включително дори най-реакционните вестници от рода на „Neue Preussische Zeitung", през време на процеса на комунистите в Кьолн и върху похвалната сдържаност, която тези вестници проявяват в настоящия момент, когато съдът не е успял още да разгледа и една трета от свидетелските показания, когато още не е доказана достоверността на нито един от представените документи и защитата не е произнесла още нито една дума. Докато тези вестници в най-лошия случай представят кьолнските подсъдими и техните долуподписани лондонски приятели — в съгласие с държавния обвинител — като „опасни заговорници, всецяло отговорни за цялата история на Европа през последните четири години и за всички революционни сътресения през 1848 и 1849 г.", в Лондон се намериха два публични органа, „Times" и „Daily News", които не се поколебаха да представят кьолнските подсъдими и авторите на настоящото писмо като „шайка от безделни скитници", мошеници и т. н. Долуподписаните се обръщат към английската публика със същата молба, с каквато защитниците на обвиняемите се обърнаха към германската публика — да не бърза да изказва своята преценка преди завършването на съдебния процес. Ако те биха дали по-нататъшни обяснения в настоящия момент, това би дало на пруското правителство възможност да попречи на разобличаването на всички извършени от полицията мошеничества, клетвопрестъпления, фабрикувания и фалшифицирания на документи, кражби и т. н., които са безпрецедентни дори в аналите на пруското политическо правосъдие. Когато всичко това бъде разоб-

личено в хода на сегашното съдебно следствие, общественото мнение в Англия ще знае как да окачестви анонимните писачи от „Times“ и „Daily News“, които се явяват в ролята на адвокати и глашатаи на най-гнусните и долни правителствени шпиони.

Ваши покорни слуги

Ф. Енгелс, Ф. Фрайлиграт,
К. Маркс, В. Волф

Лондон, 28 октомври 1852 г.

Написано от К. Маркс и Ф. Енгелс

Напечатано във вестниците „The Spectator“, бр. 1,270 от 28 октомври 1852 г.; „The „People's Paper“, бр. 26 от 30 октомври 1852 г.; „The Morning Advertiser“ от 30 октомври 1852 г.; „The Leader“ от 30 октомври 1852 г. и „The Examiner“, бр. 2,335 от 30 октомври 1852 г.

Печата се по текста на вестник „The People's Paper“, сверен с текста на другите вестници

Превод от английски

К. МАРКС

ДЕКЛАРАЦИЯ ДО РЕДАКТОРА НА ВЕСТНИК „MORNING ADVERTISER“

Уважаеми господине!

Моля Ви да приемете моята искрена благодарност за великодушната подкрепа, която оказахте на делото на моите приятели, кьолнските подсъдими*. Предоставяйки на техните защитници разобличаването на цялата серия от безскрупулни деяния, извършени от агентите на пруската полиция дори в хода на самия процес, искам да Ви осведомя за последното мошеничество, което бе извършено, за да се докаже наличността на престъпна връзка между мен и кьолнските подсъдими. Съгласно съобщението на „Kölnische Zeitung“ от 29 октомври г. Щибер, полицейският съветник, е представил нов образец от своите документи — едно написано уж с моя почерк смешно писмо, в което аз уж възлагам на един мой мним агент „да пъхне под вратите на известни демократи в Крефелд 50 екземпляра от „Червения катехизис“, като избере за изпълнението на тази задача среднощния час на 5 юни 1852 г.“

В интерес на моите приятели — обвиняеми, с настоящото декларирам:

1) че не съм писал въпросното писмо;

2) че узнах за неговото съществуване едва от „Kölnische Zeitung“ от 29 този месец;

3) че никога не съм виждал така наречения „Червен катехизис“;

4) че никога не съм съдействувал за разпространението под каквато и да било форма на екземпляри от „Червения катехизис“.

---

* Има се предвид публикуването от вестник „Morning Advertiser“ на декларацията в защита на кьолнските обвиняеми (виж настоящия том, стр. 392—393). *Ред.*

Тази декларация, която направих и пред полицейския съдия на Марлбъроу-стрит и която следователно има валидността на клетвена декларация, аз изпратих по пощата в Кьолн. Ще Ви бъда извънредно много признателен, ако я поместите в колоните на Вашия вестник, защото това би било най-ефикасният начин да се попречи на пруската полиция да тури ръка на този документ.

Оставам, уважаеми господине,

Ваш покорен слуга

Д-р *Карл Маркс*

Лондон, 30 октомври 1852 г.,
28, Дин-стрнт, Сохо

Напечатано във вестниците „The Morning Advertiser" от 2 ноември 1852 г. и „The People's Paper", бр. 27 от 6 ноември 1852 г.

Печата се по текста на вестник „The Morning Advertiser", сверен с текста на вестник „The People's Paper"

Превод от английски

К. МАРКС

ПОЛИТИЧЕСКИ ПАРТИИ И ПЕРСПЕКТИВИ

Лондон, вторник, 2 ноември 1852 г.

Продължаваме разглеждането на политическите последици, които неизбежно произтичат от сегашния търговски и промишлен разцвет.

Сред тази атмосфера на всеобщо промишлено оживление, на ускорен търговски обмен и на индиферентност към политиката парламентарните партии, неизпитващи какъвто и да било натиск отвън, напълно спокойно завършват процеса на своето разложение.

„Пилитите и ръселитите гравитират в настоящия момент много силно едни към други. Пилитите, тези незаменими „държавници", които са неспособни да направят каквото и да било със собствените си сили, се стараят сега да бъдат включени в управляващите сфери с правото на родственици. Достатъчно е само да видим например колко много техният орган „Morning Chronicle" хвали твърде посредствената реч на лорд Джон Ръсел в Пърт!"

Така говори „Morning Herald"[272], полуофициалният орган на правителството.

Напротив, възразява „Guardian"[273], достатъчно е само да чуем какво говореше за пилитите министърът на търговията г. Хенли в малцовия завод в Банбъри в кръга на свои приятели — селски стопани.

„Тази партия" — заяви г. Хенли — „има свои собствени принципи и остава вярна на тях. Въпросът за свободата на търговията или за протекционизма бе открит въпрос и едва покойният сър Роберт Пил го превърна в партиен въпрос."

Г-н Хенли, пише „Guardian", говори с уважение за пилитите, твърдейки, че „сега няма вече съществени препятствия за обединяването на *голямата консервативна партия*". Именно така, про-

виква се „Guardian", да оставим настрана протекционизма и да възстановим консервативната партия! С други думи, „Guardian" предполага, че пилитите са готови — след като въпросът за житните закони престана да бъде предмет на спор — да влязат в реакционен съюз с ториte. А „Daily News" съобщава за преминаването на една част от пилитите в лагера на Дерби като за вече свършен факт. Но в същата некрасива постъпка биват подозирани и една част от вигите и в това няма нищо чудно, като се има предвид, че тяхното аристократично ядро се състои от една клика кариеристи. Да вземем например лорд Далхузи. Негово превъзходителство бе министър при Пил в либералния период на неговото управление. След падането на Пил Ръсел му предложи място в новия си кабинет. Заедно с херцог Нюкясъл, лорд Сент-Джерменс и други членове на бившето правителство той поддържаше в горната камара маневрите на вигите и бе възнаграден за това с овакантения пост на генерал-губернатор на Индия, тази най-голяма печалба в олигархическата лотария. Той съумя да извлече от него най-големи материални изгоди. Вигите се хвалеха с „безпримерната" жертва, която направили, като отказали тази тъй желана длъжност на своите собствени непосредствени приятели. В настоящия момент примамката, която държат пред лорд Далхузи, е длъжността губернатор на петте пристанища — синекура, която носи годишно хиляди фунта стерлинги[274]. Достойният мъж, както се говори, не е много обременен от състоянието, което той има по наследство, и счита за свой патриотичен дълг да осигури тази длъжност срещу всякакви изненади, дори при едно правителство на Дерби.

В либералния печат от текущата седмица могат да се намерят десетки подобни епизоди от chronique scandaleuse*, анекдотични съобщения за преговорите на един или друг виг относно минималната цена, за която той е готов да се продаде на ториte. Те доказват дълбоката корупция, в която е затънала партията на вигите; но по значение те отстъпват на заден план пред разрива между двамата главни водачи на тази партия — Ръсел и Палмерстон. Още преди известно време ние узнахме за някои инциденти във връзка с последната изборна борба, в която подкрепата, оказана от лорд Палмерстон на кандидатите на правителствения лагер, изглеждаше твърде странна, по израза на самите либерални вестници. Но ето че сега, в един прекрасен ден, „Morning Post"[275], органът на самия Палмерстон, помества уводна статия, в която предава слуховете, че Палмерстон щял или да влезе в правителството в качеството на министър и лидер на камарата на общините, или — в слу-

* — скандалната хроника. *Ред.*

чай, че правителството на Дерби се разпадне бързо — да състави нов кабинет от ония остатъци от стария, които няма да бъдат прекалено „неприемливи". Намирайки тези слухове общо взето за твърде приятни, „Morning Post" същевременно заявява, че говори не от името на лорд Палмерстон, а от свое собствено име, неофициално. Обаче Палмерстон, въпреки всички настоятелни и дори натрапчиви искания на вигския и либералния печат, не счита за нужно да опровергае това компрометиращо го съобщение. Пилитският „Morning Chronicle" говори за тези слухове с тон, който ясно показва, че идеята за подобно сливане няма да предизвика у Гладстон и К° никакъв horror vacui*. „Daily News", вестникът на манчестерската школа, разгласява този факт и с възмущение иска предателите измежду вигите и пилитите открито да преминат на страната на Дерби. Ние виждаме по този начин, че нито една от парламентарните *котерии*, които се сменяха досега на държавното кормило, не храни доверие към всички останали и към собствените си членове, че всички те се обвиняват взаимно в дезертьорство, в корупция, в съглашателство и при все това всички до една признават, че ако се изключи въпросът за житните закони, нищо не пречи за тяхното обединение с привържениците на Дерби освен личната вражда и личното честолюбие. Те заемат по отношение на Дерби приблизително същата позиция, каквато в навечерието на 2 декември миналата година различните фракции от партията на реда заемаха по отношение на Бонапарт.

Лесно е да се разбере, че опозицията очаква предстоящата парламентарна кампания в доста малодушно настроение.

На малкия Джон Ръсел бе поднесена в малък футляр дипломата на почетен гражданин на град Пърт и след един грандиозен обед той отговори с малка реч, най-важната част от която се състоеше в следната декларация:

„Справедливостта ни задължава — в същата степен, смятам аз, както ни подсказва *благоразумието — да почакаме, докато бъдат проведени мероприятията, благодарение на които интересите на селското стопанство,* на колониалната дейност и корабоплаването ще получат удовлетворението, което досега несправедливо им е било отказвано (смях); тези забележителни мероприятия са призвани да турят край на дългата борба."

Единственият ежедневник, с който още разполага Ръсел, „Globe" (вечерен вестник)[276], коментира това по следния начин: „Всяка опозиция, подобна на онази, която бе формирана в 1835 г. срещу сър Р. Пил, неизбежно трябва да претърпи неуспех вследствие съперничеството между различните либерални водачи." По този на-

* — страх от смъртта (буквално: страх от празното пространство). *Ред.*

чин напълно е изоставен опитът да се събори кабинетът на Дерби веднага след откриването на сесията чрез общо гласуване на обединената опозиция и лорд Джон Ръсел си остава верен на своята роля на човек, който пръв дава сигнал за отстъпление. Относно общите перспективи на парламентарната опозиция нейният вожд г. Дж. Юм прави в писмо до „Hull Advertiser" следното признание:

„Моят опит относно ирландските депутати, които заседаваха досега в камарата на общините, показва, че това съвсем не са хора, които могат да бъдат водени и държани на определени позиции под влиянието на един или друг водач. Ирландските депутати са прекалено екстравагантни, прекалено пламенни, прекалено силно засегнати от обидите и страданията на Ирландия. Досега, доколкото знам, не е направено нищо за обединяване на либералите които се отнасят с недоверие към действията на правителството на Дерби. И когато слушам празните изявления на предшествениците на лорд Дерби" (вигите) „и виждам, че те по-скоро ще излязат от играта, отколкото да защитят каузата на народа, като призоват привържениците на реформата да се присъединят към тях, аз не мога да храня голямо доверие към всичко, което те биха предприели за обединяването на партиите. Страхувам се, че те наистина трябва да бъдат оставени да повтарят своите празни приказки, докато привържениците на Дерби, както и преди, с всички средства злоупотребяват с властта, за да осигурят успеха на своето дело и да доставят изгоди на своите привърженици. И това положение ще трае още *дълго време, преди* да възникне каквато и да било възможност за образуването на народна партия."

Джон Брайт, сегашният шеф на манчестерската школа, се опита наистина в своята реч, произнесена на обеда на фабрикантите от Белфаст, да заглади с ласкателства към ирландските депутати лошото впечатление от нападките на Джозеф Юм срещу тях. Но по всички въпроси, отнасящи се до парламентарната дисциплина, авторитетно си остава мнението на „стария Джо".

По такъв начин парламентарната опозиция съвсем е загубила вяра в себе си.

Нещо повече, старата парламентарна опозиция до такава степен е изживяла времето си, че нейният Нестор[277], Юм, в залеза на своята дълга кариера сега публично заявява, че в камарата на общините не съществува „народна партия", а онова, което е носило това име, е било чисто и просто „илюзия".

И така в лагера на опозицията царят всеобщо разложение, слабост и безпомощност.

Написано от К. Маркс на 16 октомври 1852 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 3,625 от 29 ноември 1852 г.

Подпис: Карл Маркс

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

ОПИТИТЕ ЗА СЪЗДАВАНЕ НА НОВА ОПОЗИЦИОННА ПАРТИЯ[278]

Лондон, вторник, 9 ноември 1852 г.

Колкото повече се разлагат господствуващите досега партии и се заличават техните отличителни признаци, толкова повече необходимостта от нова опозиционна партия се чувствува като напълно в реда на нещата. Тази необходимост се изразява по различен начин.

Инициативата по този въпрос взе — в своята вече спомената реч — лорд Джон Ръсел*. Той заяви, че тревогата, вдигната от лорд Дерби, е предизвикана отчасти от слуховете, че той, лорд Джон Ръсел, бил възприел „твърде демократични възгледи". „Във връзка с това, разбира се, аз не съм длъжен да заявя, че тези слухове са съвсем неоснователни и лишени от всякаква почва." Но при все това той се обявява за демократ и веднага след това разяснява безобидния смисъл на тази дума.

„Демокрация на страната — това значи, с други думи, народът на тази страна. Демокрацията без съмнение има същото право да се ползува от своите права, както и монархията и аристокрацията. Демокрацията не възнамерява да посяга върху които и да било от прерогативите на короната. Демокрацията не се опитва да отменя и законните привилегии на камарата на лордовете. Но какво представлява тази демокрация? Това е увеличение на богатството, увеличение на интелектуалните сили, формиране на възгледи, по-просветени и по-пригодни за просветено управляване на света. Но аз искам да кажа нещо повече. Искам да кажа, че при такова засилване на позицията на демокрацията не бива да се прибягва до начин на действие, *основан на старата система на обуздаване, с която аз бях много добре запознат.* Напротив, демокрацията трябва да бъде поддържана и поощрявана, за проявяване на нейната сила и влияние трябва да ѝ се даде един законен и легален орган."

По този повод „Morning Herald" се провиква:

---

* Виж настоящия том, стр. 398. *Ред.*

„Лорд Джон Ръсел има едни принципи за случай, когато е на власт, и други — за случай, когато е в опозиция. Когато е на власт, неговият принцип е да не прави нищо, а когато не е на власт — тържествено да обещава всичко."

Любопитно е какво вестник „Morning Herald" разбира под думата „нищо", ако горната глупост, казана от лорд Джон Ръсел, той нарича „всичко!", ако заплашва малкия Джон Ръсел със съдбата на Фрост, Уйлямс и други заради неговата обожаваща краля, почитаща лордовете и охраняваща епископите „демокрация". Смешното в цялата работа се състои обаче в това, че лорд Дерби се провъзгласява в камарата на лордовете за открит противник на „демокрацията" и говори за демокрацията като за единствената партия, против която заслужава да се води борба. И ето на сцената се появява неизбежният Джон Ръсел с изследване какво представлява всъщност тази демокрация, а именно увеличение на богатството, увеличение на интелектуалните сили на това богатство и на неговите претенции да влияе върху правителството посредством общественото мнение и с помощта на легални органи. По такъв начин демокрацията не е нищо друго освен въплъщение на претенциите на буржоазията, на промишлената и търговската средна класа. Лорд Дерби се явява в качеството на противник на тази демокрация, лорд Джон Ръсел доброволно поема ролята на неин знаменосец. И двамата се схождат в мълчаливото признание, че старата разпра в собствената им класа, аристокрацията, вече не представлява никакъв интерес за страната. И Ръсел е вече готов да се откаже от прозвището „виг" в полза на прозвището „демократ", ако това е conditio sine qua non,* за да бъдат съборени неговите противници. В този случай вигите биха продължили фактически да играят своята предишна роля, явявайки се официално в качеството на слуги на буржоазията. По такъв начин предлаганият от Ръсел план за реорганизиране на партията се свежда до това, да се даде ново название на партията.

Джозеф Юм също счита за необходимо образуването на нова „народна партия". Но според него такава партия не може да бъде образувана на основата на искането за защита на правата на арендаторите и на подобни предложения. „На такава платформа Вие няма да успеете да обедините дори 100 депутати от 654." В какво се състои неговото патентовано средство?

„Народната лига — или партия, или съюз — трябва да бъде съгласна по една точка, да речем, искането за тайно гласуване; след като се осъществи тази една точка, ще може стъпка по стъпка да се премине към други точки. И макар че начало на движението може да положи само малка група отдел-

---

* — необходимо условие. *Ред.*

ни депутати в камарата на общините, успех не може да бъде постигнат, докато народът вън от парламента и избирателите не се убедят, че е необходимо да участвуват в малката народна партия в парламента и да я поддържат."

Същият този Юм бе един от съставителите на Народната харта[279]. От Народната харта и нейните шест пункта той се отрече в полза на „малката харта" на привържениците на финансовата и парламентарна реформа, състояща се само от три пункта, а сега виждаме, че той вече се задоволява с единствената точка за тайното гласуване. Колко малко полза очаква той самият от своето ново патентовано средство, личи от заключителната част на писмото му до „Hull Advertiser":

„Кажете ми колко редактори ще рискуват да подкрепят една партия, която при сегашния състав на парламента *никога няма да може да дойде на власт?*"

И така, тъй като тази нова партия не възнамерява в настоящия момент да променя що-годе състава на парламента и се ограничава с искането за тайно гласуване, тя по собственото й признание никога няма да дойде на власт. Но каква полза от основаването на една партия на *безсилието,* и то на открито признаваното безсилие?

Покрай опитите на Джозеф Юм предприема се още един опит за създаване на нова партия. Касае се за така наречената *национална партия.* Вместо Народната харта тази партия иска да направи свой *единствен* лозунг всеобщото избирателно право, изпущайки по този начин тъкмо ония условия, които единствено могат да превърнат движението за всеобщо избирателно право в национално движение и да му осигурят поддръжката на народа. По-нататък аз ще имам случай да се върна на тази национална партия. Тя се състои от бивши чартисти, които се стремят да се приобщят към *респектабелните сфери,* и от радикали, идеолози на буржоазията, които се стремят да подчинят под своето влияние чартисткото движение. Зад тях стоят — независимо от това, дали „националистите" съзнават това или не — привържениците на парламентарната и финансова реформа, привържениците на манчестерската школа, които ги поощряват и използуват като свой авангард.

И така, за всекиго е очевидно, че всички тези жалки компромиси и отстъпничества, целият този ламтеж за нищожни изгоди, всички тези колебания и шарлатански средства доказват само, че Катилина е пред вратите на града, че наближава решителната борба, че опозицията съзнава своята непопулярност и неспособност за съпротива и че всички опити да се създадат нови центрове на отбрана се схождат само в една точка, която се нарича „политика на

движението назад". „Националната партия" отстъпва от Хартата към всеобщото избирателно право; Джо Юм — от всеобщото избирателно право към тайното гласоподаване; трети — от тайното гласоподаване към равномерното разпределение на избирателните окръзи, и така нататък, докато стигнем най-после до Джони Ръсел, който не намери за лозунг нищо друго освен голата дума демокрация. Демокрацията на лорд Джон Ръсел — такава би била на практика последната дума и на националната партия, и на Юмовата „народна партия", и на всички други бутафорски партии, ако поне една от тях проявяваше известни признаци на жизнеспособност.

Но, от една страна, политическата вялост и индиферентност, породени от един период на материален разцвет, от друга, опасенията, че торите все пак замислят нещо недобро, увереността на лидерите на буржоазията, че на тях скоро ще им е нужна подкрепата на народа, и същевременно укрепилото се у някои популярни лидери съзнание, че народът е прекалено апатичен, за да започне в настоящия момент самостоятелно движение — всички тези обстоятелства доведоха до това, че партиите правят опити за взаимно сближение, различните фракции на опозицията вън от парламента, като се почне от най-радикалната и се свърши с най-малко радикалната, се старают да постигнат съюз, правейки си взаимно отстъпки, докато в края на краищата те се връщат към това, което лорд Ръсел благоволи да нарече демокрация.

По повод опитите за създаване на така наречена „национална партия" Ърнест Джонс прави следната основателна забележка:

„Народната харта е най-всеобемащото мероприятие в областта на политическите реформи, което изобщо съществува, и чартистите са единствената действително национална партия във Великобритания, която се стреми към политически и социални реформи."

А Р. Дж. Гамедж, един от членовете на чартисткия Изпълнителен комитет[280], се обръща към народа по следния начин:

„Ще отхвърлите ли сътрудничеството на буржоазията? Разбира се, не, ако това сътрудничество се предлага при справедливи и почетни условия. Но какви са тези условия? Те са прости и приемливи. Признайте Хартата и след като я признаете, обединете се с нейните приятели, които вече се организираха за нейното осъществяване. Ако отхвърлите това сътрудничество, вие или сте противници на самата Харта, или надувайки се със своето класово превъзходство, си въобразявате, че последното ви дава правото на ръководна роля. В първия случай никой честен чартист не може да се обедини с вас, във втория случай никой работник не може до такава степен да загуби своето самоуважение, че да се преклони пред вашите класови предразсъдъци. Нека работниците разчитат само на собствените си сили, приемайки честната помощ, от когото и да изхожда тя, но действувайки така, като че ли тяхното спасение зависи от собствените им усилия."

Чартистките маси в настоящия момент също са погълнати от материалното производство. Но ядрото на партията навсякъде се реорганизира и връзките се възстановяват както в Англия, така и в Шотландия. Ако настъпи търговска и политическа криза, значението на сегашната дейност на главния щаб на чартизма, която се върши без всякакъв шум, ще се почувствува в цяла Великобритания.

Написано от К. Маркс на 16 октомври 1852 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 3,622 от 25 ноември 1852 г.

Подпис: Карл Маркс

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

КОШУТ, МАДЗИНИ И ЛУИ-НАПОЛЕОН

ДО РЕДАКТОРА НА „NEW-YORK TRIBUNE"

Уважаеми господине!

Моята статия от 28 септември, в която се разобличаваха действията на Кошут и Мадзини*, е предизвикала, както разбирам, много упреци и е дала на демократичния печат повод широко да прибегне към празни декламации, ругатни и гръмки заплахи.

Достоверно ми е известно, че Кошут не взема никакво участие в тази шумна кампания. Ако той самият се бе решил да опровергае моите съобщения, аз щях да се върна на тях и да представя неопровержими доказателства за истинността на приведените факти.

Впрочем, със своята статия аз имах намерение не да нападам Кошут, а по-скоро да го *предупредя*. В политиката за постигането на известна цел можеш да се съюзиш дори с дявола — нужно е само да бъдеш сигурен, че ти ще изиграеш дявола, а не той тебе.

Що се отнася до господина, който се е заел да ме опровергае *въз основа на авторитетен източник*, ще си позволя да му припомня една стара пословица: Amicus incommodus ab inimico non differt**.

На господата от демократичния печат и особено от германския демократичен печат, които както обикновено крещяха най-високо, ще кажа, че в душата си всички те са фанатични роялисти. Тези господа не могат без крале, богове и папи. Едва освободили се от попечителството на своите стари управници, те вече си създават нови и яростно негодуват срещу ония „езичници и метежници", които си навлякоха омраза с публикуването на неприятни истини и разкриване на компрометиращи факти, като извършиха по този

* Виж настоящия том, стр. 377—379. *Ред.*

** — Неудобният приятел не се различава от врага. *Ред.*

начин престъплението обида на величество и светотатство спрямо новопроизведените крале и богове на демокрацията.

Лондон, 16 ноември 1852 г.

Ваш частен кореспондент

Написано от К. Маркс

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 3.627 от 1 декември 1852 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС и Ф. ЕНГЕЛС

ЗАКЛЮЧИТЕЛНА ДЕКЛАРАЦИЯ ПО ПОВОД НЕОТДАВНАШНИЯ ПРОЦЕС В КЬОЛН

ДО РЕДАКТОРА НА „MORNING ADVERTISER"

Уважаеми господине,

Долуподписаните, изпълнявайки едно задължение към себе си и към своите сега осъдени другари в Кьолн, считат за необходимо да съобщят на английската публика някои факти, свързани с неотдавнашния чудовищен процес в споменатия град, които не бяха оповестени достатъчно от лондонския печат.

Нужни бяха осемнадесет месеца само за да се изфабрикуват доказателствата за този съдебен процес. През цялото това време нашите приятели бяха държани в единични килии и бяха лишени от всякаква възможност да се занимават с каквото и да било, дори да четат книги; на заболелите се отказваше необходимата медицинска помощ, а дори да получаваха такава помощ, в условията, в които се намираха, тя не носеше никаква полза. Дори след като им бе връчен „обвинителният акт", на тях им бе забранено да се съветват със своите защитници, което е пряко нарушение на закона. А какви бяха предлозите, за да бъдат държани в толкова продължителен суров арест? След изтичането на първите девет месеца „обвинителният сенат" заяви, че няма основания за възбуждане на обвинение и че поради това следствието трябва да започне отново. И то бе започнато отново. След три месеца, при откриването на сесията на съда със съдебни заседатели, държавният обвинител се оплакваше, че купът от доказателства е достигнал такива големи размери, че той досега не е успял да ги систематизира. А след изтичането на следващите три месеца процесът бе отново отложен поради болестта на един от главните свидетели на обвинението.

Истинската причина за всички тези протакания бе страхът на пруското правителство, че така помпозно обявените от него „нечу-

вани разобличения" ще се спукат като сапунени мехури пред толкова оскъдните факти. В края на краищата правителството успя да подбере състав на съда със съдебни заседатели, невиждан още досега в Рейнската провинция: в него влизаха шестима реакционери-дворяни, четирма представители на haute finance* и две лица, принадлежащи към висшето чиновничество.

Какви бяха доказателствата, представени на този съд със съдебни заседатели? Само абсурдни прокламации и писма, принадлежащи на шепа невежи фантазьори, жадуващи да придобият тежест заговорници, които бяха едновременно и съучастници, и оръдия на някой си Шервал, явен агент на полицията. По-голямата част от тези документи се намираше преди това в ръцете на някой си Освалд Диц в Лондон. През време на световното изложение[281] пруската полиция разби в отсъствието на Диц от къщи чекмеджетата на неговото бюро и по такъв начин придоби нужните ѝ документи чрез обикновена кражба. Тези документи послужиха на първо място за разкриването на така наречения немско-френски заговор в Париж[282].Съдебното следствие в Кьолн доказа сега, че тези заговорници и техният парижки агент Шервал са именно политически противници на подсъдимите и на техните долуподписани лондонски приятели. Но държавният обвинител твърдеше, че само раздори от чисто личен характер попречили на последните да вземат участие в заговора на Шервал и на неговите съучастници. С подобна аргументация се възнамеряваше да се докаже моралното съучастие на кьолнските подсъдими в парижкия заговор. И докато върху кьолнските обвиняеми бе стоварена по този начин отговорността за деянията на техните открити врагове, явните приятели на Шервал и неговите съучастници бяха изправени от правителството пред съда, но не в качеството на обвиняеми на подсъдимата скамейка — не, а на банката на свидетелите, за да дадат показания против подсъдимите. Впрочем, всичко това представляваше жалка картина. Общественото мнение принуди правителството да търси по-малко съмнителни доказателства. Пусната бе в ход цялата полицейска машина под ръководството на някой си Щибер, главния свидетел на обвинението в Кьолн, кралски полицейски съветник и началник на берлинската криминална полиция. На заседанието на 23 октомври Щибер заяви, че извънреден куриер от Лондон му донесъл крайно важни документи, неопровержимо доказващи участието на обвиняемите, съвместно с долуподписаните, във вменявания им се във вина заговор. „Между другите документи куриерът му донесъл оригиналната протоколна книга на заседанията на тайното

* — финансовата аристокрация. *Ред.*

дружество, председателствувани от д-р Маркс, с когото обвиняемите водели кореспонденция." Но Щибер се уплете в противоречиви показания относно датата на пристигането на неговия куриер при него. И когато д-р Шнайдер, главният защитник на обвиняемите, открито обвини Щибер в лъжесвидетелство, последният не се осмели да даде друг отговор, освен да се позове на своето достойнство като представител на короната, на когото е поверена извънредно важна мисия от височайшите власти в държавата. Що се отнася до протоколната книга, Щибер два пъти заяви под клетва, че тя е „оригиналната протоколна книга на лондонското комунистическо дружество", но по-късно, притиснат до стената от защитата, призна, че тя може да е само бележник, задигнат от един от неговите шпиони. В края на краищата от собствените му показания стана ясно, че протоколната книга е преднамерена фалшификация и че следите на нейния произход водят към трима от лондонските агенти на Щибер — Грайф, Фльори и Хирш. След това последният сам призна, че съставил протоколната книга под ръководството на Фльори и Грайф. Това бе така очевидно доказано в Кьолн, че дори държавният обвинител обяви важния Щиберов документ за „крайно злополучна книга", обикновена фалшификация. Същото лице отказа да признае за заслужаващо внимание едно писмо, представляващо едно от доказателствата на обвинението, в което бе подправен почеркът на д-р Маркс; този документ също се оказа явна и груба фалшификация. По същия начин всеки друг документ, представен, за да докаже не революционните стремежи, а действителното участие на обвиняемите в нещо макар и смътно напомнящо заговор, се оказваше извършена от полицията фалшификация. Страхът на правителството от разобличенията бе толкова голям, че то не само застави пощата да задържа всички документи, адресирани до защитниците, но и натовари Щибер да сплаши последните със заплахи за преследване заради „престъпна кореспонденция" с долуподписаните.

Ако въпреки пълната липса на убедителни съдебни доказателства все пак беше издадена осъдителна присъда, това стана възможно — дори при подобен състав на съдебните заседатели — само поради това, че новият наказателен кодекс бе приложен с обратна сила; при такова приложение на закона и самият „Times", и самото Дружество за мир биха могли по всяко време да бъдат дадени под съд по страшното обвинение в държавна измяна. Освен това кьолнският процес по своята продължителност и по необичайните методи, към които прибягваше обвинението, взе характер на такъв шумен процес, че издаването на оправдателна присъда щеше да бъде равносилно на осъждане на правителството; и в Рейнската про-

винция широко е разпространено убеждението, че една оправдателна присъда би имала за последица незабавното ликвидиране на самата институция на съда със съдебни заседатели.

Оставаме, уважаеми господине,
Ваши покорни слуги
Ф. Енгелс
Ф. Фрайлиграт
К. Маркс
В. Волф

Лондон, 20 ноември 1852 г.

Написано от К. Маркс и Ф. Енгелс.

Напечатано във вестник „The Morning Advertiser", бр. 19,168 от 29 ноември 1852 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

Ф. ЕНГЕЛС

НЕОТДАВНАШНИЯТ ПРОЦЕС В КЬОЛН[283]

Лондон, сряда, 1 декември 1852 г.

Вие вероятно вече сте получили чрез европейския печат множество съобщения за чудовищния процес срещу комунистите в Кьолн (Прусия) и за неговия изход. Но тъй като нито едно от тия съобщения не дава макар и приблизително вярно изложение на фактите и тъй като тия факти хвърлят ярка светлина върху политическите средства, с които се държи в окови европейският континент, аз считам за необходимо да се върна на този процес.

Поради премахване правото на сдружения и събрания комунистическата, или пролетарската, партия, както и другите партии, загуби възможността да си създаде на континента *легална* организация. Освен това водачите ѝ бяха изгонени от своите страни. Но никоя политическа партия не може да съществува без организация; и ако социалното положение на либералната буржоазия и на демократическата дребна буржоазия, техните материални предимства и отдавна установилите се всекидневни връзки между техните членове до известна степен можеха да заменят подобна организация, то пролетариатът, лишен от такова обществено положение и парични средства, бе принуден да търси тази организация в тайни обединения. Ето защо както във Франция, така и в Германия изникнаха многобройни тайни дружества, които от 1849 г. полицията откриваше едно след друго и преследваше като заговорнически организации. Много от тия дружества бяха наистина заговорнически организации, създадени с цел да свалят съществуващото правителство — но страхливец е онзи, който при известни обстоятелства не би организирал заговори, както би бил глупец, ако би правил това при други обстоятелства. Но освен това съществуваха и други дружества, които си поставяха по-широки и по-възвишени цели и кои-

то знаеха, че свалянето на съществуващото правителство е само епизод в предстоящата голяма борба, и се стремяха да организират и подготвят партията, чието ядро те съставляваха, за последния решителен бой, който рано или късно ще трябва завинаги да унищожи в Европа не само господството на „тираните“, „деспотите“ и „узурпаторите“, но и несравнено по-могъща и страшна власт: властта на капитала над труда.

Подобна беше организацията на стоящата на предните позиции комунистическа партия в Германия[284]. Съгласно принципите на нейния „Манифест“ (публикуван в 1848 г.) и положенията, развити в напечатаната в „New-York Daily Tribune“ серия от статии „*Революцията и контрареволюцията в Германия*“*, тази партия никога не си правеше илюзията, че може когато и както намери за добре да извърши оная революция, която трябва на дело да осъществи нейните идеи. Тя изучаваше причините, които породиха революционните движения от 1848 г., и причините, които доведоха до техния провал. Считайки, че общественият антагонизъм на класите лежи в основата на всяка политическа борба, тя се зае с изследването на условията, при които една обществена класа може и трябва да бъде призвана да представлява целокупните интереси на нацията и следователно да я управлява политически. Историята показа на комунистическата партия по какъв начин след поземлената аристокрация на средните векове възникна паричната мощ на първите капиталисти, които именно завзеха властта в свои ръце; как общественото влияние и политическото господство на тази *финансова* фракция на капиталистите бяха заменени с могъществото на *промишлените* капиталисти, което нарасна, след като почна да се използува парата, и как сега претенции за господство предявяват на свой ред още две класи — класата на дребните буржоа и класата на промишлените работници. Практическият революционен опит от 1848—1849 г. потвърди теоретическите съображения, които водеха до извода, че най-напред трябва да дойде редът на дребнобуржоазната демокрация, преди комунистическата работническа класа да може да се надява да установи в непрекъсната борба своя власт и да унищожи системата на наемното робство, която я държи под игото на буржоазията. Следователно тайната организация на комунистите не можеше да има за непосредствена цел свалянето на *съществуващите* правителства в Германия. Тя бе създадена, за да свали не тези правителства, а онова правителство на въстанието, което рано или късно трябваше да дойде на тяхно място. Членовете на организацията вероятно, дори несъмнено, всеки

* Виж настоящия том, стр. 3—111. *Ред.*

поотделно биха оказали активна поддръжка на революционното движение против status quo. Но *подготовката* на такова движение по друг начин, освен чрез тайното разпространение на комунистическите идеи сред масите, не можеше да бъде задача на Съюза на комунистите. Повечето членове на това дружество толкова добре разбираха тези лежащи в основата му принципи, че когато честолюбието и кариеризмът на някои от членовете му доведоха до опити за превръщане на Съюза в заговорническа организация за извършване на революция ex tempore*, те бяха бързо изключени от Съюза.

Никой закон в света не би могъл да даде основание да се нарече такова дружество заговорническа организация, тайно сдружение, поставящо си за цел държавна измяна. Ако това бе заговор, то бе заговор не против съществуващото правителство, а против неговия вероятен приемник. И пруското правителство знаеше това. По тази причина единадесетте обвиняеми бяха държани в затвора в единични килии в течение на осемнадесет месеца, което време бе използувано от властите за нечувани юридически фокуси. Представете си: след осемнадесетмесечен арест затворниците бяха държани в затвора още няколко месеца за продължаване на следствието „поради липса на доказателства против тях, доказващи каквото и да било престъпление"! А когато най-после обвиняемите бяха изправени пред съда със съдебни заседатели, не можаха да им вменят нито едно преднамерено деяние, което да има характер на държавна измяна. Все пак те бяха осъдени и вие сега ще видите по какъв начин.

През май 1851 г. бе арестуван един от емисарите на Съюза** и на основание на намерените у него документи бяха извършени по-нататъшни арести. Един пруски полицейски чиновник, някой си *Щибер*, незабавно получи заповед да проследи разклонението на мнимия заговор в Лондон. Той успя да се докопа до някои документи, принадлежащи на споменатите по-горе лица, които бяха изключени от Съюза и които след това действително организираха заговор в Париж и Лондон. Тези документи бяха добити чрез двойно престъпление. Подкупен бе някой си Ройтер, който разби бюрото на секретаря на това дружество*** и открадна от него документите. Но това не е всичко. Тази кражба доведе до разкриването на така наречения немско-френски заговор в Париж и до осъждането на участниците в него, но все пак не даде ключа за големия Съюз на комунистите. Впрочем парижкият заговор бе ръководен от ня-

* — експромпт, без всякаква подготовка. *Ред.*
** — Нотюнг. *Ред.*
*** — О. Диц. *Ред.*

колко честолюбиви глупци и политически chevaliers d'industrie* в Лондон и един парижки полицейски шпионин**, осъждан по-рано за фалшификация на документи. Измамените от тях простаци компенсираха с яростни декламации и кръвожадни гръмки фрази своето крайно политическо нищожество.

По този начин пруската полиция трябваше да търси нови открития. В пруското посолство в Лондон тя организира истинско отделение на тайната полиция. Един полицейски агент на име Грайф се занимаваше със своята гнусна професия, прикривайки се със званието аташе при посолството — похват, който собствено е достатъчен, за да постави всички пруски посолства вън от международното право, и към който дори австрийците не са се решавали още да прибягват. Под негово ръководство работеше някой си Фльори, търговец от лондонското Сити, човек с известно състояние и значителни връзки в респектабилните кръгове, една от онези долни твари, които вършат най-гнусни дела от вродена склонност към подлостта. Друг агент бе един търговски служащ на име Хирш, който обаче още при пристигането си в Лондон бе заподозрян в шпионаж. Той се вмъкна в обществото на няколко германски емигранти-комунисти в Лондон, които, за да се сдобият с доказателства относно истинския характер на неговата дейност, го търпяха известно време в своята среда. Доказателства за връзките му с полицията бяха скоро получени и г. Хирш от този момент изчезна. Но макар че той загуби по такъв начин всяка възможност да събере сведенията, за които му бяха платили, той все пак не остана пасивен. В своето уединение в Кенсингтън, където той нито веднаж не срещна нито един от гореспоменатите комунисти, той всяка седмица фабрикуваше мними отчети за мними заседания на мнимия централен комитет на оная именно заговорническа организация, която пруската полиция никак не можеше да залови. Съдържанието на тези отчети бе крайно абсурдно. Нито едно име не съответствуваше на действителността, нито едно презиме не бе написано правилно, нито на едно лице не бяха приписани думи, които то с известна вероятност би могло да каже. В съставянето на тия фалшиви документи на Хирш помагаше неговият учител Фльори и съвсем не е доказано, че в това гнусно дело няма пръст и „аташето" Грайф. Колкото и невероятно да е това, пруското правителство взе за света истина тези нелепи фалшификации и вие можете да си представите каква бъркотия внесоха подобни писания в обвинителния материал, който бе представен на съда със съдебни заседатели. На съдебния

* — авантюристи. *Ред.*
** — Шервал. *Ред.*

процес като свидетел се яви г. Щибер, споменатият вече полицейски чиновник, който под клетва потвърди истинността на всички тези нелепости и с голямо самодоволство уверяваше, че един от неговите тайни агенти се намира в най-интимни отношения с ония хора от Лондон, които трябва да се смятат за главните инициатори на този ужасен заговор. Този таен агент бе наистина много таен, защото той осем месеца не си подаде носа от Кенсингтън от страх да не би наистина да срещне някой от участниците в заговора, за най-тайните мисли, думи и дела на които той уж донасяше всяка седмица.

Обаче господа Хирш и Фльори имаха в запас още едно изобретение. Те преработиха всички изфабрикувани от тях отчети в „оригинална протоколна книга" за заседанията на тайния върховен комитет, за който пруската полиция твърдеше, че съществува. А тъй като г. Щибер намери, че тази книга удивително се схожда с отчетите, които той бе вече получил от същите хора, той веднага я представи на съдебните заседатели, като заяви пак под клетва, че след обстойно изследване той дошъл до твърдото убеждение в автентичността на книгата. Именно тогава бяха публикувани повечето от нелепостите, донасяни от г. Хирш. Може да си представите изненадата на мнимите членове на този таен комитет, когато чуха, че за тях се изнасят неща, за които те до този момент дори не подозираха. Ако някой бе кръстен Вилхелм, то тука той бе преименуван Лудвиг или Карл; на други се приписваха речи, държани в Лондон по такова време, когато те са били на другия край на Англия; за трети се съобщаваше, че са чели писма, които те никога не бяха получавали; изтъкваше се, че са устройвали редовни събрания всеки четвъртък, докато те се събираха на приятелски срещи обикновено всяка сряда; един работник, който едва умееше да пише, фигурираше като един от съставителите на протоколи и се подписваше като такъв; и на всички приписваха език, който може да бъде език на пруски полицейски участък, но съвсем не на дружество, състоящо се в мнозинството си от писатели с твърде известни в родината им имена. И като венец на всичко бе фалшифицирана една разписка за получаване на сума, която била уж платена от фалшификаторите за протоколната книга на мнимия секретар на измисления централен комитет. Но съществуването на този мним секретар се основаваше изключително върху мистификация, която някой коварен комунист бе разиграл с нещастния Хирш.

Тази груба фалшификация бе толкова скандална, че даде резултат право противоположен на онзи, който искаха да постигнат. Макар лондонските приятели на обвиняемите да бяха лишени от всякаква възможност да запознаят съдебните заседатели с обстоя-

телствата по делото; макар писмата, които те изпращаха на защитниците, да се изземваха в пощата; макар документите и официално заверените писмени показания, които въпреки всичко това те успяха да доставят на защитниците, да не бяха допуснати като доказателства, все пак общото негодуване бе такова, че дори държавните обвинители, а и самият г. Щибер, който под клетва гарантира за автентичността на протоколната книга, бяха принудени да признаят, че тя е фалшифицирана.

Тази фалшификация не бе обаче единственият акт от подобен род, който извърши полицията. В процеса излязоха наяве още два или три такива случая. Полицията посредством прибавки, променящи смисъла, фалшифицира откраднатите от Ройтер документи. Един документ, пълен с абсолютна безсмислица, бе написан с почерк, подправен като почерка на д-р Маркс, и в течение на известно време този документ бе приписван именно на него, докато най-после прокурорът бе принуден да признае фалшификацията. Но на мястото на всяка разобличена полицейска мръсотия се сервираха пет или шест нови, които не можеха да бъдат незабавно разобличени, защото това изненадваше защитниците и се налагаше да се доставят доказателства от Лондон, а всяка преписка на защитниците с лондонските емигранти-комунисти се считаше от съда като съучастие в мнимия заговор!

Че Грайф и Фльори са действително такива, каквито са представени по-горе, потвърди сам г. Щибер в своите показания пред съда. Що се отнася до Хирш, той призна пред един полицейски съдия в Лондон, че е фалшифицирал „протоколната книга" по заповед и със съдействието на Фльори, а след това избягал от Англия, за да избегне углавно преследване.

Позорните разкрития, извършени през време на процеса, поставиха правителството в тежко положение. Съставът на съдебните заседатели бе такъв, какъвто Рейнската провинция още не бе виждала: шестима дворяни — отявлени реакционери, четирма едри финансисти и двама правителствени чиновници. Тези хора не бяха много склонни да изследват внимателно хаотичната маса от доказателствен материал, който се трупаше пред тях в продължение на шест седмици сред непрекъснатите крясъци, че обвиняемите са главатари на страшен комунистически заговор, който имал за цел събарянето на всичко свето: собствеността, семейството, религията, реда, правителството и законите! И ако правителството не бе дало навреме на привилегированите класи да разберат, че едно оправдание в този процес ще послужи като сигнал за премахване на съда със съдебни заседатели и ще бъде прието като пряка политическа демонстрация, като доказателство, че буржоазно-либерал-

ната опозиция е готова да влезе в съюз дори с най-крайните революционери — все пак би била произнесена оправдателна присъда. Както и да е, благодарение прилагането на новия пруски наказателен кодекс, на който бе дадена обратна сила, правителството успя да постигне осъждането на седем от арестуваните, докато бяха оправдани само четирма. На осъдените бяха определени от три до шест години затвор[285], за което вие несъмнено сте съобщили на времето, когато сте получили известието за това.

Написано от Ф. Енгелс на 29 ноември 1852 г.
Напечатано във вестник „New-Yokr Daily Tribune", бр. 3,645 от 22 декември 1852 г.
Подпис: Карл Маркс

Печата се по текста на вестника
Превод от английски

К. МАРКС

РАЗКРИТИЯ ОТНОСНО КЬОЛНСКИЯ ПРОЦЕС НА КОМУНИСТИТЕ[286]

Написано от К. Маркс в края на октомври — началото на декември 1852 г.

Напечатано в отделна брошура: „Enthüllungen über den Kommunistenprozess zu Köln“, Basel 1853

Печата се по текста на изданието от 1885 г., сверен с изданията от 1853 и 1875 г.

Превод от немски

Enthüllungen

über den

Kommunisten-Prozeß

zu Köln.

Basel,

Buchdruckerei von Chr. Krüsi.

1853.

Заглавната страница на първото издание на произведението на К. Маркс „Разкрития относно кьолнския процес на комунистите“

I

ПРЕДВАРИТЕЛНИ БЕЛЕЖКИ

Нотюнг бе арестуван на 10 май 1851 г. в Лайпциг; наскоро след това бяха арестувани Бюргерс, Рьозер, Даниелс, Бекер и други. На 4 октомври 1852 г. арестуваните бяха изправени пред кьолнския съд със съдебни заседатели по обвинение в „представляващ държавна измяна заговор“ против пруската държава. Следователно предварителният арест — в единична килия — бе продължил около една година и половина.

При арестуването на Нотюнг и Бюргерс бяха намерени „Манифестът на комунистическата партия“, „Уставът на Съюза на комунистите“ (комунистическо пропагандно дружество), две обръщения на Централния комитет на този Съюз[287], най-после, няколко адреса и печатни произведения. За арестуването на Нотюнг се знаеше вече осем дни, когато в Кьолн започнаха обиски и арести. Следователно дори да бе имало нещо, което да може да се намери, то сега без съмнение бе изчезнало. И действително плячката се сведе само до няколко незначителни писма. Една година и половина по-късно, когато арестуваните бяха изправени най-после пред съда със съдебни заседатели, bona fide* материал, с който разполагаше обвинението, не се бе увеличил с нито един документ. При все това всички власти на пруската държава, съгласно уверенията на прокуратурата (представена от фон Зекендорф и Зед), бяха развили най-напрегната и най-разностранна дейност. С какво всъщност се бяха занимавали те? Nous verrons!**

Необичайната продължителност на предварителния арест се мотивираше по най-дълбокомислен начин. Отначало се изтъкваше,

* — заслужаващият доверие. *Ред.*
** — Ще видим! *Ред.*

че саксонското правителство не желаело да предаде Бюргерс и Нотюнг на Прусия. Кьолнските съдебни органи напразно искаха тяхното предаване от правителството в Берлин, а правителството в Берлин напразно искаше същото от саксонските власти. Междувременно саксонското правителство се остави да бъде склонено. Бюргерс и Нотюнг бяха предадени. През октомври 1851 г. работата най-после стигна дотам, че материалите бяха представени на обвинителния сенат при кьолнския апелативен съд. Обвинителният сенат държа постановление, „че за повдигане на обвинение няма обективен състав на престъплението и затова следствието трябва да бъде започнато отново“. Междувременно служебното усърдие на съдебните органи бе засилено от току-що издадения дисциплинарен закон, който даваше право на пруското правителство да отстранява всеки неугоден му съдебен чиновник. Този път следователно процесът бе отложен поради липса на данни, доказващи престъпление. А в следващата тримесечна сесия на съда със съдебни заседатели той трябваше да бъде отложен поради наличността на прекалено голямо количество данни. Купът от документи, както се казваше, бил толкова голям, че обвинителят не бе успял да го проучи. Малко по малко той го проучи, обвинителният акт бе връчен на обвиняемите и разглеждането на делото бе насрочено за 28 юли. Но през това време заболя директорът на полицията Шулц, главното правителствено движещо колело на процеса. За здравето на Шулц обвиняемите трябваше да лежат в затвора още три месеца. За щастие Шулц умря, публиката проявяваше нетърпение и правителството трябваше да вдигне завесата.

През целия този период дирекцията на полицията в Кьолн, полицайпрезидиумът в Берлин, министерството на правосъдието и министерството на вътрешните работи постоянно се намесваха в хода на следствието, така както по-късно техният достоен представител Щибер в качеството на свидетел се намесваше в публичното съдебно следствие в Кьолн. Правителството успя да подбере безпримерен в летописите на Рейнската провинция състав от съдебни заседатели. Наред с представителите на висшата буржоазия (Херщат, Лайден, Йост), на градския патрициат (фон Биянка, фон Рат), на селските юнкери (Хеблинг фон Ланценауер, барон фон Фюрстенберг и т. н.) в него влизаха двама пруски регирунгсрата, един от които кралски камерхер (фон Мюнх-Белингхаузен), найпосле, един пруски професор (Кройслер). В този съд със съдебни заседатели следователно бяха представени всички господствуващи в Германия класи, и само те.

При такъв състав на съдебните заседатели пруското правителство изглежда можеше да избере правия път и да организира про-

сто тенденциозен процес. Наистина документите, признати от Бюргерс, Нотюнг и другите за оригинални и заловени у самите тях, не свидетелствуваха за какъвто и да било заговор; те изобщо не потвърждаваха наличността на каквото и да било деяние, предвидено в Code pénal[288]; но те неопровержимо доказваха враждебното отношение на обвиняемите към съществуващото правителство и съществуващото общество. Но това, което не бе предвидил разумът на законодателя, можеше да бъде попълнено от съвестта на съдебните заседатели. Не беше ли хитрост от страна на обвиняемите да организират своята вражда към съществуващото общество така, че тя да не нарушава нито един параграф от кодекса на законите? Нима една болест престава да бъде заразителна от това, че не фигурира в номенклатурата на санитарно-полицейския устав? Ако пруското правителство се бе ограничило с опита да докаже въз основа на действително съществуващия материал, че обвиняемите са вредни хора, а съдебните заседатели бяха счели за достатъчно да ги обезвредят чрез своя вердикт: „виновен", кой би могъл да нападне правителството и съдебните заседатели? Никой освен глупавия мечтател, който мисли, че пруското правителство и господствуващите в Прусия класи са толкова силни, че могат да предоставят свободно поле за дейност и на своите врагове, докато последните се движат в рамките на дискусията и пропагандата.

Междувременно пруското правителство само си бе затворило широкия път на политическите процеси. С необикновеното протакане на процеса, с пряката намеса на правителството в хода на следствието, с тайнствените намеци за неподозирани ужаси, със самохвалните декларации за разкриването на заговор, който обхващал цяла Европа, с възмутително бруталното отнасяне с арестуваните процесът бе раздут в procès monstre*, той бе привлякъл вниманието на европейския печат, а подозрителното любопитство на публиката бе възбудено до крайност. Пруското правителство се бе поставило в такова положение, че обвинението от приличие трябваше да представя доказателства, а съдът от приличие трябваше да иска доказателства. Съдът сам беше изправен пред друг съд — пред съда на общественото мнение.

За да поправи първата грешка, правителството трябваше да извърши втора грешка. Полицията, която през време на следствието изпълняваше функциите на съдебен следовател, през време на разглеждането на делото трябваше да се яви в качеството на свидетел. Наред с обикновения обвинител правителството трябваше да иска-

* — чудовищен процес, буквално: процес-чудовище. *Ред.*

ра и необикновен, наред с прокуратурата — полицията, наред със Зед и Зекендорф — Щибер с неговия Вермут, с неговата птица Грайф и с неговото щурче Голдхайм*. Намесата на трета държавна сила в съда стана неизбежна, за да може с чудодейни полицейски способи да се доставят постоянно на юридическото обвинение фактите, подир сянката на които то напразно тичаше. Съдът толкова добре разбра това положение, че председателят, съдията и прокурорът с най-похвална покорност последователно отстъпваха своята роля на полицейския съветник и свидетел Щибер и постоянно се криеха зад гърба му. Преди да преминем към осветляването на тези полицейски откровения, върху които е основан „обективният състав на престъплението", който обвинителният сенат не можа да намери, трябва да направим още една предварителна бележка.

От документите, заловени у обвиняемите, както и от техните собствени показания, стана ясно, че е съществувало германско комунистическо дружество, Централният комитет на което се намирал първоначално в Лондон. На 15 септември 1850 г. този Централен комитет се разцепва. Мнозинството — обвинителният акт го нарича *„партия на Маркс"* — премества седалището на Централния комитет в Кьолн. Малцинството — което кьолнци по-късно изключват от Съюза — се организира като самостоятелен Централен комитет в Лондон и основава тук и на континента Зондербунд[289]. Обвинителният акт нарича това малцинство и неговите привърженици *„партия на Вилих—Шапер"*.

Зед—Зекендорф твърдят, че разцеплението на лондонския Централен комитет било предизвикано от раздори от чисто личен характер. Дълго преди Зед—Зекендорф „рицарственият Вилих" вече бе раздрънкал сред лондонската емиграция най-гнусни клюки за причините на разцеплението. В лицето на Арнолд Руге, това пето колело в колесницата на европейската централна демокрация[290], и на други подобни на него хора Вилих намери готови на услугите му канали за разпространението на тези клюки в германския и американския печат. Демокрацията разбра колко много ще си улесни победата над комунистите, ако стъкми на бърза ръка „рицарствения Вилих" за представител на комунистите. „Рицарственият Вилих" от своя страна разбра, че „партията на Маркс" не можеше да разкрие причините за разцеплението, без да издаде съществуването на тайно дружество в Германия и особено без да предаде кьолнския Централен комитет на бащините грижи на пруската полиция. Сега тези обстоятелства вече не съществуват и затова ние привеждаме ня-

* Игра на думи: Wermuth, Greif и Goldheim (умалително: Goldheimchen) — имена на полицейските чиновници, а също: „Wermut" — „пелиново вино", „Greif" — „кондор", „Goldheimchen" — „златно щурче". *Ред*

колко малки извадки от протокола на последното заседание на лондонския Централен комитет от 15 септември 1850 г.*

В мотивите на своето предложение за разделяне Маркс между другото казва буквално следното: „На мястото на критическия възглед малцинството поставя догматическия, на мястото на материалистическия — идеалистическия. Вместо действителните отношения малцинството направи *само волята* движеща сила на революцията. Докато ние казваме на работниците: Вие може би ще трябва да преживеете 15, 20, 50 години граждански войни и международни борби не само за да измените съществуващите условия, но и за да измените самите себе си и да станете способни за политическо господство, вие, напротив, казвате: „Ние трябва веднага да завземем властта или изобщо да се откажем от това." Докато ние специално посочваме на германските работници неразвитостта на германския пролетариат, вие най-грубо ласкаете националното чувство и съсловните предразсъдъци на германските занаятчии, което, разбира се, е по-популярно. Както демократите превръщат думата *народ* в светиня, така вие превръщате в светиня думата *пролетариат*. Подобно на демократите вие подменяте революционното развитие с фрази за революция" и т. н. и т. н.

Г-н Шапер каза в своя отговор буквално следното:

„Аз изказах оспорения тук възглед, защото се отнасям изобщо с ентусиазъм към това дело. Става дума за това, дали ние сами да започнем да сечем глави или на нас ще ни секат главите." (Шапер дори обеща, че на него ще му отсекат главата до една година, т. е. до 15 септември 1851 г.) „Във Франция ще дойде ред на работниците, а с това и нашият ред в Германия. Ако не беше така, аз, разбира се, бих се отказал от това и тогава материалното ми положение би било друго. Дойде ли нашият ред, ние ще можем да вземем такива мерки, че да осигурим господството на пролетариата. Аз съм фанатичен привърженик на този възглед, но Централният комитет искаше противното" и т. н. и т. н.

Както виждаме, Централният комитет се разцепи не по лични причини. Но погрешно би било също да се говори за принципиални разногласия. Партията на Шапер—Вилих никога не е претендирала за честта да има собствени идеи. На нея е присъщо само своеобразното неразбиране на чужди идеи, които тя фиксира като верую, считайки, че ги е усвоила заедно с фразите. Не по-малко погрешно би било да се обвинява партията на Вилих—Шапер в това, че е „партия на действието", освен ако под действие се разбира безделие, прикрито с кръчмарска врява, измислени конспирации и безсъдържателни показни връзки.

* Виж. настоящия том, стр. 577—582. *Ред.*

II

АРХИВЪТ НА ДИЦ

Намереният у обвиняемите „Манифест на комунистическата партия", напечатан преди февруарската революция и намиращ се в продажба от няколко години, не можеше нито по своята форма, нито по своето предназначение да бъде програма на „заговор". В заловените *обръщения* на Централния комитет се говореше изключително за отношението на комунистите към бъдещото правителство на демокрацията, следователно съвсем не за правителството на Фридрих-Вилхелм IV. Най-после уставът бе устав на тайно пропагандистко дружество, но Code pénal не предвижда наказания за тайни дружества. Като крайна цел на тази пропаганда се посочва разрушаването на съществуващото общество, но пруската държава веднаж вече загина, може да загине още десет пъти и да загине окончателно, без съществуващото общество ни най-малко да пострада от това. Комунистите могат да съдействуват за ускоряването на процеса на разложение на буржоазното общество и при все това да предоставят на буржоазното общество да разлага пруската държава. Ако някой би си поставил за непосредствена цел събарянето на пруската държава и би проповядвал като средство за постигането на тази цел разрушаването на обществото, той би приличал на онзи побъркан инженер, който искал да вдигне във въздуха земята, за да отстрани от пътя една купчина тор.

Но ако крайната цел на Съюза е *събарянето на обществото*, неговото средство неизбежно трябва да бъде *политическата революция*, а това предполага събарянето на пруската държава, както земетресението предполага разрушаването на курника. — Обвиняемите обаче изхождаха от престъпния възглед, че сегашното пруско правителство ще падне и без тях. Затова те не създадоха съюз за

събаряне на сегашното пруско правителство и не бяха виновни в никакъв „представляващ държавна измяна заговор“.

Бяха ли обвинявани някога първите християни, че си поставят за цел събарянето на първия срещнат провинциален римски префект? Пруските държавни философи от Лайбниц до Хегел работеха за събарянето на бога, но ако аз събарям бога, то аз събарям и краля по божия милост. Нима те бяха преследвани за покушение срещу династията на Хохенцолерните?

Следователно, както и да се извърташе работата, намереният corpus delicti* изчезваше като призрак при дневната светлина на публичността. Работата завърши с тъжното признание на обвинителния сенат**, че *„няма обективен състав на престъплението“*, а „партията на *Маркс*“ бе достатъчно злонамерена да не прибави през осемнадесетте месеца, в продължение на които се водеше следствието, *ни йота към наличния състав на престъплението.*

Тук трябваше да се помогне нещо. И партията на Вилих—Шапер помогна заедно с полицията. Да видим как г. Щибер, акушерът на тази партия, я въвлече в кьолнския процес. (Виж свидетелските показания на Щибер на заседанието от 18 октомври 1825 г.)

Когато през пролетта на 1851 г. Щибер се намира в Лондон, за да пази уж посетителите на промишленото изложение от джебчии и крадци***, берлинският полицайпрезидиум му изпраща преписи от намерените у *Нотюнг* документи, и

„обръщаше ми се внимание“ — дава показания под клетва Щибер — *„особено* върху архива на заговора, който съгласно *намерените у Нотюнг документи трябваше да се намира в Лондон у някой си Освалд Диц и да съдържа цялата кореспонденция на членовете на Съюза“.*

Архивът на заговора? Цялата кореспонденция на членовете на Съюза? Но Диц беше секретар на Вилих-Шаперовия Централен комитет. Следователно, ако у него се намираше архивът на някакъв заговор, това бе архивът на Вилих-Шаперовия заговор. Ако у Диц се намираше кореспонденцията на някакъв Съюз, това можеше да бъде само кореспонденцията на враждебния на кьолнските обвиняеми Зондербунд. Но от разглеждането на намерените у Нотюнг документи следва нещо повече, а именно, че в тях няма никакви указания за Освалд Диц като за пазител на архива. А и как можеше Нотюнг в Лайпциг да знае нещо, което бе неизвестно на самата „партия на *Маркс*“ в Лондон.

---

* — състав на престъплението. *Ред.*

** — в оригинала игра на думи: „Klage des Anklagesenats“. *Ред.*

*** Игра на думи: в оригинала изразът „Stiebern und Diebern“ е образуван от съзвучната на името Щибер дума „Stieber“ (копой, в преносен смисъл: субект, който се рови навсякъде) и думата „Diebe“ (крадци). *Ред.*

Щибер не можеше да каже открито: Внимание, господа съдебни заседатели! Аз направих нечувано откритие в Лондон. За съжаление то се отнася до един заговор, с който кьолнските обвиняеми нямат нищо общо и по който кьолнските съдебни заседатели нямат правото да произнасят решения; но то даде повод да бъдат държани обвиняемите година и половина в единични килии. Щибер не можеше да каже това. В тази работа трябваше да бъде забъркан Нотюнг, за да може направените в Лондон разкрития и изнамерените документи да бъдат поставени в привидна връзка с кьолнския процес.

И ето Щибер дава показания под клетва, че някакъв човек му предложил да купи в брой архива от Освалд Диц. Работата обаче е следната: някой си Ройтер, пруски полицейски шпионин, който никога не е принадлежал към каквото и да било комунистическо дружество, живеел в една къща с Диц, разбил в отсъствието на последния бюрото му и откраднал документите му. Твърде вероятно е г. Щибер да му е платил за тази кражба, но ако това деяние бе станало известно през време на пребиваването му в Лондон, Щибер трудно щеше да избегне едно пътешествие до Вандименовата земя[291].

На 5 август 1851 г. Щибер получи в Берлин от Лондон „в обемист пакет, завит в мушама", архива на Диц, а именно куп документи, състоящ се от „шестдесет отделни бройки". Така под клетва твърди Щибер, заклевайки се същевременно, че в пакета, който получил на *пети* август 1851 г., между другото се намирали писма на Берлинския ръководен окръг от *двадесети* август 1851 г. Ако някой би намислил да твърди, че Щибер върши клетвопрестъпление, уверявайки, че на 5 август 1851 г. е получил писма от 20 август 1851 г., Щибер би могъл с пълно право да отговори, че един кралско-пруски съветник има същите права, както и евангелистът Матей, а именно правото да върши хронологически чудеса.

En passant*. От списъка на откраднатите от партията на Вилих—Шапер документи и от датите на тези документи следва, че тази партия, макар и да е била предупредена чрез кражбата с взлом, извършена от Ройтер, е намирала начини и занапред да позволява да ѝ крадат документи и да допуска те да попадат в ръцете на пруската полиция.

Когато Щибер стана притежател на завитото в здрава мушама съкровище, той безкрайно се зарадва. „Всички нишки" — кълне се той — „се разкриха пред моите очи". Но какво съдържаше съкровището по отношение на „партията на Маркс" и кьолнските обви-

* — Между другото. *Ред.*

няеми? Съгласно собствените показания на Щибер нищо, абсолютно нищо, с изключение на

„една датирана: Лондон, 17 септември, оригинална декларация на няколко члена на Централния комитет, съставляващи очевидно ядрото на партията на Маркс, че излизат от комунистическото дружество поради известното разцепление, станало на 15 септември 1850 г."

Така говори сам Щибер, но дори в тези безобидни показания той не може да се ограничи с просто съобщаване на факта. Той е принуден да го подигне в по-висока степен, за да му придаде полицейска значимост. Защото споменатата оригинална декларация не съдържа нищо освен три реда, с които се съобщава, че представителите на мнозинството на бившия Централен комитет и техните приятели излизат от *откритото Дружество на работниците* на Грейт-Уиндмил-стрит[292], по съвсем не от някакво *„комунистическо дружество"*.

Щибер можеше да спести на своите кореспонденти мушамата, а на началството си разноските по изпращането. Достатъчно беше само да се порови* в някои германски вестници от септември 1850 г. и той щеше да намери напечатана черно на бяло декларацията на „ядрото на партията на Маркс", в която тя едновременно със своето излизане от Емигрантския комитет[293] съобщава и за излизането си от Дружеството на работниците на Грейт-Уиндмил-стрит.

Следователно непосредственият резултат на Щиберовите търсения беше нечуваното откритие, че „ядрото на партията на Маркс" е излязло на 17 септември 1850 г. от откритото Дружество на Грейт-Уиндмил-стрит. „Всички нишки на кьолнския заговор се разкриха пред очите му." Но публиката не вярваше на неговите очи.

III

ЗАГОВОРЪТ НА ШЕРВАЛ

Но Щибер съумя да извлече облаги от откраднатото съкровище. Документите, които той получи на 5 август 1851 г., доведоха до откриването на така наречения „немско-френски заговор в Париж". Между тях имаше шест доклада на Вилих-Шаперовия емисар *Адолф Майер* от Париж и пет доклада на Парижкия ръководещ окръг до Централния комитет на Вилих—Шапер. (Свидетелски показания на Щибер на заседанието от 18 октомври.) Щибер предприема увеселително дипломатическо пътуване до Париж и там се запознава лично с великия Карлие, който току-що е доказал в нашумялата афера с лотарията на златните кюлчета[294], че макар и да е голям враг на комунистите, в още по-голяма степен е приятел на чуждата частна собственост.

„Поради това през септември 1851 г. аз заминах за Париж. Тогавашният парижки префект на полицията Карлие ми оказа най-отзивчива подкрепа... Откритите в лондонските писма икшки бяха бързо и точно издирени с помощта на френските полицейски агенти. Можаха да бъдат открити квартирите на отделните главатари на заговора и да се установи наблюдение над всичките им стъпки, по-специално над всичките им събрания и над цялата им кореспонденция. В нея бяха открити много опасни неща... Аз трябваше да отстъпя пред исканията на префекта Карлие и през нощта на 4 срещу 5 септември бяха предприети решителни действия." (Показания на Щибер от 18 октомври.)

През септември Щибер заминава от Берлин. Да предположим, че това е било 1 септември. В Париж той пристига в най-добрия случай на 2 септември вечерта. На 4 през нощта биват предприети решителни действия. Следователно за преговорите с Карлие и за вземане на необходимите мерки остават 36 часа. В течение на тези 36 часа не само биват „открити" квартирите на отделните глава-

тари, но бива установено „наблюдение“ над *всичките* им стъпки, над *всичките* им събрания, над *цялата* им кореспонденция, разбира се, едва след като са били „открити техните квартири“. Пристигането на Щибер не само предизвиква чудодейна „бързина и точност у френските полицейски агенти“, то заставя и конспириращите главатари да бъдат „отзивчиви“ и в течение на двадесет и четири часа да извършат толкова стъпки, да устроят толкова събрания, да напишат толкова писма, че още на следната вечер против тях могат да бъдат предприети решителни действия.

Но на 3-и не само биват открити квартирите на отделните главатари и се установява наблюдение над всичките им стъпки, събрания и писма.

„Френски полицейски агенти“ — дава показания под клетва Щибер — „успяват да присъствуват на заседанията на заговорниците и да узнаят техните решения относно начина на действие в бъдещата революция“.

И така, едва полицейските агенти установяват наблюдение над събранията, и посредством наблюдението вече успяват да присъствуват на тях, едва присъствуват на едно заседание, и то се превръща в няколко заседания, едва са станали няколко заседания, и работата вече стига до вземане на решения относно начина на действие в бъдещата революция — и всичко това в един и същи ден! В същия ден, в който Щибер се запознава с Карлие, полицейският персонал на Карлие открива квартирите на отделните главатари, последните се запознават с полицейския персонал на Карлие, поканват този персонал още същия ден на своите заседания, устройват заради него още същия ден цяла редица заседания и не могат да се разделят с него, докато не вземат набързо решения за начина на действие в бъдещата революция.

Колкото и отзивчив да е бил Карлие — а никой не може да се усъмни в неговата отзивчива готовност да разкрие един комунистически заговор три месеца преди държавния преврат, — Щибер му приписва повече от това, на което той е бил способен. Щибер иска полицейски чудеса, той не само ги иска, той и вярва в тях; той не само вярва в тях, но и ги потвърждава под клетва.

„Когато се пристъпи към работа“, т. е. към решителни действия, „аз лично заедно с един френски комисар арестувах най-напред опасния Шервал, главния вожд на френските комунисти. Той оказа ожесточена съпротива и с него се завърза упорита борба.“

Такива са показанията на Щибер от 18 октомври.

„Шервал извърши в Париж покушение срещу мене, и то в собствената ми квартира, в която се промъкна през нощта; през време на възникналата между нас борба бе ранена жена ми, която ми се притече на помощ.“

Така гласят други показания на Щибер от 27 октомври.

През нощта на 4-и срещу 5-и Щибер предприема решителни действия против Шервал, между тях се завързва ръкопашен бой, в който съпротива оказва Шервал. През нощта на 3-и срещу 4-и Шервал предприема решителни действия против Щибер, между тях се завързва ръкопашен бой, в който съпротива оказва Щибер. Но нали именно на 3-и между заговорниците и полицейските агенти още е царяла онази entente cordiale*, благодарение на която е могло за един ден да бъдат свършени толкова много работи. А сега се оказва, че не само Щибер е открил на 3-и заговорниците, но и заговорниците на 3-и също са открили Щибер. Докато полицейските агенти на Карлие откриват квартирите на заговорниците, заговорниците откриват квартирата на Щибер. Докато Щибер играе по отношение на заговорниците ролята на „наблюдател", те играят по отношение на него активна роля. Докато той сънува техния заговор против правителството, те се занимават с организирането на покушение срещу неговата личност.

В показанията си от 18 октомври Щибер по-нататък казва:

„През време на тази борба" (в която Щибер е бил нападащата страна) „аз забелязах, че Шервал се опитваше да пъхне в устата си една хартия и да я погълне. Аз с мъка успях да спася половината от тази хартия, другата половина той успя да изяде."

Следователно хартията е била в устата, между зъбите на Шервал, защото е била спасена само едната ѝ половина, а другата той успял да изяде. Щибер и неговият съучастник — полицейският комисар или някой друг — са можели да спасят другата половина само като пъхнат ръцете си в устата на „опасния Шервал". Най-добрият начин, по който Шервал е можел да се защищава срещу подобно нападение, е било да *хапе* и действително, както съобщиха парижките вестници, Шервал ухапал г-жа Щибер. Но при тази сцена присъствувала не жената на Щибер, а полицейският комисар. Щибер, напротив, заявява, че г-жа Щибер била ранена при покушението, което Шервал извършил срещу него в собствената му квартира, когато тя му се притекла на помощ. Ако се съпоставят показанията на Щибер със съобщението на парижките вестници, създава се впечатлението, че през нощта на 3-и срещу 4-и Шервал е ухапал г-жа Щибер, за да спаси документите, които г. Щибер му измъкнал от устата през нощта на 4-и срещу 5-и. Щибер ще ни отговори, че Париж е град на чудесата и че още Ларошфуко е казал, че във Франция всичко е възможно.

---

* — сърдечна спогодба. *Ред.*

Ако се откажем за миг да вярваме в чудеса, ще стане ясно, че първите чудеса са станали, защото Щибер е събрал в *един* ден, 3 септември, цял ред действия, които са отделени едно от друго от продължителни промеждутъци от време, а последните чудеса са станали, защото различни произшествия, които са станали в една и съща вечер и на едно и също място, той е разпределил между две различни нощи и две различни места. Да противопоставим на неговата приказка от „Хиляда и една нощ“ действителните факти. Но преди това ще приведем още едно чудновато обстоятелство, макар то и да не е чудо. Щибер измъкнал половината от погълнатата от Шервал хартия. Какво е съдържала тази спасена половина? Всичко, което Щибер търсеше.

„Тази хартия“ — дава той показания под клетва — „съдържаше извънредно важна инструкция за емисаря Гиперих в Страсбург и неговия *пълен адрес.*“

Да преминем сега към фактите.

От Щибер узнаваме, че на 5 август 1851 г. той получил опаковання в здрава мушама архив на Диц. На 8 или 9 август 1851 г. в Париж пристига някой си Шмид. Шмид изглежда е неизбежното име за пътуващите инкогнито пруски полицейски агенти. Под името Шмид Щибер пътува през 1845—1846 г. по планините на Силезия, под името Шмид неговият лондонски агент *Фльори* пътува в 1851 г. за Париж. Той търси тук отделните главатари на Вилих-Шаперовия заговор и най-напред открива Шервал. Той разправя, че е избягал от Кьолн и е спасил местната съюзна каса с 500 талера. Той удостоверява своята личност с мандати от Дрезден и от разни други места, говори за реорганизиране на Съюза, за обединяване на различните партии, защото разцепленията се дължали на разногласия от чисто личен характер — полицията още тогава проповядваше единство и обединяване, — и обещава да употреби въпросните 500 талера, за да доведе отново Съюза в цветущо състояние. Постепенно Шмид се запознава с отделните главатари на Вилих-Шаперовите общини на Съюза в Париж. Той не само узнава техните адреси, но ги посещава, шпионира тяхната кореспонденция, наблюдава техните стъпки, прониква в техните заседания, подстрекава ги като agent provocateur*. Особено се хвали Шервал, и то толкова повече, колкото повече го превъзнася Шмид като неизвестна още величина в Съюза, като „главния вожд“, който досега сам не е съзнавал собственото си значение, което се е случвало с много велики хора. Една вечер, когато Шмид отивал заедно с Шервал на заседание на Съюза, Шервал му прочел своето

* — агент-провокатор. *Ред.*

знаменито писмо до Гиперих, преди да го изпрати. Така Шмид узнал за съществуването на Гиперих. „Щом Гиперих се върне в Страсбург" — забелязал Шмид, — „веднага ще му изпратим пълномощно, за да получи 500-те талера, които се намират в Страсбург. Ето ви адреса на човека, който пази тези пари, а вие ми дайте адреса на Гиперих, за да го изпратя като потвърждение на човека, при който ще се яви Гиперих." Така Шмид получил адреса на Гиперих. Още същата вечер, четвърт час след като Шервал изпратил писмото на Гиперих, последният бил арестуван по нареждане, предадено по телеграфа; в квартирата му бил извършен обиск и знаменитото писмо било заловено. Гиперих бива *арестуван преди Шервал.*

Скоро след това Шмид съобщил на Шервал, че в Париж е пристигнал един пруски полицейски агент на име Щибер. Той, Шмид, не само открил квартирата му, но и чул от келнера на едно кафене, намиращо се отсреща, че Щибер се договарял за неговото, на Шмид, арестуване. Според Шмид Шервал бил именно човекът, който можел да даде добър урок на този жалък пруски полицай. „Аз ще го хвърля в Сена" — отговаря Шервал. Те се уговорили да се вмъкнат следващия ден в квартирата на Щибер, под някакъв предлог да се убедят в неговото присъствие и да запомнят отличителните му белези. На следната вечер нашите двама герои действително предприели този поход. По пътя Шмид забелязал, че щяло да бъде по-добре Шервал да влезе в къщата, а той самият да остане да пази, разхождайки се пред нея. „Ти ще попиташ портиера в къщи ли е Щибер" — продължил той — „и ще кажеш на Щибер, ако той ти отвори, че си искал да говориш с г. Шперлинг и да го попиташ дали е донесъл очакваната от Кьолн полица. Между впрочем още нещо: бялата ти шапка бие на очи, тя има прекалено демократичен вид. Ето! Сложи моята черна шапка!" Те си разменят шапките. Шмид остава да пази, а Шервал звъни и се озовава в жилището на Щибер. Портиерът казва, че Щибер навярно не е в къщи, и Шервал вече щял да се връща, когато от стълбата се раздава женски глас: „Да, Щибер е в къщи!" Шервал върви по гласа и се озовава пред субект със зелени очила, който се нарича Щибер. Шервал произнася уговорената фраза относно полицата и Шперлинг. „Така не може" — живо го прекъсва Щибер, — „Вие идвате тук, в къщи, питате за мен, показват Ви квартирата, след това се готвите да си отидете и т. н. Това ми се струва крайно подозрително." Шервал грубо отговаря, Щибер звъни, веднага се появяват няколко юначаги и заобикалят Шервал; Щибер посяга към джоба на палтото му, от който се подава едно писмо. Наистина това не е било инструкция на Шервал до Гиперих, но все пак писмо на Гиперих до Шервал. Шервал се опитва да изяде писмото, Щибер му бърка в устата. Шервал хапе, блъска, нанася уда-

ри. Докато Щибер-съпруг се стреми да спаси едната половина на писмото, неговата скъпа половина се стреми да спаси другата половина и заради своето служебно усърдие бива ранена. Шумът, предизвикан от тази сцена, привлича разните наематели на къщата, които излизат от своите квартири. Междувременно един от Щиберовите юначаги е хвърлил през перилата на стълбата златен часовник и в отговор на вика на Шервал: „Mouchard!"* — Щибер и компания крещят: „Au voleur!"** Портиерът донася златния часовник и викът: „Au voleur!" става всеобщ. Шервал бива арестуван; на вратата той не намира своя приятел Шмид, а четири-пет войници, които го вземат под стража.

Пред фактите изчезват всички чудеса, които Щибер е потвърдил под клетва. Неговият агент Фльори е действувал повече от три седмици; той не само е разкрил нишките на заговора, той е помагал да бъдат те изплетени; Щибер е трябвало само да дойде от Берлин и да се провикне: Veni, vidi, vici!*** Той е можел да подари на Карлие готов заговор. От Карлие се е искало само „отзивчива готовност" да предприеме решителни действия. Не е било нужно г-жа Щибер да бъде ухапана от Шервал на 3-и, защото г. Щибер е бъркнал в устата на последния на 4-и. Не е било нужно адресът на Гиперих и оригиналната инструкция, подобно на Йон, който излязъл от търбуха на кита, да излизат цели от устата на „опасния Шервал", след като са били наполовина изядени. Единственото, което остава чудно, това е вярата в чудеса на съдебните заседатели, на които Щибер се осмелява да поднася сериозно своите измислици. Наистина ето чистокръвни носители на „ограничения верноподанически разум"!****

„В затвора Шервал чистосърдечно ми призна всичко" — дава показания под клетва Щибер (заседание от 18 октомври), — „след като му показах за негово най-голямо учудване всички оригинални донесения, който той е изпращал в Лондон, и след като се убеди, че аз знам всичко."

Това, което Щибер е показал отначало на Шервал, в никой случай не са били оригиналните донесения, изпращани от последния в Лондон. Тях Щибер едва по-късно нарежда да изпратят от Берлин заедно с други документи от архива на Диц. В началото той е показал на Шервал току-що полученото от последния окръжно, подписано от Освалд Диц, и няколко от последните писма на Вилих. Как е успял Щибер да се добере до тях? Докато Шервал хапел и се

* — „Полицейски шпионин!" *Ред.*
** — „Дръжте крадеца!" *Ред.*
*** — Дойдох, видях, победих! *Ред.*
**** — Израз на пруския министър фон Рохов. *Ред.*

биел с Щибер и неговата съпруга, добрият Шмид-Фльори хукнал към мадам Шервал, англичанка; той ѝ казал — Фльори, германски търговец в Лондон, говори, разбира се, английски, — че мъжът ѝ е арестуван, че опасността е голяма и че тя трябва да му предаде документите на Шервал, за да не го компрометират още повече, и че Шервал му бил поръчал да ги предаде на трето лице. За да докаже, че действително е пратеник, той показва бялата шапка, която бе взел от Шервал, защото имала прекалено демократичен вид. Фльори получил писмата от мадам Шервал, а Щибер ги получил от Фльори.

Във всеки случай Щибер разполагаше сега с по-благоприятна операционна база, отколкото преди в Лондон. Документите на Диц той можеше да открадне, обаче показанията на Шервал можеше да фабрикува. И ето той заставя своя Шервал (заседание от 18 октомври) да разказва „за своите връзки с Германия" следното:

„Той дълго време живял в Рейнската област и в 1848 г. по-специално бил в Кьолн. Там той се запознал с Маркс и бил приет от последния в Съюза, за разрастването на който той по-късно ревностно съдействувал в Париж на базата на вече съществуващите там елементи."

Шервал бе приет в Съюза в 1846 г. в Лондон от Шапер и по препоръка на Шапер, докато Маркс се намираше тогава в Брюксел и дори не беше още член на Съюза[295]. Следователно Шервал не е можел да бъде приет от Маркс в същия Съюз в 1848 г. в Кьолн.

След избухването на мартенската революция Шервал отиде за няколко седмици в Рейнска Прусия, но се върна оттам обратно в Лондон, където живя непрекъснато от края на пролетта на 1848 до лятото на 1850 г. Следователно той не е можел по същото време „ревностно да съдействува за разрастването на Съюза в Париж"; или може би Щибер, който върши хронологически чудеса, е в състояние да върши и *пространствени* чудеса и дори да придава на трети лица свойството вездесъщност.

Маркс едва след изгонването му от Париж през септември 1848 г., когато влиза в Лондон в Дружеството на работниците на Грейт-Уиндмил-стрит, между стотици други работници повърхностно се запозна и с Шервал. Следователно той не е можел да се запознае с него в 1848 г. в Кьолн.

Първоначално по всички тези точки Шервал каза на Щибер истината. Щибер се опита да го принуди да даде лъжливи показания. Постигна ли той своята цел? В полза на това говорят само собствените показания на Щибер, което следователно е минус. За Щибер, разбира се, беше много важно да постави Шервал в измислена връзка с Маркс и по този начин да създаде изкуствена връзка между кьолнските обвиняеми и парижкия заговор.

Щом Щибер се вижда принуден да вниква en détail* във въпроса за връзките и кореспонденцията на Шервал и неговите другари с Германия, той се пази дори да спомене за Кьолн, но затова пък говори самодоволно надълго за Хек в Брауншвайг, за Лаубе в Берлин, за Райнингер в Майнц, Тиц в Хамбург и т. н. и т. н. — с една дума, за партията на Вилих—Шапер. Тази партия, казва Щибер, имаше „в ръцете си архива на Съюза". — Поради някаква грешка архивът преминава от нейните ръце в неговите ръце. В този архив той не намира *нито един* ред, който Шервал да е изпратил — *преди разцеплението* на лондонския Централен комитет, 15 септември 1850 г. — в Лондон или изобщо лично до Маркс.

Чрез Шмид-Фльори той измамнически изтръгва от г-жа Шервал документите на нейния мъж. Но той пак не намира нито ред, който Шервал да е получил от Маркс. За да спаси положението, Щибер заставя Шервал да напише под диктовка,

„че той бил в обтегнати отношения с Маркс, защото последният, въпреки че Централният комитет се намирал в Кьолн, искал кореспонденцията да се води *също* и с него".

Ако Щибер не можал да открие преписка между Маркс и Шервал от *преди* 15 септември 1850 г., то това се дължи просто на обстоятелството, че *след* 15 септември 1850 г. Шервал е прекъснал всякаква кореспонденция с Маркс. Pends-toi, Figaro, tu n'aurais pas inventé cela!**

Материалите, които пруското правителство събра против обвиняемите през осемнадесетмесечното следствие отчасти с помощта на самия Щибер, опровергаха наличността на каквато и да било връзка на обвиняемите с парижката община и с немско-френския заговор.

Обръщението на лондонския Централен комитет от месец юни 1850 г. доказваше, че парижката община е била разтурена преди разцеплението на Централния комитет. Шест писма от архива на Диц доказваха, че след преместването на Централния комитет в Кьолн парижките общини са били организирани отново от емисаря на партията Вилих—Шапер А. Майер. Писмата на Парижкия ръководещ окръг от същия архив доказваха, че този окръг се е намирал във враждебни отношения с кьолнския Централен комитет. Най-после, френският обвинителен акт доказваше, че всичко, което се вменяваше във вина на Шервал и неговите другари, е станало едва в 1851 г. На Зед (заседание от 8 ноември), въпреки Щиберовите

* — подробно. *Ред.*

** — Обеси се, Фигаро, ти не би измислил това! (Бомарше, „Безумен ден, или сватбата на Фигаро".) *Ред.*

разкрития, не му остава нищо друго, освен да изкаже неубедителното предположение, че партията на Маркс може би някога по някакъв начин е била замесена в някакъв заговор в Париж, но че нито за времето на заговора, нито за самия заговор е известно нещо повече освен това, че Зед по указание на началството го счита за възможен. Човек може да съди за тъпоумието на германския печат, който разказва басни за проницателността на Зед!

Пруската полиция de longue main* се опитваше да представи на публиката Маркс, а чрез Маркс и кьолнските обвиняеми за лица, замесени в немско-френския заговор. По времето, когато се гледаше делото на Шервал, полицейският шпионин Бекман изпрати в „Kölnische Zeitung" следната бележка, носеща дата Париж, 25 февруари 1852 г.:

„Няколко обвиняеми се укриха, между тях някой си А. Майер, който бива представян като агент на *Маркс и компания.*"

„Kölnische Zeitung" в отговор на това помести декларация на Маркс, в която се казваше, че „А. Майер е един от най-интимните приятели на г. Шапер и на бившия пруски лейтенант Вилих и че на него, Маркс, той е съвършено чужд"**. Сега самият Щибер заявява в своите показания от 18 октомври 1852 г., че „изключените от партията на Маркс на 15 септември 1850 г. в Лондон членове на Централния комитет изпратиха А. Майер във Франция" и т. н., и дори се позовава на кореспонденцията на А. Майер с Шапер—Вилих.

Във връзка с преследванията на чужденците един от членовете на „партията на Маркс", *Конрад Шрам,* бе арестуван през септември 1851 г. в едно кафене в Париж заедно с 50—60 други присъствуващи там посетители; той бе държан под арест почти два месеца по обвинение в участие в заговор, ръководен от ирландеца Шервал. На 16 октомври в затвора на полицейската префектура той бе посетен от един германец, който се обърна към него със следните думи:

„Аз съм пруски чиновник. Вие знаете, че във всички части на Германия, особено в Кьолн, бяха извършени многобройни арести поради разкриването на комунистическо дружество. Споменаването на едно име в писмо е достатъчно, за да предизвика арестуването на съответното лице. Правителството до известна степен се намира в затруднение поради големия брой на арестуваните, за които не знае дали имат нещо общо с това дело или не. *На нас ни е известно, че Вие не сте участвували в complot franco-allemand***, но че се познавате добре с Маркс и Енгелс и без съмнение сте осведомен относно всички подробности на германското комунистическо обединение.* Вие бихте ни задължили крайно много,

* — отдавна. *Ред.*

** Виж настоящия том, стр. 241. *Ред.*

*** — френско-немския заговор. *Ред.*

ако бихте могли да ни дадете необходимите сведения за това и бихте искали да посочите по-точно лицата, които са виновни или невинни. С това Вие бихте могли да съдействувате за освобождението на много хора. Ако искате, можем да съставим акт по повод на Вашите показания. Вие няма защо да се опасявате от такива показания" и т. н.

Шрам, разбира се, посочи вратата на този благ пруски държавен чиновник и протестира пред френското правителство против подобни посещения и в края на октомври бе изгонен от Франция.

Че Шрам е принадлежал към „партията на Маркс", пруската полиция знаеше от намерената у Диц декларация за излизане от Дружеството на работниците. Че „партията на Маркс" не е имала нищо общо със заговора на Шервал, пруската полиция сама призна на Шрам. Дори да можеше да бъде доказана някаква връзка между „партията на Маркс" и заговора на Шервал, това не можеше да стане в Кьолн, а само в Париж, където едновременно с Шервал в ареста лежеше един член на тази партия. Но пруското правителство се боеше най-много от очна ставка между Шервал и Шрам, която предварително би унищожила всички резултати, които то се надяваше да извлече против кьолнските обвиняеми от парижкия процес. С освобождаването на Шрам френският съдебен следовател се произнесе, че кьолнският процес няма нищо общо с парижкия заговор.

Щибер прави последен опит:

„Що се отнася до гореспоменатия главатар на френските комунисти, Шервал, дълго време безуспешно бяха полагани усилия да се разузнае кой всъщност е този Шервал. Най-после от едно поверително изказване на самия Маркс пред един полицейски агент стана ясно, че той е човек, който в 1845 г. е избягал от ахенския затвор, където е лежал за подправка на полици, и който в 1848 г. през време на тогавашните безредици е бил приет от Маркс в Съюза, след което като емисар на Съюза заминал за Париж."

Маркс не е можел да съобщи на полицейския агент на Щибер, на този spiritus familiaris*, че в 1848 г. е приел в Кьолн Шервал в Съюза, в който Шапер го бе приел още в 1846 г. в Лондон, или че го е карал да живее в Лондон и в същото време да върши пропаганда в Париж, както и не е можел преди показанията на Щибер да съобщи на неговото alter ego**, на полицейския агент като такъв, че Шервал е лежал в 1845 г. в затвора в Ахен и е подправял полици, защото той узна за това именно от показанията на Щибер. Подобна hysteron proteron*** е позволена само на един Щибер. Античният

* — семеен гений, пазител на домашното огнище. *Ред.*

** — друго „аз". *Ред.*

*** Грешка, която се състои в приемането на последващото и по-късното (hysteron) за първично и предшествуващо (proteron); изопачаване на действителната последователност. *Ред.*

свят остави след себе си *умиращия гладиатор,* пруската държава оставя след себе си *даващия клетва Щибер**.

Така значи дълго, дълго време безуспешно са били полагани усилия да се разузнае кой всъщност е Шервал. На 2 септември вечерта Щибер пристига в Париж. На 4-и вечерта Шервал бива арестуван, на 5-и вечерта го довеждат от неговата килия в слабо осветлено помещение. Там е Щибер, но редом с Щибер се намира и един френски полицейски чиновник, елзасец, който говори развалено немски език, но го разбира много добре и притежава полицейска памет; на него престорено раболепният берлински полицейски съветник му се струва не особено приятен. И така в присъствието на този френски чиновник се води следният разговор:

Щибер, на немски: „Слушайте, г. Шервал, ние много добре знаем какво означават Вашето френско име и ирландският паспорт. Ние Ви познаваме, Вие сте жител на Рейнска Прусия. Вие се казвате К. и само от Вас самия зависи да се избавите от всякакви последици; това може да стане, като съвършено откровено ни признаете всичко" и т. н. и т. н.

Шервал отказва.

Щибер: „Тези и тези лица, които подправяха полици и избягаха от пруските затвори, бяха предадени от френските власти на Прусия и затова аз още веднаж Ви повтарям, помислете, тук се касае за 12 години затвор в единична килия."

Френският полицейски чиновник: „Ние ще дадем на този човек време, нека поразмисли в своята килия."

Шервал бива отведен обратно в неговата килия.

Щибер, разбира се, не можеше да говори направо, той не можеше да признае на публиката, че се е опитал да изтръгне от Шервал лъжливи показания, плашейки го с призрака на предаването и на дванадесетгодишния затвор в единична килия.

Но Щибер все още не бе разузнал кой всъщност е Шервал. Пред съдебните заседатели той все още го нарича Шервал, а не К. Нещо повече. Той не знае също къде собствено се намира Шервал. На заседанието от 23 октомври той казва, че се намира още в Париж. На заседанието от 27 октомври, притиснат до стената от въпроса на адвоката Шнайдер II: „Не се ли намира многократно споменаваният Шервал понастоящем в Лондон?", Щибер отговаря, че „той не може да даде по този повод никакви сведения, а може само да повтори слуха, че в Париж Шервал бил избягал".

Пруското правителство бе постигнато от обичайната му участ: то бе изиграно. Френското правителство му разреши да вади от огъня кестените на немско-френския заговор, но не му разреши да ги яде. Шервал бе успял да си спечели разположението на френското

* Игра на думи: „Stieber" значи също „копой", „детектив". *Ред.*

правителство и то му даде възможност — няколко дни след като се гледа делото в парижкия съд със съдебни заседатели — да избяга заедно с Гиперих в Лондон. Пруското правителство разчиташе да спечели в лицето на Шервал оръдие за кьолнския процес, но то само завербува още един агент за френското правителство[296].

Един ден преди мнимото бягство на Шервал при него се явил някакъв пруски faquin* в черен фрак, с маншети, с черни щръкнали мустаци, с късо подстригани редки посивели коси, с една дума, приличен на вид мъж, който по-късно му бил представен като полицейския лейтенант Грайф и сам след това също се представил като Грайф. При Шервал Грайф бил допуснат с пропуск, който той получил непосредствено от министъра на полицията без знанието на полицейския префект. Министърът на полицията предвкусвал удоволствието да изиграе милите прусаци.

Грайф: „Аз съм пруски чиновник, изпратен тук да преговарям с Вас; Вие никога няма да излезете оттук без нас. Правя Ви предложение. Поискайте в заявление до френското правителство да Ви предадат на Прусия; съгласието за това ни е предварително дадено. Вие там сте ни нужен като свидетел в Кьолн. След като изпълните своя дълг и делото бъде свършено, ние ще Ви пуснем под честна дума на свобода.“

Шервал: „Аз и без Вас ще изляза оттук.“

Грайф, уверено: „Това е невъзможно!“

Грайф помолил да доведат и Гиперих и му предложил да замине за пет дни в Хановер в качеството на комунистически емисар. И това предложение нямало успех. На следващия ден Шервал и Гиперих избягали. Френските чиновници се подсмивали, телеграмата за това нещастно произшествие бива изпратена в Берлин, а на 23 октомври Щибер все още дава показания под клетва, че Шервал се намира в Париж; дори на 27 октомври той не може да даде никакви сведения и само от слухове знае, че „в Париж“ Шервал бил избягал. Междувременно полицейският лейтенант Грайф през време на съдебното следствие в Кьолн три пъти посетил Шервал в Лондон, между другото, за да узнае от него парижкия адрес на Нете, от когото се надявали да купят свидетелски показания против кьолнчани. Но от това нищо не излязло.

Щибер е имал основания да прикрива своите отношения с Шервал. Затова К. продължаваше да бъде Шервал, прусакът продължаваше да бъде ирландец и Щибер и до ден днешен не знае къде се намира Шервал и „кой всъщност е Шервал“**.

---

* — негодник. *Ред.*

** Дори в „черната книга“[297] Щибер все още не знае кой всъщност е Шервал. Във втората част на стр. 38, под № 111, пише: „Шервал“, и има препратка: „виж Кремер“, а под № 116, „Кремер“, се казва: „развил под името Шервал,

В кореспонденцията на Шервал с Гиперих триото Зекендорф—Зед—Щибер намери най-после това, което му беше нужно:

„Шиндерханес* и Карл Моор
за мене бяха образци“[298].

За да може писмото на Шервал до Гиперих да се запечата както трябва в инертните мозъци на 300-та главни данъкоплатци, които съдът със съдебни заседатели представлява, то бе удостоено с честта да бъде прочетено три пъти. Зад този простодушен цигански патос всеки осведомен човек веднага би разпознал уловките на шут, който се старае да изглежда страшен на самия себе си и на другите.

Освен това Шервал и неговите другари бяха споделяли общите надежди на демокрацията за чудодейната сила на втория неделен ден на май 1852 година[299]; те бяха решили да вземат на този ден участие в революционните събития. Шмид-Фльори се бе постарал да придаде на тази натрапчива идея формата на план. По такъв начин Шервал и Ко подпаднаха под юридическата категория заговор. Така с тяхна помощ бе доказано, че ако кьолнските обвиняеми не са направили заговор против пруското правителство, то във всеки случай против Франция партията на Шервал е направила заговор.

Пруското правителство се бе опитало да изфабрикува чрез Шмид-Фльори привидна връзка между парижкия заговор и кьолнските обвиняеми, която Щибер трябваше да потвърди под клетва. Щибер—Грайф—Фльори — тази троица играе главната роля в заговора на Шервал. По-късно ние отново ще я видим на работа.

Резюмираме:

А е републиканец, Б също нарича себе си републиканец. А и Б се намират във враждебни отношения. Б по поръчение на полиция-

---

както се вижда от № 111, много широка дейност в полза на Съюза на комунистите. Имал също съюзния прякор Франк. Под името Шервал бил осъден от парижкия съд със съдебни заседатели през февруари 1853 г.“ (трябва да бъде 1852 г.) „на 8 години затвор, но скоро избягал и заминал за Лондон“. Също тъй неосведомен се оказва Щибер във втората част на книгата, в която се съдържа указателят на сведенията за заподозрените лица, наредени по азбучен ред и с поредни номера. Той вече е забравил, че в първата част на стр. 81 от него се е изплъзнало следното признание: „Шервал всъщност е син на рейнски чиновник на име Йозеф Кремер, който“ (кой именно? Бащата или синът?) „злоупотребил със своя занаят на литограф, като подправял полици, за което бил арестуван, но в 1844 г. избягал от кьолнския затвор“ (не е вярно, от ахенския!) „отначало в Англия, а по-късно в Париж“. — Сравнете това с приведените погоре показания на Щибер пред съдебните заседатели. Полицията действително е абсолютно неспособна да говори истината *(Бележка на Енгелс към изданието от 1885 г.)*.

* — прякор на Йохан Бюклер — главатар на разбойническа банда. *Бълг. ред.*

та построява адска машина. За това А бива изправен пред съд. Ако адската машина е била построена не от А, а от Б, вината на А се състои в това, че той се намира във враждебни отношения с Б. За да бъде уличен А, Б бива призован като свидетел против него. Такава бе комичната страна на заговора Шервал.

Ясно е, че подобна логика претърпя крах пред публиката. „Фактическите" разкрития на Щибер се изпариха в зловонни миазми; работата не отиде по-далеч от тъжното признание на обвинителния сенат, че „няма обективен състав на престъплението". Стана нужда от нови полицейски чудеса.

IV

ОРИГИНАЛНАТА ПРОТОКОЛНА КНИГА

На заседанието от 23 октомври председателят* отбелязва, че „полицейският съветник Щибер му заявил, че трябва да даде още нови важни показания“, и за тази цел той призовава отново споменатия свидетел. Щибер изскача напред и слага началото на нов мизансцен.

Досега Щибер бе охарактеризирал дейността на партията на Вилих—Шапер или казано накратко, на партията на Шервал — нейната дейност *преди* и *след* арестуването на кьолнските обвиняеми. За самите обвиняеми нито *преди* тяхното арестуване, нито *след* това Щибер не каза нищо. Заговорът на Шервал възникна *след* арестуването на тези обвиняеми и Щибер сега заявява:

„Досега в своите показания аз характеризирах положението на работите в Съюза на комунистите и дейността на неговите членове само *до арестуването* на тези обвиняеми.“

Следователно той признава, че заговорът на Шервал няма нищо общо „с положението на работите в Съюза на комунистите и дейността на неговите членове“. Той признава *пълната несъстоятелност* на показанията, които е направил досега. Той е толкова безразличен към своите показания от 18 октомври, че счита за излишно да продължава да отъждествява Шервал с „партията на Маркс“.

„Преди всичко“ — казва той — „съществува още фракцията на Вилих, от която досега е заловен само Шервал в Париж и т. н.“

Аха! Значи главният шеф, Шервал, е един от водачите на Вилиховата фракция.

* — Гьобел. *Ред.*

Но Щибер сега трябва да направи *най-важните* съобщения, не само *най-новите,* но и *най-важните.* Най-новите и най-важните! Тези най-важни съобщения биха загубили от своята важност, ако не се подчертае неважността на направените досега показания. Досега всъщност аз нищо не съобщих, дава да се разбере Щибер, но сега започвам. Внимание! Досега аз говорих за партията на Шервал, враждебна на обвиняемите, което всъщност няма нищо общо с делото. Сега ще говоря за „партията на Маркс", за която единствено става дума в този процес. Но толкова просто Щибер не биваше да се изразява. И затова той казва: „Досега аз характеризирах Съюза на комунистите *преди* арестуването на обвиняемите, сега ще го характеризирам *след* арестуването на обвиняемите." С присъщата му виртуозност той умее да придаде характер на лъжлива клетва дори на чисто реторичната фраза.

След арестуването на кьолнските обвиняеми Маркс бил създал нов Централен комитет.

„Това личи от показанията на един полицейски агент, когото още покойният директор на полицията Шулц успя да вмъкне незабелязано в лондонския Съюз и да постави в непосредствена близост с Маркс."

Този нов Централен комитет водел протоколна книга и тази *„оригинална протоколна книга"* се намира сега в ръцете на Щибер. Оригиналната протоколна книга потвърждава ужасни интриги в Рейнската провинция, в Кьолн, дори в самата съдебна зала. В нея се съдържа доказателството за непрекъснато водената през стените на затвора кореспонденция на обвиняемите с Маркс. С една дума: архивът на Диц беше Старият завет, а оригиналната протоколна книга е Новият завет. Старият завет бе опакован в здрава мушама. Новият завет пък е подвързан в ужасен червен марокен. Червеният марокен във всеки случай е demonstratio ad oculos*, но светът понастоящем е още по-невярващ, отколкото през времето на Тома; той не вярва дори на това, което вижда. Кой още вярва на стари или нови завети, откакто е изнамерена религията на мормоните[300]? Но и това е предвидено от Щибер, който не е съвсем чужд на религията на мормоните.

„На мен, разбира се" — говори мормонът Щибер, — „на мен, разбира се, биха могли да възразят, че всичко това са само измислици на презрени полицейски агенти, но" — дава показания под клетва Щибер, — „но аз имам изчерпателни доказателства за истинността и достоверността на направените от тях съобщения."

Помислете само! Доказателства за истинността и доказателства за достоверността! И то изчерпателни доказателства! *Изчерпателни* доказателства! А какви са тези доказателства?

* — нагледно доказателство. *Ред.*

Щибер отдавна знаел,

„че между Маркс и намиращите се в предварителен арест обвиняеми се води тайна кореспонденция, но аз не можех да открия следите ѝ. И ето *миналата неделя* при мен се яви един *извънреден куриер от Лондон* и ми съобщи, че най-после успели да открият тайния адрес, на който се водела тази кореспонденция; това бил адресът на тукашния търговец Д. Котес, който живее на Стария пазар. Същият куриер ми предаде оригиналната протоколна книга, водена от лондонския Централен комитет; тази книга успели да получат срещу пари от един от членовете на Съюза."

Сега Щибер влиза във връзка с директора на полицията Гайгер и с дирекцията на пощите.

„Бяха взети необходимите предохранителни мерки и още *след два дни* с вечерната поща се получи от Лондон едно писмо, адресирано до Котес. *По заповед на оберпрокуратурата* писмото бе конфискувано и разпечатано. В него бе намерена написана от Маркс инструкция от 7 страници до адвоката Шнайдер II. Писмото съдържа указания, как трябва да се води защитата ... На обратната страна на писмото бе написано голямо латинско Б. От писмото бе направен препис, една част от оригинала, която лесно можеше да се отдели, бе запазена заедно с *оригиналния плик.* След това писмото бе запечатано в плик; в такъв вид го получи един чуждестранен полицейски чиновник с нареждането да се яви при Котес, да се препоръча за емисар на Маркс" и т. н.

По-нататък Щибер описва мерзката полицейско-лакейска комедия, как чуждестранният полицейски чиновник се представя за емисар на Маркс и т. н. На 18 октомври Котес бива арестуван и след 24 часа заявява, че латинското Б на вътрешния адрес на писмото означава Бермбах. На 19 октомври бива арестуван Бермбах и в къщата му бива извършен обиск. На 21 октомври Котес и Бермбах отново биват пуснати на свобода.

Щибер даде тези показания в събота, на 23 октомври. *„Миналата неделя"*, т. е. в неделя, на 17 октомври, пристигнал извънредният куриер с адреса на Котес и с оригиналната протоколна книга; два дни след пристигането на куриера, т. е. на 19 октомври, било получено писмото, адресирано до Котес. Но нали Котес беше арестуван още на 18 октомври във връзка с писмото, предадено му на 17 октомври от чуждестранния полицейски чиновник. Следователно писмото до Котес е пристигнало два дни преди пристигането на куриера с адреса на Котес, или пък Котес е бил арестуван на 18 октомври заради писмо, което той е получил едва на 19 октомври. Какво е това — хронологическо чудо?

По-късно, притиснат до стената от защитата, Щибер заявява, че куриерът с адреса на Котес и оригиналната протоколна книга бил пристигнал на 10 октомври. Защо на 10 октомври? Защото 10 октомври също се пада в неделя и по отношение на 23 октомври също е вече „минала" неделя, защото по този начин се запазва в

сила първоначалната декларация относно миналата неделя и откъм тази страна лъжливата клетва се прикрива. Но в такъв случай писмото е било получено не два дни, а цяла седмица след пристигането на куриера. Обект на лъжлива клетва става сега писмото вместо куриера. С Щиберовите клетви става същото, както с Лутеровия селянин. Ако му помогнеш да се качи на коня от едната страна, той пада от него от другата[301].

Най-после, на заседанието на 3 ноември полицейският лейтенант Голдхайм от Берлин заявява, че полицейският лейтенант Грайф от Лондон е предал на Щибер протоколната книга в негово присъствие и в присъствието на директора на полицията Вермут на 11 октомври, следователно в понеделник. По този начин Голдхайм обвинява Щибер в двойна лъжлива клетва.

Маркс е пуснал писмото до Котес — както доказва оригиналният плик с щемпела на лондонската поща — в четвъртък, на 14 октомври. Следователно писмото е трябвало да пристигне в петък вечерта, на 15 октомври. Куриерът, който два дни преди получаването на писмото е донесъл адреса на Котес и оригиналната протоколна книга, е трябвало следователно да пристигне в сряда, на 13 октомври. Но той не е можел да пристигне нито на 17 октомври, нито на 10-и, нито на 11-и.

Във всеки случай Грайф в качеството на куриер е донесъл на Щибер от Лондон своята оригинална протоколна книга. Каква книга е било това, Щибер е знаел също тъй добре, както и неговият колега Грайф. Затова той не бързал да я представи на съда, тъй като тук не се касаело вече за показания, добити зад решетките на затвора Мазас[302]. В този момент се получило писмото на Маркс. Това било добре дошло за Щибер. Котес играе само ролята на адрес, тъй като самото писмо е предназначено не за Котес, а за латинското Б, посочено на обратната страна на намиращото се в запечатания плик писмо. Следователно Котес е фактически само един адрес. Но да приемем, че това е *конспиративен* адрес. Да приемем също, че това е конспиративният адрес, на който Маркс кореспондира с кьолнските обвиняеми. Да приемем, най-после, че нашите лондонски агенти са изпратили със същия куриер едновременно и оригиналната протоколна книга, и този конспиративен адрес, а писмото е било получено два дни след пристигането на куриера с адреса и протоколната книга. По този начин с един куршум ние убиваме два заека. Първо, ние доказваме съществуването на тайна кореспонденция с Маркс, второ, ние доказваме автентичността на оригиналната протоколна книга. Автентичността на оригиналната протоколна книга е доказана с правилността на адреса, правилността на адреса е доказана с писмото. Надеждността и правдивостта на

нашите агенти е доказана с адреса и писмото, автентичността на оригиналната протоколна книга се доказва с надеждността и правдивостта на нашите агенти. Quod erat demonstrandum*. Следва веселата комедия с чуждестранния полицейски чиновник; след това тайнствени арести — публиката, съдебните заседатели и самите подсъдими ще бъдат поразени като от гръм.

Но защо Щибер не накара своя *извънреден куриер* да пристигне на 13 октомври, което той е можел толкова лесно да направи? Защото иначе той не се отличаваше с извънредна съобразителност, защото, както видяхме, хронологията е неговото слабо място, а да поглежда в обикновения календар е под достойнството на един пруски полицейски съветник. Освен това той пазеше у себе си оригиналния плик на писмото; следователно кой би могъл да разкрие работата?

Но в своите показания Щибер предварително се компрометира, като премълчава един факт. Ако неговите агенти знаеха адреса на Котес, те биха познавали и човека, който се криеше зад тайнственото Б на обратната страна на намиращото се вътре в плика писмо. Щибер е бил толкова малко посветен в тайната на латинското Б, че на 17 октомври нареди да претърсят в затвора Бекер, за да намерят у него писмото от Маркс. Едва от показанията на Котес той узна, че с буквата Б е бил обозначаван Бермбах.

Но как бе попаднало писмото на Маркс в ръцете на пруското правителство? Много просто. Пруското правителство редовно отваря поверените на неговата поща писма, а през време на кьолнския процес то вършеше тази работа особено усърдно. Ахен и Франкфурт на Майн могат да разкажат много за това. Дали едно писмо ще се изплъзне от ръцете му, или ще попадне в тях, е въпрос на чиста случайност.

Заедно с оригиналния куриер отпадна и оригиналната протоколна книга. Но Щибер, разбира се, не подозираше още това на заседанието на 23 октомври, когато тържествуващ разкриваше съдържанието на Новия завет, червената книга. Непосредственият резултат от неговите показания бе повторното арестуване на Бермбах, който в качеството на свидетел присъствуваше на съдебните заседания.

Защо Бермбах бе арестуван повторно?

Заради намерените у него документи? Не, тъй като след извършения у него обиск той бе отново освободен. Той бе арестуван 24 часа след арестуването на Котес. Следователно, ако у него е имало компрометиращи го документи, те сигурно бяха изчезнали.

* — Което трябваше да се докаже. *Ред.*

Но защо бе арестуван свидетелят Бермбах, докато свидетелите Хенце, Хетцел и Щайнгенс — които, както бе установено, или знаеха за дейността на Съюза, или участвуваха в него — спокойно продължаваха да стоят на банката на свидетелите?

Бермбах бе получил писмо от Маркс, което съдържаше само критика на обвинението и нищо повече. Щибер призна този факт, тъй като писмото се намираше пред очите на съдебните заседатели. Той само по следния начин изложи този факт по своя полицейско-хиперболичен маниер: „Самият Маркс упражнява от Лондон постоянно влияние върху настоящия процес." И съдебните заседатели си задаваха въпроса, който Гизо задаваше на своите избиратели: „Est-ce que vous vous sentez corrompus?"* И така, защо бе арестуван Бермбах? От самото начало на следствието пруското правителство се стремеше *по принцип систематично* да лишава обвиняемите от средства за защита. На адвокатите, както те заявиха в публично заседание, в пряко противоречие със закона бе забранено да се сношават с обвиняемите, дори след като им бе връчен обвинителният акт. От 5 август 1851 г. в ръцете на Щибер — съгласно собственото му признание — се намирал архивът на Диц. Но архивът на Диц не бе прибавен към обвинителния акт. Той бе представен като доказателство едва на 18 октомври 1852 г. в хода на публичното заседание, и то само тази част от него, която бе изгодна за Щибер. Трябваше да бъдат смаяни, изненадани съдебните заседатели, обвиняемите, публиката; трябваше адвокатите да бъдат невъоръжени пред полицейските сюрпризи.

А как почнаха да се стараят след представянето на оригиналната протоколна книга! Пруското правителство страшно се боеше от разкрития. А Бермбах бе получил от Маркс материал за защита: лесно можеше да се предположи, че той ще получи разяснения относно протоколната книга. С неговото арестуване бе провъзгласено ново престъпление — водене кореспонденция с Маркс, и за това престъпление бе установено наказание затвор. Това трябваше да възпре всеки пруски гражданин да дава адреса си за подобни цели. A bon entendeur demi mot**. Бермбах бе сложен *под ключ,* за да се *изключат* материалите за защита. И Бермбах лежи затворен пет седмици. Ако го бяха освободили веднага след завършването на процеса, пруските съдилища открито биха признали своето безропотно робско подчинение на пруската полиция. Бермбах лежа затворен ad majorem gloriam*** на пруските съдии.

---

* — Чувствувате ли се подкупени? *Ред.*

** — За този, който разбира, е достатъчна и половин дума. *Ред.*

*** — за най-голяма слава. *Ред.*

Щибер дава показания под клетва, че

„след арестуването на кьолнските обвиняеми Маркс отново е събрал отломките от своята партия в Лондон и е образувал с около осемнадесет души нов Централен комитет“ и т. н.

Тези отломки никога не се бяха разпадали, а бяха до такава степен сплотени, че от септември 1850 г. те непрекъснато образуваха private society*. С едно височайше нареждане Щибер ги заставя да изчезнат, за да може след арестуването на кьолнските обвиняеми с друго височайше нареждане да ги извика отново на живот, и то във вид на нов Централен комитет.

В понеделник, 25 октомври, „Kölnische Zeitung“ с отчета за показанията на Щибер от 23 октомври бе получен в Лондон.

„Партията на Маркс“ нито бе образувала нов Централен комитет, нито бе водила протоколи на своите събрания. Тя веднага схвана, че Новият завет е изфабрикуван главно от *Вилхелм Хирш от Хамбург*.

В началото на декември 1851 г. Хирш се появи в „дружеството на Маркс“ в качеството на комунистически емигрант. Но в същото време писма от Хамбург го разобличиха като шпионин. Решено бе обаче известно време той да бъде търпян в дружеството, да бъде наблюдаван и да се доставят доказателства за неговата вина и невинност. На събранието на 15 януари 1852 г. бе прочетено едно писмо от Кьолн, в което един приятел на Маркс съобщаваше за ново отсрочване на процеса и за това, колко трудно е дори за роднините да получат разрешение за свиждане с арестуваните. При това се споменаваше съпругата на д-р Даниелс. Забележително беше, че след това заседание Хирш не се видя нито в „непосредствена близост“, нито отдалече. На 2 февруари 1852 г. Маркс получи от Кьолн известие, че у съпругата на д-р Даниелс е бил извършен обиск по полицейски донос; съгласно този донос едно писмо на г-жа Даниелс до Маркс било уж прочетено в лондонското комунистическо дружество и Маркс бил натоварен да отговори на съпругата на д-р Даниелс, че той, Маркс, се занимава с реорганизирането на Съюза в Германия и т. н. Този донос е дословно възпроизведен на първата страница на оригиналната протоколна книга. — Маркс веднага отговори, че тъй като г-жа Даниелс никога не му е писала, той не е можел да прочете нейно писмо до него. Целият донос е измислица на някой си Хирш, безчестен млад човек, на когото нищо не струва да съчини за пари за пруската полиция колкото ѝ се искат небивалици.

След 15 януари Хирш не бе посещавал събранията: сега той бе окончателно изключен от дружеството. Същевременно бе решено

* — частно дружество. *Ред.*

да се променят заведението, в което се събираше дружеството, и денят на събранията. Досега се бяха събирали на Фарингтон-стрит, Сити, у Дж. У. Мастерс, Маркет-хаус, *всеки четвъртък*. Сега денят на събранията бе променен на *сряда*, а мястото — в кръчмата „Роза и корона“, Краун-стрит, Сохо. Хирш, когото „директорът на полицията Шулц бе успял незабелязано да постави в непосредствена близост с Маркс“, въпреки тази „близост“ дори след осем месеца не знаеше нито помещението, където се събираше дружеството, нито деня за събрания. Както преди, така и след февруари, фабрикувайки своята *„оригинална протоколна книга“*, той упорито отнасяше заседанията за четвъртък и ги отбелязваше като станали в четвъртък. Достатъчно е само да прелистим „Kölnische Zeitung“, за да открием: протокол от 15 януари (четвъртък), също от 29 януари (четвъртък), от 4 март (четвъртък), от 13 май (четвъртък), от 20 май (четвъртък), от 22 юли (четвъртък), от 29 юли (четвъртък), от 23 септември (четвъртък) и от 30 септември (четвъртък).

Съдържателят на кръчмата „Роза и корона“ подаде до полицейския съдия на Марлбъроу-стрит заявление, че „дружеството на д-р Маркс“ от февруари 1852 г. се събира всяка сряда у него. Либкнехт и Рингс, представяни от Хирш за секретарите, съставили неговата оригинална протоколна книга, удостовериха своите подписи пред същия полицейски съдия. Най-после бяха намерени протоколите, които Хирш бе водил в работническото дружество на Щехан[303], така че можеше да се сравни неговият почерк с почерка, с който бе написана оригиналната протоколна книга.

По такъв начин бе доказано, че оригиналната протоколна книга е фалшификация, без да става нужда дори да се критикува нейното съдържание, което се унищожава със собствените си противоречия.

Трудността се състоеше в това, да се изпратят документите на адвокатите. Пруската поща беше само форпост*, поставен от границите на пруската държава до Кьолн, за да пресече подвоза на оръжие на защитниците.

Наложи се да се прибегне към обиколни пътища и първите документи, изпратени на 25 октомври, можаха да бъдат получени в Кьолн едва на 30 октомври.

Затова адвокатите трябваше отначало да се ограничат само с оскъдните средства за защита, които им бяха достъпни в Кьолн. Щибер получи първия удар от оная страна, от която той съвсем не го очакваше. Юстицратът** Мюлер, баща на съпругата на д-р Да-

* Игра на думи: „Post“ — поща; „Vorposten“ — „форпост“. *Ред.*

** — титла, давана на съдебни магистрати в Германия. *Бълг. ред.*

ниелс, уважаван юрист и известен със своя консервативен начин на мислене бюргер, публикува в „Kölnische Zeitung“ от 26 октомври декларация, че неговата дъщеря никога не е кореспондирала с Маркс и че оригиналната книга на Щибер представлява „мистификация“. Изпратеното на 3 февруари 1852 г. в Кьолн писмо, в което Маркс нарича Хирш полицейски копой и фабрикант на лъжливи полицейски донесения, бе случайно намерено и предадено на защитниците. В декларацията на „партията на Маркс“, че излиза от Дружеството на Грейт-Уиндмил-стрит, която се намира в архива на Диц, се намери образец на истинския почерк на В. Либкнехт. Най-после адвокатът Шнайдер II получи от секретаря на кьолнското управление на службата за бедните Бирнбаум оригинални писма на Либкнехт, а от частния деловодител Шмиц оригинални писма на Рингс. В секретариата на съда адвокатите сравниха протоколната книга — от една страна, с почерка на Либкнехт в декларацията за излизането, от друга страна, с писмата на Рингс и Либкнехт.

Щибер, разтревожен вече от декларацията на юстицрата Мюлер, бе уведомен за предвещаващото нещастие изследване на почерците. За да предотврати предстоящия удар, на заседанието на 27 октомври той отново скача и заявява, че:

„На него му се сторило много подозрително обстоятелството, че съдържащият се в книгата подпис на Либкнехт много се различава от другия му подпис, срещан вече в документите. Затова той почнал да прави по-подробни справки и узнал, че лицето, което е подписало въпросните протоколи, е **Х**. Либкнехт, докато пред името Либкнехт, което се среща в документите, стои буквата **В**.“

На въпроса на адвоката Шнайдер II: „Кой му е казал, че съществува и Х. Либкнехт“, Щибер отказва да отговори. Шнайдер II го пита по-нататък за личността на Рингс и Улмер, чиито имена фигурират в протоколната книга в качеството на секретари наред с името на Либкнехт. Щибер чувствува нов капан. Той три пъти дава вид, че не чува въпроса, старае се да скрие своето смущение и отново да си върне присъствието на духа, три пъти ни в клин ни в ръкав повтаря как е получил протоколната книга. Най-после, заеквайки, той промърморва, че Рингс и Улмер навярно не са истински имена, а само *„съюзни прякори“*. Щибер обяснява постоянно повтарящото се в протоколната книга споменаване на г-жа Даниелс като кореспондентка на Маркс с обстоятелството, че може би трябва да се *чете:* съпругата на д-р Даниелс, а да се *подразбира* помощник-нотариусът Бермбах. Адвокатът фон Хонтхайм му задава въпрос за Хирш. Щибер дава показания под клетва, че

„той не познавал и този Хирш. Но че той не бил пруски агент, каквито слухове се носят, следвало от това, че Прусия е установила наблюдение върху същия този Хирш."

По даден от Щибер знак Голдхайм промърморва, че „през октомври 1851 г. бил изпратен в Хамбург, за да залови Хирш". Ние ще видим как същият този Голдхайм на другия ден бива изпратен в Лондон, за да залови същия Хирш. И така същият Щибер, който твърди, че купил в брой от емигрантите архива на Диц и оригиналната протоколна книга, същият Щибер сега твърди, че Хирш не можел да бъде пруски агент, защото бил емигрант! Достатъчно е той да бъде емигрант, та според нуждата Щибер да гарантира или неговата абсолютна продажност, или неговата абсолютна неподкупност. Но нима Фльори, когото самият Щибер на заседанието от 3 ноември обяви за полицейски агент, нима същият Фльори не е политически емигрант?

След като в неговата оригинална протоколна книга бяха направени пробиви от всички страни, на 27 октомври Щибер с класическо безсрамие заявява, че *„повече от когато и да било е твърдо убеден в оригиналността на протоколната книга"*.

На заседанието от 29 октомври експерт сравнява предадените от Бирнбаум и Шмиц писма на Либкнехт и Рингс с протоколната книга и заявява, че подписите в протоколната книга са *подправени*.

В обвинителната си реч оберпрокурорът Зекендорф заявява:

„Приведените в протоколната книга данни се съгласуват с данните, получени по друг път. Обаче прокуратурата абсолютно не е в състояние да докаже оригиналността на книгата."

Книгата е оригинална, но няма доказателства за оригиналност. Новият завет! Зекендорф продължава:

„Обаче защитата сама доказа, че в книгата се съдържат поне много истински неща, тъй като в нея има сведения за дейността на споменатия там Рингс, за която досега никой нищо не знаеше."

Ако досега никой нищо не е знаел за дейността на Рингс, то и протоколната книга не дава никакви сведения за това. Следователно това, което се казва в нея за дейността на Рингс, не можеше да свидетелствува в полза на *съдържанието* на протоколната книга, а по отношение на нейната форма доказваше, че подписът на един от членовете на „партията на Маркс" в нея е *действително* подправен. Следователно казаното за Рингс доказва — да си послужим с израза на Зекендорф, — „че в книгата се съдържат поне много истински неща" — а именно една *истинска фалшификация*.

Оберпрокуратурата (Зед—Зекендорф) и дирекцията на пощата заедно с Щибер отвориха писмото до Котес. Следователно те са знаели деня на пристигането на писмото; следователно те са знаели, че Щибер върши клетвопрестъпление, давайки под клетва показания отначало, че куриерът пристигнал на 17-и, след това, че пристигнал на 10 октомври, а получаването на писмото отначало отнасяше към 19-и, а след това към 12-и. Те бяха негови съучастници.

На заседанието от 27 октомври Щибер напразно се опитваше да запази присъствие на духа. Той се опасяваше, че от Лондон всеки ден могат да се получат изобличителните документи. Щибер се чувствуваше зле и също тъй зле се чувствуваше въплътената в него пруска държава. Разоблачението пред публиката бе взело опасни размери. Ето защо полицейският лейтенант Голдхайм бе изпратен на 28 октомври в Лондон, за да спаси отечеството. Какво направи Голдхайм в Лондон? Той се опита със съдействието на Грайф и Фльори да накара Хирш да замине за Кьолн и под името *Х. Либкнехт* да потвърди под клетва оригиналността на протоколната книга. На Хирш бе предложена редовна държавна пенсия. Но полицейският инстинкт на Хирш бе развит не по-лошо, отколкото на Голдхайм. Хирш знаеше, че не е прокурор, нито полицейски лейтенант, нито полицейски съветник и затова няма привилегията на клетвопрестъплението. Хирш предчувствуваше, че ако делото вземе лош обрат, той ще бъде оставен без всякаква подкрепа. Хирш не поиска да се превърне в козел, а още по-малко в изкупителна жертва*. Хирш направо отказа. Но за християнско-германското правителство на Прусия остава славата, че се е опитало да купи един лъжесвидетел в наказателен процес, в който се касаеше за главите на негови обвиняеми поданици.

И така Голдхайм се връща в Кьолн, без да е свършил каквато и да била работа.

На заседанието от 3 ноември след приключването на обвинителната реч и преди започването на защитата Щибер в последния момент отново скача и се намесва:

„Той“ — дава показания под клетва Щибер — „наредил да се направят нови разследвания относно протоколната книга. Той изпратил полицейския лейтенант Голдхайм от Кьолн в Лондон с поръчение да извърши това разследване. Голдхайм заминал на 28 октомври, а се върнал на 2 ноември. Голдхайм се намирал тук.“

По знак на своя повелител Голдхайм минава напред и дава показания под клетва, че

* Игра на думи: Hirsch — име, „Hirsch“ — „елен“, „Bock“ — „козел“, „Sündenbock“ — „изкупителна жертва“. *Ред.*

„като пристигнал в Лондон, той най-напред се обърнал към полицейския лейтенант Грайф, който го завел в градския район Кенсингтон при полицейския агент Фльори, същия агент, който предал книгата на Грайф. Фльори признал това на него, свидетеля Голдхайм, и потвърдил, че действително е получил книгата от един член на партията на Маркс на име Х. Либкнехт. Фльори без колебания признал разписката на Х. Либкнехт за получените за книгата пари. Но самия Либкнехт свидетелят не можал да намери в Лондон, защото последният по твърдението на Фльори се страхувал да се показва публично. Той, свидетелят, се убедил в Лондон, че като не се смятат някои грешки, съдържанието на книгата е *абсолютно автентично*. Това му било потвърдено по-специално от заслужаващи доверие агенти, които присъствували на заседанията у Маркс, но тази книга не била оригиналната протоколна книга, а само *бележник с* бележки за това, което е ставало на заседанията у Маркс. Има само два начина за обясняването на още не напълно изяснения произход на книгата. Или, както решително уверява агентът, тя действително е работа на Либкнехт, който, за да скрие своето предателство, не е писал със своя почерк, или пък агентът Фльори е получил записките за книгата от двама други приятели на Маркс, от емигрантите Дронке и Имандт, и е придал на тези записки формата на оригинална протоколна книга, за да повиши цената на своята стока. Защото чрез полицейския агент Грайф било официално установено, че Дронке и Имандт често са се срещали с Фльори. . . Свидетелят Голдхайм уверява, че в Лондон се убедил, че всичко, съобщено по-рано за тайните заседания у Маркс, за връзките между Лондон и Кьолн, за тайната кореспонденция и т. н., напълно отговаря на истината. За да докаже колко добре са осведомени пруските агенти в Лондон и понастоящем, свидетелят Голдхайм съобщава, че на 27 октомври у Маркс станало абсолютно секретно заседание; на него били обсъдени мерките, които трябвало да бъдат взети против протоколната книга и особено против твърде неприятния за лондонската партия полицейски съветник Щибер. Съответните постановления и документи били абсолютно секретно изпратени на адвоката Шнайдер II. По-специално между изпратените на Шнайдер II документи се намирало и едно частно писмо, което Щибер сам бил писал в 1848 г. до Маркс в Кьолн и което Маркс пазел в голяма тайна, защото се надявал да компрометира с него свидетеля Щибер.“

Свидетелят Щибер скача и заявява, че тогава писал на Маркс по повод една долна клевета, заплашил го със съд и т. н.

„Никой човек освен мен и Маркс не може да знае за това и това, разбира се, е най-доброто доказателство за достоверността на получените от Лондон съобщения.“

И така, според Голдхайм оригиналната протоколна книга — с изключение на подправените части — е *„съвършено оригинална“*. В оригиналността ѝ го убедило главно обстоятелството, че оригиналната протоколна книга съвсем не е оригинална протоколна книга, а само *„бележник“*. А Щибер? Щибер съвсем не се чувствува паднал от небето, напротив, той чувствува, че камък му пада от сърцето. В последния момент, още незаглъхнала последната дума на обвинението и неуспяла още да прозвучи първата дума на защитата, Щибер заставя оригиналната протоколна книга да се превърне мигновено с помощта на неговия Голдхайм в бележник. Ако двама по-

лицаи се уличат взаимно в лъжа, не значи ли това, че те и двамата служат на истината? Щибер използува Голдхайм, за да прикрие своето отстъпление.

Голдхайм дава показания под клетва, че „като пристигнал в Лондон, той най-напред се обърнал към полицейския лейтенант Грайф, който го завел в градския район Кенсингтон при полицейския агент Фльори“. Кой след това няма да даде показания под клетва, че бедният Голдхайм заедно с полицейския лейтенант Грайф просто капнали от умора, докато стигнали до Фльори в далечния градски район Кенсингтон! Но полицейският лейтенант Грайф живее в къщата на полицейския агент Фльори, и то в горния етаж на къщата на Фльори, така че в действителност не Грайф е водил Голдхайм при Фльори, а, напротив, Фльори е водил Голдхайм при Грайф.

„Полицейският агент Фльори в градския район Кенсингтон“! Каква точност! Можете ли още да се съмнявате в правдивостта на пруското правителство, което разкрива собствените си шпиони, посочва техните имена и адреси и ги разобличава напълно! Ако протоколната книга е фалшива, обърнете се само към „полицейския агент Фльори в Кенсингтон“. Да, точно така! Към частния деловодител Пиер в 13-и окръг. Когато искат да обозначат един или друг индивид, назовават не само презимето му, но и името му. Не *Фльори,* а *Чарлз* Фльори. Посочват дейността на този индивид, която той върши открито, а не професията, с която се занимава тайно. Следователно *търговецът Чарлз Фльори,* а не полицейският агент Фльори. А когато искат да съобщят неговия адрес, посочват не само един район на Лондон, който сам за себе си представлява също цял град, но района, улицата и номера на къщата. Следователно не полицейският агент Фльори в Кенсингтон, а *търговецът Чарлз Фльори, 17, Виктория-роуд, Кенсингтон.*

Но *„полицейският лейтенант Грайф“,* това поне е казано без забикалки. Ако обаче полицейският лейтенант Грайф причислява себе си в Лондон към персонала на посолството и от лейтенант се превръща в attaché*, то това е attachement**, която не засяга съдилищата. Влечението на сърцето е глас на съдбата.

И така, както уверява полицейският лейтенант Голдхайм, полицейският агент Фльори уверява, че получил книгата от човек, който действително уверявал, че е Х. Либкнехт, и дори дал на Фльори разписка. Голдхайм само не можал да „намери“ този Х. Либкнехт

* — аташе. *Ред.*

** — привързаност. *Ред.*

в Лондон. Следователно Голдхайм можеше спокойно да си седи в Кьолн, защото уверенията на полицейския съветник Щибер не стават по-солидни от това, че се поднасят само във вид на уверения на полицейския лейтенант Голдхайм, заверени от полицейския лейтенант Грайф, на когото полицейският агент Фльори оказва на свой ред услуга, като потвърждава неговите уверения.

Без да се смущава от своя не много насърчителен лондонски опит, Голдхайм с присъщата му голяма способност да се убеждава, която трябва да му замени способността да разсъждава, е *„абсолютно"* убеден, че *„всичко"*, което Щибер е казал в своите показания под клетва за „партията на Маркс", за нейните връзки с Кьолн и т. н., *„всичко напълно* отговаря на истината". А сега, когато неговият подчинен Голдхайм му е издал testimonium paupertatis*, нима сега полицейският съветник Щибер все още не е прикрит? Със своя маниер да дава показания под клетва Щибер постигна един резултат: той обърна пруската иерархия с краката нагоре. Вие не вярвате на полицейския съветник? Добре. Той се компрометира. Но в такъв случай вие ще повярвате на полицейския лейтенант. Вие не вярвате на полицейския лейтенант? Още по-добре. В такъв случай не ви остава нищо друго, освен да повярвате поне на полицейския агент, alias mouchardus vulgaris**. Такава еретическа бъркотия на понятията създава *заклеващият се Щибер*.

След като Голдхайм доказа досега, че оригиналната протоколна книга, както той се убедил в Лондон, не съществува, а относно съществуването на Х. Либкнехт само констатирал, че той не може да бъде „намерен" в Лондон; след като именно поради това той се убедил, че *„всички"* показания на Щибер за „партията на Маркс" *„напълно"* отговарят на *„истината"*, той все пак в края на краищата освен тези отрицателни аргументи, в които обаче съгласно Зекендорф се съдържат „много верни неща", трябва да представи и положителния аргумент, „колко добре са осведомени пруските агенти в Лондон и понастоящем". Като образец той привежда съобщението, че на 27 октомври „у Маркс се състояло абсолютно секретно заседание". На това абсолютно секретно заседание били обсъдени мерките против протоколната книга и „твърде неприятния" полицейски съветник Щибер. Съответните декрети и постановления били „абсолютно секретно изпратени на адвоката Шнайдер II".

Макар пруските агенти да присъствували на тези заседания, пътят, по който били изпратени тези писма, останал за тях до та-

* — свидетелство за бедност. *Ред.*

** — с други думи, на един обикновен полицейски копой. *Ред.*

кава степен „абсолютно секретен“, че пощата, въпреки всичките й усилия, не можала да ги залови. Заслужава да се чуе как под остарелите сводове меланхолично свири щурецът*: „Съответните писма и документи бяха абсолютно секретно изпратени на адвоката Шнайдер II.“ Абсолютно секретно за секретните агенти на Голдхайм.

Въображаемите постановления относно протоколната книга не можеха да бъдат взети на 27 октомври на абсолютно секретното заседание у Маркс, защото още на 25 октомври Маркс бе изпратил основните данни за недостоверността на протоколната книга наистина не на Шнайдер II, но на г. фон Хонтхайм.

Че изобщо документи са били изпратени в Кьолн, това подсказваше на полицията не само нейната нечиста съвест. На 29 октомври Голдхайм пристигна в Лондон. На 30 октомври той откри в „Morning Advertiser“, „Spectator“, „Examiner“, „Leader“, „People's Paper“ декларация, подписана от Енгелс, Фрайлиграт, Маркс и Волф**; последните обръщаха в нея вниманието на английската публика върху разкритията, които защитата ще направи относно forgery, perjury, falsification of documents*** — с една дума, относно мерзостите, извършени от пруската полиция. Изпращането на документите се пазеше до такава степен в „абсолютна тайна“, че „партията на Маркс“ открито доведе това до знанието на английската публика, наистина едва на 30 октомври, след пристигането на Голдхайм в Лондон и след като документите са били получени в Кьолн.

Но и на 27 октомври бяха изпратени документи в Кьолн. Откъде узна за това всезнаещата пруска полиция?

Пруската полиция действуваше не толкова абсолютно секретно, както „партията на Маркс“. Напротив, няколко седмици преди това тя съвършено открито постави двама от своите копои пред къщата на Маркс, които го следяха от улицата du soir jusqu'au matin, du matin jusqu'au soir**** и го преследваха по петите. И ето че на 27 октомври Маркс официално завери в напълно публичния полицейски съд на Марлбъроу-стрит в присъствието на репортьори от английските вестници съвършено секретните документи, които съдържаха образци на оригиналните почерци на Либкнехт и Рингс и показанията на собственика на кръчмата „Корона“ за деня на събранията. Пруските ангели-пазители го следваха от квартирата му

* — Игра на думи, основана на съзвучието на думата „Heimchen“ — „щурец“, с името Goldheim. *Ред.*

** — Виж настоящия том, стр. 392—393.

*** — фалшификация, лъжлива клевета, подправка на документи. *Ред.*

**** — от вечер до сутрин и от сутрин до вечер. *Ред.*

до Марлбъроу-стрит и обратно от Марлбъроу-стрит до квартирата му и отново от квартирата му до пощата. Те изчезнаха едва когато Маркс съвършено секретно отиде при полицейския съдия на участъка, за да издействува от него заповед за арестуването на своите двама „последователи“.

Впрочем пруското правителство имаше и друг път. Работата е там, че Маркс бе изпратил направо по пощата в Кьолн заверените на 27 октомври и носещи дата 27 октомври документи, за да опази изпратения *съвършено секретно дубликат* на тези документи от ноктите на пруския орел. Следователно кьолнската поща и полицията знаеха, че документите, носещи дата 27 октомври, са били изпратени от Маркс, и Голдхайм нямаше нужда да ходи в Лондон, за да разкрие тази тайна.

Голдхайм чувствува, че най-после *„преди всичко“* трябва да посочи „поименно“* нещо от онова, което е било решено да се изпрати на Шнайдер II на „съвършено секретното заседание на 27 октомври“, и той *назовава* писмото на Щибер до Маркс. Но за съжаление Маркс бе изпратил това писмо не на 27, а на 25 октомври, и не на Шнайдер II, а на г. фон Хонтхайм. Но откъде знаеше полицията, че Маркс изобщо пази още писмото на Щибер и че той ще го прати на защитата? Но нека дадем отново думата на Щибер.

Щибер се надява да възпре Шнайдер II от прочитането на толкова „неприятното“ за него „писмо“, като изпревари събитията. Ако Голдхайм каже, че моето писмо е у Шнайдер II, прави си сметката Щибер, и при това получено благодарение на „престъпна връзка с Маркс“, то Шнайдер II ще скрие това писмо, за да докаже, че агентите на Голдхайм са неправилно осведомени и че самият той не се намира в престъпна връзка с Маркс. Затова Щибер изскача напред, изопачава съдържанието на писмото и завършва с изумителното възклицание: „Никой човек освен мен и Маркс не може да знае за това и това, разбира се, е *най-доброто доказателство за достоверността* на получените от Лондон съобщения.“

Щибер има специален маниер да скрива неприятните за него тайни. Когато той не говори, всички трябва да мълчат. Затова освен него и една възрастна дама „никой човек не може да знае“, че той някога е живял близо до Ваймар в качеството на homme entretenu**. Но ако Щибер имаше всички основания да се стреми никой освен Маркс да не знае за писмото, то Маркс имаше всички основания да се стреми за това писмо да знаят всички освен Щибер. На нас сега ни е известно *най-доброто доказателство* за до-

* Игра на думи: „namentlich“ — „преди всичко“ и „поименно“. *Бълг. ред.*
** — държанец. *Ред.*

стоверността на получените от Лондон съобщения. Как ли изглежда най-лошото доказателство на Щибер?

Но Щибер отново съзнателно дава лъжлива клетва, когато казва: „Никой човек освен мен и Маркс не може да знае за това." Той знаеше, че не Маркс, а друг редактор на „Neue Rheinische Zeitung" бе отговорил на неговото писмо[304]. Това във всеки случай бе още „един човек освен него и Маркс". Ние привеждаме тук това писмо, за да стане известно на още повече хора.

В бр. 77 на „Neue Rheinische Zeitung" е поместена една кореспонденция от Франкфурт на Майн от 21 декември, в която се съдържа гнусната лъжа, че аз съм заминал в качеството на полицейски шпионин във Франкфурт, за да мога, представяйки се за човек с демократичен начин на мислене, да открня убийците на княз Лихновски и генерал Ауерсвалд. На 21-и аз действително бях във Франкфурт, останах там само един ден с единствената цел да уредя една частна работа на тукашната жителка г-жа фон Швецлер, както Вие можете да видите от приложения към настоящето документ; аз отдавна съм се върнал в Берлин, където преди доста време възобнових своята адвокатска дейност. Впрочем аз Ви отпращам към официалното опровержение, което се появи вече по този повод в брой 338 на „Frankfurter Oberpostamts-Zeitung" от 21 декември и в бр. 248 на тукашния „National-Zeitung". Смятам, че при Вашата любов към истината аз мога да очаквам, че Вие веднага ще поместите приложеното опровержение във Вашия вестник и ще ми посочите името на автора на лъжливото съобщение, което Вие сте длъжни да направите по закон, защото аз не мога да оставя безнаказана подобна клевета и в противен случай за съжаление ще бъда принуден сам да взема мерки против високоуважаемата редакция.

Смятам, че напоследък демокрацията не дължи на никого повече, отколкото именно на *мен*. Не някой друг, а аз изтръгнах стотици обвиняеми демократи от мрежите на углавното правосъдие. Не някой друг, а аз още при въведеното тук обсадно положение, когато страхливите и жалки хорица (така наречените демократи) отдавна бяха избягали от полесражението, безстрашно и неуморно се борех против властите и продължавам да върша това и сега. Ако демократични органи се отнасят с мен така, това малко поощрява по-нататъшните усилия.

Но най-хубавото в тази работа е нетактичността, проявена от демократичните органи. Слухът, че аз съм заминал в качеството на полицейски агент за Франкфурт, бе пуснат отначало от „Neue Preussische Zeitung", този ползуващ се с лоша слава орган на реакцията, с цел да дискредитира моята адвокатска дейност, която пречеше на този вестник. Другите берлински вестници отдавна опровергаха това. Но демократичните вестници са толкова бездарни, че повтарят подобна глупава лъжа. Ако аз исках да замина в качеството на шпионин във Франкфурт, за това, разбира се, не биха писали предварително всички вестници; а и защо Прусия да изпраща полицейски чиновник във Франкфурт, където има достатъчно познаващи работата чиновници? Глупостта винаги е била недостатък на демокрацията и нейните противници са побеждавали чрез хитрост.

Гнусна лъжа също е твърдението, че преди години аз съм бил полицейски шпионин в Силезия. Аз бях тогава официално назначен полицейски чиновник и като такъв изпълнявах своя дълг. За мен се разпространяваха гнусни лъжи. Нека поне един човек да стане и да докаже, че съм се опитал да спечеля неговото доверие. Всеки може да лъже и твърди. И така аз чакам от Вас — а Вас аз считам за честен и порядъчен човек — незабавен и удовлетворителен отго-

вор. Демократичните вестници у нас се дискредитираха с маса лъжи, дано Вие не преследвате същата цел.

Ваш предан

Щибер, доктор по правото и пр.
Берлин, Ритерщрасе, 65

Берлин, 26 декември 1848 г.

Но откъде Щибер бе узнал, че на 27 октомври Маркс е изпратил неговото писмо на Шнайдер II? Но то бе изпратено не на 27-и, а на 25 октомври, и то не на Шнайдер II, а на фон Хонтхайм. Следователно Щибер е знаел само, че това писмо още съществува, и е предполагал, че Маркс ще съобщи за него на някой от защитниците. Но кое е било основанието за тези предположения? Когато „Kölnische Zeitung“ с показанията на Щибер от 18 октомври за Шервал и пр. бе получен в Лондон, Маркс написа до „Kölnische Zeitung“, до берлинския „National-Zeitung“ и до „Frankfurter Journal“ декларация, носеща дата 21 октомври, в края на която заплашваше Щибер с неговото още запазено писмо. За да държи писмото „в строга тайна“, сам Маркс съобщава за него във вестниците. Той не сполучва поради страхливостта на германския печат, но пруската поща бе вече осведомена, а заедно с пруската поща и нейният Щибер.

И така какво донесе от Лондон цвърчащият Голдхайм?

Това, че Хирш не давал лъжливи показания под клетва, че съществуването на Х. Либкнехт не е „осезаемо“, че оригиналната протоколна книга изобщо не е оригинална протоколна книга, че всезнаещите лондонски агенти знаят всичко, което „партията на Маркс“ е публикувала в Лондонския печат. За да спаси честта на пруските агенти, Голдхайм слага в устата им оскъдните сведения, които бяха разузнати* чрез отваряне и задигане на писма.

На заседанието от 4 ноември, след като Шнайдер II унищожи Щибер с неговата протоколна книга и го уличи във фалшификация и лъжлива клетва, Щибер скача за последен път и дава воля на своето нравствено негодувание. Осмеляват се, с възмущение се провиква той, осмеляват се да обвинят в лъжлива клетва дори господин Вермут, директора на полицията Вермут. Следователно Щибер пак се е върнал към ортодоксалната йерархическа стълба, към възходящата линия. По-рано той се движеше по хетеродоксална, по низходяща линия. Ако не искат да вярват на него, полицейски съветник, то трябва да вярват на неговия полицейски лейтенант; ако не на полицейския лейтенант, то на полицейския агент на този лейтенант;

* Игра на думи, основана на съзвучието на думата „aufgestieberte“ — „разузнати“, и името Stieber. *Ред.*

ако не на агента Фльори, то все пак на помощник-агента Хирш. А сега обратното. Той, *полицейският съветник,* би могъл да даде лъжлива клетва; но Вермут, *директорът на полицията?* Невероятно! В своето негодувание той с непрекъснато нарастващо огорчение възхвалява Вермут*, угощава публиката с най-чист Вермут, Вермут като човек, Вермут като адвокат, Вермут като глава на семейство, Вермут като директор на полицията, Вермут for ever**.

Дори сега на публично заседание Щибер все още се старае да държи обвиняемите au secret*** и да издигне бариера между защитата и материала за защита. Той обвинява Шнайдер II в „престъпна връзка" с Маркс. В неговото лице Шнайдер извършвал покушение срещу върховните пруски власти. Дори председателят на съда със съдебни заседатели Гьобел, самият Гьобел се чувствува смазан от това бреме — Щибер. И той не може да се въздържи: макар и в страхливо-раболепна форма той един-два пъти стоварва пръчката върху гърба на Щибер. Но Щибер е прав по своему. Защото не неговата личност е прикована на позорния стълб, заедно с него са приковани прокуратурата, съдът, пощата, правителството, полицайпрезидиумът в Берлин, министерствата, пруското посолство в Лондон — с една дума, цялата пруска държава с оригиналната протоколна книга в ръце.

На г. Щибер се разрешава сега да напечата отговора на „Neue Rheinische Zeitung" на неговото писмо.

Но да се върнем още веднаж заедно с Голдхайм в Лондон.

Както Щибер все още не знае къде се намира Шервал и кой всъщност е Шервал, така съгласно показанията на Голдхайм (заседание от 3 ноември) все още не е изяснен напълно *произходът* на протоколната книга. За да го изясни, Голдхайм прави две хипотези.

„Има само два начина за обяснение на още не напълно изяснения произход на книгата" — казва той. — „Или както решително уверява агентът, тя действително е работа на Либкнехт, който, за да скрие своето предателство, не е писал със своя почерк."

В. Либкнехт, както е известно, принадлежи към „партията на Маркс". Но известно е също, че подписът на Либкнехт в протоколната книга не принадлежи на В. Либкнехт. Затова на заседанието от 27 октомври Щибер дава показания под клетва, че този подпис

---

* Игра на думи: „Wermut" значи също „горчивина", „пелин", „пелиново вино". *Ред.*

** — во веки веков. *Ред.*

*** — в пълна изолация, буквално: в единична килия. *Ред.*

принадлежи не на този В. Либкнехт, а на друг Либкнехт, на някой си Х. Либкнехт. Той узнал за съществуването на този двойник, но не можел да посочи източника на своите сведения. Голдхайм дава показания под клетва: „Фльори потвърди, че действително е получил книгата от един член на „партията на Маркс" на име Х. Либкнехт". По-нататък Голдхайм дава показания под клетва, че „не можал да намери този Х. Либкнехт в Лондон". Следователно какви *признаци на живот* е дал досега на света изобщо и по-специално на полицейския лейтенант Голдхайм откритият от Щибер Х. Либкнехт? Никакви признаци на живот освен неговия *почерк* в оригиналната протоколна книга; но сега Голдхайм заявява: „Либкнехт не е писал със своя почерк."

Досега Х. Либкнехт съществуваше само като почерк. Но сега от Х. Либкнехт не остава нищо, не остава дори почеркът, дори точката над „i"-то. Но откъде знае Голдхайм, че Х. Либкнехт, за съществуването на когото той знае само от почерка в протоколната книга, пише с почерк, който се отличава от почерка в протоколната книга, това си остава тайна на Голдхайм. Щом Щибер има свои чудеса, защо и Голдхайм да няма свои чудеса?

Голдхайм забравя, че неговият началник Щибер вече потвърди под клетва съществуването на Х. Либкнехт и че той сам току-що даваше клетва за това. Но в същия момент, в който той дава показания под клетва, че Х. Либкнехт съществува, той си спомня, че Х. Либкнехт е спасително средство, измислено от Щибер, лъжа по необходимост, а нуждата не знае закон. Той си спомня, че има само един истински Либкнехт, В. Либкнехт, но ако В. Либкнехт е истински, то подписът в протоколната книга е подправен. Той не може да признае, че Хирш, помощник-агентът на Фльори, е изфабрикувал заедно с подправената протоколна книга и подправения подпис. Затова той прави хипотезата: „Либкнехт не е писал със своя почерк." Нека направим и ние на свой ред една хипотеза: в миналото Голдхайм е подправял банкноти. Той бива даден под съд, бива доказано, че подписът на банкнотата не е подписът на директора на банката. Моля не ми се сърдете, господа, ще каже Голдхайм, не ми се сърдете! Банкнотата е истинска. Тя произхожда от самия директор на банката. Ако неговото име не е подписано от него самия, а е подправено от друг, какво общо има това с цялата работа? „Той просто не е писал със своя почерк."

Или, продължава Голдхайм, ако хипотезата за Либкнехт е неправилна:

„Или пък агентът Фльори е получил записките за книгата от двама други приятели на Маркс, от емигрантите Дронке и Имандт, и е придал на тези записки формата на оригинална протоколна книга, за да покачи цената на своята

стока. Защото чрез полицейския лейтенант Грайф бе официално установено, че Дронке и Имандт често са се срещали с Фльори.“

Или? Защо или? Ако една книга, подобно на оригиналната протоколна книга, е подписана от три лица: Либкнехт, Рингс и Улмер, то от това никой няма да направи извода, че „тя е работа на Либкнехт“ или на Дронке и Имандт, а всеки ще каже, че тя е работа на Либкнехт или на Рингс и Улмер. Нима нещастният Голдхайм, който веднаж се е уплел в разделителното съждение — или, или — нима той пак ще каже: „Рингс и Улмер не са писали със своя почерк“? Дори Голдхайм счита за необходимо да придаде на работата друг обрат.

Ако оригиналната протоколна книга не е работа на Либкнехт, както твърди агентът Фльори, в такъв случай тя е съставена от самия Фльори, но записките за това той е получил от Дронке и Имандт, за които полицейският лейтенант Грайф официално е установил, че често са се срещали с Фльори.

„За да покачи цената на своята стока“, казва Голдхайм, Фльори придава на тези записки формата на оригинална протоколна книга. Той не само извършва фалшификация, той подправя подписи; той върши всичко това, „за да покачи цената на своята стока“. Един толкова съвестен човек като този пруски агент, който от користолюбие фабрикува фалшиви протоколи и подправя подписи, във всеки случай е неспособен да фабрикува *подправени записки*. Такъв е изводът на Голдхайм.

Дронке и Имандт пристигнаха в Лондон едва през април 1852 г., след като бяха изгонени от швейцарските власти. Но една трета от оригиналната протоколна книга се състои от протоколи от месец януари, февруари и март 1852 г. Следователно една трета от оригиналната протоколна книга Фльори е съставил във всеки случай *без* Дронке и Имандт, макар Голдхайм да се кълне, че протоколната книга е била съставена или от Либкнехт, или от Фльори, но въз основа на записките на Дронке и Имандт. Голдхайм се кълне в това, а Голдхайм, макар и да не е Брут, все пак е Голдхайм.

Но в такъв случай остава да се предположи, че Дронке и Имандт са доставяли на Фльори записките от месец април нататък, защото, дава показания под клетва Голдхайм, „чрез полицейския лейтенант Грайф бе официално установено, че Дронке и Имандт често са се срещали с Фльори“.

Да видим какво представляват тия срещи.

Както казахме вече по-горе, Фльори е бил известен в Лондон не като пруски полицейски агент, а като търговец от Сити, и то като търговец-демократ. Родом от Алтенбург, той пристига в

Лондон като политически емигрант, оженва се по-късно за англичанка от видно и състоятелно семейство и води привидно скромен живот със своята жена и своя тъст, стар индустриалец-*квакер*. На 8 или 9 октомври започват „честите срещи" на Фльори с Имандт, който се среща с него в качеството на преподавател. Но съгласно уточнените показания на Щибер оригиналната протоколна книга е била получена в Кьолн на 10-и, а съгласно заключителните показания на Голдхайм — на 11 октомври. Следователно Фльори, когато съвършено непознатият му дотогава Имандт му дава в къщи първия урок по френски, не само е бил вече подвързал оригиналната протоколна книга в червен марокен, но и я бил предал вече на извънредния куриер, който я занася в Кьолн. Ето как Фльори създава своята протоколна книга по записките на Имандт. А Дронке Фльори бе видял само *веднаж* случайно у Имандт, и то едва на 30 октомври, когато оригиналната протоколна книга отдавна вече се бе върнала в своето първоначално състояние на небитие.

Следователно християнско-германското правителство не се задоволява с разбиването на бюра, с краденето на чужди документи, с изтръгването на лъжливи показания, със създаването на мними заговори, с фабрикуването на фалшиви документи, с лъжливи клетви, с опити за подкуп, за да си създаде лъжесвидетели — с една дума, с всичко, което може да се използува за осъждането на кьолнските обвиняеми. То се старае да хвърли мръсната сянка на подозрението върху лондонските приятели на обвиняемите, за да скрие своя Хирш, за когото Щибер даде показания под клетва, че не го познава, а Голдхайм — че не е шпионин.

В петък, 5 ноември, в Лондон бе получен „Kölnische Zeitung" с отчета за заседанието на съда със съдебни заседатели от 3 ноември, на което бяха изслушани показанията на Голдхайм. Веднага бяха направени справки за Грайф и още същия ден бе установено, че той живее у Фльори. Същевременно Дронке и Имандт отиват с „Kölnische Zeitung" при Фльори. Те му дават да прочете показанията на Голдхайм. Той побледнява, старае се да се съвземе, представя се за учуден и заявява, че е винаги готов да даде пред английския полицейски съдия показания против Голдхайм. Но преди това той трябвало да поговори със своя адвокат. Определя се среща за следващия ден след обед, събота, 6 ноември. Фльори обещава да донесе на тази среща своите показания в готов, официално заверен вид. Той, разбира се, не се явява. Затова в събота вечерта Имандт и Дронке отиват в жилището му и намират тук следната записка, предназначена за Имандт:

„С помощта на адвоката всичко е уредено. Другото ще бъде направено, щом бъде изяснена личността. Адвокатът още днес изпрати тази работа. Наложи ми се по работа да бъда в Сити. Ако искате да дойдете при мен утре, ще бъда в къщи целия следобед до 5 часа. Фл.“

На другата страна на записката се намира послепис:

„Току-що се върнах в къщи, но трябваше да изляза с г. Вернер и жена си, в което Вие утре *ще можете да се убедите*. Пишете ми по кое време възнамерявате да дойдете.“

Имандт оставя следния отговор:

„Извънредно съм учуден, че не Ви заварих сега в къщи, тъй като Вие не дойдохте и този следобед на уговорената среща. Трябва да ви призная, че поради създалите се обстоятелства аз вече си съставих мнение за Вас. Ако Вие сте заинтересован да промените моето мнение, ще дойдете при мен, и то още утре сутринта, тъй като аз не мога да Ви гарантирам, че Вашата дейност като пруски полицейски шпионин няма да стане предмет на обсъждане на страниците на английските вестници. Имандт.“

Фльори не се явява и в неделя сутринта. Затова Дронке и Имандт отново отиват при него в неделя вечерта, за да могат — давайки вид, че тяхното доверие към него се е разколебало само в първия момент — да получат декларация от него. Въпреки всевъзможни протакания и колебания, декларацията бива съставена. Фльори особено се разколебава, когато му казват, че подписвайки документа, той трябва да напише не само презимето си, но и собственото си име. Декларацията дословно гласяла:

До редакцията на „Kölnische Zeitung“

Подписаният с настоящото заявява, че се познава с г. Имандт от около един месец, през което време последният му е давал уроци по френски, а г. Дронке той е видял за пръв път в събота, на 30 октомври, тази година;

че никой от тях двамата не му е правил никакви съобщения, които да имат някакво отношение към фигуриращата в кьолнския процес протоколна книга;

че не познава никого, който да носи името Либкнехт, и че той не се намира в каквато и да било връзка с такова лице.

Лондон, 8 ноември 1852 г., Кенсингтон

Чарлз Фльори

Дронке и Имандт бяха, разбира се, убедени, че Фльори ще изпрати нареждане до „Kölnische Zeitung“ да не приема никакви декларации, подписани с неговото име. Затова те изпращат неговата декларация не до „Kölnische Zeitung“, а на адвоката Шнайдер II, който обаче я получи в много късен стадий на процеса и вече не можа да се възползува от нея.

Фльори, макар и да не е Фльор дьо Мари [Fleur de Marie][305] на полицейските проститутки, все пак е цвете*, което ще цъфти, макар и само с цвета на fleurs-de-lys**.

Историята на протоколната книга с това още не е завършила

В събота, 6 ноември, В. Хирш от Хамбург направи пред полицейския съдия на Боу-стрит в Лондон декларация, равносилна на показания под клетва, че той сам под ръководството на Грайф и Фльори е изфабрикувал фигуриращата в кьолнския процес на комунистите оригинална протоколна книга.

И така, отначало оригинална протоколна книга на „партията на Маркс", след това бележник на шпионина Фльори, най-после, творение на пруската полиция, просто полицейско творение, полицейско творение sans phrase***.

Същия ден, в който Хирш издаде на английския полицейски съдия на Боу-стрит тайната на оригиналната протоколна книга, в Кенсингтон, в къщата на Фльори, друг представител на пруската държава бе зает с това, да опакова в здрава мушама този път не откраднати документи, нито фабрикувани документи, нито изобщо документи, а своите собствени вещи. Тази птица не бе някой друг, а Грайф****, когото ние познаваме от Париж, извънредният куриер за Кьолн, шефът на пруските полицейски агенти в Лондон, официалният диригент на разиграната мистификация, командированият към пруското посолство в качеството на аташе полицейски лейтенант. Грайф бе получил от пруското правителство заповед да напусне незабавно Лондон. Не биваше да се губи нито минута.

Както в края на оперно представление декорите на заден план, скрити до този момент от кулисите и разположени амфитеатрално, се озаряват внезапно от бенгалски огън и техните ослепителни очертания се откриват пред погледите, така в края на тази пруска полицейска трагикомедия пред погледите се открива скритата, амфитеатрално разположена работилница, в която беше изфабрикувана оригиналната протоколна книга. На най-долното стъпало се вижда нещастният, работещ на парче полицейски копой Хирш; на второто стъпало — шпионинът-буржоа и agent provocateur, търговецът от Сити Фльори; на третото стъпало — дипломатическият полицейски лейтенант Грайф и на най-горното стъ-

---

* Игра на думи: „fleur" — „цвете", „Fleury" — име. *Ред.*

** Fleurs-de-lys — лилии — на френски народен език се наричат изгорените на дамгосаните престъпници букви T. F. (travaux forcés, каторжна работа). Колко правилно Маркс е характеризирал този субект, личи от допълнението (виж по-долу глава VIII, № 1)[306]. *(Бележка на Енгелс към изданието от 1885 г.)*

*** — без украси. *Ред.*

**** Игра на думи: „Greif" значи също „кондор". *Ред.*

пало — самото пруско посолство, към което той бе командирован в качеството на аташе. В продължение на 6—8 месеца Хирш редовно, всяка седмица фабрикуваше своята оригинална протоколна книга в кабинета и под надзора на Фльори. Но един етаж *над* Фльори живееше пруският полицейски лейтенант Грайф, който го наблюдаваше и наставляваше. А самият Грайф редовно прекарваше една част от деня в сградата на пруското посолство, където той на свой ред бе наблюдаван и наставляван. Сградата на пруското посолство бе следователно истинският парник, в който бе отгледана оригиналната протоколна книга*. И така, Грайф трябваше да изчезне. Той изчезна на 6 ноември 1852 г.

По-нататък оригиналната протоколна книга вече не можеше да бъде поддържана, макар и като бележник. Прокурорът Зед я погреба в своя отговор на защитните речи на адвокатите.

По такъв начин отново се върнаха към изходната точка, която бе предизвикала предписанието на обвинителния сенат при апелативния съд да се започне ново следствие поради това, че *„няма обективен състав на престъплението"*.

* В изданието от 1853 г., излязло в Базел, след тези думи са напечатани две фрази, които липсват в другите издания: „Затова Грайф трябваше да изчезне. Позорът, който го очакваше в Лондон, падаше и върху пруското посолство." *Ред.*

V

ПРЕПРОВОДИТЕЛНОТО ПИСМО КЪМ „ЧЕРВЕНИЯ КАТЕХИЗИС“

На заседанието от 27 октомври полицейският инспектор *Юнкерман* от Крефелд дава следните показания:

„Аз конфискувах един пакет с екземпляри от „Червения катехизис“, който бе адресиран до келнера на една крефелдска странноприемница и на който имаше печат на дюселдорфската поща. В него се намираше едно препроводително писмо без подпис. Изпращачът не е установен.“ „Препроводителното писмо изглежда, както изтъква прокуратурата, е *написано от Маркс.*“

На заседанието от 28 октомври експертът (???) Ренар намира, че препроводителното писмо е написано с почерка на Маркс. Това препроводително писмо гласи:

Гражданино!
Тъй като Вие се ползувате с пълното ни доверие, ние Ви изпращаме приложени 50 екземпляра от „Червения“, които Вие в събота, 5 юни, 11 часа вечерта, трябва да пъхнете под вратите на известни със своите революционни убеждения граждани, най-вече работници. Ние със сигурност разчитаме на Вашата гражданска доблест и затова очакваме да изпълните това предписание. Революцията е по-близо, отколкото мислят някои. Да живее революцията!

Привет и братство
Революционният комитет

Берлин, май 1852 г.

Свидетелят Юнкерман заявява още, „че пакетите, за които става дума, бяха изпратени на свидетеля *Кианела*“.

През време на предварителния арест на кьолнските обвиняеми берлинският полицайпрезидент *Хинкелдай* ръководи маневрите като главнокомандуващ. Лаврите на Мопа не му дават покой.

В съдебното следствие фигурират двама директори на полицията, един жив и един мъртъв, един полицейски съветник — затова пък този един беше Щибер, двама полицейски лейтенанти, от които единият постоянно пътува от Лондон до Кьолн, а другият от Кьолн до Лондон, множество полицейски агенти и помощник-агенти, които се явяват ту под свое име, ту анонимно, ту под различни имена, ту с псевдоними, с опашки и без опашки, и на всичко отгоре един полицейски инспектор.

Щом в Лондон се получи „Kölnische Zeitung" с показанията на свидетелите от 27 и 28 октомври, Маркс отиде при полицейския съдия на Марлбъроу-стрит, преписа приведения в „Kölnische Zeitung" текст на препроводителното писмо и завери този препис; същевременно той направи следната равносилна на показания под клетва декларация:

1) че той не е писал въпросното препроводително писмо;

2) че той е узнал за неговото съществуване едва от „Kölnische Zeitung";

3) че той *никога не е виждал* така наречения „Червен катехизис";

4) че той никога не е съдействувал за неговото разпространение по какъвто и да било начин.

Трябва впрочем да се отбележи, че подобна декларация, направена пред полицейския съдия, ако се окаже лъжлива, влече след себе си в Англия всички последици на лъжлива клетва.

Споменатият по-горе документ бе изпратен на Шнайдер II и в същото време публикуван в лондонския „Morning Advertiser"*, тъй като през време на процеса се разбра, че пруската поща има странна представа за спазването на тайната на кореспонденцията, а именно, че тя е длъжна да пази в тайна от адресатите поверените ѝ писма. Оберпрокуратурата се противопостави на представянето на този документ, макар и само за *сравнение*. Оберпрокуратурата знаеше, че само един поглед върху оригиналното препроводително писмо и след това върху официално заверения препис, направен от Маркс, би бил достатъчен да разкрие дори за проницателността на нашите съдебни заседатели измамата и умишлената фалшификация на почерка на Маркс. Затова в интерес на нравствената репутация на пруската държава тя протестира против всякакво сравняване.

Шнайдер II изтъкна,

„че адресатът Кианела, който с готовност бе дал на полицията сведения за предполагаемите изпращачи и *направо ѝ бе предложил услугите си като шпионин,* съвсем не е имал предвид Маркс".

---

* Виж настоящия том, стр. 394—395. *Ред.*

Онзи, който е чел някога поне един ред, написан от Маркс, не би могъл да твърди, че той е автор на това мелодраматично препроводително писмо. Среднощният час на сънища в лятната нощ на 5 юни, предписаната с натрапчива нагледност операция по пъхането на „Червения" под вратите на революционните филистери — това по-скоро би могло да наведе на нрава на Кинкел, така както „гражданската доблест" и „сигурността", с която „се разчиташе" на военно „изпълнение" на даденото „предписание", биха могли да наведат на силата на въображението на Вилих. Но как можеха Кинкел—Вилих да пишат своите революционни рецепти с почерка на Маркс?

Ако биха ни позволили да изградим хипотеза относно „още не напълно изяснения произход" на ръкописа на това препроводително писмо, написано с подправен почерк, тази хипотеза би гласяла така: полицията намери в Крефелд 50 „Червени" с високопарно, напълно отговарящо на желанията препроводително писмо. Тя се разпореди — в Берлин или Кьолн, qu'importe?* — да се аранжира текстът с Марксови ноти. С каква цел? „За да покачи цената на своята стока."

Но дори оберпрокуратурата не се реши в своята обвинителна реч да се позове на това препроводително писмо. Тя се отказа от него. Следователно писмото не допринесе за създаване на липсващия *„обективен състав на престъплението"*.

VI

ФРАКЦИЯТА НА ВИЛИХ—ШАПЕР

След поражението на революцията през 1848—1849 г. пролетарската партия загуби на континента това, което бе притежавала като изключение през тази кратка епоха: печат, свобода на словото и правото на сдружения, с други думи — легалните средства на партийна организация. Както буржоазно-либералната, така и дребнобуржоазнодемократическата партия, въпреки реакцията, намериха в социалното положение на представляваните от тях класи условията, необходими за да се обединят в една или друга форма и в по-голяма или по-малка степен да защищават своите общи интереси. За пролетарската партия след 1849 г., както и преди 1848 г., оставаше открит само *един път* — пътят на *тайното обединение*. Затова след 1849 г. на континента възникнаха цял ред тайни пролетарски обединения; полицията ги разкриваше, съдилищата ги преследваха, затворите опустошаваха техните редици; а обстоятелствата постоянно отново ги възраждаха.

Една част от тези тайни дружества си поставяше за непосредствена цел събарянето на съществуващата държавна власт. Това бе оправдано във Франция, където пролетариатът бе победен от буржоазията и където нападението върху съществуващото правителство непосредствено съвпадаше с нападение върху буржоазията. Друга част от тайните дружества си поставяше за цел образуване на партия на пролетариата, без да държи сметка за съществуващите правителства. Това бе необходимо в такива страни като Германия, където и буржоазията, и пролетариатът се намираха под гнета на своите полуфеодални правителства и където следователно едно победоносно нападение срещу съществуващите правителства, вместо да подкопае властта на буржоазията или на така наречените средни

Enthüllungen

über den

Kommunisten-Prozeß

zu

Köln.

1853.

Заглавният лист на изданието на произведението на К. Маркс „Разкрития относно кьолнския процес на комунистите", излязло в Бостон в 1853 г.

съсловия щеше, напротив, отначало да съдейства за установяването на нейното господство. Не подлежи на съмнение, че и тук членовете на пролетарската партия отново биха взели участие в една революция против status quo*, но подготовката на тази революция, агитацията за нея, конспирирането и организирането на заговори в нейна полза не влизаше в тяхната задача. Те можеха да предоставят тази подготовка на общите условия и на непосредствено заинтересованите класи. Те трябваше да им я предоставят, ако не искаха да се откажат от своята собствена партийна позиция и от историческите задачи, които сами по себе си произтичат от общите условия на съществуването на пролетариата. За тях сегашните правителства бяха само ефимерни явления, а status quo — кратковременен преходен момент, при което на дребнавоограничената демокрация се предоставя да си блъска главата с него до изнемогване.

Поради това *„Съюзът на комунистите“* не беше заговорническо дружество, а дружество, което тайно осъществяваше организирането на пролетарската партия, защото германският пролетариат открито е лишен от igni et aqua**, от свобода на печата, словото и сдруженията. Ако такова дружество конспирира, то това става само в онзи смисъл, в който против status quo конспирират пáрата и електричеството.

От само себе си се разбира, че подобно тайно дружество, което си поставяше за цел образуването не на *правителствена*, а на *опозиционна партия на бъдещето,* не можеше да изглежда много привлекателно за хора, които, от една страна, под импозантния театрален плащ на конспирацията се стремяха да скрият собственото си нищожество, от друга страна — искаха да задоволят дребнавото си честолюбие в дните на следващата революция, но преди всичко се стараеха да изглеждат важни в настоящия момент, да получат своя дял от плодовете на демагогията и да си спечелят одобрението на демократическите кресльовци.

Затова от Съюза на комунистите се отдели една фракция или, ако обичате, бе отделена една фракция, която искаше ако не действителни заговори, то поне *привидност* на заговор и поради това настояваше за пряк съюз с демократическите герои на деня — фракцията на Вилих—Шапер. Характерно за тази фракция е, че Вилих наред и заедно с *Кинкел* фигурира в качеството на entrepreneur*** в сделката с германо-американския революционен заем.

---

* — съществуващия ред. *Ред.*

** — буквално: от огън и вода, т. е. от необходимите жизнени условия. *Ред.*

*** — предприемач. *Ред.*

За отношението на тази партия към мнозинството на Съюза на комунистите, към което принадлежаха кьолнчани, ние току-що споменахме; Бюргерс и Рьозер дадоха ясно и изчерпателно осветление на този въпрос на съдебните заседания на кьолнския съд със съдебни заседатели.

Преди да завършим нашето изложение, ние се спираме, за да хвърлим поглед върху поведението на фракцията на Вилих—Шапер през време на кьолнския процес.

Както вече отбелязахме по-горе, датите на документите, които Щибер открадна от фракцията, доказват, че и *след* кражбата, извършена от Ройтер, нейните документи все още са продължавали да попадат по някакъв начин в ръцете на полицията. Фракцията и досега не е дала обяснение на този загадъчен факт.

Шапер най-добре познаваше миналото на Шервал. Той знаеше, че Шервал бе приет в Съюза от него в 1846 г., а не от Маркс в 1848 г. и т. н. Със своето мълчание той потвърждава лъжата на Щибер.

Фракцията знаеше, че заплашителното писмо до свидетеля Хаупт е било написано от принадлежащия към нея Хаке, при все това тя допуска подозрението да тежи над партията на обвиняемите.

Мозес Хес, член на фракцията, авторът на *„Червения катехизис“* 307, тази злополучна пародия на „Манифеста на комунистическата партия“. Мозес Хес, който не само сам пише своите произведения, но и сам ги разпространява, знаеше точно на кого е изпратил пратки от своя „Червен“. Той знаеше, че Маркс не е намалил с нито един екземпляр богатите му запаси от „Червения“. Мозес спокойно оставя да тегне над обвиняемите подозрението, че тяхната партия разпространявала неговия „Червен“ в Рейнската провинция заедно с мелодраматичното препроводително писмо.

Както със своето мълчание, така и със своите приказки фракцията сътрудничи на пруската полиция. Там, където тя се намесва през време на съдебното следствие, тя се явява не на подсъдимата скамейка, а в качеството на *„свидетел на короната“*.

Хенце, приятелят и благодетелят на Вилих, който призна своето съучастие в дейността на Съюза, прекарва няколко седмици у Вилих в Лондон, а след това заминава за Кьолн, за да даде против Бекер, против когото има много по-малко улики, отколкото против самия него, лъжливите показания, че в 1848 г. Бекер бил член на Съюза.

Хетцел, който, както личи от архива на Диц, е принадлежал към фракцията, получавал е парична помощ от нея и е бил изправян вече веднаж за участие в Съюза пред съда със съдебни заседатели в Берлин, се явява като свидетел против обвиняемите.

Той дава лъжливи показания, като поставя извършваното по изключение въоръжаване на берлинския пролетариат през време на революцията в измислена връзка с устава на Съюза.

Щайнгенс, изобличен от собствените си писма (виж заседанието от 18 октомври), че е бил главен агент на фракцията в Брюксел, се явява в Кьолн не в качеството на обвиняем, а в качеството на свидетел.

Малко преди да започнат заседанията на кьолнския съд със съдебни заседатели, Вилих и Кинкел изпратиха един шивашки калфа* в качеството на емисар в Германия. Наистина Кинкел не принадлежи към фракцията, но Вилих бе един от разпоредниците с германско-американския революционен заем.

Кинкел още тогава бе застрашен от сполетялата го по-късно опасност, че лондонските поръчители ще изместят него и Вилих от разпореждането със сумите по заема и въпреки негодуващите протести от тяхна страна ще изпратят парите обратно в Америка. Затова именно по онова време на Кинкел бяха нужни показни мисии *в* Германия и показна кореспонденция *с* Германия, отчасти за да покаже, че там изобщо има още поле за революционна дейност за него и за американските долари, отчасти за да намери оправдание за огромните разходи за кореспонденция, пратки и т. н., които той и неговият приятел Вилих отбелязваха във финансовите отчети (виж литографираното окръжно на граф О. Райхенбах). Кинкел знаеше, че няма никакви връзки в Германия нито с буржоазните либерали, нито с дребнобуржоазните демократи. Затова именно той се припозна, като взе емисаря на фракцията за емисар на германско-американския революционен съюз. Този емисар нямаше друга задача, освен да развива сред работниците дейност, насочена против партията на кьолнските обвиняеми. Трябва да се признае, че моментът бе избран удачно, за да може в последния момент да се даде нов повод за възобновяване на следствието. Пруската полиция бе напълно осведомена за личността, деня на заминаването и маршрута на емисаря. Откъде? Ще видим. На тайните събрания, които той устройваше в Магдебург, присъствуваха нейни шпиони, които съобщаваха за водещите се дебати. Приятелите на кьолнчани в Германия и в Лондон трепереха.

На 6 ноември, както вече казахме по-горе, Хирш призна пред полицейския съдия на Боу-стрит, че е изфабрикувал оригиналната протоколна книга под ръководството на Грайф и Фльори. Към това го бе подбудил Вилих. Вилих и съдържателят на страноприемницата Шертнер го бяха придружили до полицейския съдия. От признание-

* — А. Геберт. *Ред.*

то на Хирш бяха снети три различни преписа, които бяха изпратени по пощата на различни адреси в Кьолн.

Крайно важно беше Хирш да бъде арестуван веднага след като напусне сградата на съда. Въз основа на намиращите се у него официално заверени показания процесът, загубен в Кьолн, можеше да бъде спечелен в Лондон, ако не в полза на обвиняемите, то все пак във вреда на правителството. Но Вилих направи всичко подобна стъпка да се окаже невъзможна. Той пази най-дълбоко мълчание не само по отношение на непосредствено заинтересованата „партия на Маркс", но и на собствените си съмишленици, дори на Шапер. Само Шертнер бе посветен в неговата тайна. Шертнер заявява, че той и Вилих придружили Хирш до парахода. Съгласно намеренията на Вилих Хирш трябвало да даде в Кьолн показания против самия себе си.

Вилих съобщава на Хирш по какъв път ще бъдат изпратени документите, Хирш съобщава това на пруското посолство, пруското посолство — на пощата. Документите не достигат своето местоназначение, те изчезват. След известно време изчезналият Хирш се появява отново в Лондон и заявява на едно публично събрание на демократите, че Вилих е негов съучастник.

В отговор на отправеното му по този повод запитване Вилих признава, че от началото на август 1852 г. той пак поддържал връзки с Хирш, който още в 1851 г. по негово предложение бил изгонен като шпионин от Дружеството на Грейт-Уиндмил. Именно Хирш му издал Фльори като пруски шпионин и след това му съобщавал за всички получавани на името на Фльори и за всички изпращани от него писма. Той, Вилих, използувал това средство, за да следи пруската полиция.

Както е известно, Вилих от около една година бе близък приятел с Фльори и получаваше поддръжка от него. Но ако Вилих е знаел от август 1852 г., че той е пруски шпионин, и при това е бил осведомен за неговата дейност, то как да си обясним, че той не знае за оригиналната протоколна книга?

Как да си обясним, че той се намесва едва след като пруското правителство само̀ *издаде* своя шпионин Фльори?

Че той се намесва по начин, който в най-добрия случай води до това, неговият съюзник Хирш да се измъкне от Англия, а официално заверените доказателства за виновността на Фльори да се изплъзнат от ръцете на „партията на Маркс"?

Че той продължава да получава поддръжка от Фльори, който се хвали с една получена от него разписка за 15 фунта стерлинги?

Че Фльори продължава да работи в предприятието за германско-американския революционен заем?

Че той посочва на Фльори заведението и мястото, където стават събранията на неговото собствено тайно дружество, така че пруските агенти протоколират в съседната стая разискванията?

Че той съобщава на Фльори маршрута на гореспоменатия емисар, шивашкия калфа, и дори получава от Фльори пари за това пътуване със специална мисия?

Че той, най-после, разказва на Фльори как е инструктирал живущия у него Хенце относно показанията, които трябва да даде пред кьолнския съд със съдебни заседатели *против* Бекер?* Трябва да признаем, que tout cela n'est pas bien clair**.

* По повод на отношенията между Вилих и Бекер:

„Вилих ми пише най-забавни писма; аз не отговарям; но той не може да се въздържи да ми изложи новите си революционни планове. Мен той е предназначил за революционизиране на кьолнския гарнизон!!! Неотдавна щяхме да се пръснем от смях. Със своите глупости той ще навлече беда на още много хора, тъй като едно такова писмо е достатъчно, за да осигури за три години заплатата на сто съдии на демагозите[308]. Ако аз извърша революция в Кьолн, той *би бил склонен* да поеме ръководството на по-нататъшните операции. Много мило от негова страна!“ (Из едно писмо на Бекер до Маркс от 27 януари 1851 г.)

** — че всичко това не е съвсем ясно. *Ред.*

VII

ПРИСЪДАТА

Колкото повече се разкриваха полицейските тайни, толкова повече общественото мнение се обявяваше в полза на обвиняемите. Когато бе разкрита измамата с оригиналната протоколна книга, всички започнаха да чакат оправдателна присъда. „Kölnische Zeitung“ се видя принуден да отстъпи пред общественото мнение и да се обяви против правителството. На неговите колони, които досега бяха открити само за полицейските инсинуации, изведнаж като че ли случайно започнаха да се появяват малки бележки, благоприятни за обвиняемите и хвърлящи сянка на подозрение върху Щибер. Самото пруско правителство считаше делото за загубено. Неговите кореспонденти в „Times“ и „Morning Chronicle“ изведнаж почнаха да подготвят общественото мнение в чужбина за неблагоприятен изход на делото. Колкото и гибелни и чудовищни да били доктрините на обвиняемите, колкото и отвратителни да били намерените у тях документи, нямало фактически доказателства за съществуването на някакъв заговор, поради което осъждането едва ли било вероятно. С такава унила резигнация писа берлинският кореспондент на „Times“, това раболепно ехо на опасенията, които циркулираха във висшите кръгове на града край Шпре. Толкова по-необуздано бе ликуването на византийския двор и на неговите евнуси, когато телеграфът донесе мълниеносно от Кьолн в Берлин вердикта на съдебните заседатели: „виновен“.

С разобличаването на протоколната книга процесът бе навлязъл в нов стадий. Сега съдебните заседатели не можеха вече да признаят обвиняемите за виновни или невинни; сега те трябваше да признаят за виновни обвиняемите или правителството. Да оправдаят обвиняемите значеше да осъдят правителството.

В своя отговор на защитните речи на адвокатите прокурорът Зед се отказа от протоколната книга. Той не искал да използува един документ, върху който лежало такова петно, сам той я считал за „недостоверна“, това било „злополучна“ книга, тя довела до голяма и безполезна загуба на време, а към делото не прибавила нищо; от похвално служебно усърдие Щибер се поддал на мистификация и т. н.

Но нали прокуратурата сама твърдеше в своето обвинение, че в книгата се съдържат „много верни неща“. Далеч от това, да я обяви за недостоверна, тя само съжаляваше, че не може да докаже нейната автентичност. С автентичността на протоколната книга, потвърдена от Щибер под клетва, отпадна и потвърдената от Щибер под клетва автентичност на показанията на Шервал в Париж, на които Зед още веднаж се позовава в своя отговор; отпаднаха всички факти, събрани от всички власти на пруската държава в резултат на най-напрегната дейност в продължение на година и половина. Разглеждането на делото в съда със съдебни заседатели, насрочено за 28 юли, бе отложено с три месеца. Защо? Поради болестта на директора на полицията Шулц. А кой бе Шулц? Онзи, който пръв откри оригиналната протоколна книга. Но да се върнем още малко назад. През януари и февруари 1852 г. бяха извършени обиски в къщата на съпругата на д-р Даниелс. На какво основание? На основание на *първите страници* на оригиналната протоколна книга, които Фльори бе препратил на Шулц, Шулц бе предал на дирекцията на полицията в Кьолн, а дирекцията на полицията в Кьолн — на съдебния следовател; те именно заведоха съдебния следовател в квартирата на съпругата на д-р Даниелс.

Въпреки заговора на Шервал през октомври 1851 г. обвинителният сенат все още не бе намерил липсващия състав на престъплението и поради това по заповед на правителството нареди да се започне ново следствие. Кой водеше това следствие? Директорът на полицията Шулц. Следователно Шулц трябваше да намери състава на престъплението. А какво намери Шулц? Оригиналната протоколна книга. Целият нов материал, който той достави, се ограничаваше само с листовете на протоколната книга, които Щибер по-късно нареди да бъдат допълнени и подвързани. Обвиняемите трябваше да прекарат дванадесет месеца в единични килии, за да дадат необходимото време за раждането и разрастването на оригиналната протоколна книга. Дреболия! — провиква се Зед и намира доказателство за вина вече в това, че на защитниците и обвиняемите бяха нужни осем дни, за да разчистят един авгиев обор, за чието напълване всички власти на пруската държава бяха работили неуморно в течение на година и половина, а обвиняемите бяха лежали в затво-

ра в продължение на година и половина. Оригиналната протоколна книга не беше единичен епизод; тя беше възловата точка, в която се събираха всички нишки на правителствената дейност: посолството и полицията, правителството и местните власти, прокуратурата и дирекцията на пощата, Лондон, Берлин и Кьолн. Оригиналната протоколна книга означаваше толкова много за делото, че тя беше изобретена, за да създаде изобщо едно дело. Куриери, телеграми, залавяне на писма, арести, лъжливи клетви — за да бъде поддържана оригиналната протоколна книга, falsa* — за да бъде тя създадена, опити за подкуп — за да бъде тя оправдана. Разкритата тайна на оригиналната протоколна книга бе разкритата тайна на чудовищния процес.

Първоначално чудодейната намеса на полицията бе необходима, за да скрие чисто тенденциозния характер на процеса. „Предстоящите разкрития ще ви докажат, господа съдебни заседатели, че този процес не е тенденциозен процес" — с тези думи Зед откри съдебното следствие. Сега той изтъква тенденциозния характер, за да накара да бъдат забравени разкритията, извършени от полицията. След една година и половина предварително следствие на съдебните заседатели бе нужен обективен състав на престъплението, за да се оправдаят пред общественото мнение. След петседмичната полицейска комедия на тях им бе нужна *„чистата* тенденция", за да се измъкнат от калта на фактическите данни. Затова Зед не се ограничава само с материала, който застави обвинителния сенат да дойде до заключението, че „няма обективен състав на престъплението". Той отива по-далеч. Той се опитва да докаже, че законът за заговорите изобщо не изисква състав на престъплението, а е чисто тенденциозен закон, следователно категорията заговор е само предлог, за да могат политическите еретици да бъдат изгаряни по законен ред. Неговият опит обещаваше по-голям успех благодарение на това, че към обвиняемите се прилагаше новият пруски наказателен кодекс, издаден след тяхното арестуване. Под предлог, че този кодекс съдържал по-меки постановления, раболепният съд можа да допусне неговото прилагане с обратна сила.

Но ако процесът беше чисто тенденциозен процес, то за какво беше нужно предварителното следствие в течение на година и половина? За тенденцията.

Но щом се касае следователно за тенденция, трябва ли ние да водим принципиални дискусии за тенденцията със зедовци — щиберовци — зекендорфовци, с гьобеловци, с пруското правителство, с тристата главни данъкоплатци на Кьолнския административен

* — фалшификация. *Ред.*

окръг, с кралския камерхер фон Мюнх-Белингхаузен и с барон фон Фюрстенберг? Pas si bête*.

Зед признава (заседание от 8 ноември),

„че преди няколко месеца, когато му било възложено, и то от оберпрокурора, да представлява заедно с него в този процес прокуратурата и когато той поради това почнал да преглежда материалите, у него за пръв път възникнала мисълта да се запознае малко по-отблизо с комунизма и социализма. Затова той се чувствувал толкова по-задължен да сподели резултата от тези свои изследвания със съдебните заседатели, тъй като смятал за необходимо да изхожда от предпоставката, че — подобно на него — може би мнозина от тях малко са се занимавали с тези въпроси."

И затова Зед си купува известното ръководство на Щайн[309].

„И на това, що днеска е научил,
Той иска утре другите да учи."[310]

Но прокуратурата бе сполетяна от особено нещастие. Тя търсеше обективен състав против Маркс, а намери обективен състав против Шервал. Тя търси комунизма, който са пропагандирали подсъдимите, а намира комунизъм, с който те са водили борба. В ръководството на Щайн има наистина различни видове комунизъм, няма само онзи вид, който търси Зед. Щайн още не е регистрирал германския, критическия комунизъм. Наистина, в ръцете на Зед е „Манифестът на комунистическата партия", който обвиняемите признават за манифест на своята партия. А в този „Манифест" има глава, която съдържа критика на цялата досегашна социалистическа и комунистическа литература, следователно на всички регистрирани от Щайн мъдрости. От тази глава трябва да бъде ясна разликата между комунистическото направление, против което е повдигнато обвинение, и всички предишни направления на комунизма, трябва да бъде ясно следователно специфичното съдържание и *специфичната тенденция* на учението, против което се обявява Зед. Никакъв Щайн няма да помогне при това препятствие**. Тук трябваше да се разбира, макар и дори само за да се обвинява. А как излиза сега от затруднението изоставеният от Щайн на произвола на съдбата Зед? Той твърди, че,

„„Манифестът" се състои от *три раздела*. В първия раздел се съдържа историческо развитие на общественото положение на различните граждани (!) от гледна точка на комунизма." (Very fine***) „. . . Във втория раздел се разглежда позицията на комунистите по отношение на пролетариите . . . Най-после, в последния раздел се разглежда позицията на комунистите в различните страни . . ." (!) (Заседание от 6 ноември.)

---

* — Не сме чак толкоз глупави. *Ред.*
** Игра на думи: „Stein" — име, „Stein" — „камък", „препятствие". *Ред.*
*** — Много фино. *Ред.*

„Манифестът" се състои наистина от четири раздела, а не от три, но това, което не знам, не ме засяга. Затова Зед твърди, че той се състои от три раздела, а не от четири. Несъществуващият за него раздел е именно онзи злополучен раздел, който съдържа критиката на протоколирания от Щайн комунизъм, следователно съдържа *специфичната тенденция* на оня комунизъм, против който е повдигнато обвинение. Бедният Зед! Отначало му липсваше *съставът на престъплението,* сега му липсва *тенденцията.*

Но, приятелю мой, всяка теория е сива[311]. „Така нареченият социален въпрос" — отбелязва Зед — „и неговото разрешаване е занимавал в най-ново време както призвани, така и непризвани". Зед във всеки случай принадлежи към призваните, защото оберпрокурорът Зекендорф го бе „призовал" служебно преди три месеца да изучава социализма и комунизма. Зедовците от всички времена и всички страни открай време са единодушни в това, че Галилей „не е бил призван" да изучава движението на небесните тела, а за това са били „призвани" инквизиторите, които го обявиха за еретик! E pur si mouve! [И все пак тя се върти!]*

В лицето на обвиняемите пред господствуващите класи, представени от съда със съдебни заседатели, стоеше невъоръженият революционен пролетариат; следователно обвиняемите бяха предварително осъдени, защото бяха изправени пред този съд със съдебни заседатели. Ако имаше нещо, което можеше да разколебае за миг буржоазната съвест на съдебните заседатели, както бе разколебало общественото мнение, това беше разголената докрай правителствена интрига, корупцията на пруското правителство, която се разкри пред техните очи. Но ако пруското правителство си служи спрямо обвиняемите с тъй гнусни и същевременно тъй рисковани методи — си казваха съдебните заседатели, — ако то, така да се каже, е поставило на карта своята европейска репутация, в такъв случай обвиняемите, колкото и малка да е тяхната партия, трябва да са дяволски опасни и във всеки случай тяхното учение трябва да представлява голяма сила. Правителството наруши всички закони на наказателния кодекс, за да ни защити от това престъпно чудовище. Да нарушим и ние на свой ред нашата нищожна point d'honneur**, за да спасим честта на правителството. Нека бъдем признателни, нека ги осъдим.

---

* Зед се оказа не само веднаж „призван". По-късно той пак бе „призван" — за награда за неговите заслуги в този процес — да заеме поста генерален прокурор на Рейнската провинция; на тази служба той бе пенсиониран и по-късно, получил преди смъртта си последно причастие, предаде богу дух. *(Бележка на Енгелс към изданието от 1885 г.)*

** — чест. *Ред.*

Рейнската аристокрация и рейнската буржоазия със своя вердикт: „виновен“, се присъединиха към виковете, които френската буржоазия надаваше след 2 декември: „Само кражбата може още да спаси собствеността, клетвопрестъплението — религията, незаконното раждане — семейството, безредието — реда!“

Целият държавен апарат на Франция проституираше. И все пак нито едно учреждение не беше тъй дълбоко проституирано, както френските съдилища и съдебни заседатели. Да надминем френските съдебни заседатели и съдии — се провикнаха съдебните заседатели и съдът в Кьолн. В процеса на Шервал, непосредствено след държавния преврат, парижките съдебни заседатели оправдаха Нете, против когото имаше много повече улики, отколкото против *когото и да било* от обвиняемите. Да надминем съдебните заседатели на държавния преврат от 2 декември. Да осъдим със задна дата Нете в лицето на Рьозер, Бюргерс и другите.

Така бе разрушена завинаги лъжливата вяра в съда със съдебни заседатели, която още съществуваше в Рейнска Прусия. Стана ясно, че съдът със съдебни заседатели е съсловен съд на привилегированите класи, учреден, за да запълни празнотите в закона с широтата на буржоазната съвест.

Йена! ... [312] Това е последната дума за едно правителство, което се нуждае от такива средства за съществуване, и за едно общество, което се нуждае от такова правителство за защита. Това е последната дума на кьолнския процес на комунистите... **Йена!**

К. МАРКС

ПАРЛАМЕНТЪТ. — ГЛАСУВАНЕТО НА 26 НОЕМВРИ. — БЮДЖЕТЪТ НА ДИЗРАЕЛИ

Лондон, петък, 10 декември 1852 г.

Моето предсказание относно важните резултати от възобновената борба между партиите в парламента се сбъдна*. При откриването на сесията опозицията имаше негативно мнозинство срещу правителството; но оттогава отделните съперничащи си фракции, които образуваха това мнозинство, вече успяха да се парализират взаимно. Когато на 26 ноември камарата на общините прие вместо „радикалната" резолюция на г. Вилиерс за свобода на търговията двусмислената поправка на лорд Палмерстон, тя представляваше картина на всеобщо и взаимно измамване, на всеобщо разпадане и разлагане на всички стари парламентарни партии.

Резолюцията на г. Вилиерс, която характеризираше акта от 1846 г.[313] като „мъдър и справедлив", бе съставена без знанието на Кобден и Брайт, тези фритредери par excellence**. Вигите бяха решили да действуват в интерес на фритредерите, но без да им предоставят нито инициативата, нито каквото и да било участие в правителството след очакваната победа. Ръсел, който пръв предложи да бъдат внесени тъй оскърбителните за правителството думи: „мъдър и справедлив", се съгласи с поправката на Грахам; пилитите, към които се присъединиха привържениците на правителството, внесоха предложение, което признава свободата на търговията като целесъобразна за бъдещето, но отрича нейната целесъобразност в миналото, давайки на торите възможност да се обезщетят за загубите, нанесени им от акта на сър Роберт Пил. Обаче същите пилити отхвърлиха поправката на Дизраели и от-

---

* Виж настоящия том, стр. 396—404. *Ред.*

** — в истинския смисъл на думата. *Ред.*

тегляйки своето собствено предложение, се приготвиха да подкрепят първоначалната резолюция в полза на свободата на търговията. Вигите, които бяха много близо до триумф, претърпяха поражение, защото на арената излезе Палмерстон, който взе под своя защита поправката на Грахам и по такъв начин с помощта на пилитите осигури победата на привържениците на правителството. Най-после, самата победа, одържана от едно протекционистко правителство, се състоеше в признаването на свободата на търговията и срещна противодействие само от страна на 53 най-решителни привърженици на неговата собствена партия. Сложно сплитане от фалшиви положения, партийни интриги, парламентарни маневри, взаимни предателства и т. н. — такъв е резултатът от дебатите на 26 ноември, през време на които политиката на свобода на търговията бе официално призната, имайки обаче за тълкуватели протекционисти, за представители — протекционисти и за бъдещи проводници — протекционисти.

В една от предишните си статии, написана преди започването на сесията, аз вече споменах, че Дизраели, който в своите предизборни речи се отказа от възстановяването на житните закони, възнамеряваше да компенсира лендлордовете чрез данъчна реформа, която да даде възможност на фермерите-арендатори да плащат предишната аренда от времето на протекционизма*. Сваляйки една част от сегашното данъчно бреме от плещите на фермерите и прехвърляйки го върху плещите на народните маси, Дизраели се ласкаеше с мисълта, че е открил една панацея за нуждаещите се лендлордове, далеч по-приложима от старата несигурна система на покровителствени мита, която означаваше спекула непосредствено със *стомаха* на масите. Остроумният план на г. Дизраели се състои в това, да спекулира с техните *джобове;* този план е въплътен сега в неговия бюджет, който той представи на 3-и т. м. в камарата на общините и съдбата на който ще бъде вероятно решена в тазивечершните дебати.

На германските правителства и германските филантропи е станало навик да говорят за „мероприятия за подобряване положението на трудещите се класи" (Massregeln zur Hebung der arbeitenden Klassen). А бюджетът на г. Дизраели би могъл без преувеличение да бъде наречен серия от „мероприятия за подобряване положението на безделните класи". Но както в случая с нашите германски правителства и филантропи подобни мероприятия неизменно се оказват просто шарлатанство, така и планът, измислен сега от английския канцлер на съкровището в интерес на бездел-

* Виж настоящия том, стр. 387. *Ред.*

ните класи, представлява най-чиста измама, която цели да накара фермерите да плащат с по-голяма готовност сегашната висока аренда, като им обещава привидно намаление на данъчното бреме — една илюзия, която Дизраели би могъл да създаде в тях само с помощта на някакво мероприятие, явно имащо характер на истинско ограбване на градското население.

Дизраели още отдавна възвести с тайнствен вид своя бюджет, обещавайки на света ни повече, ни по-малко, а осмото световно чудо. Неговият бюджет трябваше да „сложи край на борбата на интересите и да прекрати изтребителната война между класите", да „удовлетвори всички, без да накърни интересите на никого", да „слее различните интереси в цъфтящо единство", да „създаде за пръв път хармония между нашата търговска и финансова системи чрез установяване на нови принципи", *очертаващи се в бъдещето.*

Да разгледаме сега тези откровения, които вече не се очертават в бъдещето, а преди една седмица бяха съобщени на английския парламент и на целия свят. Както подобава при такива тайнствени откровения, Дизраели ги внесе за разглеждане с внушителен вид и с надлежния церемониал. В 1842 г. Пил, правейки своето финансово експозе, говори в продължение на два часа. Дизраели говори не по-малко от цели пет часа. В продължение на един час той обстойно доказа, че „накърнените" интереси съвсем не са накърнени; друг час той посвети на съобщението, какво *не възнамерява* да прави за тях, влизайки при това в противоречие с декларациите на Уолпол, Пакингтон, Малмсбъри и със собствените си предишни декларации, а останалите три часа — на експозе по бюджета, различни епизоди, характеризиращи положението в Ирландия, на отбраната на страната, проектирани административни реформи и други занимателни предмети.

Основните черти на бюджета се състоят в следното:

1) *Корабоплаване.* Фаровата такса се намалява частично в размер на около 100,000 ф. ст. годишно. Това представлява облекчение от по-малко от 6 пенса на тон годишно и може да окаже известно влияние върху корабоплаването не по-рано от средата на следващата година. Събирането на транзитни мита се прекратява напълно. Някои пълномощия на адмиралтейството, които засягат интересите на търговската флота, се отменят; така например морските офицери при вербуването на моряци в чуждите пристанища не трябва да искат да им се плащат незабавно заплатите, те трябва да оказват безвъзмездна помощ на намиращите се в опасност кораби и в пристанищата не трябва да прогонват невоенните кораби от най-удобните за стоене на котва места. Най-после, трябва

да бъде назначена комисия при камарата на общините по въпроса за лоцманството и натоварването на корабите с баласт. С това се ограничават мероприятията в интерес на корабоплаването. Но за да не могат фритредерите да се хвалят, че с тези постановления им се правят някакви реални отстъпки, остатъците от митата върху дървения материал, внасян за строеж на кораби, се запазват без изменения.

2) *Колонии.* Разрешава се рафинирането на захар още преди плащането на митата, така че отсега нататък митата ще се събират върху количеството на рафинираната захар, произведена за продажба, вместо върху суровия материал. Освен това проектира се да се поощрява имиграцията на китайци във Вест-Индия, за да се осигури на плантаторите достатъчно количество евтина работна ръка. Диференциалните мита върху захарта не се отменят.

3) *Данък върху малца и мита върху хмела.* Данъкът върху малца трябва да бъде намален наполовина, което според твърдението на Дизраели ще доведе до намаление на приходите с 2,500,000 фунта стерлинги. Предлага се също да се намалят наполовина митата върху хмела, което също ще предизвика намаление на приходите с почти 300,000 фунта стерлинги. Това намаление трябва да бъде проведено от 10 октомври 1853 г. Вместо действуващата забрана на вноса на чужд малц и съществуващото вносно мито върху чуждия хмел за чуждия хмел и малц трябва да бъдат установени мита, съответствуващи на акциза, с който се облагат тия стоки.

4) *Чай.* Сегашното мито се намалява за всички качества от 2 шил и 2 1/2 пенса на 1 шил. на фунт; но това намаление трябва да бъде проведено постепенно в течение на шест години: в 1853 г. — с 4 1/2 пенса и всяка следваща година с по 2 пенса до 1858 г. включително. За 1853 г. това ще означава намаляване на постъпленията с 400,000 фунта стерлинги.

5) *Имуществен и подоходен данък.* Този данък, гласуван само до 5 август 1853 г., се проектира да бъде продължен с още три години; той се запазва в предишния размер, но трябва да бъде изменено разпределението му. Трябва да се прави разлика между облагането на реализираната собственост и данъка върху доходите от различните занятия. Недвижимото имущество и ценните книжа трябва да се облагат, както и преди, в размер 7 пенса на фунт, докато за доходите от различните занятия (земеделие, търговия, свободни професии, чиновници) се проектира намаляване на данъка от 3 на 2 процента. Тези доходи занапред ще се облагат само в размер 5 1/4 пенса на фунт. От друга страна, пределният размер на дохода, който се освобождава от данък, се намалява от 150 на

100 ф. ст. годишно, а за недвижимости и ценни книжа — на 50 ф. ст. годишно. За да не понесат каквато и да било загуба от тези проектирани изменения, фермерите ще се облагат с данък не върху половината аренда, както понастоящем, а само върху $^1/_3$, така че и след изменението всички фермери, плащащи под 300 ф. ст. аренда годишно, ще се освобождават от данък. В знак на милостта, оказвана на църквата, всички свещеници, които получават годишен доход от 100 ф. ст., продължават да се освобождават от данък. Най-после подоходният данък се разпростира за пръв път върху Ирландия, но това съвсем не засяга лендлордовете, а се отнася само до доходите от ценни книжа и до заплатите.

6) *Данък сгради.* Този данък се разпростира върху всички наематели, които плащат за наем на помещения не по-малко от 10 ф. ст. годишно, докато досега се облагаха само наемателите, които плащаха наем не по-малко от 20 ф. ст. годишно. Освен това самият размер на данъка сгради трябва да бъде удвоен: така вместо 6 пенса на фунт за магазини и 9 пенса на фунт за жилищни помещения установява се данък за първите в размер на 1 шил. на фунт и за вторите — 1 шил. и 6 пенса на фунт.

В резюме този бюджет означава:

От една страна, разпростиране на подоходния данък в Англия върху такива класи от градското население, които досега бяха освободени от него, и въвеждане на този данък в Ирландия за притежателите на ценни книжа и за държавните чиновници; разпростиране на данъка сгради върху такива класи от градското население, които досега бяха освободени от него, и удвояване на размера на този данък. *От друга страна* — намаляване с 2,800,000 ф. ст. данъка върху малца и митото върху хмела, които тежат върху селското стопанство; облекчаване на данъчното бреме, което тежи върху корабоплаването, със 100,000 ф. ст. и намаляване на митата върху чая с 400,000 ф. ст.

Градското население се подлага на увеличено облагане във формата на допълнителен подоходен данък, на разширяване кръга на ония, които плащат данък сгради, и на удвояването на размера на последния; това се прави с цел селското население да получи облекчение на данъчното бреме в размер на 2,800,000 фунта стерлинги. Дребният бакалин, по-добре платеният работник-механик и търговският служащ ще почнат по този начин да плащат данък сгради и за пръв път ще се окажат обекти на облагане с подоходен данък. Съобразно с това за поземлени участъци ще се плащат 7 пенса на фунт, докато за жилищни помещения ще се плащат 2 шилинга и 1 пени. Намалението на митата върху чая не променя това съотношение, тъй като неговият размер е много малък в срав-

нение с увеличеното пряко облагане и изгодите от него са еднакви както за селото, така и за града.

Освобождаването на ирландските лендлордове от всякакъв подоходен данък и на английските фермери и духовенство от разширения подоходен данък е явно милост, оказана на селото за сметка на града. Но кой печели от намалението на данъка върху малца: лендлордът, фермерът или потребителят? Намалението на данъците означава намаление на риска, свързан с производството. Съгласно законите на политическата икономия намалението на производствените разходи би трябвало да предизвика намаление на цените и следователно не би донесло облага нито на лендлорда, нито на фермера, а само на потребителя.

Но в този случай трябва да се вземат под внимание две обстоятелства. Първо, земята, на която може да расте първокачествен ечемик, е в Англия монополно владение, като подходяща за тази цел почва има само в Нотингамшир, Норфолк и т. н., а за доставките на чуждестранен малц има естествена граница, защото нито ечемикът, нито малцът понасят дълги морски превози. Второ, едрите английски пивовари притежават фактически монопол, който се основава главно върху сегашната система на лицензии. Поради това дори отменяването на житните закони не предизвика намаление на цените на портера* и на ела*.

По този начин изгодата от намалението на данъка върху малца няма да получат нито фермерите, нито потребителите, тя ще бъде поделена между лендлордовете и едрите пивовари. — А доколкото се запазва омразната намеса на акциза в земеделието, то събирането на половината сума от предишните данъци ще наложи същите административни разходи, каквито досега налагаше събирането на цялата сума. Понастоящем разходите по събирането на 14,400,000 ф. ст. акциз възлизат на 5 ф. ст. и 6 шил. на 100 фунта. След намаляването на данъка с 3 милиона те ще достигнат от 6 ф. ст. до 6 ф. ст. и 4 шилинга. С една дума, колкото повече се намалява доходът, толкова повече се увеличават непроизводителните разходи.

И така бюджетът на Дизраели се свежда до обезщетение на загубите на лендлордовете — „обезщетение, което струва скъпо".

Но този бюджет има и друга не по-малко интересна особеност.

Ако желаете да осъществите фритредерската търговска система, преди всичко трябва да измените финансовата система. „Вие трябва да се върнете от косвеното облагане към прякото облагане" — казва Дизраели и Дизраели е прав.

---

* — вид английска бира. *Бълг. ред.*

Прякото облагане като най-проста форма на данъчно облагане е същевременно неговата първоначална и най-древна форма — съвременна на обществения строй, който се основаваше на поземлената собственост. По-късно градовете въведоха системата на косвени данъци; но с течение на времето последната влезе в двоен конфликт с обществените потребности в резултат на съвременното разделение на труда, на едрото промишлено производство и на пряката зависимост на вътрешната търговия от външната търговия и от световния пазар. На границите на държавата тази система се въплъщава в покровителствените мита и нарушава или затруднява свободната размяна с другите страни. Вътре в държавата тя е тъждествена с фискална намеса в производството, нарушава съотношението между стойностите на стоките и подкопава свободната конкуренция и размяната. По тези две причини нейното премахване става необходимост. Системата на пряко облагане трябва да бъде възстановена. Но прякото облагане не допуща никаква измама и всяка класа знае точно какъв дял от държавните разходи носи. Затова в Англия няма нищо по-непопулярно от преките данъци: подоходния данък, имуществения данък, данъка сгради и т. н. Сега се пита: как промишлената класа в Англия, принудена благодарение на свободната търговия да премине към система на пряко облагане, може да въведе последната, без да предизвика обществено недоволство и същевременно без да увеличи собствените си тежести?

Това може да стане само по три начина:

Чрез посягане върху държавния дълг. Но това би било подкопаване на държавния кредит, конфискация, революционна мярка.

Чрез превръщане на поземлената рента в главен обект на облагането. Но и това също би било посегателство върху собствеността, конфискация, революционна мярка.

Чрез връщане на намиращите се в ръцете на църквата имущества. Но това пак е ново посегателство върху собствеността, конфискация, революционна мярка.

„В никой случай“ — провиква се Кобден, — „ние трябва само да намалим държавните разходи и тогава ще можем да намалим също нашето сегашно данъчно бреме“.

Това е утопия. Първо, отношенията между Англия и континента изискват постоянно увеличаване на националните разходи; второ, до същия резултат би довела и една победа на промишлената класа, представлявана от Кобден, защото вследствие на нея борбата между капитала и труда би станала още по-ожесточена и още

повече би нараснала потребността от репресивни средства. С други думи, бюджетът съвсем не може да бъде намален.

Резюмирам: свободата на търговията тласка към система на пряко облагане. Системата на пряко облагане пък крие в себе си революционни мерки против църквата, лендлордовете и държателите на държавни ценни книжа. Тези революционни мерки налагат съюз с работническата класа, а този съюз лишава английската буржоазия от главните изгоди, които тя очаква от свободата на търговията, именно — неограниченото господство на капитала над труда.

Написано от К. Маркс около 10 декември 1852 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 3,650 от 28 декември 1852 г.

Подпис: Карл Маркс

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

ОТГОВОР ДО „СЕКРЕТАРЯ“ НА КОШУТ

ДО РЕДАКТОРА НА „NEW-YORK TRIBUNE“

Лондон, вторник, 14 декември 1852 г.

Уважаеми господине,

Преди известно време Ви изпратих обяснение* по повод неотдавнашната ми кореспонденция за действията на Кошут и Мадзини**, която има такъв бурен отзвук в американския печат. Това обяснение — в което между другото аз заявявах, че самият Кошут няма абсолютно нищо общо с предизвиканите от моята кореспонденция многобройни статии и че моето намерение беше не толкова да атакувам въпросните лица, колкото да ги предупредя, и т. н. — съдържаше всичко, което аз считах, че трябва да се каже по този въпрос. Но в последните американски вестници, които получих, аз намирам един вид официално опровержение на моите съобщения, написано от някакъв мним секретар на г. Кошут. По повод на този „документ“ трябва да Ви съобщя, че запитан от мен, Кошут ме увери в следното:

1) че понастоящем той изобщо няма секретар;

2) че той не е оторизирал никого да напише въпросното „опровержение“;

3) че той даже не е знаел за него, преди да получи моето съобщение.

След тази „оторизирана“ декларация аз повече няма да се връщам на този въпрос. Нека неканените адвокати сами се утешат за своето злостно усърдие.

Ваш частен кореспондент

Написано от К. Маркс

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 3,656 от 4 януари 1853 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

* Виж настоящия том, стр. 405—406. *Ред.*

** Виж настоящия том, стр. 377—379. *Ред.*

К. МАРКС

ПОРАЖЕНИЕТО НА ПРАВИТЕЛСТВОТО

Лондон, петък, 17 декември 1852 г.

Бързам да ви информирам за резултата от снощните дебати, които донесоха поражението на правителството.

Това генерално поражение на министрите се предшествуваше от позорния изход на изолираното сражение, което водеше техният най-смел боец, Ахил Бересфорд[314], министърът на войната. Комисията по проверката на изборите в Дерби представи своя доклад. Този доклад потвърждава всички разнообразни факти, които вече бяха приведени от либералите в тяхната петиция по повод изборите, и прави заключението, че съгласно свидетелските показания през време на изборите в Дерби е била пусната в ход в големи мащаби система на подкупничество. Но същевременно комисията се е въздържала от по-нататъшното разследване на доказателствата и вместо да повдигне направо обвинение срещу г. Бересфорд в опит за подкуп, се е задоволила с това, да осъди строго неговата „безразсъдна небрежност и непредвидливост". Ще видим дали парламентът ще се присъедини към мнението на тази почтена комисия и ще разреши на г. Бересфорд да запази своето място в камарата. В такъв случай парламентът сам би се подписал под паметните думи на господин министър Бересфорд, че „английският народ представлява най-отвратителната тълпа в света". Каквото и да стане, г. Бересфорд вече не може да запази своя министерски пост.

След това кратко отстъпление да се върнем на първоначалната тема.

Четири нощи поред и по-голямата част от петата членовете на камарата на общините разискваха въпроса, дали трябва да бъде разгледан целият бюджет или цялата резолюция, общите принципи или конкретните данни, една или друга точка. Най-после те стигна-

ха до заключението, че в настоящия момент камарата трябва да се занимае само с въпроса за повишаването на данъка сгради и за разширяване сферата на *прякото облагане.*

Това главно предложение, което се съдържа в бюджета на г. Дизраели, бе отхвърлено от камарата в резултат на следното гласуване:

За — 286 гласа, против — 305.

Мнозинството, което получиха противниците на правителството, е 19 гласа. След това камарата отложи своите заседания за следващия понеделник. Липсата на време не ми позволява да разгледам дебатите тъй подробно, както бих искал. Затова трябва да се огранича само с това, да изложа най-важните места от последната реч на г. Дизраели, която безусловно е най-важната от всички.

Сър Чарлз Ууд, бившият канцлер на съкровището, и сър Джеймс Грахам насочиха главния огън против предложението на Дизраели заемният фонд, предназначен за благоустройствени цели (400,000 ф. ст. годишно), да се използува за покриване на дефицита, който се получава вследствие намаляването на митата върху корабоплаването. Особено усърдно доказваше благотворното действие на този фонд сър Джеймс Грахам. Какво отговаря г. Дизраели?

„Аз възнамерявам да покажа на комисията какви крещящи злоупотребления са били вършени с държавните средства на тази страна, какви огромни парични суми са били разхищавани фактически без знанието и контрола на парламента, при това изключително посредством апарата, който управлява този заемен фонд за благоустройствени цели."

След това следва подробно описание на скандалните финансови машинации, които правителството на вигите е вършило с този фонд. След това Дизраели преминава към изложение на принципите, върху които се основава неговият бюджет.

„Преди да определим първата крачка, която трябва да направим, ние трябва да разрешим един много важен въпрос, това е въпросът, колко далеч можем да отидем в своите молби към страната относно установяване на оная сума от преки данъци, която е необходима на всяко правителство, което се опитва да тръгне по пътя на финансова реформа. (Възгласи: „Правилно!") Депутатът от Халифакс (сър Чарлз Ууд) ме обвини, че съм внесъл предложение, което безразсъдно увеличава прякото облагане на страната. (Възгласи: „Слушайте, слушайте!") Депутатът от Карлайл (сър Джеймс Грахам) ме обвини в прибързано довеждане на прякото облагане до крайни предели. Преди всичко предложението, което аз внесох от името на правителството, не само не означава безразсъдно увеличение на размера на преките данъци, но в случай, че бъде прието, не би довело преките данъци дори до размерите, които те достигнаха през време на управлението на финансите от високопочтения джентълмен, депутата от Халифакс, който прибягна не само до имуществения и подоходния данък, но и до данъка върху прозорците; този данък в последната година на своето съществуване му донесе близо два милиона фунта стерлинги. (Аплодисмен-

ти.) Високопочтеният джентълмен, който ни предупреждава да не повишаваме безразсъдно размера на преките данъци, намали сумата, която той получи през последната година на своето управление от данъка върху прозорците, и се задоволи със скромната сума 700,000 ф. ст., получена в резултат на заменяването на данъка върху прозорците с друг данък. Не мога да забравя обаче, че високопочтеният джентълмен, който безразсъдно ме обвинява в повишаване сумата на преките данъци, отначало предложи пълно заменяване на данъка, което би повишило размерите на неговия данък сгради над това, което предлагах аз. (Гръмки аплодисменти.) Но това ли е всичко? Това ли е всичко, което направи този високопочтен джентълмен, който ме обвинява в безразсъдно повишаване на преките данъци на страната? Та нали това е същият министър, който при наличността на имуществен данък, истинските размери на който сега ви са известни, и на данъка върху прозорците, носещ около два милиона, се яви един ден в камарата на общините и предложи на изуменото събрание да увеличи почти двойно имуществения и подоходния данък. (Бурни аплодисменти.) Аз считам такова поведение за признак на безразсъдно отношение към последиците... Говори се за удвояване на данъка сгради. Безобидна сума! Но ако високопочтеният джентълмен беше прокарал удвояването на имуществения и подоходния данък, той според мен с право би могъл да бъде обвинен в безразсъдно повишаване на преките данъци на страната. (Гръмки аплодисменти.) Говори се за безразсъдство! Но какво в историята на финансите може да се сравни с безразсъдството, с което действуваше високопочтеният джентълмен? (Гръмки аплодисменти.) И какви бяха основанията, по силата на които той внесе това чудовищно, невероятно предложение, предложение, внасянето на което би могло да се оправдае само ако от това зависеше безопасността на страната? А когато получи отпор, когато претърпя провал и бе обсипан с насмешки, той се изстъпи и заяви, че има достатъчно доходи и може да мине без своето предложение. (Бурни, продължителни аплодисменти.) На бъдещия историк няма да повярват, че казва истината, когато разкаже как един министър е излязъл с предложение почти да се удвои подоходният данък, а на следващия ден е заявил, че приходната част на бюджета е напълно гарантирана. (Нов взрив от аплодисменти.)"

Разправяйки се по такъв начин със сър Чарлз Ууд, Дизраели продължава:

„Ние трябва да докажем, че има разлика между собственост и приход, между непостоянен и постоянен приход. След това ние трябва да защитим един принцип, който ние сме считали и продължаваме да считаме за единствено правилен и който, ако не сега, в края на краищата трябва да бъде признат и приет, а именно, че *базата на прякото облагане трябва да бъде разширена.* (Възгласи на одобрение на правителствените банки.) . . . Ако се възнамерява да се направи постоянен принцип на нашата социална система положението, че класите, които се ползуват с политическа власт, трябва да се създават чрез прекомерното обременяване на по-богатата част от обществото с преки данъци, а на работниците — с косвени данъци, аз не бих могъл да си представя по-фатално за тази страна и по-изпълнено с гибелни последици обстоятелство. (Аплодисменти.) Но при това аз съм дълбоко убеден, че привилегированите класи ще изпитат тези гибелни последици."

Обръщайки се към фритредерите, Дизраели казва:

„Ние виждаме, че големите противници на колониалните мита до един се обявяват в полза на високото облагане на производителите; ние виждаме тук, че те, сякаш подигравайки ни се, използуват всички погрешни положения, от

които ние в края на краищата имахме смелостта да се откажем достойно. (Бурни овации.) И вие ми казвате, че протекционизмът е умрял, и вие ни казвате, че няма партия на протекционистите! О не, тя е във възход и тя е тук. (Сочи към банките на опозицията.) Заедно с нашите банки те си присвоиха и нашите принципи и аз съм уверен, че те ще имат също тъй малко успех. (Аплодисменти.)"

В заключение Дизраели отговаря на доброжелателния съвет на сър ЧарлзУуд да оттегли своя бюджет по следния начин:

„Съветват ме да оттегля своя бюджет. Казват ми, че г. Пит оттеглил своя бюджет и че неотдавна някои други лица" (виги и по-специално сър Чарлз Ууд) „постъпили по същия начин. (Смях.) Аз не мечтая за славата на г. Пит, но и не искам да преживея унижението на другите. (Гръмки аплодисменти.) Не, господа, аз вече видях до какви резултати стига правителство, неспособно да проведе своите мероприятия, резултати, които не носят нито чест на правителството, нито полза на страната и по мое убеждение са несъвместими с онова, което е най-скъпо за мен — достойнството на тази камара. (Гръмки аплодисменти.) Аз си спомням за един бюджет, който бе оттеглен, отново внесен и отново оттеглен (смях) в 1848 г. Какъв беше резултатът от дейността на това правителство, което съществуваше само дотолкова, доколкото го търпяха? Какъв беше резултатът за финансите на тази страна? Тази позорна операция по заменяване на данъка върху прозорците с данък сгради, която аз сега съм длъжен да се опитам да поправя? (Аплодисменти.) Причините за недоволството се крият далеч не в сферата само на партийните интереси . . . Да, аз знам с кого ще трябва да се боря. Аз ще трябва да се боря с коалиция. (Аплодисменти.) Тази комбинация може би ще има успех. Коалицията, която съществуваше преди това, има успех. Но дори постигналите успех коалиции винаги са се убеждавали в краткотрайността на своя триумф. Аз знам също, че Англия не обича коалициите. (Аплодисменти.) От коалицията аз апелирам към онова обществено мнение, което управлява страната, към онова обществено мнение, чието мъдро и неотразимо влияние може да контролира дори решенията на парламента и без чиято поддръжка най-величествените и древни институции са само безпочвен продукт на фантазията. (Високопочтеният джентълмен се връща на мястото си, придружен от оглушителни, нестихващи аплодисменти.)"

Какво е мнението на днешните вестници относно последиците на това поражение на правителството?

„Morning Chronicle" (орган на пилитите) и „Morning Advertiser" (орган на радикалите) считат оставката на правителството за несъмнена. „Times" е също на мнение, че министрите ще подадат оставка, обаче се съмнява, че опозицията може да образува ново правителство тъй лесно, както свали старото. „Daily News" (орган на манчестерци) допуска възможността за реорганизиране на падналото правителство в съюз с лорд Палмерстон. „Morning Post" (орган на Палмерстон) счита тази реорганизация за нещо, което се разбира от само себе си. Най-после „Morning Herald" (Дерби—Дизраели) заявява, че ако министрите подадат днес оставка, кралицата* ще бъде принудена утре отново да ги повика.

* — Виктория. *Ред.*

Несъмнено е едно: министрите претърпяха поражение в резултат на една фритредерска резолюция, която предвиждаше разширяване на прякото облагане. Във всеки случай те имат удовлетворението, че ако успяха да отблъснат успешно първата парламентарна атака с цената на отказа от собствените си принципи, опозицията ги победи във второто сражение само с това, че се отказа от своите.

По този начин в тези дебати напълно се потвърди това, което аз казах по-рано за положението на парламентарните партии*. Обединената опозиция има в сравнение с компактната маса от 286 тори само едно мнозинство от 19 гласа. Достатъчно е тя да образува ново правителство и то ще падне при първия удобен случай. А ако правителството, образувано от опозицията, разтури камарата на общините, новите избори, които ще бъдат проведени при старите условия, ще доведат до същия резултат, т. е. до нова камара на общините, в която различните партии отново ще се парализират взаимно, когато бъде възобновена старата игра, и политиката на Англия отново ще се окаже в cercle vicieux**.

Затова аз твърдя, че си остава в сила старата дилема: или *продължаване живота на правителството на торите,* или *парламентарна реформа.*

Написано от К. Маркс на 17 декември 1852 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 3,659 от 7 януари 1853 г.

Подпис: Карл Маркс

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

* Виж настоящия том, стр. 396—404. *Ред.*

** — омагьосан кръг. *Ред.*

К. МАРКС

ОТЖИВЯЛО ПРАВИТЕЛСТВО. — ПЕРСПЕКТИВИ НА КОАЛИЦИОННОТО ПРАВИТЕЛСТВО и т. н.

Лондон, вторник, 11 януари 1853 г.

„Ние стигнахме сега в началото на *политическото хилядогодишно царство*[315], през време на което духът на партийните разпри ще изчезне от лицето на земята и талантът, опитът, трудолюбието и патриотизмът ще бъдат единствените качества, даващи правото на заемане на длъжност. Ние имаме сега правителство, което, както ни се струва, се ползува с одобрението и поддръжката на хора от всички направления. Неговите принципи се ползуват с всеобщо съчувствие и поддръжка."

С тези думи „Times" в първия порив на своя ентусиазъм възвести за правителството на Абердин. По неговия тон човек може да предположи, че занапред Англия ще бъде ощастливена със зрелището на едно правителство, състоящо се изключително от нови, млади, многообещаващи личности. Затова светът сигурно ще бъде доста озадачен, когато узнае, че новата ера в историята на Великобритания ще бъде открита от почти съвсем изнемощели, грохнали осемдесетгодишни старци. Абердин е към осемдесетте; Лансдаун е вече с единия крак в гроба; Палмерстон и Ръсел са много близо до подобно състояние; Грахам е бюрократ, който от края на миналия век е служил при почти всички правителства; другите членове на кабинета вече два пъти са умирали от старост и изтощение и само изкуствено са връщани към живот. С една дума, десетина стогодишни старци — ето материала, от който публицистът на вестник „Times" е образувал — както изглежда чрез просто събиране — новото „хилядогодишно царство".

Обещава ни се, че в това „хилядогодишно царство" ще изчезнат напълно партийните разпри, нещо повече — дори самите партии. Какво иска да каже с това „Times"? Трябва ли от този час да престанат да съществуват всички партии, защото определени аристократически кръгове, които досега се ползуваха с привилегията

да си дават вид на национални или парламентарни партии, са се убедили сега, че този фарс не може да се разиграва повече, и защото тези аристократически клики въз основа на това убеждение и в резултат на жестоките уроци, които те получиха в последно време, са решили да се откажат от своите дребни разпри и да се обединят в една компактна маса за защита на общите си привилегии? И не е ли самият факт на образуването на подобна „коалиция“ най-сигурният признак, че е дошло времето, когато действително растящите, но все още лишени отчасти от представителство основни класи на съвременното общество — промишлената буржоазия и работническата класа — се готвят да отстоят своето право да бъдат единствените политически партии на нацията?

През време на управлението на лорд Дерби торите веднаж завинаги се отказаха от своите стари протекционистки доктрини и се провъзгласиха за привърженици на свободата на търговията. Когато граф Дерби обяви оставката на своя кабинет, той каза:

„Милорди, аз си спомням — а и вие, милорди, навярно си спомняте, — че благородният граф“ (Абердин) „неедиократно е заявявал в тази камара, че с изключение на въпроса за свободата на търговията той не знае *нито един* въпрос, по който да е имало *каквито и да било* различия между него и сегашното правителство.“

Лорд Абердин, потвърждавайки това заявление, отиде още по-далеч, като отбеляза, че „той е готов да се обедини с благородния граф“ (Дерби) „за съпротива срещу посегателствата на демокрацията, но той се затруднява да посочи къде съществува тази демокрация“. По признанието на двете страни между пилитите и торите не съществуват повече никакви разногласия. Но и това още не е всичко. Относно външната политика граф Абердин отбелязва:

„В продължение на тридесет години принципите на външната политика на нашата страна бяха неизменни, макар и да съществуваха известни различия в тяхното прилагане.“

Следователно цялата борба между Абердин и Палмерстон, която продължи от 1830 до 1850 г. и в която първият настояваше за съюз със северните държави, а последният — за „entente cordiale“* с Франция, единият беше за Луи-Филип, а другият — против, единият беше против намесата, другият — за нея, всичките им разпри и спорове, дори неотдавнашното им общо възмущение от „позорното“ ръководене на външните работи от лорд Малмсбъри — всичко това е признато за чиста измама. А всъщност има ли в политическия живот на Англия нещо, което да е изменяно по-радикално от нейна-

* — „сърдечно споразумение“. *Ред.*

та външна политика? До 1830 г. съюз със северните държави; след 1830 г. съюз с Франция (четворният съюз)[316]; след 1848 г. пълно изолиране на Англия от целия континент.

След като отначало лорд Дерби ни увери, че между торите и пилитите няма никакви разногласия, граф Абердин пък ни уверява, че няма разногласия и между пилитите и вигите, консерваторите и либералите. Според него:

„Страната е уморена от тези безсмислени различия, които не оказват действително влияние върху поведението или принципите на държавните дейци. Каквото и да било друго правителство освен консервативно е немислимо — а също така правилно е и това, че е немислимо каквото и да било друго правителство освен либерално."

„Тези термини имат не много определен смисъл. На страната са омръзнали тези безсмислени различия."

И така трите аристократически фракции — торите, пилитите и вигите — са съгласни, че те действително по нищо не се отличават една от друга. Освен това има още един пункт, по който те са съгласни. Дизраели заяви, че възнамерява да провежда принципа на свобода на търговията. Лорд Абердин казва:

„Голямата цел на сегашните министри на кралицата и главната особеност на тяхното управление трябва да бъдат запазването и разумното разширяване на свободната търговия. Това е мисията, която специално им е възложена."

С една дума, цялата аристокрация е съгласна, че трябва да управлява за благото и в интерес на буржоазията, но същевременно тя е решила да не допуска самата буржоазия до управлението. За тази цел старата олигархия, напрягайки последните си сили, е събрала всичко талантливо, влиятелно и авторитетно, с което още разполага, в едно правителство, което има за задача да преграждa колкото може по-дълго непосредствения достъп на буржоазията до управлението на страната. Обединената аристокрация на Англия възнамерява да действува по отношение на буржоазията съгласно същото правило, което Наполеон препоръчваше по отношение на народа: „Tout pour le peuple, rien par le peuple."*

Ърнест Джонс отбелязва в „People's Paper":

„Разбира се, явното намерение да се изключи буржоазията трябва да се маскира по някакъв начин и те" (министрите) „се надяват да постигнат това най-лесно, като предоставят някои второстепенни и не особено влиятелни постове на либералните аристократи от рода на сър Уилям Молсуорт, Бернал Осборн и други. Но нека те не си въобразяват, че този наконтен мейферски либерализъм[317] ще задоволи строгите господа от манчестерската школа. Последните се интересуват само от сделките и от нищо друго. Те мислят за стерлинги, шилинги и пенси, за постове и длъжности, за гигантските доходи на най-голямата импе-

* — „Всичко за народа, нищо чрез народа." *Ред.*

рия в света, която с всичките си ресурси трябва да бъде поставена всецяло в служба изключително на техните класови интереси."

И действително, достатъчно е да хвърлим бегъл поглед върху „Daily News", „Advertiser" и особено върху „Manchester Times"[318], непосредствения орган на г. Брайт, за да се убедим, че привържениците на манчестерската школа, обещавайки временно да поддържат коалиционното правителство, имат намерение само да се придържат към същата политика, която пилитите и вигите водеха по отношение на последното правителство на Дерби: те искат да оставят министрите на изпитание. Какво значи такова „изпитание", г. Дизраели имà неотдавна случай да разбере.

Тъй като поражението на кабинета на торите бе решено от ирландската бригада, новото коалиционно правителство, разбира се, счете за необходимо да предприеме стъпки, за да си осигури парламентарната поддръжка на тази фракция. Г-н Садлер, маклерът на ирландската бригада, бе бързо съблазнен с длъжността лорд на съкровището. На г. Кьоу бе предложен постът главен прокурор за Ирландия, а г. Монсел бе назначен за секретар на артилерийското управление.

„С тези три подкупа" — пише „Morning Herald" — „се надяват да спечелят ирландската бригада."

При все това има достатъчно основания да се съмняваме, че тези три подкупа ще могат да осигурят поддръжката на цялата ирландска бригада. И наистина в ирландския вестник „Freeman's Journal"[319] ние четем:

„Сега е настъпил критическият момент за въпроса за правата на арендаторите и за въпроса за религиозната свобода. Успехът или неуспехът при разрешаването на тези въпроси зависи сега не от министрите, а от ирландските депутати. Правителството на Дерби бе съборено с деветнадесет гласа. Ако десет души преминат на другата страна, това би променило хода на събитията. При такова положение на партиите ирландските депутати са всемогъщи."

В края на моята последна статия аз изказах мнението, че има само една алтернатива: правителство на торите или парламентарна реформа*. За вашите читатели ще бъде интересно да се запознаят с възгледите на лорд Абердин по същия въпрос. Той казва:

„Подобряването на положението на народа не изключва" (sic!**) „премахването на недостатъците на представителната система, защото без съмнение събитията, които станаха през време на последните избори, едва ли са от естество да пробудят у някого любов към тази система."

---

* Виж настоящия том, стр. 501. *Ред.*

** — така! *Ред.*

На изборите, които се състояха след назначаването им на държавни постове, колегите на лорд Абердин единодушно заявиха, че е необходима реформа на представителната система. Но при това те всеки път даваха на своите слушатели да разберат, че подобни реформи трябва да бъдат „умерени и разумни реформи и че те не трябва да бъдат провеждани прибързано, а обмислено и предпазливо." И така, колкото повече недостатъци се оказват в сегашната представителна система и колкото по-често това се признава открито, толкова по-малко е желанието да се измени тя бързо и радикално.

Неотдавнашните допълнителни избори на министри дадоха повод да се изпита за пръв път едно ново изобретение, което позволява на политическите дейци да запазват своя престиж при всички обстоятелства, независимо от това, дали са *в кабинета* или *не*. Това изобретение се състои в една непрактикувана досега употреба на понятието *„открит въпрос"*. Осборн и Вилиерс в миналото публично се задължаваха да поддържат тайното гласуване. Сега те го обявяват за открит въпрос. Молсуорт се задължи да се бори за колониална реформа, сега това е открит въпрос. Кьоу, Садлер и други се задължиха да защищават правата на арендаторите, сега това е открит въпрос. С една дума, всичко, което те в качеството си на депутати винаги разглеждаха като решен за тях въпрос, стана открит въпрос за тях в качеството им на министри.

В заключение трябва да отбележа още едно куриозно обстоятелство, което се създаде в резултат на коалицията на пилитите, вигите, радикалите и ирландците. Всеки от видните дейци на съответната фракция е изхвърлен от онова ведомство, единствено за което, както се предполага, той притежава известен талант или знания, и е назначен на пост, за който той е удивително малко подходящ. Палмерстон, този знаменит министър на външните работи, е назначен в министерството на вътрешните работи, от което Ръсел, побелял на този пост, е отстранен, за да поеме ръководството на външните работи. Гладстон, този Ескобар* на пюзиизма[320], е назначен за канцлер на съкровището. Молсуорт, който притежаваше известна репутация като подражател или привърженик на нелепата колониална система на г. Уейкфилд[321], е назначен за комисар на благоустройството. На сър Чарлз Ууд, който като министър на финансите се ползуваше с привилегията да се проваля ту с дефицит, ту с излишъци в съкровището, е поверен постът на председател на Контролния съвет за Индия. Монсел, който с мъка раз-

* — синоним на лицемер и изтънчен лъжец — от името на испанския езуит, морален теолог и казуист Ескобар Мендоза. *Бълг. ред.*

личава винтовката от мускета, е назначен за секретар на артилерийското управление. Единственият човек, който си намери мястото. е сър Джеймс Грахам, същият, който на поста пръв лорд на адмиралтейството успя в миналото да си спечели вече солидна слава с това, че пръв въведе в британската флота гнилостния червей.

Написано от К. Маркс на 11 януари 1853 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 3677 от 28 януари 1853 г.

Подпис: К а р л М а р к с

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

ПОЛИТИЧЕСКИ ПЕРСПЕКТИВИ. — РАЗЦВЕТ НА ТЪРГОВИЯТА. — СЛУЧАЙ НА ГЛАДНА СМЪРТ

Лондон, петък, 14 януари 1853 г.

Когато лорд Джон Ръсел получи в министерството на външните работи знаците на дипломатически ранг, той заяви, че възнамерява да заема пост в това ведомство само временно и че в близко бъдеще ръководството на външните работи ще бъде предадено на граф Кларендон. И действително в министерството на външните работи лорд Ръсел винаги е бил външно лице; в него той не се прояви с нищо, ако не се смята издаването на една скучна компилация, струва ми се, по история на договорите, сключени след Нимвегенския мир — книга, която, откровено казано, в най-добрия случай е също тъй занимателна, както и „трагедията", с която същият Ръсел удиви в един прекрасен ден света[322]. По всяка вероятност на лорд Джон ще бъде поверено ръководството на камарата на общините и ще запази мястото си в кабинета, където цялата му дейност ще бъде посветена, както изглежда, на съставянето на нов законопроект за реформа. Парламентарната реформа е традиционното поприще на Ръсел, откакто, прокарвайки своите мероприятия в 1831 г., той с толкова голямо майсторство успя да раздели „гнилите места"[323] между торите и вигите.

Моето предсказание, че подкупването на тримата ирландски депутати*, към което правителството прибягна, за да спечели цялата „ирландска бригада" на страната на коалиционното правителство, ще се окаже безрезултатно, се оправда напълно. Позицията на „Freeman's Journal" и „Tablet", тонът на писмата и декларациите на господа Лукас, Мур и Дъфи, най-после, резолюцията, приета на последното събрание на Лигата за защита на правата на арендаторите[324] против господа Садлер и Кьоу, в достатъчна сте-

* Виж настоящия том, стр. 505. *Ред.*

пен показват, че правителството на Абердин ще разполага само с твърде незначителна част от ирландските сили.

Както е известно, лорд Абердин, шефът на кабинета, ще заеме своето място в камарата на лордовете. В една реч, произнесена неотдавна в Манчестер на банкета в чест на новия американски посланик г. Ингерсол, г. Брайт използува случая да заяви, че пълното премахване на камарата на лордовете е conditio sine qua non* за „прогреса" на промишлената буржоазия. Тази първа официална декларация на манчестерската школа след образуването на коалиционното правителство сигурно ще помогне до известна степен на лорд Абердин да открие оная демокрация, която вдъхва такъв страх на лорд Дерби.

И така борбата между партиите, която оптимистичният публицист от „Times" обяви за прекратена завинаги, отново пламна, въпреки че ерата на „хилядогодишното царство" започна с отлагането на сесията на парламента до 10 февруари.

Продължаващото се засилване на търговския и промишлен разцвет бе гръмко и единодушно провъзгласено в началото на новата година и бе потвърдено с публикуването на отчетите за държавните приходи с данни до 5 т. м., с официалните отчети на министерството на търговията за месеца и за период от единадесет месеца, завършващ на 5 декември 1852 г., с отчетите на фабричните инспектори и, най-после, с годишните търговски бюлетини, издавани в началото на всяка нова година и съдържащи общ преглед на всички търговски операции през изтеклата година.

Отчетите за държавните приходи показват общо увеличение през цялата година с 978,926 ф. ст. и за тримесечие — със 702, 776 фунта стерлинги. Увеличението е за годината по всички пера с изключение на *митата*. Общата сума, която е постъпила в държавното съкровище, възлиза на 50,468,193 фунта стерлинги.

Постъпленията от акцизи, които, както се смята, са показател за благосъстоянието на народа, възлизаха:

за годината, завършваща на 5 януари 1852 г.	на 13,093,170 ф. ст.
за годината, завършваща на 5 януари 1853 г.	на 13,356,981 ф. ст.

Постъпленията от гербов налог — показател за увеличението на търговската активност — възлизаха:

през 1851—1852 г.	на 5,933,549 ф. ст.
през 1852—1853 г.	на 6,287,261 ф. ст.

Имущественият данък, който е показател на увеличението на богатството на висшите класи, възлизаше:

* — Необходимо условие. *Ред.*

през 1851—1852 г. .... на 5,304,923 ф. ст.
през 1852—1853 г. .... на 5,509,637 ф. ст.

Отчетите на Министерството на търговията за месеца и за периода от последните единадесет месеца, завършващ на 5 декември 1852 г., показват:

	1852 г.	1851 г.	1850 г.
Стойност на експорта за месеца, завършващ на 5 декември (във фунти стерлинги)	6,102,694	5,138,216	5,362,319
За периода от единадесет месеца, завършващ на 5 декември	65,349,798	63,314,272	60,400,525

И така увеличението на стойността на експорта за месеца възлиза на почти един милион, а за единадесетте месеца — на повече от два милиона фунта стерлинги. Но до каква степен то е покрито или надхвърлено от увеличението на стойността на вноса, ние не знаем, тъй като липсват каквито и да било данни за стойността на последния.

Ще преминем към отчетите на фабричните инспектори: г. Хорнер, фабричен инспектор за Ланкаширски окръг, в своя току-що публикуван отчет за полугодието, завършващо на 31 октомври 1852 г., пише следното:

„Що се отнася до вълнените, камгарните и копринените фабрики, през последната година в моя окръг станаха много малко изменения; предачниците за лен се намират в същото положение, както и към 1 ноември 1851 г. Но памучните фабрики се разраснаха твърде много. Дори да изключим ония от тях, които в настоящия момент не работят (а много от тях по всяка вероятност скоро отново ще работят, особено ония, чиито машини бяха запазени) — през последните две години бяха пуснати в действие 129 нови фабрики с обща мощност 4,023 конски сили. Мощността на съществуващите фабрики в 53 случая е увеличена общо с 2,090 конски сили, така че се получава общо увеличение на мощността от 6,113 конски сили, благодарение на което изглежда бяха ангажирани допълнително в памучната промишленост вероятно не по-малко от 24,000 работници. Но това не е всичко, тъй като понастоящем се строят много нови фабрики. В малкия район, в който са разположени градовете Ащон, Стейлибридж, Олдем и Лис, се строят единадесет фабрики, които, както се преценява, ще имат обща мощност 620 конски сили. Говори се, че машиностроителите са просто отрупани с поръчки; един много умен и наблюдателен фабрикант ми каза неотдавна, че много от строящите се сега фабрики ще могат по всяка вероятност да бъдат пуснати не по-рано от 1854 г. поради невъзможността да се доставят машини за тях. Но макар приведените по-горе данни, както и ония, които ще бъдат приведени от моите колеги в техните текущи отчети, да могат да дадат представа за голямото увеличение на производството, все пак те не са в състояние да отразят пълната картина на това увеличение. Защото има един обширен и много богат източник на увеличението на производството, за който много трудно могат да се получат каквито и да било данни. Имам предвид съвременните усъвършенствувания в парните машини, благодарение на които стари и дори нови двигатели могат да развият мощност, която значително надвишава тяхната номинална мощност и която по-рано би се считала за невъзможна."

По-нататък г. Хорнер цитира едно писмо на видния инженер-строител г. Насмит от Бирмингам, което показва колко може да се увеличи производителността на машините, ако те работят по-бързо и бъдат снабдени с двойния цилиндър за високо налягане на Уулф; в резултат на неговото приложение същите машини, които вече се намират в употреба, увеличават своята производителност най-малко с 50 процента в сравнение с оная, която са имали преди усъвършенствуването.

От обобщените данни на отчетите на всички фабрични инспектори се вижда, че през течение на годината, която завършва на 31 октомври 1852 г., общият брой на всички пуснати в действие нови фабрики е възлизал на 229 с парни двигатели с мощност 4,771 конски сили и с водни двигатели с мощност 586 конски сили; били са разширени 69 от вече съществуващите фабрики с парни двигатели с мощност 1,532 конски сили и с водни двигатели с мощност 28 конски сили, което прави общо 6,917 конски сили.

Преминавайки след това към годишните търговски бюлетини, ние откриваме, че всички те са проникнати от същия ентусиазъм, с който „Times" предсказа политическото „хилядогодишно царство", и че във всеки случай те имат пред този вестник предимството, че се опират — поне доколкото се позовават на изтеклата година — на фактите, а не само на очакванията.

Селското стопанство също няма основания да се оплаква. В началото на годината средната цена на пшеницата за една седмица се равняваше на 37 шилинга и 2 пенса, към края на годината тя достигна 45 шилинга и 11 пенса. Увеличението на цените на зърнените храни се придружаваше от повишаване цените на добитъка, месото, маслото и сиренето.

През август 1851 г. настъпи небивало падане на цените на продуктите, главно на захарта и кафето, и то не престана до самия край на 1851 г., защото паниката на Минсинг-лейн[325] достигна върхната си точка едва през януари 1852 г. Сега годишните бюлетини отбелязват значително повишаване на цените на повечето чуждестранни продукти, особено на продуктите, внасяни от колониите: захар, кафе и т. н.

Що се отнася до положението със суровините, ние можем да съдим за него въз основа на следните данни:

„Състоянието на търговията с вълна" се характеризира в бюлетина на господа Хюг и Роналд като

„извънредно задоволително през цялата изтекла година . . . Търсенето на вълна на вътрешния пазар бе необикновено голямо. . . Износът на вълнени и камгарни стоки достигна много големи размери, като надвиши дори износа през 1851 г., показателите на който бяха най-високи през всички тези години...

Цените се покачваха непрекъснато, но те се увеличиха значително едва през последния месец, така че в настоящия момент може да се счита, че те надвишават средно с 15—20 процента цените през съответните периоди на миналата година."

Господа Чърчил и Сим съобщават:

„Търговията с дървен материал имаше значителен дял в търговския разцвет на страната през 1852 г. . . Вносът в Лондон възлизаше на 1,200 корабни товара — точно толкова, колкото през 1851 г. И двете години надвишиха с 50 процента предишните години, през които се внасяха средно около 800 товара. Докато количеството на строителния дървен материал оставаше средно на равнището на редица минали години, то търсенето на чамови талпи, дъски и т. н. или на бичен дървен материал в 1852 г. нарасна необикновено много; средната цифра от 6,800,000 броя годишно смени предишната цифра от 4,900,000 броя."

За обработените кожи фирмата Поуел и $К^0$ съобщава следното:

„Изтеклата година беше без съмнение благоприятна за фабрикантите от почти всички отрасли на кожарската промишленост. Суровите материали струваха в началото на годината евтино, а обстоятелствата се сложиха така, че стойността на обработените кожи се повиши значително в сравнение с предишните години."

Особено процъфтява металургическата промишленост. Цената на желязото се повиши от 5 ф. ст. за тон на 10 ф. ст. и 10 шилинга за тон, а неотдавна — на 12 ф. ст. за тон; възможно е да последва повишение на 15 ф. ст.; влизат в действие все повече и повече доменни пещи.

За корабоплаването господа Офор и Ганиман съобщават следното:

„Изтеклата година се отличаваше с необичайна активност на британското корабоплаване. Главната причина бе стимулът, който даде на деловия живот откриването на злато в Австралия. . . Наблюдаваше се всеобщо увеличение на морския транспорт."

Същото оживление се наблюдаваше в областта на корабостроенето. Относно този отрасъл на производството в бюлетина на господа Тондж, Кари и $К^0$ от Ливерпул се казва следното:

„Ние никога по-рано не сме имали възможност да съобщим в нашите годишни отчети толкова благоприятни данни за продажбата на кораби в това пристанище както по отношение размерите на продадения тонаж, така и по отношение на получените цени. Цената на колониалните кораби се повиши с цели 17 процента, при което има тенденция за по-нататъшно повишаване. Броят на намиращите се в корабостроителниците готови кораби се намали на 48 срещу 76 в 1852 г. и 82 в 1851 г. и в най-близко време не се предвижда да бъдат увеличени. . . Броят на пристигналите в Ливерпул и продадени през годината кораби възлиза на 120 с общ тонаж 50,000 тона. Броят на спуснатите във водата в нашето пристанище и на строящите се кораби възлизаше в 1852 г.

на 39 с общ тонаж 15,000 тона срещу 23 с общ тонаж 9,200 тона в 1851 г. Броят на построените тук и строящи се параходи възлизаше на 13 с общ тонаж 4,050 тона. . . Що се отнася до построените от желязо платноходи, извънредно забележителна черта на нашия отрасъл е, че тези кораби се предпочитат все повече; както тук, така и в Клайд, Нюкасъл и навсякъде корабостроителите са заети сега със строежа на такива кораби в небивали още мащаби."

За железниците господа Уудс и Стабс пишат:

„Отчетите дават право на най-смели надежди и далеч надхвърлят всички предишни предвиждания. Отчетите за последната седмица показват увеличение на общата дължина на линиите с 348 мили, или с 5·5 процента, в сравнение с 1851 г. и увеличение на постъпленията от товарооборота с 41,426 ф. ст., или с 14 процента."

Най-после бюлетините на фирмата Дюфи и К° (Манчестер) характеризират търговския оборот с Индия и Китай за месец декември 1852 г. като твърде обширен. Излишъкът от пари се споменава като обстоятелство, което е благоприятствувало предприятията, които са търгували на далечните пазари, и е позволило на онези, които имат интереси в тях, да покрият загубите, които понесоха в началото на годината в стоки и продукти.

„В настоящия момент различни проекти за разработване на нови земи, за създаване на минни предприятия и др. привличат спекуланти и капиталисти."

За разцвета на промишлените окръзи изобщо и на памучните по-специално можеше да се съди още от отчетите на фабричните инспектори. Фирмата Джон Ригли и син (Ливерпул) съобщава следното за памучното производство:

„Представлявайки показател за всеобщия разцвет на страната, разрастването на търговията с памук през изтеклата година даде твърде благоприятни резултати. . . При това се разкриха редица забележителни черти, но най-поразителна и най-заслужаваща споменаване е извънредната леснота, с която бе продадена небивалата още досега реколта на памук от повече от 3 милиона бали, получена в Съединените американски щати. . . В много окръзи вече се вземат подготвителни мерки за увеличаване мощността на промишлените предприятия и ние можем да очакваме, че през следващата година ще бъде преработено по-голямо общо количество памук, отколкото когато и да било преди."

Повечето други отрасли на промишлеността се намират в същото положение.

„Ще посочим Глазгоу" — казват господа Мак-Нер, Грийнхау и Ървинг (Манчестер) — „с неговата памучна и металургическа промишленост, Хъдърсфилд, Лийдс, Халифакс, Брадфорд, Нотингам, Лестер, Шефилд, Бирмингам, Уолвърхямптън с техните разнообразни отрасли на промишлеността — всички те, изглежда, се намират в състояние на най-голям разцвет."

Единственото изключение на фона на всеобщия разцвет са копринената промишленост и даракчийниците в Йоркшир. Общите перспективи на промишлеността и търговията могат да бъдат резюмирани с думите на един манчестерски бюлетин:

„Ние предвиждаме по-скоро прекомерна спекулация, отколкото застой и недостиг на средства.“

Със самия разгар на това всеобщо процъфтяване една стъпка, предприета неотдавна от Английската банка, предизвика всеобщо объркване в търговския свят. На 22 април 1852 г. Английската банка намали сконтовия процент на 2%. Сутринта на 6 януари 1853 г. бе съобщено, че сконтовият процент се повишава от 2 на 2½%, т. е. увеличава се с 25%. Направени бяха опити това повишение да се обясни с големите заеми, получени неотдавна от някои големи железопътни предприемачи, чиито полици на твърде значителни суми, както е известно, се намираха в обръщение. В други кръгове — виж например лондонския вестник „Sun“ — считаха, че като повишава сконтовия процент, Английската банка иска да получи своя дял от общия разцвет. Общо взето този акт бе осъден като „неуместен“. За да го дам в истинската му светлина, привеждам тук следните данни от „Economist“:

Английска банка

	Злато	*Ценни книжа*	*Минимален размер на сконтовия процент*
1852 г.			
22 април	19,587,670 ф. ст.	23,782,000 ф. ст.	намален на 2%
24 юли	22,065,349 „	24,013,728 „	2 %
18 декември	21,165,224 „	26,765,724 „	2 %
24 декември	20,794,190 „	27,545,640 „	2 %
1853 г.			
1 януари	20,527,662 „	29,284,447	2%, обаче от 6 януари повишен на 2½%

Следователно в банката има злато за един милион повече, отколкото през април 1852 г., когато сконтовият процент бе намален на 2%, но между тези периоди съществува рязко различие, тъй като движението на златото премина от фазата на прилив във фазата на отлив. Този отлив е изключително силен: той надвиши вноса на злато от Америка и Австралия през последния месец. Освен това през април 1852 г. ценните книжа са били с пет и половина милиона по-малко, отколкото сега. Следователно през април 1852 г. предлагането на заемен капитал е надвишавало търсенето, докато сега съотношението е обратно.

Износът на злато се придружаваше от значително понижение на валутния курс в чужбина — явление, което се обяснява отчасти със значителното повишаване на цените на повечето вносни артикули, отчасти с голямата спекула с вноса. Към това трябва да се прибави влиянието на неблагоприятната за фермерите есен и зима, породените от това съмнения и опасения относно следващата реколта и в резултат — колосалните търговски операции със задгранични зърнени храни и брашно. Най-после, английските капиталисти участвуват широко в основаването на железопътни и други компании във Франция, Италия, Испания, Швеция, Норвегия, Дания, Германия и Белгия и имат значителен дял във всеобщото мошеничество, арена на което сега е парижката борса. Затова полици, теглени срещу Лондон, има сега на всички европейски пазари в много по-голямо изобилие, отколкото когато и да било преди, което предизвиква непрекъснато падане на валутния курс. На 24 юли един фунт стерлинг се разменяше в Париж срещу 25 франка и 30 сантима, а на 1 януари — само срещу 25 франка; някои сделки бяха сключени дори по курс под 25 франка.

Доколкото търсенето на капитал нарастваше пропорционално на неговото предлагане, последното мероприятие на Английската банка изглежда напълно основателно. Но доколкото то е предназначено да сложи край на спекулата и на изтичането на капитала в чужбина, осмелявам се да предскажа, че то ще се окаже напълно безполезно.

След като читателите ме следваха в този тъй дълъг списък на всички доказателства за растящия разцвет на Англия, аз ги моля да отделят малко внимание на това, което е станало с нещастния работник-иглар Хенри Морган на път от Лондон за Бирмингам, където той отивал да търси работа. За да не бъда обвинен в преувеличение, възпроизвеждам буквално съобщението на нордхемптонския вестник*.

Смърт в резултат на мизерия

Косгров. „В понеделник към 9 часа сутринта двама работници, които се били скрили от дъжда в една изоставена плевня, принадлежаща на г. Т. Слейд от енорията Косгров, дочули стонове, издавани, както те открили, от един нещастник, който лежал в една дупка в сламата; той се намирал в състояние на пълно изтощение. Те го заприказвали и му предложили приятелски да сподели тяхната закуска, но не получили никакъв отговор. Когато го докоснали, тялото му се оказало съвсем студено. Те повикали г. Слейд, който се намирал наблизо. След известно време този джентълмен изпратил нещастника, придружен от едно момче, в една каручка с постелка и навес от слама в приюта за бедни в Ярдли-Гобион, отстоящ на около една миля. Тук той пристиг-

* — „Northampton Mercury“. *Ред.*

нал почти точно в един часа след обед, но след четвърт час умрял. Измършавялото, мръсно, обвито в парцали тяло на бедния човек представлявало ужасно зрелище. Станало ясно, че този нещастник получил в четвъртък, на 2-и, вечерта от чиновника от службата за подпомагане на бедните в Стони-Стратфорд предписание за нощуване в приюта за бедни в Ярдли, каквото се издава на скитниците; изминавайки след това повече от три мили пешком до Ярдли, той бил приет в този приют. Той с голям апетит изял предложената му храна и помолил да му позволят да остане още едно денонощие, което му било разрешено. В събота рано сутринта, след като закусил (може би това е било последното му ядене на този свят), той напуснал приюта и тръгнал обратно за Стратфорд. Много слаб, с болни крака — той имал рана на петата, — той, изглежда, скоро бил щастлив да се възползува от първия попаднал му подслон. Такъв подслон се оказал откритият навес, който принадлежал към някакви постройки извън фермата, на разстояние четвърт миля от шосето. Там той бил намерен в понеделник, на 6-и, по обед, лежащ на сламата, и тъй като стопаните не желаели чужд човек да остане тук, те му заповядали да си отиде. Той помолил да му разрешат да остане още малко и тръгнал към 4 часа след обед, за да потърси още веднаж преди настъпването на нощта най-близкото място за почивка и подслон. Това място се оказала именно споменатата изоставена плевня с наполовина разрушен сламен покрив и с отворени врати. В това най-студено, каквото човек може да си представи, помещение, сврян в една дупка в сламата, той лежал без храна повече от *седем дни*, докато, както описахме по-горе, бил намерен на 13-и сутринта. Този нещастник съобщил, че се казва Хенри Морган, че е работник-иглар; той изглеждал между 30 и 40 години и на вид бил добре сложен човек."

Трудно е да си представим по-ужасен случай. Здрав, добре сложен човек, в разцвета на силите си, неговото дълго, мъченическо странствуване от Лондон до Стони-Стратфорд, неговата отчаяна молба за помощ към заобикалящата го „*цивилизация*", неговото седемдневно гладуване, жестокостта на хората, които го оставят на произвола на съдбата, търсенето на подслон, изгонването му ту от едно, ту от друго убежище, най-после, като венец на всичко безчовечността на субекта на име Слейд и безропотната, печална смърт на съвсем изтощения човек — картина, достатъчно разтърсваща, за да се замисли човек над това.

Без съмнение, той е нарушил правото на собственост, когато е търсил убежище под навеса и в изоставената плевня!!!

Разкажете този случай на гладна смърт в период на блестящ разцвет на някой дебел търговец от лондонското Сити, и той ще ви отговори с думите на лондонския „Economist" от 8 януари:

„Приятно е да виждаме как при свободата на търговията процъфтяват всички класи; надеждата за възнаграждение засилва тяхната енергия; всички одобряват своето производство и всички, и *всеки поотделно* са облагодетелствувани."

Написано от К. Маркс на 14 януари 1853 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 3,681 от 2 февруари 1853 г.

Подпис: Карл Маркс

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

ИЗБОРИ. — ФИНАНСОВИ УСЛОЖНЕНИЯ. — ХЕРЦОГИНЯ СЪДЪРЛАНД И РОБСТВОТО[326]

Лондон, петък, 21 януари 1853 г.

Повторните избори, които бяха резултат от новите мероприятия на правителството, завършиха. Правителството претърпя поражение. Г-н Садлер, един от лордовете на съкровището, който досега се считаше за водач на „ирландската бригада“, бе победен от г. Александър, който бе избран с мнозинство от шест гласа. Г-н Александър дължи своето избиране на една коалиция на оранжистите[327] и католиците. От друга страна, правителството победи в Оксфордския университет, където гласуването продължи петнадесет дни и борбата бе крайно напрегната. С мнозинство от 124 гласа Гладстон одържа победа над Дъдли Персивал, кандидата на привържениците на високата църква[328]. На поклонниците на Худибрасовата логика[329] препоръчваме да прочетат уводните статии на двата съперничещи си в тази борба вестници — „Morning Chronicle“ и „Morning Herald“.

Вчера, след дълги дебати, директорите на Английската банка отново повишиха минималния сконтов процент от 2½ на 3%. Това обстоятелство незабавно се отрази на парижката борса, където отново паднаха всички видове ценни книжа. — Но дори Английската банка да успее да обуздае спекулата в Париж, все пак ще остане открит друг канал за изтичане на наличното злато — вносът на зърнени храни. Последната реколта както в Англия, така и на континента се оценява като реколта с една трета под средната. Освен това съществуват известни съмнения относно количеството продоволствие, с което може да се разполага до следващата реколта, защото сеитбата закъсня поради голямата влажност на почвата. Затова се сключват сделки за внос на голямо количество зърнени храни, в резултат на което валутният курс ще остане неблагоприятен за Ан-

глия. Златото, което пристига на кораби от Австралия, е недостатъчно, за да покрие внезапното увеличение на вноса на зърнени храни.

В една от последните си статии аз споменах за спекулата с желязо*. Първото повишение на сконтовия процент от Английската банка от 2 на 2 ½% вече се отрази върху този отрасъл на търговията. Шотландският чугун, който през последните две седмици се продаваше по 78 шилинга, спадна на 19-и този месец на 61 шилинга. В търговията с железопътни акции по всяка вероятност също ще настъпи застой след повишаването на нормата на лихвения процент поради принудителната продажба на акциите, които досега са били депозирани като гаранция за отпуснатите заеми; подобни операции вече почнаха да се извършват. Но според мен отливът на злато се дължи не само на износа на злато, за това до голяма степен допринесе също оживлението на вътрешната търговия, особено в промишлените окръзи.

В обстановката на сегашното временно затишие в политическия живот обръщението на събранието на жените в Стафорд-хаус до американските им сестри по повод робството на негрите и „изпълненото с любов и християнски чувства обръщение на много хиляди жени от Съединените американски щати до техните сестри, английските жени" по повод робството на белите представляват истинска находка за печата. Но нито един от английските вестници не обърна внимание на обстоятелството, че събранието в Стафорд-хаус се състоя в двореца и под председателството на херцогиня Съдърланд. А имената Стафорд и Съдърланд са достатъчни, за да се оцени по достойнство човеколюбието на английската аристокрация — човеколюбие, което търси своите обекти колкото може по-далеч от родината и предпочита те да бъдат не отсам, а отвъд океана.

Историята на богатството на семейство Съдърланд е история на разоряването и експроприацията на шотландско-келтското население, история на неговото изгонване от земята на неговите прадеди. Още в X век датчаните дебаркирали в Шотландия и завоювали равнините на Кейтнес, като изгонили местното население в планините. Mor-Fear-Chattaibh, както се наричал на келтски, или „големият човек на Съдърланд", винаги намирал другари по оръжие, готови с риск за живота да го защитят срещу враговете му, датчани или шотландци, чужденци или местни жители. След революцията, която изгони Стюартите от Британия[330], частните разпри между дребните кланови вождове в Шотландия ставали все по-редки и английските крале, за да запазят поне привидност на власт в тези далечни

* Виж настоящия том, стр. 512. *Ред.*

SUTHERLAND AND SLAVERY;
OR,
THE DUCHESS AT HOME.

By Dr. Charles Marx.

Karl Marx.

Част от страница на „People's Paper" със статията на К. Маркс „Херцогиня Съдърланд и робството"
(В „People's Paper" статията е озаглавена „Съдърланд и робството, или херцогинята в родината си")

окръзи, насърчавали клановите вождове да формират войскови части от отделните родове; с помощта на тази система *лердите*, както се наричали тези вождове, успели така да съчетаят съвременната военна организация с древната *кланова* система, че едната служила като опора на другата.

За да оценим правилно извършената по-късно узурпация, трябва най-напред да изясним точно какво представлява *кланът*. *Кланът* спада към една форма на обществения живот, която в общия процес на историческото развитие стои цяла степен под феодалния строй, с други думи, той спада към *патриархалния* обществен строй. „*Klaen*" по келтски значи „деца". Всички обичаи и традиции на шотландските келти са основани на предпоставката, че всички членове на *клана* принадлежат към един и същ род. „Големият човек" — вождът на клана, — от една страна, притежава също такава деспотична власт, а, от друга страна, е също тъй ограничен в своите права от кръвното родство и т. н., както и всеки глава на рода [family]. На клана — рода — принадлежал окръгът, в който той се е заселил, точно както в Русия земята, заемана от селската община, принадлежи не на отделните селяни, а на цялата община. Следователно окръгът бил обща собственост на рода. При този строй също тъй малко може да се говори за частна собственост в съвременния смисъл на думата, както и да се сравнява общественото положение на членовете на клана с положението на индивиди, които живеят в условията на нашето съвременно общество. Разделянето и подразделянето на земята отговаряли на военните функции на отделните членове на клана. Вождът им предоставял известни участъци земя в зависимост от техните военни качества, като по свое усмотрение разширявал или орязвал владението на отделните старейшини, които на свой ред разпределяли отделните участъци земя между своите васали и подвасали. Но окръгът като цяло винаги оставал собственост на клана и колкото и да се променяли претенциите на отделните лица, условията на владението оставали неизменни; също така никога не бил увеличаван военният данък или данъкът, плащан на лерда, който бил едновременно и предводител във време на война, и върховен управник в мирно време. Изобщо всеки участък земя от поколение на поколение се обработвал от един и същ род, който плащал твърдо установени данъци. Тези данъци били незначителни и по-скоро представлявали дан, плащана в знак на признаване върховната власт на *„големия човек"* и на подчинените му старейшини, отколкото поземлена рента в съвременния смисъл на думата или изобщо източник на доход. Старейшините, непосредствено подчинени на *„големия човек"*, се наричали *„таксмени"* [*„taxmen"*], а поверената им земя се наричала *„так"* [*„tak"*]. На тях на свой ред били под-

чинени по-низши старейшини, които стояли начело на всяко село, а на тях били подчинени селяните.

Както виждате, *кланът* не е нищо друго освен организиран на военни начала род и като всеки род също тъй малко регламентиран със закони, но и също тъй силно обвързан от традициите. Във всеки случай земята е *собственост на рода,* в който въпреки кръвното родство са съществували същите различия в положението, както и във всички древни азиатски родови общини.

Първата узурпация станала след изгонването на Стюартите с учредяването на родови войскови части. От този момент *плащането* станало главният източник на доход за *„големия човек"*, Mor-Fear-Chattaibh. Затънал в разточителството на лондонския двор, той се стараел да изстиска колкото може повече пари от своите старейшини, а последните на свой ред прилагали същата система по отношение на ония, които стояли под тях. Старинната дан се превърнала в твърдо установени парични вноски. От една страна, въвеждането на тези вноски било прогрес, защото се придружавало от точно фиксиране на традиционните данъци. Но, от друга страна, то означавало узурпация, доколкото „големият човек" заел сега положението на лендлорд по отношение на „таксмените", които от своя страна се явили по отношение на селяните в ролята на фермери. А тъй като сега „големият човек" се нуждаел от пари не по-малко от „таксмените", възникнала необходимост от производство не само за непосредствено потребление, но и за износ и размяна. Затова се наложило да изменят системата на национално производство и да се отърват от работните ръце, които станали излишни в резултат на тази промяна. Населението почнало поради това да намалява. Но в XVIII век населението все още се било запазило в известна степен и човекът още не бил открито принесен в жертва на ламтежа за печалба, както личи от едно място у Стюарт, шотландски икономист, чието произведение бе публикувано 10 години преди труда на Адам Смит. Стюарт (т. 1, гл. 16) казва:

„Рентата от тези земи е твърде незначителна в сравнение с техните размери; но ако я сравним с броя на гърлата, които изхранва едно стопанство, ще се окаже, че един участък земя в планинска Шотландия изхранва десет пъти повече хора, отколкото едно стопанство със същите размери в най-богатите области."[331]

Дори в началото на XIX век поземлените тегоби били още много ниски, което се вижда от съчинението на г. Лок (1820 г.)[332], управителя наградина Съдърланд, който ръководил подобренията в нейните имения. Той привежда например списъка на поземлените тегоби в имението Кинтрадоел за 1811 г., от който се вижда, че дотогава всяко семейство било длъжно да плаща всяка година най-

много няколко шилинга в брой, да доставя няколко домашни птици и да отбива няколко дни ангария.

Едва след 1811 г. била осъществена окончателната и действителна узурпация, насилственото превръщане на *собствеността на клана* в *частна собственост* — в съвременния смисъл на думата — *на вожда*. Лицето, което стояло начело на тази икономическа революция, било своеобразен Мохамед-Али от женски пол, който добре бил усвоил Малтус: *графиня Съдърланд*, или другояче *маркиза Стафорд*.

Преди всичко трябва да отбележим, че прадедите на маркиза Стафорд били „големи хора" от най-северната част на Шотландия, която обхващала почти три четвърти от Съдърландшир. Това графство е по-обширно от много департаменти във Франция или малки германски княжества. Когато графиня Съдърланд наследила тези имения, които тя по-късно занесла зестра на своя мъж маркиз Стафорд, по-късно херцог Съдърланд, тяхното население било вече намаляло на 15,000 души. Благородната графиня решила да извърши радикална икономическа реформа и да превърне цялата територия в пасище. От 1814 до 1820 г. тези 15,000 жители — около 3,000 семейства — били системно изгонвани и изтребвани. Всичките им села били разрушени и изгорени, всичките им ниви преобърнати в пасища. За провеждането на тази екзекуция били изпратени британски войници и работата стигнала до истински битки с местните жители. Една стара жена била изгорена в собствената ѝ колиба, тъй като отказала да я напусне. По такъв начин благородната графиня си присвоила *седемстотин и деветдесет и четири хиляди акра земя*, които от незапомнени времена принадлежали на клана. В изблик на щедрост тя отделила на изгонените жители около 6,000 акра, по 2 акра на семейство. Тези 6,000 акра представлявали дотогава пустош и не носили на собствениците никакъв доход. Графинята била толкова великодушна, че продала земята средно по 2 шилинга и 6 пенса акъра на същите членове на клана, които в течение на векове проливали кръвта си за нейния род. Тя разделила цялата незаконно присвоена от клана земя на 29 големи овцевъдни ферми, във всяка от които живеело едно единствено семейство, най-често английски арендатори-ратаи. В 1821 г. 15,000 келти били вече заместени със 131,000 овце.

Една част от местните жители, изгонени на морския бряг, се опитала да живее от риболов. Те се превърнали в земноводни и по думите на един английски писател живеели наполовина на земята, наполовина по водата; но и земята, и водата заедно само наполовина осигурявали тяхното съществуване.

В своите „Социални очерци“ Сисмонди прави следната бележка по повод тази експроприация на съдърландширските келти, която между другото послужила като пример за подражание и на други „големи хора“ в Шотландия.

„Големите размери на сеньориалните владения са факт, характерен не само за Англия. В цялата империя на Карл Велики, в целия Запад воинствените вождове узурпираха цели провинции и ги обработваха за себе си, използувайки труда на победените жители, а понякога дори на своите собствени другари по оръжие. През IX и X век графствата Мен, Анжу и Поату бяха за графовете на тези провинции по-скоро три обширни имения, отколкото княжества. Швейцария, която в толкова много отношения прилича на Шотландия, бе по онова време разделена между неколцина сеньори. Ако графовете Кибург, Ленцбург, Хабсбург и Груйер се намираха под закрилата на британските закони, те биха били в същото положение, както и графовете Съдърланд. Може би някои от тях щяха да проявят същата склонност към подобрения“ (като маркиза Стафорд) „и не една република в Алпите щеше да изчезне, за да освободи място за овчите стада. Дори най-деспотичният монарх в Германия не би могъл да си позволи подобно нещо.“[333]

Г-н Лок в своята защита на графиня Съдърланд (1820 г.) отговаря на това по следния начин:

„Защо именно в този частен случай трябва да бъде направено изключение от правилото, което се прилага във всички други случаи? Защо абсолютната власт на земевладелеца над неговата земя трябва да бъде принесена в жертва на обществения интерес и по мотиви, които засягат само самото общество?“

Но в такъв случай защо рабовладелците в южните щати на Северна Америка трябва да жертвуват своите частни интереси заради филантропичните превземки на нейна светлост херцогиня Съдърланд?

Британската аристокрация, която навсякъде замести хората с бикове и овце, ще бъде на свой ред в не много далечно бъдеще също заместена от тези полезни животни.

Процесът на *„очистване на имениятa“* в Шотландия, който току-що описахме, се извърши в Англия през XVI, XVII и XVIII век. Още в началото на XVI век Томас Мор горчиво се оплаква от него. В Шотландия този процес се извърши в началото на XIX век, а в Ирландия е в пълния си разгар сега. Сам благородният виконт Палмерстон само преди няколко години „очисти“ от хора своите имения в Ирландия по същия начин, който бе описан по-горе.

Ако изобщо би било правилно някоя собственост да се нарече *кражба*, то собствеността на британската аристокрация е кражба в буквалния смисъл на тази дума. Разграбване на църковните имущества, разграбване на общинските земи, мошеническо превръщане на феодалната и патриархалната собственост в частна собственост, придружавано от изтребление — такива са правните основания на бри-

танската аристокрация върху нейните владения. Какви услуги в този не толкова отдавнашен процес направи на аристокрацията една сервилна категория юристи, можете да видите у един английски юрист от миналия век, Далримпъл, който в своята книга „История на феодалната собственост“[334] с най-наивна откровеност заявява, че в делата за право на владение всеки закон и всеки документ, засягащ собствеността, били тълкувани от юристите в Англия в периода, когато буржоазията забогатявала, в полза на *буржоазията,* а в Шотландия, където забогатявала аристокрацията — в полза на *аристокрацията,* и в двата случая — във враждебен на *народа* дух.

Описаната по-горе турска реформа на графиня Съдърланд бе оправдана поне от малтусианска гледна точка. Но други шотландски аристократи отидоха по-далеко. Като замениха хората с овце, те след това замениха овцете с дивеч, а пасищата — с ловджийски резервати. Ръководната роля в това отношение принадлежи на херцог Атол.

„След завоюването на Англия норманските крале превърнаха обширни пространства английска земя в гори; същото вършат сега тукашните лендлордове с планинска Шотландия“ (Р. Сомерс. „Писма от планинска Шотландия“, 1848)[335].

А какво стана с масата човешки същества, които бяха изгонени от земята, за да освободят място за дивеча на херцог Атол и за овцете на графиня Съдърланд? Къде бяха принудени те да избягат? Къде намериха те убежище?

В Съединените американски щати.

Враговете на английското наемно робство имат право да клеймят робството на негрите, но херцогиня Съдърланд, херцог Атол, памучните лордове на Манчестер — никога!

Написано от К. Маркс на 21 януари 1853 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 3,687 от 9 февруари 1853 г., и в съкратен вид във вестник „The People's Paper“, брой 45 от 12 март 1853 г.

Подпис: Карл Маркс

Печата се по текста на вестник „New-York Daily Tribune“, сверен с текста на вестник „The People's Paper“

Превод от английски

К. МАРКС

СМЪРТНОТО НАКАЗАНИЕ. — ПАМФЛЕТЪТ НА г.-н. КОБДЕН.— НАРЕДБИТЕ НА АНГЛИЙСКАТА БАНКА[336]

Лондон, петък, 28 януари 1853 г.

В „Times" от 25 януари в статия, озаглавена „Мания на бесене", се развиват следните мисли:

„Вече често се забелязва, че в нашата страна след всяка публична екзекуция обикновено веднага следват редица случаи на смърт чрез обесване или в резултат на самоубийство, или в резултат на нещастен случай; това е последица от силното въздействие, което екзекутирането на известен престъпник упражнява върху болезнено впечатлителните и незрели умове."

Като илюстрация на това твърдение „Times" привежда няколко случаи; един от тях е станал с един умопобъркан в Шефилд, който, след като разговарял с други умопобъркани за екзекуцията на Барбур, турил край на живота си, като се обесил. Другият случай станал с едно четиринадесетгодишно момче, което също се обесило.

Едва ли някой разумен човек би отгатнал коя е доктрината, за потвърждение на която е трябвало да послужат изброените факти, защото това не е нищо друго освен пряк апотеоз на палача, като в същото време смъртното наказание се превъзнася като ultima ratio* на обществото. И всичко това в уводна статия на „водещия вестник"**.

„Morning Advertiser" придружава своите твърде резки, но основателни критически бележки по повод на пристрастието на „Times" към бесилката и неговата кървава логика със следните интересни данни за четирндесет и три дни на 1849 г.:

* — крайно средство. *Ред.*

** В английския оригинал игра на думи: „leading article" — „уводна", „водеща" статня, и „leading journal" — „водещ вестник". *Бълг. ред.*

Екзекуции:		*Убийства и самоубийства:*	
Милано	20 март	Хана Сандлс	22 март
		М. Дж. Нютон	22 март
Пули	26 март		
Смит	27 март	Дж. Дж. Глисон — 4 убийства в Ливерпул	27 март
Хау	31 март	Убийство и самоубийство в Лестер	2 април
		Отравяне в Бат	7 април
		У. Бейли	8 април
Ландич	9 април	Дж. Уорд убива майка си	13 април
Сара Томас	13 април	Ярдли	14 април
		Докси, отцеубийство	14 април
		Дж. Бейли убива двете сн деца и себе си	17 април
Дж. Грифитс	18 април	Чарлз Овъртон	18 април
Дж. Ръш	21 април	Даниел Холмстон	2 май

Тази таблица показва — и „Times" е принуден да признае това, — че не само самоубийства, но и най-зверски убийства се извършват веднага след екзекутирането на престъпници. Буди удивление обстоятелството, че във въпросната статия дори не се привежда нито един аргумент, нито един довод в полза на развиваната в нея варварска теория. И действително, би било много трудно, ако не и изобщо невъзможно, да се намери принцип, с който би могло да се обоснове справедливостта или целесъобразността на смъртното наказание в едно общество, което се гордее със своята цивилизация. Наказанието изобщо е било оправдавано като средство или за поправяне, или за заплашване. Но какво право имате вие да наказвате мене, за да поправяте или плашите другите? А освен това и историята, и такава наука като статистиката с изчерпателна очевидност доказват, че от времето на Каин светът нито е бил поправен, нито е бил сплашен с наказание. Тъкмо обратното! От гледището на абстрактното право има само една теория на наказанието, която в абстрактна форма признава достойнството на човека: това е теорията на Кант, особено в оная по-строга формулировка, която й е дал Хегел. Хегел казва:

„Наказанието е *право* на престъпника. То е акт на неговата собствена воля. Престъпникът обявява нарушението на правото за свое право. Неговото престъпление е отрицание на правото. Наказанието е отрицание на това отрицание, следователно утвърждение на правото, към което се домогва самият престъпник и което той сам насилствено си натрапва."[337]

В тази формулировка без съмнение има нещо правдоподобно, доколкото Хегел, вместо да вижда в престъпника само прост обект,

роб на правосъдието, го издига до ранг на свободно, самоопределящо се същество. Но ако вникнем малко по-дълбоко в същината на въпроса, ние откриваме, че тук, както и в много други случаи, немският идеализъм само санкционира в мистична форма законите на съществуващото общество. Нима не е заблуждение определен индивид с действителните мотиви на неговите деяния, с влияещите върху него многообразни социални условия да се подменя с абстракцията за „свободна воля", човекът като такъв да се подменя с едно от многото му свойства? Тази теория, която разглежда наказанието като резултат от собствената воля на престъпника, е само спекулативен израз на древното „jus talionis"* — око за око, зъб за зъб, кръв за кръв. Ще кажем направо, без всякакви дълги повторения: наказанието не е нищо друго освен средство за самозащита на обществото против нарушенията на условията на неговото съществуване, каквито и да са тези условия. Но какво е това общество, което не познава по-добро средство за собствената си защита от палача и което чрез „водещия вестник на света" провъзгласява собствената си жестокост за вечен закон.

Г-н А. Кетле в прекрасния си научен труд „Човекът и неговите способности"[338] казва:

„Има един бюджет, по който ние плащаме ужасяващо редовно: това са разходите за затвори, тъмници и ешафоди... Ние дори можем да предскажем колко лица ще опетнят ръцете си с кръвта на своите ближни, колко ще извършат фалшификация, колко ще употребят отрова почти по същия начин, по който можем да предскажем броя на ражданията и смъртните случаи през годината."

В своята прогноза за вероятните престъпления, публикувана в 1829 г., г. Кетле действително с поразителна точност е предсказал не само общия брой, но и всички разнообразни видове престъпления, които са били извършени във Франция в 1830 г. Следващата по-долу таблица за 1822—1824 г., приведена от Кетле, показва, че средният брой на престъпленията, които се извършват сред една или друга национална част на обществото, зависи не толкова от специфичните политически институции на дадена страна, колкото от основните условия, присъщи на съвременното буржоазно общество изобщо. От сто осъдени престъпници в Америка и Франция е имало:

Възраст	Филаделфия	Франция
до 21 години	19	19
от 21 до 30 години	44	35
от 30 до 40 години	23	23
над 40 години	14	23
Всичко	100	100

* — „право на тъждествено възмездие". *Ред.*

И така, ако престъпленията, взети в голям мащаб, показват по своя брой и своята класификация също такава закономерност, както природните явления, ако — по израза на Кетле — „е трудно да се реши в коя от двете области“ (физическия свят или социалния живот) „действуващите причини довеждат с най-голяма закономерност до определени следствия“, не трябва ли сериозно да се помисли за изменение на системата, която поражда тези престъпления, вместо да се прославя палачът, който екзекутира известен брой престъпници само за да даде място на нови?

Злободневно събитие е публикуването на един памфлет от г. Ричард Кобден под заглавие: „1793 и 1853 г., три писма“ (140 страници)[339]. Първата част на този памфлет, в която се разглежда периодът на революцията от 1793 г. и предшествуващият го период, заслужава похвала за това, че авторът открито и с голяма сила атакува старите английски предразсъдъци относно тази епоха. Г-н Кобден доказва, че в революционната война Англия е била агресивната страна. Но по този въпрос той не може да претендира за оригиналност, защото по същество той само повтаря, и то в много по-малко блестяща форма, изводите, направени вече от найголемия памфлетист, който Англия е имала някога — покойния Уилям Кобет. Другата част на памфлета, въпреки че е написана от икономическо гледище, има известна романтична окраска. Г-н Кобден с всички средства се старае да докаже, че предположението, че Луи-Наполеон има намерение да извърши нашествие в Англия, е съвсем абсурдно; че слуховете за беззащитността на Англия нямат реално основание и се разпространяват само от лица, заинтересовани в увеличение на държавните разходи. С какви доводи доказва той, че Луи-Наполеон няма никакви враждебни намерения по отношение на Англия? С твърдението, че Луи-Наполеон няма никакво *разумно* основание да се кара с Англия. А с какво доказва той невъзможността за неприятелско нашествие в страната? В течение на 800 години, казва г. Кобден, Англия не е претърпявала нашествие. Най-после, какви доводи привежда той, за да докаже, че крясъците за незадоволителното състояние на отбраната са просто користна измама? Декларацията на висшите военни власти, че се чувствуват в пълна безопасност!

Луи-Наполеон никога не е имал дори в Законодателното събрание толкова лековерен почитател на своите честни и миролюбиви намерения, какъвто той сега съвсем неочаквано намира в лицето на г. Ричард Кобден. „Morning Herald“, обичайният защитник на Наполеон, напечата (във вчерашния брой) едно писмо, адресирано до г. Кобден, и както се твърди, инспектирано непосредствено от самия Бонапарт; в него августейшият герой от Са-

тори[340] ни уверява, че ще се появи в Англия само ако кралицата*, застрашена от въстаналата демокрация, ще има нужда от 200,000 от неговите décembraillards, или кресльовци**. Но нали тази демокрация съгласно „Herald" не е някой друг, а Кобден и компания!

Ние трябва да признаем, че след като прочетохме внимателно въпросния памфлет, сами започваме да се опасяваме от нещо като нашествие във Великобритания. Г-н Кобден не е от много щастливите пророци. След отменяването на житните закони той предприе пътуване из континента, като посети дори Русия, и след завръщането си заяви, че всичко е наред, че времето на насилието е минало, че народите всецяло и напълно са се отдали на търговска и промишлена дейност и отсега нататък са си избрали спокоен, чисто делови път на развитие, без политически бури, взривове и сътресения. Не беше успяло още пророчеството му да стигне до континента, и по цяла Европа избухна революцията от 1848 г., като изигра в известна степен ролята на иронично ехо на кротките предсказания на г. Кобден. Той говореше за мир там, където нямаше никакъв мир.

Голяма грешка би било да се предполага, че миролюбивата доктрина на манчестерската школа има дълбоко философско значение. Тя се свежда само до това, че феодалният метод на водене на война трябва да бъде заменен от търговския, че мястото на оръдията трябва да заеме капиталът. Дружеството за мир свика вчера в Манчестер събрание, на което бе почти единодушно провъзгласено, че не би имало никакви основания да се подозира Луи-Наполеон в каквито и да било намерения против безопасността на Англия, *ако печатът би прекратил отвратителните си нападки срещу неговото управление и би млъкнал!* Като се има предвид тази декларация, изглежда твърде странно, че увеличението на разходите за армията и флотата бе прокарано в камарата на общините, без да срещне каквато и да било опозиция, и че нито един от членовете на парламента, които присъствуваха на конференцията за мир[341], не каза нито дума против предложеното увеличение на въоръжените сили.

В периода на политическото затишие, предизвикано от отлагането на заседанията на парламента, два извънредно важни въпроса занимават печата: предстоящият *законопроект за реформа* и последните *наредби* на Английската банка *за сконтовия процент*.

---

* — Виктория. *Ред.*

** — décembraillards (décembre + braillards) — буквално: „декемврийски кресльовци"; намек за членовете на бонапартисткото Общество от 10 декември. *Ред.*

„Times“ от 24 този месец информира публиката, че се подготвя нов законопроект за реформа. За характера на този законопроект за реформа може да се съди по предизборната реч на сър Чарлз Ууд в Халифакс, в която той се обяви против принципа на *еднакви избирателни окръзи;* по-нататък, по речта на Джеймс Грахам в Карлайл, в която той отхвърли *тайното гласуване,* и най-после по негласно циркулиращото мнение, че дори жалките реформистки хапчета, предписани през февруари 1852 г. от Джони Ръсел[342], се считат за твърде силно действуващи и опасни. Но има признаци, които будят още по-голямо подозрение. Рупорът на коалиционното правителство „Economist“ в броя си от 22 януари твърди не само, че

„реформирането на нашата представителна система от не много отдавна фигурира в списъка на належащите и неотложни въпроси“, но и че *„на нас ни липсва предварителният материал за законодателна дейност.* Разширяване, изравняване, регулиране, ревизиране, охраняване и преразпределяне на избирателните права — такива са отделните страни на въпроса, всяка от които изисква дълбоко обмисляне и сериозно проучване ... Не може да се каже, че някои от нашите държавни дейци не притежават в нужната степен полезни сведения по всички или по някои от тези въпроси, но тези сведения са *придобити случайно,* а не са *добити с труд:* те са хаотични, едностранчиви и непълни ... Очевидно тук може да помогне само избирането на *комисия за изследване на въпроса,* на която трябва да се възложи проучването на всичко, което се отнася пряко или косвено до него.“

И така на нашето матусалемско правителство[343] отново предстои да се заеме с изучаването на политически науки coram publico*. Оказва се, че колегите на Пил, колегите на Мелбърн, помощникът на Канинг, заместникът на Грей-стари, хора, служили при лорд Ливерпул или участвували в кабинета на лорд Гренвил, всички тези новаци, започнали своята дейност преди половин век, са неспособни поради липса на опит да направят на парламента каквото и да било радикално предложение за избирателна реформа. И така старата пословица, че опитът идва с годините, изглежда е опровергана. „Подобна скромност сред една коалиция от ветерани от различните партии е прекалено комична, за да може да бъде лесно описана!“ — се провиква „Daily News“, питайки: „А къде е вашият законопроект за реформа?“ На това „Morning Advertiser“ отговаря:

„Ние клоним към мнението, че на сегашната сесия изобщо няма да се обсъжда никакъв законопроект за реформа. Възможно е да бъде направен опит за приемане на закони за предотвратяване и наказване на избирателните подкупи, както и по някои други въпроси от второстепенно значение; възможно е да бъдат положени усилия за премахване на недостатъците, свързани с раз-

---

* — пред целия народ, публично. *Ред.*

пределението на парламентарното представителство в страната, но подобни законодателни мероприятия не заслужават името нов законопроект за реформа."

Що се отнася до последните наредби на Английската банка за сконтовия процент, паниката, която те първоначално предизвикаха, сега премина и деловите хора, подобно на теоретиците, са си внушили, че сегашният разцвет няма да бъде прекъснат или прекратен сериозно. Но прочетете следната извадка от „Economist“:

„Тази година на грамадни пространства от нашата земя, които трябваше да бъдат засети с пшеница, изобщо нищо не расте. На твърде големи райони от нашите плодородни земи много участъци, определени за засяване с пшеница, останаха незасетн, а някои от засетите участъци се намират в не по-добро състояние, тъй като посевите или са загинали, или са покарали много слабо, или толкова са пострадали от вредители, че собствениците на тези участъци едва ли имат по-добри перспективи от собствениците на незасятата земя. Понастоящем е вече почти невъзможно да се обработи цялата площ, определена за засяване с пшеница."

Кризата, отсрочена временно благодарение на откриването на калифорнийските и австралийските пазари и мини, ще настъпи несъмнено в случай на лоша реколта. Наредбите на банката за сконтовия процент са само първото зловещо предзнаменование. В 1847 г. Английската банка променя тринадесет пъти сконтовия процент. В 1853 г. подобни мерки ще се вземат десетки пъти. Накрая бих искал да задам на английските икономисти един въпрос: как можа да се случи, че съвременната политическа икономия, след като започна своя поход против меркантилизма с доказателството, че приливът и отливът на злато в една страна са без значение, че продуктите се разменят само срещу продукти и че златото е продукт като всички други, как можа да се случи, че същата тази политическа икономия сега, в края на своя жизнен път, с най-голяма тревога следи прилива и отлива на злато? „Действителната цел, която банката трябва да постигне със своите операции“ — казва „Economist“, — „е *да попречи на износа на капитал“*. Възнамерява ли обаче „Economist“ да попречи на износа на капитал във вид на памучни тъкани, желязо, вълнена прежда и платове? Но нима златото не е *продукт като всички други?* Да не би на стари години „Economist“ да е станал меркантилист? Не възнамерява ли той, след като откри свободен достъп на чуждия капитал, да забрани износа на британски капитал? Не желае ли той, след като се освободи от цивилизования протекционизъм, да се върне към турския?

Когато вече привършвах тази статия, ми съобщиха, че в политическите кръгове се била широко разпространила версията, че между Гладстон и някои от ръководните дейци на правителството на Абердин възникнали разногласия по въпроса за *подоходния да-*

нък и че резултатът от тези разногласия ще бъде вероятно оставката на този знатен джентълмен. В този случай негов приемник ще бъде навярно сър Френсис Беринг, бивш канцлер на съкровището в правителството на лорд Мелбърн.

Написано от К. Маркс на 28 януари 1853 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 3,695 от 18 февруари 1853 г.

Подпис: ***Карл Маркс***

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

ОТБРАНА. — ФИНАНСИ. — ИЗМИРАНЕ НА АРИСТОКРАЦИЯТА. — ПОЛИТИКА

Лондон, вторник, 8 февруари 1853 г.

„Daily News", твърди, че въпросът за учредяването на милиция за брегова охрана сериозно се обсъжда от правителството.

Отчетите на банката показват ново намаление на количеството на златото в размер на 362,084 фунта стерлинги. През последните две седмици около 1,000,000 златни ф. ст. са били изпратени една част на континента, друга част — в монети — в Австралия. Тъй като златният запас на Френската банка също продължава да се намалява, въпреки значителния приток на злато от Англия, очевидно е започнал процес на образуване на съкровища в ръцете на частни лица, а това е ярък признак за всеобщото недоверие в стабилността на Наполеоновия режим.

В настоящия момент работниците навсякъде предявяват искане за повишаване на работната заплата, особено корабостроителите, миньорите, фабричните работници и механиците. Това искане е породено от господствуващия разцвет и не може да се разглежда като съвсем необикновено явление. Един факт, който заслужава повече внимание, е организираната по всички правила стачка на селскостопанските работници — небивало досега събитие. Селскостопанските работници от Южен Уилтшир вдигнаха стачка, искайки повишение на работната заплата с два шилинга, като тяхната работна заплата сега е само 7 шилинга седмично.

Съгласно тримесечните отчети на началника на бюрото за регистриране на актовете по гражданското състояние в течение на миналата година емиграцията от Великобритания е възлизала на 1,000 души дневно; прирастът на населението е бил малко по-малък. Същевременно много се е увеличил броят на браковете.

Със смъртта на виконт Мелбърн и граф Тирконел, както и на граф Оксфорд през последните две седмици угаснаха цели три пер-

ски рода. Ако някоя класа прави изключение от закона на Малтус за размножаването в геометрична прогресия, това е класата на наследствената аристокрация. Да вземем например перовете и баронетите на Великобритания. От норманската аристокрация в наши дни са се запазили малцина, ако изобщо са се запазили някои; не много повече са оцелели и от първоначалните баронетски родове от времето на крал Якоб I. Голямото мнозинство на членовете на камарата на лордовете е било възведено в това звание в 1760 г. Званието баронет води началото си от 1611 г., от царуването на Якоб I. От всички баронетски родове, които са получили тогава това звание, досега са доживели само тринадесет; а от ония, които са били възведени в този сан в 1625 г., са останали само 39. Друг пример за действието на същия закон е необикновено бързото измиране на венецианската аристокрация, въпреки че *всички* синове на венецианските аристократи получаваха благородническа титла по рождение. *Амло* наброявал на времето си във Венеция 2,500 аристократи, които се ползували с правото на глас в Съвета[344]. Към началото на XVIII век те останали само 1,500, макар че през това време се прибавили редица нови аристократични родове. Върховният съвет в Берн през периода от 1583 до 1654 г. включил 487 семейства в наследствения патрициат; от тях 399 измрели в течение на два века и към 1783 г. останали само 108. Ако се обърнем към подревните периоди на историята, то Тацит ни съобщава, че император Клавдий създал ново поколение патриции, „exhaustis etiam quas dictator Caesar lege Cassia et princeps Augustus lege Saenia sublegere“*.

От тези факти проличава, че природата не обича много наследствената аристокрация, и смело може да се твърди, че английската камара на лордовете отдавна вече би умряла от естествена смърт, ако не беше постоянното вливане на нова кръв и системата на изкуствено поддържане. Съвременната физиология установи, че сред по-висшите животни плодовитостта е обратно пропорционална на развитието на нервната система и по-специално на увеличаването на количеството на мозъчното вещество. Но, разбира се, никой няма да се осмели да твърди, че измирането на английската аристокрация има нещо общо с изобилието на мозъчно вещество.

Същите партии, които предсказваха настъпването на „хилядогодишно царство“ и положиха неговото начало, изглежда вече го считат за прекратено дори преди свикването на камарата на общините. В „Times“, броя от 4 февруари, се казва:

---

* — „защото измряха дори ония, които бяха включени допълнително от диктатора Цезар по закона на Касий и от принцепса Август по закона на Сений“ (Тацит. „Анали“). *Ред.*

„Докато манчестерци бълват змии и гущери против правителството на лорд Абердин ... ирландският папизъм и ирландският *социализъм* (?) сипят съмнителни похвали по адрес на лорд Дерби и г. Дизраели."

Що се отнася до израза *„ирландски социализъм"*, употребен от „Times", то от само себе си се разбира, че той се отнася към агитацията в защита на правата на арендаторите. В бъдеще, когато се представи случай, аз възнамерявам да покажа, че теориите на всички съвременни английски буржоазни икономисти се намират в пълно съгласие с принципите на Лигата за защита на правата на арендаторите[345]. Колко малко тенденцията на току-що цитираната статия на „Times" се споделя от другите вестници, може да се види от следващите редове в „Morning Advertiser":

„Ние бихме презирали ирландците, ако бихме ги считали за способни да изменят на принципите на Лигата за защита на правата на арендаторите."

Крайното раздразнение на вестника на Абердин се обяснява с факта на пълния крах на надеждите за „хилядогодишно" правителство. Господа Садлер и Кьоу бяха признатите лидери на ирландската бригада — единият в кабинета, другият на полесражението. Г-н Садлер ръководеше и управляваше, г. Кьоу произнасяше речи. С купуването на тези двама се надяваха да спечелят цялата компания. Но членовете на ирландската бригада бяха изпратени в парламента със задължението да бъдат в опозиция и да бъдат независими от всяко правителство, което не установи пълно религиозно равенство и не осъществи принципите на законопроекта на Шерман Крауфорд за правата на ирландските арендатори[346]. Следователно „Times" се възмущава от тези хора за това, че не желаят да нарушат своята дума. Непосредствен повод за това гневно избухване дадоха митингът и банкетът в Келс, графство Мит. Изпратеното окръжно призоваваше всички, до които бе адресирано, да изразят своето негодувание по повод „неотдавнашното дезертьорство от редовете на ирландската парламентарна партия"; приета бе и резолюция в същия дух.

Провалът на сметките на правителството по отношение на ирландската бригада можеше да се предвиди; обаче в характера и в позицията на ирландските партии сега стават промени, дълбокият смисъл на които изглежда не се съзнава досега нито от самите тези партии, нито от английския печат. Епископите и преобладаващото мнозинство от духовенството одобряват поведението на католическите депутати, които влязоха в правителството. В Карлоу духовенството всецяло подкрепи г. Садлер и той не би претърпял поражение, ако не бяха усилията на членовете на Лигата за защита на правата на арендаторите. Как изглежда този разкол в очите на една истин-

ски католическа партия, може да се види от една статия на френския вестник „Univers“, европейския орган на йезуитизма. В нея се казва:

„Единственият упрек, който с пълно право може да се направи на господа Кьоу и Садлер, е, че те не се оставиха да бъдат въвлечени в сношения с двете асоциации“ (Лигата за защита правата на арендаторите и Асоциацията на привържениците на религиозното равенство), „които имат само една цел — да узаконят анархията, която разкъсва Ирландия“.

В своето възмущение „Univers“ издава своята тайна:

„Ние крайно много съжаляваме, че двете асоциации се поставят в открита опозиция срещу епископите и духовенството, и то в една страна, в която висшите духовници и църковните сановници са били досега най-сигурните ръководители на народната и националната организация.“

Оттук можем да заключим, че ако във Франция се окажат случайно привърженици на Лигата за защита на правата на арендаторите, вестник „Univers“ би се постарал да ги изпрати на заточение в Кайена. Агитацията на рипилърите[347] бе чисто политическо движение и затова католическото духовенство можеше да използува тази агитация, за да изтръгне от английското правителство отстъпки, при което ирландският народ беше само оръдие в ръцете на свещениците. А агитацията в защита на правата на арендаторите представлява социално движение, което има дълбоки корени и което в по-нататъшното си развитие ще предизвика окончателен разрив между църквата и ирландската революционна партия и по този начин ще освободи народа от духовното робство, което в течение на векове е правило безплодни всичките му усилия и жертви, цялата му борба.

Да преминем сега към „срещата“ на ръководните дейци на движението за реформа в Ланкашир и на депутатите от това графство, която се състоя в Манчестер на 3-и т. м. Председателствуваше г. *Джордж Уилсън*. Той говори само за неравното представителство на търговските и промишлените окръзи в сравнение със селскостопанските окръзи, като каза по този повод следното:

„В пет графства — Бъкингамшир, Дорсетшир, Уилтшир, Нортхямптъншир и Салоп — 63 члена на парламента са избрани от 52,921 избиратели, докато същият брой членове на парламента бяха избрани от Ланкашир и Йоркшир, които имат 89,669 селски и 84,612 градски избиратели, т. е. от общо 174,281 избиратели. Дори членовете на парламента да се избират пропорционално само на броя на избирателите, тези пет графства биха могли да претендират само за 19 места, докато Ланкашир — при същата норма на представителство — би имал право на 207 места. Дванадесет големи града или градски избирателни окръзи (приемайки Лондон за два градски избирателни окръга) избират 24 члена на парламента, имайки 192,000 избиратели, население 3,268,218 души и 383.000 обитаеми къщи. В същото време Андовер, Бъкингам, Чипенем, Кокермут, Тотнес, Харидж, Хонитон, Бедфорд, Лимингтон, Марлбъроу, Грейт-

Марлбъроу и Ричмонд избират също 24 члена на парламента, имайки 3,569 избиратели, 67,434 жители и 1,373 обитаеми къщи... Най-плахият реформатор и най-умереният човек едва ли би възразил против това, да бъдат лишени от представителство селищата с население под 5,000 души и да се дадат над двадесет места на големите избирателни окръзи."

Г-н Милнер Гибсон, член на парламента, говори по въпроса за народното образование и за данъците за знания. Що се отнася до законопроекта за реформа, единственото място в неговата реч, което заслужава внимание, е декларацията му по повод пункта за равни избирателни окръзи:

„Този пункт, ако щете, може да бъде голям *класов въпрос*."

Г-н Бротертон, друг член на парламента, каза:

„Понастоящем не може да се счита за задоволителен нито един законопроект за реформа, който не предвижда равномерно разпределение на представителството."

Но най-забележителна реч произнесе г. Брайт, член на парламента, този истински мъж между „манчестерските мъже". Той каза:

„Правителството е коалиционно правителство, което се състои от виги и пилити... Ние нямаме сериозно основание да ликуваме, като че ли в правителството имаме хора, които се придържат към нови принципи и провеждат нова политика, които възнамеряват да се заемат с големи начинания и не се нуждаят от това, да бъдат подтиквани от всички привърженици на реформата във всяка част на страната." (Възгласи: „Правилно!")

Относно парламентарната реформа Брайт каза следното:

„Ако Луи-Наполеон въведе във Франция същото представителство като нашето, ако той предостави всички депутатски места на селските окръзи, където династията на Бонапартите се ползува с такава популярност, и не допусне да бъдат избрани депутати от Париж, Лион и Марсилия — целият английски печат би осъдил фалшивата представителна система, въведена от него във Франция. (Възгласи: „Правилно, правилно!") ... Тук, в Ланкашир, е съсредоточена една осма от населението на Англия, една десета от нейната облагана с данък собственост и една десета от общия брой на нейните къщи... Ние започваме да разбираме положението, в което се намираме. (Гръмки аплодисменти.) ... Има още едно малко препятствие — това е препятствието, на което се натъква тайното гласуване (Възгласи: „Слушайте, слушайте!"). Аз четох речта, която лорд Джон Ръсел произнесе през време на неговото избиране; сигурно лондонските избиратели са били в прекрасно настроение, защото в противен случай те не биха могли да оставят без възражения неговия аргумент, че той е „противник на тайната където и да било". Като прочетох това, аз си казах: „Много добре; ако аз бях един от твоите привърженици, аз щях да те посъветвам да вземеш със себе си на следващото заседание на кабинета един репортьор от редакцията на „Times"." (Възгласи: „Правилно!", смях.)

Сега да преминем към аргумента на сър Джеймс Грахам, че „не мисли, че тайното гласуване може да бъде направено задължително". Но защо то да не може да бъде направено задължително? Явното гласуване беше направено за-

дължително и тайното гласуване може да бъде направено задължително. Във всеки случай то е задължително в щата Масачузетс и може би и в други щати на Северна Америка; и сър Джеймс Грахам много добре знае колко малко истина имаше в онова, което той говореше на две или три хиляди жители на Карлайл в един дъждовен ден, когато слушателите, както предполагам, не са можели да претеглят достатъчно внимателно привежданите доводи под своите чадъри.

Ние не трябва да забравяме" — каза накрая г. Брайт, — „че всичко, което страната е постигнала от времето на революцията в 1688 г. — и особено през последните години, — е постигнато *в смела борба на промишлената и търговска класа против аристокрацията и привилегированите класи в нашата страна.* Ние трябва да продължим същия конфликт; предстои да бъдат извършени още велики дела." (Аплодисменти, възгласи: „Правилно, правилно!")

Единодушно приетата резолюция гласи:

„Настоящото събрание призовава либералните депутати, свързани с Ланкашир, да се считат за комитет, който има за цел да съдействува на всяко мероприятие в полза на една парламентарна реформа, за да се осигури на това графство такова разширение на представителството, което отговаря на неговото население, промишленост, богатство и култура."

На това събрание манчестерската школа повтори бойния си зов: „Промишлената буржоазия против аристокрацията". Но, от друга страна, тя също издаде тайната на своята политика, а именно стремежа да бъде изключен народът от представителство на нацията и да съблюдава строго своите особени класови интереси. Всичко, което се каза за тайно гласуване, народно образование, данъци върху знанията и т. н., представлява само реторически украшения, тъй като единствената сериозно преследвана цел е *изравняването на избирателните окръзи;* поне това е единственият пункт, по който бе приета резолюция и по който депутатите поеха съответно задължение. Защо? При равни избирателни окръзи градските интереси биха взели надмощие над селските: буржоазията би завладяла камарата на общините. Ако манчестерци съумеят да постигнат равни избирателни окръзи, като избягнат при това необходимостта да правят сериозни отстъпки на чартистите, последните вместо два врага, които се надпреварват взаимно в стремежа си да ги привлекат на своя страна, биха имали против себе си една сплотена армия от врагове, обединили всичките си сили за противодействие срещу исканията на народа. Тогава би се установило за известно време неограниченото господство на капитала не само в промишлеността, но и в политиката.

Като лошо предзнаменование за коалиционното правителство може да се считат похвалите, които се сипеха в Келс и Манчестер по адрес на бившето правителство. Г-н *Лукас,* член на парламента, заяви в Келс:

„Нямаше по-големи противници на правата на арендаторите от маркиз Ланслаун, лорд Палмерстон, Сидни Херберт и други... Нима правителството на вигите и привържениците на Грахам не посрещаха с враждебно ръмжене въпроса за арендаторите? От друга страна, да вземем официалните представители на торите; и нека всеки, който е чел предложенията, изхождащи от различните партии, каже по съвест, не е ли било отношението на правителството на Дерби към този въпрос хиляди пъти по-честно от това на вигите."

Милнер Гибсон заяви на едно събрание в Манчестер:

„Макар че бюджетът на последното правителство общо взето беше лош, все пак в него имаше някои указания по отношение на бъдещата политика. (Възгласи: „Правилно, правилно!") Бившият канцлер на съкровището най-малкото строши леда. Аз имам предвид митата върху чая. Чух от достоверни източници, че бившето правителство имало намерение да отмени данъка върху обявленията."

Г-н *Брайт* отиде в своите похвали още по-далеч:

„По въпроса за подоходния данък бившето правителство постъпи смело. От страна на английските селски дворяни, които притежават огромна част от недвижимата, поземлената собственост на страната, издигането и поддържането на един проект, установяващ различни норми на облагане на недвижимото имущество и на доходите от търговията и от другите непостоянни източници, беше крачка, която ние не можем да отминем и която трябва да приветствуваме в нашия окръг. Но г. Дизраели засегна още един пункт и аз трябва да кажа, че съм му благодарен за това. Във встъпителната реч към своя бюджет и в речта, в която той в продължение на три часа се бори с всички сплотени против него сили през оная нощ, когато претърпя окончателно поражение, той засегна данъците върху наследството, под които ние разбираме данъка при наследяване на движимо имущество и митото, което се събира при утвърждаване на завещания, като призна, че тези данъци се нуждаят от уреждане. (Гръмки аплодисменти.)"

Написано от К. Маркс на 8 февруари 1853 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 3699 от 23 февруари 1853 г.

Подпис: Карл Маркс

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

ИТАЛИАНСКОТО ВЪСТАНИЕ. — БРИТАНСКАТА ПОЛИТИКА

Лондон, петък, 11 февруари 1853 г.

Политическата апатия, която толкова дълго господствува тук под естественото покривало на гъстата мъгла, бе внезапно прекъсната от пристигането на революционни известия от Италия. По телеграфа се получи съобщение, че на 6-и този месец в Милано е избухнало въстание; че са били издадени прокламации, една от името на Мадзини, друга от името на Кошут, в които намиращите се в редовете на австрийската армия унгарци се призовават да се присъединят към революционерите; че въстанието е било най-напред потушено, но след това избухнало отново; че австрийците, разквартирувани в арсенала, са избити и т. н.; че вратите на Милано са затворени. Наистина, френските правителствени вестници публикуваха две допълнителни съобщения, изпратени от Берн на 8-и и от Торино на 9-и т. м., в които се казва, че на 7-и въстанието било окончателно потушено. Но приятелите на Италия виждат благоприятен признак в това, че английското министерство на външните работи в продължение на два дни не получава никаква пряка информация.

В Париж се носят слухове, че в Пиза, Лука и други градове цари огромно възбуждение.

В Торино съобщението, направено от австрийския консул, предизвикало извънредно заседание на правителството за обсъждане положението в Ломбардия. Куриозно е, че денят, в който дойдоха първите известия в Лондон, 9 февруари, е също годишнината от провъзгласяването на Римската република в 1849 г.,[348] от екзекутирането на Чарлз I в 1649 г. и от събарянето на Якоб II в 1689 г.

Що се отнася до шансовете на сегашното въстание в Милано, надеждите за успех са твърде незначителни, ако на страната на революцията не преминат няколко австрийски полка. Частни писма от Торино, които се надявам да получа в близко време, ще ми дадат навярно възможност да дам подробен отчет за всичко, което е станало.

По повод характера на амнистията, дадена неотдавна от Луи-Наполеон, в печата бяха публикувани редица изказвания на френски емигранти. Виктор Фронд (бивш офицер) заявява в брюкселския вестник „Nation"[349], че с учудване прочел името си в списъка на амнистираните; защото той сам се е амнистирал още преди пет месеца, като е избягал от Алжир.

Първоначално „Moniteur" съобщи, че на амнистия подлежат 3,000 заточеници и че само около 1,200 граждани остават под действието на проскрипциите. Но след няколко дни същият меродавен орган съобщи, че са помилвани 4,312 души; излезе, че Луи-Наполеон е помилвал фактически 100 души повече, отколкото бе осъдил преди това! Само в Париж и департамента Сена се наброяват към 4,000 души, изпратени на заточение; от тях са амнистирани само 226. От департамента Еро бяха заточени 2,611 души; от тях са амнистирани 229. Ниевър даде 1,478 жертви, между които 1,100 глави на семейства, имащи средно по три деца; от тях са амнистирани 180 души. В департамента Вар са върнати от заточение 687 души от 2,181. От заточените в Кайена 1,200 републиканци са помилвани само малцина и главно тъкмо ония, които вече са избягали от тази колония за каторжници. Броят на лицата, заточени в Алжир и сега освободени, е голям, но далеч не може да се сравнява с грамадния брой хора, депортирани изобщо в Африка, който, както се смята, възлиза на 12,000. Емигрантите, които живеят понастоящем в Англия, Белгия, Швейцария и Испания, с много малко изключения съвсем не бяха засегнати от амнистията. От друга страна, списъците на амнистираните съдържат голям брой лица, които или никога не са напускали Франция, или отдавна вече са получили разрешение да се завърнат; нещо повече, има дори имена, които фигурират в списъците по няколко пъти. Но най-чудовищният факт е, че списъците са препълнени с имена на голям брой хора, които, както е известно, бяха убити през време на кървавите декемврийски battues*.

Вчера бе открита новата сесия на парламента. Като достойно встъпление към бъдещите дела на „хилядогодишното" правителство в камарата на лордовете се разигра следната сцена. Граф Дерби попита граф Абердин какви мероприятия възнамерява правител-

* — хайки, избивания. *Ред.*

ството да внесе за разглеждане в парламента, на което последният отговори, че по-рано вече имал случай да изложи своите принципи и че би било неуместно да ги повтаря; а да прави тук нови декларации преди оповестяването им в камарата на общините, би било преждевременно. След това последва един крайно любопитен диалог, през време на който граф Дерби говореше, а граф Абердин само многозначително поклащаше глава.

Граф Дерби: „Бих искал да попитам благородния лорд какви мероприятия възнамерява той да предложи на камарата на лордовете в течение на тази сесия?“

Пауза от няколко секунди; благородният лорд не става от мястото си.

Граф Дерби: „Означава ли мълчанието, че няма да бъдат предложени никакви мероприятия?“ (Смях.)

Граф Абердин мърмори нещо неясно.

Граф Дерби: „Мога ли да си позволя да попитам какви мероприятия ще бъдат предложени на тази камара?“

Никакъв отговор.

Лорд-канцлерът поставя въпрос за отлагане на заседанието, камарата на лордовете взема решение за отлагане.

Ако от камарата на лордовете преминем към „верноподаните общини на нейно величество“, ние като че ли ще трябва да се съгласим, че граф Абердин много по-ярко изложи програмата на правителството със своето мълчание, отколкото снощи лорд Джон Ръсел със своята дълга и тежка реч. Краткото резюме на последната се свежда до следното: „важни са не мероприятията, а хората“; отлагане на разрешаването на всички въпроси, които подлежат на разглеждане от парламента, с една година и редовно изплащане на заплатите на министрите на нейно величество през това време. Лорд Джон Ръсел изрази това намерение на правителството с приблизително следните думи:

„Що се отнася до числеността на контингентите, които трябва да бъдат утвърдени за армията, флотата и артилерията, тя няма да бъде по-висока от оная, която бе утвърдена преди коледната ваканция. Що се отнася до размерите на различните разходни пера на бюджета, то в сравнение с бюджета от миналата година те ще бъдат значително увеличени. . . Ще бъде внесен законопроект, съгласно който канадските законодателни органи ще получат правото да се разпореждат с резервния църковен фонд в Канада . . . Министърът на търговията ще внесе законопроект за лоцманското дело. . . Ограниченията на правата на поданиците на нейно величество от еврейски произход ще бъдат отменени. . . Ще бъдат внесени предложения, засягащи образованието. Аз още не мога да кажа колко широк ще бъде този проект, който ми предстои да предложа в тази област от името на правителството на нейно величество. Той ще включва мероприятия, които засягат образованието на бедните класи, и предложения относно Оксфордския и Кембриджкия университет . . . Заточението в Австралия ще бъде прекратено. . . Ще бъде внесен законопроект за въвеждане система на по-леки наказания за престъпленията. . . Веднага след великденската ваканция или при първа възможност след нея канцлерът на

съкровището ще внесе бюджетопроекта за текущата година. . . През следващите дни лорд-канцлерът ще изложи мероприятията, които възнамерява да предложи за подобряване на законите. . . Главният секретар за Ирландия възнамерява след няколко дни да внесе предложение за назначаване на специална комисия, която да се заеме със законопроекта за лендлордовете и арендаторите в Ирландия. . . Министрите ще положат всички усилия, за да възобновят за тази година подоходния данък без каквито и да било обсъждания или дискусии."

Относно парламентарната реформа лорд Джон Ръсел заявява, че тя може би ще бъде разгледана на следващата сесия. Това значи, че сега няма да бъде внесен никакъв законопроект за реформа. Нещо повече, Джони с всички сили се стараеше да опровергае предположението, че някога е обещал да внесе по-либерален проект за реформиране на представителната система от законопроекта, внесен от него през време на последната сесия[350]. Той дори се възмущаваше, че му приписват подобни обещания. Той никога не бил казал, нито бил мислил нещо подобно. Той не може дори да обещае, че законопроектът, който възнамерява да внесе през време на следващата сесия, ще бъде също тъй всестранен като законопроекта от 1852 г. По отношение на подкупите и корупцията той каза:

„Аз считам, че е по-добре да почакам с изказването на своето мнение, дали са необходими по-нататъшни мероприятия за прекратяване на подкупите и корупцията. С това искам само да кажа, че това е един от най-важните въпроси."

Невъзможно е да се опише студеното учудване, с което камарата на общините посрещна тази реч на Джон Пределната точка[351]. Трудно е да се каже какво преобладаваше: недоумението на неговите приятели или веселостта на неговите врагове. Но всички, изглежда, видяха в тази реч пълно опровержение на учението на Лукреций, че „nil de nihilo fit"*. Лорд Джон поне направи от нищо нещо, а именно суха, дълга и много скучна реч.

Предполагаше се, че кабинетът на министрите е свързал своето съществуване с два въпроса: за новите размери на подоходния данък и за новия законопроект за реформа. Що се отнася до подоходния данък, предложено бе да бъде оставен в сегашната му форма още една година. А що се отнася до законопроекта за реформа, дори в рамките, набелязани от вигите, заявено бе, че министрите възнамеряват да го прокарат само при условие, че останат на своите постове още една цяла година. Общо взето, възпроизведена е програмата на последното правителство на Ръсел с изключение на законопроекта за реформа. Дори обсъждането на

* — „от нищо нищо не става" (Лукреций, „За природата на нещата"). *Ред.*

бюджетопроекта се отлага за след великденската ваканция, така че министрите при всички обстоятелства ще могат да получат заплатата си за четвърт година.

Почти всички предложения за частични реформи са заимствувани от програмата на г. Дизраели. Такива са например подобрението на законите, отменяването на заточаването в Австралия, законопроектът за лоцманското дело, създаването на комисия по въпроса за правата на арендаторите и т. н. Единствените пунктове, принадлежащи собствено на сегашното правителство, са проектираната реформа на образованието, която, както ни уверява самият лорд Джон, ще бъде не по-голяма от самия него, и отменяването на правните ограничения за барон Лайонел Ротшилд. Проблематично е дали английският народ ще бъде много доволен от разпространението на избирателното право върху един еврейски лихвар, който, както е известно, бе един от съучастниците в държавния преврат, извършен от Бонапарт.

Това нагло поведение на едно правителство, съставено от представители на две партии, които претърпяха пълно поражение в последните общи избори, трудно може да се обясни другояче освен с обстоятелството, че всеки нов законопроект за реформа ще наложи разтурянето на сегашната камара на общините, чието мнозинство се е вкопчило здраво за своите купени на такава скъпа цена депутатски места, спечелени с незначително мнозинство на гласовете.

Няма нищо по-възхитително от начина, по който „Times" се опитва да утеши своите читатели:

„Най-близката сесия — това е много по-малко неопределен срок, отколкото *утре*, защото утре зависи не само от волята, но и от живота на този, който отлага. А следващата сесия непременно ще дойде, стига само да не загине светът. И така, да отложим цялата парламентарна реформа за следващата сесия и да оставим правителството в покой една година!"

Аз от своя страна считам за крайно благоприятно обстоятелство за народа, че никакъв законопроект за реформа няма да бъде *октроиран* от министрите при сегашното апатично състояние на общественото мнение и „под студената сянка на аристократическия коалиционен кабинет". Не трябва да се забравя, че лорд Абердин беше член на торийския кабинет, който в 1830 г. отказа да се съгласи с каквато и да било стъпка в полза на реформата. Националните реформи трябва да бъдат завоювани чрез национална агитация, а не дадени по милостта на милорд Абердин.

В заключение искам още да спомена, че на специално заседание на главния комитет на *Националната асоциация за покрови-*

телство на британската промишленост и капитал[352], състояло се миналия понеделник под председателството на херцог Ричмонд в палатата на Компанията на Южните морета, това дружество взе мъдрото решение да се разтури.

Написано от К. Маркс на 11 февруари 1853 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune". бр. 3,701 от 25 февруари 1853 г.

Подпис: Карл Маркс

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

ПОКУШЕНИЕТО СРЕЩУ ФРАНЦ-ЙОСИФ. — МИЛАНСКОТО ВЪСТАНИЕ. — БРИТАНСКАТА ПОЛИТИКА. — РЕЧТА НА ДИЗРАЕЛИ. — ЗАВЕЩАНИЕТО НА НАПОЛЕОН

Лондон, вторник, 22 февруари 1853 г.

Телеграфът донесе следните новини от Щулвайсенбург*:

„На 18-и този месец в 1 часа след обед разхождащият се на виенската крепостна стена австрийски император Франц-Йосиф бе стремително нападнат от един унгарски шивашки калфа на име Ласло Либени, бивш хусар от Виена, който му нанесе удар с кинжал. Ударът бе париран от адютанта граф О'Донел. Франц-Йосиф е ранен под тила. Унгарецът, който е 21-годишен, бе повален на земята със саблен удар от адютанта и бе незабавно арестуван."

Съгласно други версии оръжието, с което било извършено нападението, било пушка.

В Унгария току-що е бил разкрит много широк заговор за събаряне на австрийското господство.

„Wiener Zeitung" публикува няколко присъди на военния съд по делото на 39 лица, обвинени главно в това, че са били в заговор с Кошут и Рушчак от Хамбург.

Веднага след потушаването на революционното въстание в Милано Радецки издаде заповеди за прекъсване на всякакви съобщения с Пиемонт и Швейцария. До вас, навярно, още преди да получите това писмо, са стигнали оскъдните информации, които са били пуснати от Италия за Англия. Искам да ви обърна вниманието върху една характерна черта на миланските събития.

Помощникът на маршал Радецки граф Страсолдо в първата си заповед от 6-и този месец открито признава, че мнозинството от населението съвсем не е участвувало в последното въстание, макар че това не му попречи да въведе в Милано най-строго обсадно положение. В своята издадена след това прокламация, съставена във

* Унгарското название: Секешфехервар. *Ред.*

Верона на 9 февруари, Радецки лишава от всякаква сила декларацията на своя подчинен, стараейки се да използува въстанието, за да може с фалшиви предлози да получи пари. На всички, с изключение на лицата, които явно принадлежат към австрийската партия, той налага парични глоби в неограничени размери в полза на гарнизона. В прокламацията си от 11-и този месец той заявява, че „мнозинството от жителите, с малко похвални изключения, не желае да се подчинява на императорското правителство", и предписва на всички съдебни власти, т. е. на военните съдилища, да конфискуват имуществото на всички съучастници, определяйки съучастието по следния начин:

„Che tale complicità consista semplicimente nella omissione della denuncia a cui ognuno è tenuto."*

На същото основание той би могъл да конфискува наведнаж целия Милано под предлог, че за въстанието, избухнало на 6-и, жителите му не са донесли още на 5-и. Който не иска да стане шпионин и доносчик на Хабсбургите, трябва да стане законна плячка на хърватите[353]. С една дума, Радецки провъзгласи нова система за масово ограбване.

Миланското въстание е забележително като симптом на наближаващата революционна криза на целия европейски континент. То е достойно за възхищение като героичен акт на шепа пролетарии, които, въоръжени само с ножове, се осмелиха да нападнат крепостта на един гарнизон и разквартируваната наоколо армия от 40 хиляди най-добри войници в Европа, докато италианските синове на Мамон се предаваха на танци, песни и пиршества сред кръвта и сълзите на своята унижена и изтерзана нация. Но като финал на вечните заговори на Мадзини, на неговите бомбастични възвания, на неговите арогантни декламации против френския народ, това въстание е твърде жалко по своите резултати. Но да се надяваме, че отсега нататък е сложен край на тези révolutions improvisées**, както ги наричат французите. Чувал ли е някой някога големи импровизатори да са били също големи поети? В политиката те са същите, както и в поезията. Революциите никога не стават по заповед. След ужасния опит от 1848 и 1849 г., за да се предизвика национална революция, е нужно нещо повече от книжни призиви на намиращи се далеч водачи. Кошут използува случая, за да се откаже изобщо публично от въстанието и по-специално от прокламацията, издадена от негово име. Но твърде подозрително е,

---

* — „И че подобно съучастие е вече простото въздържане от донос, който всеки е длъжен да направи." *Ред.*

** — импровизирани революции. *Ред.*

че той post factum иска да бъде признато неговото превъзходство като политик над неговия приятел Мадзини. По този повод вестник „Leader“ отбелязва:

„Ние считаме за необходимо да предупредим нашите читатели, че тази работа засяга изключително взаимоотношенията между господа Кошут и Мадзини, от които последният не се намира в Англия.“

Дела Роко, приятел на Мадзини, в писмо, адресирано до „Daily News“, казва следното по повод опроверженията на г. Кошут и г. Агостини:

„Някои лица ги подозират, че те са чакали окончателните сведения за успеха или неуспеха на въстанието, готови както да споделят честта на успеха, така и да снемат от себе си отговорността за неуспеха.“

Б. Семере, бивш унгарски министър, в писмо, адресирано до редактора на „Morning Chronicle“, протестира „против това, че Кошут незаконно узурпира името Унгария“. Той казва:

„Онзи, който иска да си състави мнение за Кошут като държавен деец, нека внимателно изучи историята на последната унгарска революция; а онзи, който иска да се запознае с неговия талант като заговорник, нека хвърли ретроспективен поглед върху миналогодишната нещастна хамбургска експедиция.“

Че революцията побеждава дори тогава, когато търпи поражение, се вижда най-добре от страха, който миланската échauffourée* породи у континенталните владетели, поразявайки ги право в сърцето. Достатъчно е само да прочетем следното писмо, напечатано в официалния „Frankfurter Oberpostamts-Zeitung“:

„*Берлин,* 15 февруари. Събитията в Милано произведоха тук дълбоко впечатление. Известията за тях стигнаха до краля по телеграфа на 9-и този месец тъкмо в самия разгар на придворния бал. Кралят незабавно заяви, че движението е свързано със заговор, който има дълбоки корени и разклоненията на който се намират навсякъде, и че при наличността на това революционно движение е необходим тесен съюз между Прусия и Австрия. . . Един от висшите чиновници се провикна: „Ние може би ще трябва да защищаваме короната на Прусия на бреговете на По“.“

В първия момент тревогата беше толкова голяма, че в Берлин бяха арестувани около двадесет жители, и единствената причина за арестуването беше „дълбокото впечатление“ от миланските събития. „Neue Preussische Zeitung“, ултрароялисткият вестник, беше конфискуван, загдето публикувал документ, приписван на Кошут. На 13-и министър фон Вестфален внесе в горната камара набързо съставен законопроект, с който правителството се упълномощаваше

* — лудория; смела, но безуспешна постъпка. *Ред.*

да конфискува всички вестници и брошури, издадени извън пределите на Прусия. Във Виена арестите и обиските по къщите станаха всекидневно явление. Между Русия, Прусия и Австрия незабавно започнаха преговори, за да се отправи съвместен протест до английското правителство по повод политическите емигранти. Колко слаби, колко безсилни са така наречените европейски „сили“! Те чувствуват, че всички тронове на Европа се разклащат до основи още при първите предвестници на революционно земетресение. Обкръжени от своите армии, бесилки и затвори, те треперят пред онова, което те самите наричат „подривни попълзновения на малцина подкупени злоумишленици“.

„Спокойствието е възстановено.“ Да, това е така. Зловещото, страшно спокойствие, което настъпва между първото избухване на бурята и нейния повторен мощен удар.

От бурните сцени на континента преминаваме към спокойна Англия. Човек може да помисли, че духът на малкия Джон Пределната точка цари във всички сфери на официалния свят, че цялата нация е поразена от същия паралич, както и хората, които сега я управляват. Дори „Times“ отчаяно се провиква:

> „Може би това е затишие пред буря, може би е дим, след който идва огънят . . . Характерна черта на настоящия момент е скуката.“

Парламентът възобнови своята работа, но досега най-драматичният и единствено привличащ вниманието акт на коалиционното правителство бяха три пъти повторените реверанси на лорд Абердин. За впечатлението, което програмата на лорд Джон произведе на неговите врагове, можем да съдим най-добре от изказванията на неговите приятели.

> „Лорд Джон Ръсел“ — пише „Times“ — „произнесе реч, в която имаше по-малко вдъхновение, отколкото дори във встъпителните обяснения на един обикновен изпълнител на публичен търг преди разпродажбата на стари мебели, развалени стоки или дюкянски принадлежности. . . Лорд Джон Ръсел предизвиква извънредно слаб ентусиазъм.“

Както е известно, новият законопроект за реформа бе отложен поради наличността на по-неотложни практически реформи, които изискват по-непосредствено внимание от страна на законодателите. Понастоящем вече е даден пример за това, какъв характер в края на краищата неизбежно ще имат тези реформи, докато инструментът за провеждането на реформи, т. е. парламентът, сам остава нереформиран.

На 14 февруари лорд Крануорт изложи в камарата на лордовете своята програма за реформи в областта на правото. По-голямата част от неговата многословна, отегчителна и мъглява реч се

състоеше в изброяването на ония много неща, които се очакват от него, но които той още съвсем не е готов да изпълни. Той се оправдаваше с това, че седи на чувала с вълна[354] само седем седмици. Но както отбелязва „Times“, „лорд Крануорт е живял вече 63 години на този свят и от тях 37 е бил адвокат“. В истински вигски дух от сравнително големите успехи на предишните малки реформи в областта на правото той прави извода, че би било нарушение на всички правила на скромността да се продължат реформите със същото усърдие, както и преди. В истински аристократичен дух той не иска да се занимава с църковното право, защото „това прекалено много би влизало в разрез със законно обоснованите интереси“. Върху какво са основани тези интереси? Върху обществените злини. Единствените мероприятия, подготвени от лорд Крануорт, които имат известно значение, са следните две. Първо, „един законопроект за улесняване прехвърлянето на земя“, главните особености на който се състоят в това, че той прави прехвърлянето на земя още по-трудно, като увеличава свързаните с това разходи и технически пречки, но не намалява продължителността и не опростява сложната процедура по прехвърлянето. Второ, предложение да се създаде комисия, която да систематизира статутното право[355] и цялата заслуга на която трябва да се сведе до съставянето на указател за четиридесетте дебели тома на статутите. Лорд Крануорт без съмнение може да защити своите мероприятия от нападките на най-закоравелите противници на реформата в областта на правото със същото оправдание, към което прибягнала една бедна девойка, която заявила на своя изповедник, че макар и действително да родила дете, това дете било много малко.

Досега единствените интересни дебати в камарата на общините бяха дебатите, предизвикани от запитването, което г. Дизраели отправи на 18-и този месец до правителството по повод отношенията между Англия и Франция. Дизраели започна с Поатие и Азенкур[356] и завърши с избирателната кампания в Карлайл и с речта в Клосхол в Халифакс. Неговата цел бе да обвини сър Джеймс Грахам и сър ЧарлзУуд в непочтителни изказвания по отношение на Наполеон III. Дизраели не можеше да демонстрира по-нагледно пълното разложение на старата партия на торите, отколкото с това явяване в ролята на апологет на Бонапартите, тези наследствени врагове на същата политическа каста, водач на която е той. Той не можеше да започне своята опозиционна кариера по-неподходящо, отколкото с това оправдание на сегашния режим във Франция. Слабостта на тази част на неговата реч проличава от един кратък неин анализ.

Когато той се опита да обясни причините за безпокойството на публиката по повод състоянието на сегашните отношения между Англия и Франция, той бе принуден да признае, че главното основание за това безпокойство са именно големите въоръжения, започнати през време на собственото му управление. Въпреки това той се стараеше да докаже, че увеличението и усъвършенствуването на средствата за отбрана на Великобритания имат за свое единствено основание само големите изменения, предизвикани от съвременното приложение на науката във военното изкуство. Компетентните авторитети, заяви той, отдавна вече са признали необходимостта от подобни мероприятия. В 1840 г., в периода на правителството на г. Тиер, правителството на сър Роберт Пил положи известни усилия, за да сложи поне началото на нова система в областта на националната отбрана. Но тези усилия се оказаха напразни. В 1848 г., когато на континента избухна революция, на тогавашното правителство отново се представи случай да придаде на общественото мнение желаната насока, доколкото се отнасяше до отбраната на страната. Но пак безрезултатно. Въпросът за националната отбрана назря окончателно едва когато той и неговите колеги бяха повикани да застанат начело на управлението. Приетите от тях мерки се свеждаха до следното:

1) Създадена бе милиция.

2) Артилерията бе приведена в надлежно състояние.

3) Взети бяха мерки, за да се укрепят напълно арсеналите в страната и някои важни опорни пунктове на крайбрежието.

4) Внесено бе предложение за допълнителен набор за флотата от 5,000 моряци и 1,500 войници от морската пехота.

5) Взети бяха мерки за възстановяване на предишната мощ чрез създаване на ламаншка флота, състояща се от 15—20 линейни кораби, от съответен брой фрегати и по-малки кораби.

От всички тези твърдения следва, че Дизраели доказа тъкмо обратното на това, което искаше да докаже. Правителството не беше в състояние да увеличи въоръженията в един момент, когато сирийският и таитянският въпрос застрашаваха да нарушат entente cordiale с Луи-Филип[357]; то не беше в състояние да направи това и тогава, когато революцията се разпростря върху целия континент и изглеждаше, че застрашава най-коренните британски интереси. Но защо това стана възможно едва сега и защо то бе извършено именно от правителството на г. Дизраели? Именно защото Наполеон III вдъхва по-голям страх за безопасността на Англия, отколкото тя е изпитвала когато и да било след 1815 г. Освен това, както правилно отбелязва г. Кобден:

„Проектираното увеличение на морските сили се състоеше не в увеличение броя на парните двигатели, а в увеличение на хората, а преминаването от платноходи към параходи не налага необходимостта от увеличаване броя на моряците, а тъкмо обратното.“

Дизраели каза:

„Друга причина, която дава основание да се предполага предстоящ разрив с Франция, беше съществуването на военно правителство във Франция. Но ако армиите жадуват за завоевания, то това е поради несигурността на тяхната позиция в собствената им страна. Франция се управлява сега от армията не защото войските са обзети от военно честолюбие, а защото гражданите изпитват безпокойство.“

Г-н Дизраели изглежда съвсем не вижда, че въпросът се състои именно в това, колко дълго армията ще се чувствува сигурно в собствената си страна и колко дълго цялата нация, отдавайки дан на егоистичното безпокойство на една малобройна класа граждани, ще се подчинява на съвременния терористичен режим на един военен деспотизъм, който в края на краищата не е нищо друго освен оръдие на тесни класови интереси.

Като трета причина Дизраели изтъква

„силното предубеждение в нашата страна против сегашния управник на Франция. . . Тук са на мнение, че като дойде на власт, той ликвидира парламентарната конституция, която тук много се почита, и премахна свободата на печата.“

Но срещу това предубеждение Дизраели не можеше да противопостави много нещо. Той каза, че е „извънредно трудно да си състави човек мнение за френската политика“.

Но дори английският народ да не е толкова дълбоко посветен в тайните на френската политика, както г. Дизраели, неговият прост здрав разум му показва, че безцеремонният авантюрист, неконтролиран нито от парламент, нито от печат, е тъкмо човекът, който е способен да извърши пиратско нападение срещу Англия, когато собствената му държавна хазна се изтощи от налудничави разходи и разточителство.

По-нататък г. Дизраели привежда няколко примера, за да докаже колко много е допринесло за запазването на мира сърдечното споразумение между Бонапарт и бившето правителство, като например в случая с грозящия конфликт между Франция и Швейцария, по въпроса за откриването на южноамериканските реки за свободно плаване, по пруско-нюшателския въпрос, в упражнения върху Съединените щати натиск да участвуват в тристранния отказ от Куба, в съвместната акция в Близкия изток по повод разпространението на танзимата върху Египет, в ревизирането на договора за гръцкото престолонаследие, в приятелското сътрудничество по отно-

шение на Тунис и т. н.[358] Това ми напомня за една произнесена в края на ноември 1851 г. от един представител на френската партия на реда реч по повод сърдечното споразумение между Наполеон и мнозинството на събранието — споразумение, което дало възможност на събранието да разреши толкова лесно въпросите за избирателното право, за сдруженията и за печата. Два дни по-късно бе извършен държавният преврат.

Колкото слаба и противоречива беше тази част от речта на Дизраели, толкова блестящ беше нейният край, който представляваше нападение срещу коалиционното правителство.

„Има още едно основание“ — каза той накрая, — „което ме принуждава да прибягна в настоящия момент към този анализ, и аз намирам това основание в сегашното положение на партиите в тази камара. Създало се е твърде своеобразно положение. Ние имаме в настоящия момент консервативно правителство и имаме консервативна опозиция. (Аплодисменти.) Аз изобщо съвсем не мога да намэря голямата либерална партия. (Аплодисменти.) Къде са вигите с техните велики традиции? . . . Няма кой да ми отговори. (Отново аплодисменти.) Къде, питам аз, е младежката енергия на радикализма, неговите светли очаквания, неговите големи надежди? Страхувам се, че щом се събуди от мечтите, извикани в него от пламенната неопитност, която често бива спътник на младостта, той ще се види едновременно и използуван, и изхвърлен като безполезна веш. (Аплодисменти.) Използуван без гризение на съвестта и изхвърлен без особени церемонии. (Аплодисменти.) Къде са радикалите? Има ли в тази камара поне един човек, който да се нарича радикал? (Възгласи: Слушайте, слушайте!“) Нито един. Той би трябвало да се опасява, че ще го хванат и ще го направят консервативен министър. (Взрив от смях). Как можа да се създаде такова смешно положение? Къде е механизмът, с помощта на който бе извикано на живот това необичайно бедствено политическо състояние? Аз считам, че за изясняването на сегашното положение на нещата аз трябва да се обърна към онзи неизчерпаем арсенал от политически проекти, към първия лорд на адмиралтейството“ (Грахам). „Може би камарата ще си спомни, че преди около две години първият лорд на адмиралтейството ни поднесе по свой навик едно от ония политически верую‌та, с каквито изобилствуват неговите речи. Той заяви: „Аз заставам на базата на прогреса.“ Още тогава, господа, аз си помислих, колко странно нещо е прогресът, щом на него може да се стои? (Гръмък смях и аплодисменти.) Аз си помислих тогава, че това е ораторска грешка на езика. Но аз моля за извинение за това проблеснало у мен подозрение. Аз открих, че това е система, грижливо обмислена и пусната сега в ход. Защото сега ние имаме правителство на прогреса, а всичко си стои на мястото. (Аплодисменти.) Ние вече не чуваме думата „реформа“, няма вече правителство на реформите, а има правителство на прогреса, всеки член на което е решил нищо да не прави. Всички трудни въпроси са оставени настрана, всички въпроси, по които не може да се постигне споразумение, са превърнати в открити въпроси.“

Противниците на Дизраели нямаха какво да му възразят, ако не се смята „неизчерпаемият арсенал от политически проекти“ на сър Джеймс Грахам, който запази поне достойнството си в този смисъл, че не се отказа напълно от оскърбителните думи по адрес на Луи-Наполеон, в които бе обвинен.

Лорд Джон Ръсел обвини г. Дизраели, че превръща външната политика на страната в партиен въпрос, и увери опозицията,

„че след миналогодишните разпри и стълкновения страната би била щастлива да види поне кратък период на мирен прогрес, без каквито и да било прояви на тази голяма, отчаяна борба на партиите".

Резултатът от дебатите е, че всички разходи за флотата ще бъдат одобрени от камарата, но — за успокоение на Наполеон — не от военна, а от научна гледна точка. Suaviter in modo, fortiter in re.*

В четвъртък сутринта миналата седмица коронният адвокат, който се яви при сър Дж. Додсон във Върховния съд, поиска от името на министъра на външните работи архивата на съда да предаде на френското правителство оригиналното завещание на Наполеон Бонапарт с допълнителното разпореждане към него. Това искане бе удовлетворено. Ако Луи-Наполеон пожелае да отвори това завещание и се опита да го изпълни, то лесно може да се окаже съвременна кутия на Пандора[359].

Написано от К. Маркс на 22 февруари 1853 г.

Напечатано във вестник „Nev-York Daily
Напечатано във вестник „New-York Daily

Подпис: Карл Маркс

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

* — Меко по форма, твърдо по същество. *Ред.*

К. МАРКС

ПАРЛАМЕНТАРНИТЕ ДЕБАТИ. — ДУХОВЕНСТВОТО И БОРБАТА ЗА ДЕСЕТЧАСОВ РАБОТЕН ДЕН. — ГЛАДНА СМЪРТ[360]

Лондон, петък, 25 февруари 1853 г.

Парламентарните дебати през тази седмица не представляват голям интерес. На 22-и в камарата на общината г. Спунер предложи да се прекратят субсидиите за католическия колеж в Мейнут[361], а г. Сколфилд внесе като поправка предложение за „отменяване на всички действуващи сега постановления, които възлагат на държавата разходи за църковни или религиозни цели от каквото и да било естество“. Предложението на Спунер бе отхвърлено със 192 гласа срещу 162. Поправката на Сколфилд ще бъде обсъдена едва идната сряда; възможно е обаче тя изобщо да бъде оттеглена. От всички разисквания относно Мейнут заслужава внимание само една забележка на г. Дъфи („ирландската бригада“), че според него

> „не е изключена възможността президентът на Съединените щати или новият френски император да бъде щастлив да възобнови сношенията между своята страна и ирландското духовенство“.

На снощното заседание лорд Джон Ръсел представи на камарата на общините проект за „отменяване на някои правни ограничения за поданиците на нейно величество от еврейски произход“. Това предложение бе прието с мнозинство от 29 гласа. По такъв начин този въпрос отново е разрешен в камарата на общините, но без съмнение отново ще остане неразрешен в камарата на лордовете.

Недопущането на евреи в камарата на общините, след като духът на лихварството отдавна вече господствува в британския парламент, безспорно представлява абсурдна аномалия, толкова повече, че евреите вече се ползуват с правото да бъдат избирани на

всички граждански длъжности в общините. Но при все това твърде характерно за човека и *неговата епоха* е, че вместо обещания законопроект за реформа, който трябваше да ликвидира безправието на масата на английския народ, Джон Пределната точка внася законопроект, който цели изключително отменяването на ограниченията на правата на барон Лайонел Ротшилд. Какво нищожно значение придава на този въпрос широката публика, личи от това, че от нито един град на Великобритания не се получи нито една петиция до парламента в полза на допущането на евреи в него. Цялата тайна на този жалък реформистки фарс бе разкрита в речта на сър Роберт Пил Млади:

„Всъщност камарата се занимава само с частните работи на благородния лорд. (Гръмки възгласи на одобрение.) Благородният лорд бе избран за представител на Лондон заедно с един евреин (възгласи на одобрение) и даде обет да внася всяка година по един законопроект в полза на евреите. (Възгласи „Правилно!") Без съмнение барон Ротшилд е много богат човек, но това не му дава никакво право на специално уважение, особено ако се има предвид как се е създавало неговото богатство. (Гръмки възгласи: „Правилно, правилно!", и възклицания „Охо!" от банките на привържениците на правителството.) Едва вчера прочетох във вестниците, че банкерската къща Ротшилд се е съгласила да отпусне на Гърция заем при 9% срещу солидна гаранция. (Възгласи: „Слушайте!") Не е чудно, че при такава лихва банкерската къща Ротшилд забогатява. (Възгласи „Слушайте!") Министърът на търговията говори за задушаване на печата. Но в действителност никой не е направил толкова много за задушаване свободата в Европа, както банкерската къща Ротшилд (възгласи: „Правилно, правилно!") чрез заемите, с които тя подпомагаше деспотичните държави. Но дори да допуснем, че баронът има толкова достойнство, колкото и богатство, все пак можеше да се очаква, че благородният лорд, който представлява в тази камара правителство, съставено от водачите на всички политически фракции, които се намираха в опозиция срещу предишното правителство, ще предложи по-важно мероприятие от това, което разглеждаме днес."

Разглеждането на петиции по повод изборите вече започна. Изборите в Кентърбери и Ланкастер са признати за недействителни и са анулирани поради обстоятелства, които доказват привичната продажност на известна категория избиратели. Но може почти с увереност да се каже, че по-голяма част от делата ще бъдат уредени чрез компромис.

„От само себе си се разбира" — пише „Daily News". — „че привилегированите класи, които успяха да сведат до нула тенденциите на законопроекта за реформа и отново да вземат превес в сегашното правителство, са крайно разтревожени от мисълта, че може да последва пълно и абсолютно разобличение."

На 21-и този месец лорд Джон Ръсел си подаде оставката от поста министър на външните работи и лорд Кларендон даде клетва в качеството на негов приемник. Лорд Джон е първият член на ка-

марата на общините, който влиза в кабинета, без да има каквото и да било официално назначение. Той сега е просто привилегирован съветник без длъжност — и без заплата. Впрочем, по повод последното неприятно обстоятелство г. Кели вече заяви, че ще бъде внесен проект, който има за цел да облекчи участта на бедния Джони. Постът министър на външните работи е придобил в настоящия момент голямо значение, тъй като германският бундестаг внезапно е решил да поиска изгонването на всички политически емигранти от Великобритания, а австрийците предлагат всички ние да бъдем натоварени на кораби и изпратени на някакъв пустинен остров в южната част на Тихия океан.

В една от предишните си статии аз вече загатнах, че е вероятно движението в защита на правата на ирландските арендатори — противно на възгледите и намеренията на сегашните му водачи — да се превърне след време в антиклерикално движение.* Аз привеждах факта, че висшето духовенство вече е почнало да заема враждебна позиция по отношение на Лигата. Оттогава на арената излезе още една сила, която тласка движението в същата посока. Лендлордовете в Северна Ирландия усилено се стараят да убедят своите арендатори, че Лигата за защита на правата на арендаторите и Асоциацията за защита на католиците са едно и също нещо, и под предлог за съпротива срещу разпространяването на папизма те се стремят да скалъпят опозиция срещу Лигата.

Ако следователно ирландските лендлордове апелират към своите арендатори против католическото духовенство, то, от друга страна, английското протестантско духовенство апелира към работническата класа против фабричните лордове. Промишленият пролетариат в Англия възобнови с удвоена енергия своята стара борба за прокарване на закон за десетчасов работен ден и за отменяване на *системата на фабрични магазини и заплащане на труда със стоки [truck and shoppage system]*. Тъй като подобни искания трябва да бъдат представени на камарата на общините, в която вече са постъпили много петиции по този повод, в една от следващите си статии аз ще имам случай да се спра по-подробно на жестоките и позорни методи, прилагани на практика от фабричните деспоти, които са свикнали да превръщат печата и парламентарната трибуна в рупор на своето либерално красноречие. Тук ще бъде достатъчно да припомня, че от 1802 г. английската работническа класа води непрекъсната борба за законодателно ограничаване на работния ден във фабриките, докато най-после в 1847 г. бе прокаран знаменитият акт на Джон Филден за десетчасов работен ден, с който се забраняваше

* Виж настоящия том, стр. 535. *Ред.*

да се заставят жени и младежи да работят във фабриките повече от десет часа на ден. Но либералните фабрични магнати бързо откриха, че този закон дава широка възможност за въвеждане на работа на смени във фабриките. В 1849 г. бе заведен процес пред съда на държавното съкровище и съдията постанови, че системата на смени [relay or shift-system], при която децата работят на две смени, а възрастните работници работят непрекъснато през цялото време, докато машината е в движение, е напълно законна. Ето защо стана нужда отново да се направят постъпки пред парламента и в 1850 г. системата на смени бе призната за неправомерна, но при това десетчасовият акт бе превърнат в акт за работен ден от 10½ часа. В настоящия момент работническата класа иска възстановяване in integrum* на първоначалния акт за десетчасов работен ден, а за да бъде направен той по-ефективен, работниците прибавят още едно искане: за ограничаване работното време на машините.

Ето накратко външната история на акта за десетчасовия работен ден. Що се отнася до скритата страна на тази история, тя е следната. Поземлената аристокрация, на която буржоазията нанесе поражение с прокарването на законопроекта за реформа в 1831 г. и върху „най-свещените интереси" на която фабрикантите посягаха със своето искане за свобода на търговията и отменяване на житните закони, реши да окаже съпротива на буржоазията, представяйки се за защитница на интересите и исканията на работниците в тяхната борба с работодателите и по-специално поддържайки тяхното искане за ограничаване на работния ден във фабриките. По онова време така наречените лордове-филантропи можеха да се видят начело на всички митинги в полза на десетчасовия работен ден. В тази кампания лорд Ашли дори си спечели своеобразна „слава" със своите изказвания. След като получи смъртоносен удар в резултат на отменяването на житните закони, което действително стана в 1846 г., поземлената аристокрация си отмъсти, като накара парламента в 1847 г. да приеме десетчасовия бил. Но промишлената буржоазия се обезщетяваше чрез съдебната власт за това, от което я беше лишило парламентарното законодателство. В 1850 г. гневът на лендлордовете постепенно стихна и те сключиха с фабричните лордове компромис, с който, от една страна, системата на смени бе призната за неправомерна, затова пък, от друга страна — като наказание за наложеното на работодателите спазване на закона, — на работническата класа бе възложен половин час повече работа на ден. Междувременно в настоящия момент, чувствувайки приближаването на решителната битка с манчестерци, аристократите отново се опитват да

* — напълно. *Ред.*

овладеят движението за намаляването на работното време; но тъй като не се осмеляват да действуват открито сами, те се опитват да подкопаят позициите на памучните лордове, насочвайки народните маси срещу тях чрез *служителите на държавната църква*. Няколко примера ще покажат в каква рязка форма водят тези свети отци своя кръстоносен поход против фабрикантите. В Крамптон се състоя митинг в полза на десетчасовия работен ден, председателствуван от преподобния д-р Брамел (представител на държавната църква). На този митинг преподобният Дж. Р. Стивънс, енорийски свещеник в Стейлибридж, заяви:

„Било е време, когато народите са били управлявани от теокрации . . . Това време мина . . . Но духът на закона си е останал все същият . . . Трудещият се човек би трябвало на първо място да получава своя дял от земните плодове, защото той ги произвежда. Фабричните закони се нарушават толкова безсрамно, че главният инспектор на тукашните фабрични окръзи г. Леонард Хорнер бе принуден сам да пише до министъра на вътрешните работи и да му съобщи, че той не смее и няма да изпрати когото и да било от подчинените му инспектори в някои окръзи, докато не им бъде дадена полицейска охрана . . . Но от кого трябва да бъдат те охранявани? От собствениците на фабриките! От най-богатите, най-влиятелните хора в окръга, от длъжностните лица на окръзите, от хора, които са облечени със званието мирови съдии на нейно величество и заседаваха в местните съдебни сесии в качеството на представители на короната . . . *А бяха ли наказани работодателите за техните нарушения на закона?* . . . В моя окръг е станало обичай на фабричните работници-мъже, както и на по-голямата част от жените да остават в неделен ден в леглото до 9, 10 или дори до 11 часа, тъй като те са съвършено изтощени от работата през седмицата. Неделята е единственият ден, когато техните уморени членове могат да си починат . . . При това обикновено колкото по-дълго е работното време, толкова по-малка е работната заплата . . . *Аз по-скоро бих се съгласил да бъда роб в Южна Каролина, отколкото фабричен работник в Англия.*"

В Бърнли на голям митинг в полза на десетчасовия работен ден преподобният Е. А. Верити, енорийски свещеник от Хабергам-Ивс, каза на своите слушатели между другото следното:

„Какво правят г. Кобден, г. Брайт и останалите господа манчестерци, когато народът на Ланкашир е подложен на такова потисничество? . . . За какво мисли богаташът? Той пресмята само как може по-лесно да открадне чрез измама от работниците още един или два часа. Такива са целите на представителите на така наречената манчестерска школа. Ето какво ги прави тъй *лукави лицемери* и *ловки мошеници*. В качеството на служител на англиканската църква аз протестирам против подобно поведение."

Ние вече изтъкнахме причината, която тъй внезапно превърна почтените отци на държавната църква в странствуващи рицари — защитници на правата на работниците, и то в такива пламенни рицари. Те не само искат да натрупат известен запас от популярност за черен ден, за случай на победа на демокрацията, те не само разбират, че държавната църква е по същината си аристократична ин-

ституция, която ще се запази или ще загине заедно със земевладелската олигархия — тук има и нещо повече. Привържениците на манчестерската школа са противници на държавната църква, те са дисиденти[362], те преди всичко толкова тежко преживяват ежегодното извличане от техните джобове на 13 милиона фунта стерлинги в полза само на държавната църква в Англия и Уелс, че са решени да извършат отделяне на тези светски милиони от духовното съсловие, за да го направят по-достойно за небето. Благочестивите служители на църквата се сражават следователно pro aris et focis*. А представителите на манчестерската школа ще бъдат заставени от тази диверсия да направят извода, че няма да могат да изтръгнат политическата власт от ръцете на аристокрацията, ако не се решат — колкото и неприятно да им е това — да дадат и на народа неговия пълен дял от властта.

На континента бесилките, разстрелите и заточенията са поставени в дневния ред. Но самите палачи, чиито действия се запечатват дълбоко в съзнанието на целия цивилизован свят, са също същества, които могат да бъдат заловени и обесени. В същото време в Англия действува един невидим, неуловим и ням деспот, който осъжда хората, когато работата стигне до крайност, на най-жестокия вид смъртно наказание и вършейки всеки ден своята безшумна работа, изгонва цели племена и класи от земята на техните прадеди, подобно на ангела с огнения меч, който изгони Адам от рая. В последния случай действието на невидимия социален деспот се нарича *принудителна емиграция,* в първия — *гладна смърт.*

В Лондон този месец имаше нови случаи на гладна смърт. Ще отбележа само случая с Мери Ан Сандри, 43-годишна, която умря на Кол-лейн, Шадуел, Лондон. Г-н Томас Пин, лекарят, който присъствувал при прегледа на трупа от следователя, заявил, че смъртта е последвала от изтощение и студ. Покойницата лежала на малък куп от слама без каквато и да било завивка. В стаята нямало никакви мебели и никакви следи от топливо и храна. Пет малки деца седели на голия под при трупа на майка си и плачели от глад и студ.

На действието на *„принудителната емиграция"* ще се спра в следващата статия.

Написано от К. Маркс на 25 февруари 1853 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 3,716 от 15 март 1853 г.

Подпис: Карл Маркс

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

* — за олтарите и огнищата, за своето кръвно дело. *Ред.*

К. МАРКС

ПРИНУДИТЕЛНА ЕМИГРАЦИЯ. — КОШУТ И МАДЗИНИ. — ВЪПРОСЪТ ЗА ЕМИГРАНТИТЕ. — ИЗБИРАТЕЛНИТЕ ПОДКУПИ В АНГЛИЯ. — Г-н КОБДЕН[363]

Лондон, петък, 4 март 1853 г.

От отчетите за търговията и корабоплаването за 1851 и 1852 г., публикувани през февруари, ние виждаме, че общата стойност на *експорта*, декларирана пред митниците, е възлизала през 1851 г. на 68,531,601 ф. ст., а през 1852 г. — на 71,429,548 ф. ст.; от общата стойност на експорта през 1852 г. 47,209,000 ф. ст. се падат на памучни, вълнени, ленени и копринени тъкани. Размерите на *вноса* в 1852 г. са по-малки, отколкото в 1851 г. Тъй като относителният дял на вноса, който отива за вътрешно потребление, не се е намалил, а по-скоро дори се е увеличил, оттук следва, че Англия е реекспортирала — вместо обикновеното количество колониални продукти — известно количество злато и сребро.

Службата за емиграцията в колониите дава следния отчет за емиграцията от Англия, Шотландия и Ирландия във всички части на света за периода от 1 януари 1847 до 30 юни 1852 г.

	От Англия	От Шотландия	От Ирландия	Всичко
1847 г. .	34,685	8,616	214,969	258,270
1848 г. .	58,865	11,505	177,719	248,089
1849 г.	73,613	17,127	208,758	299,498
1850 г.	57,843	15,154	207,852	280,849
1851 г.	69,557	18,646	247,763	335,966
1852 г. (до юни)	40,767	11,562	143,375	195,704
Всичко	335,330	82,610	1,200,436	1,618,376

„Девет десети от емигрантите от Ливерпул“ — се казва в отчета, — „както се смята, са ирландци. Около три четвърти от емигрантите от Шотландия са или келти от планинска Шотландия, или келти от Ирландия, емигрирали през Глазгоу.“

Изхождайки от това, трябва да приемем, че около четири пети от всички емигранти принадлежат към келтското население на Ирландия и планинските области на Шотландия, както и на съседните острови. Лондонският „Economist“ отбелязва по този повод:

„Емиграцията представлява резултат от краха на обществената система, основана върху дребната аренда и отглеждането на картофи.“ „Напущането на излишната част от населението от Ирландия и от планинска Шотландия“ — продължава „Economist“ — „е неизбежна предпоставка за всевъзможни подобрения... Доходите на Ирландия съвсем не пострадаха нито от глада през 1846—1847 г., нито от последвалата след това емиграция. Напротив, нейният *чист доход* възлизаше в 1851 г. на 4,281,999 ф. ст., т. е. беше със 184,000 ф. ст. по-голям, отколкото в 1843 г.“

Отначало доведете населението на една страна до пауперизъм, а когато от просяците не може вече да се изстиска никаква печалба, когато те станат бреме, което пречи за увеличението на доходите, изгонете ги и след това изчислете чистия си доход! Такава е доктрината, изложена от Рикардо в неговото знаменито произведение „Принципи на политическата икономия“[364]. Да приемем, казва той, че един капиталист получава годишно печалба от 2 хиляди фунта стерлинги. Какво значение има за него дали той наема на работа сто или хиляда души работници? „Не е ли така и с действителния доход на нацията?“ — пита Рикардо. Ако действителният чист доход на нацията — поземлената рента и печалбата — остава един и същ, в края на краищата е безразлично дали той е получен от десет милиона или от дванадесет милиона жители. В своите „Нови принципи на политическата икономия“[365] Сисмонди изтъква в отговор на това, че съгласно това гледище за английската нация би трябвало да е съвсем безразлично, ако изчезне цялото население и на острова остане само кралят (по онова време имаше крал*, а не кралица), при условие че автоматическите машини биха му дали възможност да получава същия размер *чист доход,* който днес се създава от едно население от двадесет милиона. И наистина, „националното богатство“, което тук е само граматическо понятие, в този случай ни най-малко не би се намалило.

В една от предишните статии аз дадох един пример за „очистване на именията“ в планинска Шотландия**. Следващият ци-

* — Георг III. *Ред.*

** Виж настоящия том, стр. 518—523. *Ред.*

тат, взет от „Galway Mercury", ще ви покаже, че същият процес продължава и че в Ирландия той е причина за принудителна емиграция:

„В Западна Ирландия населението почти е изчезнало от лицето на земята. Лендлордовете в Конот мълчаливо са се споразумели да изгонят всички дребни арендатори, против които се води систематична изтребителна война... В тази провинция всеки ден се извършват най-потресаващи жестокости, за които обществеността няма ни най-малка представа."

Но не само пауперизираните жители на зелената Иърин* и на планинска Шотландия биват изгонвани в резултат на подобренията в селското стопанство и на „краха на остарялата обществена система"; касае се също не само за обикновените земеделски работници в Англия, Уелс и равнинна Шотландия, чието преселване се заплаща от агентите по емиграцията; процесът на „подобрения" обхваща сега и друга класа, която бе най-устойчивата класа в Англия. Поразително емиграционно движение е възникнало сред дребните английски фермери, особено сред ония, които арендуват участъци с тежка глинеста почва. Лошите изгледи за реколтата, недостигът на капитал, необходим за извършване на значителни подобрения на тези поземлени участъци, които биха им дали възможност да плащат предишната рента — всичко това не им оставя друг изход, освен да заминат отвъд океана, търсейки нова родина и нова земя. Аз говоря тук не за емиграцията, предизвикана от златната треска, а за принудителната емиграция, породена от лендлордизма, от концентрирането на поземлените участъци, от прилагането на машините при обработването на земята и от въвеждането в широки мащаби на съвременната селскостопанска система.

В древните държави, в Гърция и Рим, принудителната емиграция, която вземаше формата на периодично основаване на колонии, представляваше постоянно звено на обществения строй. Цялата система на тези държави се основаваше на определено ограничаване числеността на населението, която не можеше да бъде надхвърлена, без да се изложат на опасност самите условия на съществуване на античната цивилизация. Но защо беше така? Защото тези държави съвсем не познаваха прилагането на науката в областта на материалното производство. За да запазят своята цивилизация, техните граждани трябваше да остават немногобройни. В противен случай тях ги заплашваше подчинение на игото на онзи изнурителен физически труд, който превръщаше тогава свободния гражданин в роб. Недостатъчното развитие на производителните сили поставяше правото на гражданство в зависимост от определено количествено съотноше-

* древното название на Ирландия. *Ред.*

ние, което не трябваше да бъде нарушено. Единственото спасение беше принудителната емиграция.

Същият натиск на излишното население върху производителните сили застави варварите от платата на Азия да нахлуят в държавите на Древния свят. Тук, макар и в друга форма, действуваше същата причина. За да продължават да бъдат варвари, те трябваше да остават малобройни. Това бяха племена, които се занимаваха със скотовъдство, лов и война, и техният начин на производство изискваше обширно пространство за всеки отделен член на племето, което наблюдаваме днес у индианските племена в Северна Америка. Увеличението на числеността на тези племена довеждаше дотам, че те си намаляваха взаимно територията, необходима за производство. Затова излишното население бе принудено да извършва ония пълни с опасности велики преселения, които сложиха началото на образуването на народите на древна и съвременна Европа.

Но съвсем другояче стои работата със съвременната принудителна емиграция. Излишъкът от население се създава сега не в резултат на недостига на производителни сили; напротив, именно увеличаването на производителните сили изисква намаляване на населението и премахва излишната му част чрез глад или емиграция. Не населението упражнява натиск върху производителните сили, а производителните сили упражняват натиск върху населението.

Аз не споделям нито мнението на Рикардо, който считаше „чистия доход" за Молох, на когото трябва да бъдат принесени в жертва — и то съвсем безропотно — цели народи, нито мнението на Сисмонди, който в името на своята ипохондрична филантропия се стремеше насилствено да запази отживелите методи на водене на селското стопанство и да изгони науката от промишлеността, така както Платон изгони поетите от своята република[366]. В обществото се извършва безшумна революция, която изисква подчинение и която толкова малко държи сметка за човешките съществувания, станали нейни жертви, колкото и земетресението — за разрушените от него сгради. Класите и народите, които са много слаби, за да се справят с новите условия на живот, са обречени на гибел. Но какво може да бъде по-детинско и късогледо от възгледите на ония икономисти, които напълно сериозно смятат, че това плачевно преходно състояние не означава нищо друго освен приспособяване на обществото към користните наклонности на капиталистите — както ленд-лордовете, така и паричните магнати? Във Великобритания въздействието на този процес личи най-ясно. Прилагането на съвременните научни методи в производството води към изгонване на жителите от селските области и същевременно към концентрация на населението в промишлените градове.

„Агентите по емиграцията" — пише „Economist" — „не оказаха поддръжка на промишлените работници, с изключение на малцина ръчни тъкачи от Спиталфилдс и Пейсли, а на собствена сметка емигрираха само малцина или дори никой".

„Economist" много добре знае, че работниците не могат да емигрират на собствена сметка и че промишлената буржоазия не би им оказвала поддръжка при емигрирането. Но до какво води това? Селското население, най-неподвижният и консервативен елемент на съвременното общество, изчезва, докато промишленият пролетариат, именно в резултат на развитието на съвременния начин на производство, се съсредоточва в големи центрове, където са събрани огромни производителни сили, историята на чието създаване е била досега мартиролог на трудещите се. Кой ще попречи на последните да направят още една крачка напред и да овладеят тези сили, в чиято власт са се намирали досега? Коя сила може да им окаже съпротива? Никоя! Безполезни ще бъдат тогава позоваванията на „правата на собственост". Буржоазните икономисти сами признават, че съвременните изменения в начина на производството са унищожили остарялата обществена система и нейните начини на присвояване. Тези изменения доведоха до *експроприацията* на членовете на шотландския клан, на ирландските надничари и арендатори, на английските йомени, на ръчните тъкачи, на безбройно множество занаятчии, на цели поколения фабрични деца и жени; ще дойде време и те ще доведат до експроприацията на лендлордовете и памучните лордове.

Континенталното небе се прорязва от мълнии, но в Англия трепери самата земя. Англия е страната, където започва истинското бурно преобразование на съвременното общество.

В статията си от 1 март аз съобщих, че Мадзини възнамерява да публикува декларация против Кошут[367]. Действително, на 2 март в „Morning Advertiser", „Morning Post" и „Daily News" се появи едно писмо от Мадзини. Тъй като сега самият Мадзини наруши мълчанието, аз мога да потвърдя, че под натиска на своите парижки приятели Кошут се отказа от собствения си документ. И в предишната дейност на Кошут ние намираме много такива прояви на непостоянство и слабост, на крайна противоречивост и двойственост. Той притежава всички качества, които вдъхват симпатия, но същевременно и всички типично женски недостатъци на така наречената „артистична" натура. Той е голям артист en paroles*. На ония, които не желаят да се подчинят на общоразпространените предразсъдъци и се стремят да си съставят собствено мнение, основано на фактите, препоръч-

* — по отношение на фразата. *Ред.*

вам да прочетат написаните от г. Семере и неотдавна публикувани биографии на Лудвиг Батяни, Артур Гьоргей и Лудвиг Кошут[368].

Що се отнася до Ломбардия, можете да бъдете сигурни, че ако Мадзини не успя да въвлече италианската буржоазия в движението, Радецки напълно ще успее в това отношение. В настоящия момент той се готви да конфискува имуществото на всички емигранти — дори на ония, които са заминали с разрешението на австрийските власти и са се натурализирали в други държави, *освен ако докажат, че нямат нищо общо с последното въстание.* Стойността на подлежащата на конфискация собственост, по пресмятанията на австрийските вестници, се равнява приблизително на дванадесет милиона фунта стерлинги.

На заседанието на камарата на общините на 1 март лорд Палмерстон даде следния отговор на един въпрос на лорд Дъдли Стюарт:

„Континенталните държави не направиха никакви постъпки за изгонване на политическите емигранти от Англия, но ако биха направили, те биха получили категоричен и решителен отказ. *Британското правителство никога не е поемало върху себе си грижата за вътрешната безопасност на другите държави.*"

Че такива постъпки при все това се е проектирало да бъдат направени, личи от вестника на борсовите спекуланти „Moniteur" и от „Journal des Débats"; в един от последните си броеве „Journal des Débats" изказва предположението, че Англия вече е съгласна да се подчини на съвместните искания на Австрия, Русия, Прусия и Франция. При това вестникът прибавя:

„Ако Швейцарският съюз не разреши на Австрия да упражнява надзор над пограничните кантони, възможно е Австрия да наруши неприкосновеността на швейцарската територия и да окупира кантона Тесин; в този случай Франция, за да запази политическото равновесие, ще навлезе със свои войски в швейцарските кантони, разположени на нейната граница."

„Journal des Débats" по същество предлага по отношение на Швейцария същото просто разрешение на въпроса, което в 1770 г. принц Хайнрих Пруски предложи в шеговита форма на императрица Екатерина по отношение на Полша[369]. Междувременно почтеното учреждение, което се нарича германски бундестаг[370], обсъжда сериозно въпроса за „постъпките, които трябва да се направят пред Англия", и по този тържествен повод е така задъхано, че с изпуснатия въздух биха могли да се надуят платната на цялата германска флота.

На заседанието на камарата на общините на 1 март стана един твърде характерен инцидент. Бе обявено, че депутатите от Бриджпорт и Блякбърн са избрани с подкуп и затова техният избор е незаконен. Тогава сър Дж. Шели предложи доказателствата, предста-

вени на комисиите на тези два окръга, да бъдат предадени за разглеждане от камарата и указът за нови избори да бъде издаден не по-рано от 4 април. Почтеният баронет сър Дж. Тролоп отбеляза по този повод, „че са назначени вече четиринадесет комисии за разследване на случаите на корупция в малките избирателни окръзи и че трябва да бъдат назначени още петдесет нови комисии," и изтъкна колко трудно може да се намерят достатъчно членове на парламента за съставяне, от една страна, на арбитражни комисии, които да решат въпроса за изборите, чиято законност се оспорва, и, от друга страна, на комисии за текущите работи на камарата. Ако изследваме малко по-дълбоко основите, върху който е изградена самата камара, неизбежно ще стигнем до извода, че нея я очаква крах и че парламентарната машина трябва напълно да засече.

В своя неотдавнашен памфлет, както и в *тържествените си обръщения* на конгреса на мира в Манчестер[371] и на митингите в полза на реформиране на образованието г. Кобден не можа да се откаже от удоволствието да отправи упреци срещу печата. Целият печат му отплати със същата монета, но най-силен удар му нанесе „Англичанинът"*, чиито статии за Луи-Наполеон през време на coup d'état** предизвикаха такава голяма сензация[372] и който оттогава насочи своето оръжие против копринените барони и памучните лордове. Той завършва своето писмо, адресирано до Кобден, със следната епиграматична характеристика на този оракул от Западен Райдинг.

„Упоен и *загубил душевното си равновесие* само от един единствен успех, той би бил готов да стане популярен автократ. Пророк на една клика, неуморим в своята агитация, жаден за слава, нетърпим към всяка опозиция, своенравен, недържащ сметка за логиката и изпадащ в утопизъм, упорито преследващ поставената цел, високомерен в отношенията си с хората, свадлив проповедник на мир и жлъчен прозелит на всеобщото братство, привърженик на деспотични догми с думата „свобода" на уста, той изпада в бяс, когато печатът не се оставя да бъде сплашен или заблуден; той би искал да кастрира печата, като го лиши от влияние, интелектуална сила и независимост; той би искал да сведе една професия на високообразовани джентълмени до равнището на занаят на шайка наемни писачи, за да може той самият да бъде техният единствен *лидер*."

Написано от К. Маркс на 4 март 1853 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 3,722 от 22 март 1853 г. и в съкратен вид във вестник „The People's Paper", бр. 50 от 16 април 1853 г.

Подпис: Карл Маркс

Печата се по текста на вестник „New-York Daily Tribune", сверен с текста на вестник „The People's Paper"

Превод от английски

* — Ричардс. *Ред.*
** — Държавен преврат. *Ред.*

К. МАРКС

КОШУТ И МАДЗИНИ. — МАШИНАЦИИТЕ НА ПРУСКОТО ПРАВИТЕЛСТВО. — ТЪРГОВСКИЯТ ДОГОВОР МЕЖДУ АВСТРИЯ И ПРУСИЯ. — „TIMES“ И ЕМИГРАНТИТЕ[373]

Лондон, петък, 18 март 1853 г.

Днес парламентът прекъсва своите заседания до 4 април по случай великденската ваканция.

В една от предишните статии аз съобщих — съгласно общоприетата версия, — че жената на Либени била бита с пръчки от австрийците в Пеща[374]. По-късно установих, че той никога не е бил женен; съвсем необоснован се оказа също така и другият разпространен в лондонския печат слух, че той се бил опитал да отмъсти за баща си, който бил малтретиран от австрийците. Той е действувал изключително под влиянието на политически мотиви и до последния си час се държал твърдо и героично.

Още преди получаването на настоящата статия вие ще узнаете от английските вестници отговора на Кошут на декларацията на Мадзини. Аз от своя страна смятам, че Кошут само още повече влоши своето и без това лошо положение. Противоречието между първата му декларация и последната е толкова очевидно, че аз няма нужда да доказвам това подробно. Освен това в езика на двата документа има несъответствие, което буди неприятно чувство: първият е написан с хиперболичния език на източен пророк, вторият — с казуистичния стил на пледиращ адвокат.

Приятелите на Мадзини твърдят сега в един глас, че миланското въстание било натрапено на него и на неговите другари от обстоятелства, над които те не били властни. Но, от една страна, по силата на самата природа на заговорите на тях са свойствени преждевременни избухвания — или поради измяна, или вследствие на някаква случайност. От друга страна, ако вие в течение на три години крещите: *да действуваме, да действуваме, да действуваме,* и целият ви революционен речник се изчерпва с единствената дума

„въстание“, не можете да разчитате, че ще имате достатъчно авторитет да заповядате във всеки момент: *въстание не трябва да има.* Както и да е, жестокостта на австрийците превърна миланския неуспех в истинско начало на национална революция. Да чуем например днешното съобщение на добре осведомения орган на лорд Палмерстон *„Morning Post“:*

„Народът на Неапол очаква движение, което сигурно ще избухне в Австрийската империя. Тогава ще въстане цяла Италия, от границите на Пиемонт до Сицилия, и ще настанат ужасни бедствия. Италианските войски ще се разбягат, така наречените швейцарски войници, набрани от времето на революцията в 1848 г., няма да спасят италианските владетели. Италия върви към *невероятна република.* Такъв ще бъде несъмнено следващият акт на драмата, която започна в 1848 г. Дипломацията изчерпи всичките си сили в борбата за италианските владетели.“

Аурелио Сафи, който приподписа прокламацията на Мадзини и направи обиколка из Италия преди въстанието, открито признава в писмо, адресирано до „Daily News“, че *„висшите класи* са изпаднали в апатия, равнодушие или отчаяние“ и че само „народът на Милано“, пролетариатът,

„лишен от ръководство и предоставен на собствените си инстинкти, е запазил пред деспотизма на австрийските проконсули и съдебните убийства, извършвани от военните съдилища, вярата в бъдещето на родината и се готвил единодушно за отмъщение“.

И така голям прогрес за партията на Мадзини е, че тя най-после се убеди, че дори в националните въстания против чуждестранния деспотизъм съществува такова нещо като класови различия, и че не от висшите класи може да се очаква в наше време революционно движение. Може би привържениците на Мадзини ще направят още една крачка напред и ще стигнат до разбирането, че те сами трябва сериозно да се заемат с материалното положение на селското население на Италия, ако искат то да се откликне на техния лозунг „Dio e popolo“*. В бъдеще аз възнамерявам да обрисувам подробно материалните условия, в които живее преобладаващото мнозинство от селските жители на тази страна — условия, които досега са ги правили ако не реакционни, то поне равнодушни към националната борба на Италия.

Две хиляди екземпляра от една брошура, която издадох неотдавна в Базел под заглавие „Разкрития относно кьолнския процес на комунистите“ („Enthüllungen über den Kölner Kommunisten-Prozess“),** са конфискувани на баденската граница и изгорени по

* — „Бог и народ“. *Ред.*

** Виж настоящия том, стр. 419—487. *Ред.*

искане на пруското правителство. Позовавайки се на новия закон за печата, натрапен на Швейцарския съюз от континенталните държави, базелското правителство, което конфискува също известен брой екземпляри, които се намираха още у издателя, се готви да започне съдебно преследване против издателя г. Шабелиц, неговия син* и собственика на печатницата. Това ще бъде първият по рода си процес в Швейцария и работата вече е станала предмет на спор между радикалите и консервативната партия. Колко загрижено е пруското правителство да скрие от общественото мнение подлостите, които то извърши през време на кьолнския процес, вие можете да заключите от факта, че министърът на външните работи изпрати заповеди за конфискуване (Fahndebriefe) на брошурата, където и да се появи тя, но не се осмели дори да спомене нейното заглавие. За да заблуди публиката, той нарича брошурата *„Теория на комунизма"*, докато тя не съдържа нищо друго освен разкрития на пруските държавни тайни.

Единственият „прогрес", постигнат от официална Германия след 1848 г., е сключването на австро-пруския търговски договор — et ancore!** този договор е отрупан с толкова много clausulae***, ограничен с толкова много изключения и отлага толкова много важни въпроси за бъдещото им регулиране от още несъществуващи комисии и същевременно предвижда фактически толкова незначително понижение на митата, че се свежда само до мечта за действително търговско обединение на Германия и е лишен от всякакво практическо значение. Най-характерната черта на договора, това е новата победа на Австрия над Прусия. Тази коварна, подла, страхлива, колебаеща се лъжедържава и този път се подчини на своята по-жестока, но по-откровена съперница. Не само Австрия натрапи на Прусия един договор, който последната се съгласи да приеме само против волята си, но Прусия бе принудена да възстанови стария Митнически съюз[375] със старата тарифа, с други думи, задължи се нищо да не променя в продължение на дванадесет години в своята търговска политика без единодушното съгласие на по-малките държави, влизащи в Митническия съюз, т. е. без разрешението на Австрия (южногерманските държави не само в политическо, но и в търговско отношение са васали на Австрия и следователно врагове на Прусия). След възстановяването на монархията „по божия милост" Прусия изпада все повече и повече. Пруският крал, „за времето си мъдър човек", изглежда смята, че в унижението, което неговото правителство трябва да търпи в чужбина, неговият народ може да на-

* — Якоб Шабелиц. *Ред.*
** — при това! *Ред*
*** — уговорки. *Ред.*

мери утешителна компенсация за своето подчинение на един безчовечен деспотизъм.

Въпросът за емигрантите още не е уреден. Полуофициалният „Österreichische Correspondenz" опровергава твърдението, че Австрия била отправила в настоящия момент нова нота до английското правителство, защото „след като неотдавнашните събития показаха, че лорд Палмерстон е възстановил своето влияние, императорското правителство не може да излага своето достойнство на сигурна опасност." Аз вече ви писах за декларацията на Палмерстон в камарата на общините.* От английските вестници вие знаете за австрофилската декларация на Абердин в камарата на лордовете, че английското правителство е готово да поеме ролята на шпионин и главен адвокат на Австрия. Вестникът на Палмерстон** сега се отзовава по следния начин по повод изказванията на неговия колега:

„Дори за по-умерените отстъпки, които лорд Абердин изглежда е склонен да направи, ние не можем да кажем, че сме много уверени в техния успех... Никой не смее да предлага на едно британско правителство да направи опит да се превърне в оръдие на чужда политика и да играе ролята на политически капан."

Вие виждате какво добро разбирателство цари в синедриона на матусалемското правителство между „старческата немощ и либералната енергия". От колоните на целия лондонски печат се раздава единодушен вик на възмущение против Абердин и камарата на лордовете. *Единственото позорно изключение* е „Times".

Вие помните, че „Times" отначало нападаше емигрантите и подбуждаше чуждите държави да искат тяхното изгонване. Когато се убеди, че предложението за възобновяване на закона за чужденците[376] ще бъде отхвърлено позорно за правителството в камарата на общините, той изведнаж започна да се разсипва в реторически описания на жертвите, които той — ах, милият! — бил готов да направи за запазване на правото на убежище. Най-после, след любезна размяна на мнения между сиятелните лордове в горната камара той се възнагради за своята висока гражданска добродетел със следното злобно избухване в уводната си статия от 5 март:

„В много страни на континента смятат, че ни прави удоволствие присъствието в нашата страна на менажерия от емигранти — свирепи личности от всички националности, способни на всякакво престъпление... Мислят ли тези чуждестранни писатели, които протестират против присъствието на техните обявени извън закона сънародници в Англия, че съдбата на емигранта в нашата страна е достойна за завист? Ние искаме да разсеем тяхното заблуждение. *Тази жалка класа от същества* живее в по-голямата си част в ужасна ми-

* Виж настоящия том, стр. 565. *Ред.*

** — „Morning Post". *Ред.*

зерия, *яде горчивия чужд хляб,* и то когато — погълната от мътните вълни на този огромен град — успее да си го набави ... *Тяхното наказание е изгнание в най-жестока форма.*"

Що се отнася до последната точка, „Times" има право: Англия е очарователна страна, стига само човек да не трябва да живее в нея.

На „небето на Марс" Данте среща своя прадядо Качагвида ди Елизеи, който със следните думи му предсказва предстоящото му изгонване от Флоренция:

„Tu proverai si come sa di sale
Lo pane altrui, e com' è duro calle
Lo scendere, e'l salir per l'altrui scale."

„На чужди хляб ще разбереш вкуса
Горчив и колко жалко е да бродиш
По чужди път в чуждата страна." [377]

Щастлив бе Данте! Той също бе „същество, принадлежащо към жалката класа, която се нарича политически емигранти", но неговите врагове не можеха да го заплашват с жалките уводни статии на „Times"! Още по-щастлив е „Times"! Той избягна едно „запазено място" в Дантевия „Ад"!

Ако, както се изразява „Times", емигрантите са принудени да ядат горчивия чужд хляб, който при това, както той е забравил да добави, им струва твърде скъпо, то нима самият „Times" не тлъстее от плътта и кръвта на чужденците? Колко уводни статии и колко фунта стерлинги са извлекли анонимните питии на този вестник от френските революции, германските въстания, италианските експлозии и унгарските войни, от френските разстрели и австрийските бесилки, от конфискуваните глави и обезглавените имущества! Колко нещастен би бил „Times", ако на континента нямаше „свирепи личности" и той би трябвало всеки ден да поминува от долнокачествените продукти на Смитфилдския пазар, от дима на лондонските комини, от калта, *свирепите* файтонджии, от шестте моста на Темза, от погребенията в чертата на града, от чумавите гробища, от мръсната вода за пиене, от железопътните катастрофи, от фалшифицирането на мерките и теглилките и другите интересни теми, които представляват постоянният асортимент на този вестник в периодите, когато на континента цари затишие. „Times" не се е изменил от времето, когато искаше от английското правителство *екзекутирането* на Наполеон I.

„Държи ли се сметка" — писа този вестник в броя си от 27 юли 1815 г. — „какво въздействие неизбежно ще има върху недоволните във всички части на Европа известието, че този човек е все още жив? Те ще помислят — и с пълно

право, — че съюзните владетели *се боят* да посегнат на живота на един човек, който има толкова почитатели и привърженици."

Същият вестник проповядваше кръстоносен поход против Съединените американски щати:

„Никакъв мир с Америка, *докато* не бъде ликвидиран *този вреден пример на победоносен демократичен метеж.*"

В редакцията на „Times" няма „свирепи" личности от континента. Тъкмо обратното. Там например има един жалък човечец, прусак, на име Ото фон Венкщерн, който някога издаваше незначителен немски вестник, а по-късно изпадна в Швейцария в ужасна мизерия, така че бе принуден да апелира към джоба на Фрайлиграт и други емигранти, докато най-после постъпи на служба при пруския посланик в Лондон, прословутия Бунзен, и стана едновременно неделима част от оракула на Принтинг-хауз-скуер[378]. В редакцията на „Times" има доста други подобни кротки личности от континента, които са свързващото звено между континенталната полиция и първия вестник на Англия.

За пример на свободата на печата в Англия може да служи следният факт. Пред полицейския съд на Боу-стрит в Лондон се явил г. Е. Трулоу, живущ на Стренд-стрит, по обвинение, повдигнато срещу него от пълномощници на ведомството за вътрешните такси въз основа на акт от шестата и седмата година от царуването на Вилхелм IV, глава 76, че е продавал вестник, носещ названието „Potteries Free Press" и напечатан без заплащане на съответната щемпелна такса. Четири броя от този вестник били напечатани в град Сток-он-Трент. Неговият номинален собственик бил Колет Добсон Колет, секретар на *Дружеството за борба за отменяване на данъците върху знания,* който издавал вестника „съобразно с практиката на Управлението на гербовите налози, което разрешило на вестниците „Athenaeum", „Builder", „Punch", „Racing Times"[379] и др. да печатат, без да плащат щемпелна такса, съобщения за текущите събития и коментарии към тях"; неговото нескривано намерение било да предизвика преследване от страна на правителството, за да бъде издадено съдебно определение кои именно съобщения трябва да бъдат освободени от щемпелната такса от едно пени. Съдията, г. Хенри, още не е взел своето решение. Впрочем, то няма да има голямо значение, тъй като издаването на въпросния вестник бе предприето не като предизвикателство срещу закона за щемпелната такса, а само за да се използува все още съществуващата двусмисленост в буквата на закона.

Днешните английски вестници печатат телеграма от Цариград от 6 март, съгласно която Фуад ефенди, министър на външните ра-

боти, е заместен от Рифат паша. Тази отстъпка е изтръгнал от Портата руският извънреден посланик княз Меншиков. Спорът относно светите места[380] досега още не е уреден между Русия, Франция и Портата, тъй като Луи-Наполеон, крайно раздразнен от интригите на Русия и Австрия, за да попречат на коронованието му от папата, има намерение да се обезщети за сметка на турците. В следващата статия възнамерявам да се спра на този вечно отново възникващ източен въпрос, на този pons asini* на европейската дипломация.

Написано от К. Маркс на 18 март 1853 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 3733 от 4 април 1853 г.

Подпис: Карл Маркс

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

* — препятствие за глупците; буквално — мост за магарета (така се наричала петата теорема на Евклид, която представлява трудност за начинаещите). *Ред.*

ПРИЛОЖЕНИЯ

ЗАСЕДАНИЕ НА ЦЕНТРАЛНИЯ КОМИТЕТ НА 15 СЕПТЕМВРИ 1850 г.[381]

Присъствуват: Маркс, Енгелс, Шрам, Пфендер, Бауер, Екариус, Шапер, Вилих, Леман.

Френкел отсъствува по уважителна причина.

Протокол на миналото заседание няма, защото настоящото заседание е извънредно; затова той не бива прочетен.

Маркс: В петък заседанието не можа да се състои, защото съвпадна със заседание на комисията на Дружеството[382]. Тъй като Вилих е свикал* окръжно събрание, въпроса за чиято законност аз не поставям, заседанието трябва да се състои днес.

Аз внасям следното предложение, което се разделя на три пункта:

1. Централният комитет се премества от Лондон в Кьолн; пълномощията му преминават към тамошния окръжен комитет веднага след закриването на днешното заседание. Това решение ще бъде съобщено на членовете на Съюза в Париж, Белгия и Швейцария. В Германия то ще бъде оповестено от самия нов Централен комитет.

Мотиви: Аз бях против предложението на Шапер за създаване на общогермански окръжен комитет в Кьолн, тъй като не желаех да се нарушава единството на централната власт. В нашето предложение това отпада, тъй като възникнаха редица нови обстоятелства. Малцинството на Централния комитет вдигна открито въстание против мнозинството — както при гласуването на порицанието на последното заседание, така и сега във връзка със свикването на общо

* за понеделник (Тук и по-нататък под линия се привеждат съществените несъответствия между двата варианта на ръкописните копия на протокола на заседанието от 15 септември 1850 г. *Ред.*).

събрание от Окръга, а така също и в Дружеството и в Емигрантския комитет[383]. Затова по-нататъшното съществуване на Централния комитет тук е невъзможно. Единството на ЦК няма да може да бъде запазено по-нататък, той би трябвало да се разцепи и биха се образували два съюза. Но тъй като интересите на партията са над всичко, аз предлагам това разрешение.

2. Съществуващият досега устав на Съюза се отменя. На новия Централен комитет се предлага да изработи нов устав.

Мотиви: Уставът, приет на конгреса в 1847 г., бе изменен в 1848 г. от лондонския ЦК. Сега обстановката отново се промени. В последния лондонски устав са отслабени принципиалните членове. В някои места действуват двата устава, в други — няма никакъв устав или пък действуват устави, изработени съвсем самоволно*. По такъв начин в Съюза цари пълна анархия. При това последният устав е обнародван и следователно не може да действува повече. И така моето предложение по същество има за цел да се замени липсата на устав с действителен устав[384].

3. В Лондон се образуват два окръга, които не поддържат помежду си абсолютно никакви сношения и са свързани само с това, че и двата влизат в Съюза и кореспондират със същия Централен комитет.

Мотиви: Именно заради единството на Съюза трябва да се създадат тук два окръга. Покрай личните противоречия се разкриха, дори в Дружеството, принципиални противоречия. Тъкмо в последната дискусия по въпроса „за позицията на германския пролетариат в предстоящата революция" членовете на малцинството на ЦК изказаха възгледи, които пряко противоречат на предпоследното окръжно** и дори на Манифеста[385]. На мястото на универсалните възгледи на Манифеста се поставя немският национален възглед, който ласкае националното чувство на германските занаятчии. Вместо материалистическия възглед на Манифеста се издига идеалистически. Вместо действителните отношения за главно в революцията се представя *волята*. Докато ние говорим на работниците: Вие, може би, ще трябва да преживеете още 15, 20, 50 години гражданска война, за да измените съществуващите условия и да станете способни да управлявате — на тях, вместо това, им се говори: Ние трябва *веднага* да завземем властта или можем изобщо да се откажем от това. Както демократите употребяват думата „народ", така се употребява сега думата „пролетариат" — като празна фраза. За да се осъществи тази фраза***, би трябвало всички дребни буржоа да

* самостоятелно.
** на Централния комитет.
*** този възглед.

бъдат обявени за пролетарии, т. е. de facto да представляваме дребните буржоа, а не пролетариите. На мястото на действителното революционно развитие би трябвало да се постави революционната фраза. Тази дискусия най-после* показа какви принципиални разногласия образуват подкладката на личните раздори, и сега вече е дошло времето да се вземат мерки. Именно тези противоположни твърдения станаха боеви лозунги на двете фракции; някои членове на Съюза наричаха защитниците на Манифеста реакционери, опитвайки се по този начин да ги направят непопулярни, което впрочем на тях е съвсем безразлично, защото те не се стремят към популярност. След всичко това мнозинството има правото да разтури Лондонския окръг и да изключи членовете на малцинството** като несъгласни с принципите на Съюза. Аз не правя такова предложение, защото то би предизвикало безполезни разпри и защото тези хора по свое убеждение все пак са комунисти, макар че изказваните от тях понастоящем възгледи са антикомунистически и в най-добрия случай могат да бъдат наречени социално-демократически. Но от само себе си се разбира, че по-нататъшното съвместно съществуване би било просто вредно губене на време. Шапер често говореше за разрив — е, аз се отнасям към разрива сериозно. Мисля, че съм намерил пътя, по който ще се разделим, без да предизвикваме разцепление на партията.

Заявявам, че според мен има най-много 12 души, а може би и по-малко, които биха били желателни в нашия окръг, а цялата останала публика аз охотно предоставям на малцинството. Ако това предложение бъде прието, ние, разбира се, няма да можем да останем в*** Дружеството; аз и мнозинството ще излезем от Дружеството на Грейт-Уиндмил-стрит. В края на краищата касае се не за враждебни отношения между двете фракции, а, напротив, за прекратяване на раздорите и за тази цел — за прекратяване на всякакви отношения. Ние оставаме заедно в Съюза и в партията, но скъсваме отношенията, които причиняват само вреда.

Шапер: Както във Франция пролетариатът скъсва с Планината[386] и с „Press", така тук хората, които представляват партията по отношение на нейните принципи, скъсват с ония, които организират пролетариата. Аз съм за преместването на Централния комитет**** и за изменение на устава. Кьолнчани познават обстановката в Германия. Аз смятам също, че една нова революция ще из-

* най-после ясно.

** малцинството на Централния комитет.

*** едно и също.

**** в Кьолн.

дигне хора, които ще се държат* по-добре от всички, които се ползуваха с известност в 1848 г. Що се отнася до принципиалните различия, Екариус предложи въпроса, който даде повод за днешните разисквания. Аз изказах атакувания тук възглед, защото се отнасям изобщо с ентусиазъм към тази работа. Касае се за това, дали ние сами ще почнем да сечем глави или на нас ще ни секат главите. Във Франция ще дойде ред на работниците, а с това и на *нас* в Германия. Ако не беше така, аз, разбира се, бих се оттеглил от работа и тогава материалното ми положение би било друго. А ако постигнем това, ние ще можем да вземем такива мерки, които ще осигурят господството на пролетариата. Аз съм фанатичен привърженик на този възглед. Но Централният комитет искаше противното. Ако вие обаче не искате повече да имате нищо общо с нас, добре — тогава да се разделим. В предстоящата революция мен сигурно ще ме гилотинират, но аз ще отида в Германия. А ако искате да бъдат образувани два окръга — нека бъде така, но в този случай Съюзът ще престане да съществува, а след това ние отново ще се срещнем в Германия и може би тогава ще можем пак да тръгнем заедно. Аз съм личен приятел на Маркс, но ако вие искате разрив, добре — тогава ние ще тръгнем сами и ще тръгнем сами**. Но в такъв случай трябва да бъдат образувани два съюза. Единият — за ония, които работят с перото, другият — за ония, които работят другояче. Аз не съм привърженик на мнението, че в Германия на власт ще дойдат буржоата, и в това отношение съм фанатичен ентусиазист; ако не бях такъв, не бих дал нито грош за цялата тази история. Но два окръга тук в Лондон, две дружества, два емигрантски комитета — тогава по-добре два съюза и пълен разрив.

Маркс: Шапер е разбрал неправилно моето предложение. Щом предложението бъде прието, ние ще се разделим, двата окръга ще се отделят един от друг и хората ще прекъснат всякакви отношения помежду си. Но те ще влизат в същия Съюз и под ръководството на същия Комитет***. Можете дори да запазите за себе си преобладаващото мнозинство от членовете на Съюза. Що се отнася до личните жертви, аз принесох такива жертви не по-малко от когото и да било — но на класата, а не на личности. Колкото до ентусиазма, не е нужно много ентусиазъм, за да принадлежиш към една партия, за която мислиш, че всеки момент ще дойде на власт. Аз винаги съм бил против преходните мнения на пролетариата. Ние се посвещаваме на една партия, която — за щастие за

* ще я ръководят.
** и вие ще тръгнете сами.
*** Централен комитет.

нея — не може още да дойде на власт. Пролетариатът, ако би дошъл на власт, би провеждал не непосредствено пролетарски, а дребнобуржоазни мерки. Нашата партия може да дойде на власт едва тогава, когато условията позволят да бъдат осъществени *нейните* възгледи. Луи Блан дава най-добрия пример за това, какво излиза, когато се дойде много рано на власт[387]. При това във Франция пролетариите ще дойдат на власт не сами, а заедно със селяните и дребните буржоа, и ще бъдат принудени да провеждат не свои, а *техни* мерки. Комуната на Париж[388] доказва, че не е нужно да бъдеш в правителството, за да осъществиш нещо. Впрочем, защо не се изказва никой от останалите членове на малцинството, които тогава единодушно одобриха Обръщението, по-специално гражданинът Вилих? Ние не *можем* и не искаме да разцепим Съюза, ние искаме само да разделим Лондонския окръг на два окръга.

Екариус: Въпросът бе поставен от мен и аз действително имах намерение да го доведа до обсъждане. Що се отнася до мнението на Шапер, аз още в Дружеството разясних защо считам за илюзия и защо не вярвам, че нашата партия може да дойде на власт веднага след следващата революция. Тогава нашата партия ще бъде по-нужна в клубовете, отколкото в правителството.

Гражданинът Леман си отива, без да каже нито дума. Същото прави гражданинът Вилих.

Точка 1-а се приема от всички. Шапер не гласува.

Точка 2-а се приема от всички. Шапер отново не гласува.

Точка 3-а също се приема. Шапер отново не гласува.

Шапер протестира против всички нас. „Сега ние сме съвършено разединени. Аз имам познати и приятели в Кьолн, които ще тръгнат по-скоро след мен, отколкото след вас.“

Маркс: Ние извършихме това съгласно устава и постановленията на ЦК имат законна сила.

След прочитането на протокола Маркс и Шапер заявяват, че не са писали за това в Кьолн*.

Шапер бива запитан дали има да възрази нещо срещу протокола. Той заявява, че няма нищо да възрази, защото счита всяко възражение за излишно.

Екариус предлага на всички да подпишат протокола. Предложението се приема. Шапер заявява, че няма да подпише протокола.

Съставен в Лондон на 15 септември 1850 г.

---

* Това изречение липсва във втория вариант на копието на протокола. *Ред.*

Прочетен, одобрен и подписан*.
Подписали: К. Маркс, председател на Централния комитет,
Ф. Енгелс, секретар
Хайнрих Бауер, К. Шрам, И. Г. Екариус, К. Пфендер

Напечатано за пръв път в списание „International Review of Social History" volume I, part 2. 1956

Печата се по фотокопията на ръкописите
Превод от немски

* Тези думи липсват във втория вариант. *Ред.*

ВЪЗВАНИЕ ЗА ПОДПОМАГАНЕ НА ОСЪДЕНИТЕ В КЬОЛН[389]

Получихме следното писмо заедно с приведеното по-долу възвание. Съгласно желанието на авторите публикуваме полученото от нас послание.

За „California Staats-Zeitung"
Вашингтон, 14 януари 1853 г.

ДО НЕМСКО-АМЕРИКАНСКАТА ПУБЛИКА!

С кьолнския чудовищен процес работническото движение в Германия навлезе в нова фаза. То се освободи от оковите, които му слагаха тесните рамки на фанатичното сектантско движение, и открито излезе на политическата арена. Пред прокурорите на бюрократичната полицейска държава бяха изправени политическите дейци на пролетариата; рейнската аристокрация и рейнската буржоазия образуваха в лицето на съда със съдебни заседатели свой съсловен съд и произнесоха вердикта „виновен" над противостоящата на техните привилегии опозиция на труда. При тези обстоятелства ние считаме за свой приятен дълг да представим на вниманието на публиката следващото по-долу възвание, което бе отправено до членовете на нашия съюз от подписаните под него лица за разпространение в Съединените щати, и същевременно да предложим своите услуги за препращане в Лондон на малките суми, които навярно ще постъпят при нас, като представим отчет за тяхното използуване.

Съюзи, каквото и да е вашето име!

Понастоящем вашите членове прекарват много вечери в шумно весело общуване. Ободрете нашите енергични приятели в роди-

ната и им протегнете ръка за помощ, като им предоставите чистия приход от една от тези вечери. Сумите молим да се изпращат на адрес: „За подпомагането“, до Адолф Клус, Транспортна фирма Адамс, Айен-билдинг, Вашингтон.

Вашингтон, 10 януари 1853 г.

И. Герхард Председател — *Ад. Клус* Секретар

ВЪЗВАНИЕ!

Дълг на работническата партия е да облекчи положението на своите челни борци, осъдени в Кьолн, и по-специално да се погрижи за техните семейства, останали без подкрепа. Надяваме се, че работниците от Съединените щати също не се считат свободни от този партиен дълг. Касиер за приемане на сумите, предназначени за арестуваните и техните семейства, е Ферд. Фрайлиграт, 3, Сетон-плейс, Хакни, Лондон.

Лондон, 7 декември 1852 г.

Йохан Бер
Е. Дронке
И. Г. Екариус
И. Ф. Екариус
Фр. Енгелс
Ф. Фрайлиграт
Имандт
Ърнест Джонс
Г. Лохнер
К. Маркс
В. Либкнехт
Ф. Мюнкс
К. Пфендер
В. Пипер
Л. В. Рингс
Е. Румпф
И. Улмер
Ферд. Волф
В. Волф
Мюнкс II

Молим немско-американските вестници да препечатат горното възвание.

Напечатано в „California Staats-Zeitung“, януари 1853 г.

Печата се по текста на вестника
Превод от немски

ВЪЗВАНИЕ ЗА ПОДПОМАГАНЕ НА ОСЪДЕНИТЕ В КЬОЛН ПРЕДСТАВИТЕЛИ НА ПРОЛЕТАРИАТА И ТЕХНИТЕ СЕМЕЙСТВА

Към задълженията, които политическите партии и техните членове мълчаливо поемат, спада преди всичко подпомагането на ония хора, които, намирайки се на предните позиции и защищавайки ги смело и твърдо до последната възможност, попадат в ръцете на врага. В такова положение по отношение на пролетарската, работническата партия се оказаха кьолнските осъдени в Германия. Те бяха осъдени не за престъплението, което им се вменяваше във вина — смешно подготвяне на революция, а за това, че са работили за организирането на работническа партия — и бяха осъдени от съдии, които принадлежаха към паричната и феодалната аристокрация, чиято присъда вече поради това трябваше да бъде несправедлива, да не говорим за това, че пруското правителство успя чрез най-гнусни фалшификации съвсем да приспи евентуално съществуващата у тях съвест.

Бедни работници и литератори, изкарващи препитанието си с всекидневния труд на своите ръце или своето перо, осъдените — поради това, че се намират в заточение — нямат никаква възможност да продължават да се грижат за своите близки. Те самите — поради страданията и лишенията, които трябва да търпят в затвора — са изложени на опасността да загубят свежестта и гъвкавостта на ума, благодарение на които те заемаха досега видно положение в партията, ако не бъде предприето всичко, за да се облекчи тяхното положение и да се смъкне от тях тежката грижа за издръжката на техните семейства.

В Лондон неотдавна бе образуван комитет, който избра за свой касиер пролетарския поет Ферд. Фрайлиграт и между члено-

вете на който е водачът на английските чартисти Ърнест Джонс. Комитетът се обърна към германските работници в Америка с възвание, на което ние побързахме да се отзовем.

„Дълг на работническата партия е да облекчи положението на своите челни борци, осъдени в Кьолн, и по-специално да се погрижи за техните семейства, останали без подкрепа. Надяваме се, че работниците от Съединените щати също не се считат свободни от този партиен дълг."

Касиер за приемане на сумите, предназначени за арестуваните и техните семейства, е *Фердинанд Фрайлиграт*, № 3, Сетон-плейс, Хакни, Лондон.

Подписали: *Йох. Бер, Е. Дронке, Йох. Георг Екариус, Йох. Фрид. Екариус, Фр. Енгелс, Ф. Фрайлиграт, Имандт, Ърнест Джонс. В. Либкнехт, Г. Лохнер, Ф. Мюнкс, Мюнкс II, К. Маркс, К. Пфендер, В. Пипер, В. Рингс, Е. Румпф, И. Улмер, Ферд. Волф, В. Волф*

Социалистическият гимнастически съюз[390] натовари своето ръководство да организира подпомагане на осъдените; долуподписаните образуват специален комитет, създаден за тази цел. Те се обръщат към всички живущи в Ню Йорк германци, на които са още скъпи делото на свободата и неговите защитници в старото отечество, с призив да изпращат на комитета суми за подпомагане. За използването на тези суми Гимнастическият съюз ще представи своевременно отчет. Ние се надяваме, че дружествата, които заемат в партията същото положение като нашето, ще вземат с готовност енергично участие в подпомагането.

Президиумът вече е разпратил съответни предложения до всички гимнастически дружества в Съединените щати.

В заключение ще отбележим още, че за първия понеделник на месец март социалистическите гимнастически дружества са определили тегленето на обща лотария, която, ние сме убедени, ще даде богат приход благодарение на вече неведнаж изпитаната при подобни обстоятелства щедрост на германските жени и девойки, щедрост, която е израз на техните симпатии към свободата и нейните челни борци.

Листовете за провеждане на подписката за събиране на пожертвувания както във формата на парични вноски, така и на подаръци, подпечатани с печата на Социалистическия гимнастически съюз, се намират в канцеларията на Съюза на адрес: № 38, Канал-

стрит, както и у Райхерцер и Хайн на адрес: № 12, Норт-Уйлям-стрит, и у Б. Кек, живущ у Йоз. Мюлер — № 21, Ален-стрит.

Ню Йорк, 16 януари 1853 г.

От името на ръководството на Социалистическия гимнастически съюз

Комитет за подпомагане

Г. Райхерцер, И. Л. Шулер,
Б. Бекер, Б. Кек, Е. Райстле

Напечатано в „New-Yorker Criminal-Zeitung", януари 1853 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от немски

БЕЛЕЖКИ

ДАТИ ИЗ ЖИВОТА И ДЕЙНОСТТА НА К. МАРКС и Ф. ЕНГЕЛС

ПОКАЗАЛЦИ

БЕЛЕЖКИ

1 В произведението *«Революцията и контрареволюцията в Германия»* са изложени възгледите на основоположниците на марксизма по най-важните въпроси на германската революция през 1848—1849 г. Непосредствен повод за написването на това произведение било предложението за сътрудничество, направено на Маркс в началото на август 1851 г. от един от редакторите на прогресивния буржоазен вестник «New-York Daily Tribune» («Нюйоркска ежедневна трибуна») Чарлз Дана. Маркс, зает с икономически изследвания, се обърнал към Енгелс с молба да напише поредица статии за германската революция. В своята работа над статиите Енгелс използувал като източник главно течението на «Neue Rheinische Zeitung», без да се смятат някои допълнителни материали, предадени му от Маркс, с когото Енгелс постоянно разменял мнения. Маркс също преглеждал статиите преди изпращането им на вестника. Серията статии «Революцията и контрареволюцията в Германия» се печатала в «New-York Daily Tribune» от 25 октомври 1851 г. до 23 октомври 1852 г. с подписа на Маркс; едва в 1913 г. във връзка с публикуването на преписката между Маркс и Енгелс стана известно, че това произведение е написано от Енгелс. Докато Маркс и Енгелс били живи, «Революцията и контрареволюцията в Германия» не била преиздадена. Първото издание на това произведение в отделна книга на английски език било предприето в 1896 г. от дъщерята на Маркс Елеонора Маркс-Евелинг; същата година бил издаден немският превод на книгата; в 1900 г. излязло френското издание на книгата в превод на дъщерята на Маркс Лаура Лафарг. В 1899 г. в Берлин бил издаден руският превод на първите три глави на книгата, първото пълно издание на книгата на руски език излязло в превод от английски в Лондон в 1900 г., редица нови издания на книгата се появили в Русия в годините на първата руска революция, по-късно книгата била преиздадена няколко пъти на руски език от Института по марксизъм-ленинизъм при ЦК на КПСС.

В «New-York Daily Tribune» статиите от тази серия се печатали без подзаглавия; в английското издание от 1896 г. Елеонора Маркс-Евелинг поставила подзаглавия, които са запазени и в настоящото издание. — *3.*

2 *«Tribune»* — съкратено название на американския вестник «New-York Daily Tribune» («Нюйоркска ежедневна трибуна»), който излизал от 1841

до 1924 г. Основан от видния американски журналист и политически деец Хорас Грили, до средата на 50-те години вестникът бил орган на лявото крило на американските виги, а по-късно орган на Републиканската партия. През 40—50-те години вестникът стоял на прогресивни позиции и се борел против робовладението. Във вестника сътрудничили редица видни американски писатели и журналисти, един от неговите редактори от края на 40-те години бил Чарлз Дана, който се намирал под влиянието на идеите на утопичния социализъм. Сътрудничеството на Маркс във вестника започнало през август 1851 г. и продължило над 10 години, до март 1862 г.; голям брой статии за «New-York Daily Tribune» по молба на Маркс били написани от Енгелс. Статиите на Маркс и Енгелс в «New-York Daily Tribune» засягали най-важните въпроси на международната и вътрешната политика, на работническото движение, на икономическото развитие на европейските страни, на колониалната експанзия, националноосвободителното движение в потиснатите и зависимите страни и др. В периода на настъпилата в Европа реакция Маркс и Енгелс използували широко разпространения прогресивен американски вестник за разкриване въз основа на конкретни материали на пороците на капиталистическото общество, на присъщите му непримирими противоречия, както и за изтъкване на ограничения характер на буржоазната демокрация.

Редакцията на «New-York Daily Tribune» в редица случаи се отнасяла произволно със статиите на Маркс и Енгелс, печатайки някои статии без подписа на автора като редакционни уводни статии, в някои случаи редакцията изменяла своеволно текста на статиите. Тези действия на редакцията предизвиквали неееднократните протести на Маркс. От есента на 1857 г. във връзка с икономическата криза в САЩ, която се отразила и върху финансовото положение на вестника, Маркс бил принуден да намали броя на своите кореспонденции в «New-York Daily Tribune». Сътрудничеството на Маркс във вестника се прекратило окончателно в началото на гражданската война в САЩ; значителна роля за разрива между «New-York Daily Tribune» и Маркс изиграло увеличението в редакцията на броя на привържениците на компромис с робовладелските щати и отстъплението на вестника от прогресивните позиции. — *7.*

[3] *Континенталната система*, или континенталната блокада, обявена от Наполеон в 1806 г., забранявала на страните от европейския континент да търгуват с Англия. — *8.*

[4] *Покровителствената тарифа от 1818 г.* премахнала вътрешните мита на територията на Прусия и създала предпоставки за образуване на Митническия съюз.

Митническият съюз между германските държави, които установили обща митническа граница, бил основан в 1834 г. под върховенството на Прусия. След време Съюзът обхванал всички германски държави с изключение на Австрия и някои малки държави. Извикан на живот от необходимостта да се създаде общогермански пазар, Митническият съюз съдействувал по-късно и за политическото обединение на Германия. — *9.*

[5] Става дума за въстанието на силезийските тъкачи на 4—6 юни 1844 г. — първата голяма класова схватка между пролетариата и буржоазията в Германия, както и за въстанието на чешките работници във втората половина на юни 1844 г. Движението на работниците, което се съпровождало от разрушаване на фабрики и унищожаване на машини, било жестоко смазано от правителствените войски. — *12.*

[6] *Германският съюз* — обединение на германските държави, създадено на 8 юни 1815 г. от Виенския конгрес. Запазването на трите дузини германски държави с техния абсолютистко-феодален строй закрепвало политическата и икономическата раздробеност на Германия и пречело за нейното прогресивно развитие.

Бундестагът — централният орган на Германския съюз, който заседавал във Франкфурт на Майн и се състоял от представители на германските държави. Бундестагът бил оръдие на реакционната политика на германските правителства. — *13*.

[7] През май 1834 г. бил образуван така нареченият Митен съюз (Steuerverein), в който влезли германските държави Хановер, Брауншвайг, Олденбург и Шаумбург-Липе, заинтересовани в търговнята с Англия. Към 1854 г. този сепаратиven съюз се разпаднал и участниците в него се присъединили към Митническия съюз. — *13*.

[8] На Виенския конгрес през 1814—1815 г. Австрия, Англия и царска Русия, които стояли начело на европейската реакция, прекроили картата на Европа с цел да реставрират легитимните монархии, въпреки интересите на националното обединение и независимост на народите. — *15*.

[9] Става дума за юлската революция от 1830 г. във Франция и последвалите я въстания в редица европейски страни: Белгия, Полша, Германия и Италия. — *16*.

[10] «*Млада Германия*» — литературна група, възникнала през 30-те години на XIX век в Германия, която се намирала под влиянието на Хайне и Бьорне. Отразявайки в своите художествени и публицистични произведения опозиционните настроения на дребната буржоазия, писателите от «Млада Германия» (Гуцков, Винбарг, Мундт и др.) се обявявали в защита на свободата на съвестта и печата. Възгледите на младогерманците се отличавали с идейна незрелост и политическа неопределеност; в скоро време повечето от тях се изродили в най-обикновени буржоазни либерали. — *16*.

[11] G. W. F. Hegel. «Grundlinien der Philosophie des Rechts». Berlin, 1821 (Г. В. Ф. Хегел. «Основи на философията на правото». Берлин, 1821). — *16*.

[12] «*Berliner Politisches Wochenblatt*» («Берлински политически седмичник») — крайно реакционен орган, който излизал от 1831 до 1841 г. с участието на редица представители на историческата школа на правото; ползувал се с подкрепата и покровителството на кронпринца Фридрих-Вилхелм (от 1840 г.— крал Фридрих-Вилхелм IV).

Историческата школа на правото — реакционно направление в историческата и юридическата наука, възникнало в Германия в края на XVIII в. Школата в лицето на своите видни представители (Хуго, Савини и др.) се борела против буржоазнодемократическите идеи на френската буржоазна революция. Характеристиката на това направление виж в статиите на К. Маркс «Философският манифест на историческата школа на правото» и «Към критиката на Хегеловата философия на правото. Увод» (настоящото издание, том 1, стр. 82—89 и 401).

Легитимисти — привърженици на свалената във Франция в 1792 г. династия на Бурбоните, която представлявала интересите на едрото наследствено земевладение. В 1830 г., след повторното събаряне на тази династия, легитимистите се обединили в политическа партия. — *18*.

[13] «*Rheinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe*» («Рейнски вестник за политика, търговия и промишленост») — ежедневник, излизал в Кьолн

от 1 януари 1842 до 31 март 1843 г. Вестникът бил основан от представители на рейнската буржоазия, опозиционно настроена към пруския абсолютизъм. За сътрудничество във вестника били привлечени и някои младохегелианци. От април 1842 г. К. Маркс станал сътрудник на «Rheinische Zeitung», а от октомври същата година — един от неговите редактори. В «Rheinische Zeitung» били публикувани също редица статии от Ф. Енгелс. Под редакцията на Маркс вестникът почнал да придобива все по-определен революционнодемократически характер. Правителството въвело за «Rheinische Zeitung» особено строга цензура, а по-късно го спряло. — *20.*

14 *Seehandlung* (Морска търговия) — търговско-кредитно дружество, основано в 1772 г. в Прусия; това дружество, което се ползувало с редица важни държавни привилегии, отпущало големи заеми на правителството, изпълнявайки фактически ролята на негов банкер. В 1904 г. било официално превърнато в пруска държавна банка. — *21.*

15 Има се предвид германският, или «истинският», социализъм — реакционно направление, което се разпространило в Германия през 40-те години на XIX век предимно сред дребнобуржоазната интелигенция. Представителите на «истинския социализъм» — К. Грюн, М. Хес, Х. Криге и др. — подменяли идеите на социализма със сантиментална проповед за любов и братство и отричали необходимостта от буржоазнодемократическа революция в Германия. Критиката на това направление е дадена от К. Маркс и Ф. Енгелс в произведенията «Немска идеология», «Циркуляр против Криге», «Немският социализъм в стихове и проза», «Манифест на комунистическата партия» (виж настоящото издание, том 3, стр. 443—531, и том 4, стр. 1—18, 207—248, 450—452). — *23.*

16 *«Германски католицизъм»* — религиозно движение, възникнало в 1844 г. в редица германски държави, което обхванало значителни слоеве на средната и дребната буржоазия. Движението се борило против крайните прояви на мистицизма и лицемерието в католическата църква. Отхвърляйки върховенството на римския папа и много догми и обреди на католическата църква, «германският католицизъм» се стремял да приспособи католицизма към нуждите на германската буржоазия.

«Свободни общини» — общини, които се отделили от официалната протестантска църква в 1846 г. под влиянието на движението «Приятели на светлината» — религиозно течение, насочено против господствуващия в протестантската църква пиетизъм, който се отличавал с краен мистицизъм и лицемерие. Тази религиозна опозиция била една от формите на проявление на недоволството на германската буржоазия през 40-те години на XIX век от реакционните порядки в Германия.

В 1859 г. «Свободните общини» се слели с общините на «германските католици». — *27.*

17 *Унитари*, или антитринитари — представители на религиозно течение, което оспорвало догмата за «триединството на бога». Движението на унитарите, възникнало в XVI в., в периода на Реформацията, било отражение на борбата на народните маси и на радикалната част от буржоазията против феодалния строй и феодалната църква. В Англия и Америка унитаризмът проникнал от XVII век. Доктрината на унитаризма в XIX в. поставяла на пръв план морално-етическите моменти в религията, обявявайки се против външната, обредната страна. — *27.*

18 Победите на Наполеон в Германия довели до разпадането на така наречената Свещена римска империя на германската нация. През август 1806 г. ав-

стрийският император Франц I се отказал от титлата император на Свещената римска империя. Основаната през X век Империя не била централизирана държава и представлявала обединеиие иа феодални княжества и свободни градове, които признавали върховната власт на императора. — *28.*

19 Лозунгът за единна и иеделима германска република бил издигиат още в навечерието на революцията от Маркс и Енгелс (виж настоящото издание, том 4, стр. 315). Същият лозунг бил поставен като точка първа в «Исканията на Комунистическата партия в Германия» (виж настоящото издание, том 5, стр. 1) — политическа програма на Съюза на комунистите в германската революция, формулирана от Маркс и Енгелс през март 1848 г. — *28.*

20 Става дума за така наречената първа опиумиа война (1839—1842) — грабителска война на Англия против Китай, която сложила началото на превръщането на Китай в полуколониална страна. Един от члеиовете на Наикиския мирен договор, натрапен на Китай в резултат иа войната, предвиждал отварянето на пет китайски пристанища за чуждестранната търговия, което съдействувало за проникването иа чужденците в Китай. — *30.*

21 През февруари—март 1846 г., едновремеиио с националноосвободителното въстание в Краков, избухнало голямо селско въстание в Галиция. Използувайки класовите противоречия, австрийските власти успели да предизвикат сблъскване между въстаналите галицийски селяни и полската шляхта, която се опитала да помогне на Краков. Селското въстание, което започнало с разоръжаването на шляхтските въстанически отряди, взело характер на масово разрушаване на земевладелските имения. След като се справило с въстаническото движение на шляхтата, австрийското правителство смазало и селското въстаиие в Галиция. — *30.*

22 Има се предвид националноосвободителната война на италианския народ против австрийското владичество през 1848—1849 г. Войната започнала през март 1848 г., след победоносното народио въстание в подвластната на Австрия Ломбардия и Венецианската област. Под натиска на народните маси във войната против Австрия влезли и италнанските монархически държави начело с Пиемонт. Предателското поведение на италианските господствуващи класи, които се страхували от обединението на Италия по революционен път, довело до поражение в борбата с Австрия. — *39.*

23 Из поемата на Хайне «Германия. Зимна приказка», глава VII. — *50.*

24 Става дума за примирието в шлезвиг-холщайнската война, сключено на 26 август 1848 г. между Дания и Прусия. Войната против Дания, която започнала с въстанието в Шлезвиг-Холщайн, била част от революционната борба на германския народ за обединението на Германия. Правителствата на германските държави, включително и Прусия, били принудени под натиска на народните маси да вземат участие във войната. Но управляващите кръгове в Прусия в действителност саботирали военните действия и през август 1848 г. сключили позорно примирие в Малмьо. Ратифицирането на това примирие през септември 1848 г. от франкфуртското Национално събрание предизвикало вълна от протести и довело до народно въстание във Франкфурт. През пролетта на 1849 г. военните действия в Шлезвиг-Холщайн били възобновени, но през юли 1850 г. Прусия сключила мирен договор с Дания, което дало възможност на последната да разбие въстаниците. — *50.*

25 Относно развитите в настоящото произведение възгледи на Енгелс за историческата съдба на славянските народи, влизащи в състава на Австрийската империя, виж предговора към настоящия том, стр. IX—X. — *51.*

[26] *Хуситски войни* — по името на големия чешки патриот, водач на чешката Реформация Ян Хус (1369—1415) — националноосвободителни войни на чешкия народ през 1419—1434 г. протнв германскнте феодали и католнческата църква. През време на тези войни армията на хуситите, главната сила на която съставлявали селско-плебейските отряди, отблъснала пет кръстоносни похода, организирани от папата и германския император против Чехия. Само предателскнят компромис на чешките дворянско-буржоазни елементи със силите на външната феодална реакция довел до поражението на народното въстание. Движението на хуситите упражнило огромно влияние върху европейската Реформация от XVI век. — *54*.

[27] *Славянският конгрес* се събрал на 2 юнн 1848 г. в Прага; на конгреса се разкрнла борбата между две течения в националното движение на славянските народи, потиснати от империята на Хабсбургите. Първото, умерено-либералното направление, към което спадали ръководителите на конгреса (Палацки, Шафарик), се опитвало да разреши националния въпрос чрез запазването н укрепването на Хабсбургската монархия. Лявото, демократическото направление (Сабина, Фрич, Либелт и др.) решително се обявявало против това и се стремяло към съвместни действия с революционнодемократическите сили в Германия и Унгария. Една част от делегатите на конгреса, които принадлежали към радикалното крило и били взели активно участие в пражкото въстание през юни 1848 г., били подложени на жестоки репресии. Останалнте в Прага представители на умерено-либералното крило обявили на 16 юни заседанията на конгреса за отложени за неопределено време. — *56*.

[28] Хайне. «Пристигането на нощния страж в Париж» (цикъла «Съвременни стихотворения»). — *58*.

[29] На 10 април 1848 г. чартистите обявили в Лондон масова демонстрация, която трябвало да се отправи към сградата на парламента, за да подаде петиция за приемането на Народна харта. Правителството забранило демонстрацията, войска и полиция били докарани в Лондон, за да попречат за нейното провеждане. Ръководителите на чартистите, мнозина измежду които проявили колебания, решили да се откажат от провеждането на демонстрацията и убедили събраните маси демонстранти да се разотидат. Неуспехът на демонстрацията бил използуван от силнте на реакцията за настъпление срещу работниците н за репресии против чартистнте. — *59*.

[30] На 16 април 1848 г. в Париж мирната демонстрация на работниците с петиция до временното правителство за «организиране на труда» и «премахване на експлоатацията на човек от човека» била спряна от националната гвардия, специално мобилизирана за тазн цел. На 15 май 1848 г. през време на народна демонстрация парижките работници и занаятчии проникнали в заседателната зала на Учредителното събрание, обявили го за разтурено и образували революционно правителство. Демонстрантите обаче скоро били разгонени от пристигналата национална гвардия и от войската. Водачите на работниците (Бланки и др.) били арестувани. — *59*.

[31] На 15 май 1848 г. неаполитанският крал Фердинанд II, наречен кралят-бомба заради бомбардирането на Месина през януари 1848 г., потушил народното въстание, разтурил националната гвардия, разгонил парламента и отменил реформите, въведени под натиска на народните маси през февруари 1848 г. — *59*.

32 Публикуваната от австрийското правителство на 1 април 1848 г. *временна наредба за печата* предвиждала внасянето на голям залог за получаване право на издаване на вестник. Запазването на цензурата и подсъдността на лицата, виновни в «престъпления по печата», на административния съд (а не на съда със съдебни заседатели) давали възможност на правителствените чиновници да не допущат излизането на което и да било печатно произведение.

Конституцията от 25 април 1848 г. установявала висок имуществен ценз и ценз на определено местожителство при изборите за райхстаг, учредявала две камари — долна камара и сенат, и запазвала провинциалните съсловни представителни учреждения. Конституцията предавала изпълнителната власт и командуването на въоръжените сили на императора и му давала правото да отхвърля законите, приети от камарите.

Избирателният закон от 11 май 1848 г. лишавал от избирателно право работниците, надничарите и прислужниците. Една част от сенаторите се назначавали от императора, друга част се избирали в двустепенни избори измежду лицата, които плащали най-големи данъци. Изборите за долната камара били също двустепенни. — *63.*

33 На 13 август 1849 г. унгарската армия под командуването на Гьоргей, който изменил на делото на революцията, капитулирала при Вилагош и се предала на царските войски, изпратени за потушаване на въстанието в Унгария. — *73.*

34 «*Neue Rheinische Zeitung. Organ der Demokratie*» («Нов рейнски вестник. Орган на демокрацията») излизал ежедневно в Кьолн под редакцията на Маркс от 1 юни 1848 г. до 19 май 1849 г. В състава на редакцията влизал Енгелс, а също така В. Волф, Г. Верт, Ф. Волф, Е. Дронке, Ф. Фрайлиграт и Х. Бюргерс.

Боеви орган на пролетарското крило на демокрацията, «Neue Rheinische Zeitung» играел ролята на възпитател на народните маси, вдигал ги на борба с контрареволюцията. Уводните статии, които определяли позициите на вестника по най-важните въпроси на германската и европейската революция, се пишели обикновено от Маркс и Енгелс.

Решителната и непримирима позиция на вестника, неговият боеви интернационализъм, появяването на неговите страници на политически изобличения, насочени против пруското правителство и против местните кьолнски власти — всичко това още от първите месеци на съществуването на «Neue Rheinische Zeitung» предизвикало хайка срещу вестника от страна на феодално-монархическия и либерално-буржоазния печат, а също и преследвания от страна на правителството, които се засилили особено след контрареволюционния преврат в Прусия.

Въпреки всички преследвания и полицейски спънки «Neue Rheinische Zeitung» мъжествено защищавал интересите на революционната демокрация, интересите на пролетариата. През май 1849 г., в обстановката на всеобщото настъпление на контрареволюцията, пруското правителство на основание на това, че Маркс не получил пруско поданство, издало заповед за екстернирането му от Прусия. Екстернирането на Маркс и репресиите против другите редактори на «Neue Rheinische Zeitung» станали причина за прекратяване на излизането на вестника. Последният, 301-и брой на «Neue Rheinische Zeitung», напечатан с червено мастило, излязъл на 19 май 1849 г. В прощално обръщение до работниците редакторите на вестника заявили, че «тяхната последна дума винаги и навсякъде ще бъде освобождението на работническата класа!». — *73.*

35 *Ланкастерска школа* — от името на английския педагог Джоузеф Ланкастер (1778—1831) — първоначални училища за деца на бедни родители, в които се

прилагала системата на взаимното обучение. За да се запълни липсата на учители, по-големите и по-добрите ученици били използувани за занятия с останалите ученици. Ланкастерските училища се разпространили широко през първата половина на XIX век в Англия, а също и в редица други страни. — *75.*

[36] В 1636 г. Джон Хемпден, по-късно един от видните дейци на английската буржоазна революция от XVII в., отказал да плати на кралските бирници «корабните пари» — данък, който не бил утвърден от камарата на общините. Съдебният процес, който бил възбуден вследствие отказа на Хемпден, допринесъл за засилването на опозицията против абсолютизма в английското общество.

Пролог към войната за независимост на северноамериканските колонии на Англия (1775—1783) била борбата на американците против данъците и митата, въвеждани от английското правителство в колониите. В 1776 г. английският парламент трябвало вследствие протестите да отмени въведения предишната година гербов налог; по-късно американците обявили бойкот на английските стоки, обложени с косвени данъци. В 1773 г. опитът да бъде внесен насила в Америка чаят, който бил обложен с високо мито, завършил с унищожението на един товар в бостонското пристанище. Всички тези сблъсквания довели до изостряне на конфликта и ускорили въстанието на американските колонии против Англия. — *78.*

[37] На 21 март 1848 г. по инициатива на пруските буржоазни министри, които се стремели да възстановят авторитета на краля, в Берлин било устроено тържествено шествие на краля, което се съпровождало от манифестации в полза на обединението на Германия. Фридрих-Вилхелм IV минал по улиците на Берлин с черно-червено-златна лента на ръкава — символа на единна Германия — и държал псевдопатриотични речи, представяйки се лицемерно за застъпник на «германската свобода и единство». — *90.*

[38] На 17 май 1849 г. в Берлин била открита конференция с участието на Прусия, Саксония, Хановер, Бавария и Вюртемберг с цел за ревизиране на така наречената имперска конституция, изработена от франкфуртското Национално събрание. В резултат на конференцията на 26 май 1849 г. било сключено съглашение между кралете на Прусия, Саксония и Хановер («унията на тримата крале»), към която до август 1849 г. се присъединили 29 германски държави. Според съглашението имперската конституция била приспособена към интересите на монархията, регент на империята трябвало да стане пруският крал, предвиждало се създаването на парламент от две камари. «Унията» представлявала опит на пруската монархия да постигне хегемония в Германия. Но под натиска на Австрия и Русия Прусия била принудена да отстъпи и още през ноември 1850 г. да се откаже от «унията».—*94.*

[39] В *катедралата св. Павел* във Франкфурт на Майн от 18 май 1848 г. до 30 май 1849 г. заседавало общогерманското Национално събрание. — *107.*

[40] Последната статия от серията «Революцията и контрареволюцията в Германия» в «New-York Daily Tribune» не излязла. В английското издание от 1896 г., както и в редица по-късни издания, като последна статия била поместена невлизащата в настоящата серия статия на Енгелс «Неотдавнашният процес в Кьолн» (виж настоящия том, стр. 411—417). — *111.*

[41] «*Allgemeine Zeitung*» («Всеобщ вестник») — германски реакционен ежедневник, основан в 1798 г.; от 1810 до 1882 г. излизал в Аугсбург. — *112.*

42 Става дума за арестите на дейци на Съюза на комунистите в Кьолн (Бюргерс, Рьозер, Даниелс и др.), извършени от пруската полиция през май 1851 г. след арестуването на емисаря на Съюза Нотюнг в Лайпциг от саксонските власти. Пруското правителство възнамерявало с провокационен процес против Съюза на комунистите да разгроми самостоятелното движение на пролетариата. Значението на кьолнския процес е разкрито в произведението на Маркс «Разкрития относно кьолнския процес на комунистите» (виж настоящия том, стр. 419—487). — *112*.

43 *«Осемнадесети брюмер на Луи Бонапарт»* — едно от най-важните произведения на марксизма. В този труд въз основа на анализа на революционните събития през 1848—1851 г. във Франция били доразвити основните положения на историческия материализъм, на теорията на класовата борба и пролетарската революция, на учението за диктатурата на пролетариата. Тук за пръв път Маркс формулира тезата за необходимостта от разрушаване на буржоазната държавна машина от победилия пролетариат. Маркс пишел книгата по горещите следи на събитията в периода от декември 1851 г. до март 1852 г. В процеса на работата над «Осемнадесети брюмер на Луи Бонапарт» Маркс постоянно разменял мнения с Енгелс относно събитията във Франция. Освен печата и официалните материали Маркс използувал за източник и частни кореспонденции от Париж. «Осемнадесети брюмер на Луи Бонапарт» бил предназначен първоначално за публикуване като серия от статии в седмичното списание «Revolution» («Революция»), чието издаване се подготвяло в САЩ от приятеля на Маркс и Енгелс и член на Съюза на комунистите Й. Вайдемайер. Вайдемайер успял обаче да издаде само две книжки на списанието (януари 1852 г.), след което издаването му трябвало да бъде преустановено поради парични затруднения. Статиите на Маркс пристигнали много късно и не били напечатани в тези книжки. По предложение на Маркс Вайдемайер издал произведението през май 1852 г. в отделна книга като първи (и единствен) свитък на «непериодичното списание» «Revolution». Заглавието на книгата «Осемнадесети брюмер на Луи-Наполеон» (вместо Луи Бонапарт) било дадено от Вайдемайер. По-голямата част от тиража на това първо издание Вайдемайер, който се намирал в стеснено материално положение, не можал да изкупи от собственика на печатницата и в Европа бил доставен незначителен брой екземпляри. Опитите за издаването на книгата в Германия или в Англия (на английски език) се оказали безрезултатни. Второто издание на книгата се появило едва в 1869 г. За това издание текстът на произведението бил прегледан отново от Маркс. В предговора към изданието от 1869 г. Маркс характеризира извършената от него редакция на текста по следния начин: «В преработка предлаганото съчинение би загубило своята своеобразна окраска. Затова аз се ограничих само с поправяне на печатните грешки и с отстраняването на станалите вече непонятни намеци.» Текстът на третото издание, излязло в 1885 г. под редакцията на Енгелс, съответствува на текста на изданието от 1869 г. Френският превод на «Осемнадесети брюмер на Луи Бонапарт» бил напечатан първоначално в органа на Френската работническа партия, вестник «Le Socialist» («Социалист») през януари—ноември 1891 г.; същата година той излязъл и в отделна книга в Лил. На руски език книгата била издадена за пръв път в 1894 г. в Женева. По-късно книгата била преиздадена няколко пъти на руски език, редица издания са подготвени за печат от Института по марксизъм-ленинизъм при ЦК на КПСС. В настоящото издание произведението се печата по текста на немското издание от 1869 г. — *113*.

44 *Осемнадесети брюмер* (9 ноември 1799 г.) — държавният преврат, който завършил процеса на буржоазната контрареволюция във Франция; в резул-

тат на преврата била установена военната диктатура на Наполеон Бонапарт. — *117*.

45 *Бедлам* — лудница в Лондон. — *119*.

46 На 10 декември 1848 г. в резултат на всеобщо гласуване Луи Бонапарт бил избран за президент на Френската република. — *119*.

47 Съгласно библейската легенда през време на бягството на евреите от египетски плен малодушните измежду тях под влиянието на трудностите на пътуването и глада почнали да съжаляват за дните, прекарани в робство, когато били поне сити. Изразът *«да съжаляваш за египетските гърнета с месо»* е станал пословичен. — *119*.

48 *Hic Rhodus, hic salta!* (Тук е Родос, тук скачай! — в преносен смисъл: Тук е главното, тук доказвай!) — думи, отправени към един самохвалко (из баснята на Езоп «Самохвалко»), който твърдял, че на остров Родос правел големи скокове.

Тук е розата, тук танцувай! — перифраза на предишния цитат ('Ροδος — на гръцки е название на остров, а също и «роза»), извършена от Хегел в предговора към книгата «Философия на правото». — *120*.

49 През май 1852 г. изтичал срокът на президентските пълномощия на Луи Бонапарт. Съгласно френската конституция от 1848 г. изборите на нов президент трябвало да се провеждат всеки четири години на втория неделен ден на месец май. — *121*.

50 Гьоте. «Фауст», част I, сцена трета («Кабинетът на Фауст»). — *121*.

51 В немското издание от 1869 г., както и в изданията от 1852 и 1855 г., датата на откриването на Законодателното събрание е посочена неточно 29 май 1849 г. — *122*.

52 *Династическа опозиция* — възглавявана от Одилон Баро група във Френската камара на депутатите в периода на Юлската монархия. Представителите на тази група, които изразявали настроенията на либералните кръгове на промишлената и търговската буржоазия, били за провеждане на умерена избирателна реформа, виждайки в нея средство за предотвратяване на революцията и за запазване на Орлеанската династия. — *122*.

53 *Крапюлински* — герой от стихотворението на Хайне «Двамата рицари», разорен шляхтич; името Крапюлински е образувано от френската дума crapule — чревоугодие, лакомия, пиянство, а също — безделник, измет. Маркс дава името Крапюлински на Луи Бонапарт. — *125*.

54 *«Le National»* («Национален вестник») — френски ежедневник, излизал в Париж от 1830 до 1851 г.; орган на умерените буржоазни републиканци. — *126*.

55 *«Journal des Débats»* — съкратено название на френския буржоазен ежедневник «Journal des Débats politiques et littéraires» («Вестник за политически и литературни дебати»), основан в Париж в 1789 г. В периода на Юлската монархия — правителствен вестник, орган на орлеанистката буржоазия. През време на революцията от 1848 г. вестникът изразявал възгледите на контрареволюционната буржоазия, така наречената партия на реда. — *126*.

56 *Конституционната харта*, приета след буржоазната революция в 1830 г. във Франция, била основният закон на Юлската монархия. Хартата провъз-

гласявала формално суверенните права на нацията и ограничавала малко властта на краля, но запазвала полицейско-бюрократическия апарат и суровите закони против работническото и демократическото движение. — *128*.

57 *«Frère, il faut mourir!»* («Братко, трябва да се мре!») — приветствие, което си отправят при среща членовете на католическия монашески орден на трапистите. Орденът на трапистите, възникнал в 1664 г., се отличавал със строг устав и аскетичния начин на живот на неговите членове. — *130*.

58 *Клиши* — затвор в Париж, в който били затваряни неизправните длъжници през 1826—1867 г. — *130*.

59 Има се предвид участието на Неаполитанското кралство в интервенцията срещу Римската република през май—юли 1849 г.

На 9 февруари 1849 г. Учредителното събрание в Рим, избрано с всеобщо гласуване, премахнало светската власт на папата и провъзгласило република. Изпълнителната власт в Римската република била съсредоточена в ръцете на триумвират начело с Мадзини. През периода на републиката били проведени редица буржоазнодемократически реформи. Класово-ограничената природа на републиката се проявила обаче в нейната аграрна политика: непредаването на земята на едрите земевладелци в собственост на селяните лишило републиката от съюзник в борбата против контрареволюцията. Римската република паднала на 3 юли 1849 г. в резултат на интервенцията на Франция, Австрия и Неапол. — *133*.

60 Маркс има предвид следните факти от биографията на Луи Бонапарт: в 1832 г. Луи Бонапарт приел швейцарско гражданство в кантона Тургау; в 1848 г. през време на пребиването си в Англия Луи Бонапарт доброволно се присъединил към специалните констебели (в Англия — полицейски резерв от граждански лица), които действували заедно с полицията против работническата демонстрация, организирана от чартистите на 10 април 1848 г. — *133*.

61 Има се предвид анализът на изборите на 10 декември 1848 г., даден от Маркс в произведението «Класовата борба във Франция от 1848 до 1850 г.» (виж настоящото издание, том 7, стр. 45—47). — *133*.

62 Римският император Калигула (37—41) бил качен на престола от преторианската гвардия. — *136*.

63 Френското правителство получило от Учредителното събрание кредити за екипиране на експедиционен корпус в Италия през април 1849 г. под предлог, че ще подкрепи Пиемонт в борбата му против Австрия и ще защити Римската република. Истинската цел на експедицията била интервенция против Римската република и реставрация на светската власт на папата. — *136*.

64 Има се предвид законопроектът, внесен на 6 ноември 1851 г. от роялистите Лефло, Баз и Пана, квестори на Законодателното събрание (пълномощници на Събранието по водене на неговите финанси и охраняване на безопасността му), който бил отхвърлен на 17 ноември след ожесточени дебати. При гласуването Планината подкрепила бонапартистите, виждайки главната опасност в роялистите. — *137*.

65 *Петер Шлемил* — герой на повестта на Шамисо «Удивителната история на Петер Шлемил», който заменил сянката си срещу вълшебна кесия. — *140*.

66 *Емс* — курорт в Германия. През август 1849 г. тук се състояла легитимистка конференция с участието на граф Шамбор, претендент за френския престол под името Хенрих V.

Клермонт, замък близо до Лондон, резиденция на Луи-Филип след бягството му от Франция. — *143.*

67 Член V спада към встъпителната част на френската конституция от 1848 г.; членовете от основния текст на конституцията са номерирани с арабски цифри. — *145.*

68 Намек за плановете на Луи Бонапарт, който се надявал да получи френската корона от римския папа Пий IX. Съгласно библейското предание староеврейският цар Давид бил помазан за цар от пророк Самуил. — *150.*

69 Намек за книгата на Луи Бонапарт «Наполеоновите идеи», излязла в Париж в 1839 г. (Napoléon-Louis Bonaparte. «Des idées napoléoniennes». Paris, 1839).— *156.*

70 *Бурграфове* били наричани 17 главатари на орлеанистите и легитимистите, влизащи в комисията на Законодателното събрание за съставяне проект на нов избирателен закон, заради неоправданите им претенции за власт и реакционните им стремежи. Прозвището е заимствувано от едноименната историческа драма на Виктор Юго из живота на средновековна Германия. Бургграфове се наричали в Германия назначаваните от императора управници на градовете и окръзите. — *160.*

71 По закона за печата, приет от Законодателното събрание през юли 1850 г., бил значително увеличен паричният залог, който издателите на вестници били длъжни да внасят, и се въвеждала такса, разпространяваща върху брошурите. Новият закон бил продължение на реакционните мероприятия, които довели до фактическото ликвидиране на свободата на печата във Франция. — *161.*

72 «*La Presse*» («Печат») — буржоазен ежедневник, излизал в Париж от 1836 г.; през 1848—1849 г. — орган на буржоазните републиканци, по-късно бонапартистки орган. — *161.*

73 «*Moniteur*» — съкратено название на френския ежедневник «Le Moniteur universel» («Всеобщ вестник»), официалния правителствен орган; под това заглавие вестникът излизал в Париж от 1789 до 1869 г. — *164.*

74 Става дума за предприетите в периода на Юлската монархия опити на Луи Бонапарт да извърши държавен преврат чрез военен метеж. На 30 септември 1836 г. той успял с помощта на няколко бонапартистки настроени офицери да вдигне два артилерийски полка от страсбургския гарнизон, но след няколко часа метежниците били обезоръжени. Самият Луи Бонапарт бил арестуван и изгонен в Америка. На 6 август 1840 г., използувайки известно оживление на бонапартистките настроения във Франция, той дебаркирал с шепа заговорници в Булон и се опитал да вдигне метеж сред войските от местния гарнизон. Този опит също завършил с пълен провал. Бонапарт бил осъден на доживотен затвор, но в 1846 г. избягал в Англия. — *165.*

75 *Основа* — действуващо лице от комедията на Шекспир «Сън в лятна нощ». Маркс има предвид сцена втора от I действие. — *165.*

76 *Шуфтерле* и *Шпигелберг* — действуващи лица от драмата на Шилер «Разбойници», образи на лишени от всякакви морални принципи грабители и убийци. — *166.*

77 Имат се предвид вестниците с бонапартистко направление; названието идва от Елисейския дворец — резиденцията на Луи Бонапарт в Париж в периода на неговото президентство. — *167.*

78 Маркс използува тук за игра на думи един стих от стихотворението на Шилер «Към радостта», в което поетът възпява радостта — дъщерята на Елизиум, или на елисейските полета (у древните автори синоним на рая). Елисейски полета — също име на булевард в Париж, на който се намирала резиденцията на Луи Бонапарт. — *172.*

79 *Парламенти* — висши съдебни учреждения във Франция до буржоазната революция от края на XVIII век. Парламенти имало в редица градове на страната. Най-голямо значение имал парижкият парламент, който регистрирал кралските укази и имал така нареченото право на ремонстрация, т. е. на протест против указите, които не отговаряли на обичаите и законодателството на страната. Опозицията на парламента нямала обаче реална сила, тъй като личното присъствие на краля на заседанията правело регистрацията на указите задължителна. — *175.*

80 *Бел-Ил* — остров в Бискайския залив; през 1849—1857 г. на него затваряли политическите затворници; тук по-специално държали работниците — участници в юнското въстание в 1848 г. в Париж. — *178.*

81 Тук Маркс използува, предавайки не съвсем точно, един епизод, разказан от античния писател Атеней (II—III в.) в неговата книга «Разговори край трапезата на учени мъже» («Deipnosophistae»). Египетският фараон Тахос, намеквайки за дребния ръст на спартанския цар Агесилай, който му бил дошъл на помощ с войските си, казал: «Планината бе бременна. Зевс се уплаши. Но планината роди мишка.» Агесилай отговорил: «Аз ти изглеждам като мишка, но ще дойде ден, когато ще ти се сторя лъв.» — *180.*

82 През 50-те години на XIX век Венеция била местопребиването на легитимисткия претендент за френския престол граф Шамбор. — *184.*

83 Имат се предвид тактическите разногласия в лагера на легитимистите в периода на Реставрацията. Людовик XVIII и Вилел били за по-внимателно провеждане на реакционните мероприятия, докато граф д'Артоа (от 1824 г. крал Карл X) и Полиняк съвсем игнорирали обстановката във Франция и искали пълно възстановяване на дореволюционните порядки.

Дворецът Тюйлери в Париж — резиденцията на Людовик XVIII; *Марсанският павилион* — едно от зданията на двореца — бил в периода на Реставрацията резиденция на граф д'Артоа. — *185.*

84 *«The Economist»* («Иконэмист») — английско седмично списание за икономика и политика, излиза в Лондон от 1843 г.; орган на едрата промишлена буржоазия. — *188.*

85 *Лондонското промишлено изложение* — първото световно търговско-промишлено изложение — станало през май—октомври 1851 г. — *191.*

86 *«Le Messager de l'Assemblée»* («Бюлетин на Събранието») — френски ежедневник с антибонапартистко направление; излизал в Париж от 16 февруари до 2 декември 1851 г. — *194.*

87 Шекспир. «Хамлет», действие I, сцена пета. — *201.*

88 *Севени* — плаиински район в провинцията Лангедок във Франция, обхванат през 1702—1705 г. от селско въстание, наречено въстанието на «камизарите». Въстанието, повод за което дали преследванията на протестантите, прндобило ярко изразен антифеодален характер. Отделни нзбухвания на въстанието на места се наблюдавали до 17.5 г.

Вандея — западна провинция във Францня, в която през периода на френската буржоазна революция от края на XVIII век избухнало контрареволюционно въстание на селячеството, начело на което стояли аристокрацията и духовенството. — *205.*

89 В изданието от 1852 г. вместо последните две изречения в края на този абзац било написано: «Унищожаването на държавната машина не излага централизацията на никаква опасност. Бюрокрацията е само низша и груба форма на централнзацнята, която още е обременена със своята противоположност, феодалнзма. Разочарован от наполеоновската реставрация, френският селянин ще се раздели и с вярата в своя парцел; цялото изградено върху тозн парцел държавно зданне ще рухне и *пролетарската революция ще получи оня хор, без който нейното соло във всички селски страни ще се превърне в лебедова песен.*» — *209.*

90 *Констанцкият събор* (1414—1418) бил свикан с цел да се заздрави разклатеното положение на католическата църква в условията на започналото се реформационно движение. На събора били осъдени ученията на водачите на Реформацията Джон Уиклиф и Ян Хус. Съборът ликвидирал разкола в католическата църква, като избрал вместо тримата претенденти, които си оспорвали папския престол, нов глава на църквата. — *209.*

91 Виж бележка 15. — *210.*

92 Става дума за регентството на Филип Орлеански във Франция през 1715—1723 г. през време на малолетството на Людовик XV. — *212.*

93 *Трирският свещен хитон* — съхранявана в Трирската катедрала католическа реликва, която представлявала уж свещената дреха, снета от Христос през време на разпятието. Поклонници ходели на поклонение пред трирския свещен хитон. — *212.*

94 Статиите на Енгелс за Англия били предназначени за седмичното списание «Revolution», което Вайдемайер издавал в Ню Йорк. От четнрнте статии, написани от Енгелс през декември 1851— януари 1852 г., до Вайдемайер достнгналн само две, другнте две се загубилн по пътя. Но статиите, получени от Вайдемайер, също не били публнкувани поради прекратяването на излизането на списанието. В ръкописа заглавието «Англия» е напнсано от Енгелс над всяка от двете запазени статии. Над втората статия това заглавие е зачеркнато изглежда от Вайдемайер, той също очевидно е номерирал статиите с римски цнфри. — *213.*

95 През 1846—1853 г. Англия водела в Капланд петата «кафрска война» (кафри — неправилно събирателно название на племената от Югонзточна Африка) против племената коса. В първите години на войната местното население на няколко пъти нанесло поражения на английските войски. Съгласно мирния договор от 1853 г. племената коса били принудени да отстъпят на англичаните част от своnте земи.

В 1851 г. английските колонизатори направили опит да завладеят Робския бряг (Западна Африка) и за тази цел се намесили в междуособната борба на живеещите тук племена йоруба. Въпреки бомбардирането на град Лагос през декември 1851 г. англичаните не успели да покорят местното население и трябвало да се задоволят с установяване властта на свое протеже. Едва след като «купили» Лагос, в 1861 г. англичаните се затвърдили на Робския бряг и положили основите на своята колония Нигерия. — *214*.

96 Имат се предвид френските колониални войски, които участвували в завоюването на Алжир. — *214*.

97 В песента «Нищожни хора или погребението на Ахил» («Les mirmidons ou les funérailles d'Achille») Беранже е изобразил алегорично нищожните и бездарни владетели на Франция в периода на Реставрацията. В заглавието на песента има игра на думи: les mirmidons — мирмидонци, легендарно племе в Южна Тесалия, чиито бойци се сражавали в Троянската война под предводителството на Ахил; mirmidon значи също бебе, джудже, а в преносен смисъл: нищожен, бездарен човек. — *215*.

98 Виж бележка 29. — *215*.

99 Тук и по-долу се имат предвид *Пуническите войни* (264—241, 218—201, 149—146 г. преди н. е.), които двете най-големи робовладелски държави на древността — Рим и Картаген — водили за установяване на господство в Западното Средиземноморие, за завоюване на нови територии и на роби. Войните завършили с разгрома на Картаген. — *216*.

100 През време на войната против първата антифренска коалиция (1792—1797) френската армия под командуването на Наполеон, действуваща против австрийските сили, окупирала през май—юни 1797 г. неутралната Венецианска република. По франко-австрийски мирен договор, сключен през октомври същата година в Кампоформия, една част от територията на републиката заедно с град Венеция била предадена на Австрия срещу отстъпките, направени от последната на рейнската граница, друга част била присъединена към Цизалпийската република, създадена от Наполеон от завоюваните в Северна Италия области; Йонийските острови и владенията на Венецианската република на албанското крайбрежие били присъединени към Франция. — *216*.

101 Става дума за английската флота, която се намирала в Португалия, в устието на реката Тахо. През XIX век устието на Тахо било използувано от английската средиземноморска флота за междинна база. — *217*.

102 Намек за създадения от Наполеон I през 1803—1805 г. в района на Булон военен плацдарм за нахлуване в Англия през Ламанш. Тук били съсредоточени около две хиляди и петстотин малки транспортни кораби и 120-хилядна десантна армия. Поражението на френската флота във войната с Англия и образуването в Европа на нова антифренска коалиция с участието на Русия и Австрия принудили Наполеон да се откаже от своя план. — *218*.

103 Става дума за една от операциите в шлезвиг-холщайнската война (виж бележка 24). На 5 април 1849 г. датска ескадра от 10 кораба предприела с цел за десант атака откъм морето срещу шлезвигския град Екерифьорде, разположен на брега на залива. Ескадрата била разгромена от кръстосания огън на бреговите батареи. — *220*.

104 *Дружество за мир* — буржоазно-пацифистка организация, основана в 1816 г. в Лондон от религиозната секта на квакерите. Дружеството се ползувало с активната подкрепа на фритредерите, които смятали, че в мирно време Англия ще съумее с помощта на свободната търговия да използува по-пълно своето промишлено превъзходство и да извоюва икономическо и политическо господство. — *221*.

105 Към това място в ръкописа е дадена следната редакционна бележка, принадлежаща, изглежда, на Вайдемайер: «Статията, в която се разглежда оставката на Палмерстон, не стигна до нас. Тя очевидно е изгубена по пътя от Англия.» — *222*.

106 «*The Daily News*» («Дневни новини») — английски либерален вестник, орган на промишлената буржоазия; излизал под това заглавие в Лондон от 1846 до 1930 г. — *222*.

107 *Народната харта*, съдържаща исканията на чартистите, била публикувана на 8 май 1838 г. в качеството на законопроект, предназначен за внасяне в парламента; тя се състояла от шест точки: всеобщо избирателно право (за мъже, навършили 21 години), ежегодни избори за парламента, тайно гласоподаване, изравняване на избирателните окръзи, отменяване на имуществения ценз за кандидатите за депутати в парламента, възнаграждение за депутатите. — *223*.

108 Публикуваното писмо било написано от Енгелс по инициатива на Маркс и изпратено от последния до редакцията на вестник «The Times». Енгелс написал аналогично писмо до редакцията на вестник «Daily News». Поради рязко враждебното отношение на редакциите на тези вестници към дейците на Съюза на комунистите обаче тези писма не били публикувани. Текстът на писмото до «Times» се печата по черновката, написана на обратната страна на писмото на Енгелс до Маркс от 28 януари 1852 г.

«*The Times*» («Времена») — най-големият английски ежедневник с консервативно направление; излиза в Лондон от 1785 г. — *226*.

109 *Гранд жури* — в Англия до 1933 г. колегия от съдебни заседатели, съставена от 12—23 души, избирани от шерифа измежду «добрите и верните хора» на графствата, която осъществявала функциите на предварително разглеждане и разрешавала въпроса за предаването на обвиняемите на наказателния съд. — *227*.

110 «*The Weekly Dispatch*» («Седмично съобщение») — английски вестник, излизал под това название в Лондон през 1801—1928 г.; през 50-те години се придържал към радикалното направление. — *229*.

111 Става дума за седмичния орган на чартистите «*Notes to the People*» («Бележки за народа»), който излизал в Лондон през 1851—1852 г. под редакцията на Е. Джонс. Маркс и Енгелс поддържали списанието, като участвували в неговото редактиране и издаване, и публикували в него от юни 1851 до април 1852 г. редица статии. — *229*.

112 Става дума за редица закони за печата, приети от Учредителното и Законодателното събрание (9—11 август 1848 г., 27 юли 1849 г., юли 1850 г.), които въвеждали висок паричен залог за издаването на вестник, такса за вестниците и брошурите, а също и строги наказания за нападки върху «принципа на собствеността и семейното право» и за «подстрекателство към гражданска

война». Тези закони фактически ликвидирали свободата на печата и словото във Франция.

Енгелс нарича тези закони «закони за запушване на устата», така както били наричани в Англия шестте реакционни акта, приети от английския парламент в 1819 г., които премахвали неприкосновеността на личността, свободата на печата и събранията. — *230*.

113 В края на 1853 и през 1854 г. се наблюдавали остри кризисни явлеиия в икономиката на главните капиталистически страни. Задръстването на пазарите, преди всичко на американския и австралийския, предизвикало намаляване на производството на английската текстилна и железодобивна промишленост. Сходни явления се наблюдавали във Франция. Сериозни затруднения изпитвала също промишлеността в САЩ. — *239*.

114 *Белгрейв-сквер* — парк в Уест-Енд, аристократическия квартал на Лондон, където били съсредоточени къщите на аристокрацията и едрата буржоазия. — *239*.

115 Става дума за конфискацията на имуществото на Орлеанската фамилия, декретирана от Луи Бонапарт на 22 януари 1852 г. — *240*.

116 *«Kölnische Zeitung»* («Кьолнски вестник») — германски ежедневник; излизал под това название в Кьолн от 1802 г.; в периода на революцията през 1848—1849 г. и на настъпилата след това реакция отразявал страхливата и предателска политика на пруската либерална буржоазия; водел ожесточена борба против «Neue Rheinische Zeitung». — *241*.

117 През септември 1851 г. във Франция били извършени арести сред членовете на местните общини, принадлежащи към фракцията на Вилих—Шапер, която се отцепила от Съюза на комунистите през септември 1850 г. Възприетата от тази фракция дребнобуржоазна заговорническа тактика, която игнорирала реалната обстановка и целела незабавно организиране на въстания, позволила на френската и пруската полиция да фабрикуват с помощта на провокатора Шервал, който стоял начело на една от парижките общини, един процес за така наречен немско-френски заговор. През февруари 1852 г. арестуваните били осъдени по обвинение в подготовка на държавен преврат. На провокатора Шервал било устроено бягство от затвора. Опитите на пруската полицня да припише участие в немско-френския заговор на Съюза на комунистите, ръководен от Маркс и Енгелс, се провалили напълно. Членът на Съюза на комунистите Конрад Шрам, арестуван през септември 1851 г. в Париж, бил наскоро освободен поради липса на доказателства. Лъжесвидетелствата на Щибер на кьолнския процес, които имали за цел да докажат участието на обвиняемите в немско-френския заговор, били разобличени от Маркс (виж настоящия том, стр. 432—445). — *241*.

118 През септември 1849 г. Маркс бил избран в Комитета за подпомагане на немскнте емигранти в Лондон, образуван при местното Просветно дружество на германските работнници. С цел да бъдат пресечени опитите на дребнобуржоазните демократи-емигранти да подчинят пролетарските елементи от лондонската емиграция под своето влияние, Комитетът по предложение на Маркс и другите ръководители на Съюза на комунистите бил преобразуван в Социалдемократически емигрантски комитет, в ръководството на който влизалн Маркс и Енгелс. В средата на септември 1850 г. Маркс и Енгелс заявили, че излизат от Емигрантския комитет, мнозинството от членовете на който попаднало под влнянието на фракцията на Вилих—Шапер. — *241*.

119 Произведението *«Великите мъже на емиграцията»* представлява памфлет, насочен против дребиобуржоазните дейци на революцията от 1848—1849 г., които след поражението на революцията отправяли нападки срещу пролетарските революционери. Целта на Маркс и Енгелс била да дадат надлежен отпор на тези нападки и да разобличат вредната дейност на дребнобуржоазиата емиграция, която си играела на революционни заговори. Произведението било написано през май—юни 1852 г., отчасти в Лондон, отчасти у Енгелс в Манчестер, където Маркс пристигнал в края на май. В това произведение бил използуван събраният предварително с помощта на приятели обилен фактически материал: различни емигрантски издания (документи, вестници, мемоари), германски, френски и английски вестници и т. н. В подбора на материалите и оформянето на ръкописа освен жената на Маркс участвувал също членът на Съюза на комунистите Ернст Дронке. Още в началото на юни ръкописът бил предаден за отпечатване в Германия на предложилия услугите си унгарски емигрант Бандие, който, както станало ясно по-късно, бил полицейски агент. Последният продал памфлета на пруската полиция. Действията на Бандие, който успял за известно време да заблуди Маркс, били скоро публично разобличени в статията «Доброволните признания на Хирш», написана през април 1853 г. и публикувана в американския вестник «Belletristisches Journal und New-Yorker Criminal-Zeitung» («Белетристично списание и нюйоркски вестник за криминалистика»).

Докато били живи авторите, памфлетът останал непубликуван. Запазилият се у Маркс и Енгелс екземпляр на ръкописа (първите страници на ръкописа са написани от Дронке, целият останал ръкопис е написан от Енгелс с допълнения на Маркс) по-късно попаднал в ръцете на Е. Бернщайн, който не само не взел мерки за неговото публикуване, но при издаването на преписката на Маркс и Енгелс в 1913 г. грижливо заличил всички места, отнасящи се до преговорите на Маркс с Бандие относно памфлета «Великите мъже на емиграцията». Едва в 1924 г. ръкописът бил предаден от Бернщайн в архива на германската социалдемократическа партия, в който се пазело литературното наследство на К. Маркс и Ф. Енгелс. В 1930 г. произведението било публикувано за пръв път в «Архив К. Маркса и Ф. Энгельса» на руски език от Института по марксизъм-ленинизъм при ЦК на КПСС. За разлика от предишното издание текстът на произведението се дава с редакционните поправки на Маркс и Енгелс, зачеркнатите в ръкописа места не се възпроизвеждат. — *243.*

120 Клопщок, «Месиада», песен първа. — *245.*

121 Gottfried Kinkel. Wahrheit ohne Dichtung». Biorgaphisfches Skizzenbuch von Adolf Strodtmann. Bd. I—II, Hamburg, Hoffmann und Campe, 1850—1851. — *245.*

122 Става дума за сантиментално направление в немската литература, типичен образец на което бил популярният в края на XVIII век роман на Милер «Зигварт. Манастирска история», излязъл в 1776 г. — *245.*

123 Гьоте. «Фауст», част I, сцена четвърта («Кабинетът на Фауст»). — *246.*

124 Гьоте. «Фауст», част I, сцена четвърта («Кабинетът на Фауст»). — *246.*

125 *Нарцис* — в древногръцката митология красив юноша, влюбен в собственото си отражение; в преносен смисъл влюбен в себе си човек. — *249.*

126 *Вагнер* — действуващо лице от «Фауст» от Гьоте, ученик на Фауст; тип на лъжеучен, схоластик. — *249.*

127 Имат се предвид литературните списания «Deutscher Musenalmanach» («Немски алманах на музите»), което се издавало през 1832—1838 г. в Лайпциг от А. Шамисо и Г. Шваб, и «Der Christoterpe» («Утеха на християнина»), издавано през 1833—1853 г. в Тюбинген от А. Кнап. — *251.*

128 *Махадева* — «великият бог», прозвище на Шива, един от главните индийски богове. Индийските девойки сами изработвали изображенията на Шива, които им служили като предмет за поклонение. — *251.*

129 *«Хайнрих фон Офтердинген»* — незавършен роман на германския писател Новалис, едно от типичните произведения на германския реакционен романтизъм. Героят на романа — Хайнрих фон Офтердинген — е поет, посветил живота си в търсене на «синьото цвете», символ на идеалната поезия. — *253.*

130 Гьоте. «Кротки Ксении». — *253.*

131 Има се предвид един епизод от повестта на Хофман «Майстор Йоханес Вахт». Героят на повестта, дърводелецът Йоханес Вахт, обзет от мъка поради неотдавнашната гибел на жена си и сина си, намира утеха в творчеството и създава проект за оригинално съоръжение. — *254.*

132 *«Човеконенавистничество и разкаяние»* — драма от реакционния немски писател А. Коцебу. — *255.*

133 G. W. F. Hegel. «Phänomenologie des Geistes». Bamberg und Würzburg, 1807 (Г. В. Ф. Хегел. «Феноменология на духа». Бамберг и Вюрцбург, 1807).—*255.*

134 Има се предвид героят на автобиографичния роман на писателя Юнг-Щилинг «Юношеските години на Хайнрих Щилинг» (1778), който представлява образец на лицемерна пиетистка литература. — *257.*

135 *«Съюз на дъбравата»* — кръжец от млади поети (И. Фос, Г. Бюргер, Л. Гьолти и др.), образуван в Гьотингенския университет в 1772 г. Идейният вдъхновител на кръжеца бил Клопщок. Кръжецът стоял много близо до направлението, което скоро получило названието «Буря и натиск» («Sturm und Drang») и изразявало недоволството на германското бюргерство от съществуващите в Германия порядки. За представителите на гьотингенския кръжец е характерна лириката, в която мотивите на протест се преплитат със сантименталното възпяване на простия начин на живот на германските бюргери и техните еснафски добродетели. — *261.*

136 *Лорелай* — героиня на народна легенда, широко използувана от немските поети; символ на фатална, равнодушна красота. Най-добро художествено въплъщение на този образ е дадено в стихотворението на Х. Хайне със същото заглавие. — *261.*

137 Goethe «Die Wahlverwandtschaften». — *262.*

138 D. F. Strauss. «Das Leben Jesu». Bd. 1—2, Tübingen, 1835—1836 (Д. Ф. Щраус, «Животът на Исуса», томове 1—2, Тюбинген, 1835—1836). — *263.*

139 G. Kinkel. «Handwerk, errette Dich! oder Was soll der deutsche Handwerker fordern und thun, um seinen Stand zu bessern?» Bonn, 1848 (Г. Кинкел. «Спасявай се, занаят! или Какво трябва да искат и правят германските занаятчии, за да подобрят положението на своето съсловие?» Бон, 1848. — *266.*

140 *«Винкелблехиади»* (по името на германския икономист К. Г. Винкелблех, създател на реакционна теория за възстановяване на цеховия строй) тук иронично се наричат свикваните в редица германски градове през 1848 г. конгреси на занаятчиите, на които се издигали реакционно-утопични програми за възстановяване на цеховете. На 15 юли 1848 г. във Франкфурт на Майн се събрал общогермански конгрес на занаятчиите, за да изработи обща програма. Поради нежеланието на майсторите да допуснат калфите да участвуват в конгреса на равни права, последните организирали собствен конгрес и привлекли към участие в него работниците от различни градове в Южна Германия. Програмата на този конгрес била обаче също съставена в духа на реакционното учение на Винкелблех, който участвувал лично и в двата конгреса. — *267.*

141 *Втората камара* на пруския парламент била свикана на 5 февруари 1849 г. въз основа на конституцията, октроирана (дарена) от Фридрих-Вилхелм IV на 5 декември 1848 г. в резултат на контрареволюционния преврат в Прусия. Въпреки че изборите за камарата били проведени въз основа на крайно окастрен избирателен закон, в камарата се образувало силно опозиционно ляво крило. Още на 28 април втората камара била разтурена от правителството. — *269.*

142 Пфалц няма морски граници. — *270.*

143 При Ращат на 29—30 юни 1849 г. се състояло последното сражение на революционната баденска армия с пруските войски. Остатъците от баденската армия, обсадени в крепостта Ращат, капитулирали на 23 юли. — *271.*

144 Речта на Кинкел, която той произнесъл на 4 април 1849 г. пред военния съд в Ращат, била поместена в берлинския буржоазнодемократичен вестник «Abend-Post» («Вечерна поща») от 6—7 април 1850 г. Маркс и Енгелс рязко разкритикували тази реч на Кинкел в «Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue» («Нов рейнски вестник. Политико-икономическо списание) (виж настоящото издание, том 7, стр. 317—319). — *273.*

145 Goethe. «Leiden des jungen Werthers». — *275.*

146 Става дума за освобождението от плен на английския крал Ричард Лъвското сърце, който бил пленен от австрийския херцог Леополд иа връщане от третия кръстоносен поход (1190—1192). Легендата свързва освобождението на краля с името на френския трубадур Блоидел, който съгласно преданието бил придворен поет иа Ричард Лъвското сърце. — *275.*

147 *«Household Words»* («Познати думи») — седмично английско литературно списание; през 1850—1859 г. се издавало в Лоидои от Чарлз Дикенс.

«Illustrated News» — съкратено изавание на английското седмичио илюстровано списаиие «Illustrated London News» («Илюстровани лондонски новини»); излиза от 1842 г. — *276.*

148 *Кристалният дворец* — здание, построено от метал и стъкло за първото световно търговско-промишлено изложение в Лондон в 1851 г. — *277.*

149 *«Der Kosmos»* («Космос») — седмичен орган на германските дребнобуржоазни демократи-емигранти в Англия; бил издаван през 1851 г. в Лондон от Ернст Хауг; в седмичника вземали участие Кинкел, Руге, Ронге, Опенхайм, Таузенау. Излезли само 6 броя. — *277.*

150 През май 1852 г. във Франция съгласно конституцията трябвало да бъде преизбран президентът на републиката. В кръговете на дребнобуржоазната демокрация, по-специално в емигрантските кръгове, с тази дата се свързвали надеждите за идване на власт на демократическите партии. — *277.*

151 Става дума за кампанията в защита на имперската конституция, приета от франкфуртското Национално събрание на 28 март 1848 г. Конституцията била отхвърлена от повечето германски правителства. През май—юни избухнали въстания в Баден и Пфалц в подкрепа на конституцията. Обаче франкфуртското Национално събрание не оказало никаква поддръжка на въстаниците. Характеристиката на кампанията за имперска конституция е дадена в произведенията на Енгелс «Германската кампания за имперска конституция» (виж настоящото издание, том 7, стр. 113—207) и «Революцията и контрареволюцията в Германия» (виж настоящия том, стр. 87—100). — *278.*

152 Опитите за създаване на Централно бюро на цялата германска емиграция били насочени против ръководения през този период от Маркс и Енгелс Социалдемократически емигрантски комитет (виж бележка 118) и имали за цел да попречат на формирането на самостоятелна организация на пролетариата. — *279.*

153 D. Diderot. «Le neveu de Rameau». In: «Oeuvres inédites de Diderot». Paris, 1821 (Д. Дидро. «Внукът на Рамо». В книгата: «Неиздадени произведения на Дидро». Париж, 1821). — *280.*

154 *«Клубът на решителния прогрес»*, основан на 5 юни 1849 г. в Карлсруе, обединявал по-радикалното крило на дребнобуржоазните демократи-републиканци (Струве, Чирнер, Хайнцен и др.), недоволни от капитулантската политика на правителството Брентано и от засилването на десните елементи в него. Клубът предложил на Брентано да разпростре революцията извън пределите на Баден и Пфалц и да попълни състава на правителството с радикални елементи. След като получили отрицателен отговор, членовете на клуба се опитали на 6 юни да въздействуват върху правителството чрез заплаха с въоръжена демонстрация. Правителството обаче ги заставило да капитулират, ползувайки се от поддръжката на гражданското опълчение и други въоръжени части. «Клубът на решителния прогрес» бил закрит.—*280.*

155 Виж бележка 6. — *281.*

156 Виж бележка 16. — *281.*

157 Обичайните четири факултета в германските университети били богословският, юридическият, медицинският и философският. — *281.*

158 *«Deutscher Zuschauer»* («Немски зрител») — немски седмичник с радикално направление, издаван от дребнобуржоазния демократ Струве от декември 1846 до април 1848 г. в Манхайм и от юли до септември 1848 г. в Базел. В Манхайм от юли до декември 1848 г. дребнобуржоазният демократ Ф. Мьордес продължил да издава вестник със същото название, който имал подзаглавие «Neue Folge» («Ново продължение») и нова номерация. — *281.*

159 Имат се предвид книгите: K. Rotteck. «Allgemeine Weltgeschichte für alle Stände, von den frühesten Zeiten bis zum Jahre 1831». Bd. 1—4, Stuttgart, 1831—1833 (К. Ротек. «Всеобща история за всички съсловия от най-древни времена до 1831 г.» Томове 1—4, Щутгарт, 1831—1833) и K. Rotteck

und K. Welcker. «Das Staats-Lexikon. Encyclopädie der sämmtlichen Staatswissenschaften für alle Stände». Bd. 1—12 Altona, 1845—1848 (К. Ротек и К. Велкер. «Политически речник. Обща енциклопедия на политическите науки за всички съсловия.» Томове 1—12, Алтона, 1845—1848). — *281.*

160 G. Struve. «Grundzüge der Staatswissenschaft». Bd. 1—4. Първите два тома на книгата излезли в 1847 г. в Манхайм, том 3—4 — в 1848 г. във Франкфурт на Майн. — *281.*

161 Става дума за книгата: G. Struve. «Geschichte der drei Volkserhebungen in Baden». Bern, 1849 (Г. Струве. «История на трите народни въстания в Баден». Берн, 1849). — *281.*

162 Има се предвид «*Republikanisches Regierungs-Blatt*» («Републикански правителствен вестник»), орган на дребнобуржоазните демократи; издаван бил от Г. Струве и К. Блинд в Льорах през време на второто баденско въстание през септември 1848 г. Като подзаглавие към вестника бил напечатан лозунгът: «Deutsche Republik! Wohlstand, Bildung, Freiheit für Alle!» («Германска република! Благосъстояние, просвета, свобода за всички!»). — *282.*

163 Става дума за излязлата анонимно книга на А. Гьог «Rückblick auf die Badische Revolution unter Hinweisung auf die gegenwärtige Lage Deutschlands. Von einem Mitgliede der Badischen constituirenden Versammlung». Paris, 1850 («Ретроспективен поглед върху баденската революция във връзка със съвременното положение в Германия. Написано от член на баденското Учредително събрание». Париж, 1850). — *282.*

164 «*Deutsche Londoner Zeitung*» («Немски лондонски вестник») — седмичник на германските емигранти в Лондон, излизал от април 1845 до февруари 1851 г. с материалната поддръжка на отказалия се от престола херцог Карл Брауншвайгски. Редактор бил дребнобуржоазният демократ Луи Бамбергер. През 1849—1850 г. вестникът публикувал главно статии на К. Хайнцен, Г. Струве и други дребнобуржоазни демократи; наред с това на страниците му били препечатани «Манифест на Комунистическата партия» на К. Маркс и Ф. Енгелс (през март 1848 г.), първата глава на «Класовата борба във Франция» от К. Маркс (през април 1850 г.), една част от «Трети международен преглед» от К. Маркс и Ф. Енгелс (през февруари 1851 г.) и редица декларации, подписани от Маркс и Енгелс. — *283.*

165 Има се предвид опозиционното движение на германската интелигенция след освобождението на Германия от Наполеоновото иго. Много членове на студентските гимнастически дружества, възникнали още в периода на освободителната война, след Виенския конгрес (виж бележка 8) се обявили против реакционния строй в германските държави, организирали политически манифестации, на които се издигали искания за обединението на Германия. Убийството на привърженика на Свещения съюз и царски агент Коцебу в 1819 г. от студента Занд послужило за предлог за репресии против «демагозите», както били наречени участниците в това опозиционно движение в постановленията на Карлсбадската конференция на министрите на германските държави през август 1819 г. — *284.*

166 G. W. F. Hegel. «Encyclopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse». Heidelberg, 1817 (Г. В. Ф. Хегел. «Енциклопедия на философските науки в сбит очерк». Хайделберг, 1817). — *284.*

167 *«Hallische Jahrbücher»* и *«Deutsche Jahrbücher»* — съкратени названия на литературно-философско списание на младохегелианците, което излизало под формата на ежедневници в Лайпциг от януари 1838 до юни 1841 г. под заглавие «Hallische Jahrbücher für deutsche Wissenschaft und Kunst» («Халски годишници за германска наука и изкуство») и от юли 1841 до януари 1843 г. под заглавие «Deutsche Jahrbücher für Wissenschaft und Kunst» («Германски годишиици за наука н изкуство»). До юни 1841 г. списанието се редактирало от А. Руге и Т. Ехтермайер в Хале, а от юли 1841 г. — от А. Руге в Дрезден. През януари 1843 г. списаиието «Deutsche Jahrbücher» било спряно от саксонското правителство и забранено с постановлеиие на бундестага на цялата територия на Германия. — *284.*

168 *«Berlinische Monatschrift»* («Берлински месечник») — орган на германските просветителн; излнзал през 1783—1811 г. Списанието няколко пъти променяло заглавието сн, през 1799—1811 г. излизало с участието на Ф. Николай. — *284.*

169 Имат се предвид книгите: G. W. F. Hegel. «Vorlesungen über die Aesthetik». Bd. I—III; Werke, Bd. X, Abt. 1—3, Berlin, 1835, 1837—1838 (Г. В. Ф. Хегел. «Лекции по естетика», т. I—III; Сочинения, т. X, ч. 1—3, Берлин, 1835, 1837—1838) и H. Heine. «Die romantische Schule», Hamburg, 1836 (X. Хайне, «Романтичната школа», Хамбург, 1836). — *285.*

170 G. W. F. Hegel. «Phänomenologie des Geistes». Bamberg und Würzburg, 1807 (Г. В. Ф. Хегел. «Феноменология на духа». Бамберг и Вюрцбург, 1807).— *286.*

171 Има се предвид сатиричната поема на X. Хайне «Ата Трол», в която в образа на учената мечка Ата Трол се осмива германският филистер. — *287.*

172 *«Deutsch-Französische Jahrbücher»* («Немско-френски годишници») били издавани в Париж под редакцията на К. Маркс и А. Руге на немски език. Излязла само първата, двойна книжка през февруари 1844 г. В нея били публикувани произведенията на К. Маркс: «По еврейския въпрос» и «Към критиката на Хегеловата философия иа правото. Увод», както и произведенията на Ф. Енгелс: «Очерци към критика на политическата икономия» и «Положението на Англия. Томас Карлайл. «Минало и настояще» (виж настоящото издание, том 1, стр. 368—398, 399—413, 523—550, 551—575). Тези произведения бележат окончателното преминаване на Маркс и Енгелс към материализма и комунизма. Главиата причина за прекратяването на излизането на списанието били принципиалните разногласия между Маркс и буржоазния радикал Руге. — *288.*

173 *Пале-Роял* — дворец в Париж, който принадлежал на Орлеанската фамилия. През 30—40-те години на XIX век на територията на двореца били разположеии разни увеселителни заведения; градините и галериите на Пале-Роял служили като място за разходки. — *288.*

174 Има се предвид *Сосиар* — герой от фриволния роман на Пол дьо Кок «Поклонник на луната»; тип на нехранимайко и пияница. — *288.*

175 За *«Приятелите на светлината»* виж бележка 16. — *288.*

176 M. Stirner. «Der Einzige und sein Eigenthum». Leipzig, 1845. (М. Щирнер, «Единственият и неговата собственост». Лайпциг, 1845). — *288.*

177 Израз, заимствуван от съставения от Руге «Избирателен манифест на радикалната партия на реформите в Германия» (април 1848 г.), в който за главна задача на общогерманското Национално събрание се обявявало «редактирането на разума на събитията». — *289*.

178 «*Die Reform. Organ der demokratischen Partei*» («Реформа. Орган на демократическата партия») — немски вестник, орган на дребнобуржоазните демократи; издаван бил от А. Руге и Х. Б. Опенхайм под редакцията на Е. Майен от април 1848 г. в Лайпциг и Берлин; от лятото на 1848 г. до началото на 50-те години излизал в Берлин. — *289*.

179 «*La Réforme*» («Реформа») — френски ежедневник, орган на дребнобуржоазните демократи-републиканци и на дребнобуржоазните социалисти; излизал в Париж от 1843 до 1850 г. От октомври 1847 до януари 1848 г. Енгелс публикувал редица статии в този вестник. — *289*.

180 Има се предвид вторият демократически конгрес, който се състоял в Берлин от 26 до 30 октомври 1848 г. На конгреса били представени делегати на 260 демократически и работнически организации от различни градове на Германия. Разнородният състав на делегатите обаче предизвикал раздори и разногласия по най-важните въпроси. Вместо да приеме действени мерки за мобилизиране на масите на борба против контрареволюцията, конгресът се ограничил с това, да изработи безплодни, противоречиви революции. Така в своето възвание в защита на Виена, прието на 29 октомври по предложение на Руге, конгресът искал от монархическите германски правителства да окажат помощ на революционна Виена. Маркс рязко разкритикувал това възвание на страниците на «Neue Rheinische Zeitung» (виж настоящото издание, т. 5 стр. 468—471). — *290*.

181 «*Neue Preussische Zeitung*» («Нов пруски вестник») — германски ежедневник, започнал да излиза в Берлин от юни 1848 г.; бил орган на контрареволюционната придворна камарила и на пруското юнкерство. Този вестник е известен също под името «Kreuz-Zeitung» («Кръстов вестник»), тъй като на заглавието му бил изобразен кръст. — *290*.

182 За тактиката на пасивната съпротива виж настоящия том, стр. 77—81. — *290*.

183 «*Karlsruher Zeitung*» («Вестник на Карлсруе») — германски ежедневник, излизал от 1757 г., официален орган на правителството на Баден, по-специално на правителството Брентано в 1849 г. — *291*.

184 Имат се предвид статиите на Руге под заглавие «Германската демократическа партия», публикувани без подпис в английския либерален седмичник «The Leader» («Лидер») на 21 и 28 декември 1850 г. — *291*.

185 «*The Morning Advertiser*» («Сутрешен осведомител») — английски ежедневник, излиза в Лондон от 1794 г.; през 50-те години на XIX век орган на радикалната буржоазия. — *292*.

186 *Арнолд Винкелрид* — полулегендарен швейцарски воин, участник в освободителната война против австрийското иго; съгласно преданието през време на сражението между швейцарците и войските на австрийския херцог Леополд III при Земпах (кантона Люцерн) на 9 юни 1386 г. той с цената на живота си решил изхода на битката в полза на швейцарците. — *292*.

187 Маркс и Енгелс наричат Хайнцен с името на един от героите на поемата на Ариосто «Бесният Роланд» — Родомоит, който се отличавал със своите самохвалства. — *293*.

188 Има се предвид разпространеният в Германия в края на XVIII и началото на XIX век морализиращ и сантиментален роман на германския писател И. Т. Хермес «Пътешествието на София от Мемел до Саксония». — *294*.

189 *Ариман* — гръцко наименование на древноперсийския бог Анхра-Майню, който олицетворявал злото начало в света. Анхра-Майню се намира във вечна и непримирима вражда с Ахурамазда (на гръцки Ормузд), олицетворение на доброто начало. — *295*.

190 Из приказката на братя Грим «Вълшебната масичка, златното магаре и пръчката в торбата». По заповед на господаря пръчката изскачала от торбата и пребивала неговите врагове. — *295*.

191 *Билингсгейт* — рибен пазар в Лондон, който се ползувал с лоша слава заради грубите ругатни, с които си служели търговците. — *295*.

192 Става дума за комедията на Хайнцен «Doktor Nebel, oder: Gelehrsamkeit und Leben». Köln, 1841(«Доктор Небел или: Ученост и живот». Кьолн, 1841).— *296*.

193 Имат се предвид книгите: K. Heinzen. «Die Preussische Büreaukratie». Darmstadt, 1845 (К. Хайнцен. «Пруската бюрокрация». Дармщат, 1845) и J. Venedey. «Preussen und Preussenthum». Mannheim, 1839 (Я. Венедай, «Прусия и прусачеството». Манхайм, 1839). — *296*.

194 Френското съдопроизводство било въведено в завоюваните от французите области на Германия в 1811 г. В Рейнската област то се запазило и след присъединяването ѝ към Прусия в 1815 г.; постепенно френското съдопроизводство било изместено от пруското. — *296*.

195 Има се предвид книгата: K. Heinzen. «Ein Steckbrief». Schaerbeék, 1845 (К. Хайнцен. «Една заповед за арестуване». Схарбек, 1845). — *296*.

196 «*Schnellpost*» — съкратено название на вестник «Deutsche Schnellpost für Europäische Zustände, öffentliches und sociales Leben Deutschlands» («Германски извънредни съобщения за положението в Европа, за обществения и социалния живот в Германия»), орган на германските дребнобуржоазни демократи-емигранти в САЩ, който излизал в Ню Йорк през 1843—1851 г. два пъти седмично. В 1848 и 1851 г. редактор на вестника бил К. Хайнцен, в 1851 г. в състава на редакцията влизал също А. Руге. Вестникът имал приложение «Wochenblatt der Deutschen Schnellpost» («Седмичник на германските извънредни съобщения»). — *297*.

197 «*Mannheimer Abendzeitung*» («Манхаймски вечерен вестник») — германски ежедневник с радикално направление, основан в 1842 г. от К. Грюн, който скоро станал представител на «истинския социализъм» (виж бележка 15). Вестникът престанал да излиза в края на 1848 г. — *297*.

198 Става дума за издадената в 1848 г. брошура: K. Heinzen. «Frankreichs «Brüderlicher Bund mit Deutschland»». Rheinfelden (К. Хайнцен. «Френският «Братски съюз с Германия»». Райнфелден). — *297*.

199 *Алчина* — действуващо лице от поемата на Ариосто «Бесният Роланд»; зла вълшебница. — *299.*

200 *Квакери* (официално название — «Дружество на приятелите») — християнска протестантска секта, образувана в Англия през времето на буржоазната революция от XVII в., която получила широко разпространение и в Северна Америка. Квакерите отхвърляли официалната църква с нейната обредност, проповядвали пацифистки идеи. «Мокри» квакери били наричани (за разлика от ортодоксалните членове на сектата — «сухите» квакери) привържениците на възникналото през 20-те години на XIX век течение, което искало обновяване на догмата на квакерството. — *299.*

201 *Европейският централен комитет* (пълното название е Централен комитет на европейската демокрация) бил създаден през юни 1848 г. в Лондон по инициативата на Мадзини. Комитетът представлявал организация, която обединявала буржоазните и дребнобуржоазните емигранти от различните страни. Крайно нееднородна както по своя състав, така и по идейни позиции, организацията просъществувала малко време; поради изострилите се отношение между италианските и френските емигранти-демократи Централният комитет на европейската демокрация фактически се разпаднал още към март 1852 г. — *300.*

202 «*Proscrit*» — съкратено название на месечния орган на Централния комитет на европейската демокрация «Le Proscrit, journal de la république universelle» («Изгнаник, списание на всемирната република»); излизал в Париж в 1850 г. Излезли два броя. В редакцията на списанието влизали Ледрю-Ролен, Мадзини, Хауг, Е. Араго, Дараш, Делеклюз, Ворцел. От края на октомври 1850 г. било преобразувано в седмично списание «La Voix du Proscrit» («Изгнанически глас»), което излизало в Сент-Аман (Франция) до септември 1851 г.— *300.*

203 «*Bremer Tages-Chronik*» («Бременска ежедневна хроника») — германски демократически вестник, излизал през 1849—1851 г.; от март 1850 г. редактор на вестника бил Р. Дулон. — *300.*

204 «*Paris vaut bien une messe*» (Париж заслужава една литургия») — думи на Хенрих IV, които той казал в 1593 г. във връзка с обещанието на парижани да го признаят за крал при условие, че се откаже от протестантството и стане католик. — *301.*

205 *Велико сражение при Бронцел* тук иронично се нарича незначителното сблъскване между пруските и австрийските предни отряди на 8 ноември 1850 г. през време на въстанието в Курхесен; Прусия и Австрия, които се борели за хегемония в Германия, си оспорвали правото на намеса във вътрешните работи на Курхесен с цел да потушат въстанието. В този конфликт с Австрия, която получила дипломатическа поддръжка от Русия, Прусия била принудена да отстъпи. — *301.*

206 *Йобс* — герой на популярната в края на XVIII и началото на XIX век сатирична поема на К. А. Кортум «Йобсиада». — *302.*

207 Думите и изразите, които Маркс и Енгелс иронизират, са заимствувани в перифразиран вид от текста на обръщението «До германците» на Централния комитет на европейската демокрация, публикувано в списанието «Voix du Proscrit» през ноември 1850 г. — *302.*

208 Става дума за международния конгрес, свикан от буржоазните пацифисти във Франкфурт на Майн през август 1850 г. Видна роля на конгреса играли американският буржоазен филантроп Елихю Бьорит, лидерът на английските фритредери Кобден, френският буржоазен политически деец и публицист Жирарден, германският либерал, бивш шеф на либералното правителство в Хесен—Дармщат, Яуп; в конгреса участвували представители на религиозната секта на квакерите, както и водачът на едно индианско племе. Произнесените на конгреса речи имали лицемерен характер. — *302.*

209 Има се предвид книгата: H. Harring. «Historisches Fragment über die Entstehung der Arbeiter-Vereine und ihren Verfall in Communistische Speculationen». London, 1852 (Х. Харинг. «Исторически фрагмент относно възникването на работнически съюзи и тяхното изпадане в комунистическа спекулация». Лондон, 1852). — *304.*

210 *Хамбахско празненство* — политическа манифестация на 27 май 1832 г. при замъка Хамбах в баварски Пфалц, организирана от представителите на германската либерална и радикална буржоазия. Участниците в празненството отправяли призиви за единството на всички германци против германските владетели в името на борбата за буржоазни свободи и конституционни реформи. — *304.*

211 Имат се предвид «*Deutschland*», демократически орган, който излизал под редакцията на Харо Харинг в Страсбург от декември 1831 до март 1832 г., както и следните книги на този автор: «Die Völker. Ein dramatisches Gedicht. Ehre. Freiheit. Vaterland». Strassburg, 1832 («Народите. Драматическо стихотворение. Чест. Свобода. Родина». Страсбург, 1832); «Blutstropfen. Deutsche Gedichte. Strassburg, 1832 («Капки кръв. Немски стихотворения». Страсбург, 1832; «Die Monarchie, oder die Geschichte vom König Saul». Strassburg, 1832 («Монархията, или историята на цар Саул». Страсбург, 1832); «Männer-Stimmen, zu Deutschland's Einheit. Deutsche Gedichte». Strassburg, 1832 («Мъжки гласове. За единството на Германия, немски стихотворения». Страсбург, 1832). — *304.*

212 На немски — Schwefelbande — първоначално название на студентска корпорация в Йенския университет през 70-те години на XVIII в., която се ползувала с лоша слава поради скандалите, които вършели нейните членове; по-късно изразът «Schwefelbande» станал нарицателен. — *305.*

213 Става дума за похода на революционерите-емигранти, организиран от буржоазния демократ Мадзини в 1834 г. Отрядът от въстаници, който се състоял от емигранти от различни националности, под командуването на Раморино нахлул от Швейцария в Савоя, но бил разбит от пиемонтските войски.—*305.*

214 «*Млада Европа*» — международно обединение на революционните организации на политическите емигранти, което било основано по инициатива на Мадзини в 1834 г. в Швейцария и съществувало до 1836 г. В «Млада Европа» влизали националните организации: «Млада Италия», «Млада Полша», «Млада Германия» и други. Обединението си поставяло за цел установяването на републикански строй в европейските държави. — *306.*

215 През юни 1844 г. братя Бандиера, членове на тайна заговорническа организация, извършили начело на малък отряд италиански патриоти десант на крайбрежието на Калабрия. Целта на въстаниците била да вдигнат в Италия въстание против неаполитанските Бурбони и австрийското господство. В резултат на предателството на един от членовете на отряда властите пле-

нили участниците в експедицията, а братята Бандиера били разстреляни. — *307.*

216 Имат се предвид привържениците на немската Аугустенборгска династия, която оспорвала на датските крале правото на владение на Шлезвиг-Холщайн. — *308.*

217 Става дума за съвещанието на Русия, Австрия и Прусия, свикано по инициатива на Русия във Варшава през октомври 1850 г. с цел да се упражни натиск върху Прусия, за да се откаже от плановете за обединение на Германия под своята егида. — *312.*

218 «*La Patrie*» («Родина») — френски ежедневник, основан в 1841 г., през 1850 г. изразявал интересите на обединените монархисти, на така наречената партия на реда, явявайки се като орган на техния избирателен блок; по-късно бонапартистки вестник. — *312.*

219 «*L'Indépendance belge*» («Белгийска независимост») — буржоазен ежедневник, основан в Брюксел в 1831 г.; орган на либералите. — *312.*

220 Из речта на Ханземан на заседанието на Обединения ландтаг в Берлин на 8 юни 1847 г. — *312.*

221 Става дума за образуваната след февруарската революция от 1848 г. във Франция Правителствена комисия по работническия въпрос, която заседавала в Люксембургския дворец в Париж. Тази така наречена Люксембургска комисия била създадена от буржоазията с цел да отклони работническите маси от революционни акции, но нямала финансови средства и не притежавала никаква власт. Практическата дейност на комисията, възглавявана от Луи Блан, се свела до посредничество между работниците и работодателите. След демонстрацията на народните маси на 15 май 1848 г. (виж бележка 30) правителството ликвидирало комисията. — *313.*

222 Тостът на Бланки, който организаторите на митинга от 24 февруари 1851 г. (така наречения «банкет на равните») се опитвали да скрият от общественото мнение, бил публикуван в редица френски вестници. Маркс и Енгелс превели този тост на немски и английски, като написали предговор към него (виж настоящото издание, т. 7, стр. 567—569). Немският превод бил напечатан в голям тираж и разпространен в Германия и Англия. — *313.*

223 Маркс и Енгелс наричат Кинкел с името на библейския пророк Еремия. «Еремиевият плач» по повод разрушаването на Ерусалим е влязъл в литературата като пример на горчиви оплаквания и жалби (оттук изразът еремиада). — *315.*

224 «*The Morning Chronicle* («Сутрешна хроника») — английски буржоазен ежедневник, излизал в Лондон от 1770 до 1862 г.; орган на вигите, в началото на 50-те години орган на пилитите, а по-късно на консерваторите.— *316.*

225 Става дума за държавния преврат на Луи Бонапарт във Франция на 2 декември 1851 г. — *316.*

226 *Апокалипсис* — едно от произведенията на ранната християнска литература, влизащо в Новия завет. Авторството на книгата се приписва на апостол Йоан. Мистичните пророчества за «края на света» и «ново пришествие на Христа», съдържащи се в Апокалипсиса, често били използувани в еретиче-

ските народни движения на средновековието. По-късно пророчествата на Апокалипсиса били използувани от привържениците на църквата за сплашване на народните маси. — *317*.

227 Виж бележка 93. — *317*.

228 Виж бележка 33. — *318*.

229 *«New-Yorker Staatszeitung»* («Нюйоркски държавен вестник») — германски демократичен ежедневник, който излизал от 1834 г.; по-късно един от органите на Демократическата партия в САЩ. — *321*.

230 Маркс и Енгелс наричат Шертнер *Силен* — съгласно гръцката митология спътник на бога на виното и на лозарството Дионисий. — *325*.

231 Goethe. «Anmerkungen über Personen und Gegenstände, deren in dem Dialog: «Rameau's Neffe» erwähnt wird» (Гьоте: «Бележки за лица и предмети, които се споменават в диалога: «Внукът на Рамо»»). — *325*.

232 *Пистол* — действуващо лице от редица драми на Шекспир («Веселите виндзорки», «Крал Хенрих IV», «Животът на крал Хенрих V»); самохвалко и лъжец. — *326*.

233 Виж бележка 90. — *328*.

234 *Предпарламент* — събрание на обществените дейци на германските държави, което заседавало във Франкфурт на Майн от 31 март до 4 април 1848 г. Преобладаващото мнозинство на делегатите от Предпарламента принадлежало към конституционно-монархическото направление. Парламентът взел решение за свикване на общогерманско Национално събрание и разгледал проекта «Основните права и искания на германския народ» — документ, който провъзгласявал на думи някои буржоазни свободи, но не засягал основите на полуфеодалния абсолютистки строй на тогавашна Германия.—*328*.

235 Маркс и Енгелс наричат Хайнцен *Янус* — древноримско божество, което било изобразявано с две лица, обърнати в противоположни посоки; в преносен смисъл Янус значи двуличен човек. «Янус» («Janus») се наричал също вестникът, издаван от Хайнцен през 1851—1852 г. в Северoамериканските съединени щати, в който той нападал Маркс. — *329*.

236 *Свещеният Грал* — съгласно средновековната легенда скъпоценна чаша, притежаваща чудодейна сила. — *331*.

237 Намек за древногръцката комична поема от неизвестен автор «Войната на мишките и жабите» («Батрахомиомахия»), представляваща пародия на епоса на Омир. — *331*.

238 Става дума за възгледите на Вилизен, които той изложил в книгата: «Theorie des grossen Krieges angewendet auf den russisch-polnischen Feldzug von 1831». In zwei Teilen. Berlin, 1840 («Теория на голямата война с оглед на руско-полската кампания от 1831 г.» В две части. Берлин, 1840). В изграждането на своята теория Вилизен изхождал не от философския материал на историята на военното изкуство, а от отвлечени философски положения. — *333*

239 Става дума за отряда, който Вилих организирал от германски емигранти — работници и занаятчии в Безансон (Франция), през ноември 1848 г. Членовете

на отряда получавали помощ от френското правителство, но в началото на 1849 г. помощта била спряна. По-късно отрядът влязъл в състава на така наречения корпус на Вилих, който участвувал в баденско-пфалцкото въстание през май—юни 1849 г. — *334*.

240 Има се предвид 34-а песен от поемата на Ариосто «Бесният Роланд». Поемата на Ариосто била написана като продължение на поемата на Боярдо «Влюбеният Роланд». — *335*.

241 Израз на Катон Стари, приведен в книгата на Цицерон «De divinatione» («За прорицанието»); харуспики — в древния Рим жреци, които гадаели по вътрешностите на жертвените животни. — *338*.

242 Има се предвид «Битката на хунните» — известна картина на германския художник Каулбах. На картината е изобразена битката на духовете на загиналите воини, която се води във въздуха над бойното поле. — *342*.

243 *Парсифал* — герой на редица средновековни поеми; рицар, който заминал да търси светия Грал (виж бележка 236); след като извършва редица подвизи, Парсифал става пазител на светия Грал. — *348*.

244 Със статията «*Изборите в Англия. — Тори и виги*» фактически започва сътрудничеството на самия Маркс във вестник «New-York Daily Tribune» (виж бележка 2). Преди това той изпращал на вестника само статиите от серията «Революцията и контрареволюцията в Германия», написани от Енгелс. Статията била написана от Маркс първоначално като едно цяло със статията «Чартистите» на немски език и била изпратена на 2 август 1852 г. в Манчестер на Енгелс за превод на английски език. Енгелс обикновено превеждал и следващите статии на Маркс до края на януари 1852 г., когато Маркс до такава степен вече овладял литературния английски език, че сам почнал да пише кореспонденциите си на английски. При превода Енгелс понякога разделял някоя голяма статия на две, които по-късно Маркс изпращал на вестника като самостоятелни статии. Така в настоящия случай Енгелс разделил изпратената от Маркс статия на две: «Изборите в Англия. — Тори и виги» и «Чартистите».

През октомври 1852 г. споменатите статии, както и статията «Избирателната корупция» и «Резултатите от изборите» били препечатани в редица броеве на вестник «The People's Paper» («Народен вестник») под заглавие «Общите избори във Великобритания». Във варианта на статията «Чартистите», напечатан в «People's Paper», били изпуснати някои материали, които Маркс бил заимствувал от същия вестник.

«*The People's Paper*» («Народен вестник») — чартистки седмичник, основан през май 1852 г. в Лондон от един от водачите на лявото крило на чартистите, приятел на Маркс и Енгелс, Е. Джонс. От октомври 1852 г. до май 1856 г. във вестника сътрудничели Маркс и Енгелс, помагайки и в неговото редактиране. Освен че препечатвал най-важните статии на Маркс от «New-York Daily Tribune», вестникът публикувал редица специално написани за него статии на Маркс и Енгелс. В този период вестникът последователно защищавал интересите на работническата класа и пропагандирал идеите на социализма. Сближаването на Джонс с либералните радикали довело до прекратяване на сътрудничеството на Маркс и Енгелс в «People's Paper» и до временен разрив между тях и Джонс. През юни 1858 г. вестникът преминал в ръцете на буржоазните делови кръгове. — *349*.

245 *Манчестерска школа* — направление в икономическата мисъл, което отразявало интересите на промишлената буржоазия. Привържениците на това на-

правление, фритредерите, се застъпвали за свобода на търговията и за ненамеса на държавата в икономическия живот. Центърът на агитацията на фритредерите бил Манчестер, където начело на това движение застанали двамата текстилни фабриканти — Кобден и Брайт, които в 1838 г. организирали Лигата против житните закони. През 40—50-те години фритредерите били отделна политическа групировка, която по-късно образувала лявото крило на либералната партия. — *349.*

246 *Високата църква* — направление в англиканската църква, което имало привърженици предимно сред аристокрацията; запазвало старинните пищни обреди, подчертавайки приемствената връзка с католицизма. В противовес на високата църква друго направление на англиканската църква — ниската църква, което се разпространило главно сред буржоазията и низшето духовенство, поставяло ударението върху проповядването на буржоазно-християнския морал. — *349.*

247 Законът за отменяването на житните закони бил приет през юни 1846 г. Така наречените житни закони, насочени към ограничаване или забрана на вноса на жито от чужбина, били въведени в Англия в интерес на едрите земевладелци — лендлордовете. Приемането на закона от 1846 г. означавало победа на промишлената буржоазия, която се борела против житните закони под лозунга за свобода на търговията. — *350.*

248 *Виги* — название на партия в САЩ, която представлявала главно интересите на промишлената и финансовата буржоазия, към която клоняла също част от плантаторите. Партията на вигите съществувала от 1834 до 1852 г., когато изострянето на борбата по въпроса за робството предизвикало разцепление и прегрупиране в политическите партии в страната. Мнозинството на вигите заедно с част от Демократическата партия и Фермерската партия (фрисойлери) образували в 1854 г. Републиканската партия, която била против робството. Останалата част от вигите се присъединила към Демократическата партия, която защищавала интересите на плантаторите-робовладелци. — *351.*

249 G. W. Cooke. «The History of Party; from the Rise of the Whig and Tory Factions, in the Reign of Charles II, to the Passing of the Reform Bill». Vol. 1—3, London, 1836—1837 (Дж. У. Кук. «История на партиите от възникването на фракциите на вигите и торите в периода на царуването на Чарлз II до приемането на закона за реформата». Томове 1—3, Лондон, 1836—1837). — *351.*

250 Намек за ироничното прозвище «Джон Пределната точка», което радикалите дали на водача на партията на вигите Джон Ръсел след неговата реч в 1837 г., в която той характеризирал парламентарната реформа в 1832 г. като предел на конституционното развитие на Англия. — *352.*

251 Названието «славна революция» в английската буржоазна историография получил държавният преврат в 1688 г., след който в Англия се затвърдила конституционната монархия, основана на компромис между поземлената аристокрация и финансовата буржоазия. — *352.*

252 Става дума за реформата на избирателното право, приета от английската камара на общините в 1831 г. и окончателно утвърдена от камарата на лордовете през юни 1832 г. Реформата била насочена против политическия монопол на поземлената и финансовата аристокрация и открила достъп в парламента на представители на промишлената буржоазия. Пролетариатът и дребната буржоазия, които били главната сила в борбата за реформата,

били измамени от либералната буржоазия и не получили избирателни права. — *353*.

253 *Канцлерски съд*, или съд на справедливостта — едно от висшите съдилища в Англия, след съдебната реформа в 1873 г. отделение на Върховния съд. В компетентността на този съд, който се възглавявал от лордканцлера, влизали делата, отнасящи се до наследството, договорните задължения, акционерните дружества и т. н. Компетентността на този съд в редица случаи се преплитала с компетентността на другите висши съдилища; в противовес на приетото в другите съдилища английско обичайно право, съдопроизводството в канцлерския съд се водело на основата на така нареченото «право на справедливостта». — *356*.

254 *Фрихолдери* — една от категориите дребни земевладелци в Англия, която водела началото си от средновековните «свободни държатели». — *358*.

255 Има се предвид законопроектът за избирателна реформа, за внасянето на който Ръсел направил предварителна декларация през февруари 1852 г.; законопроектът обаче не бил поставен на обсъждане в парламента. Анализ на съдържанието на законопроекта е даден от Енгелс в статиите за Англия (виж настоящия том, стр. 222—225). — *360*.

256 Става дума за субсидиите, предоставени от английския парламент в 1846 г. за построяване на ново здание за католически колеж в Мейнут (Ирландия), и за кредитите за неговата издръжка. Тези мероприятия имали за цел да привлекат ирландското католическо духовенство на страната на английските господствуващи класи и да отслабят по този начин националноосвободителното движение в Ирландия.

Дисентери — представители на религиозни секти и течения, отстъпващи в една или друга степен от догмите на официалната англиканска църква. — *363*.

257 *Тридесет и девет члена* — верую на англиканската църква, прието от английския парламент в 1571 г. — *364*.

258 Виж бележка 244. — *365*.

259 Има се предвид ирландският погром на 29—30 юни 1852 г. в град Стокпорт (графство Чешир, Англия), извършен от фанатична тълпа англичани-протестанти със съдействието на местните власти и полицията. Къщите на ирландците-католици, които съставлявали около една трета от населението на града, били разрушени, ирландците дали убити и десетки ранени; в същото време полицията арестувала над сто напълно невинни ирландци уж за участие в безредиците. Събитията в Стокпорт довели до ново изостряне на англо-ирландската национална вражда. — *366*.

260 Съгласно гръцката митология куретите охранявали младенеца Зевс на остров Крит (върховния бог на небето; в древноримската митология на него съответствува Юпитер), където майка му, богинята Рея, го скрила от баща му — титана Кронос, който изяждал своите деца от страх, че те ще го лишат от власт. Като удряли мечовете си о щитовете, куретите заглушавали крясъка на новородения Зевс. — *368*.

261 Съгласно процедурата, приета в английския парламент, при обсъждането на някои извънредно важни въпроси камарата на общините се обявява в пълен състав за заседаваща в качеството на комитет (Committee of the whole

House); задълженията на председателствуващ (Chairman of the Committees) на такива заседания изпълнява едно от лицата, фигуриращи в списъка на председателите, което се назначава специално от спикера на камарата на общините за провеждане на това заседание. — *373.*

[262] *Навигационни актове* се наричали покровителствените закони, приети от английския парламент през втората половина на XVII век, като се почне от 1651 г., и насочени към поддържане на английското корабоплаване; тези актове били отменени в 1848 г. — *373.*

[263] *Централизация* — създаденият в 1836 г. ръководен изпълнителен орган на полското Демократическо дружество. Демократическото дружество възникнало в 1832 г. във Франция като организация на лявото, шляхтско-буржоазно крило на полската емиграция. Програмата на дружеството предвиждала отменяването на феодалните повинности и съсловното неравенство, предоставяне земя на селяните без изкупуване и редица други прогресивни мерки. Демократическото дружество взело активно участие в подготовката на краковското въстание от 1846 г., което си поставяло за цел националното освобождение на Полша. От лятото на 1849 г., след забраната на полското Демократическо дружество във Франция, седалище на Централизация станал Лондон, но повечето от членовете на дружеството, както и преди, оставали във Франция. 50-те години били период на идейни разногласия в Демократическото дружество. В 1862 г., когато в Полша бил създаден Централен национален комитет за подготовка на въстание, Демократическото дружество решило да се саморазтури. — *378.*

[264] *Законът за бедните*, приет в 1834 г., допускал само една форма на подпомагане на бедните — настаняване в работнически домове със затворническо-каторжен режим, наречени от народа «бастилии за бедните». — *381.*

[265] Маркс привежда цитат от «Times» от 22 септември 1852 г. — *384.*

[266] Имат се предвид книгите на Т. Тук: «A History of Prices, and of the State of the Circulation, from 1793 to 1837». Vol. I—II, London, 1838 («История на цените и на състоянието на обществото от 1793 до 1837 г». Томове I—II, Лондон, 1838), «A History of Prices, and of the State of the Circulation in 1838 and 1839». London, 1840 («История на цените и на състоянието на обръщението през 1838 и 1839 г.» Лондон, 1840) и «A History of Prices, and of the State of the Circulation, from 1839 to 1847 inclusive». London, 1848 («История на цените и на състоянието на обръщението от 1839 до 1847 г. включително». Лондон, 1848). — *386.*

[267] «*Lloyd's Weekly London Newspaper*» («Лондонски седмичник на Лойд») — английски вестник с либерално направление, излизал под това заглавие през 1843—1918 г. — *387.*

[268] «*The Hull Advertiser*» («Хълски обявления») — английски вестник, орган на буржоазните радикали; излизал през 1799—1867 г. — *388.*

[269] Виж бележка 104. — *389.*

[270] *Съд на кралската скамейка* — едно от висшите съдилища в Англия, след реформата от 1873 г. отделение на Върховния съд. Съдът на кралската скамейка разглеждал наказателни и граждански дела и имал правото да ревизира решенията на редица по-долу стоящи съдилища. — *389.*

271 Има се предвид *съдът по граждански дела* — едно от висшите съдилища в Англия, в което съдопроизводството се водело въз основа на английското обичайно право (след реформата от 1873 г. отделение на Върховния съд). В компетентност на съда по гражданските дела наред с другите въпроси влизало също разглеждането на апелативните жалби срещу решенията, взети от ревизорите-юристи относно избирателните списъци. Съгласно английското обичайно право апелативният съд можел да се занимава само с правни въпроси, т.е. с въпроси, отнасящи се до нарушаване на правните и процесуалните норми; фактически въпроси, т. е. въпроси, отнасящи се до фактическите обстоятелства по делото, съгласно обичайното право се разглеждали от съдебните заседатели. — *390.*

272 «*The Morning Herald*» («Сутрешен вестник») — английски ежедневник с консервативно направление, излизал в Лондон през 1780—1869 г. — *396.*

273 «*The Guardian*» («Страж») — английски ежедневник, орган на англиканската църква; основан в Лондон в 1846 г. — *396.*

274 *Пет пристанища* (Cinque ports) — сдружение на крайморските градове на Югоизточна Англия, образувано в средните векове; името на сдружението произхожда от броя на първоначално влизащите в него пристанища. На сдружението били дадени привилегии в областта на морската търговия и риболова, същевременно то било длъжно да доставя на краля военни кораби и снаряжение. Длъжността губернатор на петте пристанища, който през средните векове притежавал широки административни и съдебни пълномощия, със създаването на постоянна кралска флота се превърнала в една от висшите синекури в английската монархия. — *397.*

275 «*The Morning Post*» («Сутрешна поща») — английски консервативен ежедневник; излизал в Лондон през 1772—1937 г. — *397.*

276 «*The Globe*» — съкратено название на английския ежедневник «The Globe and Traveller», («Земно кълбо и пътешественик»), излизал в Лондон от 1803 г.; орган на вигите, в периода на тяхното управление — правителствен вестник; от 1866 г. — орган на консерваторите. — *398.*

277 *Нестор* — съгласно гръцката митология най-старият и най-мъдрият от гръцките герои, участвували в Троянската война; в литературната традиция влязъл като тип на мъдър и с житейски опит старец. — *399.*

278 Заглавието е дадено от Института по марксизъм-ленинизъм при ЦК на КПСС. — *400.*

279 Виж бележка 107. — *402.*

280 Има се предвид Изпълнителният комитет на Националната чартистка асоциация, основана през юли 1840 г. Тази Асоциация била първата в историята на работническото движение масова работническа партия, която в годините на подема на чартизма наброявала около четиридесет хиляди члена. В дейността на Асоциацията проличали липсата на идейно и тактическо единство сред нейните членове и дребнобуржоазната идеология на повечето лидери на чартизма. След поражението на чартизма в 1848 г. Асоциацията западнала и през 50-те години прекратила своята дейност. — *403.*

281 Виж бележка 85. — *408.*

282 Виж бележка 117. — *408.*

283 Статията «*Неотдавнашният процес в Кьолн*» била написана за «New-York Daily Tribune» от Енгелс по молба на Маркс. По-късно тя била включена в подготвеното от Елеонора Маркс-Евелинг и излязло в отделна книга в 1896 г. издание на серията статии «Революцията и контрареволюцията в Германия» вместо последната, обещана от Енгелс, но неизлязла във вестника статия от тази серия. — *411*.

284 Има се предвид *Съюзът на комунистите* — първата международна комунистическа организация на пролетариата. Създаването на Съюза на комунистите било предшествувано от голяма работа на Маркс и Енгелс за идейното и организационно сплотяване на социалистите и прогресивните работници от различните страни. За тази цел в началото на 1846 г. те образували в Брюксел Комунистическия кореспондентски комитет. Маркс и Енгелс застъпвали идеите на научния комунизъм в упорита борба против грубо-уравнителния комунизъм на Вайтлинг, против «истинския социализъм» и дребнобуржоазните утопии на Прудон, които упражнявали влияние особено върху членовете на Съюза на справедливите — заговорническа организация на работници и занаятчии, която имала свои общини в Германия, Франция, Швейцария и Англия. Лондонското ръководство на Съюза на справедливите, убедено в правилността на възгледите на Маркс и Енгелс, им предложило в края на януари 1849 г. да влязат в Съюза, да вземат участие в неговото реорганизиране, а също да разработят програма на Съюза, основана на провъзгласените от тях принципи. Маркс и Енгелс дали своето съгласие.

В началото на юни 1847 г. в Лондон се състоял конгресът на Съюза на справедливите, влязъл в историята като първия конгрес на Съюза на комунистите. В работата на конгреса участвували Енгелс и В. Волф. На конгреса организацията била преименована в Съюз на комунистите, предишният неопределен лозунг — «Всички хора са братя!» — бил заменен с боевия интернационалистки лозунг на пролетарската партия — «Пролетарии от всички страни, съединявайте се!». Конгресът разгледал също «Устава на комунистите», в разработването на който дейно участвувал Енгелс. В новия устав били ясно определени крайните цели на комунистическото движение, премахнати били членовете от устава, които придавали на организацията заговорнически характер; в основата на организацията на Съюза били положени демократически принципи. Уставът бил утвърден окончателно на втория конгрес на Съюза на комунистите (виж настоящото издание, том 4, стр. 520—525). В работата на втория конгрес, който се състоял в Лондон на 29 ноември—8 декември 1847 г., взели участие Маркс и Енгелс. В разискванията, които траяли много дни, те защищавали принципите на научния комунизъм, които били приети от конгреса единодушно. По поръчение на конгреса Маркс и Енгелс написали програмен документ — «Манифест на комунистическата партия» (виж настоящото издание, том 4, стр. 419—458), публикуван през февруари 1848 г.

След започването на революцията във Франция Централният комитет на Съюза в Лондон предал в края на февруари 1848 г. ръководството на Съюза на Брюкселския окръжен комитет начело с Маркс. След изгонването на Маркс от Брюксел седалище на новия Централен комитет в началото на март става Париж, където идва Маркс. В състава на Централния комитет бива избран също Енгелс. През втората половина на март — началото на април 1848 г. Централният комитет организира завръщането в родината на няколкостотин германски работници, в мнозинството си членове на Съюза на комунистите, за да участвуват в започналата германска революция. Политическа платформа на Съюза на комунистите в тази революция били

формулираните от Маркс и Енгелс в края на март «Искания на Комунистическата партия в Германия» (виж настоящото издание, том 5, стр. 1—3).

След като пристигнали в Германия в началото на април 1848 г., Маркс и Енгелс и техните привърженици се убедили, че поради изостаналостта на Германия, поради разединеността и недостатъчната политическа съзнателност на германските работници двеста-триста члена на Съюза на комунистите, разпръснати из цялата страна, не са в състояние да окажат забележимо въздействие върху широките народни маси. Във връзка с това Маркс и Енгелс счели за необходимо да действуват на крайния ляв, фактически пролетарски фланг на демократическото движение. Те влезли в кьолнското Демократическо дружество и препоръчали на своите привърженици да влизат в демократическите организации, за да защищават в тях позициите на революционния пролетариат, да критикуват непоследователността и колебанията на дребнобуржоазните демократи, да ги тласкат на решителни действия. Същевременно Маркс и Енгелс насочвали вниманието на своите привърженици върху организирането на работнически дружества, върху политическото възпитание на пролетариата, върху създаването на предпоставки за образуване на масова пролетарска партия. Ръководещ и направляващ център за членовете на Съюза на комунистите бил сега редактираният от Маркс «Neue Rheinische Zeitung» (виж бележка 34). В края на 1848 г. лондонският ЦК на Съюза направил опит да възстанови прекъснатите връзки и изпратил като емисар в Германия Йозеф Мол за реорганизирането на Съюза. Лондонският ЦК направил изменения в устава от 1847 г., които отслабяли принципиалното значение на този документ. Така вместо събаряне на буржоазията, установяване на господството на пролетариата и изграждане на безкласовото комунистическо общество за цел на Съюза се провъзгласявало основаването на социална република. Мисията на Мол в Германия през 1848—1849 г. не се увенчала с успех.

През април 1849 г. Маркс, Енгелс и техните привърженици излезли от Демократическото дружество. Политическият опит, придобит от работническите маси, разочарованието им от дребнобуржоазната демокрация — всичко това позволявало сега да се постави практически въпросът за създаването на самостоятелна пролетарска партия. Но Маркс и Енгелс не успели да осъществят този план. Скоро започнало въстание в Югозападна Германия, поражението на което било краят на германската революция.

В хода на революцията станало ясно, че възгледите на Съюза на комунистите, изложени в «Манифеста на комунистическата партия», са единствено правилните и че Съюзът е прекрасна школа за революционна дейност: неговите членове навсякъде участвували енергично в движението, защищавайки в печата, на барикадите и на полесраженията позициите на най-революционната класа — пролетариата.

Поражението на революцията нанесло тежък удар на Съюза на комунистите. Много членове на Съюза се намирали в затворите или в емиграция, адресите били загубени, връзките нарушени, общините навсякъде престанали да функционират. Значително пострадала и организацията на Съюза извън Германия.

През есента на 1849 г. повечето от ръководните дейци на Съюза се събрали в Лондон. Усилията на ръководения от Маркс и Енгелс нов, реорганизиран Централен комитет довели до възстановяването на предишната организация и до оживяване на дейността на Съюза на комунистите през пролетта на 1850 г. В написаното от Маркс и Енгелс през март 1850 г. «Обръщение на Централния комитет до Съюза на комунистите» (виж настоящото издание, том 7, стр. 257—268) се обобщават резултатите от революцията през 1848—1849 г. и се поставя задачата за създаване на самостоятелна, независима от дребната буржоазия партия на пролетариата. В «Обръщението» за пръв път

е формулирана идеята за непрекъснатата революция. От март 1850 г. се издава новият орган на комунистическата пропаганда «Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue».

През лятото на 1850 г. в Централния комитет на Съюза на комунистите се изострили принципиалните разногласия по въпроса за тактиката. Мнозинството на Централния комитет начело с Маркс и Енгелс решително се обявило против предлаганата от фракцията на Вилих—Шапер сектантска, авантюристическа тактика на незабавно разпалване на революция, без да се държи сметка за обективните закономерности и за реалната политическа обстановка в Европа. В противовес на това Маркс и Енгелс с всички средства подчертавали като най-важна задача на Съюза на комунистите в обстановката на настъпление на реакцията пропагандирането на научния комунизъм и подготвянето на кадри от пролетарски революционери за бъдещите революционни боеве. Разколническата дейност на фракцията Вилих—Шапер довела до разрив с тази фракция в средата на септември 1850 г. На заседанието на 15 септември 1850 г. (виж настоящия том, стр. 577—582) по предложение на Маркс пълномощията на Централния комитет били предадени на Кьолнския окръжен комитет. Общините на Съюза на комунистите в Германия навсякъде одобрили решението на мнозинството на лондонския Централен комитет. По указание на Маркс и Енгелс новият Централен комитет в Кьолн съставил през декември 1850 г. нов устав на Съюза (виж неговия текст с бележките на Маркс в настоящото издание, том 7, стр. 563—566). Полицейските преследвания и арестите на членове на Съюза довели през май 1851 г. до фактическото прекратяване на дейността на Съюза на комунистите в Германия. На 17 ноември 1852 г., скоро след кьолнския процес на комунистите, Съюзът по предложение на Маркс обявил, че се разтуря.

Съюзът на комунистите изиграл голяма историческа роля като школа за пролетарски революционери, като зародиш на пролетарската партия, предшественик на Международното работническо дружество (Първия интернационал). — *412*.

285 Съгласно присъдата, произнесена от съда на съдебните заседатели в Кьолн на 12 ноември 1852 г., обвиняемите членове на Съюза на комунистите Х. Бюргерс, П. Нотюнг и П. Рьозер били осъдени на шест години, Г. Бекер, К. Ото, В. Райф на пет и Ф. Леснер на три години затвор в крепост. Четирима подсъдими — Р. Даниелс, И. Клайн, И. Ерхард и А. Якоби — били признати от съда за невинни и оправдани. Няколко години след своето освобождение Р. Даниелс умрял от туберкулоза, от която заболял в затвора. Обвиняемият по делото на кьолнските комунисти Ф. Фрайлиграт избягнал арестуването и процеса, като емигрирал в Лондон. — *417*.

286 Произведението *«Разкрития относно кьолнския процес на комунистите»* представлява боеви памфлет, в който Маркс заклеймил подлите методи, с които пруската полицейска държава си служила против комунистическото движение. Маркс започнал да пише това произведение в края на октомври 1852 г., когато в Кьолн още продължавал съдебният процес против Съюза на комунистите. Въпреки крайно тежките условия — Маркс и семейството му били на прага на пълна мизерия — Маркс успял да завърши произведението в началото на декември. На 6 декември ръкописът бил изпратен в Швейцария на издателя Шабелиц-млади. Другият екземпляр на ръкописа бил изпратен на следващия ден за напечатване в Америка на члена на Съюза на комунистите А. Клаус. В Швейцария памфлетът бил напечатан в Базел през януари 1853 г., но през месец март почти целият му тираж (2,000 екземпляра) бил конфискуван от полицията в пограничното баденско селце Вайл. В Америка произведението първоначално се печатало на части в демократи-

ческия бостонски вестник «New-England-Zeitung» («Вестник на Ню-Ингланд»), а в края на април 1853 г. било публикувано в издателството на същия вестник в отделна брошура. Бостонското издание на брошурата също не можало да бъде разпространено в Германия. Книгата била разпространена в Германия едва след нейното преиздаване там в 1875 г. За разлика от изданията от 1853 г., които излезли анонимно, в това издание било посочено името на автора. За това издание Маркс написал специален послеслов; като допълнение към книгата било възпроизведено без заглавие четвъртото приложение («Кьолнският процес на комунистите») към памфлета на Маркс «Господин Фогт», написано в 1860 г. В 1885 г. книгата излязла в трето издание под редакцията и с встъпителна статия от Енгелс «Към историята на Съюза на комунистите». В сравнение с предишното издание Енгелс допълнил книгата с обръщенията на Централния комитет до Съюза на комунистите, написани през март и юни 1850 г. (виж настоящото издание, том 7, стр. 257—268 и 324—330). Първият руски превод на произведението «Разкрития относно кьолнския процес на комунистите» излязъл в 1906 г. — *419.*

287 Маркс има предвид обръщението на Централния комитет на Съюза на комунистите от март и юни 1850 г. (виж настоящото издание, том 7, стр. 257—268 и 324—330). Както личи от обвинителното заключение, при арестуването на Нотюнг в ръцете на полицията попаднали също следните документи, които фигурирали на процеса: уставът на Съюза на комунистите, съставен по указание на Маркс и Енгелс от Централния комитет на Съюза в Кьолн след разцеплението на Съюза през септември 1850 г. (виж настоящото издание, том 7, стр. 563—566) и обръщението на Централния комитет на Съюза от 1 декември 1850 г. — *423.*

288 *Code pênal*—Наказателният кодекс, въведен в 1811 г. във Франция и в завоюваните от французите области на Западна и Югозападна Германия; наред с Гражданския кодекс действувал в Рейнската провинция и след присъединяването ѝ към Прусия в 1815 г. — *425.*

289 *Зондербунд* (Особен съюз) — по аналогия със сепаративното обединение на реакционните католически кантони в Швейцария през 40-те години на XIX век — Маркс и Енгелс наричали иронично сектантско-авантюристическата фракция на Вилих—Шапер, която се отцепила от Съюза на комунистите след 15 септември 1850 г. и се обособила в самостоятелна организация със свой собствен Централен комитет. Със своята дейност фракцията на Вилих—Шапер улеснила пруската полиция при разкриването на нелегалните общини на Съюза на комунистите в Германия и при монтирането на съдебния процес в Кьолн в 1852 г. против видни дейци на Съюза на комунистите.— *426.*

290 Виж бележка 201. — *426.*

291 *Вандименова земя* — название, което европейците давали първоначално на остров Тасмания, който до 1853 г. служел за място на заточение от Англия за каторжна работа. — *430.*

292 Има се предвид лондонското *Просветно дружество на германските работници*, което било основано през февруари 1840 г. от К. Шапер, Й. Мол и други дейци на Съюза на справедливите. След организирането на Съюза на комунистите ръководната роля в дружеството принадлежала на местните общини на Съюза. Активно участие в дейността на дружеството през 1847 и 1849—1850 г. вземали Маркс и Енгелс. На 17 септември 1850 г. Маркс, Енгелс и редица техни привърженици излезли от дружеството (виж настоя-

щото издание, том 7, стр. 436) поради това, че в борбата между ръководеното от Маркс и Енгелс мнозинство на Централния комитет на Съюза на комунистите и сектантско-авантюристическото малцинство (фракцията на Вилих—Шапер) дружеството застанало на страната на малцинството. От края на 50-те години Маркс и Енгелс отново вземали участие в дейността на Просветното дружество. Дружеството продължило да съществува до 1918 г., когато било закрито от английското правителство. — *431.*

293 За излизането на Маркс и неговите привърженици от Емигрантския комитет виж бележка 118. — *431.*

294 За *лотарията на златните ключета* виж настоящия том, стр. 172—173.—*432.*

295 Виж бележка 284. — *438.*

296 В памфлета «Господин Фогт», в приложенията към него, както и в послеслова към изданието от 1875 г. на произведението «Разкрития относно кьолнския процес на комунистите» Маркс привежда допълнителни фактически данни, разобличаващи Шервал като шпионин и провокатор. Съгласно тези данни Шервал бил агент на пруския пълномощен министър в Париж и същевременно френски шпионин; бягството му от затвора било извършено със знанието на френската и пруската полиция. След като пристигнал в Лондон, през май 1852 г., той бил приет в ръководеното от Шапер Просветно дружество на германските работници, но скоро бил изгонен от дружеството във връзка с разкриването на неговата провокаторска роля в делото по така наречения немско-френски заговор (виж бележка 117). — *443.*

297 Става дума за книгата: «Die Communisten-Verschwörungen des neunzehnten Jahrhunderts». Berlin, Erster Teil 1853, Zweiter Teil 1854 («Комунистическите заговори през деветнадесетия век». Берлин, част първа, 1853, част втора, 1854), съставена от полицейските чиновници Вермут и Щибер. В приложенията към първата част на книгата, в която се излагала «историята» на работническото движение в качеството на ръководство за полицаите, били препечатани някои попаднали в ръцете на полицията документи на Съюза на комунистите. Втората част представлявала «черен списък» с биографически данни за лицата, свързани с работническото и демократическото движение. — *443.*

298 Из стихотворението на Хайне «Избягах от жестоката». — *444.*

299 Виж бележка 150. — *444.*

300 *Мормони* — членове на религиозна секта, основана в 1830 г. в Съединените американски щати. Основателят на сектата Джозеф Смит (1805—1844) написал уж внушената му от божествено откровение «Книга на Мормон». В тази книга, която изобилствува с фантастични измислици, се разказвало от името на пророка Мормон за преселението на израелските племена в Америка, което било станало в древността. — *447.*

301 В една от «Речи край трапезата» Лутер сравнявал света с пиян селянин, който не може да се задържи на седлото. — *449.*

302 *Мазас* — затвор в Париж. Маркс има предвид показанията, дадени от задържаните по делото за така наречения немско-френски заговор (виж бележка 117). — *449.*

303 Става дума за работническото дружество, основано с подкрепата на Маркс в Лондон през януари 1852 г. под председателството на хановерския емигрант Щехан. В него влизали работници, отцепили се от Просветното дружество на германските работници, което изпаднало под влиянието на фракцията на Вилих—Шапер. Активно участие в организирането на дружеството вземал също членът на Съюза на комунистите, работникът Лохнер, близък на Маркс и Енгелс. По-късно много членове на това дружество, включително и самият Щехан, попаднали под влиянието на фракцията на Вилих—Шапер и се присъединили към предишната организация. — *453.*

304 В ръкописите на Маркс се е запазила написаната, но неподписана от него чернова на писмото-отговор до Щибер, в което се давал рязък урок на този полицейски шпионин. Изглежда отговорът, преди да бъде изпратен на Щибер, е бил подписан от някой член на редакцията на «Neue Rheinische Zeitung», най-вероятно от В. Волф, на когото можела да бъде известна дейността на Щибер в Силезия. — *462.*

305 *Фльор дьо Мари* — героиня на романа на Евгений Сю «Парижките потайности», девойка, израснала сред престъпници, но запазила благородството и душевната си чистота; авторът ѝ дал името на цвете, лилия, растяща в мръсно блато, но запазила ослепително бели цветчета. — *469.*

306 Енгелс има предвид първото допълнение към изданията от 1875 и 1885 г. на произведението «Разкрития относно кьолнския процес на комунистите». В това допълнение било възпроизведено без заглавие четвъртото приложение («Кьолнският процес на комунистите») към книгата на Маркс «Господин Фогт». В него се изтъквало, че наскоро след кьолнския процес Фльори бил осъден на няколко години каторга по обвинение във фалшификация. — *469.*

307 В послеслова към немското издание от 1875 г. на произведението «Разкрития относно кьолнския процес на комунистите» Маркс отбелязва, че автор на «Червеният катехизис» бил не Хес, а някой си Леви. Както се изяснило по-късно, в случая Маркс бил заблуден. Документи, неизвестни на времето на Маркс, по-специално едно писмо на самия Хес до Вайдемайер от 21 юли 1850 г., потвърждават авторството на Хес. — *478.*

308 Виж бележка 165. — *481.*

309 Има се предвид книгата: L. Stein. «Der Socialismus und Communismus des heutigen Frankreichs». Leipzig, 1842 (Л. Щайн. «Социализмът и комунизмът в съвременна Франция». Лайпциг, 1842). — *485.*

310 Перифразиран ред от епиграмата на Шилер «Галеници на щастието» («Die Sonntagskinder»). — *485.*

311 Гьоте. «Фауст», част I, сцена четвърта («Кабинетът на Фауст»). — *486.*

312 Намек за поражението, което Прусия претърпяла при Иена на 14 октомври 1806 г.; това поражение, което довело до капитулацията на Прусия пред Наполеонова Франция, показало цялата гнилост на социално-политическия строй на феодалната монархия на Хохенцолерните. — *487.*

313 Има се предвид отменяването на житните закони (виж бележка 247). — *488.*

314 Маркс иронично сравнява Бересфорд с най-храбрия от героите на гръцкия мит за Троянската война Ахил. — *497.*

315 Съгласно религиозното учение за *«Хилядогодишното царство»* преди «края на света» на земята щяла да бъде установена пълна справедливост. — *502.*

316 Съюзническите отношения, установени между Англия и Франция след юлската революция и известни под името *«Сърдечно споразумение»* («entente cordiale»), били оформени по договорен път едва със сключения през април 1834 г. така наречен *четворен съюз* между Англия, Франция, Испания и Португалия. Още при сключването на този договор обаче се разкрили противоречията между интересите на Англия и Франция, които довели по-късно до изостряне на отношенията между двете страни. Договорът, формално насочен против абсолютистките «северни държави» (Русия, Прусия и Австрия), в действителност позволил на Англия под предлог, че оказва военна помощ на испанското и португалското правителство в борбата против претендентите за престола, дон Мигел в Португалия и дон Карлос в Испания, да укрепи своите позиции в тези две страни. — *504.*

317 *Мейфер* — район в Лондон, в който били разположени къщите на английската аристокрация. — *504.*

318 Маркс има предвид излизащия в Манчестер английски либерален вестник «Examiner and Times» («Наблюдател и времена»). Вестникът бил основан в 1848 г. в резултат на сливането на вестниците «Manchester Times» («Манчестерски времена») и «Manchester Examiner» («Манчестерски наблюдател»). През 40—50-те години вестникът поддържал фритредерите; под различни названия излизал до 1894 г. — *505.*

319 *«The Freeman's Journal»* («Вестник на свободния човек») — ирландски ежедневник, излизал в Дъблин от 1763 до 1924 г.; през 40—50-те години на XIX век поддържал искането за премахване на унията с Англия, защищавал правата на ирландските арендатори. — *505.*

320 *Пюзиизъм* — течение в англиканската църква през 30—60-те години на XIX век. Наречено е на името на един от неговите основатели — богослова от Оксфордския университет Пюзи, който призовавал за възстановяване на католическите обреди и някои догми на католицизма в англиканската църква. Пюзиизмът бил религиозно отражение на борбата на английската аристокрация, която се стремяла да запази своето влияние в страната, против промишлената буржоазия, която в основната си маса принадлежала към различните протестантски секти. — *506.*

321 Маркс разкритикувал по-късно теорията на колонизацията на Уейкфийлд в двадесет и петата глава на първия том на «Капиталът». — *506.*

322 Има се предвид книгата на Ръсел «Memories of the Affaires of the Europe from the Peace of Utrecht». Vol. 1—2, London, 1824—1829 («Мемоари относно европейските работи от времето на Утрехтския мир». Томове 1—2, Лондон, 1824—1829) и неговата трагедия «Дон Карлос», излязла в 1822 г. — *508.*

323 *«Гнили места»* — така били наричани в Англия през XVIII—XIX век слабо населените или обезлюдени градчета и села, които от периода на средновековието притежавали правото на представителство в парламента. Депутатите от «гнилите места» фактически се назначавали от едрите поземлени аристократи, от които зависело местното население. Привилегиите на «гнилите места» били отменени с реформите от 1832, 1867 и 1884 г. — *508.*

324 *Лигата за защита на правата на арендаторите* била основана през август 1850 г. от група ирландски буржоазни политически дейци. Целта на Лигата била ликвидирането на полуфеодалните и колонизаторски методи на експлоатация на ирландските селяни, които пречели за развитието на капитализма в Ирландия. Въпреки умереното ръководство Лигата отразявала интересите на ирландските арендатори, които се борели против лендлордовете и спекулантите със земя. Програмата на Лигата се свеждала до исканията за забрана на произволното разваляне на арендния договор от лендлордовете и за компенсиране на арендаторите за мелиоративните работи в случай на прекратяване на арендата, за установяване на справедлива аренда, за признаване на арендаторите правото да прехвърлят арендата посредством свободна продажба. Агитацията на Лигата изиграла голяма роля в периода на общите избори за парламента в 1852 г. Исканията на Лигата били подкрепени от широките маси на ирландските арендатори— както католици, така и протестанти. На допълнителните избори през януари 1853 г. Лигата агитирала против ония ирландски членове на парламента, които водели съглашателска политика и влезли в състава на правителството. Против Лигата се борили съвместно лендлордовете и висшето католическо и протестантско духовенство на Ирландия, което се опасявало от подема на демократическото и националноосвободителното движение в страната. Скоро Лигата прекратила своето съществуване. — *508.*

325 *Минсинг-лейн* — улица в Лондон, център на търговията на едро с колониални стоки. — *511.*

326 Материалите за експроприирането на земята на селското население от семейството Съдърланд, приведени в настоящата статия, били използвани по-късно от Маркс в двадесет и четвъртата глава на първия том на «Капиталът». — *517.*

327 Орден на *оранжистите* — реакционна терористическа организация, създадена в 1795 г. от лендлордовете и протестантското духовенство за борба против националноосвободителното движение на ирландския народ. Орденът систематически се занимавал с насъскване на протестантите срещу ирландците-католици. Особено силно било влиянието на ордена в населената с протестанти Северна Ирландия. В периода на агитацията на Лигата за защита на правата на арендаторите (виж бележка 324) в Ирландия възникнала — против волята на лендлордовете и висшето католическо и протестантско духовенство — коалиция на обикновените протестанти-оранжисти и католици.— *517.*

328 Виж бележка 246. — *517.*

329 *Худибрас* — герой на едноименната сатирична поема на английския поет Бътлер, който се отличавал със склонност към безсмислени разсъждения и спорове и със способност с помощта на силогизми да доказва най-абсурдни положения. Поемата на Бътлер била написана през 1663—1678 г. и била насочена против лицемерния морал и религиозното фарисейство на английската буржоазия. — *517.*

330 Става дума за държавния преврат в 1688 г. (виж бележка 251), който довел до изгонването на Якоб II Стюарт и до провъзгласяването за английски крал на наместника на Нидерландия Вилхелм III Орански. — *518.*

331 J. Steuart. «An Inquiry into the Principales of the Political Oeconomy». In two volumes. Vol. I, London, 1767, p. 104 (Дж. Стюарт. «Изследване относно

принципите на политическата икономия». В два тома. Т. I, Лондон, 1767 стр. 104). — *520.*

332 J. Loch. «An Account of the Improvements on the Estates of the Marquess of Stafford, in the Counties of Stafford and Salop and on the Estate of Southerland». London, 1820 (Дж. Лок, «Отчет за подобренията в имениата иа маркиза Стафорд в графствата Стафорд и Салоп и в имението на Съдърланд». Лоидон, 1820). — *520.*

333 Маркс цитира книгата: J.-C.-L. Simonde de Sismondi. «Etude sur l'économie politique». T. I. Paris, 1837, pp. 230—231, 237 (Ж. Ш. Л. Симон дьо Сисмонди. «Очерци по политическа икономия». Т. I, Париж, 1837, стр. 230—231, 237). — *522.*

334 J. Dalrymple. «An Essay towards a General History of Feudal Property in Great Britain», London, 1759 (Дж. Далримпл. «Очерк по обща история на феодалната собственост във Великобритания». Лондон, 1759). — *523.*

335 R. Somers. «Letters from the Highlands; or, the Famine of 1847». London—Edinburgh—Glasgow, 1848, p. 27 (Р. Сомърс. «Писма от плаиинска Шотландия; или Гладът в 1847 година». Лондон—Единбург—Глазгоу, 1848, стр. 27). — *523.*

336 Настоящата статия е първата статия, написана от Маркс на английски език (виж бележка 244). — *524.*

337 G. W. F. Hegel. «Grundlinien der Philosophie des Rechts». Berlin, 1821 (Г. В. Ф. Хегел. «Основи на философията на правото». Берлин, 1821). — *525.*

338 A. Quetelet. «Sur l'homme et le developpement de ses facultès, ou Essay de physique sociale». Tomes I—II, Paris, 1835 (А. Кетле. «За човека и развитието на неговите способности, или Есе по социалиа физика». Томове I—II, Париж, 1835). Маркс използувал английския превод на тази книга, излязъл в Единбург в 1842 г. — *526.*

339 R. Cobden. «1793 and 1853. In three letters». Manchester, 1853. — *527.*

340 Намек за Луи Бонапарт, който устроил парад на войските в Сатори (виж настоящия том, стр. 167). — *528.*

341 Става дума за международния конгрес на мира в Манчестер, свикан от Дружеството за мир (виж бележка 104) в края на януари 1853 г. Особена активност на конгреса проявявали фритредерите. Конгресът приел редица резолюции против антифренската военна пропаганда в Англия и против увеличаването на въоръженията; тези резолюции нямали обаче практическо значение. — *528.*

342 Виж бележка 255. — *529.*

343 Намек за преклонната възраст на членовете на коалициоиното правителство на Абердин. *Матусалем* — митичен библейски патриарх, който бил живял 969 години; изразът «матусалемски живот» е синоним на изключително дълголетие. — *529.*

344 Amelot de la Houssaie. «Histoire du Gouvernement de Venise». Paris, 1676, p. 48 (Амло дьо ла Усе. «История иа правителството на Венеция». Париж, 1676, стр. 48). — *533.*

345 Маркс осъществил своето намерение в написаната през юни статия «Индийският въпрос. — Ирландското арендно право». — *534.*

346 Става дума за един законопроект, внесен за пръв път в камарата на общините от ирландския радикал Шермен Крофорд в 1835 г. Този законопроект, който предвиждал заплащане на обезщетение на арендаторите при разваляне на договорите за направените на участъците подобрения, бил отхвърлен от камарата в 1836 г. По-късно законопроектът бил поставян отново на няколко пъти на обсъждане (в 1847, 1852 и 1856 г.) и всеки път бивал отхвърлян от камарата. — *534.*

347 *Рипилъри* (от думите Repeal of Union — отменяване на унията) — привърженици на отменяването на англо-ирландската уния от 1801 г. Унията, която била натрапена на Ирландия от английското правителство след потушаването на ирландското въстание от 1798 г., унищожила последните следи от автономията на Ирландия и премахнала ирландския парламент. Искането за отменяване на унията станало от 20-те години на XIX век най-популярният лозунг в Ирландия. Но буржоазните либерали (О'Конел и други), които възглавявали националното движение, гледали на агитацията за отменяване на унията само като на средство да постигнат дребни отстъпки за ирландската буржоазия от английското правителство. В 1835 г. О'Конел сключил сделка с английските виги и изобщо прекратил тази агитация. Но под въздействието на масовото движение ирландските либерали били принудени в 1840 г. да основат Асоциация на рипилърите, която те се стараели да насочат по пътя на компромис с английските управляващи класи. — *535.*

348 Виж бележка 59. — *539.*

349 «*La Nation, organ quotidien démocrate socialiste*» («Нация, ежедневен демократическо-социалистически орган») — вестник на белгийските дребнобуржоазни демократи, излизал в Брюксел през 1848—1856 г. — *540.*

350 Виж бележка 255. — *542.*

351 Виж бележка 250. — *542.*

352 Става дума за *Дружеството за покровителство на селското стопанство и на британската промишленост*, което първоначално се наричало Дружество за покровителство на селското стопанство. То било основано в 1845 г. за борба против фритредерите. Дружеството, което изразявало интересите на едрите земевладелци-лендлордове, се борело против отменяването на житните закони (виж бележка 247). — *544.*

353 *Хървати* — в австрийската армия леко въоръжени войски, които се рекрутирали предимно сред хърватите и някои други славянски народи, а също сред унгарците. — *546.*

354 Съгласно английската парламентарна традиция на председателя на камарата на лордовете — лорд-канцлера — се отреждало особено място за сядане — *чувал с вълна*, който някога символизирал източника на националното богатство на Англия. — *549.*

355 *Статутно право* се наричат в Англия правните норми, източник на които са законодателните актове на парламента — статутите. — *549.*

356 Имат се предвид големите сражения в Стогодишната война (1337—1453) между Англия и Франция. При Поатие в 1358 и при Азенкур в 1415 г. английската пехота нанесла поражение на френската рицарска конница. — *549*.

357 В 1839 г. избухнал отново турско-египетският конфликт за Сирия, окупирана от египетските войски в 1833 г. Поддръжката, която Франция оказала на египетския паша Мохамед-Али, станала причина за изострянето на англо-френските отношения в Близкия Изток през този период. В стремежа си да не допусне засилване на френското влияние в този важен район, разположен на подстъпите към нейните азиатски колонии, Англия оказала военна помощ на Турция против Египет и с поддръжката на Русия, Австрия и Турция упражнила дипломатически натиск върху Франция, заставяйки я да се откаже от подпомагане на Египет.

В 1844 г. англо-френските отношения се изострили отново във връзка с изгонването през месец март на английския агент от остров Таити, обявен малко преди това за френски протекторат. Инцидентът на остров Таити бил последица от засилването на англо-френското колониално съперничество в района на Тихия океан. — *550*.

358 Конфликтът между Франция и Швейцария продължил от декември 1851 г. до януари 1852 г. вследствие искането на Луи Бонапарт за изгонване на френските емигранти-републиканци от Швейцария.

През 1845—1849 г. Англия и Франция упражнявали натиск върху Аржентина, искайки отварянето на реките Парана и Парагвай за техните търговски кораби. Вследствие на дългата блокада на крайбрежието от английската и френската флота Аржентина била принудена да отстъпи, като подписала в 1852 г. договор за откриването на споменатите реки за чуждите кораби.

Нюшател (немското название Нойенбург) — швейцарски кантон, който се намирал едновременно във васална зависимост от Прусия. В резултат на буржоазната революция през февруари 1848 г. в Нюшател била провъзгласена независима от Прусия република. Дипломатическата намеса на европейските държави, включително Англия и Франция, възпряла Прусия от употребата на сила. Прусия се отказала окончателно от претенциите си за Нюшател едва в 1857 г.

В 1852 г. правителствата на Англия и Франция предложили на правителството на САЩ да подпишат тристранна конвенция за отказване от Куба, опасявайки се, че този остров, който принадлежал на Испания, може да бъде окупиран от Съединените щати. Конвенцията не била подписана поради отказа на правителството на САЩ.

В 1851 г. под предлог, че иска да разпростре върху Египет танзимата (танзимат — политика на реформи, провеждана в Турция от 1839 г., която имала за цел укрепването на монархията чрез компромис със зараждащата се буржоазия), Турция предложила на управителя на Египет да проведе редица «реформи», които трябвало отново да подчинят тази страна на Турция. Под натиска на Англия и Франция Египет бил принуден да приеме отчасти исканията на Турция.

През ноември 1852 г. Англия, Франция, Русия, Бавария и Гърция подписали в Лондон протокол, съгласно който за наследник на бездетния гръцки крал Отон бил назначен по-малкият му брат Адалберт Баварски вместо другия принц от баварската фамилия, който отказал да приеме православието.

През 40—50-те години на XIX век Англия и Франция, пречейки за установяването на независимостта на Тунис, се месили във външната му политика и поддържали Турция в претенциите ѝ за господство в Тунис.—*552*.

359 *Кутията на Пандора* — хранилище на зло и раздори; литературен израз, създаден въз основа на древногръцкия мит за Пандора, която от любопитство отворила съда, в който били затворени всевъзможни бедствия, и ги пуснала вън. — *553.*

360 Заглавието на статията е изменено от Института по марксизъм-ленинизъм при ЦК на КПСС. В «New-York Daily Tribune» статията била публикувана под несъответствуващото на съдържанието ѝ заглавие «Парламентарните дебати. — Духовенството против социализма. — Гладната смърт». — *554.*

361 Виж бележка 256. — *554.*

362 *Дисиденти* или дисентери — виж бележка 256. — *559.*

363 Във вестник «People's Paper» разделът на тази статия, озаглавен «Принудителна емиграция», е публикуван като отделна статия; четири други раздела са поместени под общо заглавие «Американският печат и европейското движение». — *560.*

364 D. Ricardo. «On the Principles of Political Economy, and Taxation» (Д. Рикардо. «Върху принципите на политическата икономия и данъчното облагане»). Първото издание излязло в Лондон в 1817 г. — *561.*

365 J.—C.—L. Sismonde de Sismondi. «Nouveaux principes d'économie politique, ou De la richesse dans ses rapports avec la population». Tomes I—II, Paris, 1819 (Ж. Ш. Л. Сисмонд дьо Сисмонди. «Нови принципи на политическата икономия, или за богатството и неговото отношение към населението». Томове I—II, Париж, 1819).—*561.*

366 Има се предвид диалогът на Платон «Държавата», в който се описва идеалната държава, основана върху разделението на труда; от тази държава поетите трябва по мнението на Платон да бъдат изгонени, тъй като са неспособни да принасят полза. — *563.*

367 Споменатата от Маркс статия не била публикувана в «New-York Daily Tribune» и не е стигнала до нас в ръкопис. — *564.*

368 Става дума за книгата: B. Szemere. «Graf Ludwig Batthàny, Arthur Görgei, Ludwig Kossuth. Politische Charakterskizzen aus dem Ungarischen Freiheitskriege». Hamburg, 1853 (Б. Семере. «Граф Лудвиг Батиани, Артур Гьоргей, Лудвиг Кошут. Очерки на политически дейци на унгарската освободителна война». Хамбург, 1853). — *564.*

369 Има се предвид предложението за подялба на Полша, направено от Хайнрих Пруски през време на посещението му в Петербург в 1770 г. — *565.*

370 Виж бележка 6. — *565.*

371 Виж бележка 341. — *566.*

372 Имат се предвид публикуваните във вестник «Times» в периода от декември 1851 до ноември 1852 г. статии на английския журналист Ричардс, който печатал под псевдоним «Англичанин». — *566.*

373 Заглавието на статията е дадено от Института по марксизъм-ленинизъм при ЦК на КПСС. — *567.*

374 Фактите, на които се позовава Маркс, са били приведени навярно в споменатата от Маркс и недостигнала до нас статия от 1 март 1853 г. (виж бележка 367). — *567*.

375 Виж бележка 4. — *569*.

376 *Законът за чужденците* бил приет от английския парламент в 1848 г. във връзка с революционните събития на континента и с чартистката демонстрация на 10 април. Съгласно този закон чужденецът можел във всеки момент да бъде изгонен от Англия по нареждане на правителството. Срокът на действие на закона бил установен на една година. — *570*.

377 Данте. «Божествена комедия», «Рай», песен XVII. — *571*.

378 *Принтинг-хауз-скуер* — площад в Лондон, на който се намира главната редакция на вестник «Times». — *572*.

379 *«Athenaeum»* — съкратено название на английското седмично литературно-критическо списание «The Athenaeum, Journal of Literature, Science and the Fine Arts» («Атенеум, списание за литература, наука и изкуство»); излизало в Лондон през 1828—1921 г.

«The Builder» («Строител») — английско седмично списание по архитектурни въпроси, излиза в Лондон от 1842 г.

«Punch» — съкратено название на английското седмично хумористично списание с буржоазнолиберално направление «Punch, or the London Charivari» («Смешник, или Лондонски шаривари»), излиза в Лондон от 1841 г.

«Racing Times» («Надбягвания») — английско седмично спортно списание, излиза в Лондон от 1851 г. — *572*.

380 Старият спор между гръцко-православната и римската църква за правото на разпореждане с християнските светини в Палестина бил възобновен в 1850 г. по инициатива на Луи Бонапарт с цел да се засилят позициите на Франция в Близкия Изток. Спорът за светите места се разраснал в голям дипломатически конфликт, който бил един от поводите за Кримската война. — *573*.

381 От публикувания протокол на заседанието на Централния комитет на Съюза на комунистите от 15 септември 1850 г. по-рано бяха известни само извадките, цитирани от Маркс в неговото произведение «Разкрития относно кьолнския процес на комунистите» (виж настоящия том, стр. 427). Освен това постановлението, прието на това заседание, беше известно от обръщението на кьолнския Централен комитет до Съюза на комунистите от 1 декември 1850 г. (виж настоящото издание, том 7, стр. 559). За пръв път текстът на протокола бе публикуван изцяло в списанието «International Review of Social History», volume 1, part 2,1956 («Международен преглед по социална история», том I, част 2,1956). Във встъпителната статия към тази публикация се съобщаваше, че текстът на протокола се печата по преписа, направен от неизвестна ръка, а под линия се дават различията с черновата на протокола, написана от Енгелс.

Обаче в резултат на изследванията на фотокопията на двата споменати по-горе документа, предоставени от Международния институт за социална история (Амстердам) на Института по марксизъм-ленинизъм, научните сътрудници на ИМЛ установиха, че двата документа представляват само копие от протокола на заседанието на Централния комитет на Съюза. Едно от тези копия е написано от Х. В. Хаупт, който след разцеплението на Съюза на комунистите бил изпратен от Централния комитет в Кьолн, за да направи

информация за приетите от Централния комитет решения. Засега не е установено от кого е направено второто копие.

В настоящия том текстът на протокола се публикува по копието, написано от Хаупт, а съществените различия между двата варнаита на ръкописните копия на протокола се дават под линия. — *577.*

382 Става дума за лондонското Просветно дружество на германските работници (виж бележка 292). — *577.*

383 Става дума за Социалдемократическия емигрантски комитет (виж бележка 118). — *578.*

384 «Уставът на Съюза на комунистите» (виж настоящото издание, том 4, стр. 520—525) бил приет през декември 1847 г. на втория конгрес на Съюза. През втората половина на 1848 г. лондонският ЦК на Съюза внесъл в устава изменения, които отслабяли принципиалното значение на този документ. В първия параграф на новия устав вместо ясна формулировка на крайните цели на пролетарското комунистическо движение — събаряне на буржоазията, установяване господството на пролетариата и построяване на безкласовото комунистическо общество — се издигало неясното искане за създаване на социална република. Уставът бил разпространен сред германските общини от Мол през време на пътуването му в Германия през зимата на 1848—1849 г. През март 1849 г. текстът на устава попаднал в ръцете на полицията при арестуването на членовете на една от берлинските общини, възглавявана от Хетцел, и фигурирал като документ през време на съдебния процес срещу групата на Хетцел през август 1850 г. През декември 1850 г. по указание на Маркс кьолнският Централен комитет изработил нов устав (виж настоящото издание, том 7, стр. 563—566). — *578.*

385 Има се предвид: «Обръщението на Централния комитет до Съюза на комунистите» от март 1850 г. и «Манифест на комунистическата партия» (виж настоящото издание, том 7, стр. 257—268, и том 4, стр. 419—458). — *578.*

386 *Планина* — фракция във френското Учредително и Законодателно събрание през 1848—1851 г., която представлявала партията на дребнобуржоазните демократи-републиканци начело с Ледрю-Ролен, групирани около вестник «Réforme»; в тази партия влизали дребнобуржоазните социалисти начело с Луи Блан. — *579.*

387 Става дума за участието на Луи Блан в качеството на «представител на работниците» в буржоазното временно правителство във Франция през февруари—май 1848 г. Дейността на възглавената от Луи Блан Правителствена комисия по работническия въпрос (виж бележка 221) не дала никакви практически резултати, същевременно съглашателската тактика на Луи Блан отклонявала част от работниците от революционната борба. — *581.*

388 Има се предвид Комуната на Париж през 1789—1794 г. Явявайки се формално само орган на градското самоуправление, Комуната от 1792 г. фактически възглавявала борбата на парижките маси за провеждането на решителни революционни мероприятия. Комуната играела активна роля за събарянето на монархията, за установяването на якобинска диктатура, въвеждане на максимум за цените, приемане на закон за подозрителните, насочен против контрареволюционерите, и т. н. След контрареволюционния преврат на 9 термидор (27 юли 1794 г.) организацията на Комуната била разгромена. — *581.*

389 Настоящият и следващият документ включват възванието до германските работници в Америка, написано от Маркс от името на организационния комитет за подпомагане на осъдените в Кьолн комунисти. Маркс препратил възванието на Адолф Клус за публикуване в германо-американските вестници. В писмото до Клус от 7 декември 1852 г. Маркс изтъква, че организирането на подпомагането трябва да бъде демонстрация на партийната солидарност, и съветвал да се създадат в Америка комитети за подпомагане на осъдените в Кьолн и техните семейства. — *583.*

390 *Социалистически гимнастически съюз* — една от организациите на германската демократическа емиграция в Съединените американски щати. Съюзът бил създаден на 5 октомври 1850 г. на конгрес на германските гимнастически дружества във Филаделфия. Съюзът обединявал няколко десетки общини в различни градове на страната и поддържал в началния период на своето съществуване връзки с германското работническо движение в Америка. В органа на Съюза «Turnzeitung» («Гимнастически вестник», излизал от 1851 до 1861 г.) сътрудничил членът на Съюза на комунистите Вайдемайер. През време на гражданската война в Америка Съюзът вземал активно участие в борбата против робовладелските щати. В 1865 г. организацията била преименувана в Североамерикански гимнастически съюз. — *586.*

ДАТИ ИЗ ЖИВОТА И ДЕЙНОСТТА НА К. МАРКС И Ф. ЕНГЕЛС

(август 1851 — март 1853)

1851

Август — ноември В обстановката на настъпилата в Европа реакция и полицейски репресии Маркс в Лондон и Енгелс в Манчестер полагат всички усилия, за да запазят ядрото на Съюза на комунистите като основа на бъдещата пролетарска организация, да закалят идейно и да възпитат кадрите на пролетарските революционери.

Придавайки огромно значение на разработването на икономическото учение за въоръжаването на работническата класа с познаване на законите на икономическото развитие, Маркс продължава да се занимава с политическа икономия. Той прекарва по цели дни в библиотеката на Британския музей, изучава историята на поземлената собственост, проблемите за колонизацията, народонаселението, кредита, банковата система и други. Той прави многобройни извадки с критически бележки от произведенията на Сомерс, Лаудон, Уейкфилд, Прескот, Ходскин, Кетле, Таунсенд, Малтус, Юм, Грей, Дабълдей, У. П. Алисон, А. Алисон, Хардкасл, Прайс, Фаухер, Мак-Кълък и др. Маркс се занимава също с агрономия и агрохимия, във връзка с което чете произведенията на Либих и Джонстон.

Вземайки под внимание голямото значение на военните знания за ръководенето на бъдещите революционни боеве от пролетарската партия, Енгелс продължава да се занимава с история и теория на военното дело.

Първата половина на август Маркс се запознава с новата книга на П. Ж. Прудон «Общата идея на революцията на XIX век». Разглеждайки тази книга като пряко полемично съчинение против комунизма, Маркс възнамерява да я разкритикува в печата. В писма до Енгелс той излага подробно съдържанието на книгата на Прудон и моли Енгелс да му каже мнението си за нея.

Около 2 август В писмо до Маркс Енгелс съобщава, че полицията в Манчестер е започнала непрекъснато да го следи, и моли Маркс да пази партийните документи на сигурно място.

Около 8 август — Маркс получава от Чарлз Дана, редактор на прогресивния буржоазен вестник «New-York Daily Tribune» («Нюйоркска ежедневна трибуна»), предложение да сътрудничи във вестника. Маркс охотно приема предложението на Дана, стремейки се да използува сътрудничеството в този вестник за въздействие върху общественото мнение и за осветляване на найважните въпроси от позициите на работническата класа. Сътрудничеството на Маркс в «New-York Daily Tribune» продължило над 10 години; официалният сътрудник на вестника бил Маркс, но по молба на Маркс, който бил зает с разработването на своето икономическо учение, много статии били написани от Енгелс.

8 и 14 август — Маркс се обръща към Енгелс с молба да напише за «New-York Daily Tribune» серия от статии за революцията през 1848—1849 г. в Германия.

Втората половина на август—октомври — Енгелс се запознава с произведението на П. Ж. Прудон «Общата идея на революцията от XIX век» и пише критически разбор на тази книга, в който разобличава реформистките и анархистически възгледи на нейния автор. Енгелс изпраща този ръкопис на Маркс, който решава да го положи в основата на едно замислено от него произведение против Прудон.

След 18 август — Маркс получава съобщение от един от своите кореспонденти в Кьолн Бермбах за хода на следствието по делото на видни дейци на Съюза на комунистите, арестувани през май 1851 г.

21 август 1851 — 24 септември 1852 — Енгелс пише серия статии «Революцията и контрареволюцията в Германия». Статиите излизат във вестник «New-York Daily Tribune» с подписа на Маркс от 25 октомври 1851 до 23 октомври 1852 г. В тези статии от позициите на историческия материализъм се разкриват предпоставките, характерът и движещите сили на буржоазнодемократическата революция през 1848—1849 г. в Германия.

Краят на август — Маркс получава писмо от Джонс, с което му се съобщава, че в бр. 16 на редактираното от него чартистко списание «Notes to the People» («Бележки за народа») е публикувана статията на Маркс за юнското въстание на парижките работници от «Neue Rheinische Zeitung» («Нов рейнски вестник»). Маркс и Енгелс продължават да сътрудничат в «Notes to the People», помагайки на Джонс в написването на някои статии и в общото редактиране на списанието. Чрез чартисткия печат Маркс и Енгелс се стремят да осъществят идейно влияние върху английския пролетариат и да подкрепят Джонс и неговите привърженици във възраждането на чартисткото движение на нова, социалистическа основа. Те поддържат Джонс в неговия разрив с Харни, който в периода на западането на чартизма попаднал под влиянието на дребнобуржоазните елементи и отстъпил от пролетарските позиции.

Септември — Маркс и Енгелс узнават от вестниците за арестуването в Париж на членовете на сектантско-авантюристическата фракция на Вилих—Шапер и за започването на следствие по делото на така наречения немско-френски заговор.

11 септември	В писмо до Вайдемайер Маркс критнкува програмата и тактиката на италнаиския буржоазен революционер Мадзини, отбелязвайкн, че последният не разбира значението на разрешаването на аграрния въпрос в интерес на селяните за успешната борба за националното освобождение на Италия.
23 и 26 септември	След като се запознават с манифеста на участника в революцията през 1848—1849 г. в Германия дребнобуржоазния демократ Техов «Очерки на бъдещата война», Маркс и Енгелс правят в своите писма редица критически бележки по него.
Краят на септември — октомври	Във връзка с изследването на въпроса за влияиието на машинното производство върху труда на работниците Маркс изучава книги по история на техниката, правейки многобройни извадки от произведенията на Попе, Бекман и Юр.
Октомври	Водейки борба против опнтите на дребнобуржоазната емиграция да отклони пролетариата от истинските задачи на революционното движение, Маркс н Енгелс внимателно следят действията на Кннкел, който се опитвал да осъществи в Съединеннте американски щати един авантюристнчен план за «немско-американски революционен заем». Маркс изпраща във Вашингтон на члена на Съюза на комунистите А. Клус редица инструкции за борба против Кинкел.
Октомври 1851—1852	Енгелс продължава да се занимава с руски и други славянски езици и изучава историята и литературата на славянските народн. Той се запознава с «Руската антология» на Боуринг н прави извадки от нея за Ломоносов, Державин, Сумароков, Богдановнч, Херасков, Карамзин, Жуковский, Крилов и другн руски писатели от XVIII и началото на XIX век. Енгелс чете в оригинал произведенията на руската класическа литература: «Евгений Онегин» и «Медният конник» от Пушкин, «От ума си тегли» от Грибоедов, и превежда в проза ияколко строфи от първата глава на «Евгений Онегин».
След 2 октомври	Маркс получава писмо от Фрайлиграт, в което последният му съобщава за окончателния отказ на нздателя Льовентал във Франкфурт на Майн да издаде произведението на Маркс по политическа икономия. Другите опнти на Маркс да намери издател за своя труд в Германия също завършват безуспешно.
4 октомври	Маркс пише декларация по повод появилото се в аугсбургския «Allgemeine Zeitung» («Всеобщ вестник») на 30 септември 1851 г. съобщение, съдържащо клеветнически нападки против Маркс във връзка с арестите в Германия на членове на Съюза на комунистите. Декларацията бива публикувана в «Kölnische Zeitung» («Кьолнски вестник») на 9 октомври и съкратено в «Allgemeine Zeitung» на 18 октомври.
16 октомври	Маркс се обръща към Вайдемайер, който се бнл преселил в САЩ, с молба да се опита да издаде в Америка в отделна брошура английскня превод на «Манифеста на комунистнческата партия», напечатан в 1850 г. в чартнсткото спнсание «Re

	Republican» («Червен републиканец»). «Манифестът на комунистическата партия» не можал да бъде издаден в Америка.
31 октомври	Маркс предлага на Вайдемайер да организира издаването в Америка на джобна библиотека, включваща редица статии на Маркс, Енгелс, В. Волф и Веерт от «Neue Rheinische Zeitung», а също статии на Маркс и Енгелс против Хайнцен от «Deutsche-Brüsseler-Zeitung» («Немско-брюкселски вестник»), възнамерявайки да включи по-късно злободневни памфлети в това издание. Това издание не можало да бъде осъществено.
Около 5—15 ноември	Маркс се намира у Енгелс в Манчестер.
Втората половина на ноември	Маркс се запознава с произведението на Прудон «Безплатният кредит» и му дава рязко отрицателна оценка.
24 и 27 ноември	Маркс и Енгелс разменят в писма мнения по въпроси, свързани с плановете за публикуване труда на Маркс по политическа икономия.
1 декември	В стремежа си да организира протестна кампания против фабрикувания от пруската полиция в Кьолн съдебен процес срещу видни дейци на Съюза на комунистите и да накара печата да наруши мълчанието по делото на кьолнските обвиняеми, Маркс пише писма против пруските власти и ги праща в Париж за публикуване във френския печат. Същевременно той моли В. Волф да напише подобни писма за Америка и Швейцария и Енгелс — за Англия. Но организирането на протестна кампания в печата не успява. Маркс установява връзка с германските работници Щехан, Гюмпел и други, които са в опозиция срещу фракцията на Вилих—Шапер в лондонското Просветно дружество на германските работници.
След 1 декември	Маркс бива уведомен от Фрайлиграт за плана на Ласал да създаде в Германия акционерно дружество за издаване произведението на Маркс по политическа икономия. Маркс отклонява това предложение.
3 декември	В писмо до Маркс Енгелс дава дълбока характеристика на станалия във Франция контрареволюционен преврат на Луи Бонапарт от 2 декември 1851 г. Някои идеи от това писмо били развити от Маркс в неговото произведение «Осемнадесети брюмер на Луи Бонапарт».
Около 9 декември 1851 — началото на януари 1852	Маркс получава от Париж от Райнхард, секретар на Хайне, редица подробни съобщения относно политическото положение и настроенията във Франция в навечерието и след държавния преврат от 2 декември. Маркс използува редица сведения от тези писма в своята работа върху «Осемнадесети брюмер на Луи Бонапарт».

Втората половина на декември	Маркс и Енгелс узнават от писмата на Вайдемайер, че той подготвя в Ню Йорк издаването на седмично списание «Die Revolution» («Революция»), и се запознават с програмата на списанието. Вайдемайер моли Маркс и Енгелс да изпратят редица статии за списанието и им съобщава за намерението си да препечата в «Revolution» техни предишни статии, както и статии на техните съратници.
16 декември	Енгелс съветва Маркс да напише статия за държавния преврат на 2 декември във Франция за списание «Revolution».
Около 19 декември	Маркс и Енгелс водят преговори с В. Волф, Ф. Волф, Веерт, Фрайлиграт и Екариус относно статиите за списанието на Вайдемайер «Revolution».
Около 19 декември 1851 —около 25 март 1852	Маркс пише произведението «Осемнадесети брюмер на Луи Бонапарт». В това произведение Маркс дава дълбоко обобщение на историческия опит на революциите през 1848—1849 г. и внася нов принос в развитието на своето революционно учение. Развивайки теорията за пролетарската революция и диктатурата на пролетариата, Маркс за пръв път формулира извънредно важното положение, че работническата класа трябва да разруши буржоазната държавна машина.
Около 20 декември 1851— около 3 януари 1852	Енгелс е при Маркс в Лондон.
27 декември	Маркс моли Фрайлиграт да напише новогодишно стихотворение за списание «Revolution».

1852

Януари 1852 — март 1853	Изучавайки историята на военното изкуство, Енгелс отделя особено внимание на войните от периода на революциите от 1848—1849 г., по-специално на унгарската и италианската кампания, историята на които той възнамерява да напише. Той чете трудове на Клаузевиц, Жомини, Вилизен, Хофщетер, Кюнцел, Гьоргей и много други.
1 януари	Маркс изпраща на Вайдемайер за публикуване първата глава на своето произведение «Осемнадесети брюмер на Луи Бонапарт».
2—24 януари	Маркс е тежко болен, той с мъка продължава работата върху «Осемнадесети брюмер на Луи Бонапарт».
6 януари	В Ню Йорк излиза първата книжка на списание «Revolution», в която е препечатана част от «Третия международен преглед», публикуван от Маркс и Енгелс в списание «Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue» («Нов рейнски вестник. Политико-икономическо списание»). В та-

зи книжка се обявява също, че в списанието предстои да бъдат публикувани произведенията на Маркс: «Осемнадесети брюмер на Луи Бонапарт» и «Най-нови откровения на социализма, или «Общата идея на революцията от XIX век» от П. Ж. Прудон». Поради това, че след втората книжка списанието престанало да излиза, Маркс не написал второто произведение.

9 януари — В писмо до Вайдемайер Женн Маркс предава молбата на Маркс да осветли в списание «Revolution» положението на кьолнските обвиняеми, тъй като германският дребнобуржоазен емигрантски печат в Америка, инспириран от Кинкел, съзнателно мълчал по този въпрос.

Средата на януари — В Лондон с подкрепата на Маркс работниците, опозиционно настроени към фракцията на Вилих—Шапер, създават ново германско работническо дружество под председателството на Щехан.

15 януари — Маркс присъствува на събранието на Лондонския окръг на Съюза на комунистите, на което прочита едно писмо от Кьолн за протакане на следствието по делото на кьолнските обвиняеми.

23 януари — Енгелс пише статия за Англия за списание «Revolution», в която излага резултатите от своите изследвания по въпроса за възможността за нахлуване на континентални армии на Британските острови. Тази статия остава непубликувана поради това, че списанието престанало да излиза.

28 януари — По молба на Маркс Енгелс пише до редакциите на вестниците «Times» и «The Daily News» («Ежедневни новини») писма, в които разобличава произвола на пруското правителство по отношение на кьолнските обвиняеми, и изпраща едно от тези писма на Маркс. На 29 януари Маркс изпраща това писмо до редакцията на вестник «Times» с подписа «Прусак». Обаче опитите на Маркс и Енгелс да поместят в английския печат материали за положението на кьолнските обвиняеми остават безуспешни.

30 януари — Маркс пита Вайдемайер дали е възможно да бъде издаден в Америка неговият труд по политическа икономия.

Февруари — Маркс изпитва тежки материални затруднения. Той е принуден да заложи дрехите си в заложната къща, поради което не може да посещава библиотеката. От усилената работа нощем го болят очите.

Февруари — началото на април — Енгелс пише произведението «Действителните причини за относителната пасивност на френските пролетарии през декември миналата година». То бива публикувано в списание «Notes to the People» на 21 февруари, 27 март и 10 април 1852 г.

4 февруари	В писмо до Енгелс Маркс съобщава за намерението си да привлече като сътрудници в списание «Revolution» участниците в унгарската революция през 1848—1849 г. Семере и Перцел.
Средата на февруари	Претрупан с работа в кантората на фирмата «Ермен и Енгелс», Енгелс трудно намира време да пише статиите за «New-York Daily Tribune» и «Notes to the People».
18 февруари	Маркс изпраща на Енгелс допълнителен материал за неговата работа «Революцията и контрареволюцията в Германия» и го съветва да засили критиката на лявото крило на франкфуртското Национално събрание.
Около 19 февруари	По предложение на Маркс на събрание на Лондонския окръг на Съюза на комунистите бива изключен В. Хирш, който се оказал агент на пруската полиция. Във връзка с това на събранието се взема решение да се промени мястото и денят на ежеседмичните събрания на членовете на Съюза на комунистите.
20 февруари	След като узнава, че списание «Revolution» е престанало да излиза, Маркс моли Вайдемайер да се опита да издаде в Америка «Осемнадесети брюмер на Луи Бонапарт» в отделна брошура.
24 февруари	Маркс получава покана за банкета в чест на 4-годишнината на февруарската революция от 1848 г., организиран по инициатива на водачите на френската дребнобуржоазна емиграция в Лондон. Маркс не присъствува на банкета.
27 февруари	Следейки постоянно развитието на английската икономика и политическите събития в Англия, Енгелс прави в писмо до Вайдемайер анализ на икономическото и политическото положение на тази страна и обещава да му изпрати статия на тази тема. Намерението на Енгелс не било осъществено поради невъзможността да бъде публикувана тази статия.
3 март	Маркс пише до «Kölnische Zeitung» декларация, в която опровергава твърдението на този вестник, че бил имал връзки с А. Майер, член на фракцията Вилих—Шапер, обвиняем по делото за така наречения немско-френски заговор. Декларацията бива публикувана в «Kölnische Zeitung» на 6 март. В писмо до Енгелс Маркс му обръща внимание, че техните писма се отварят от полицията.
5 март	В писмо до Вайдемайер Маркс излага принципиално новото, което е внесъл в разбирането на ролята на класите и на класовата борба в историята, а именно: «1) че *съществуването на класите* е свързано само с *определени исторически фази в развитието на производството*, 2) че класовата борба необходимо води към *диктатурата на пролетариата*, 3) че тази диктатура сама представлява само преход към *премахването на всякакви класи и към общество без класи*».

Втората половина на март — Маркс получава от Клус съобщение за дейността на представителите на германската дребнобуржоазна емиграция в Америка.

18 март — В писмо до Маркс Енгелс изказва надеждата, че фирмата «Ермен и Енгелс» ще бъде ликвидирана и че той ще се премести в Ливерпул, където ще бъде по-малко зает с търговските работи на своя баща и ще може да отделя по-голямо внимание на научната и партийната дейност. Той съобщава също за своите успехи в изучаването на граматиката и речниковия фонд на руския език.

24 март — На събрание на Лондонския окръг на Съюза на комунистите Маркс прави съобщение за дейността на Клус и Вайдемайер в Америка и по-специално за техните статии против Хайнцен и Кинкел. Събранието одобрява дейността на Клус и Вайдемайер.

25 март — Маркс изпраща на Вайдемайер заключителната част на своето произведение «Осемнадесети брюмер на Луи Бонапарт».

Маркс съобщава на Вайдемайер за намерението на Джонс да започне издаването на нов чартистки вестник и за откритата за тази цел подписка сред чартистите.

Около 13 април — Енгелс заминава за Манчестер от Лондон, където е гостувал на Маркс в продължение на няколко дни.

14 април — Умира малката дъщеря на Маркс Франциска. Маркс е принуден да заеме пари за погребението на дъщеря си от един съсед — френски емигрант.

16 април — Маркс получава съобщение от Вайдемайер, че издаването на брошурата «Осемнадесети брюмер на Луи Бонапарт» ще се забави поради липса на необходимите средства.

Около 24 април — От едно писмо на Вайдемайер Маркс узнава, че благодарение на помощта на един германски работник-емигрант, който предоставил спестяванията си в размер на 40 долара, неговото произведение «Осемнадесети брюмер на Луи Бонапарт» ще бъде отпечатано в Америка.

30 април — Маркс съобщава на Енгелс за своя план да напише заедно с него няколко «политически портрети» на дейци на германската дребнобуржоазна емиграция. Той пише, че грижите по издаването на този памфлет поема унгарският емигрант Бандя, познат на Семере и Перцел (както се изяснило по-късно, Бандя бил таен полицейски агент). Маркс моли Енгелс да му изпрати извадки, които съдържат характеристики на дейците на емиграцията, от неговите писма до Енгелс и от други материали, както и да напише няколко бележки за Вилих.

Май — Маркс и Енгелс събират материал за памфлета за дейците на германската дребнобуржоазна емиграция. Те се обръщат към Дронке, В. Волф, Клус, Фрайлиграт, Вайдемайер и др.

	с молба да изпратят биографични данни за някои от тези дейци и пристъпват към работа върху памфлета «Великите мъже на емиграцията».
Около 4 май	Маркс получава от Дана предложение да напише за «New-York Daily Tribune» редица статии за текущите английски работи.
Около 19 май	В Ню Йорк излиза произведението на Маркс «Осемнадесети брюмер на Луи Бонапарт», издадено като отделна книжка на списание «Revolution», което било възобновено като непериодично издание.
21 май	В договор, сключен със съдружниците на фирмата «Ермен и Енгелс», се уговарят материалните условия на работата на Енгелс в канторите на фирмата. Във връзка с това Енгелс получава възможност да увеличи помощта за семейството на Маркс.
Краят на май — втората половина на юни	Маркс се намира в Манчестер при Енгелс. Те работят съвместно върху памфлета «Великите мъже на емиграцията».
18 юни	Маркс натоварва жена си да предаде на Джонс редица материали за публикуване в новия чартистки вестник «The People's Paper» («Народен вестник»), който започнал да излиза от май 1852 г. Маркс помага на Джонс в общото редактиране на вестника, по-специално в завеждането на отдела съобщения от чужбина, а също съдействува за уреждането на паричните работи на вестника. Благодарение на помощта, която Маркс и по-нататък продължава да оказва на този чартистки орган, броят на абонатите се увеличил и положението му се затвърдило.
Около 25—28 юни	След завръщането си от Манчестер Маркс диктува на жена си и на Дронке текста на памфлета «Великите мъже на емиграцията» и предава един от екземплярите на ръкописа на Бандя, като оставя другия за себе си.
Краят на юни	Маркс и Енгелс получават съобщение от Вайдемайер, че е основал в Ню Йорк община на Съюза на комунистите. Вайдемайер моли да му бъдат изпращани редовно документите на Съюза, за да запознава с тях членовете на общината.
Юли—август	Маркс възобновява работата си в библиотеката на Британския музей; той изучава многобройните произведения по обща история, по история на държавните учреждения, по история на културата, за положението на жените в различните епохи. Маркс прави извадки от трудовете на Макиавели, Хюлман,Ваксмут, Сисмонди, Айххорн, Бутерверк, Юнг, Сегюр и др.
Началото на юли—август	Енгелс изучава книгата на унгарския военен Гьоргей «Моят живот и дейност през 1848—1849 г.», правейки по полетата бележки, както и други трудове за унгарската кампания през 1848—1849 г.

Август — октомври	Маркс и Енгелс внимателно следят борбата сред германската дребнобуржоазна емиграция около паричния фонд, събран от Кинкел по «германо-американския революционен заем».
Началото на август	Маркс и Енгелс узнават, че кьолнският процес на комунистите се отлага с още 3 месеца.
2 август	Маркс пише за «New-York Daily Tribune» статия за политическите партии в Англия. Статията, преведена от Енгелс на английски, бива изпратена от Маркс на 6 и 10 август в Ню Йорк като две самостоятелни статии под заглавие: «Изборите в Англия. — Тори и виги» и «Чартистите». Статиите излизат във вестника на 21 и 25 август.
12—22 август	Енгелс пише XVII статия от серията «Революцията и контрареволюцията в Германия», в която на основание опита от историята на войните и на революциите формулира крайъгълното положение на научния комунизъм за въоръженото въстание.
Средата на август—септември	Маркс запитва Ласал, Еберт, Щрайт и Наут дали е възможно да бъде издадено в Германия произведението «Осемнадесети брюмер на Луи Бонапарт». Всички опити за издаването на това произведение в Германия се оказват безуспешни.
Около 16 август	Маркс пише статия, в която разобличава антинародната същност на английската избирателна система. Статията, преведена от Енгелс на английски, бива изпратена от Маркс на 20 и 27 август в Ню Йорк като две отделни статии под заглавие: «Избирателната корупция» и «Резултатите от изборите». Статиите биват публикувани в «New-York Daily Tribune» на 4 и 11 септември.
Около 19 август	Желаейки да помогне на Енгелс в неговите военни занимания, Маркс преглежда в библиотеката на Британския музей литературата по военни въпроси, списък на която праща на Енгелс.
19 август	Маркс получава писмо от Бермбах, който го уведомява за положението на кьолнските обвиняеми и за обиските у различни лица в Кьолн с цел за откриване на писма на Маркс. Маркс се обръща към лайпцигския издател Брокхауз с предложение да напише за изданието на Брокхауз «Gegenwart» («Съвременност») преглед «Съвременната политикоикономическа литература в Англия от 1830 до 1852 година». Брокхауз отклонява предложението на Маркс.
Началото на септември	Маркс е в тежко положение. Той няма пари да повика лекар и да купи лекарства за болните членове на своето семейство: жена си, дъщеря си Жени и домашната прислужница Елена Демут. В продължение на една седмица семейството на Маркс трябва да се храни само с хляб и картофи.

След 2 — около 21 септември — По молба на Маркс, който възнамерявал да публикува «Осемнадесети брюмер на Луи Бонапарт» на английски, Енгелс редактира превода на първата глава, направен от члена на Съюза на комунистите Пипер.

28 септември — Маркс пише за «New-York Daily Tribune» статията «Действията на Мадзини и Кошут. — Съюзът с Луи-Наполеон. — Палмерстон», за да предупреди водачите на италианската и унгарската революционна емиграция, че има опасност националното движение да бъде използувано от бонапартистките кръгове. Статията излиза във вестника на 19 октомври.

Октомври — 12 ноември — Следейки внимателно хода на започналия на 4 октомври в Кьолн съдебен процес срещу видни дейци на Съюза на комунистите, фабрикуван от пруското правителство, Маркс, Енгелс и техните приятели полагат всички усилия, за да помогнат на защитниците на обвиняемите да докажат пред съда лъжливостта на обвинението. По различни пътища те изпращат в Кьолн документи и материали, които разобличават машинациите на пруската полиция.

2—23 октомври — В чартисткия вестник «People's Paper» се печатат статиите на Маркс от «New-York Daily Tribune»: «Изборите в Англия. — Тори и виги», «Чартистите», «Избирателната корупция» и «Резултатите от изборите», като серия под общото заглавие: «Общите избори във Великобритания».

Първата половина на октомври — Обезпокоени от закъсняването на публикуването на памфлета «Великите мъже на емиграцията», Маркс и Енгелс се обръщат към Веерт, Дронке и др. с молба да изяснят личността на Бандя и на издателите, които по думите на Бандя изразили готовност да публикуват този памфлет.

12 октомври — Маркс пише статия за икономическото и политическото положение на Англия. Статията, преведена от Енгелс на английски, бива изпратена на 15 и 19 октомври от Маркс в Ню Йорк като две статии под заглавие: «Пауперизмът и свободата на търговията. — Приближаващата търговска криза» и «Политическите последици на търговския разцвет». Статиите излизат в «New-York Daily Tribune» на 1 и 2 ноември.

16 октомври — Маркс пише статия за положението на политическите партии в Англия. Статията, преведена от Енгелс на английски, бива изпратена от Маркс на 2 и 9 ноември в Ню Йорк като две статии. Първата от тези статии излиза в «New-York Daily Tribune» на 29 ноември под заглавие «Политически партии и перспективи», втората статия излиза във вестника на 25 ноември без заглавие.

Около 20 октомври — Маркс получава от Клус 130 екземпляра от брошурата «Осемнадесети брюмер на Луи Бонапарт», издадена от Вайдемайер в Ню Йорк.

23 октомври — В «New-York Daily Tribune» е публикувана XIX статия на Енгелс от серията «Революцията и контрареволюцията в Германия». Обещаната от Енгелс последна, XX, статия не излязла във вестника.

25 октомври — Маркс предлага на Енгелс след завършването на кьолнския процес на комунистите да напишат заедно с него «Разяснения за публиката» с цел да разобличат действията на пруското правителство.

Маркс съобщава на Енгелс, че полицията в Лондон е започнала да го следи.

След 26 октомври — Маркс получава чрез Веерт съобщение от издателя Дункер от Берлин, че посоченият от Бандие книгоиздател, който бил поръчал памфлета «Великите мъже на емиграцията», не съществува.

28 октомври — Маркс пише декларация, в която разобличава клеветническите нападки на «Times» и «Daily News» по адрес на кьолнските обвиняеми и техните лондонски приятели. Тази декларация, подписана от Ф. Енгелс, Ф. Фрайлиграт, К. Маркс и В. Волф, излиза в «The Spectatore» («Зрител») на 28 октомври и във вестниците «People's Paper», «The Morning Advertiser» («Сутрешен осведомител»), «The Examiner» («Наблюдател»), и «The Leader» («Лидер») на 30 октомври.

Краят на октомври — началото на декември — Маркс пише памфлета «Разкрития относно кьолнския процес на комунистите».

След 12 ноември — Маркс и Енгелс узнават от вестниците за присъдата на съда със съдебни заседатели по делото на кьолнските комунисти; седем от тях били осъдени на затвор от 3 до 6 години и само четири били оправдани.

16 ноември — Маркс пише декларация до редакцията на «New-York Daily Tribune» във връзка с клеветническата кампания, предприета от дребнобуржоазния демократически печат по повод неговата статия «Действията на Мадзини и Кошут. — Съюзът с Луи Наполеон. — Палмерстон». Декларацията бива публикувана във вестника на 1 декември.

17 ноември — На събрание на Лондонския окръг на Съюза на комунистите Маркс внася предложение за разтуряне на Съюза, който фактически бил престанал да съществува поради настъплението на реакцията в Европа и арестуването на видните му дейци. Предложението на Маркс бива прието.

20 ноември — Маркс и Енгелс изпращат до редакцията на «Morning Advertiser» «Заключителната декларация по повод неотдавнашния процес в Кьолн». Декларацията, подписана от Ф. Енгелс, Ф. Фрайлиграт, К. Маркс и В. Волф, излиза във вестника на 29 ноември.

29 ноември — По молба на Маркс Енгелс пише за «New-York Daily Tribune» статията «Неотдавнашният процес в Кьолн». Статията с подписа на Маркс излиза във вестника на 22 декември.

Краят на ноември — декември — След като получават сведения, че Маркс възнамерява да издаде брошура, в която да разобличи организаторите на кьолнския процес на комунистите, ръководителите на пруската полиция дават заповед брошурата да бъде конфискувана, в случай че се появи, и се обръщат с подобна молба към полицията на другите страни, по-специално към белгийската полиция.

3 декември — Маркс се обръща към Бандие с категоричното искане да отговори по какви причини е забавил толкова дълго издаването на брошурата «Великите мъже на емиграцията» и иска също обяснения по повод посочените от Бандие фиктивни издатели.

6 и 7 декември — Маркс изпраща ръкописа на памфлета «Разкрития относно кьолнския процес на комунистите» за издаване на Шабелиц в Швейцария и на Клус в Америка.

7 декември — Маркс изпраща на Клус в Америка възванието за подпомагане на осъдените в Кьолн и техните семейства и предлага да се организират помощни комитети. Обръщението, подписано от Маркс, Енгелс, Либкнехт, Фрайлиграт, Дронке, В. Волф, Ф. Волф, Джонс, И. Х. Екариус, Лохнер, Пфендер, Пипер и други, излиза в «California Staatszeitung» («Калифорнийски държавен вестник») и в «New-Yorker Criminal-Zeitung» («Нюйоркски вестник за криминалистика») през януари 1853 г.

В писмо до Клус Маркс дава критическа оценка на произведението на П. Ж. Прудон за държавния преврат на Луи Бонапарт.

Около 10 декември — Маркс пише за «New-York Daily Tribune» статията «Парламентът. — Гласуването на 26 ноември. — Бюджетът на Дизраели», в която разкрива класовата същност на английската данъчна система. Статията, преведена на английски от Пипер, излиза във вестника на 28 декември.

Около 14 декември — Маркс получава от издателя Шабелиц съобщение, че в Базел е започнала да се печата брошурата «Разкрития относно кьолнския процес на комунистите».

17 декември 1852 и 11 януари 1853 — Маркс пише статиите «Поражението на правителството» и «Отживяло времето си правителство. — Перспективите на коалиционното правителство и т. н.» за реакционната политика на торийския кабинет Дерби—Дизраели и на сменилото го коалиционно правителство на Абердин. Статиите излизат в «New-York Daily Tribune» на 7 и 28 януари.

Втората половина на декември 1852 — 10 януари 1853 — Енгелс е при Маркс в Лондон.

След 27 декември Маркс получава сведения, че Бандие е свързан с пруската полиция и че навярно е предал на нея ръкописа «Великите мъже на емиграцията». Маркс и Енгелс решават при първа възможност да разобличат Бандие в печата.

1853

Януари — март Маркс изучава теорията на парите и други въпроси на политическата икономия, занимавайки се едновременно с история на културата и история на славяните. Той прави извадки от произведенията на Галиани, Ваксмут, Каулфус и други.

Маркс кореспондира с Клус относно издаването в Америка на «Разкрития относно кьолнския процес на комунистите».

Втората половина на януари В Базел излиза произведението на Маркс «Разкрития относно кьолнския процес на комунистите».

21 януари Маркс пише статията «Изборите. — Финансови усложнения.— Херцогиня Съдърланд и робството», посветена на въпроса за експроприирането на селяните от Планинска Шотландия от поземлените магнати. Статията бива преведена на английски от Енгелс и излиза в «New-York Daily Tribune» на 9 февруари и в съкратен вид в «People's Paper» на 12 март.

28 януари Маркс за пръв път сам пише на английски език статия под заглавие «Смъртното наказание. — Брошурата на г. Кобден. — Мероприятията на Английската банка». Статията, в която се съдържа анализ на социалните причини на увеличението на престъпността в капиталистическото общество, излиза във вестник «New-York Daily Tribune» на 18 февруари.

11 и 22 февруари Маркс пише статията «Италианското въстание. — Британската политика» и «Покушението срещу Франц-Йосиф. — Миланското въстание. — Британската политика. — Речта на Дизраели. — Завещанието на Наполеон». Статиите излизат във вестник «New-York Daily Tribune» на 25 февруари и 8 март.

12 февруари Маркс получава чрез Джонс покана от Изпълнителния комитет на Националната чартистка асоциация да участвува на 22 февруари в публичния митинг на чартистите.

4 март Маркс пише статията «Принудителна емиграция. — Кошут и Мадзини. — Въпросът за емигрантите. — Избирателните подкупи в Англия. — Г-н Кобден». Статията излиза в «New-York Daily Tribune» на 22 март и в съкратен вид в «People's Paper» на 16 април.

Около 7—10 март Маркс е тежко болен от възпаление на черния дроб.

9 март Маркс получава от Шабелиц известие, че 2,000 екземпляра от брошурата «Разкрития относно кьолнския процес на ко-

мунистите», предназначени за Германия, са били конфискувани от полицията в едно погранично село в Баден.

18 март Маркс пише статията «Кошут и Мадзини. — Машинациите на пруското правителство. — Търговският договор между Австрия и Прусия. — «Times» и емигрантите». В тази статия Маркс съобщава за конфискуването и унищожаването от полицията на целия тираж на «Разкрития относно кьолнския процес на комунистите», издаден в Швейцария. Статията излиза в «New-York Daily Tribune» на 4 април.

25 март Като узнава от Клус, че произведението «Разкрития относно кьолнския процес на комунистите» се печата на части в излизащия в Бостон «Neu-England-Zeitung» («Вестник на Нова Англия»), Маркс му предлага да се опита да издаде това произведение и в отделна брошура. Трудът на Маркс излиза в издателството на «Neu-England-Zeitung» в отделна брошура около 24 април.

ИМЕНЕН ПОКАЗАЛЕЦ

А

В

Г

К

С

Щ

ПОКАЗАЛЕЦ НА ПЕРИОДИЧЕСКИТЕ ИЗДАНИЯ

СЪДЪРЖАНИЕ

ПРИЛОЖЕНИЯ

ИЛЮСТРАЦИИ

Превели: Бернард Мунтян (1—111)
Ана Пъдева (113—212)
Георги Георгиев (213—696)

Редактор: Георги Георгиев

Худож. ред.: Тотю Данов

Техн. ред. Тодор Бъчваров

Коректор: Блага Филипова

Корица: Милка Пейкова

Дадена в производството на 13. V. 1959 г. Подп. за печат на 5. IX. 1959 г.
Формат $65 \times 92/_{16}$. Печ. коли $45^1/_4$. Авт. коли 67.01 Изд. коли 45.25
Тираж 6,000. № 2555. Л. гр. II.
Цена: за книжно тяло 13.55 лв.; за подвързия 3.50лв.; за илюстрация 0.75 лв.
Цена 17.80 лв./1955 г.

Държавен полиграфически комбинат „Д. Благоев“
Пор. 408